

ALEXANDRE DUMAS

ANGE PITOU

Regény

FORDÍTOTTA BOGNÁR RÓBERT

TARTALOM

ELSŐ KÖTET

- 1 Amelyben az olvasó megismerkedik történetünk hőisével és hősünk szülőföldjével
- 2 Amelyből kitetszik, hogy nem minden nagynéni olyan, mint egy anya
- 3 Ange Pitou a nagynénjénél
- 4 Arról, hogy milyen hatással lehet egy ember életére három barbarizmus és hét szintaktikai hiba
- 5 A filozófus gazda
- 6 Idill
- 7 Amelyből kitetszik, hogy a hosszú lábszár nem valami kecses a táncban, de annál hasznosabb, ha futni kell
- 8 Miért ment be a két poroszlóval együtt a fekete ruhás férfi is a házba?
- 9 Úton Párizsba
- 10 Mi történt az út végén, vagyis Párizsban?
- 11 A július tizenkettedikéről tizenharmadikára virradó éjszaka
- 12 Mi történt az 1789. július tizenkettedikéről tizenharmadikára virradó éjszakán?
- 13 Olyan jószágos a király! Olyan jószágos a királyné!
- 14 A három hatalom
- 15 A Bastille kormányzója
- 16 A Bastille és kormányzója
- 17 A Bastille
- 18 Gilbert doktor
- 19 A háromszög
- 20 Sébastien Gilbert
- 21 Staëlné
- 22 XVI. Lajos király
- 23 Charny grófné
- 24 Királyi bölcsélet
- 25 A királynénál
- 26 Hogyan vacsorázott a király 1789. július 14-én?
- 27 Olivier de Charny
- 28 Olivier de Charny
- 29 Hármásban
- 30 Király és királyné

MÁSODIK KÖTET

- 1 Mi járt a királyné fejében az 1789. július 14-éről 15-ére virradó éjszakán?
- 2 A király orvosa
- 3 A tanács
- 4 Döntés
- 5 A páncéling
- 6 Az indulás
- 7 Az utazás
- 8 Mi történt Versailles-ban, miközben a király a város szónoklatait hallgatta?
- 9 A visszatérés
- 10 Foullon
- 11 Az após
- 12 A Vő
- 13 Billot rájön, hogy nem fenékgig tejfel a forradalom
- 14 A két Pitt
- 15 Médea
- 16 Mit akart a királyné?
- 17 A flandriai ezred
- 18 A testőrök díszlakomája
- 19 Beavatkoznak a nők
- 20 Maillard mint tábornok
- 21 Versailles
- 22 Október ötödike
- 23 Október ötödike estéje
- 24 Az október ötödikéről hatodikára virradó éjszaka
- 25 Reggel
- 26 Georges de Charny halála
- 27 Hogyan indult el, utazott és érkezett meg Pitou és Sébastien Gilbert?
- 28 Hogy esett, hogy Angélique néni egy párolt kakas miatt újra megátkozta és újra elkergette Pitout?
- 29 Pitou mint forradalmár
- 30 Billot-né lemond a lánya javára
- 31 Mi bírja rá Pitout, hogy elhagyja a Billot-tanyát, és visszamenjen Haramont-ba, az ő igazi otthonába?
- 32 Pitou mint szónok
- 33 Pitou mint összeesküvő
- 34 Amelyben összezsap a Fortier abbé képviselte monarchikus szellem és a Pitou képviselte forradalmiság
- 35 Pitou mint diplomata
- 36 Pitou győz
- 37 Clouis apó és a Clouis-szikla, avagy hogyan lett Pitou a harcászat mestere
- 38 Amelyben Catherine megmutatja, hogy ő is tudja, mi a diplomácia
- 39 Méz és üröm
- 40 Váratlan végkifejlet

ELSŐ KÖTET

Amelyben az olvasó megismerkedik történetünk hőisével és hősünk szülőföldjével

Pikardia és Soissons határán, azon a vidéken, mely Île-de-France néven része volt királyaink ősi birtokának, egy észak-déli irányban elnyúló ötvenezer holdas erdő közepén búvik meg az I. Ferenc és II. Henrik telepítette hatalmas park árnyékában Villers-Cotterets városka, mely arról nevezetes, hogy itt látta meg a napvilágot Charles-Albert Demoustier, aki éppen történetünk kezdete táján írta a *Levelek Émilie-nek a mitológiáról* sorozatát, legnagyobb öröme a kor hölgyeinek, akik egymás kezéből tépték ki legfrissebb folytatásait.

A kisváros irodalmi hírnevét emelendő hadd tegyük hozzá - annál is inkább, mivel az irigyek nem áttallják nagy falunak nevezni Villers-Cotterets-t, hiába van királyi kastélya és kétezer-négyszáz lakosa -, hadd tegyük hát hozzá irodalmi becsét emelendő, hogy két mérföldre fekszik La Ferté-Milontól, Racine szülőhelyétől és nyolc mérföldnyire Château-Thierrytől, ahol La Fontaine született.

Szögezzük le továbbá, hogy a *Britannicus* és az *Athalie* alkotójának anyja villers-cotterets-i volt.

De térjünk vissza a királyi kastélyra és a kétezer-négyszáz lakosra!

A palota, melyet I. Ferenc kezdett építeni (szalamandrák kövek emlékeztetnek rá), és melyet II. Henrik fejezett be (az ő monogramja a Medici Katalinéval egymásba fonódva Diane de Poitiers három holdsarlója közt látható), nos, ez a palota a lovagkirály és Étampe hercegné, jóval később pedig Louis-Philippe d'Orléans és a szép Montessonné szerelmi fészke volt, de az utóbbi herceg halála után jószerivel lakatlanná vált, mivel a herceg fia, Orléans-i Fülöp, vagy ahogy később nevezték, Égalité-Fülöp hercegi rezidenciából egyszerű vadászszállássá fokozta le.

Tudni való, hogy a villers-cotterets-i kastélyt és erdőt XIV. Lajos adományozta fivérének, a Monsieur-nek, amidőn Ausztriai Anna másodszülött fia nőül vette II. Károly nővérét, Stuart Henriettát.

Megígértük olvasóinknak, hogy a kétezer-négyszáz lakosról is ejtünk néhány szót; nos ők - ahogy az egy kétezer-négyszáz lelket számláló közösséggel lenni szokott - GYÜLEKEZET voltak, melybe tartozott:

1. Néhány nemes, aki környékbeli kastélyban töltötte a nyarat és Párizsban a téli idényt, és azzal is majmolta a herceget, hogy csak átmeneti szállást tartott fenn a városban.
2. Szépszámú polgárság, melynek tagjai mindennap fogták az esernyőjüket, és ha esett, ha fújt, sétáltak egyet ebéd után, habár a séta jobbadán a városszéltől az erdőig tartó negyed mérföldes árokra korlátozódott, amelyet úgy neveztek - nyilván azért, mert ez a szócsonka szakadt fel a kehes mellkasokból örvendezvén, hogy ekkora utat jártak végig, és még csak nem is ziháltak különösebben -, úgy neveztek: Haha.
3. A többség, a kézművesek, akik egész héten dolgoztak, és csak vasárnap élvezhették a séta áldását, mellyel jobb sorsú honfitársaik mindennap megörvendeztethették magukat.
4. És végül néhány nyomorult proletár, akiknek vasárnapjuk se volt, és hat napon át a nemesek, a polgárok vagy akár a kézművesek napszámosaként dolgozván, a hetediken a szálerdőt járták, és rőzsét gyűjtöttek meg ágakat, melyeket a vihar, erdők nagy aratója, búzaszálként suhintott le és terített szét a pompás hercegi rengeteg nyirkos és sötét talaján.

Ha Villers-Cotterets (*Villerii ad Cotiam Retiae*) - balsorsára - olyan fontos helység lett volna, hogy a régészek érdemesnek tartásák rá, hogy foglalkozzanak történelmével, és végigkövessék faluból mezővárossá, mezővárosból várossá való változását, mely átváltozást, mint mondtuk, egyesek el is vitatnak tőle, nos, a tudósok alkalmasint megerősítenék ama megállapítást, hogy a falut kezdetben a párizs-soissons-i utat szegélyező kettős házsor alkotta, később - a nagy erdő közelsége miatt a lélekszám gyarapodván - újabb utcák épültek és ágaztak szét a környező kisebb helységek felé, melyekkel fontos volt az összeköttetés, s az utcák mind egy pontba futottak össze, ahol a dolgok természete szerint lassanként kialakult a központ, melyet vidéken A TÉR-nek neveznek, s e tér körül épültek fel a mezővárossá vált falu legszebb házai, a tér közepén pedig szökőkút díszleg, mely ma a négy égtáj felé köpi a vizet; és végül a tudósok azt is pontosan megállapították volna, hogy mikor rakták le a szerény templom - népek legelső szüksége - szomszédságában amaz óriási kastély - egy király legutolsó szeszélye - alapkövét, amely, mint mondtuk, királyi, majd hercegi rezidencia volt, és mára a Seine megyei prefektúra fennhatósága alatt álló szomorú és nyomorúságos menházzá züllött.

De történetünk kezdetén, jöllehet megindult már a királyság hanyatlása, még nem jutottak odáig a dolgok, ahova mára jutottak; már nem herceg lakta a kastélyt, de még nem is koldusok lakták: üres volt, pontosabban csak a fenntartásához szükséges személyek tartózkodtak benne, köztük a kapus, a labdaház gondnoka és a káplán; ennek megfelelően csukva voltak a hatalmas építmény ablakai, a parkra nézők is, meg azok is, amelyek az előkelően palotatérnek nevezett térre szolgáltak, és ez csak növelte a mélabú és a magány érzetét, amely a nevezett térből áradt. A tér egyik végében egy kis ház állt, amelyről ejtenék egy-két szót, az olvasó szíves engedelmével.

Kis ház volt, amely úgyszólván a hátát mutatta a világnak, de mint ahogy az némely személy esetében is lenni szokott, éppen a hát volt a legelőnyösebb oldala, amit mutathatott. Mert hát a város egyik legfontosabb útvonalára, a Soissons utcára néző épület, amelynek idomtalan boltíves kapuja a nap huszonnégy órájából tizenhét óra hosszat zordan zárva volt, a hátsó oldalról igencsak vidám és derűs képet mutatott, a ház mögött kert lévén; cseresznyefák, almafák és szilvafák emelték koronájukat a kertfal fölé, és a térre nyíló kis kertkapu két oldalán egy-egy százados akácfa nyújtóztatta ágait egymás felé, s hintette tele tavasszal illatos virággal azt a földdarabot, amely fölé lombozata kiterjedt.

A ház a kastély káplánjáé volt, aki nemcsak a nagyúri templom szolgálatát látta el (a gazda távollétében is minden vasárnap misézett), hanem egy kis nevelőintézetet is fenntartott, amely - rendkívüli kiváltság gyanánt - két ösztöndíj fölött rendelkezett: az egyik a plessisi kollégiumba, a másik a soissons-i papneveldebe biztosított egy-egy helyet. A két ösztöndíj terheit természetesen az Orléans-i család viselte (a szemináriumot a régens fia, a kollégiumot a herceg apja alapította), és talán mondani se kell, hogy a két ösztöndíj a szülők vágyainak netovábbja volt, s egyszersmind a diákok kétségbeesésének okozója, mivel ez utóbbiaknak minden csütörtökön rendkívüli dolgot kellett írniuk miatta.

Nos, 1789 júliusának egyik csütörtökén, egy borús napon, amikor viharfelhőket kergetett a szél nyugatról kelet felé, s a két említett pompás akácfa, már levetkezvén szűz virágzatát, a nyár hevétől megsárgult leveleket pergetett, hosszú csend után, melyet csak a tér döngölt földjén kavargó levelek surrogása meg egy légyre vadászó, alacsonyan repkedő mezei veréb csicsérgése tört meg, tizenegy órát harangoztak a palával fedett, hegyes harangtoronyban.

Azon nyomban olyan diadalüvöltés harsant, hogy az egy egész ulánusezrednek is becsületére válna, és a hurrázást olyan dübörgés kísérte, mintha hógörgeteg zúdulna le sziklás hegyoldalon; nyílt, vagyis inkább kivágódott a két akác közti kiskapu, gyereksereg özönlött ki a térre, és tüstént öt-hat vidám és harsány csoportba rendeződött. Egyesek csigázni kezdtek, mások

egy fehér krétával rajzolt ugróiskola köré gyűltek, és voltak, akik megálltak néhány lépésnyire az egymástól egyforma távolságra földbe vájt lyukaktól és golyózáshoz láttak: aki beletalál a lyukba, nyer, aki nem, veszít.

Miközben a játszó kisdiákok, akiket a térre néző néhány ház lakói vásott kölköknek tituláltak, és akik általában kitérdesedett, lyukas nadrágot és rongyos könyökű kiskabátot viseltek, ott seregeltek a téren, a jó magaviseletű gyerekek, azok, akiket a minden lében kanál asszony-ságok a szülők örömeinek és leendő büszkeségének ítélték, kiváltak a sokaságból, és kény-szeredett, lassú léptekkel, kosárral kezükben elindultak az atyai ház felé, ahol vajas vagy lekváros kenyér várta őket kárpótlásul, amiért lemondtak a játékról. Emezeknek meglehetősen jó állapotban volt a kabátja, és nadrágjukon se igen lehetett kivetnivalót találni, ami - oly-annyira dicsért jó magaviseletükkel tetézve - nevetség, sőt gyűlölet tárgyává tette őket rongyosabb és főleg kevésbé fegyelmezett társaik szemében. A játszó diákok és a jó magaviseletű diákok csoportján kívül volt még egy harmadik csoport is, a lustáké, akik csak nagy-nagy ritkán mehettek ki játszani a palotatérre, vagy térhettek haza a szülői házba, lévén hogy ezt a balsorsú társaságot majdnem mindennap bezárták, vagyis amíg a társaik, végezvén a latinról franciára és a franciáról latinra való fordítással, csigáztak vagy vajas kenyeret majszoltak, ők ott rostokoltak a tanteremben, és a déli szünetben pótolták, amit az órákon kellett volna elvégezniük, sőt az se volt ritkaság, hogy súlyos fordítási hibáikkal a bezáráson kívül még nagyobb büntetést is kiérdemeltek: pálcával, virgáccsal vagy korbáccsal való náspángolást.

Ha követtük volna az osztályból kिरontó gyerekek útját, csak épp az ellenkező irányban, vagyis ha a gyümölcsfákat gondosan elkerülő utacskán visszafelé haladván bementünk volna a tízpercek eltöltésére szolgáló nagy, belső udvarra, felülről, a lépcsősor tetejéről egy öblös férfihang harsogását hallhattuk volna, és tanúi lehettünk volna, amint egy diák, kit történelmi pártatlanságunk miatt kénytelenek vagyunk a harmadik csoportba, tehát a lusták közé sorolni, mondom, tanúi lehettünk volna, amint a szóban forgó diák lefelé siet a lépcsőn, és közben úgy rángatja a vállát, mint a szamár, ha le akarja vetni lovasát, vagy a rossz nebuló, ha nagyot húznak rá korbáccsal, és megpróbálja lerázni a fájdalmat.

- Ej, te pogány! Te átokfajzat! - dörögte a hang. - Ki innen, kígyó, takarodj! *Vade, vade!*¹ Ne felejtse, hogy három évig türelemmel voltam irántad, de a magadfajta semmirekellő az Atyaisten végtelen türelmét is próbára tenné. Végeztem veled, egyszer és mindenkorra végeztem. Fogd a mókusaidat, fogd a békáidat, fogd a gyíkaidat, a selyemhernyóidat meg a cserebogaraidat, és eridj a nagynénédhez, eridj a nagybátyádhoz, ha ugyan van nagybátyád, eridj a pokolba vagy ahová akarsz, csak soha többé ne lássalak! *Vade, vade!*

- Jaj, bocsásson meg, drága jó Fortier úr! - könyörgött a diák, megállva a lépcsőn. - Ugyan, ne dühöngjön már ennyire egy ártatlan barbarizmus meg néhány szintaktikai hiba miatt, ahogy maga szokta nevezni őket!

- Három barbarizmus és hét súlyos szintaktikai hiba egy huszonegy soros kis fordításban! - mennydörögte egyre dühödebben a hang.

- Mit csináljak, abbé úr, ma nem sikerült. Rossz napom a csütörtök, de ha holnap véletlenül jól sikerülne a latinfordításom, ugye, hogy megbocsájtaná a mai balszerencsémét? Ugye, megbocsájtaná, abbé úr?

¹ Eredj, eredj!

- Három éve ezt hajtogatod minden dolgozatírási napon, te semmirevaló! November elsejére ki van tűzve a vizsga, és én voltam olyan könnyelmű, hogy engedve Angélique nénéd kérésének, felterjesztettelek a soissons-i szeminárium gazdátlan ösztöndíjára. Legnagyobb szégyenemre el fogják utasítani a tanítványomat, és azt kell majd mindenfelől hallanom, hogy Ange Pitou számár. *Angelus Pitovius asinus est.*²

Sietünk közölni, hogy a nyájas olvasó már a kezdet kezdetén a kellő figyelemmel viseltessék iránta: Ange Pitou, akinek Fortier abbé oly tréfásan latinositotta a nevét, történetünk főhőse lesz.

- Jaj, édes jó Fortier úr, drága tanítóm! - kiáltott kétségbeesve a fiú.

- Még hogy én a tanítód vagyok! - bödült el az abbé mélységesen megalázva a megszólítástól.

- Hála Istennek, már nem vagyok a tanítód, amiként te sem vagy a tanítványom többé. Megtagadlak, nem ismerlek, vajha sohase ismertelek volna! Megtiltom, hogy megszólíts, de még azt is, hogy köszönj nekem. *Retro!*, te szerencsétlen, *retro!*³

- Abbé úr - próbálkozott a szerencsétlen Pitou, akinek szemlátomást életbevágóan fontos volt, hogy megbékítse tanítóját -, könyörgök, ne vonja meg tőlem a jóindulatát e miatt az elrontott fordítás miatt.

- Á! - kiáltott e kéréstől még jobban felbőszülve, valósággal magánkívül az abbé, és négy grádicsal lejjebb ment, mire Pitou is lejjebb ment négy lépcsőfokkal, és lent találta magát az udvaron. - Á! szájalni merészelsz, amikor pedig egy könnyű fordítást se tudsz megcsinálni, tovább feszíted a húrt, pedig a nominativust meg az ablativust se tudod megkülönböztetni?

- Abbé úr! Maga mindig jó szívvvel volt irántam - mondta a szótorzító barbár -, igazán csak egy szót kell szólnia az érdekemben a püspök úrnak, aki vizsgáztat bennünket.

- Még hogy én eladjam a lelkiismeretemet, te szerencsétlen?

- Ha jót tesz velem, megbocsájt a Jóisten magának, abbé úr.

- Soha! Soha!

- Meg aztán ki tudja... Lehet, hogy a vizsgáztatók velem se lesznek szigorúbbak, mint a tejtestvéremmel, Sébastien Gilbert-rel voltak, amikor tavaly megpályázta a párizsi ösztöndíjat. Pedig ha valaki, hát ő igazán jókora hibákat csinált a fordításban, főleg ahhoz képest, hogy még csak tizenhárom éves volt, én meg már tizenhét múltam.

- Nahát, ez aztán ostoba beszéd! - mondta az abbé, miközben lement a lépcsőn, és korbáccsal a kezében megjelent az udvaron. Pitou jónak látta, ha óvatosan hátrálva megtartja a néhány lépésnyi távolságot. Az iskolamester összefonta a karját, és méltatlankodva meredt tanítványára. - Igenis, ostoba beszéd. Hát ennyit tanultál a dialektikaleckéimből, te tinó? Már elfelejtetted az axiómát: *Noli minora, loqui majora volens*,⁴ elfelejtetted, mi? Épp azért voltak elnézőbbek Gilbert-rel, mert csak tizennégy éves volt, de annál szigorúbbak lesznek egy tizennyolc éves nagy számárhoz!

² Angelus Pitovius számár.

³ Vissza!

⁴ Ne törődj a kicsiségekkel, ha nagyot akarsz.

- No, meg azért is, mert az apja Honoré Gilbert úr, aki csak a pilleleux-i síkon levő földjeiből tizennyolcezer frank jövedelmet húz évente - felelte alázatos képpel, de kérlelhetetlen logikával a tanítvány.

Fortier abbé összevonta a szemöldökét, és elgondolkodva csücsörített. Egy darabig némán fürkészte a fiút, aztán azt mondta:

- Na, ez már kevésbé ostoba beszéd. De még mindig csak megalapozatlan okoskodás. *Species, non autem corpus.*⁵

- Ó, ha én egy olyan férfi fia volnék, akinek tizennyolcezer frank évi jövedelme van! - sóhajtott Ange Pitou látva, hogy válasza csak szöveget ütött a tanára fejébe.

- De nem vagy. Ezzel szemben éppolyan tudatlan vagy, mint az a tökfő, akiről Juvenalis ír... Profán citátum - az abbé keresztet vetett -, de ez mit sem von le az igazságából. *Arcadius juvenis.*⁶ Fogadok, hogy azt se tudod, mit jelent az *arcadius*.

- Hát azt, hogy árkádiai - válaszolt Ange Pitou, és kevélyen kihúzta magát.

- És ezen kívül?

- Min kívül?

- Az árkádiai paripa a régi rómaiaknál is éppen úgy az *asinus* szinonimája volt, mint manapság.

- Gondolni se merészeltem volna, hogy erre céloz - mondta Pitou -, mivel nem hittem, hogy tiszteletre méltó professzorom komoly szelleme lealacsonyodhat a szatírához.

Fortier abbé ismét némán fürkészte egy darabig a fiút.

- Szavamra mondom - mormolta egy kicsit megenyhülve növendéke hízélgésétől -, néha az az ember érzése, hogy nem is olyan buta, mint amilyennek látszik.

- Igazán, abbé úr, bocsásson meg nekem! - mondta Pitou, mert hallani nem hallotta ugyan tanítója szavait, de látta az arcán, hogy ismét hajlik a könyörületességre. - Meglátja, micsoda remek fordítást csinállok holnap.

- Hát, jó, rendben van - mondta az abbé, és a fegyverszünet jeléül az övébe dugva a korbácsot, közelebb lépett Pitouhoz, aki a békés szándék felől megbizonyosodván nem tért ki a találkozás elől.

- Ó, köszönöm, köszönöm! - kiáltotta.

- Várj még a köszönettel! Igen, megbocsátok, de egy feltétellel.

Pitou lesunyta a fejét, és mivel ki volt szolgáltatva a tiszteletre méltó abbé kénye-kedvének, sorsába törődve várt.

- Megbocsátok, ha hiba nélkül válaszolsz egy kérdésemre.

- Latinul? - kérdezte nyugtalanul Pitou.

- *Latine* - válaszolt a tanár.

Pitou nagyot sóhajtott.

⁵ Csak látszat, nem maga a lényeg.

⁶ Ifjú árkádiai (illetve) számár.

A beálló csöndben Ange Pitou jól hallhatta a Palotatéren játszó iskolatársai víg zivajját.

Ismét sóhajtott egyet, még nagyobb, mint az imént.

- *Quid virtus? quid religio?*⁷ - kérdezte az abbé.

A pedagógushoz méltóan tagoltan ejtett szavak úgy zengtek szegény Pitou fülében, mint az utolsó ítélet harsonái. Hályog úszott a szeme elé, és elméjét oly roppant erőfeszítés sajtolta, hogy azt hitte, mindjárt széthasad a feje.

De bármilyen heves volt is az agyműködése, nem hozott eredményt, és a felelet egyre csak váratott magára. A szörnyűséges feleltető lassan, nagyon lassan szippantott egyet a burnótos szelencéjéből.

Pitou látta, hogy nem húzhatja tovább az időt.

- *Nescio* - mondta azt remélve, hogy megbocsáttatik a tudatlansága, ha latinul vallja meg.

- Nem tudod, mi az erény - kiáltott dühtől fuldokolva az abbé -, nem tudod, mi a vallás!

- Tudom én, csak nem latinul - vágott vissza Ange.

- Akkor eridj Árkádiába, *Juvenis!* Végeztem veled, ostoba!

Pitou úgy el volt csigázva, hogy meg se próbált elmenekülni, bár Fortier abbé kivette övéből a korbácsot, mégpedig olyan méltóságteljesen, ahogy egy tábornok vonja ki kardját rohamot vezényelve a seregnek.

- Mi lesz velem? - kérdezte szegény fiú, és tehetetlenül leejtette a vállát. - Mihez kezdek, ha nem jutok be a szemináriumba?

- Bánom is én, mihez kezdesz, a teremtsit!

Annyira fel volt bőszerű a derék abbé, hogy majdhogynem szitkozódásra ragadtatta magát.

- De hát maga is tudja, hogy a nagynéném máris abbénak hisz!

- Nohát, most majd megtudja, hogy sekrestyésnek se vagy való.

- Fortier úr...

- Utoljára mondom, eridj innen! *limina linque!*⁸

- Hát jó - mondta Pitou, mint aki fájdalmas döntést hoz, de végre meghozza a döntést. - Elvihetem a ládámat? - kérdezte azt remélve, hogy az alatt a kis idő alatt meglágyul egy kicsit Fortier abbé szíve.

- Vidd, vidd! - mondta az abbé. - Vidd a ládádat minden bennevalókkal egyetemben!

Pitou felvászorgott az emeletre. Bement a terembe, ahol vagy negyven diák ült egy nagy asztal körül, és színleg elmélyülten dolgozott; felhajtotta a ládája fedelét, hogy megbizonyosodjon felőle, hiánytalanul megvannak-e a kis teremtmények, melyeknek a láda volt az otthonuk, s olyan óvatosan, ami híven kifejezte, milyen gondosan bánik tanítványaival, fogta a ládát és kimért, lassú léptekkel kiment a folyósóra.

Fortier abbé ott állt a legfelső lépcsőfokon, és a korbáccsal mutatta a lefelé vezető utat.

⁷ Mi az erény? mi a vallás?

⁸ Hagyd el a küszöböt!

Ange Pitounak nem volt más választása, porig alázva, nyakát behúzva, meggörnyedve vonult el legyőzője előtt. De így se tudta elkerülni, hogy Fortier abbé a nyaka közé ne csördítsen egyet azzal az eszközzel, amelynek a legjobb diákjait köszönhette, de amely, bár többször és hosszabban volt használatban Ange Pitou hátán, mint bárki másén, az ő esetében, mint láttuk, ugyancsak gyatra eredményt hozott.

Miközben Ange Pitou, kitörölvén egy könnycseppet a szeméből, lábájával a fején a Pleux negyed felé baktat, ahol a nagynénje lakik, szóljunk néhány szót hősünk külleméről és előéletéről!

Amelyből kitetszik, hogy nem minden nagynéni olyan, mint egy anya

Louis-Ange Pitou, amiként maga mondta a Fortier abbéval való párbeszédében, tizenhét és fél éves volt történetünk kezdetén. Kese hajú, porcelánkéék szemű, pirospozsgás, magas, vékony fiú. Gyakran füléig erő, széles száján rajta volt az üde és ártatlan ifjúság hamva, és vastag ajka mögött két hiánytalan és hibátlan fogsor villogott félelmetesen - főként azok számára félelmetesen, akik, balsorsukra, osztoztak Pitouval a vacsorán. Hosszú, csontos, inas karja volt, erős csuklója és akkora keze, mint a sulyok; egy kicsit görbe lába, gyerekfej nagyságú térde, mely szétfeszítette a szűk fekete nadrágot, óriási lábfeje, amely azért kényelmesen megvolt a sok használatból megpuhult marhabőr cipőben; zubbonyánál hosszabb, köpenynél rövidebb zsávolygúnyát viselt - íme, Fortier abbé elzavart növendékének pontos és elfogulatlan személyleírása.

Most vázoljuk fel a személyiségét is!

Ange Pitou tizenként éves korában jutott árvaságra, akkor vesztette el anyját, akinek egyetlen gyermeke volt. Az apja már azelőtt meghalt, hogy Ange Pitou az eszmélés korába jutott volna, és a fiú - szegény anyja imádatának tárgya - jószerivel azt csinált, amit akart, minek következtében rendkívül gyorsan gyarapodott a fizikai ereje, ám annál lassabban fejlődött a szelleme. Egy Haramont nevű bájos erdei faluban született, egy mérföldnyire a várostól, már kora gyermekkorában folyton az erdőben barangolt, és szellemi tevékenysége jobbára abban merült ki, hogy háborút viselt az erdő lakói ellen. E célirányos tevékenység arra vezetett, hogy Ange Pitou tízéves korára kiváló vadász és felülmúlhatatlan madarász lett, mégpedig különösebb munka és főleg elméleti képzés nélkül, egyedül ama természet adta ösztönnek köszönhetően, mely megadatik az erdőben élő embernek, s e tekintetben hasonítja őt az állatokhoz. Ismert minden nyúlcsapást, három mérföldes körzetben felfedezett minden tókát,⁹ és minden madarászásra alkalmas fa magán viselte a kacorja nyomát. A lankadatlan próbálkozások eredményeképpen Pitou nem egy erdei fortélynak valóságos mestere lett.

Hosszú karjával és vaskos térdével a legsudárabb hagyásfákon is felkapaszkodott, s olyan ügyesen és biztosan kúszott fel a legmagasabban levő madárfészekig is, hogy kivívta vele társai csodálatát (az Egyenlítőhöz közelebb eső tájakon alkalmasint a majmok is elismerték volna tehetségét); remekül űzte a léppel való vadászatot, mely a felnőtteknek is kedves foglalatossága, és az a lényege, hogy a vadász lépveszőket helyez el a fán, és a tollas népség körében közgyűléssel övezett szajkó vagy bagoly hangját utánozva odavonzza a pintyeket, fenyőpintyeket, cinegéseket, melyek nem is mulasztanak el odaseregleni abban a reményben, hogy megtépzhatják egy kicsit ellenségüket, de általában maguk hagyják ott tollukat. Pitou társai csalimadarat használtak, igazi szajkót, eleven baglyot, némelyek különleges fűszálat alkalmaztak, melynek segítségével jól-rosszul utánozni tudták a madárhangokat. De Pitou nem élt segédeszközökkel, megvetette az efféle ügyeskedést. Ő csakis a saját fegyvereivel harcolt, a tulajdon leleményeit vetette latba: szájával adta ki azokat az utált hangokat, huhogást vagy rikácsolást, amelyek olyan valóságshűek voltak, hogy nemcsak a másféle madarakat vonzották oda, hanem az azonos fajtabélieket is megtévesztették. A „tókázás” olyan elemien egyszerű dolog volt Pitou számára, hogy bizonyára nem is élt volna ezzel a vadászati móddal, ha szépérzéke erősebb, mint a gyakorlati érzéke. De bár megvetette a vadszerzésnek ezt a könnyű formáját, a nálánál tapasztaltabb vadászoknál is jobban tudta, hogyan kell haraszttal

⁹ Vízrel teli gödör, nagyobbfajta pocsolya, amelyhez inni járnak a madarak.

leszűkíteni a tóka vízfelületét, és úgy elhelyezni a csapdát, hogy a legravaszabb madár se tudjon se fölötte, se alatta inni; végezetül csalhatatlan ítélőképességgel és biztonsággal mérte ki és vegyítette össze a gyantaszurkot, az olajat meg a lépet, hogy a madárlép ne legyen se folyékony, se merev.

Az ember erényeinek megítélése aszerint változik, hogy hol és kik előtt bontakoztatja ki őket, márpedig Pitou Haramont-ban élt, és falubelijeit ahhoz voltak szokva, hogy az élethez szükséges javaknak legalább a felét a természettől kell megszerezniük, parasztok lévén különben is ösztönösen gyűlöltek a civilizációt; nos, Pitou olyan általános megbecsülésnek örvendett ebben a közegben, hogy szegény anyja fejében meg sem fordult a gondolat: a fiú rossz úton halad, és a drága pénzért megadható kiváló neveltetés nemigen hasonlít arra, amelyben - e tekintetben kiváltságos fiacskája - ingyen résztelteti magát.

De amikor a derék asszony megbetegedett, és közeledni érezte a halált, amikor rádöbbsent, hogy magára hagyja a fiát a világban, kétely támadt a lelkében, és támaszt keresett a leendő árvának. Eszébe jutott, hogy tíz évvel azelőtt hogyan kopogtatott be hozzá egy fiatalember éjnek évadján egy újszülött fiúval a karján, és az a fiatalember nemcsak hogy egy meglehetősen csinos összeget hagyott ott nála a gyermek nevelésére, hanem emennél egy jóval nagyobbat is letétbe helyezett egy villers-cotterets-i jegyzőnél. Eleinte semmit sem tudott a rejtélyes fiatalemberről, csak azt, hogy Gilbert-nek hívják. De vagy három éve újra felbukkant a férfi; immár huszonhét éves volt, egy kicsit fölényes és nyers modorú, hűvös és tartózkodó. De a vékony jégréteg egyszeriben leolvadt róla, amikor meglátta a fiát, és mivel szépnek, erősnek és vidámnak találta, pont úgy nevelve, olyan természetesen, ahogy maga kérte volt, megszorította a derék asszony kezét, és csak ennyit mondott:

- Számíthat rám, ha úgy hozná a szükség.

Aztán megtudakolta az ermenonville-i utat, elzarándokolt a fiával Rousseau sírjához, majd visszatért Villers-Cotterets-ba. Tetszett neki a jó levegőjű városka, és nyilván az is kedvére való volt, amit a jegyző Fortier abbé intézetéről mondott, mert ott hagyta a kis Gilbert-t a tekintélyes férfiúnál, aki rögtön megnyerte őt filozofikus modorával (az idő tájt olyan nagy hatalma volt a filozófiának, hogy még az egyházfikat is megfertőzte).

Azzal meghagyta a címét Fortier abbénak, és visszament Párizsba.

Pitou anyjának tudomása volt ezekről a részletekről. A halála előtt eszébe jutottak a szavai: „Számíthat rám, ha úgy hozná a szükség.” Világosság gyúlt az elméjében: nyilván a Gondviselés alakította úgy a dolgokat, hogy szegény Pitou többet nyerjen, mint amennyit elveszít, írástudatlan lévén, hívatta a papot, levelet diktált neki, mely még aznap eljutott Fortier abbéhoz, az abbé pedig haladéktalanul megcímezte és postára adta.

Ideje volt: másnap meghalt az asszony.

Pitou még fiatal volt hozzá, hogy teljes nagyságában felfogja, mekkora csapás érte: siratta az anyját, de nem azért, mintha megértette volna, hogy örökre elválasztja őket a sír, hanem mert anyja hideg volt, sápadt és merev; aztán ösztönösen megérezte, hogy elhagyta védangyala, hogy a ház - anyja nélkül - kietlen és lakhatatlan; nemcsak azt nem tudta elképzelni, milyen lesz leendő élete, de azt sem, hogy másnap mi lesz vele; kikísérte anyját a temetőbe, nézte, hogy hullanak a rögök a koporsóra, aztán leült a friss hant mellé, és hiába kérelték, hogy ne maradjon tovább a temetőben, egyre csak rázta a fejét és azt hajtogatta, hogy ő sohasem hagyta el anyját, Madeleine-t, ezután is ott akar lenni, ahol ő van.

Egész nap és egész éjjel a sírnál maradt.

A tiszteletre méltó doktor - említettük már, hogy orvos volt Pitou leendő pártfogója? - ott találta őt a sírnál, amidőn felmértén, mily nagy kötelességet ró reá egykori ígérete, alig negyvennyolc órával a levél feladása után személyesen megjelent, hogy teljesítse ígéretét.

Ange kisfiú volt, amikor életében először találkozott a doktorral. De tudjuk: a gyerekekben olykor életre szóló mély nyomokat hagynak az élmények, és a rejtélyes fiatalember éji látogatása különben is nagy változásokat hozott az anyai házban. Ott maradt az említett kis gyermek, és vele a jólét korszaka köszöntött be: valahányszor Ange anyja kiejtette a Gilbert nevét, a hangjában áhítat remegett; és végül amikor komoly férfiként, frissen szerzett doktori címmel ékesen újra megjelent a házban, amikor a múlt jótéteményeit a jövőendő ígéretével tetézte, szegény Pitou - anyja példáját követve - megesküdtött rá, hogy ő is hálás marad örök életére, s bár nemigen értette, mit mond, anyja szavait felidézve szívből jövő háládatos köszönetet rebegett.

Így aztán mihelyt meglátta, hogy a doktor belép a temető rácsos kapuján, és megindul felé a gazzal felvert sírok, málló keresztek között, nyomban megismerte, felállt és elé ment, tudta, hogy engedelmeskednie kell annak a férfinak, aki anyja hívására jött el hozzá. Nem is tiltakozott, amikor Gilbert kézen fogta, és kivezette a sírkertből, csak fejét hátrafordítva, zokogva nézte a sirt, amíg a kapu el nem takarta a szeme elől. Elegáns, könnyű hintó várt a temető előtt, a férfi felültette rá szegény árvát, aztán - egyelőre az emberi jóság és a balsors keltette részvét oltalmára bízva a házat - bevitte kis pártfogoltját a városba, és a legjobb fogadóban, a Dauphinben szállt meg vele. Amint elhelyezkedtek, elküldött a korábban már értesített szabóért, aki hamarosan jött is vagy egy tucat kész ruhával. Gilbert a kelletténél két-három hüvelykkel hosszabb ruhadarabokat választott Pitounak, ami hiábavaló gondosság volt, mivel hősünk olyan ütemben cseperedett, hogy várható volt, hogy ezeket a ruhákat is egykettőre kinövi; aztán kettesben elindultak a városnak abba a negyedébe, amelyről már említést tettünk, és amelynek Pleux volt a neve.

Pitou, minél jobban közeledtek a negyedhez, annál lassúbbra fogta lépteit, mert nyilvánvaló volt, hogy Angélique néniéhez mennek, bár szegény árva ritkán találkozott keresztanyjával - tőle kapta költői nevét a keresztségben -, igencsak erős élményeket őrzött a becses rokonról.

Mi tagadás, Angélique néni vajmi kevésbé volt vonzó személyiség egy szerető anyai gondoskodáshoz szokott gyermek szemében: ötvenöt-ötvennyolc éves vénkisasszony volt, a lelkét kérgessé tette a buzgó vallásgyakorlat; ájtatossága elnyomott benne minden meleg, irgalmas és emberi érzést, és csakis egy jó adag természetes és sóvár érznek hagyott helyet, amely a város többi szentfazezával való, korántsem önzetlen cimborálásban köszörülődött. Nem mondhatni, hogy alamizsnából élt, de tény, hogy nemcsak lenfonással keresett valamicskét, hanem azzal is, hogy a káptalan jóindulatából őt illette a templomi padpénz, s hogy voltak jámbor lelkek, kiket megtévesztett a szenteskedése, és időről időre kisebb összegeket adtak neki; az aprópénzből aztán ezüst, az ezüsből pedig arany lett, és a Lajos-aranyak úgy eltűntek, hogy senki fia nem látta őket, sőt egy lélek se gyanította létezésüket; abba a fotelpárnába kerültek, amelyen Angélique néni ülni szokott, és bent, a rejtekhelyen, kitapinthatták társaikat, akik szintúgy egyenként vettek börtönbe a vénlány élete fogytáig, amíg a leendő örökös ki nem szabadítja őket.

Nos tehát Gilbert doktor eme tiszteletre méltó rokon hajléka felé vezette kézen fogva a nagy Pitout.

Azért mondjuk, hogy „nagy Pitou”, mert a fiú három hónapos korától fogva mindig nagy volt a korára.

Rose-Angélique Pitou fényes jókedvében volt, amikor ajtót nyitott unokaöccsének és az orvosnak. Miközben Haramont-ban gyászmisét tartottak a sógornője fölött, a villers-cotterets-i templom esküvők és keresztelők színhelye volt, így aztán a padpénzből befolyó bevétel egyetlen napon hat frankra rúgott. Angélique kisasszony beváltotta az aprópénzt egy hatfrankos ezüsttallérra, amely aztán három, más-más időpontban félretett tallérral kiegészítve Lajos-arannyá változott. Ez a Lajos-arany épp az imént csatlakozott a társaihoz, és az efféle nagy találkozások napja természetesen örömnép volt Angélique kisasszonynak.

A néni minden oldalról tüzetesen szemügyre vette a karosszéket, hogy megbizonyosodjon felőle: kívülről semmi sem árulja el a benne rejtőző kincset, és éppen kinyitotta az ajtót (kulcsra zárta, hogy háborítatlanul rejthesse el az aranyat), amikor megérkezett a doktor és Pitou.

A jelenet akár meghatónak is tetszhetett volna, de egy olyan jó megfigyelőt, amilyen Gilbert doktor volt, nem téveszthetett meg: ő komikusnak látta. Unokaöccse láttára a bigott vénleány mondott néhány szót az ő szegény drága sógornőjéről, akit annyira szeretett, és úgy csinált, mintha egy könnycseppet morzsolna ki a szeméből. A doktor bele akart látni az öreg hölgy lelkébe, hogy lássa, rábízhatja-e a fiút, és ezért beszédet intézett Angélique kisasszonyhoz azt taglalva, hogy milyen kötelességei vannak egy nagynéninek az unokaöccse iránt. A kenetteljes szavakból igazi szónoklat kerekedett a doktor ajkán, és a vénlány mohón villogó szeme hamar felitta a láthatatlan könnycseppet, mely látszólag benedvesítette; az arca ismét olyan száraz lett, mint a pergamen; bal kezével hegyes állát simogatta, a bal keze aszott ujjain pedig lázasan számolgatta, hozzávetőleg mennyit hoz a konyhára évente a templomi padpénz. A véletlen úgy akarta, hogy Angélique néni épp akkor érjen számításai végére, amikor véget ért a prédikáció, így hát tüstént rávághatta, hogy bármennyire szerette megboldogult sógornőjét, és bármily nagy részvétet érez szegény unokaöccse iránt, jövedelmének szerény volta nem teszi lehetővé, hogy többletkiadást vállaljon, bár mint nagynéni és keresztanya boldog örömmel vállalna áldozatot.

A doktort nem érte váratlanul az elutasítás; nagy híve volt az új eszméknek, és mivel nemrégiben megjelent Lavater művének első kötete, máris alkalmazni tudta a zürichi filozófus fiziognómiai tanait Angélique kisasszony sovány és sárga ábrázatára.

Vizsgálódása eredményeképpen úgy ítélte meg, hogy a vénkisasszony lobogó kis szeme, hosszú orra és keskeny ajka arra vall, hogy személyiségének három alaptulajdonsága a kapzsiság, az önzés és a képmutatás.

A válasz tehát, mint mondtuk, nem készítette csodálkozásra. De ki akarta próbálni emberismeretét, kíváncsi volt, hol a határa a szenteskedő nőszemély három csúf hibájának.

- Ejnye, kisasszony - mondta -, de hiszen Ange Pitou szegény, árva gyermek, és a maga fivérének a fia!

- Hát persze, Gilbert úr - mondta a vénlány -, de hát szerényen számolva is napi hat sou kiadásom lenne miatta, mert ez a kis fickó legalább egy font kenyeret megeszik naponta.

Pitou grimaszt vágott: általában másfél fontnyit evett, de nem naponta, hanem csak a reggelihez.

- És akkor még a mosáshoz szükséges szappant nem is említettük - folytatta Angélique kisasszony -, márpedig én emlékszem, hogy rémes, mennyi ruhát szennyez.

Pitou csakugyan gyorsan bepiszkolta a ruháit, ami érthető is, ha felidézzük, milyen életet élt, de igazságot kell szolgáltatnunk neki: több ruhát elrongyolt, mint amennyit bepiszkított.

- Piha, Angélique kisasszony! - mondta a doktor. - Maga, aki olyan buzgón gyakorolja a keresztényi könyörületességet, hogy bocsájtkozhat efféle számítgatásokba a tulajdon unokaöccsével és keresztfiával kapcsolatosan?

- És akkor még nem is beszéltem a ruhái rendben tartásáról - kiáltott a szentfazék, mert hirtelen eszébe jutott, hányszor kellett Madeleine-nek, a sógornőjének Ange nadrágjait foltoznia.

- Egyszerűen nem vállalja, hogy magához vegye az unokaöccsét... Bezárja előtte az ajtaját, arra kárhoztatja szegény anyátlan, apátlan árvát, hogy idegen házak küszöbén könyöröggön alamizsnáért.

Bármily kapzsi volt is Angélique kisasszony, érezte, hogy az ő fejére fog visszahullni a szégyen, ha általa visszautasítatva unokaöccsének ennyire le kell alacsonyodnia.

- Gondoskodni fogok róla - mondta.

- Ó! - örvendezett a doktor, hogy mégiscsak maradt némi jóérzés a kiszikkadtnak hitt szívben.

- Igen - folytatta a vénlány -, beajánlom a bourg-fontaine-i Ágoston-rendiekhez szolgáló testvérek.

A doktor, mint mondtuk, filozófus volt. És tudjuk, mit jelent ez a szó abban a korban.

Nyomban elhatározta hát, hogy kiragad egy lelket az Ágostonrendiek karmai közül, és eltökéltségének heve csakis ahhoz volt fogható, amilyen buzgóságot az Ágoston-rendiek tanúsítottak volna, hogy a filozófusokat megfosszák egy esetleges új hívüktől.

- Hát akkor - mondta a doktor -, mivel maga, kedves Angélique kisasszony, olyan szűkös anyagi helyzetben van, hogy kénytelen az unokaöccsét a mások irgalmasságára bízni, keresnem kell valakit, aki magánál jobban fel tudja használni azt az összeget, amelyet szegény árva fiú nevelésére szántam... Vissza kell mennem Amerikába. Mielőtt útra kelnék, beadom az unokaöccsét inasnak egy asztaloshoz vagy bognárhoz. Különben majd ő maga fog mesterséget választani. Amíg távol leszek, tanul, okosodik, és mire visszatérek, a mestersége tudósa lesz. Nos, akkor majd meglátom, mit tehetek az érdekében... Rajta, kisfiam - fordult Pitouhoz a doktor -, csókold meg a nénédet, elmegyünk.

Pitounek nem kellett kétszer mondani, hosszú karját kitérve odasietett a tiszteletre méltó kisasszonyhoz, hogy sietve megcsókolja; remélte, hogy az a csók lesz a végső búcsúzás.

De a vénlány szívét az ÖSSZEG szó hallatára egyszeriben elöntötte a sóvárság melege, kivált, hogy látta, amint a doktor a zsebébe süllyeszti a kezét, hallotta, amint ezüstös hangon megcsörrennek a tallérok, amelyeknek a mennyiségét könnyű volt megbecsülni a zseb kidudorodása alapján.

- Ó, egyvalamiben biztos lehet, kedves Gilbert úr - mondta.

- Miben? - kérdezte a doktor.

- Hát abban, szent egek!, hogy soha senki nem fogja úgy szeretni ezt a fiút, ahogy én szeretem!

És ösztövére karjaival átölelve a meredten álló Pitout, kétfelől megcsókolta, amitől hideglelős borzongás futott végig szegény gyereken.

- Ó, tudtam én, tudtam! - mondta a doktor. - Olyan biztos voltam az iránta való szeretete felől, hogy egyenesen magához hoztam, mint természetes támaszához. De amit elmondott, nemcsak a jó szándékáról győzött meg, hanem a tehetetlenségéről is, arról, hogy a szegénysége miatt nem tud segíteni egy magánál is szegényebben.

- Ejnye, drága jó Gilbert uram - mondta a vén bigott -, de hisz ott van fölöttünk a Jóisten, és ő minden teremtményéről gondoskodik.

- Igen, igen - mondta Gilbert -, való igaz, hogy táplálja az ég madarait, de nem szokta inasnak adni az árva gyermekeket. Márpedig Ange Pitounak erre van szüksége, és magának nyilván nincs pénze rá, hogy kitaníttassa valami mesterségre.

- De más lenne a helyzet, ha maga odaadná azt az összeget, doktor úr.

- Milyen összeget?

- Hát azt az összeget, amiről beszélt, és ami ott van a zsebében - mondta a szentfázék, és horgas ujjával a barna köpeny lebernyegére mutatott.

- Azt természetesen odaadom, kedves Angélique kisasszony - mondta a doktor -, de figyelmeztetem, hogy annak feltétele van.

- Mégpedig?

- Azzal a feltétellel adom oda, hogy a fiú tanuljon ki valamilyen mesterséget.

- Kitanul egy mesterséget, doktor úr, hitemre mondom, hogy kitanul - mondta a szenteskedő, szemét mereven a zsebre szegezve.

- Megígéri?

- Megígérem.

- De meg is tartja az ígéretét, ugye?

- Esküszöm, drága jó Gilbert úr, Isten szent nevére esküszöm.

És Angélique kisasszony odatartotta aszott tenyerét.

- Hát jó - mondta a doktor, és tömött zacskót vett elő a zsebéből -, nem bánom, odaadom a pénzt, de maga hajlandó-e felelősséget vállalni a gyerekért?

- Krisztus keresztjére esküszöm!

- Nem ártana kevesebb fogadkozás és több aláírás.

- Aláírom, Gilbert úr, aláírom.

- Jegyző előtt?

- Jegyző előtt.

- Akkor menjünk el Niguet papához!

Niguet papa, akit a doktor régi ismeretségük jogán nevezett ilyen barátian, a vidék legjobb hírű jegyzője volt, amint arra nyilván emlékeznek azon olvasóink, akik ismerik *Egy orvos feljegyzései* című könyvünket.

Angélique kisasszonynak is Niguet úr volt a jegyzője, így hát nem lehetett kifogása a doktor választása ellen. Elmentek a jegyzői irodába. A jegyző rögzítette, hogy Rose-Angélique Pitou kötelezettséget vállal: unokaöccse, Louis-Ange Pitou kitanul egy tisztességes szakmát, és a kisasszony évi kétszáz frankot kap gondoskodása fejében. A megállapodás öt évre szól; az

orvos letétbe helyezett nyolcszáz frankot a jegyzőnél, kétszázat pedig azon nyomban kifizetett előleg gyanánt.

A doktor elszámolt még az egyik bérlőjével, akiről majd még beszélni fogunk, és másnap elutazott Villers-Cotterets-ből. Pitou kisasszony pedig keselyűként lecsapva a fentebb említett kétszáz frankos előlegre, belevarrt nyolc szép Lajos-aranyat a karosszék ülőpárnájába.

A maradék nyolc frank egy harminc vagy negyven éve szolgáló, és sok-sok különféle pénzért látott fajansztálcában várta, hogy a következő két-három vasárnapon huszonnégy frankra egészüljön ki, amikor a korábban vázolt módon átváltozik majd arannyá, és a tálcából a fotelba vándorol.

Ange Pitou a nagynénjénél

Láttuk, milyen csekély hajlandóság volt Ange Pitouban, hogy odaköltözzön a nagynénjéhez: szegény fiú, aki legalább olyan erős ösztönnel volt megáldva, mint az állatok, amelyek ellen hadat viselt, szegény fiú megsejtette, hogy az Angélique nénjénél való élet ha nem is kiábrándulást tartogat számára - hiszen eleve nem ringatta magát hiú reményekbe -, de temérdek bánatot, kellemetlenséget, nélkülözést.

Először is (bár igazán nem ez hangolta Pitout a nagynénje ellen), mielőtt Gilbert doktor elutazott, szó se volt többé róla, hogy Pitout iparosinasnak adnák. A derék jegyző emlékeztetett ugyan a szerződés idevonatkozó pontjára, de Angélique kisasszony azt válaszolta, hogy az unokaöccse igencsak fiatalka, és főleg törekeny egészségű hozzá, hogy olyan munkára adják, amely talán meghaladja az erejét. A jegyző emez ellenvetés hallatán hódolattal adózott Pitou kisasszony jó szívének, és egy évvel elhalasztotta a tanonckodás szorgalmazását. Volt idő: Ange alig múlt tizenkét éves.

Kezdetben a nagynéni egyre azon töprengett, hogyan húzhatna a lehető legtöbb hasznot unokaöccséből, Pitou pedig az erdőt járta, és tereptanulmányokat végzett arra készülve, hogy ugyanolyan életet éljen Villers-Cotterets-ban, amilyet Haramont-ban élt.

A gondos szemleút alapján arra a megállapításra jutott, hogy a legjobb madarazó tókák a dampleux-i, a compiègne-i és a vivières-i út környékén találhatók, a vadban leggazdagabb terület pedig a bruyère-aux-loups-i erdő.

A felderítés meglévén, Pitou megtette a szükséges előkészületeket.

A madárlép és a lép vessző beszerzése volt a legkönnyebb, mivel ahhoz nem kellett pénz: mozsárban porrá zúzott, bő vízben megáztatott magyalfakéregből lett a lép; vessző pedig korlátlanul volt a környékbeli nyírfákon. Pitou szép csöndben gyártott hát magának vagy ezer lép vesszőt és egy fazék elsőrangú madárlépet, a nagynénje számlájára vett egy négyfontos kenyeret a péknél, aztán másnap hajnalban kiment az erdőre, és csak este tért haza.

Amikor elhatározta magát az egész napos kiruccanásra, természetesen számolt a várható következményekkel. Tudta, hogy vihart fog kavarni. Nem volt meg benne Szókratész bölcsesége, de éppen olyan jól ismerte Angélique néne zord kedélyét, mint Alkibiadész hírneves tanítója a feleségéét, Xantippéét.

Pitou nem is csatlakozott várakozásában, de arra számított, hogy szembeszállhat a viharral, ha felmutatja az egész napi zsákmányt a szenteskedő vénlánynak. Csakhogy azt már nem sejtette, hogy hol fog lecsapni rá a mennykő.

Az ajtóban csapott le rá.

Angélique kisasszony lesbe állt az ajtó mögött, hogy bizton rajtaüthessen unokaöccsén: a fiú, mielőtt betette a lábát a szobába, kapott egy jókora nyaklevest, amelyről minden egyéb adalék nélkül is rögtön tudta, hogy az ájtatos vénlány bütykös kezétől való.

Még szerencse, hogy Pitounak kemény volt a feje: épp csak megrendítette az ütés. Megenyhítendő nagynénikéje szigorúságát (aki még nagyobb haragra gerjedt, mert megfájdultak az ujjai, ahogy teljes erejéből odasózott), úgy csinált, mintha megszedült volna, a szoba másik végibe tántorgott, és avval próbálta megbékíteni guzsallyal a kezében böszén rárontó nénjét, hogy előkapta a zsebéből a talizmánt, amelytől azt remélte volt, hogy megbocsájtatja szökését.

A talizmán két tucat madár volt, közte egy tucat vörösbegy és fél tucat fenyőrigó.

Angélique kisasszonynak kiguvadt a szeme a megdöbbenéstől, folytatta ugyan a szidalmazást a szigorúság látszatának megőrzése végett, de közben megragadta a vadászsákmányt, és tett vele két-három lépést a lámpa felé.

- Hát ez meg mi? - kérdezte.

- Láthatja, édes jó Angélique néném: egy csomó madár.

- Meg lehet enni? - kérdezte élénken a vénlány, aki szentfazék lévén, természetesen falánk is volt.

- Hogy meg lehet-e? - kiáltott Pitou. - Már hogyan lehetne megenni a vörösbegyét meg a fenyőrigót!

- És hol loptad ezeket az állatokat, te szerencsétlen?

- Nem loptam, hanem fogtam őket.

- Hogyan?

- Hát tókázással.

- Az meg micsoda?

Pitou csudálkozva nézett a nagynénjére: el nem tudta volna képzelni, hogy van olyan műveletlen ember a földön, aki nem tudja, mi a tókázás.

- Hogy mi az? A tókázás, az tókázás.

- Jó, jó, nagyszájú uraság, de én akkor se tudom, hogy mi a tókázás.

Pitou, telve könyörületességgel a tudatlanok iránt, megmagyarázta:

- Van vagy harminc vízzel teli gödör az erdőben, az ember lépvesszőket helyez el körülöttük, és a madarak, amikor inni mennek, beleragadnak, mert nem tudják a buták, hogy mi az.

- Mibe ragadnak bele?

- A lépbe.

- Aha - mondta Angélique néni -, most már értem. De honnan volt pénzed rá?

- Pénzem? - csodálkozott Pitou, hogy bárki azt képzelheti, hogy őneki valaha is lett volna egy fityingje is. - Nekem pénzem, Angélique néni?

- Igen.

- Pénzem, az nem volt.

- Hát akkor miből vettél lépét?

- Nem vettem, magam csináltam.

- És a lépvesszőket?

- Azokat is.

- Szóval ezek a madarak...

- Ezek a madarak, néném...?

- Semmibe se kerültek?

- Csak egy kis fáradtságba, mert le kellett hajolnom értük.

- És gyakran lehet... tókázni?
 - Akár mindennap.
 - Helyes.
 - Csakhogy nem szabad...
 - Mit nem szabad?
 - Mindennap csinálni.
 - Aztán miért?
 - Hát mert tönkreteszi.
 - Kit tesz tönkre?
 - Nem kit... a tókát. Tudja, Angélique néni, azok a madarak, amelyeket egyszer megfogott az ember...
 - Mi van velük?
 - Hát az, hogy azok már nem jönnek többé.
 - Ez igaz - mondta a nagynéni.
- Ez volt az első eset, hogy Angélique néni igazat adott az unokaöccsének, a hihetetlen elismerés tehát boldoggá tette Pitout.
- De lehet mást is fogni, nemcsak madarat.
 - Mit?
 - Hát nyulat.
 - Nyulat?
 - Igen. Megesszük a húsát, és eladjuk a bőrét. Két sout adnak egy nyúlgeresztéért.
- Angélique néni ámulattal nézett az unokaöccsére: nem is gyanította, hogy a gazdaságtan tudora rejtezik benne. Pitou most mutatkozott meg előtte igazi mivoltában.
- De én fogom eladni a nyúlprémeket?
 - Miért ne? - válaszolt Pitou. - Régen a mama adta el őket.
- Eszébe se jutott a gyerekek, hogy a vadászszákmányából egyébhez is jussa lehet, nemcsak élelemhez.
- És mikor fogsz nyulat?
 - Ha lesz hozzá hurok.
 - Hát rajta, csinálj hurkot! - Pitou rázta a fejét. - Lépet meg lépvesszőt is magad csináltál...
 - Hohó! Lépet meg lépvesszőt tudok csinálni, az igaz, de sárgaréz drótot nem tudok csinálni, azt úgy lehet kapni a boltosnál.
 - És mennyibe kerül?
 - Ó, négy sou árért két tucat hurokra is elegendő drótot lehet kapni - mondta Pitou az ujjain számolgatva.
 - És két tucat hurokkal hány nyulat tudsz fogni?

- Az attól függ... Négyet, ötöt, talán még hatot is... meg aztán többször is fel lehet használni a hurkokat, ha az erdőőr nem találja meg őket.

- Nesze négy sou - mondta Angélique néni -, eredj, végy rézdrótot Dambrun úrnál, és holnap menj nyúlra vadászni.

- Holnap elhelyezem a csapdákat, de csak holnapután reggelre fogom megtudni, hogy van-e bennük valami.

- Jól van, azért csak eredj!

A sárgaréz drót olcsóbb volt a városban, mint falun, mivel az haramont-i boltos is Villers-Cotterets-ban szerezte be a portékát. Három frankból kitelt a huszonnégy csapdára való drót. A maradék egy frankot Pitou visszaadta a nénjének.

Unokaöccsének becsületessége váratlanul érte és kis híján meghatotta a vénlányt. Megfordult a fejében, hogy jutalomból odaadja neki a megtakarított sout, de, Pitou balszerencséjére, a pénzdarab széle ki volt kalapálva, és szürkületben könnyen össze lehetett téveszteni egy kétsous érmével. Angélique kisasszony úgy gondolta, hogy botorság volna lemondani egy olyan pénzdarabról, amely alkalomadtán százszázalékos hasznot hajthat, gyorsan a zsebébe csúsztatta hát a pénzt.

Pitou észrevette a mozdulatot, de nem elemezgette. Álmában sem jutott volna eszébe, hogy a nagynénje pénzt adjon neki.

Nekilátott hurkokat csinálni.

Másnap reggel kért egy zsákot Angélique kisasszonytól.

- Az meg minek? - kérdezte a vénlány.

- Mert szükségem van rá - titokzatoskodott Pitou.

Angélique kisasszony elővett egy zsákot, kenyeret meg sajtot tett bele reggelire, ebédre, és az unokaöccse máris indult a bruyère-aux-loups-i erdő felé.

A fiú távozása után Angélique kisasszony megkopasztotta a tucát vörösbegyét, melyet magának szánt ebédre és vacsorára. Elvitt két fenyőrigót Fortier abbénak, a többi négyet pedig eladta az Aranylabda fogadó tulajdonosának, aki három sout adott darabjáért, és megígérte, hogy ugyanennyit fizet minden továbbiért.

Angélique néni ragyogva tért meg otthonába. A Jóisten vezérelte házába ezt a fiút!

- Ó! - mondta magában az ebédnél, miközben a vörösbegyeket eszegette, melyek kövérek voltak, mint a kerti sármány, és ízletesek, mint a búbos pacsirta -, nemhiába mondják, hogy a jótett elnyeri méltó jutalmát.

Ange este ért haza, degeszre tömött zsákkal. Angélique kisasszony ezúttal nem az ajtó mögött várta, hanem a küszöbön, és nem is nyaklevessel, hanem mosolyogva, vagy legalábbis mosolygásra emlékeztető fintorgással.

- Megjöttem - lépett be Pitou magabiztosan a jól végzett munka örömeivel.

- És hozod a zsákot - mondta Angélique néni.

- Hozom.

- Na és mi van benne? - Angélique néni kíváncsian a zsák felé nyúlált.

- Bikkmakk¹⁰ - mondta Pitou.

- Bikkmakk!

- Az bizony. Tudja, Angélique néni, ha La Jeunesse apó, a bruyère-aux-loups-i erdőkerülő meglátott volna, amint zsák nélkül ólálkodok a területén, azt mondta volna: „Mit keresel itt, te csavargó?” Ráadásul biztos gyanút fogott volna. Így meg, ha zsákot viszek magammal, nyugodtan megkérdezheti, hogy mit keresek, mert azt válaszolom neki: „Hogyhogy mit keresek? Bikkmakkot gyűjtök! Már azt se szabad? - De, azt szabad. - Nahát akkor!” És La Jeunesse apónak egy szava se lehet, nem köthet belém.

- Szóval egész nap makkot szedtél, ahelyett, hogy elhelyezted volna a hurkokat, te naplopó? - kiáltott Angélique néni, aki az unokaöccse magyarázatából csak annyit fogott fel, hogy keresztet vethet a nyulaira.

- Dehogysis! Makkolás közben szépen kifeszítettem a csapdákat, úgyhogy az erdőőr csak azt látta, hogy szorgalmasan dolgozom.

- És nem szólt semmit?

- Szólt az! Azt mondta: „Tiszteletemet küldöm Pitou nénédnek.” Hát nem derék egy ember La Jeunesse apó?

- Na de mi van a nyulakkal? - tért vissza az őt legjobban izgató kérdéshez Angélique néni.

- A nyulakkal? Éjfélkor kel a hold, egy órákor körülnézek, vannak-e a hurokban.

- Hol nézel körül?

- Az erdőben.

- Hogyhogy? Éjnek idején kimész az erdőbe?

- Persze.

- Nem félsz?

- Mitől félnék?

Angélique néni el volt ragadtatva Pitou bátorságától.

Pedig hát nem is bátorság volt az; Pitou, a természet egyszerű gyermeke nem is ismerte azokat a képzelt veszélyeket, amelyektől a városi gyerekek rettegnak.

Éjfélkor elindult hazulról, rezzenetlen nyugalommal végighaladt a temetőfal mentén. Az ártatlan gyermeknek nem volt félnivalója se Istentől, se az emberektől - legalábbis ő így érezte -, éppoly kevésbé félt hát a holtaktól, mint az elevenektől.

Egyetlenegy személytől tartott, La Jeunesse apótól, ezért nagy óvatosan került egyet, és útba ejtette az erdőőr házát. Látva, hogy ajtó, ablak zárva van, és bent nem ég a lámpa, meg akart bizonyosodni felőle, hogy az erdőkerülő otthon van-e és nem kint az erdőn, kutyaugatást utánzott hát, de olyan tökéletesen, hogy a Morgóst, La Jeunesse apó tascóját is megtévesztette; az eb teli torokból válaszolt, és odaszaladt a kertkapuhoz szimatolni.

¹⁰ Azon olvasóink kedvéért, akik talán kevésbé jártasak az erdőjog rejtelseiben, elmondjuk, hogy a bikkmakk a bükkfa termése, melyből meglehetősen jó minőségű olajat lehet ütni. A szegények számára valóságos manna ez a termés, az ég ajándéka két hónapon át.

Pitou megnyugodott: ha a Morgós otthon van, La Jeunesse apó se lehet máshol. A Morgós és La Jeunesse apó elválaszthatatlanok voltak: ha az ember egyikükkel találkozott, biztos lehetett benne, hogy a másikuk is ott van a közelben.

Pitou tehát megnyugodva indult a bruyère-aux-loups-i erdő felé. A csapdák megtették a magukét: két nyúl akadt fenn és fulladt meg a hurokban.

Pitou mély zsebébe tette őket, aztán összehúzta magán hosszú köpönyegét (egy esztendő se telik bele, és kinövi), s hazament a nagynénjéhez.

A vénlány már lefeküdt, de a kapzsiság ébren tartotta; légvárakat építve azt számolgatta magában, hogy milyen nagy bevétele lesz a heti négy nyúlprémből, és úgy belemerült a számításba, hogy nem jött álom a szemére. Remegve kérdezte a fiútól, hogy mit hozott.

- Egy párat. Higgye el, Angélique néni, nem tehetek róla, hogy nincs több; úgy látszik, nagyon huncutok a La Jeunesse apó tapsifülei.

De Angélique néni reményeit kielégítette, sőt felül is múlta a zsákmány. Mámorosan nyúlt a két pórul járt nyúl után, megállapította, hogy sértetlen maradt a bundájuk, aztán elzárta őket az éléskamrába, amely még sosem látott ilyen ingyenceknek való eledelt.

Tőle telhető kedvességgel felszólította Pitout, hogy feküdjön le, és a fáradt gyerek tüstént szót fogadott, még vacsorát se kért, amivel végképp meghódította a nénjét.

Pitou harmadnap megismételte a próbálkozást, és ezúttal nagyobb volt a zsákmány, mint az első alkalommal: három nyulat fogott.

Kettő az Aranylabda fogadásához vándorolt, a harmadik pedig a káplánhoz. Angélique néni gondosan ápolta a Fortier abbéval való jó viszonyt, hiszen az ő révén jutott a parókia kegyes lelkeinek adományaihoz.

Így mentek a dolgok vagy három-négy hónapig. Angélique néni el volt bűvölve, Pitou pedig tűrhetőnek érezte a helyzetet. Érthető: a fiú - igaz, nem ragyogta be napjait az anyai szeretet - hasonló életet élt Villers-Cotterets-ban, mint korábban Haramont-ban. De egy nem várt - bár várható - fejlemény lerombolta a néni légvárait, és véget vetett az unokaöcs kiruccanásainak.

Gilbert doktor levelet írt New Yorkból. A filozófus utazó Amerika földjén sem felejtette el kis pártfogoltját. Azt tudakolta Niguet jegyző úrtól, hogy megtartották-e utasításait, és felszólította, hogy ellenkező esetben haladéktalanul hajtassa végre őket, vagy bontsa fel a szerződést.

Súlyos volt a helyzet. A jegyző megbízhatósága forgott kockán, beállított hát Pitou kisasszonyhoz, és meglengetve a doktor levelét felszólította, hogy tegyen eleget vállalt kötelezettségének.

Nem volt kibúvó, nevetséges lett volna Pitou törekeny egészségére hivatkozni, hiszen a fiú majd kicsattant az egészségtől. Magas volt és vékony, de hát az erdő hagyásfái is magasak és vékonyak, s attól még kiváló egészségnek örvendenek.

Angélique kisasszony egy hét haladékot kért, hogy eldöntse, milyen pályára szánja unokaöccsét.

Pitou pont olyan szomorú volt, mint a nagynénje. Nagyon is megfelelt neki az a mesterség, amelyet gyakorolt; nem vágyott más mesterségre.

Azon a héten szó se volt vadorzásról, tókázásról; különben is tél volt, és télen a madarak mindenütt találnak ivóhelyet, ráadásul nemrég esett le a hó, és Pitou nem mert volna hurkot állítani. A hóban megmaradnak a lábnyomok, márpedig Pitou lábnyoma bajosan volt össze-
téveszthető bárki máséval, úgyhogy minden esély meglelt volna rá, hogy La Jeunesse apó

huszonnégy órán belül kiderítse, ki az az ügyes zsvány, aki megtizedelte az őrizetére bízott erdő vadállományát.

Azon a héten újra megmutatkozott a vénlány viperatermészete. Csak addig mézesmázoskodott, amíg az érdek - egész élete mozgatója - úgy diktálta, s most egyszeriben visszaváltozott a régi Angélique nénivé, akitől Pitou annyira félt annak idején.

A napok múltával egyre zordabb lett az öreglány kedélye. Úgyannyira, hogy az ötödik nap táján Pitou már azt kívánta, hogy válasszon végre mesterséget neki, mindegy, hogy milyet, csak ne kelljen tovább a pofozóbab szerepét betöltenie mellette.

A hatodik napon aztán remek gondolat pattant ki a néni kegyetlenül meggyötört elméjéből. Olyan gondolat, amelytől egyszeriben megtalálta elveszített nyugalmát.

Megkéri Fortier abbét, hogy tandíjmentesen fogadja be intézetébe szegény Pitout, és idő jártával juttassa neki az öfensége az orléans-i herceg által alapított szeminárium ösztöndíját. Ez a tanonckodás semmibe se kerül neki, és Fortier úr - nemcsak azért, mert az elmúlt fél évben garmadával kapott fenyőrigót, szalonkát, nyulat buzgó hívétől - igazán megtehet ennyi szívességet templomi padbérbeadója unokaöccsének. Ez a tökéletes megoldás: a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad.

Így is történt; Fortier abbé ingyen a tanítványául fogadta Ange Pitout. Derék egy ember volt ez az abbé, nem érdekelték a világ hívságai, két kézzel osztotta a tudást a lelki szegényeknek, a pénzt a rászorulóknak, de volt valami, amiben nem ismert irgalmat: bőszen haragra gerjesztették a szintaktikai hibák és a barbarizmusok. Nem nézte ő, hogy barát-e vagy ellenség a vétkező, gazdag vagy szegény, fizető diák vagy ingyertanítvány; részrehajlás nélkül, spártai szigorral odacsapott, mégpedig - erős keze lévén - jó keményen. Tudták ezt a szülők is, de hát nem volt kötelező Fortier abbé intézetébe adni csemetéjüket, és ha már beadták, tudomásul kellett venniük, hogy a tanítómester azt csinál vele, amit jónak lát; ha valamely anya mégis tiltakozni talált, az abbé avval a régi mondással felelt, amelyet fenyítőpálcája és korbácsa markolatába is bevésetett: „Gyengéden szeress, keményen büntess!”

Ange Pitou tehát, a nagynénje ajánlására, Fortier abbé növendékei közé került. A fiút elszomorította, hogy vége a független és nomád életnek, a vén szentfazék viszont ujjongott, máris sietett Niguet jegyzőhöz, és jelentette neki, hogy nemcsak eleget tett a doktor kívánalmainak, de túl is teljesítette őket. A doktor azt óhajtott, hogy Ange Pitou tisztességes szakmát kapjon a kezébe. Ő pedig sokkal többet ad neki: kiváló nevelést, mégpedig ugyanabban az intézetben, ahol Sébastien Gilbert nevelődik évi ötven frank tandíj ellenében.

Igaz, Ange-ért nem kellett tandíjat fizetni, de hát erről fölösleges volt beszámolni Gilbert doktornak, és különben is ez a körülmény csak arra vallott, ami amúgy is közismert volt, hogy ugyanis Fortier abbé önzetlen és nagylelkű férfiú. Az Úr Jézus példáját követve ő is kitárta karját és szólt: „Engedjétek hozzám a kisdedeket!” Csak annyi volt a különbség, hogy a hű tanítvány nagyobbacska gyermekek előtt tárta szét karját, és egyik kezében tankönyvet, a másikban virgácsot szorongatott; továbbá Jézus megvigasztalta a síró-rívó gyermekeket, Fortier abbé pedig megírkatta a gondjaira bízott rémült gyermekeket.

Amikor az új fiú megjelent az iskolában, egy láda volt a hóna alatt, egy szaru tintatartó a kezében és két-három tollcsonk a füle mögött. A láda az írópadot volt hivatalosan pótolni. A kalamáris a boltos ajándéka volt, a tollcsonkokat pedig Angélique kisasszony szedte össze előző nap, amikor látogatást tett Niguet jegyző úrnál.

Ange Pitout azzal a gyengéd barátsággal fogadták az iskolában, amely már a gyerekekben megszületik, és felnőtt korukra csak kiteljesedik: hurrogással fogadták. Az egész osztály rajta

csúfolódott. Két nebuló bezárást kapott a kese haja miatt, két másik meg a rendkívüli térde miatt, amelyről már ejtettünk néhány szót. A két utóbbi azt mondta, hogy Pitounak olyan a lába, mint a kenderkötél, amelyre csomót kötöttek. A mondásnak sikere volt, szájról szájra járt az asztal körül, általános derűtséget keltett, következésképp felfigyelt Fortier abbét.

Egy szó, mint száz, Pitou a délelőtti tanítás végére - bár senkihez nem szólt egy szót se, és négy óra hosszat mást se csinált, csak ásítózott a ládája mögött - szerzett magának hat ellenséget az osztályban, és hat ellensége annál is jobban acsarkodott rá, mivel nem ártott nekik. Ünnepeles esküt tettek a haza oltáránál (vagyis a kályhánál): kitépik azt a szalmasárga haját, szemén vágják, hogy ki se fog látni a porcelánkék szemével a daganat mögül, egyenesre rugdalják a göcsörtös térdit.

Pitounak sejtelve sem volt az ellenséges tervekről. Jóhiszeműségében megkérdezte egyik szomszédjától, hogy miért maradt bent hat társuk a teremben, amikor pedig mindenki más kijöhetett.

A fiú ferdén nézett Pitoura, árulkodó Júdásnak nevezte, és faképnél hagyta.

Pitou fel nem foghatta, hogy lehet ő árulkodó Júdás, hiszen egész délelőtt egy árva szót se szólt. De hát e délelőtt folyamán annyi olyan dolgot hallott Fortier abbétól meg a diákoktól, amit nem értett, hogy a szomszédja vádaskodásáról is azt hitte, hogy azért nem érti, mert nem éri fel ésszel.

Amikor Pitou délben hazaért, Angélique néni, akit rendkívül érdekelt, milyen az a nevelés, amelynek oltárán ő oly nagy áldozatot hajlandó hozni, azzal a kérdéssel fogadta, hogy mit tanult az iskolában.

Pitou azt felelte, hogy megtanult hallgatni. A válasz méltó volt egy Püthagorasz-követőhöz. Csak egy Püthagorasz-követő jelekkel adta volna meg.

Az új tanuló nem is nagyon kelletlenül ment vissza a délutáni tanításra. A délelőtt azzal telt el, hogy a diákok tanulmányozták Pitou küllemét, a délután meg azzal, hogy a tanár tanulmányozta Pitou szellemét. Vizsgálódása eredményeképpen Fortier abbé arra a meggyőződésre jutott, hogy Pitounak minden adottsága megvan hozzá, hogy egy új Robinson Crusoe váljon belőle, de vajmi kevésbé valószínű, hogy Fontenelle vagy Bossuet nyomdokaiba lépjen.

A délutáni tanítás során (mely sokkal fárasztóbb volt a leendő szeminarista számára, mint a délelőtti) a megbüntetett diákok több ízben az öklüket rázták Pitou felé. Ez a kézmozdulat a föld minden civilizált és kevésbé civilizált pontján egyértelmű fenyegetés. Pitou jónak látta hát, ha résen van.

Hősünknek igaza volt: mihelyt kiléptek a nevelőintézmény területéről (pontosabban mihelyt Fortier abbé kizavarta őket), az a hat tanuló, akit bezártak Pitou miatt, a tudomására hozta, hogy fizetnie kell kétórás önkényes fogva tartásukért, még hozzá kamatostul.

Pitou felfogta, hogy ökölpárbajt kell vívnia. Sosem tanulmányozta ugyan az Aeneis Hatodik Könyvét, amelyben az ifjú Dares és az öreg Entellus effajta testgyakorlatnak hódol a menekülő trójaiak nagy öröme, de ismerte ezt a szórakozást, mely a falujabeli parasztok előtt se volt éppen ismeretlen. Kijelentette hát, hogy kész sorompóba lépni, és sorra megmérkőzni hat ellenfelével. Nyilatkozata meglehetősen becsületet szerzett neki új társai körében.

Elfogadták Pitou feltételeit: egyenként mind a hatan megmérkőznek vele. A nézősereg körülállta a küzdőporondot, és a bajnokok, ingujjra vetkőzve, máris egymásnak rontottak.

Szóltunk már Pitou kezéről. Nos, ez a mancs nem volt valami kellemes látvány, és igen-igen kellemetlen volt közelebbi ismeretségbe kerülni vele. Pitou meglengette gyerekfej nagyságú

öklét, és bár a bokszt még nem volt meghonosodva Franciaországban, következésképp Pitou eme művészet alapelveit se sajátíthatta el, hajszálpontosan szemén találta első ellenfelét, és az eltalált szem körül nyomban sötét karika rajzolódott ki, olyan tökéletesen szabályos kör, mintha egy matematikus mérte volna ki körzővel.

Következett a második ellenfél. Pitou ellen szólt, hogy egy megvívott csata fáradtságával a tagjaiban kellett kiállnia, az is igaz viszont, hogy ez az ellenfél szemlátomást kevésbé volt erős, mint az előbbi. A küzdelem rövidebb ideig tartott. A rettenetes ököl telibe találta a vetélytárs orrát, és a találat érvényességét mi sem bizonyította jobban, mint hogy mindkét orrlíkból azonnal csurogni kezdett a vér.

A harmadik párbajozó egy kivert foggal megúszta: ő volt a legkevésbé megrongálódva háromjuk közül. A többiek elálltak a küzdelemtől.

A tömeg a győztesnek járó tisztelettel utat engedett Pitounak, és ő épen és sértetlenül megtért otthonába... vagyis hát a nénje otthonába.

Másnap Fortier abbé élénken érdeklődött, hogy miért van egyik tanítványának monokli a szeme körül, mitől dagadt meg a másiknak az orra, a harmadiknak a szája. De a diáknépségnek vannak erényei is. Egyik áldozat se árulkodott, és Fortier abbé csak kerülő úton, vagyis a verekedés egyik iskolán kívüli tanújától tudta meg, hogy szánnivalóan megviselt arcú tanítványai Pitou ökle nyomát viselik.

Márpedig Fortier abbé nemcsak a növendékei szellemi épüléséért, hanem testi épségükért is felelt a szülőknek. És Fortier abbénál három család panaszt emelt. Elégtételt kellett adni nekik. Pitout háromnapos bezárással büntették: egy napra a szem, egy napra az orr, egy napra a fog miatt.

A háromszori iskolaáristom zseniális gondolatot sugallt Angélique kisasszonynak. Valahányszor Fortier abbé megfosztja Pitout a szabadságától, ő megfosztja az ebédjétől. Ez az elhatározás nyilván Pitou fejlődésének javára válik, hiszen kétszer is meggondolja majd, hogy elkövessen-e olyan vétséget, amelyekért dupla büntetésre számíthat.

Pitou persze soha nem értette meg, hogy miért nevezték árulkodónak, amikor pedig egy szót se szólt, és miért büntették meg, hiszen azokat verte meg, akik őt akarták megverni; de hát ha mindig mindent értenék, elvesztenék az élet egyik vonzerejét: a titok és a meglepetés varázsát.

Pitou három egymást követő napon be volt zárva tehát, és ez alatt a három nap alatt meglelégedett reggelivel és vacsorával.

Az, hogy meglelégedett, nem a megfelelő szó, hiszen a legkevésbé sem volt meglelégedve; mondjuk inkább, hogy beérte reggelivel és vacsorával.

Hozzá tartozik a dologhoz, hogy Pitou a büntetéssel - s főleg avval, hogy nem árulta el: nem ő támadott, ő csak visszaverte a támadást - általános megbecsülést vívott ki magának. Igaz, már a három mesteri ökölcsapás is tiszteletet ébresztett iránta a társaiban.

Ettől fogva Pitou majdnem ugyanolyan életet élt, mint a többi diák, csak annyi volt a különbség, hogy a többiek váltakozó szerencsével küzdöttek meg a dolgoztatás nehézségeivel, Pitou viszont rendre az öt-hat legrosszabb közt volt, és kétszer annyi időt töltött bezáratásban, mint az iskolatársai.

Megemlítendő, hogy a sok bezáratásnak legalább harmadrészen Pitou eredeti neveltetése volt az oka (pontosabban az, hogy eredetileg nem kapott nevelést): természetes vonzalom élt benne az állatok iránt.

A nevezetes és terjedelmes láda, amelyet Angélique néni írpadnak nevezett ki, valóságos Noé bárkája lett: Pitou több kis rekeszre osztotta, és mindenféle csúszómászó és röpülő állatpárnak adott benne otthont. Volt ott gyík, sikló, hangyaleső, ganajtúró, kecskebéka, és ezek a teremtmények már csak azért is Pitou szívéhez nőttek, mert enyhébb-szigorúbb büntetéseket kellett elszenvednie miattuk.

A hét végi sétái során szokta gyarapítani állatseregletét. Szeretett volna szalamandrát is találni (amely igen népszerű Villers-Cotterets-ban, mivel I. Ferenc címerállata, és I. Ferenc minden kandallóba belevésztette), és sikerült is találnia; de egyvalami nagyon foglalkoztatta, és ezt a valamit végül azon dolgok közé sorolta, amelyeket nem ér fel ésszel: hogy ugyanis ő kizárólag vízben talált effajta hüllőt, amely pedig a költők szerint a tűzben él. Pitouban - gyakorlatias szellem lévén - ez a körülmény mélységes megvetést ébresztett a költők iránt.

A két áhított szalamandrát megszerezvén most már kaméleon után nézett; de ezúttal minden kutatása hiábavalónak bizonyult, fáradozását nem koronázta siker. Pitou azt a végkövetkeztetést vonta le próbálkozásai meddőségéből, hogy kaméleon pedig nincs, vagy legalábbis más éghajlat alatt tenyészik.

Amint erre a megállapításra jutott, abbahagyta a kaméleonkutatást.

A bezárások kétharmad részét azok az átkozott barbarizmusok és szintaktikai hibák okozták, amelyek oly dúsan teremtek Pitou latindolgozataiban, mint a konkoly a búzában.

Csütörtökön és vasárnap, amikor nem volt iskola, továbbra is vadorzóként alkalmaztatott, csakhogy ahogy egyre nagyobb lett (már elérte az öt láb két hüvelyk magasságot, és betöltötte tizenhatodik életévét), valami eltérítette egy kicsit kedves foglalatosságaitól.

A bruyère-aux-loups-i úton fekszik Pisseleu falucska. Abban a falucskában áll Billot gazda háza, és annak a háznak a küszöbén álldogált - pusztán véletlenségből mindig olyankor, ha Pitou arra járt - egy tizenhét-tizennyolc éves, tűzrőlpattant szép lány, aki a Catherine nevet kapta a keresztségben, de általában csak úgy nevezték: a Billot lány.

Pitou eleinte csak biccentett a Billot lánynak, aztán felbátorodott, és mosolyogva biccentett neki, és aztán egy szép nap meghajolt, rámosolygott, és összeszedve minden bátorságát a következő mondatot intézte hozzá:

- Jó napot, Catherine kisasszony.

Catherine jóra való leány volt: úgy üdvözölte a zavarában iruló-piruló Pitout, mint régi ismerőst. Csakugyan régtől fogva ismerte, hiszen már vagy két-három éve látta, amint hetente legalább egyszer ott halad el a majorjuk előtt. Catherine látta Pitout, Pitou viszont nem látta Catherine-t. Akkoriban Catherine tizenhat éves volt, Pitou tizennégy. De említettük, milyen legénnyé fejlődött Pitou, mire betöltötte tizenhatodik életévét.

Idő jártával Catherine megtanulta egyre jobban becsülni Pitou tehetségét, mivel Pitou azzal bizonyította neki a tehetségét, hogy neki ajándékozta a zsákmányából a legszebb madarakat és a legkövérebb nyulakat. Catherine dicsérte Pitout, és a fiú - akinek annál is jobban esett a dicséret, mert ugyancsak ritkán volt része benne - megrészegeedett a jó szótól, mely az újdonság erejével hatott rá, és nem folytatta útját a bruyère-aux-loups-i erdőbe, hanem megállt félúton, és nem azzal töltötte a napját, hogy makkgyűjtés örvéen hurkot rakjon le, hanem azzal, hogy egész nap a Billot-tanya körül ólálkodjon, hátha válthat egy-két szót Catherine-nal.

Ennek következtében érzékelhetően csökkent a nyúlborhozam, és majdnem teljesen elapadtak a vörösbegy- és fenyőrigó-szállítmányok.

Angélique néni nem hagyta szó nélkül a dolgot. Pitou azzal vágta ki magát, hogy a nyulak óvatosabbak lettek, a madarak meg kiismerték a kelepécét, és mostanában faleveleken maradt harmattal, kivágott fák odvában felgyűlt esővízzel oltják szomjukat.

Angélique nénit elkésérítette a nyulak és madarak kiokosodása, ami szerint a filozófia térhódítása miatt következett be, és csak az vigasztalta, hogy unokaöccse elnyeri az ösztöndíjat, felvétetik a papneveldebe, és három év múltán abbé lesz. Márpedig Angélique kisasszonynak az volt a leghőbb vágya, hogy egyszer egy abbé házvezetőnője legyen.

És ez a vágy szükségképpen valóra fog válni, hiszen ha Ange Pitou abbé lesz, nyilván maga mellé veszi házvezetőnőnek hálából azért a sok jóért, amit érte tett.

Csak egyvalami zavarta meg szegény vénlány álmait, mégpedig az, hogy ha megosztotta reményét Fortier abbéval, az abbé fejcsóválva azt felelte:

- Ahhoz, hogy az unokaöccse abbé legyen, kedves Pitou kisasszony, az kellene, hogy sokkal kevesebbet foglalkozzon a természet dolgaival, és sokkal többet forgassa a *De viris illustribus*-t¹¹ és a *Selectae e profanis scriptoribus*-t.¹²

- Ezt hogy értsem? - kérdezte Angélique kisasszony.

- Úgy, hogy túl sok barbarizmust és temérdek szintaktikai hibát követ el - válaszolt Fortier abbé.

E válasz gyötrő kétségek közt hagyta Angélique kisasszonyt.

¹¹ Híres férfiak.

¹² Világi írók gyűjteménye.

Arról, hogy milyen hatással lehet egy ember életére három barbarizmus és hét szintaktikai hiba

Ezek a részletek nélkülözhetetlenek voltak az olvasónak - bármily nagyba nézzük is értelmi képességeit -, hogy felfogja, milyen borzalmas helyzetbe került Pitou elzavartatván az iskolából.

Az egyik karja ernyedten lógott, a másikkal a ládáját tartotta egyensúlyban a feje tetején, a fülében még ott csengtek Fortier abbé indulatos szavai: így baktatott a Pleux negyed felé, merengve, vagyis hát a döbbenet bódulatában.

Egyszerre csak világosság gyúlt az elméjében, és három szó hagyta el ajakát, három szó, mely híven kifejezte, mi jár a fejében:

- Jézus! A néném!

Csakugyan, mit fog szólni Angélique Pitou kisasszony, ha megtudja, hogy füstbe mentek reményei?

Ange általában úgy próbálta kifürkészni a vénlány terveit, ahogy az okos és hű kutya próbálja kifürkészni a gazdája terveit: az ábrázata szerint ítélte. De hát az ösztön jó kalauz, sosem téved. Az okoskodást viszont gyakran megtéveszti a képzelet.

Ange Pitou elmélkedése oda vezetett (és az készítette ama szánalmas felkiáltásra, melyet fentebb idéztünk), hogy rájött, mennyire fel lesz háborodva a vénlány a gyászos hír hallatára. Tapasztalatból tudta, hogy Angélique kisasszony felháborodásának milyen következményei vannak. Csakhogy ezúttal olyan mérhetetlenül súlyos a felháborodás oka, hogy kiszámíthatatlanul súlyos a felháborodás következménye is.

Íme, ilyen rémisztő érzések kavartak Pitou lelkében, amikor a Pleux-be ért. Majdnem negyedóra alatt tette meg az utat Fortier abbé kapujától az utca torkolatáig, holott a távolság alig volt háromszáz lépés.

Ekkor a templom toronyórája egy órát ütött.

A fiú rádöbrent, hogy az abbéval való magasröptű társalgás, valamint lépteinek lassúsága miatt hatvan percet késik, következésképp kerek harminc perce letelt az a határidő, amelyen túl már nem volt ebéd Angélique néninél.

Mint mondtuk, a vénlány ezzel a rendszabállyal torolta meg, ha unokaöccse bezárást kapott, vagy valami pajkosságot követett el; ily módon minden évben megtakarított mintegy hatvan ebédet szegény Pitou rovására.

De ezúttal nem az nyugtalanította a fiút, hogy elesik a nénje sovány ebédjétől; annyira tele volt a lelke gyötrő gondolatokkal, hogy észre se vette, hogy üres a gyomra.

Van egy büntetés, amely mindennél szörnyűségesebb még a legvásottabb, legrosszabb tanulónak is: ha végleges, kényszerű vakációra kárhoztatva kell néznie, amint társai könnyvel, irkával a hónap alatt iskolába sietnek. Visszavágyik a korábban olyannyira gyűlölt nevelő-intézmény falai közé, izgatja a dolgozatírás nagy ügye, pedig azelőtt, amíg neki is kijutott belőle, kisebb gondja is nagyobb volt, mint a latinfordítás. Sok hasonlóság van a kicsapott diák és az istentelenség bűne miatt kiközösített ember között, akinek tilos belépni a templomba, és most az minden vágya, hogy meghallgathasson egy misét.

Érthető hát, hogy Pitou, ahogy közeledett a nagynénje házához, egyre elviselhetetlenebbnek érezte azt a házat, és életében először úgy vélte, hogy az iskola földi paradicsom, ahonnét - lángpallos gyanánt korbácsot suhogtatva - Fortier arkangyal irgalmatlanul kiűzte őt.

Bár lassan ment, és tízlépésenként megállt, mégpedig egyre hosszabb és hosszabb időre, végül csak odaért a rettegett ház küszöbére. Ange Pitou hazaért hát, és zavartan toporogva, gépiesen a nadrágja varrását dörzsölgetve megállt a nagynénje előtt.

- Jaj, nagyon beteg vagyok, Angélique néni - mondta, hogy megelőzze a csúfolódást és a szemrehányást, megpróbálva szánalmat kelteni.

- Jól van - mondta Angélique kisasszony -, ismerem ezt a betegséget, tudom, hogy könnyen meg lehetne gyógyítani, ha másfél órával visszaállítanánk az óra mutatóját.

- Jaj, Istenem, dehogyis - mondta keserűen Pitou -, nem vagyok éhes.

Angélique néni meglepődött, és még nyugtalanságféle is támadt benne: a betegség egyként nyugtalanítja az édesanyákat és a mostohákat; az előbbieket a betegség miatt aggódnak, az utóbbiak meg amiatt, hogy a betegség esetleg újabb érvágás lesz az erszényükön.

- Na! Ki vele, mi bajod! - szólt a némbér.

E szavakban nyoma se volt a kedvességnek vagy az együttérzésnek, Pitou mégis könnyekben tört ki a hallatukra, és meg kell mondanunk, hogy az a fintorgás, amely megelőzte a könnyek ártját, ritka kellemetlen látvány volt.

- Jaj, micsoda csapás ért engem, drága jó néném! - mondta.

- Miféle csapás? - kérdezte a vénlány.

- Elzavart az abbé úr! - Pitou már zokogott.

- Elzavart? - ismételte meg a szót Angélique néni, mintha nem jól hallotta volna.

- Igen, néném.

- És honnan zavart el?

- Az iskolából.

Pitou még hevesebben zokogott.

- Az iskolából?

- Igen, néném.

- Végleg?

- Igen, néném.

- Szóval nem lesz vizsga, nem lesz ösztöndíj, nem lesz szeminárium?

Pitou zokogása bömbölésbe csapott át. Angélique kisasszony rámeresztette a szemét, mintha ki akarná olvasni a lelkéből kicsapatasának okait.

- Fogadok, hogy már megint a Billot gazda tanyája körül ólálkodott, ahelyett, hogy iskolába ment volna. Pfuj! egy leendő abbé! Iskolakerülő!

Ange tagadóan rázta a fejét.

- Hazudik! - kiáltott a vénlány, s nőttön-nőtt a haragja, látván, hogy csakugyan súlyos a helyzet. - Hazudik! Vasárnap is együtt látták a Billot lányyal a Sóják sétányán.

Angélique kisasszony hazudott, de hát ez már csak így van: a szenteskedők feljogosítva érzik magukat, hogy hazudjanak azon álszent okoskodás alapján, hogy a cél szentesíti az eszközt.

- Lehetetlen - mondta Ange -, nem láthattak bennünket a Sójakok sétányán, mert nem is arra felé sétáltunk.

- Aha! Na, ugye hogy együtt volt vele, maga szerencsétlen?

- Higgye el, néné - mondta Ange elvörösödve -, hogy Billot kisasszonynak semmi köze az egészhez.

- Úgy! Nevezd csak kisasszonynak, hogy leplezd a piszkos játékaidat! De ne félj, szólni fogok a kacér perszóna gyóntatópapjának, szólni bizony!

- Esküszöm, néné, hogy Billot kisasszony nem kacér.

- Ó! Szóval a védelmébe veszi, amikor pedig maga szorulna védelemre! Hát ez remek! Istenem! mivé lesz a világ! Egy tizenhat éves taknyos!

- De hát nincs köztünk semmi, sőt Catherine folyton elküld magától.

- Na, most elárulta magát! Tessék, egyszerűen Catherine-nak nevezni! Hát persze hogy elküldi az a kis képmutató... elküldi, de csak ha mások is látják magával.

- Nahát - ámult el Pitou -, nahát! Tényleg így van! Sose jutott eszembe, hogy azért csinálja.

- Ugye, megmondtam! - mondta a vénkisasszony arra használva fel az unokaöccse gyanútlan felkiáltását, hogy rábizonyítsa a Billot lánnyal való cinkosságát. - De várj csak, majd én helyrehozom a dolgot, elvégre Fortier úr a gyóntatópapja annak a lánynak! Meg fogom kérni, hogy téged két hétre zárjon be és tartson vízen és száraz kenyéren, ami pedig Catherine kisasszonykát illeti, ha csak a kolostor csökkentheti az irántad való szenvedélyét, hát meg fogja kapni: elküldjük Saint-Rémybe.

A vénlány olyan meggyőződéssel és határozottsággal ejtette ki az utolsó szavakat, hogy Pitou megremegett.

- Édes jó néné! - mondta és könyörögve összetette a kezét. - Esküszöm, hogy téved, ha azt hiszi, hogy Billot kisasszony a legkevésbé is tehet az én nagy bajomról.

- A tisztátalanság minden bűnök szülőanyja - fojtotta bele a szót Angélique kisasszony.

- Ismétlem, néné: az abbé úr nem azért csapott el, merthogy tisztátalan volnék, hanem azért, mert sok barbarizmust meg szintaktikai hibát követek el, ami miatt szerintem semmi esélyem sincs rá, hogy elnyerjem a papneveldei ösztöndíjat.

- Azt mondod, hogy semmi esélyed sincs rá? Vagyis nem fogod megkapni azt az ösztöndíjat? Vagyis nem leszel abbé? És én nem leszek a házvezetőnő?

- Jaj, Istenem! Így van, néné!

- Hát akkor mi lesz belőled? - kiáltott holtra válva a vénlány.

- Nem tudom. - Pitou szánivalóan az égre emelte a tekintetét. - A Gondviselésre bízom magamat - tette hozzá.

- A Gondviselésre? Ó! Most már értem - kiáltott Angélique kisasszony. - Felloválták, telebeszélték a fejét az új eszmékkel, megfertőzték filozófiával.

- Az nem lehet, néné, mivel a filozófiai osztály az az utolsó az iskolában, azelőtt még a retorikait is el kell végezni, és én még odáig se jutottam.

- Élcelődj csak, élcelődj! Én nem arról a filozófiáról beszélek. Én a filozófusok filozófiájáról beszélek, te szerencsétlen, az Arouet úr filozófiájáról, a Jean-Jacques úr filozófiájáról meg annak a Diderot úrnak a filozófiájáról, aki *Az apáca*-t írta.

Angélique kisasszony keresztet vetett.

- *Az apáca*-t? - kérdezte Pitou. - Az meg miféle könyv, néném?

- Olvastad, boldogtalan?

- Esküszöm, nem olvastam.

- Olvastad! Azért tagadod meg az egyházat.

- Téved, néném, az egyház tagad meg engem.

- Felelesni mersz, te kígyó?

- Dehogy merek én felelesni, néném, én csak válaszolok.

- Vége! - kiáltott Angélique kisasszony szemlátomást porig sújtva, és kedves karosszékebe rogyott.

A „vége” nyilvánvalóan azt jelentette: „végem!”

Nagy veszély fenyegetett. Angélique néni hirtelen elszánta magát: talpra szökkent, és rohant Fortier abbéhoz, hogy bővebb magyarázatot kérjen tőle, s főleg, hogy megpróbálja jobb belátásra bírni.

Pitou az ajtóig követte tekintetével a nénjét, és amikor eltűnt, utánament az ajtóig. Láta, hogy a Soissons utca felé siet, olyan gyors léptekkel, hogy azt ki se nézte volna belőle. Rögtön tisztában volt Angélique kisasszony szándékai felől: az ő tanárához rohan.

Fellélegzett, hogy legalább egy negyedóra nyugalma lesz. Az volt az első gondolata, hogy ki kell használnia ezt a negyedórát, melyet a Gondviselés ajándékozott neki. Összeszedte a néne ebédjének maradványait, és megetette velük a gyíkokat, aztán fogott néhány legyet a kecskebékáknak, végül kinyitotta a kenyeresládát meg a konyhaszekrényt, hogy magáról is gondoskodjon, mivel egyszerre visszajött az étvágya, amint magára maradt.

A szükséges előkészületek után kiállt az ajtóba, nehogy váratlanul érje második anyja visszatérése.

Angélique kisasszony ugyanis Pitou „második anyjának” nevezte magát.

Ahogy ott állt lesben a küszöbön, egy szép leányt pillantott meg lóháton a Pleux negyed szélén, a Soissons utcát a Lormet utcával összekötő kis utcácskában. A lány oldalvást ült a lovon, és két kosár ringatózott előtte, az egyikben csirkék, a másikban galambok voltak. Catherine volt az a lány. Észrevette, hogy Pitou ott áll a küszöbön, és megállt.

Pitou szokása szerint elvörösödött, és tátott szájjal nézte, vagyis bámulta Billot kisasszonyt, aki a megtestesült emberi szépség volt a szemében.

A lány lopva körbepillantott az utcán, üdvözlés gyanánt biccentett Pitounak, és máris folytatta útját.

Pitounak annyi volt a válasza, hogy megremegett örömeiben.

A kis jelenet pont elég ideig tartott hozzá, hogy a legény - álmodozásba merülve és önfeledten tovább bámulva azt a helyet, ahol Catherine kisasszony állt - ne vegye észre Fortier abbétól megtérő nagynénjét.

Angélique néni dühtől sápadtan megragadta Pitou kezét. A fiú felriadt az álmodozásból, összerázkódott, mint mindig, ha Angélique kisasszony hozzáért, megfordult, és tekintete a néni bős arcáról a tulajdon kezére siklott, melyben egy hatalmas karéj kenyér nagyobbik fele volt látható vastagon megkenve vajjal, jókora adag sajttal a tetején.

Angélique kisasszony felordított haragjában, Pitou felnyögött rémületében. Angélique felemelte bütykös kezét, Pitou lehajtotta fejét; Angélique felragadta a keze ügyébe eső seprűt, Pitou leejtette a vajas kenyeret, és kereket oldott.

A két szív szavak nélkül is megértette egymást: mindennek vége köztük.

Angélique kisasszony becsukta maga mögött az ajtót, és kétszer ráfordította a kulcsot. Pitout úgy megrémítette a zár csikorgása, mint az égzengés, és még gyorsabban szedte a lábát.

Hogy mi lesz a jelenet következménye, azt Angélique kisasszony nem láthatta előre, és nyugodtan mondhatni, hogy Pitout éppolyan váratlanul érte, mint a néniét.

5 A filozófus gazda

Pitou úgy futott, mintha a pokol minden ördöge hajtotta volna, és egy perc se telt belé, kívül volt a városon.

Ahogy befordult a temető sarkánál, kis híján nekirohant egy ló farának.

- Ejnye, Ange úr, hova, hova ily sietve, az isten szerelmére? - mondta egy lány hang, melyet Pitou jól ismert. - Úgy megijesztett bennünket, hogy a Fickó majdnem megbokrosodott.

- Ó, Catherine kisasszony! - kiáltott Pitou a saját érzéseinek hangot adva, ahelyett, hogy a leány kérdésére válaszolna. - Ó, Catherine kisasszony! Micsoda csapás, Istenem, micsoda csapás!

- Jézus Mária! Mi történt, Ange úr? - kérdezte a lány, és megállította a lovat az út közepén.

- Az történt - felelte Pitou, mintha valami bűnös titkot árulna el -, az történt, hogy nem leszek abbé, Catherine kisasszony.

Billot kisasszony nem esett kétségbe, ahogy Pitou várta volna, ellenkezőleg: kacajra fakadt.

- Nem lesz abbé? - mondta.

- Nem - válaszolta Pitou lesújtva -, biztos, hogy nem.

- Sebaj! Akkor katona lesz - mondta Catherine.

- Katona?

- Miért ne? Jaj, Istenem, nem kell ilyen csekélység miatt nekikeseredni! Már azt hittem, hogy hirtelen meghalt a nénje.

- Ó - sóhajtott Pitou -, nekem pont olyan, mintha meghalt volna, mivel elkergetett.

- Megbocsásson - mondta nevetve a Billot lány -, de ez mégsem ugyanolyan, mivel nincs meg az az elégtétele, hogy elsirathassa.

És Catherine még jobban kacagott, amivel ismét csak megbotránkoztatta Pitout.

- Mondom, hogy elkergetett - ismételte csüggedten.

- Na és aztán! - mondta a lány.

- Maga könnyen nevet, Billot kisasszony, és ez azt bizonyítja, hogy jó természete van, mivel nem veszi a lelkére a mások bánatát.

- Miből gondolja, Ange úr, hogy nem sajnálnám, ha igazi bánat érné?

- Sajnálna, ha igazi bánat érne?... De hát én most minden támasz nélkül maradtam!

- Erre is csak azt mondhatom, hogy sebaj.

Pitou most már végképp nem értette a dolgot.

- És mit fogok enni? - mondta. - Nem lehet meg evés nélkül az ember, nekem meg pláne muszáj ennem, mert mindig éhes vagyok.

- Hát dolgozzon, Pitou úr!

- Dolgozzak? Ugyan mit? Fortier úr és Angélique néném ezerszer megmondta, hogy semmire se vagyok való. Ó, bárcsak beadtak volna tanoncnak egy asztaloshoz vagy egy bognárhoz! Miért is akartak abbét faragni belőlem? Higgye el, Catherine kisasszony, átok ül rajtam - mondta Pitou, és elkeseredetten széttárta a karját -, átok ül rajtam, higgye el!

- Nem mondom, van némi igazság abban, amit mond, kedves Ange uram - szólt mély részvétellel a lány, mert ő is ismerte Pitou szánni való élettörténetét -, de azért tehetne valamit...

- Mit? - kapaszkodott Pitou a Billot lány egyelőre ki nem mondott tanácsába, ahogy a fuldokló kapaszkodik a szalmaszálba. - Mit tehetek?

- Volt magának egy pártfogója, ha jól emlékszem.

- Igen, Gilbert doktor úr.

- És együtt járt a fiával iskolába, hiszen ő is Fortier abbé tanítványa volt.

- Úgy van. És hányszor megvédtem, ha meg akarták verni!

- Nahát! Miért nem fordul az apjához? Biztos, hogy nem hagyja cserben.

- Csak az a bökkenő, hogy nem tudom, mi lett vele, merre jár... De talán a maga apjaura tud valamit róla, Billot kisasszony, hiszen Gilbert doktor bérlője.

- Annyit én is tudok, hogy a bérleti díj egy részét utánaküldte Amerikába, a másik részét meg egy párizsi jegyzőnél helyezte el.

- Hej! - sóhajtott Pitou. - Amerika, az nagyon messze van.

- Csak nem akar Amerikába menni? - kérdezte a lány, és szemlátomást megijedt Pitou döntésétől.

- Én, Catherine kisasszony? Ugyan! Dehogyan! Ha volna mit ennem, nagyon jól megvolnék én Franciaországban.

- Akkor jó - mondta Billot kisasszony.

Pitou lehajtotta a fejét. A lány hallgatott. Egy ideig egyikük se szólt. Pitou álmodozásba merült, és Fortier abbé - logikus elme lévén - ugyancsak meghökkent volna, ha tudja, miféle gondolatok kavarnak volt tanítványa fejében.

A sok sötét gondolat lassanként derűssé, csillogóvá változott; olyan volt, mint mikor a napfény áttör a felhőkön, de maga a nap, a sugárzás forrása, még rejtve marad.

A Fickó közben elindult, lépésben haladt, és Pitou ott ment a Fickó mellett, kezét az egyik kosáron pihentetve. Catherine kisasszony, aki csakúgy, mint Pitou, álmodozásba merült, lazán tartotta a gyeplőt; nem félt, hogy paripája elragadja. Különben is, nem volt várható, hogy Poszeidón tengeri szörnye megjelenjen az úton, és a Fickó nem olyan fajtából való volt, mint a Hippolütoz lovai.

Amikor a ló megállt, Pitou is megállt. Megérkeztek a majorba.

- Nahát! Te vagy az, Pitou? - kiáltott oda egy bikanyakú férfiú, aki éppen a lovát itatta.

- Igen, Billot úr, én vagyok az, személyesen.

- Már megint baj érte ezt a szegény Pitout - mondta a lány, és leugrott a lóról, ügyet se vetve rá, hogy a harisnyakötője kivillan a meglibbenő szoknya alól. - Elkergette a nagynénje.

- Mivel haragítottad meg már megint a vén szentfazekat? - kérdezte a gazda.

- Állítólag nem tudom eléggé a görögöt - mondta Pitou.

Dicsekedett az önhittje: latint kellett volna mondania.

- Nem tudod eléggé a görögöt - ismételte a széles vállú férfi -, na és minek akarsz tudni görögül?

- Hogy értelmezni tudjam Théokritoszt, és olvasni tudjam az *Iliász*-t.

- Na és mire jó az neked, ha értelmezni tudod Théokritoszt és el tudod olvasni az *Iliász*-t?

- Arra, hogy abbé lehessen belőlem.

- Eh! - legyintett Billot úr. - Hát tudok én görögül? Tudok én latinul? Franciául se tudok, írni se tudok, olvasni se tudok. Aztán mégis vetek, aratok, behordom a termést. Igaz vagy nem igaz?

- Igaz, igaz, csak hogy maga nem abbé, Billot úr, hanem földműves, *agricola*, ahogy Vergilius mondja. *O fortunatos nimium...*¹³

- Hé, hé! És szerinted egy földművelő nem ér annyit, mint egy csuhás, te rossz ministráns, te? Főleg ha annak a földművelőnek hatvan hold földje van, és van vagy ezer csillogó Lajos-aranya!

- Nekem mindig azt hajtogatták, hogy nincs jobb a világon, mint abbénak lenni - mondta Pitou. Aztán kedvesen mosolyogva hozzáfűzte: - Habár az is igaz, hogy nem mindig hallgattam meg, amit mondtak.

- És igazad is volt, fiú. Látod-e, megállom én is a helyem, nincs szégyenkeznivalóm. Azt hiszem, olyan fából vagy faragva, hogy külön ember is válhat belőled, nemcsak abbé, kész szerencse, hogy nem papnak tanulsz. Majoros létemre kiismerem magam a világ dolgaiban, és mondhatom, rossz idők jönnek a papokra.

- Ugyan! - mondta Pitou.

- De bizony! Vihar lesz - mondta a gazda -, elhiheted nekem. Tisztességes ember vagy, nagy tudományú ember...

Pitou igen megtisztelve, meghajolt: még soha senki nem mondta neki, hogy nagy tudományú.

- Tehát mindenképp meg tudod keresni a kenyered - folytatta a gazda.

Billot kisasszony, miközben kitette a csirkéket meg a galambokat a két kosárból, érdeklődve hallgatta az apja és Pitou párbeszédét.

- Az igazat megvallva nem tudom, hogy fogom megkeresni a kenyereimet - mondta Pitou.

- Mihez értesz?

- Hát... tudok léppel madarászni meg tudok hurkot állítani. Ezenkívül elég jól utánzom a madarak hangját... Igaz, Catherine kisasszony?

- Igaz bizony! Pont úgy füttyölj mint a pinyókemadár.

- Jó, jó, de ez azért nem igazi mesterség - szólt újra Billot gazda.

- Én is ezt mondom, teringettét!

- Káromkods: ez már jó jel.

- Csakugyan káromkodtam volna? - mondta Pitou. - Jaj, bocsásson meg, Billot úr!

¹³ Nagyon boldogok... (Idézet a *Georgicá*-ból.)

- Eh, igazán nincs miért bocsánatot kérned, velem is megesik - mondta a majoros. - Maradj már veszteg, a hétszentségedet! - fordult a lóva felé. - Ezek a Perche vidéki lovak folyton dobrokolnak meg a farukat rázzák... Na, lássuk csak - fordult vissza Pitouhoz -, aztán lusta vagy-e?

- Nem tudom, sose csináltam semmit, csak latint meg görögöt tanultam, és...

- És?

- És az az igazság, hogy nem nagyon fogott rajtam.

- Annál jobb - mondta Billot -, ez arra vall, hogy nem butultál el annyira, mint gondoltam volna.

Pitounek majd kidudorodott a szeme a csodálkozástól; ez a gondolkozásmód gyökerestül felforgatta mindazon elméleteket, amelyeket eddig hallott.

- Azt kérdeem, hogy lusta vagy-e - mondta Billot -, vagyis hogy hamar elfáradsz-e.

- Ó, hogy hamar elfáradok-e? Ez már egészen más - mondta Pitou. - Nem, nem, nem fáradok el hamar, akár tíz mérföldet is megteszek én egyhuzamban.

- Jól van, ez már valami - mosolygott Billot -, még lefogysz néhány fontot, és egész jó fullajtár lesz belőled.

- Hogy én lefogjak? - mondta Pitou és végignézett hosszú, csontos karján, hosszú, inas lábszárán. - Azt hittem, Billot úr, hogy már így is elég sovány vagyok.

- Nahát, barátom - hahotázott a gazda -, komolyan mondom, minden pénzt megérsz.

Pitout még soha életében nem taksálták ilyen nagyra, úgyhogy egyik ámulatból a másikba esett.

- Értsünk szót - folytatta a gazda -, azt kérdeem, hogy a munkában lusta vagy-e.

- Milyen munkában?

- Általában a munkában.

- Honnan tudjam? Még sose dolgoztam.

A lány nevetésre fakadt, de ezúttal Billot gazda komolyan vette a dolgot.

- Hej, azok a huncut papok! - rázta meg pörölynyi öklét a város felé. - Hát így nevelik azok a fiatalságot, haszontalan semmittevőket csinálnak belőlük. Mert kérdeem én: mi haszna van ebből a fickóból a testvéreinek?

- Hát, nem sok - mondta Pitou -, tudom én, hogy nem sok. Még szerencse, hogy nincsen testvérem.

- Testvéren én általában az embereket értem - mondta Billot. - Csak nem azt akarod mondani, hogy neked az emberek nem a testvéreid?

- Ó, dehogy!... Különben ez az Evangéliumban is írva van.

- És hogy minden ember egyenlő? Erről mi a véleményed?

- Nahát, ez már más káposzta - mondta Pitou. - Mert ha én egyenlő lettem volna Fortier abbéval, akkor nem korbácsolt meg pálcázott volna meg annyiszor, és ha egyenlő lettem volna a nénémrel, akkor nem kergetett volna el.

- Én pedig azt mondom neked, hogy minden ember egyenlő - jelentette ki a gazda -, és ezt hamarosan bebizonyítjuk a zsarnokoknak.
 - A *tirannus*-oknak - fitogtatta Pitou a latintudását.
 - És ezt azzal is bizonyítom - folytatta Billot -, hogy magamhoz veszek.
 - Magához vesz, kedves Billot úr? Ugye, nemcsak tréfából mondja, ugye, nem csúfolódik?
 - Nem hát! Mire van szükséged?
 - Hát úgy három font kenyérre naponta.
 - És mi kell a kenyérhez?
 - Egy kis vaj meg sajt.
 - Nohát, fiam, téged igazán nem nehéz táplálni - mondta a gazda -, megkapod, amit kérsz.
 - Pitou úr - szólalt meg Catherine -, nincs valami más kárnivalója is az apámtól?
 - Nekem, kisasszony? Az égvilágon semmi.
 - És megmondaná, hogy akkor miért jött ide?
 - Hát mert maga idejött.
 - Ó, igazán kedves - mondta Catherine -, de ez nem magyarázat, hanem csak bók. Azért jött ide, Pitou úr, hogy megkérdezze az apámat, tud-e valamit a pártfogójáról.
 - Igaza van! - kiáltott Pitou. - Még ilyet! Egészen megfeledkeztem róla.
 - A derék Gilbert úrról akarsz beszélni velem? - kérdezte a gazda olyan hangon, ami híven kifejezte, mily nagyra becsüli a földbirtokost.
 - Igen - mondta Pitou -, de most már fölösleges beszélünk róla, hiszen Billot úr magához vesz, úgyhogy nyugodtan megvárhatom, míg a doktor megjön Amerikából.
 - Hát, nem kell sokáig várnod, barátom, mivel már meg is jött.
 - Nahát! - mondta Pitou. - Mikor?
 - Nem tudom pontosan, de azt tudom, hogy egy hete Le Havreban volt, mert egy csomagot küldött onnan, épp ma kaptam meg Villers-Cotterets-ban, itt van a nyeregtáskámban, ni.
 - Honnan tudja, apám, hogy tőle kapta?
 - Teringettét! Hát onnan, hogy egy levél is volt a csomagban.
 - Ne haragudjon, apám - mondta Catherine mosolyogva -, de eddig azt hittem, hogy nem tud olvasni. Ezt csak azért mondom, papa, mert maga szokott dicsekedni vele.
 - Dicsekszem is! Azt akarom, hogy elmondhassák: Billot papa senkinek se tartozik köszönettel, még egy iskolamesternek se, a Billot papa maga volt a szerencséje kovácsa. Nahát, ezt akarom, hogy elmondhassák. Úgyhogy nem én olvastam a levelet, találkoztam a csendőr őrmesterrel, az olvasta fel.
 - És mit ír a levélben, apám? Ugye, még mindig meg van elégedve velünk?
 - Ítéld meg magad!
- A gazda elővette a levelet a tárcájából, és odaadta a lányának.

Catherine ezt olvasta:

„Kedves Billot uram!

Most érkeztem Amerikából, ahol a nép gazdagabb, nagyobb és boldogabb, mint mi nálunk. Ez azért van, mert ők szabadok, mi pedig nem vagyunk szabadok. De már mi is egy új kor felé haladunk, és mindenkinek kötelessége, hogy siettesse azt a napot, amikor világosság támad. Ismerem az elveit, kedves Billot uram, tudom, milyen nagy hatással van bérlőtársaira és azokra a munkásokra és földművesekre, akiket irányít - nem úgy irányít, mint egy király, hanem mint egy apa. Vesse elméjükbe az áldozatosságnak és testvériségnek mindazon eszméit, amelyeknek maga is hódol. A filozófia egyetemes: minden ember olvashassa önnön jogait és kötelességeit a tudás világánál. Küldök magának egy könyvecskét, amelyben benne foglaltatnak e jogok és kötelességek. Én írtam ezt a kis könyvet, bár a nevem nincsen rajta a fedelén. Terjessze az eszméit, az egyetemes egyenlőség eszméit; tartasson felolvasásokat belőlük a hosszú téli estéken! A szellem tápláléka a szó, amiként a testé a kenyér.

Hamarosan meglátogatom, és egy újfajta haszonbérleti módot fogok magának ajánlani, amely igen elterjedt Amerikában. Az a lényege, hogy a bérlő és a tulajdonos osztozik a termésen. Ez jobban megfelel az eredeti őstársadalom törvényeinek és kivált Isten szellemének.

Testvéri üdvözlettel

HONORÉ GILBERT
philadelphiai polgár”

- Hohó - mondta Pitou -, ez aztán szépen van fogalmazva.

- Na, mit szólsz? - büszkélkedett Billot.

- Igen, édesapám - mondta Catherine -, de erősen kétlem, hogy a csendőrpárancsnok is osztja a véleményét.

- Mért?

- Azért, mert szerintem ez a levél bajba keverheti Gilbert doktort is és magát is.

- Ugyan már - legyintett Billot -, te az árnyéktól is félsz. Itt a könyvecske, ez a lényeg, és neked pedig, Pitou, máris megvan a munkád: este felolvasol belőle.

- És mit csinálok napközben?

- Napközben birkát meg tehenet őrzöl. Tessék a könyv!

És a gazda egy piros fedelű füzetet vett elő a nyeregtáskából, olyanfajta, amelyet nagy számban adtak ki abban az időben, engedéllyel vagy anélkül.

Csak hogy ez utóbbi esetben a szerző a gályarabságot kockáztatta.

- Olvasd el a címét, Pitou, hogy legalább a címről tudjak beszélni, amíg a szöveget meg nem ismerem.

Pitou ezeket a szavakat olvasta az első oldalon (a gyakori használat ugyancsak elkoptatta, elszurkította őket azóta, de abban a korban minden szívben visszhangot vertek e szavak):
Az ember függetlenségéről és a nemzetek szabadságáról.

- Mit szólsz hozzá, Pitou? - kérdezte a gazda.

- Azt, Billot úr, hogy szerintem a függetlenség és a szabadság egy és ugyanaz, tehát Fortier úr elzavarta volna az iskolából a pártfogómat pleonazmus, vagyis fölös szóhalmozás miatt.

- Szóhalmozás ide vagy oda, ezt a könyvet egy igaz ember írta - jelentette ki a majoros.

- Bizonyára, apám, de könyörgök, rejtse el, mert baja lesz belőle - mondta Catherine bámulatos női ösztönnel.

- Miért lenne nekem bajom, ha egyszer a szerzőjének se lett baja?

- Az nem olyan biztos, apám. Egy hete írták a levelet, és lehetetlen, hogy egy teljes hétig jött a csomag Le Havre-ból. Én is kaptam egy levelet ma délelőtt.

- Kitől?

- Sébastien Gilbert-től, merthogy ő is írt nekünk. Sőt, sok mindent üzen a tejtестvérenek, Ange Pitounak is, csak a nagy zűrzavarban elfelejtettem teljesíteni a megbízatást.

- Na és mit ír?

- Azt írja, hogy három napja várják az apját, már meg kellett volna érkeznie Párizsba.

- A kisasszonynak igaza van - mondta Pitou -, aggasztó, hogy még mindig nem érkezett oda.

- Hallgass, gyáva, és inkább olvasd el a doktor értekezését - mondta a gazda -, akkor nemcsak nagy tudományú ember leszel, hanem igaz ember is.

Így beszéltek abban az időben, egy olyan nagy történelmi korszak hajnalán, melyben a francia nemzet tíz éven át utánozni fogja a görög-római história minden szakaszát: lelkesedés, széthúzás, győzelmek és rabszolgaság.

Pitou olyan ünnepélyes mozdulattal szorította magához a könyvet, hogy végképp belopta magát a gazda szívébe.

- Mondd csak, fiú, ebédeltél-e? - szólt Billot.

- Nem, uram - felelte Pitou még mindig áhítatos-hősies pózba merevedve.

- Éppen ebédelni kezdett volna, amikor elkergették - szólt közbe Catherine.

- Akkor menj be Billot mamához, és kérj tőle egy porciót - mondta a gazda -, holnap pedig munkába állsz.

Pitou beszédes pillantással megköszönte Billot úr jóindulatát, és Catherine nyomában bevonult a konyhába, ahol Billot-né volt a korlátlan uralkodó.

6 Idill

Billot-né harmincöt-harminchat éves, gömbölyded, pirospozsgás, jó kedélyű asszonyság volt; naphosszat jött-ment a ház meg a galambdúc, az akol meg az istálló közt; olyan gonddal felügyelt a levesre meg a sültre, mint egy tapasztalt tábornok az elszállásolt csapataira, egyetlen szempillantással felmérve, hogy minden rendben van-e, szag után megállapítva, hogy kellő mennyiségben került-e kakukkfű meg babérlevél a fazekakba; folyton pörölt (de csak szelíden, megszokásból) a férjével, akit mindenekfelett tisztelt és becsült, a lányával, akit jobban szeretett, mint Sévignéné a lányát, Grignannét, és a napszámosaival, akiknek olyan kosztot adott, amilyet tíz mérföldes körzetben senki a napszámosainak. Csak úgy tülekedtek az emberek, hogy Billot úr felfogadja őket. De hát, sajnos, úgy volt ez, mint a mennyország kapujában: sokan vannak, kik bebocsájtást kérnek, de kevesen, kik bebocsájtatnak.

Mint láttuk, Pitou kérés nélkül bebocsájtatott. E kiváltságot kellőképpen értékelte is, kivált, amikor meglátta az aranybarna cipót, az almaborral teli kancsót meg a jókora darab sózott oldalast, amit feltálaltak neki. Amióta elvesztette szegény édesanyját - és annak bizony már öt éve volt -, még a legnagyobb ünnepeken se részesült ilyen lakomában.

Pitou, ahogy nagyokat harapott a cipóból, s élvezettel falatozta az oldalast, melyet bőven meglocsolt almaborral, egyre hálásabban gondolt a gazdára, egyre nagyobb tisztelettel a feleségére és egyre szerelmesebb szívvel a lányára. Egyetlen dolog nyugtalanította, az, hogy napközben juhot meg marhát kell majd őriznie; ez a megalázó foglalatosság vajmi kevésbé illett estéli hivatalához, amelynek nem kevesebb lesz a célja, mint hogy a társadalmi együttélés és a filozófia magasztos eszméire tanítsa az emberiséget.

Ezen tépelődött Pitou ebéd után. De érzelmeit erősen befolyásolta az elköltött pompás ebéd: most már egészen más megvilágításban látta a dolgokat, mint éhgyomorra. Úgy tekintett juhászi és gulyási hivatására, mint amit magasan fölötte álló istenek és félistenek szoktak betölteni.

Apollón, amikor az övéhez hasonló helyzetbe került, vagyis amikor Jupiter elűzte az Olümposzról, ahogy őt Angélique néni a Pleux-ből, pásztornak szegődött el Admétoszhoz. Igaz, hogy Admétosz pásztorkirály volt, de hát Apollón meg Isten.

Hercules marhapásztor volt vagy legalábbis valami hasonló, hiszen a farkuknál fogva ráncigálta Gérüön teheneit; és hogy ki melyik végénél fogja meg a tehenet, a fejénél vagy a farkánál, az már igazán szokás dolga: így tekintve a dolgot, miért is kellene szégyellnie, ha ő is gulyásnak áll, pásztorkodásra adja a fejét?

Sőt, az a bizonyos Tityrus is pásztor volt, akiről Vergilius ír az első eklogájában, és aki egy bükkfa hűvösén heverészve olyan gyönyörű sorokkal örvendezik rajta, hogy Augustus nyugodalmat adott neki. És végül az a Meliboeus is pásztor volt, Tityrus társa, aki oly költői sirámmal búcsúzik otthonától.

Tagadhatatlan, hogy mindezek a személyiségek elég jól beszéltek latinul, hogy abbé válhasson belőlük, és ők mégis inkább nézték, amint a kecskéik zanótot legelésznek, mintsem hogy misét celebráljanak vagy vecsernyeimát énekeljenek. Tehát nyilvánvaló, hogy a pásztoréletnek is megvan a maga varázsa. Különb is, ki akadályozhatja meg benne, hogy visszaadja a pásztori hivatás elvesztett méltóságát és költészetét, ki akadályozhatja meg benne, hogy harci dalokkal buzdítsa a környező falvak Menalcasait és Paleseit? Természetesen senki. Pitou többször is énekelt a templomi kórusban, és még sokra vihette volna az énekművészet terén,

ha rajta nem kapják, amint beleiszik Fortier abbé miseborába, és a pap - jól ismert szigorával - meg nem fosztja abban a minutában a ministránsi méltóságtól. Tilinkón nem tudott ugyan játszani, de annál jobban tudta utánozni a rigók tilinkózását, és az majdnem ugyanolyan. Nem tudott ugyan olyan hétágú sípot faragni magának, mint Pán, a pásztorok, nyájak, legelők, erdők védőistene, de hársfából és gesztenyefából olyan sípot csinált, hogy hét nyelven beszélt, a pajtásai csak ámultak rajta. Pitou különösebb megalázkodás nélkül vállalhatta tehát a pásztorkodást: ő nem lealacsonyodik ehhez az újabb korokban oly kevésbé becsült mesterséghez, hanem felemeli magához a mesterséget.

Egyébként is, az aklok Billot kisasszony fennhatósága alá tartoznak, és Catherine szájából a parancs se parancs.

De maga Catherine is fennen örködött, hogy csorba ne essék Pitou méltóságán.

Még aznap este, amikor Pitou odament hozzá, és megkérdezte, hogy hány órákor menjen a pásztorok után, Catherine mosolyogva így válaszolt:

- Sehánykor.

- Hogyhogy? - csudálkozott Pitou.

- Megmondtam az apámnak, hogy maga kitűnő nevelésben részesült, többre hivatott, mint amire ő szánta magát, így hát itt marad a házban.

- Nagyszerű! Akkor magával maradhatok - mondta Pitou.

A jámbor Pitou alighogy kiejtette e szívből jövő szavakat, a haja tövéig elpirult. Catherine mosolyogva lehajtotta a fejét.

- Jaj, bocsásson meg, kisasszony, elragadtak az érzelmeim! Kérem, ne haragudjon! - mondta Pitou.

- Dehogy haragszom én, Pitou úr - mondta Catherine -, igazán nem tehet róla, ha szívesen marad velem.

Hallgattak egy darabig. Mi sem érthetőbb: a két gyermek oly kevés szóval oly sokat mondott egymásnak!

- De hát nem maradhatok tétlenül a házban! - szólalt meg Pitou. - Mi lesz a dolgom?

- Azt fogja csinálni, amit én csináltam. Vezeti a könyvelést, elszámol a napszámosokkal, felírja a bevételeket meg a kiadásokat. Tud számolni, ugye?

- Tudom a négy alapműveletet - felelte büszkén Pitou.

- Akkor eggyel többet tud, mint én - mondta Catherine. - Sose tudtam megtanulni az osztást. Na látja! Az apám csak nyer rajta, hogy maga lesz a könyvelője, és mivel én is nyerek rajta, meg maga is nyer rajta, mindenki csak nyer a dolgon.

- Miért, maga mit nyer rajta, kisasszony? - kérdezte Pitou.

- Időt. És azalatt főkötőt fogok varrni magamnak, hogy csinosabb legyek.

- Ó, szerintem főkötő nélkül is nagyon csinos - mondta Pitou.

- Elhiszem, de ízlések és pofonok különbözők - nevetett a lány. - Különben is, főkötő nélkül nem mehetek táncolni vasárnap Villers-Cotterets-ba. Milyen jó az előkelő hölgyeknek, hogy hajadonfőtt is táncolhatnak, csak egy kis rizsport kell a fejükre szórniuk!

- Énszerintem sokkal szebb így a haja, hogy nincs rajta rizspor - mondta Pitou.

- Nono! Maga csak bókol.
 - Nem bókolok, kisasszony, mert nem is tudok; az nem volt tananyag Fortier abbénál.
 - Hát táncolni tanultak-e?
 - Táncolni? - hökkent meg Pitou.
 - Igen, táncolni.
 - Táncolni, Fortier abbénál? Jézusom, kisasszony! Hova gondol? Még hogy táncolni...
 - Szóval nem tud táncolni? - kérdezte Catherine.
 - Nem - mondta Pitou.
 - Nohát akkor vasárnap kísérjen el a táncmulatságba, és nézze meg, hogy táncol Charny úr; ő táncol a legjobban az összes környékbeli fiatalember közül.
 - Az meg kicsoda, az a Charny úr? - kérdezte Pitou.
 - A boursonne-i kastély tulajdonosa.
 - És táncolni fog vasárnap?
 - Persze.
 - És kivel?
 - Velem.
- Pitounak összeszorult a szíve.
- Szóval azért akarja kicsinosítani magát, mert vele fog táncolni?
 - Vele meg a többiekkel meg mindenkivel.
 - Csak velem nem.
 - Miért ne táncolnék magával?
 - Hát mert én nem tudok táncolni.
 - Majd megtanul.
 - Ó, ha megmutatná nekem, hogyan kell azt csinálni, Catherine kisasszony, biztos jobban megtanulnám, mintha Charny urat nézném.
 - Majd meglátjuk - mondta Catherine. - De most már későre jár, ideje lefeküdni. Jó éjszakát, Pitou!
 - Jó éjszakát, Catherine kisasszony!

Volt abban jó is, meg rossz is, amit Billot kisasszony Pitounak mondott: jó volt, hogy juhászi és gulyási teendők helyett könyvelőit kell majd ellátnia, rossz, hogy ő nem tudott táncolni, Charny uraság viszont tudott, sőt Catherine szerint jobban, mint bárki más.

Pitou éjszaka azt álmodta, hogy Charny úr táncol, mégpedig igen ügyetlenül.

Másnap Pitou munkához látott Catherine irányításával. Már a kezdet kezdetén megdöbben-tette valami: az, hogy bizonyos tanítókkal milyen kellemes dolog a tanulás. Két óra leforgása alatt tökéletesen beletanult a munkába.

- Ó, kisasszony! - mondta. - Ha maga tanította volna nekem a latint, és nem Fortier abbé, azt hiszem, egy fia barbarizmust se követtem volna el.

- És abbé lenne magából?

- Abbé bizony - mondta Pitou.

- És bezárnák egy papneveldebe, ahova nő nem teheti be a lábát...

- Nahát - mondta Pitou -, erre sose gondoltam, Catherine kisasszony!... Jobb is, hogy nem leszek abbé...

Kilenc órakor megérkezett Billot gazda, Pitou még az igazak álmát aludta, amikor ő már rég serénykedett. Hajnali háromkor kelt, szokása szerint irányította a földekre való kiszekerezést, aztán kilencig odakint volt a határban, utána nézett, hogy mindenki a helyén van-e, dolgozik-e, kilenckor hazament reggelizni, tízkor már megint a földeken járt; egykor ebédelt a ház népével, és a délutánt, csakúgy, mint a reggelt meg a délelőttöt, ellenőrzéssel töltötte. Mindenre kiterjedő figyelmének meg is volt a láttatja. Ahogy mondta, volt vagy hatvan holdja és ezer aranya. És könnyen lehet, hogy ha Pitou utána számol, és nem teszi túlságosan szórazottá Catherine kisasszony jelenléte vagy emléke, könnyen lehet, hogy néhány holddal több földet és néhány Lajos-arannyal több dugacspénzt talál, mint amennyit bevallott a derék Billot.

Reggeli közben a gazda szólt Pitounak, hogy harmadnap tíz órakor a csűrben lesz az első felolvasás a Gilbert doktor művéből.

Pitou megjegyezte, hogy tízkor van a mise, de a gazda azt mondta, hogy pont azért választotta ezt az időpontot, hogy próbára tegye a munkásait.

Mint mondtuk, Billot gazda filozófus volt.

Utálta a papokat, úgy nézett rájuk, mint a zsarnokság apostolaira, és most megragadta az alkalmat, hogy tengelyt akaszthat velük; úgy döntött, hogy a szentbeszéd alatt hirdeti az új igét.

Billot-né és Catherine tett néhány félénk ellenvetést, de a gazda leintette őket, mondván, hogy a nők elmehetnek a misére, ha akarnak, lévén hogy a vallás a nőknek való, de a férfiak kötelesek részt venni a doktor munkájának felolvasásán, különben repülnek a gazdaságból.

Billot filozófus despota volt a saját házában; egyedül Catherine volt abban a kiváltságos helyzetben, hogy szót emelhetett döntései ellen, de ha egyszer azok a döntések határozott formát öltöttek a gazda fejében, és Billot a szemöldökét ráncolva nézett a lányára, Catherine éppúgy meghajolt az akarata előtt, mint a többiek.

Catherine most úgy gondolta, hogy Pitou javára használhatja ki az alkalmat. Az asztaltól felállva felhívta rá az apja figyelmét, hogy Pitounak igencsak hitvány a gúnyja ahhoz képest, hogy harmadnap ő fogja terjeszteni azokat a szép eszméket, vagyis a tanító szerepét fogja játszani, márpedig igazán nem való, hogy a tanítónak pirulnia kelljen a tanítványai előtt.

Billot megbízta a lányát, hogy beszéljen Dulauroy villers-cotterets-i szabóval, és gondoskodjon Pitou öltözetéről.

Catherine-nak igaza volt, és egy új öltözet ruha igazán nem volt fényűzés szegény Pitou számára: még mindig ugyanazt a nadrágot hordta, amelyet Gilbert doktor csináltatott neki öt évvel ezelőtt, és amelyet réges-rég kinőtt volna, ha Angélique kisasszony nem toldja meg minden évben vagy két hüvelykkel. A kabát meg a mellény már két évvel korábban a rongyok közé került, és hősünk azóta azt a zsávolyköpenyt viselte, amelyet történetünk legelején lefestettünk az olvasónak.

Pitou sosem ügyelt a küllemére. A tükör ismeretlen volt Angélique kisasszonynál, és Pitounak esze ágában se lévén a szép Narcissus módjára beleszerelmesedni önmagába, a víz tükrében se nézegette magát, pedig lett volna rá alkalma, amikor lépvesszőket állított.

De amióta Catherine kisasszony megkérte, hogy kísérje el a táncmultságba, amióta szóba került Charny, a táncos lábú lovag, és a lány bogarat tett Pitou fülébe, mondván, hogy főkötőt akar varrni magának, hogy csinosabb legyen, nos, azóta Pitou megnézte magát a tükörben, elszomorodott a ruhája gyászos állapota miatt, és váltig azon töprengett, hogy miképpen tehetne ő is valamit, hogy jobban érvényesüljenek természetes testi adottságai.

De sajnos, meddő volt a töprengés. A ruhája gyászos állapotán nem lehetett változtatni, új ruhához meg pénz kellett volna, és Pitounak soha életében nem volt egy árva garasa sem.

Pitou tudta, hogy a pásztorok rózsakoszorút tesznek a fejükre, amikor a legjobb fuvalás vagy verselő címéért versengenek, de úgy gondolta - méltán -, hogy az a koszorú - bár talán illene az orcájához - csak még jobban kiemelné a gúnyja nyomorúságát.

Pitout igen kellemesen meglepte hát, hogy vasárnap reggel nyolc órakor, amikor épp azon törte a fejét, hogyan tehetné vonzóbbá a küllemét, Dulauroy lépett a szobába, égszínkék térdnadrágot és kabátot, valamint rózsaszín csíkos fehér mellényt terített egy székre.

És máris követte a fehérenmű-varrónő, a nyomában pedig a kalapos. Cornu úr, Villers-Cotterets legjobb kalaposmestere, egy kiváló anyagból, a legújabb divat szerint készült, igen elegáns háromszögletű kalapot hozott, továbbá a cipész megbízásából egy pár - külön, neki, Pitounak csinált - ezüstcsatos cipőt.

Pitou csak ámuldozott, hinni sem merte, hogy ezeket a pazar holmikat ő kapja. Legmerészebb álmaiban se gondolta volna, hogy valaha is ilyen ruhatára lesz.

- Ó, Catherine kisasszony, Catherine kisasszony - suttogta hálakönnyyekkel a szemében -, sosem fogom elfelejteni, amit értem tett!

Minden úgy állt rajta, mintha ráöntötték volna, csak a cipő volt olyan kicsi, hogy bele se tudta préselni a lábát. Laudereau úr, a cipész a Pitounál négy évvel idősebb fia lábáról vett mértéket.

Hősünk szívét büszkeség töltötte el, hogy ennyire felülmúlja az ifjabbik Laudereau-t, de a büszkeséget egyszeriben lelohasztotta a gondolat, hogy mezítláb kell majd elmennie a táncmultságba vagy, a régi cipőjében, amely a legkevésbé sem illett az öltözeke többi darabjához. De az aggodalma se tartott sokáig: a véletlen úgy hozta, hogy a cipész Billot úrnak is most küldött egy pár cipőt, amely pont jó volt Pitounak. Ezt persze eltitkolták Billot gazda előtt, mert talán megalázónak érezte volna, hogy a fiúnak is van akkora lába, mint neki.

Alighogy Pitou felöltötte fényűző ruháját, belépett a fodrász. Háromfelé fésülte Pitou szalmasárga haját, hátul szalaggal összefogta a legnagyobb tincset, kétoldalt pedig elrendezte a halántékán, vagy ahogy akkoriban vajmi kevésbé költőien mondták (de hát mit tehetünk, így mondták): két kutyafület csinált neki.

Tartozunk az igazságnak, hogy eláruljuk: amikor Pitou megfésülve, kibodorítva, a kék kabátjában és térdnadrágjában, a rózsaszín csíkos mellényében, zsabós ingében belenézett a tükörbe, alig ismert magára, és hátranézett, hogy nem maga Adonisz szállt-e le a földre.

Egyedül volt. Bájosan magára mosolygott, és hüvelykujját a mellényzsebébe dugva, ki-düllesztve a mellét, pipiskedve így szólt:

- Na, majd a szemébe nézünk annak a Charny úrnak!

Igaz, ami igaz, Pitou az új ruhájában úgy hasonlított egy pásztorra, mint egyik tojás a másikra, csak épp nem a Vergilius egyik pásztorára hasonlított, hanem a Watteau-éra.

Pitou győzedelmesen vonult be a konyhába.

- Oda nézzen, anyám! - kiáltotta Catherine.

- Rá se lehet ismerni - mondta Billot-né.

A látvány első pillantásra lenyűgözte Catherine-t, de sajnos, utána szemügyre vette a részleteket is. És a részletek nem voltak olyan lenyűgözőek, mint az egész.

- Furcsa, milyen nagy keze van - mondta Catherine.

- Jó erős kezem van, igaz? - mondta Pitou.

- És mekkora térde!

- Mert még nőni fogok.

- Szerintem már most is épp elég magas, Pitou úr.

- Hiába, akkor is nőni fogok; még csak tizenhét és fél éves vagyok.

- És milyen vékony a lábikrája!

- Hát ez igaz... de majd megerősödik.

- Reméljük - mondta Catherine. - Mindegy, igazán nagyon jól néz ki.

Pitou meghajolt.

- Húha! - mondta a gazda, amint belépett a konyhába, és végigmérte Pitout. - Nyalka egy legény vagy, fiam! Szeretném, ha Angélique nénéd így látna.

- Én is - mondta Pitou.

- Kíváncsi volnék, mit mondana.

- Nem mondana az semmit: dührohamot kapna.

- Mondja, apám - szólt közbe némi nyugtalansággal Catherine -, nem követelheti vissza az unokaöccsét?

- De hiszen elkergette!

- Különbben is letelt az öt év - mondta Pitou.

- Miféle öt év? - kérdezte Catherine.

- Hát az az öt év, amire Gilbert doktor ezer frankot hagyott.

- Szóval ezer frankot hagyott a nénédnél?

- Igen, igen! Hogy kitaníttasson valami mesterségre.

- Micsoda nagyszerű ember! - kiáltott a gazda. - És hány ilyen dolgot hallani felőle! - Mert ő - Billot a magasba lendítette a karját -, ő életre-halálra kiáll a jó ügy mellett.

- Azt akarta, hogy kitanuljak egy mesterséget - mondta Pitou.

- Igaza volt. És lám, mi lesz a jó szándékból, ha kiforgatják! Az ember ezer frankot szán rá, hogy tisztességes mesterségre taníttassanak egy gyereket, erre beteszik azt a gyereket egy csuhához, aki szeminaristát akar csinálni belőle. És mennyit fizetett a te Fortier abbédnak?

- Kicsoda?

- Hát a nénéd.
 - Nem fizetett az semmit.
 - Szóval bezsebelte a jó Gilbert úr évi kétszáz frankját?
 - Alighanem.
 - Ide hallgass, Pitou! Van egy jó tanácsom. Ha az a vén szentfazék nénikéd beadja a kulcsot, jól nézd meg a szekrényeket, a szalmazsákokat, de még az uborkás üvegeket is!
 - Miért? - kérdezte Pitou.
 - Mert szerintem egy egész vagyont fogsz találni, jó öreg Lajosaranyakat egy harisnyaszárban. Igen, igen, harisnyaszárban, mert biztosan nem talált akkora zacskót, amibe belefért volna a félretett pénze.
 - Gondolja?
 - Biztos vagyok benne. No, majd még beszélgetünk róla, ha itt lesz az ideje. De egyelőre még dolgunk van. Nálad van a Gilbert doktor könyve?
 - Itt van a zsebemben.
 - Jól meggondolta, mit csinál, apám? - kérdezte Catherine.
 - Nem kell sokat gondolkozni, ha jó ügyről van szó, kislányom - mondta a gazda -, a doktor megbízott, hogy olvastassam fel a könyvet, terjesszem a benne levő eszméket, tehát felolvastatom a könyvet, és terjesztem a benne levő eszméket.
 - És anyám meg én elmehetünk a misére? - kérdezte félénken Catherine.
 - Ti, nők menjetek csak el a misére - mondta Billot -, de mi, mi férfiak vagyunk. Gyere, Pitou!
- Pitou elköszönt Billot-nétól és Catherine-től, s büszkeségtől dagadó kebelével, amiért férfinak neveztetett, a gazda nyomában kilépett a konyhából.

**Amelyből kitetszik, hogy a hosszú lábszár nem valami kecses a táncban,
de annál hasznosabb, ha futni kell**

Népes gyülekezet jött össze a csűrben. Billot, mint mondtuk, igen nagy tiszteletnek örvendett az emberei körében, mert gyakran korholta ugyan a munkásait, de jóltartotta és jól megfizette őket.

Nem véletlen hát, hogy mindenki eleget tett a meghívásának.

Egyébként is, abban a korban láz hevítette a népet, olyan láz, mely a mozgásba lendülő népeket szokta hevíteni. Az emberek korábban sosem használt, csaknem ismeretlen, idegen, új szavakat mondtak. Olyan szavakat, mint szabadság, függetlenség, egyenjogúság, és bármily különös, e szavakat nemcsak a nép körében lehetett hallani; a nép csak visszhangozta azokat a szavakat, amelyeket a nemesség használt először.

Nyugatról jött a fény, mely világosságot támaszt, majd lángra lobbant. Amerikában kelt fel az a nap, amely pályája végén egyetlen lángtengerbe borítja majd Franciaországot, s e tűzvész világánál a nemzetek borzadva olvassák a vérbetűkkel írt szót: köztársaság.

Az idő tájt több politikával foglalkozó gyűlést tartottak, mint gondolnánk. Egy majdnem ismeretlen és láthatatlan istenség apostolai járták a városokat és a vidéket, terjesztették a szabadság ígét. A kormánynak végre lehullt szeméről a hályog. Akik a közügynek nevezett nagy gépezetet működtették, végre megéreztek, hogy csikorognak a fogaskerekek, bár még mindig nem értették, hogy miért. A forrongás ott volt az agyakban, és már-már mozdította az öklöket; láthatatlan volt az a forrongás, de érezhető és fenyegető, annál is fenyegetőbb, mivel megfoghatatlan volt, akár a kísértet: ott lebegett, és nem lehetett megragadni, gúzsba kötni.

Billot húsz-huszonöt munkása gyűlt össze a csűrben.

Belépett a gazda és a nyomában Pitou. Mindenki lelkesen lengette a fejfedőjét. Látni való volt, hogy ezek a férfiak tűzbe mennének kenyéradójukért.

A gazda elmondta a parasztoknak, hogy az a könyv, amelyből Pitou felolvas nekik, Gilbert doktor munkája. Gilbert doktort jól ismerték a környéken: sok földbirtoka volt; Billot bérelte a legnagyobbat.

Egy hordót görgettek középre a felolvasónak. Pitou felállt a rögtönzött emelvényre, és belefogott az olvasásba.

Megjegyzésre méltó, hogy a nép fiai, sőt azt is majdnem megkockáztatom, hogy az emberek általában, annál jobban figyelnek, minél kevesebbet értenek. Nem kétséges, hogy a röpirat általános jelentését a tanulatlan gyülekezet legfelvilágosultabb elméi se fogták fel, még maga Billot se. De a mondatok homályában - miként villámok a villamossággal telített sötét égen - fényes szavak villantak fel: függetlenség, szabadság, egyenlőség. Több se kellett: fel-felzúgott a taps, többször megéljeneztek Gilbert doktort. A könyvecskének mintegy a harmada hangzott el; úgy döntöttek, hogy Pitou három egymást követő vasárnapon olvassa fel az egészet.

A hallgatóság minden tagja megígérte, hogy következő vasárnap is eljön.

Pitou remekül olvasott. Nincs jobb ösztönző, mint a siker. A felolvasónak is jutott az ünneplésből, és maga is a mű hatása alá került; Billot úr pedig egyre nagyobb megbecsüléssel nézett Fortier abbé tanítványára; Pitou nagyot nőtt a szemében.

A fiú élvezte a sikert, és csak egy híja volt örömének, az, hogy Catherine kisasszony nincs jelen.

De Billot, akit boldogsággal töltött el, hogy a doktor röpiratának olyan nagy hatása volt, sietett beszámolni a feleségének meg a lányának Pitou diadaláról. Billot-né nem szólt semmit: ő sose látott tovább az orránál.

De Catherine szomorúan mosolygott.

- Mi bajod már megint? - kérdezte a gazda.

- Jaj, apám - mondta Catherine -, félek, hogy bajba keverték magukat.

- Eh, te vészmadár, folyton kuvikolsz! Vedd tudomásul, hogy jobb szeretem a pacsirtát, mint a baglyot!

- Szóltak, hogy figyelmeztessen: magán tartják a szemüket.

- És ki szólt, ha szabad kérdezni?

- Egy jó barát.

- Egy jó barát? Kéretlen tanácsért is jár a köszönet. Hadd hallom annak a jó barátnak a nevét! Nos, ki az?

- Egy jól értesült ember.

- Mondd már meg, hogy ki az!

- Isidor de Charny úr.

- Mibe ártja magát az a piperkőc? Bele akar szólni, hogy hogyan gondolkozzak? Én talán beleszólok, hogy ő hogyan öltözködik? Pedig azt hiszem, nekem is volna annyi mondani-valóm, mint neki.

- Sajnálom, ha megharagítottam, apám. De higgye el, hogy jó szándékú volt a tanács.

- Jó tanácsért jó tanács jár cserébe. Mondd meg, hogy azt üzenem neki: vigyázzanak, ő meg a cimborái, mert nagyon támadják a nemesurakat a nemzetgyűlésben. Hát még a kegyenceket! Jól vigyázzon hát a testvérbátyja, Olivier de Charny úr, hiszen úgy hírlík, jóban van az osztrák nővel.

- Apám! Maga tapasztaltabb, mint mi, tegyen hát a legjobb belátása szerint - mondta Catherine.

- Hm! Csakugyan - dörögött az orra alatt Pitou, akinek a sikertől ugyancsak megjött az önbizalma -, minek ártja bele magát mindenbe az a maga Isidor barátja?

Catherine nem hallotta a megjegyzést, vagy legalábbis úgy csinált, mintha nem hallotta volna, és azzal vége is lett a társalgásnak.

Az ebéd éppúgy zajlott, mint máskor. Pitou sohasem érezte még ilyen hosszúnak az ebédet. Alig várta, hogy végre pompás új ruhájában mutatkozhasson, ráadásul Catherine kisasszonnyal a karján. Nagy nap volt számára ez a vasárnap, és megfogadta magában, hogy jól az emlékezetébe vési a július 12-i dátumot.

Három óra tájban indultak el hazulról. Catherine bűbajos volt: fekete szemű, csinos szőke lány volt, olyan karcsú és hajlékony, mint azok a fűzfák, amelyek árnyékba borították a kis forrást, ahova vízárt jártak a majorból. Azzal a fajta természetes kacérsággal volt öltözve, amely kiemeli a női szépséget, és maga készítette kis főkötője igazán remekül állt neki.

A tánc általában csak hat órákor kezdődött. A szabad ég alatti táncter rangját a deszka-emelvényen elhelyezett négytagú falusi zenekar adta meg, mely francia négyesenként harminc sou tiszteletdíj ellenében szolgáltatva a talpalávalót. A hatórai kezdésre várva az emberek az Angélique néni által emlegetett Sójajok sétányán korzóztak, vagy nézték, hogyan űzik a labdajáték művészetét a városi meg a környékbeli nemesurak Farolet mesternek, őfensége az orléans-i herceg labdaházgondnokának bíraskodása alatt. Farolet mester órakulumnak számított, s döntéseit a korának és érdemeinek járó tisztelettel fogadták.

Pitou - maga se tudta, miért - nagyon szeretett volna a Sójajok sétányán maradni, de hát Catherine nem azért öltötte magára a Pitou ámulatát is kiváltó gyönyörű ruhát, hogy most elrejtse az emberek szeme elől a bükkfásor árnyékában.

A nők olyanok, mint azok a virágok, amelyeket a véletlen az árnyékban sarjasztott ki a földből; folyvást a fény felé törnek, üde és illatos szirmaikat a napon bontják ki, mely aztán elhervasztja, elemésztí őket.

Csak a szerény (legalábbis a költők szerint szerény) ibolya rejtőzködő, de gyászolja is hiába-való szépségét.

Catherine a labdatér felé vonta lovagját. Sietünk hozzátenni, hogy Pitout nem nagyon kellett noszogatni. Éppolyan szívesen mutogatta égszínkék kabátját és hetyke kalpagját, mint Catherine a főkötőjét és galambtorokszín ruhaderekeit.

Leginkább az legyezgette hősünk hiúságát (és ez pillanatnyi fölényt is adott neki Catherine-nal szemben), hogy nem ismerték meg, mivel sosem látták ilyen pompás ruhában, és a városból elszármazott fiatalembernek nézték, a Billot család rokonának, sőt esetleg Catherine választottjának. De Pitounak igencsak fontos volt, hogy ne legyen kétség a személyazonossága felől, ezért minden barátjának odabíccentett, minden ismerőse előtt megemelte a kalapját, és a kiöltözött falusi legényben végre ráismertek Fortier abbé méltatlan tanítványára. Az emberek összesúgtak:

- De hisz ez Pitou! Láta Ange Pitout?

A meglepetés moraja tovahullámozott egészen Angélique kisasszonyig, de mivel a közmoraj szerint Ange Pitou büszke járású, jóképű fiatalember, márpedig a néni csámpás, félszeg kamasznak látta az unokaöccsét, hitetlenül rázta a fejét, és csak ennyit mondott:

- Tévednek, az nem lehet az én mihaszna unokaöccsém.

Catherine és Pitou odaért a labdatérhez. Aznap a soissons-i és a villers-cotterets-i játékosok mérkőztek meg egymással, úgyhogy igencsak heves küzdelem zajlott a pályán. A két fiatal az első sorban keresett helyet magának; Catherine azt mondta, hogy onnan lehet a legjobban látni.

Farolet mester kis idő múlva elkiáltotta magát:

- Egyenlő! Csere!

A játékosok cseréltek, ki-ki elfoglalta a maga „udvarát”. Az egyik játékos elhaladtában mosolyogva meghajolt Catherine előtt, Catherine szintén meghajolt, és elpirult. Pitou érezte, hogy a lány karján remegés fut végig. Ismeretlen érzés szorította marokra a szívét.

- Ez Charny úr? - nézett társnőjére.

- Igen - felelte Catherine. - Ismeri?

- Nem ismerem - mondta Pitou -, de rögtön tudtam, hogy ő az.

Azok után, amiket Catherine mondott előző nap, nem volt nehéz rájönnie, hogy ez a fiatalember Isidor de Charny.

A lányt üdvözlő játékos huszonhárom-huszonnégy éves arányos termetű, jóképű nemesúr volt, a mozgása kecses, mint általában az olyan embereké, akik már a bölcsőben arisztokratikus nevelést kapnak. Isidor de Charny úr figyelemre méltó tökélytel hajtott végre minden olyan testgyakorlatot, amelynek az elemeit csakis akkor lehet hibátlanul elsajátítani, ha valaki már kora gyermekkorában megtanulja őket; az öltözéke pedig mindig pompás harmóniában volt azzal a tevékenységgel, amelyet éppen folytatott. Vadászöltönyeit a tökéletes ízlés mintapéldányaiként emlegették; a fegyvertermében viselt egyszerű öltözékét maga Szent György is megirigyelhette volna; lovaglóruháját olyan eleganciával viselte, hogy mindenki azt hitte: rendkívüli szabású holmi.

Ezen a napon Charny úr (a testvéröccse régi ismerősünknek, Charny grófnak) hanyag eleganciájú nappali ruhát viselt, világos színű feszes nadrágot, mely kiemelte combja és lábszára kecses, egyszersmind izmos formáját; piros sarkú cipő vagy sárga hajtókás csizma helyett ezúttal labdajátékhoz való pántos saru volt a lábán; fehér pikémellénye úgy rásimult a derekára, mintha fűző volna belül; a játéktér szélén pedig ott állt az inasa egy arany-paszományos zöld díszruhával a karján.

A játék hevében az arca visszanyerte a fiatalság báját és üdeségét, amelyből - bár még csak huszonhárom éves volt - sokat elrabolt a rengeteg éjszakázás, kivirradtig tartó dorbézolás, kártyázás.

Pitou jól látta, mekkora fölényben van vele szemben Charny, és azt is tudta, hogy ez a fölény a lány figyelmét se kerülhette el. A fiatal nemes keze és lába láttán már kevésbé volt büszke rá, hogy a természet tékozlásának jóvoltából oly igen felülmúlta a cipésmester fiát, és arra gondolt, hogy a természet igazán ügyesebben is gazdálkodhatott volna, úgy, hogy testének minden részére jusson az építőanyagokból.

Hát igen: a természet csinos lábszárát formázhatott volna abból, amit a lábfejére, a kezére meg a térdére pazarolt. Csakhogy a dolgok nem voltak a helyükön; ahol finomság kellett volna, ott vaskosság volt, ahol meg domborúság, ott hiány.

Pitou a lábszárára nézett, és elkomorult az arca.

- Mi lelte, Pitou úr? - kérdezte Catherine.

Pitou válasz gyanánt nagyot sóhajtott.

Befejeződött a játszma. Charny vicomte kihasználta a két játszma közti kis szünetet, hogy üdvözlje Catherine-t. Pitou látta, hogy a vicomte közeledtére pír önti el a leány orcáját, és érezte, hogy megremeg a karja.

Charny biccentett Pitou felé, majd azzal a fesztelen, bizalmas udvariassággal, amellyel a kor nemesurái oly ügyesen éltek a polgárlányokkal való társalgásban, megkérdezte Catherine-tól, hogy szolgál az egészsége, és megkérte, hogy ajándékozza neki az első táncot. Catherine beleegyezett. A fiatal nemes egy mosollyal köszönte meg a kegyet. Kezdődött a játszma; a pályára szólították Charnyt. Meghajolt Catherine előtt, és könnyed léptekkel eltávolodott.

Pitou érezte, milyen fölényben van vele szemben egy olyan férfi, aki így tud beszélni, mosolyogni, közeledni és eltávolodni.

Még ha egy álló hónapon át csak azzal foglalkozna is, hogy megpróbálja utánozni Charny úr egyszerű mozdulatait, hitvány paródia sikeredne a dologból; csak annyit érne el, hogy nevetségessé tenné magát.

Ha Pitou szíve ismerte volna a gyűlöletet, most bizonyára meggyűlölte volna Charny vicomteot.

Catherine a mérkőzés végéig nézte a játékot, amíg a játékosok oda nem szólították magukhoz az inasukat, hogy átöltözzenek. Akkor elindult a táncter felé, Pitou legnagyobb fájdalmára; a fiú úgy látszik, arra volt ítélve ezen a napon, hogy csak oda menjen, ahova nem volt kedve menni.

Charny úr nem sokáig váratott magára. Némi kis változtatás az öltözetén, és labdajátékosból máris elegáns táncossá vedlett. A hegedűk megadták a jelt, a vicomte odalépett Catherine-hoz, és emlékeztetve az ígéretére, karját nyújtotta neki.

Pitou talán soha életében nem érezte magát olyan komiszul, mint most, amikor Catherine karja elvált az övétől, és a lány a lovagja oldalán, piruló arccal beállt a körbe. Hideg veríték lepte el a homlokát, és elhomályosult előtte a világ; kinyújtotta a kezét, és megkapaszkodott a mellvédben, mert érezte, hogy mindjárt megrogyan a térde.

Catherine-nak szemlátomást fogalma se volt róla, hogy mi játszódik le Pitou lelkében, ő boldog és büszke volt; boldog, hogy táncol, és büszke, hogy a környék legcsinosabb lovagjával táncol.

Ha Pitou kénytelen volt megcsodálni Charny urat mint labdajátékost, most nem tagadhatta meg csodálatát Charny úrtól mint táncostól. Abban az időben még nem volt divat, hogy lépegessenek táncolás helyett. A tánc művészet volt, a nevelés része. Nemcsak Lauzun úr csínálta meg azzal a szerencséjével, hogy remekül ropta a courante-ot a király négyesében, sok más nemesúr is annak köszönhette az udvar kegyét, hogy szépen tudta megfeszíteni a lábikráját, előrefeszíteni a lábfejét. E tekintetben a vicomte maga volt a megtestesült kecsesség, bizvást színpadra léphetett volna, mint XIV. Lajos, és bár se király, se komédiás nem volt, alighanem nagy sikert aratott volna.

Pitou ismét szemügyre vette a lába szárát, és kénytelen volt beismerni, hogy - hacsak valami nagy változás nem megy végbe becses személyének ezen a fertályán - sosem fog pályázhatni afféle sikerekre, amilyeneket Charny úr e pillanatban aratott.

Véget ért a francia négyes. Catherine számára alig néhány másodpercig tartott, Pitou egy teljes évszázadnak érezte az eltelt időt. A lány, amint visszament hozzá, és újból belekarolt, rögtön észrevette, hogy mekkora változás ment végbe a fiú ábrázatán. Sápadt volt, gyöngyözött a homloka; hiába próbált uralkodni magán, a féltékenységgel könnyet csalt a szemébe.

- Uramisten! - kiáltott a lány. - Mi baja, Pitou?

- Csak az - felelte szegény fiú -, hogy most, hogy láttam, hogyan táncol Charny úrral, sose lesz bátorságom felkérni magát.

- Ugyan! - mondta Catherine. - Ne csüggedjen el! Úgy táncol, ahogy tud, és én semmivel se kevésbé élvezem majd a magával való táncot.

- Ó! Ezt csak vigasztalásból mondja, kisasszony, de én tudom, hogy mindig több öröme telik majd benne, ha ezzel a fiatal nemessel táncol, mint hogyha velem.

Catherine nem válaszolt, mert nem akart hazudni, de mivel nagyszerű teremtes volt, és rádöbbsent, hogy vihar dúlja szegény fiú szívét, rokonszenve megannyi jelével halmozta el; hanem a kedves szavak se tudták visszaadni Pitou elvesztett örömét és vígságát. Billot papának igaza volt: Pitou emberesedett - már szenvedni is tudott.

Catherine még öt-hat francia négyest táncolt végig, köztük egyet ismét Charny úrral. Pitou, bár ezúttal is éppúgy szenvedett, nagy nehezen megőrizte a nyugalma. Szemmel követte Catherine és lovagja minden mozdulatát. Megpróbálta leolvasni az ajkukról, hogy mit mondanak egymásnak, és ha valamely táncfigura úgy kívánta, hogy megfogják egymás kezét, ő azon iparkodott, hogy kilesse: vajon csak érintik, vagy szorongatják is egymást azok a kezek.

Catherine látnivalóan csak ezt a táncot várta, mert mihelyt elhallgatott a zene, azt javasolta Pitounak, hogy induljanak haza. A fiúnak nem kellett kétszer mondani, de nem tudta olyan könnyen kiheverni a megpróbáltatásokat, és miközben akkorákat lépett, hogy Catherine kénytelen volt vissza-visszatartani, egy árva hangot se szólt.

- Mi lelte? - szólalt meg végül Catherine. - Miért nem beszél velem?

- Azért nem beszélek magával, kisasszony - mondta Pitou -, mert nem tudok úgy beszélni, mint Charny úr. Mit is mondhatnék én, hiszen ő annyi szépet mondott magának tánc közben.

- Nahát, hogy maga milyen igazságtalan, Ange úr! Tudja meg, hogy magáról beszéltünk.

- Rólam, kisasszony? Hogyan?

- Ejnye, Pitou úr! Ha nem találjuk meg a pártfogóját, kénytelenek vagyunk új pártfogó után nézni, nem?

- Hát már nem vagyok méltó rá, hogy vezessem a gazdaság könyvelését? - mondta Pitou és mélyet sóhajtott.

- Dehogynem, Ange úr! Ellenkezőleg: szerintem a könyvelés nem méltó magához. Amilyen nevelést kapott, sokkal többre is vihetné.

- Nem tudom, mire vihetném, de azt tudom, hogy semmire se akarom vinni, ha csak Charny vicomte segítségével vihetem valamire.

- Ugyan, miért utasítaná vissza a pártfogását? A bátyja, Charny gróf, állítólag kegyben áll az udvarnál, és a királyné egyik bizalmas barátnőjét vette feleségül. Azt mondta, hogy ha kívánom, elhelyeztetni magát a sóadóhivatalban.

- Lekötelez, kisasszony, de mint mondtam, nekem nagyon is megfelel a mostani helyzetem, és ha az apja el nem küld, a majorban maradok.

- Ugyan miért küldenélek el? - mondta egy vastag hang, amelyben Catherine remegve ismerte fel az apját!

- Kérem, kedves Pitou, ne beszéljen az apámnak Isidor úrról - súgta Catherine.

- Felelj már, hé!

- Hát... nem is tudom - hebegett-habogott Pitou -, talán mert nem talál elég nagy tudásúnak, hogy a hasznára lehessenek.

- Még hogy nem találalak elég nagy tudásúnak? De hiszen úgy számolsz, mint Barème, és úgy olvasol, hogy az iskolamesterünk is tanulhatna tőled, pedig ő igazán nagyra van a szónoki képességeivel. Nem, nem, Pitou, hozzám a Jóisten vezérli az embereket, és akit én alkalmazok, az nálam is marad, amíg a Jóisten úgy akarja.

Pitou ezzel a biztatással ért haza a majorba, de biztatás ide, biztatás oda, nem tudott megnyugodni. Néhány óra alatt nagy változás ment végbe benne; elveszített valamit, amit ugyancsak nehéz visszanyerni: az önbizalmát. Szokása ellenére rosszul aludt. Amikor épp álmatlanul hánykolódott, eszébe jutott a Gilbert doktor könyve; az a könyv elsősorban a nemesség ellen támadt, a kiváltságos osztályt ostorozta, meg azokat, akik gyáván behódolnak neki. Pitou

kezdte érteni mindazokat a szép dolgokat, amelyeket délelőtt felolvasott, és megfogadta, hogy mihamar megvirrad, elolvassa magában és magának azt a remekművet, amelyet fennhangon, mindenkinek olvasott.

De rosszul aludt, így hát későn ébredt fel. Mindazonáltal úgy döntött, hogy valóra váltja, amit éjszaka elhatározott. Hét óra volt; a gazda csak kilenckor ér haza; és még ha előbb érne is haza, nyilván csak megdicsérné, hogy avval foglalatoskodik, amivel ő maga bízta meg.

Lement egy kis falépcsőn, és kiült a Catherine ablaka alatt lévő padra. A véletlen vezérelte erre a helyre, vagy ismerte a pad és az ablak egymáshoz való viszonyát? Nem tudhatni.

Csak annyi bizonyos, hogy felöltvén hétköznapi ruháját, amelyet még nem volt idő kicserélni, és amely a kinőtt fekete nadrágból, az elnyűtt zöld kabátból és a kitaposott cipőből állt, elővette a zsebéből a könyvecskét, és olvasni kezdte.

Nem mernék azt állítani, hogy az olvasás kezdetén Pitou szeme ne tévedt volna időnként a könyvről az ablakra; de mivel a sarkantyúkával és hajnalkával keretezett ablakban csak nem tűnt fel egy bizonyos lánynak az arca, Pitou szeme végül is tartósan a könyvre szegeződött.

Hanem azért azt joggal feltételezhetni - mivel a keze igencsak ritkán lapozott, és minél elmélyültebbnek látszott az arc, annál kevésbé zavartatta magát a kéz -, hogy az esze máshol járt, és Pitou olvasás helyett álmodozott.

Pitou egyszer csak azt vette észre, hogy árnyék vetül a könyvecske lapjaira, melyeket eddigelé beragyogott a reggeli nap. Az árnyék sötét volt hozzá, hogy felhő okozhassa, tehát csakis egy átlátszatlan testtől származhatott, márpedig vannak átlátszatlan testek, melyek igen kedvesek a szemnek: Pitou ízibe hátrafordult hát megtekintendő, ki takarja el előle a napot.

Csalódnia kellett. Mert csakugyan egy átlátszatlan test állta el előle a napsugár útját (mint Nagy Sándor Diogenész elől Korinthusban, a filozófus nagy bosszúságára), de ez az átlátszatlan test egy csöppet sem volt bájos, sőt nagyon is kellemetlen látvány volt.

Egy negyvenöt éves, még Pitounál is hórihorgasabb és ösztövérebb, s ugyancsak meglehetősen elnyűtt gúnyát viselő férfi állt mögötte, s próbált a válla fölött belelesni a könyvbe, mégpedig legalább olyan kíváncsian, mint amilyen szórakozottan olvasott ő, Pitou.

Pitou meghökkent. A fekete ruhás férfi szája nyájas mosolyra húzódott, és látni lehetett, hogy csak négy foga van, kettő fölül és kettő alul, olyan hegyesek és kiállóak, mint a vaddisznó-agyar.

- Amerikai kiadás - mondta orrhangon a férfi -, nyolcadrét formátum. „*Az emberek szabadságáról és a nemzetek függetlenségéről*” - Boston, 1788.”

Ahogy a fekete ruhás férfi beszélt, Pitou növekvő csodálkodással meresztette a szemét, úgyhogy mire a feketeruhás elhallgatott, Pitou szeme olyan óriásira kerekedett, hogy nagyobb-
ra nem is kerekedhetett volna.

- Úgy van, uram, Boston, 1788 - ismételte Pitou.

- Gilbert doktor értekezése, igaz? - kérdezte a fekete ruhás férfi.

- Igen, uram - felelte illedelmesen Pitou.

Felállt, mert mindig azt hallotta, hogy neveletlenségre vall, ha ülve beszél egy nála érdekesebb emberrel, és a jámbor Pitou úgy gondolta, hogy a férfi teljes joggal tekintheti magát érdekesebbnek önára.

De ahogy felállt, észrevette, hogy egy rózsaszín folt mozdul meg az ablakban - Catherine kisasszony! A lány furcsán nézett, és különös jeleket adott Pitounak.

- Szabad kérdezni, kinek a tulajdona ez a könyv? - kérdezte a fekete ruhás férfi, aki háttal állván az ablaknak, nem vette észre, hogy történt valami.

És ujjával a Pitou kezében levő könyvre mutatott, vigyázva, hogy hozzá ne érjen.

Pitou épp azt akarta válaszolni, hogy a könyv Billot úré, amikor a fülébe hatolt a majdnem könyörgő suttyogás:

- Mondja, hogy a magáé!

A csupa szem férfi nem hallotta meg.

- A könyv az enyém, uram - mondta méltóságteljesen Pitou.

A fekete ruhás férfi fölnézett, mert észrevette, hogy Pitou csodálkozó tekintete időnként egy ismeretlen pontra vándorol róla. Látta az ablakot, de Catherine megsejtette a fekete férfi szándékát, és eltűnt, fürgén, mint a fűj.

- Mit néz odafönt? - kérdezte az ismeretlen.

- Nono, uram! - mondta Pitou mosolyogva. - Hadd jegyezzem meg, hogy maga igen kíváncsi ember. *Curiosus* vagy még inkább *avidus cognoscendi*,¹⁴ ahogy a tanítóm, Fortier abbé mondaná.

- Azt állítja hát - faggatta tovább a férfi szemlátomást ügyet se vetve rá, hogy milyen nagy tudományról tett tanúbizonyságot Pitou avégből, hogy nagyobb tiszteletet ébresszen maga iránt -, azt állítja hát, hogy ez a könyv a maga tulajdona?

Pitou összehúzta a szemét, hogy az ablak ismét a látómezejébe kerüljön. Catherine feje pedig ismét megjelent az ablakban, és bólintott.

- Igen, uram - válaszolt Pitou. - Óhajtja elolvasni? *Avidus legendi libri* vagy *legendae historiae*.¹⁵

- Úgy látom, uram - mondta a fekete ruhás ember -, hogy maga jóval fölötte áll annak, amit az öltözete mutat. *Non dives vestitu sed ingenio*.¹⁶ Ennek okából letartóztatom.

- Micsoda? Letartóztat? - kiáltott elképedve Pitou.

- Igen, uram. Kérem, kövessen!

Pitou most már nem fölfelé nézett, hanem körbetekintett, és két poroszlót pillantott meg; a feketeruhás parancsára vártak. A két poroszló mintha a föld alól bújt volna elő.

- Vegyük fel a jegyzőkönyvet, uraim! - szólt a fekete ruhás férfi. Az egyik poroszló kivette Pitou kezéből a könyvet, és kötéllal összekötötte a csuklóját.

Aztán Pitout magát egy vaskarikához kötötte, mely ott volt a falban az ablak alatt.

Pitou tiltakozni akart, de ekkor meghallotta, hogy az a hang, melynek oly nagy hatása volt reá, azt súgja:

¹⁴ Kíváncsian... mohón vágyik a megismerésre.

¹⁵ Mohón vágyva könyvet... történetet olvasni.

¹⁶ Nem a ruhája, hanem a szelleme teszi gazdaggá.

- Ne ellenkezzen!

Pitou nem ellenkezett hát, sőt a poroszlók és főleg a fekete ruhás férfi legnagyobb örömére igen kezesen viselkedett. Így aztán a legkisebb gyanakvás nélkül bementek a házba; a két poroszló azért, hogy asztalt keressen, a fekete ruhás meg azért, hogy... Majd később megtudjuk, hogy miért.

Alighogy a három férfi eltűnt a házban, ismét megszólalt a hang:

- Emelje fel a kezét!

Pitou nemcsak a kezét emelte fel, hanem a fejét is, és meglátta Catherine sápadt és rémült orcáját. A lány kést tartott a kezében.

- Még... még jobban! - mondta.

Pitou lábujjhegyre állt.

Catherine kihajolt; a penge elmeteszte a kötelet; Pitou kezéről lehullt a béklyó.

- Fogja a kést - mondta Catherine -, és vágja el a kötelet, amely a karikához köti!

Pitounak nem kellett kétszer mondani; elvágta a kötelet, és ott állt ismét szabadon.

- Itt egy dupla arany - folytatta Catherine -; jó lábai vannak, meneküljön! Menjen Párizsba, és keresse meg a doktort!

Többet nem mondhatott, mert a két őrmester megjelent a küszöbön. A dupla Lajos-arany Pitou lába elé pottyant.

Pitou felkapta a pénzt. A poroszlók mozdulni se bírtak a csodálkozástól: döbbenet nézték, hogy ott áll szabadon az a személy, akit alig egy perce oly alaposan megkötöztek. A láttukra Pitounak égnek állt minden szál haja, és lelki szemei előtt megjelentek a fűriák, akiknek kigyók tekergőznek a fején.

A poroszlók és Pitou olyan meredten, mozdulatlanul bámulták egymást, mint a nyúl meg a vadászkutya. De amiként a nyúl eliramodik a vadászeb legkisebb mozdulatára, Pitou hatalmasat szökkent, amint megmoccantak a poroszlók, és máris egy sövény túloldalán találta magát.

A poroszlók nagyot kiáltottak, mire tüstént ott termett a rendőrtiszt, hóna alatt egy kis ládikával. A tiszt nem vesztegette szónoklatra az idejét, hanem üzőbe vette Pitout. A két poroszló követte a példáját. De ők nem voltak elég ügyesek, hogy átugorjanak egy negyedfél láb magas sövénykerítést, így aztán kénytelenek voltak megkerülni az akadályt.

A kerítés sarkához érve azt kellett látniuk, hogy Pitou több mint ötszáz lépésnyire tőlük rohan a mezőn, egyenesen az erdő felé, amelytől már alig negyed mérföld és legfeljebb egy-két percnyi futás választja el.

Pitou hátrafordult, és meglátva a poroszlókat, akik inkább a lelkiismeretük megnyugtató végett eredtek a nyomába, mintsem abban a reményben, hogy utolérhetik, fokozta a sebességet, és egykettőre eltűnt az erdőszélen.

Pitou még vagy negyedórát futott lankadatlanul, de akár két óra hosszat is futott volna, ha kell: olyan gyors lábú és kitartó volt, akár a szarvas. De negyedóra múltán az ösztöne azt súgta, hogy már nem fenyegeti veszély, megállt hát, kifújta magát, fűlelt, és megbizonyosodva róla, hogy csakugyan egyedül van, fennhangon így szólt:

- Hihetetlen, mi minden történt három nap alatt! - Szemügyre vette a dupla aranyat, aztán a kést, és megcsóválta a fejét. - De kár, hogy nem volt időm felváltani ezt az aranyat! Akkor visszaadhattam volna két sout Catherine kisasszonynak, mert nagyon félek, hogy ez a kés elvágja a barátságunk fonálát... Na, de mit tehetek? Azt mondta, hogy menjek Párizsba, hát Párizsba megyek.

Tájékozódott, megállapította, hogy Boursonne és Yvors közt jár, aztán elindult egy kis ösvényen a gondreville-i fenyér felé, amelyet átszel a párizsi országút.

Miért ment be a két poroszlóval együtt a fekete ruhás férfi is a házba?

Most térjünk vissza a majorba, és beszéljük el a gyászos eseményeket, amelyeknek a Pitou-féle epizód csak a végkifejlete volt!

Reggel hat óra tájban egy párizsi rendőrtiszt érkezett Villers-Cotterets-ba két poroszló kíséretében, jelentkezett a rendbiztosnál, és megtudakolta, hogyan jut el Billot gazda hajlékába.

Már csak ötszáz lépésnyire voltak a háztól, amikor a rendőrtiszt észrevett egy parasztot a mezőn. Odament hozzá, és megkérdezte, hogy otthon találja-e Billot urat. Azt a feleletet kapta, hogy Billot úr mindig csak kilenc órára, vagyis a reggelire megy haza. De ekkor a paraszt véletlenül felnézett, majd egy lovasra mutatott, aki mintegy negyedmérföldnyire onnan egy juhással beszélgetett.

- Nahát! - mondta. - Ott van, akit keresnek.

- Billot úr?

- Igen.

- Az a lovas az?

- Az.

- Nos, barátom - mondta a tiszt -, akar-e örömet szerezni a gazdának?

- De még mennyire!

- Akkor menjen, szóljon neki, hogy egy párizsi úr várja a házban.

- Csak nem Gilbert doktor? - kérdezte a paraszt.

- Szóljon csak neki! - mondta a tiszt.

A paraszt nem kérette magát, a nyaka közé kapta a lábát, a törvény emberei pedig elrejtőztek egy romos fal mögött, majdnem szemben a ház kapujával.

Kisvártatva lódobogás hallatszott; megérkezett Billot.

Bevágatott az udvarra, leugrott a nyeregből, odadobta a kantárt egy lovászinásnak, és besietett a konyhába. Szentül meg volt győződve róla, hogy ott találja Gilbert doktort a kandallónak támaszkodva, de csak a feleségét találta ott: a nagy helyiség közepén ült, és kacsát pucolt, e felelősségteli, nehéz munkához illő aprólékos gonddal.

Catherine a szobájában volt, és főkötőt varrt magának a következő vasárnapra; mint látni való, nem halogatta a dolgokat, de hát az már csak úgy van, hogy a nőknek majdnem akkora örömet szerez a cicomáikkal való foglalatосkodás, mint maga a cicomázkodás.

Billot megállt a küszöbön, és körbehordozta a pillantását.

- Ki a fene hívatott? - szólalt meg.

- Én - válaszolt egy behízlgő hang a háta mögött.

Billot megfordult, és meglátta a fekete ruhás férfit meg a két poroszlót.

- Hé! - mondta és hátralepett -, maguk mit akarnak?

- Ó, istenkém, igazán csekélységet - mondta a behízlgő hangú férfi -, házkutatást akarunk tartani, ennyi az egész.

- Házkutatást? - kérdezte Billot.

- Házkutatást - ismételte a rendőrtiszt.

Billot a kandalló fölé akasztott puskájára sandított.

- Azt hittem - mondta -, hogy amióta nemzetgyűlésünk van, az állampolgárok nincsenek kitéve efféle zaklatásnak, amely a régi idők módszereit idézi.

A világ összes rendőreire jellemző, hogy nem válaszolnak áldozataiknak. Csak annyi a különbség, hogy vannak köztük egynémelyek, akik miközben megmotozzák, letartóztatják, megbilincselik áldozatukat, sajnálkoznak rajta - és éppen ezek a jószívűnek látszó a legveszélyesebbek.

Az a rendőrtiszt, aki Billot gazdánál folytatott nyomozást, a Tapin- meg Desgrés-félék iskoláját képviselte, olyan fajta nyájaskodó pribék volt, akinek mindig könny csillog a szemében, ha áldozatára néz, de a keze egészen mással van elfoglalva, mint hogy letörölje azt a könnycseppet.

A fickó nagyot sóhajtva intett a két poroszlónak, s azok közelebb léptek Billot-hoz. Billot hátraugrott, hogy lekapja a puskáját a falról, de valami megakadályozta benne, hogy megkaparintsa a fegyvert, mely kétszeresen is veszélyes volt, hiszen alkalmasint a halálba küldte volna azt, akire irányul, de a halálát okozta volna annak is, aki elsüti: két kéz ragadta meg a csuklóját, két kis kéz, melynek erejét megsokszorozta a rémület, megacélozta az aggodalom.

Catherine, meghallván a zajt, épp idejében érkezett: ő akadályozta meg, hogy az apja elkövesse a fegyveres ellenszegülés büntetét.

Billot aztán már nem fejtett ki ellenállást. A tiszt parancsára bezárták egy földszinti szobába. Catherine-t az emeleten zárták be, Billot-nét viszont olyan ártalmatlannak ítélték, hogy nem is foglalkoztak vele: hagyták, hogy a konyhában maradjon. A tiszt, ekként megtisztítván a terepet, nekilátott, hogy átkutassa a szekrényeket, komódokat, asztalfiókokat.

Billot-nak, amint egyedül maradt, az volt az első gondolata, hogy megszökik. De rács volt az ablakon, miként a ház földszinti helyiségei többségében. A feketeruhás első pillantásra észrevette a rácsot, Billot viszont, bár maga szereltette föl, megfeledkezett róla.

Lehajolt a kulcslyukhoz, és azt kellett látnia, hogy a rendőrtiszt meg a két cinkostársa fenekestül felfordítja a házat.

- Hé, hé! Mi a fenét csinálnak?

- Láthatja, kedves Billot úr - mondta a tiszt -, keresünk valamit, de nem találjuk.

- Maguk haramiák, gonosztevők, betörők!

- Ó! nagyon igazságtalan hozzánk, uram - mondta az ajtón keresztül a nyomozó. - Mi éppolyan becsületes emberek vagyunk, mint maga, csak annyi a különbség, hogy mi őfelsége szolgálatában állunk, következésképp végre kell hajtanunk a parancsait.

- Őfelsége parancsai! - kiáltott Billot. - XVI. Lajos király azt a parancsot adta maguknak, hogy kutassák át az asztalfiókomat, és mindent hányjanak össze a komódjaimban meg a szekrényeimben?

- Igen.

- Őfelsége? - folytatta Billot. - Őfelsége nem méltóztatott figyelemre érdemesíteni bennünket, amikor tavaly olyan szörnyű éhínség volt, hogy már arra gondoltunk, hogy levágjuk a lovainkat, se két éve, amikor július 13-án mindent elvert a jég. Mi dolga hát őfelségének

velem, akit nem ismer, mit kerestet őfelsége a házában, amelyről azt se tudja, hogy a világon van?

- Bocsásson meg, uram - mondta a tiszt, és óvatosan résnyire nyitva az ajtót megmutatta Billot-nak a parancsot, amelyet a rendőrfőnök írt alá, de a formulárának megfelelően ezekkel a szavakkal kezdődött: „A király nevében.” - Őfelsége hallott magáról, még ha nem ismeri is személyesen, ne utasítsa hát vissza a maga iránt való figyelmét, és fogadja illendő módon az ő nevében fellépő személyeket.

Azzal a tiszt udvariasan meghajolt, barátián hunyorított, majd visszacsukta az ajtót, és folytatta a kutatást.

Billot elhallgatott, összefonta a karját, s úgy járt fel s alá a kis szobában, mint egy ketrecbe zárt oroszlán; úgy érezte, ki van szolgáltatva ezeknek az embereknek, semmit sem tehet ellenük.

Csendben folyt tovább a keresés. Vajon honnan bukkantak elő ezek az emberek? Soha senki nem látta őket, csak az a napszámos, aki megmutatta nekik az utat. Nem ugattak a kutyák az udvarokon; bizonyos, hogy a nyomozás vezetője nem kezdő a szakmájában, jól ismeri a fogásokat.

Billot hallotta, hogy a lánya keservesen sóhajtozik a fölötte levő szobában. Eszébe jutottak Catherine prófétai szavai, hiszen semmi kétség: a doktor könyve miatt sújtja házkutatás őt, Billot-t.

Közben kilenc óra lett, és Billot a rácsos ablakon át látta, amint a munkásai egymás után megérkeznek a földről. Rájött, hogy ha a törvény nem is, az erő mindenképp az ő oldalán van. E felismeréstől forni kezdett a vér az ereiben. Nem bírta tovább türtőztetni magát, megragadta a kilincset, és úgy megrázta, hogy kis híján kiszakította a zárat.

A rendőrök tüstént kinyitották az ajtót. A gazda fenyegetően tornyosult előttük a küszöbön; minden fel volt forgatva a házában.

- Mondják meg végre, hogy mi a fenét keresnek! - kiáltotta Billot. - Ki vele, vagy istenemre, kiverem magukból!

A tiszt elég tapasztalt volt hozzá, hogy ne kerülje el figyelmét a munkások beszállingózása. Számolta, hogy hányan vannak, és az a meggyőződés alakult ki benne, hogy összeütközés esetén ő meg az emberei húznák a rövidebbet. Odalépett hát Billot-hoz, és földig hajolt előtte.

- Megmondom én, mit keresünk, kedves Billot uram - mondta mézesmázosan -, habár ez ellenkezik a szokásainkkal. Egy lázító könyvet keresünk, egy izgató röpiratot, amelyet indexre tettek a királyi cenzorok.

- Könyvet nálam? De hisz nem is tudok olvasni!

- Mit számít az, hiszen a szerző a barátja, és elküldte magának a könyvét.

- Én nem vagyok Gilbert doktor barátja - mondta Billot -, én csak az ő alázatos szolgálja vagyok. Túlságosan is nagy tisztesség volna a magamfajta szegény majoros számára, ha a doktor barátai közé számíthatná magát.

Billot elszólta magát: ezzel a meggondolatlan érzelemkitöréssel nemcsak azt vallotta be, hogy ismeri a szerzőt - ami természetes, hiszen a szerző a földbirtokosa volt -, hanem azt is, hogy a könyvről is tudomása van, s ezzel a rendőr kezére játszott. A feketeruhás kihúzta magát, és fülig érő szájjal megérintette Billot karját.

- *Nevén nevezted őt* - mondta nyájas ábrázattal. - Tudja, kitől idéztem, Billot úr?

- Honnan tudnám?

- Racine-től, egy igen nagy költőtől.
- És mit akar mondani vele? - mordult Billot.
- Azt akarom mondani vele, hogy elárulta magát.
- Én?
- Maga bizony!
- Hogyhogy?
- Mi nem ejtettük ki a szánkon a Gilbert úr nevét, maga nevezte meg őt.
- Ez igaz - mormolta Billot.
- Szóval bevallja?
- Többet is teszek annál.
- Ó, ezt igazán örömmel hallom, kedves Billot úr! Mit kíván tenni?
- Ha megmondom, hogy hol találják azt a könyvet, amit keresnek - mondta Billot nem tudva leplezni nyugtalanságát -, abbahagyják a kotorászást, ugye?

A tiszt intett a két fogdmegnek.

- Mi sem természetesebb - mondta -, hiszen a miatt a könyv miatt tartunk házkutatást. Csak az a baj - tette hozzá torz vigyorral -, hogy maga esetleg csak egy példányt vall be, holott tíz is van belőle.

- Csak egy van, esküszöm.

- Nos, efelől kell megbizonyosodnunk a tüzetes házkutatással, kedves Billot úr - mondta a tiszt. - Kérem, legyen egy kis türelemmel. Mi egyszerű rendőrök vagyunk, akik felsőbb parancsot kaptak, és biztosra veszem, hogy maga nem akarja megakadályozni, hogy tisztességes emberek... mert higgye el, kedves Billot úr, minden poszton vannak ilyenek... nyilván nem akarja megakadályozni, hogy ezek a tisztességes emberek teljesítsék kötelességüket.

A feketeruhás megtalálta a hangot: ilyen modorban kellett beszélni Billot-val.

- Tegyük a dolgukat - mondta -, csak végezzenek mihamarabb!

És hátat fordított nekik.

A tiszt csendesen becsukta az ajtót, és még csendesebben ráfordította a kulcsot. Billot vállat vont; arra gondolt, hogy be tudja ő törni az ajtót, ha kell.

A feketeruhás intett a poroszlóknak, s mindhárman fokozott buzgalommal folytatták tevékenységüket: egyetlen szempillantás alatt végigpörgették a könyveket, átfutották a leveleket és más írásokat, szétbontották a fehérneműt.

Egyszer csak egy vaspántos tölgyfa ládika került elő egy kirámolt szekrényből. A rendőrtiszt úgy csapott le rá, mint keselyű a dögre. Amint meglátta, megszagolta, megérintette, rögtön tudta, hogy ezt kereste, mert gyorsan kopott kabátja szárnya alá dugta, és intett a két poroszlónak, hogy a küldetésük teljesítve van.

Billot pont ebben a pillanatban veszítette türelmét; átkiabált:

- Mondom, hogy nem találják meg, ha meg nem mondom, hol van. Fölösleges minden holmimat felforgatni. Nem vagyok én összeesküvő, az ördög vigye el! Hallják, mit mondok? Válaszoljanak, mert hitemre mondom, felmegyek Párizsba, panaszt teszek a királynál, a nemzetgyűlésnél, mindenkinél!

Abban az időben még a nép elé helyezték a királyt.

- Halljuk, amit mond, kedves Billot uram, és meghajolunk érvei súlya alatt. Rajta, mondja meg, hol van az a könyv, és mivel most már meggyőződünk róla, hogy egyetlen példánya van belőle, azt lefoglaljuk és kivonjuk a forgalomból, azzal kész.

- Nohát! - mondta Billot. - A könyv egy tisztességes fiúnál van, ma reggel adtam oda neki, hogy vigye el egy barátomnak.

- És mi a neve annak a tisztességes fiúnak? - kérdezte behízelgő hangon a feketeruhás.

- Ange Pitou. Szegény árva, akit irgalomból vettem magamhoz, és azt se tudja, miről szól az a könyv.

- Köszönöm, kedves Billot uram - mondta a tiszt, és visszahajigálta a fehéreneműt a szekrénybe, becsukta a szekrényt, de a ládikát magánál tartotta. - És hol található az a szeretetre méltó fiú, ha szabad kérdezni?

- Mintha a lugasban láttam volna, amikor hazajöttem. Vegyék el tőle a könyvet, de ne bántsák!

- Ugyan, dehogy bántjuk, kedves Billot úr! Látszik, hogy nem ismer bennünket. Mi a légynek se ártunk.

Elindultak a megjelölt hely felé. A babbal befuttatott lugas közelébe érve megpillantották Pitout, s magas termetéből ítélve félelmesebb ellenfélnek nézték, mint amilyen valójában volt. A tiszt úgy gondolta, hogy szüksége lesz a két poroszló segítségére, hogy megfékezze az ifjú óriást, ezért levette a kabátját, belegöngyölte a ládikát, és sebtében elrejtette egy sötét zugba, ahonnan szükség esetén könnyen előkaphatja.

Catherine az ajtóra tapasztva fülét hallgatózott, és bár nem sokat hallott a vitából, három szó megütötte a fülét: *könyv, doktor, Pitou*. Látva, hogy kitört az általa megjósolt vihar, arra gondolt, hogy legalább a károkat kellene csökkenteni. Ekkor súgta oda Pitounak, hogy nyilvánítsa magát a könyv tulajdonosának. Elbeszéltek, mi történt azután, hogyan kötözte meg Pitout az egyik rendőr, s hogyan szabadította ki Catherine, felhasználva az alkalmat, hogy a két poroszló bemegy a házba, hogy asztalt keressen, a feketeruhás meg azért, hogy felvegye a kabátját, és magához vegye a ládikát. Azt is elmondtuk, hogy vetette át magát a sövényen Pitou, és hogy oldott kereket, de azt nem mondtuk el, hogy a tiszt, eszes ember lévén, hogyan használta ki Pitou szökését.

Mert bizony most, hogy a tiszt kettős küldetése célt ért, Pitou szökése ragyogó alkalom volt a feketeruhásnak és két cinkosának, hogy maguk is elmeneküljenek.

A feketeruhás, bár a legcsekélyebb remény se volt rá, hogy utolérjék a menekülőt, mind a hangjával, mind a személyes példájával futásra sarkallta az embereit, és ahogy ott loholtak, át lóherén, búzán, lucernán, az ember azt hihette volna, hogy szegény Pitou legádázabb ellenségei, holott a szívük mélyén áldották a fiú hosszú lábát.

De amint (jócskán lemaradva Pitoutól) az erdő szélére értek, és már nem lehetett látni őket, megálltak egy bokor mögött. A mezőn csatlakozott hozzájuk két társuk: ők a ház közelében rejtőzködtek a parancsnokuk hívó szavára várva, de nem kellett beavatkozniuk, mert nem volt szükség erősítésre.

- Hű, a teremtsit! - mondta a rendőrtiszt. - Még szerencse, hogy a könyv volt a fickónál és nem a ládika. Bottal üthetnénk a nyomát. Ez nem is ember, a hétszentségit, úgy fut, mint a nyúl.

- Igen - mondta az egyik poroszló -, de nem volt nála, és maga meg szépen elhozta, igaz, Settengő úr?

- Igaz, bizony, barátom, itt van, ni! - mondta a feketeruhás, akinek most először használtuk a nevét, helyesebben a ragadványnevét, amelyet azért kapott, mert nesztelenül, sompolyogva járt, settengett.

- Akkor most megillet bennünket az ígért jutalom.

- Tessék! - mondta a tiszt, és egy-egy Lajos-aranyat adott mind a négyüknek, tekintet nélkül arra, hogy ketten közülük serénykedtek, ketten meg csak várakoztak.

- Éljen a rendőrpapácsnok úr! - kiáltották a poroszlók.

- Jól teszitek, ha megéltétek a rendőrpapácsnok urat - mondta Settengő -, de az éltetésben is kell tudni megkülönböztetést tenni. Nem a papácsnok úr fizet.

- Hát ki?

- Az egyik barátja vagy barátnéja. Nem tudom, kicsoda, mert nem akarja felfedni a kilétét.

- Fogadok, hogy az, aki megkapja a ládikát - mondta az egyik poroszló.

- Kedves Vigyori barátom! Én mindig mondtam, hogy te rendkívül éles látású férfiú vagy - mondta a feketeruhás -, de most ne várjuk meg, amíg éleslátásod meghozza gyümölcseit, és kiérdemli méltó jutalmát, hanem húzzuk fel a nyúlcipőt. Az az átkozott Billot nem valami barátságos ember, és könnyen lehet, hogy ha észreveszi, hogy eltűnt a ládika, ránk küldi minden béresét, és azok aztán olyan fickók, hogy éppolyan ügyesen kilyukasztják a bőrünket, mint öfelsége legjobb svájci gárdistája.

A többség nyilván osztotta e véleményt, mert az öt rendőr máris folytatta útját az erdőben a háromnegyed mérföldnyire levő országút felé.

Az óvatosságuk nem volt fölösleges, mert alighogy Pitou nyomába eredtek, Catherine - erősen bízva benne, hogy a fürgé lábú üldözöttet úgyszólván hiába kergetik - odaszólitotta a mezei munkásokat, akik tudták, hogy történik valami, csak azt nem tudták, hogy micsoda, odaszólitotta őket, és kinyitatta velük az ajtót. S mihelyt kiszabadult fogságából, kiszabadította az apját.

Billot révetegen téblábolt, ahelyett, hogy kiment volna a házból. Csak járkált fel-alá, mintha nem mert volna egy helyben maradni, és pillantása egyik feldúlt bútorról a másikra vándorolt.

- Végül is elvették tőle a könyvet? - kérdezte.

- Azt hiszem, igen, de őt nem tudták elkapni.

- Kicsodát?

- Hát Pitout. Elszökött, és ha még mindig őt üldözik, már valahol Cayolles-ban vagy Vauciennes-ben járnak.

- Hála Istennek! Szegény fiú! Énmiattam került bajba.

- Ne aggódjon miatta, apám, inkább magunkkal törődjön! Pitounak nem lesz semmi baja, efelől biztos lehet... De micsoda rendetlenséget csináltak, Atyaisten! Láttam, mit műveltek, anyám?

- Jaj, a fehérneműs szekrényem! - kiáltott Billot-né.

- Még a fehérneműs szekrényemet is felforgatták? - kiáltott fel Billot.

Odarohant a szekrényhez, amelyet, mint mondtuk, a rendőrtiszt gondosan visszazárt. Billot két kézzel beletúrt a törülközőhalomba.

- Nem, ez lehetetlen! - mondta.

- Mit keres, apám? - kérdezte Catherine.

Billot eszelős tekintettel nézett körül.

- Nézz körül, nem látod-e valahol! Nem... nincs a komódban... nincs az asztalfiókban se... itt sincs! Pedig itt kellene lennie. Magam tettem ide. Tegnap még itt láttam. Nem a könyvet keresték a nyomorultak, hanem a ládikát.

- Miféle ládikát? - kérdezte Catherine.

- Te is tudod.

- A Gilbert doktor ládikáját? - szólalt meg Billot-né, pedig ő a sorsdöntő pillanatokban általában hallgatott, és hagyta, hogy mások beszéljenek és cselekedjenek helyette.

- Igen, a Gilbert doktor ládikáját - kiáltott Billot, és dús hajába túrt. - Amit úgy őriztem, mint a szemem világát.

- Megrémít, apám - mondta Catherine.

- Ó, én szerencsétlen! - dühöngött Billot. - Hogy is nem jutott eszembe? Hogy feledkezhettem meg a ládikáról? Mit fog szólni a doktor? Mit fog gondolni rólam? Hogy gyáva, nyomorult áruló vagyok!

- Jaj, Istenem, mi volt abban a ládikában, apám?

- Nem tudom. De azt tudom, hogy az életemmel felelek érte a doktornak, az életem árán is meg kellett volna védenem.

És Billot olyan rémisztő mozdulatot tett, hogy a felesége meg a lánya ijedten hátrahőkölt.

- Jaj, apám, ne veszítse el a józan eszét, az isten szerelmére! - mondta Catherine, és sírva fakadt. - Mit akar csinálni, apám? Válaszoljon! Mit akar csinálni?

- Válaszolj hát a lányodnak, Pierre barátom - szólt Billot-né -, és ne hagyd kétségek közt a feleségedet!

- Ide a lovamat - kiabált a gazda -, hozzák ide a lovamat!

- Hova megy, apám?

- Megyek, értesítem a doktort, tudnia kell, mi történt.

- De hol találja meg?

- Párizsban. Nem olvastad a nekünk írott levelében, hogy Párizsba megy? Már biztos ott van. Párizsba megyek... A lovamat! Ide a lovamat!

- És itt hagy bennünket, apám? Itt hagy bennünket egy ilyen válságos pillanatban? Arra nem gondol, hogy mit kell kiállnunk?

- El kell mennem, gyermekem, nem tehetek másként - mondta a gazda. Két tenyere közé fogta a leánya arcát, és kétfelől megcsókolta. - A doktor azt mondta: „Ha ne adj Isten, elvesztenéd a ládikát, vagyis ha ellopnák tőled, mihelyt észreveszed, hogy eltűnt, indulj, Billot, figyelmeztess, bárhol érsz utol, keress meg, még ha embert kell ölnöd, akkor is!”

- Uramteremtőm! Mi lehet abban a ládikában?

- Fogalmam sincs róla. Csak azt tudom, hogy rám bízta, és én rosszul vigyáztam rá... Végre, a lovam! A Gilbert fiút megtalálom a kollégiumban, tőle majd megtudom, hogy hol az apja.

Még egyszer megcsókolta a feleségét és a lányát, aztán nyeregbe pattant, és a földeken át elvágatott a párizsi út felé.

9 Úton Párizsba

Térjünk vissza Pitouhoz!

Pitout a világ két legnagyobb ösztönző ereje hajtotta: a Félelem és a Szerelem.

A Félelem azt harsogta a fülébe:

- Letartóztatnak, megvernek... Vidd az irhád, Pitou!

És ez önmagában elegendő volt, hogy fusson, ahogy a lába bírja. A Szerelem azt súgta neki Catherine hangja által:

- Meneküljön, kedves Pitou!

És Pitou menekült.

A két ösztönző erő együttes hatására már nem is futott, hanem röpült.

A hatalmas Isten jól tudja, hogy mit miért csinál.

Pitou hosszú lába, melyet ő satnyának látott, és cipő nagyságú térde, mely kellem nélkül való a bálban, most ugyancsak hasznosnak bizonyult az úttalan utakon, miközben Pitou félelemmel telt szíve hármat dobbant másodpercenként.

Charny úr biztosan nem tudott volna így futni azzal a kicsinyke lábfejével, finom térdével, kecses vonalú lábikrájával!

Pitounak eszébe jutott az a szép mese, amelyben a szarvas keservesen sír a pataknál a vékony lábai miatt, és bár neki nem volt a homlokán olyan dísz, amilyennel a négylábú teremtmény vigasztalhatta magát, már szégyellte, hogy lebecsülte a „pipaszárait”.

Billot mama nevezte így Pitou lábát, amikor Pitou a tükörben nézegette magát.

Pitou tehát öles léptekkel haladt előre az erdőben, elhagyta jobb felől Cayolles-t, bal felől Yvors-t; sűrűn hátra-hátranézett, de persze semmit, helyesebben senkit se látott, mert gyorsaságának legékesebb bizonyítékaként az üldözői rögtön az elején elmaradtak mögötte vagy ezerlépésnyivel, és a távolság nőttön-nőtt közöttük.

Miért is ment férjhez Atalanté, Árkádia gyors lábú vadásza? Ő, Pitou biztosan megelőzte volna a versenyfutásban, és még cselre se lett volna szüksége, mint Hippomenésznek, aki három aranyalmát tett az útra, hogy késleltesse a leányt.

Az is igaz, hogy - mint mondtuk - Settengő emberei a zsákmányon örvendezve a legkevésbé se törődtek Pitouval; de hát ezt Pitou nem tudhatta.

Ő látta az üldözőit, no nem valóságosan, hanem a lelki szemeivel.

A poroszlókat pedig önelégültség töltötte el; önelégültség, mely a tunyaság szülője.

- Fuss csak, fuss! - mondogatták, és megcsörgették zsebükben a Settengőtől kapott jutalmat. - Fuss csak, jó fiú, úgyis megtalálunk, ha akarunk.

Ami, mellékesen szólva, nem hivalkodó kérkedés volt, hanem a legvalóságosabb valóság.

És Pitou futott, mintha hallotta volna a Settengő embereinek gúnyos buzdítását.

Nagy vargabetűket írt le, hogy összekuszálja a nyomokat, mint a vad, ha le akarja rázni az üldözők falkáját; olyan tekervényes úton futott, hogy már Nimród se ismerte volna ki magát. Hirtelen jobbra kanyarodott, egyenesen a Gondreville-i fenyér felé, amelyet átszel a párizs-villers-cotterets-i országút.

Nem nézte, merre vezet az ösvény, hanem átsörtetett a sarjerdőn, és negyedóra múlva megpillantotta a zöld fákkal szegélyezett sárga homokpadkás királyi országutat.

Egy órával azután, hogy elindult a majorból, a kövesútra tette a lábát.

Mintegy ötödfél mérföldet tett meg ez alatt az egy óra alatt. Egy sebes ügetésre fogott jó lótól se lehet többet kívánni.

Pitou hátranézett: üres az út.

Előretékitett: két nő számárháton.

Pitou kapott egyszer egy metszetekkel illusztrált mitológiakönyvet a Gilbert fiútól. Abban az időben tananyag volt az Olümposz isteneinek és istennőinek története. Pitou addig-addig nézegette a metszeteket, hogy végül megtanulta a mitológiát: látta, hogy Jupiter bikának álcázta magát, s úgy hódította meg Európát, hattyú képében lepte meg Tündareusz lányát; és látta, hogy több más isten is szívesen átváltozik emezzé-amazzá. De hogy őfelsége rendőre számárrá változzon! No, nem, az lehetetlen! Maga Midász király is csak számárfülekett növesztett, pedig ő bármihez hozzáért, az arannyá változott, úgyhogy igazán lett volna rá pénze, hogy teljes számárbőrt vásároljon magának.

Pitou egy kicsit megnyugodott attól, amit látott, vagyis amit nem látott, meghengergőzött hát az erdőszéli fűben, a ruhájával megtörülte kivörösödött képét, és elnyúlva a friss lóherében, átadta magát a békés izzadás gyönyörének.

De a lucerna meg a majoránna kellemes illata nem feledtethette a Billot mama által feltálat oldalast meg azt a darab másfél fontos barna kenyeret, amelyet Catherine adományozott neki minden étkezésnél, vagyis napjában háromszor.

Akkoriban négy és fél souba került egy font barna kenyér, ami ma körülbelül kilenc sounak felel meg, vagyis méregdrága volt, egész Franciaország szűkölködött benne, és ha nem volt korpás az a kenyér, az emberek valósággal kalácsnak érezték, elvégre Polignac hercegnő, Mária Antónia barátnője is azt tanácsolta a párizsiaknak, hogy ha nincs lisztjük, egyenek kalácsot.

Pitou nagy bölcsen azt gondolta hát magában, hogy Catherine kisasszony a világ legjóságosabb hercegnője, és Billot gazda háza a földkerekség legfényűzőbb palotája.

Aztán, mint a zsidók a Jordán partján, epekedve nézett kelet felé, a boldogság majorja felé, és nagyot sóhajtott.

A sóhajtozás amúgy sem árt, ha az ember ki akarja fűjni magát a veszett rohanás után.

Pitou sóhajtozva kifújta magát, és ahogy egyenletes lett a légzése, a kusza gondolatok is rendeződtek a fejében.

„Hogy lehet az - tűnődött -, hogy ilyen rövid idő alatt ennyi rendkívüli dolog történt velem? Hogy lehet, hogy három nap alatt több baj ért, mint addig egész életemben? Nyilván azért, mert dühös macskával álmodtam.”

Széttárta a karját, azt jelezvén, hogy most már tisztában van vele, hogy mi okozta minden baját. De némi gondolkodás után megváltoztatta a véleményét:

„Jó, jó, de a tiszteletre méltó Fortier abbé megvetné ezt a logikát. Nem azért volt ez a sok kalandom, mert álmomban megjelent egy mérges macska. Az álmot csak mint figyelmeztető jelet kapja az ember... Nem is tudom, melyik szerző írta: Álmodtál, jól vigyázz! *Cave somniasi...*¹⁷ Jól mondom? *Somniasi?* - ijedt meg Pitou. - Csak nem barbarizmust követtem el már megint? Nem, nem, ez csak hangkihagyás, grammatikailag helyesen úgy kellett volna mondanom, hogy *somniavisti...* Milyen furcsa! - fűzte tovább a gondolatot Pitou, telve csodálattal önmaga iránt. - Egész jól tudok latinul, amióta nem tanulom.”

És ekként megdicsőülve felállt, és folytatta útját.

Nagy léptekkel haladt, de nyugodtabb tempóban. Ilyen ütemben két mérföldet tudott megtenni óránként.

Ebből következőleg két órával azután, hogy újra nekiindult, elhagyta Nanteuilt, és Dammartin felé közeledett.

Hirtelen patkódobogás ütötte meg a fülét. Eszébe jutott Vergilius híres sora:

*Quadruple dante pu trem soni tu quatit ungula campum.*¹⁸

Hátranézett.

De nem látott semmit.

Talán a Levignannál megelőzött szamarak váltottak vágatára?! Nem, az nem lehet: Pitou, amilyen kifinomult volt a hallása, pontosan meg tudta állapítani, hogy ezt a zajt patkó- és nem patadobogás veri az út kövén, márpedig egyetlenegy szamarat ismert Haramont-tól Villers-Cotterets-ig, amelynek patkója volt, a Sabot anyóét, de az is csak azért volt megvasalva, mert Sabot anyó teljesített postaszolgálatot Villers-Cotterets és Crespy közt.

Megfeledkezett hát egy kis időre a távoli patkócsattogásról, és újra gondolataiba merült.

Kik voltak azok a fekete ruhás emberek, akik Gilbert doktor felől kérdezgették, megköztözték, üldözőbe vették, és akiket végül sikerült leráznia?

Honnan jöttek a poroszlók (mert hogy nem helybéliek voltak, az biztos)?

Milyen elszámolnivalójuk volt vele, Pitouval, hiszen ő sose látta, következésképp nem is ismerte őket?

És ha egyszer nem ismerte őket, hogy lehet, hogy ők viszont ismerték őt? Miért mondta Catherine kisasszony, hogy menjen Párizsba, és az utazását megkönnyítendő miért adott neki egy negyvennyolc frankos aranyat, amely kétszáznegyven font kenyérre elegendő (négy soujával számolva fontját), s amelyből egy kis beosztással élve kilencven napig, tehát csaknem három hónapig kihúzhatja?

Arra számított volna, hogy kilencven napig távol lesz (távol kell lennie)?

Pitou összerezzen.

- Ejnye! - mondta fennhangon. - Már megint hallom a patkódobogást. - Éberén figyelt. - Nem, biztos, hogy nem tévedek, ez a zaj csak vágató lótól származhat; mindjárt feltűnik az emelkedőn.

¹⁷ Ne álmodj.

¹⁸ *Georgica* III. 88. Lent a talajt a kemény pata már dübörögteti döngve. (Lakatos István fordítása.)

Úgy is lett: Pitou még be se fejezte a mondatot, amikor egy lovas tűnt fel annak a dombnak a tetején, amelyet Pitou épp hogy maga mögött hagyott, vagyis mintegy négyszáz lépésnyire.

És ha azt biztosra vette is, hogy egy rendőr nem tud számárrá változni, nagyon is elképzelhetőnek tartotta, hogy az a rendőr lóra kapjon, így próbálva utolérni a már-már elillanni látszó zsákmányt.

A félelem, amely egy kis időre nyugtot hagyott Pitounak, most ismét szíven markolta, és még jobban megacélozta a lábizmait, mint két órával korábban, amikor pedig igazán ékes bizonyítékát adta gyorsaságának és kitartásának.

Pitou nem sokat gondolkozott, nem nézett hátra, s még csak leplezni se próbálta, hogy menekül, hanem a lábában bízva átugrott az utat szegélyező széles árkon, és futni kezdett a mezőn Ermenonville felé. Pitou azt se tudta, hogy Ermenonville a világon van. Csak azt látta, hogy néhány fa meredezik a látóhatár szélén, és azt gondolta:

„Nyilván valami erdő van ott, s ha elérem az erdőt, megmenekülök.”

És rohant Ermenonville felé.

Ezúttal egy vágató lovat kellett legyőznie. Már nem is szaladt, hanem repült.

Annál is inkább, mert mintegy százlépésnyi rohanás után hátratekintett, és azt látta, hogy a lovas átugrat azon a széles árkon, amelyet maga is átugrott.

Most már nem volt kétsége felőle, hogy a lovas üldözi, megkettőzte hát a sebességet, és hátra se nézett többet, attól való félelmében, hogy időt veszít. Már nem a kövezeten csattogó patkó zaja sarkallta gyors futásra (a dobogás nem hallatszott a lucerna- és parlagföldeken), az sarkallta gyors futásra, hogy úgy hallotta, mintha a lovas azt rivallná: „hu! hu!”, és ez a kiáltás, mely rímelt az ő nevére, igencsak fenyegetőnek hangzott.

Tízpercnyi eszeveszett rohanás után Pitou úgy érezte, hogy kiszakad a tüdeje, kötömbbé válik a feje. A szeme majd kiugrott üregéből. Úgy érezte, hogy megdagadt a térde, s kövek vannak a veséjében. Ő, aki máskor olyan magasra emelte a lábát futás közben, hogy a cipőtalpának minden szöge látszott, most meg-megbotlott a rögökben.

A ló, mely a futás művészetében nagyobb tehetséggel van megáldva, mint az ember, egyre közelebb került a kétlábú Pitouhoz, aki most már tisztán hallotta, hogy a lovas nem azt kiabálja, hogy „hu! hu!”, hanem félreérthetetlenül azt, hogy „Pitou! Pitou!”

Vége a világnak!

És Pitou mégis futott tovább; futott, elmerevült tagokkal, mint egy bábu; már csak a taszítóerő lökte előre; de hirtelen megroggyant a térde. Megtántorodott, és nagyot nyögve elvágódott, arccal előre.

De amint elhasalt, eltökélve magát, hogy - legalábbis a saját jószántából - nem kel föl többet, jókora ostorcsapás csattant a hátán, és egy jól ismert hang, vaskos káromkodás után, azt dörögte a fülébe:

- Ej, te tökkelütött! Azt akarod, hogy ina szakadjon a Fickónak?

Erre aztán világosság gyúlt Pitou agyában.

- Nahát! - kiáltotta, és a hasáról a hátára hemperedett. - De hiszen ez a Billot úr hangja!

Bizony, Billot gazda volt a lovas! Pitou megdörzsölte a szemét, és meggyőződve róla, hogy csakugyan őt látja, felült.

- Jaj, drága Billot uram! Milyen szép dolog magától, hogy utánam nyargalt. Esküszöm, hogy visszamentem volna a majorba, amint kifogyok a pénzből, amit Catherine kisasszonytól kaptam. De ha már itt van, tessék, odaadom a dupla Lajos-aranyat, hiszen végül is a magáé, és menjünk vissza a majorba.

- Az ördögöt megyünk a majorba! - mondta Billot. - Azt mondd meg, hol vannak a pandúrok?

- A pandúrok? - ismételte Pitou nem értve a szót, amely csak akkoriban kezdett meghonosodni.

- Igen, igen, a pandúrok - mondta Billot -, a poroszlók, ha így jobban érted.

- Aha, a poroszlók! Gondolhatja, drága Billot úr, hogy eszem ágában se volt, hogy megvárjam őket.

- Szóval lemaradtak? Remek!

- De le ám! Nyugodtan állíthatom, hogy leráztam őket.

- Ha ilyen biztos vagy a dolгодban, mi a fenének futottál előlem?

- Hát mert azt hittem, hogy a főnökük nem akart beletörődni a kudarcba, és lovon folytatja az üldözést.

- Vagy úgy? Nem is butaság, amit mondsz. Na, de mivel szabad az út, talpra, irány Dammartin!

- Talpra, talpra! Könnyű azt mondani.

- Na, kelj már föl, és induljunk!

- Dammartinbe?

- Igen. Kérek egy lovat Lefranc cimborámtól, ott hagyom nála a Fickót, mert már nem bírja tovább, és még ma este Párizsba érünk.

- Jól van, Billot úr, menjünk! - Pitou megpróbált talpra állni, de visszarogyott. - Mennék én, Billot úr, de nem bírok - mondta.

- Nem bírsz felállni?

- Nem.

- De hát az imént még úgy átugrottál azon az árkon, hogy a Fickó is alig tudta utánad csinálni!

- Na igen, mert azt hittem, hogy üldöznek. De most már biztosan nem tudnék átugrani, már csak azért se, mert nem félek magától, és tudom, hogy már csak a Fickót akarja ösztökélni az ostorral... Szegény pára majdnem olyan elcsigázott, mint jómagam.

A Fortier abbétól elsajátított logika meggyőzte Billot-t, és Pitou érvelése majdnem meglágyította a szívét.

- Tudom, hogy fáradt vagy, de nincs rá időm, hogy sajnáljalak - mondta. - Rajta, szedd össze magad, és ül fel mögém a Fickóra!

- Össze fog rogygni alattunk szegény jószág - mondta Pitou.

- Ugyan! Fél óra múlva Lefranc gazdánál leszünk.

- Szerintem semmi szükség rá, hogy én is elmenjek Lefranc gazdához - mondta Pitou.

- Na, ne mondd!

- Mi keresnivalóm nekem Dammartinben?

- Ott semmi, de Párizsban szükségem lehet a segítségedre. Kemény öklű fiú vagy, márpedig biztosra veszem, hogy hamarosan nagy verekedés lesz.

- Gondolja? - mondta Pitou egy csöppet sem elbűvölve a kilátástól.

Odaállt a Fickó tomporához, Billot pedig félig hátrafordult, és felhúzta maga mögé, mint egy zsák lisztet.

A derék gazda visszalovagolt az útra, és olyan buzgón használta a kantárt, a térdét meg a sarkantyút, hogy fél óra se kellett, és Dammartinbe értek.

Billot egy kevesek által ismert szűk kis utcán ment be a városba. Belovagolt Lefranc gazda udvarába, és otthagyva Pitout meg a Fickót, egyenesen besietett a konyhába. Lefranc gazda a lábszárvédőjét kapcsolta: már épp indult volna a mezőre. Meglátta Billot-t, és szóhoz se jutott a csodálkozástól.

- Gyorsan, cimbora! - kiáltott Billot. - Ide nekem a legjobb lovat!

- Vidd a Margot-t - mondta Lefranc -, fel is van nyergelve. Épp határnézőbe készültem.

- Jó, viszem a Margot-t. De figyelmeztetek: lehet, hogy halálra hajszolom.

- És mért, ha szabad kérdeznem?

- Mert még ma este Párizsba kell érnem - felelte Billot komoran és sokat sejtető mozdulattal.

- Nem bánom. De ha kinyuvasztod a Margot-t, add nekem helyette a Fickót!

- Rendben van.

- Egy pohár bort?

- Kettőt!

- Hát nem egyedül vagy?

- Nem. Egy derék legény is velem van, de olyan fáradt, hogy ahhoz se volt ereje, hogy bejöjjön. Vitess ki neki valami ennivalót!

- Máris - mondta a gazda.

A két jó barát tíz perc alatt leeresztett a torkán egy-egy üveg bort, Pitou pedig eltüntetett két font kenyeret és egy fél font szalonnát. Miközben evett, egy jóra való béreslegény lecsutakolta egy marék friss lucernával olyan alaposan, ahogy a jó lovat szokás.

Pitou, tisztára sűrűlve, tele bendővel maga is felhajtott egy pohár bort; a harmadik flaska tartalma annál is gyorsabban elfogyott, mert, most már Pitou is szaporán öblögette a torkát. Azután Billot nyeregbe szállt, Pitout pedig, aki a sok futás után olyan hajlékony volt, mint a fűzfatuskó, felrakták a ló farára.

Billot megsarkantyúzta a derék paripát, és az kettős terhet cipelve elszántan elügetett Párizs felé, dús farkával egyre hajtva magáról a legyeket, és meg-megcsapdosva Pitou hátát és sovány lábikráját, melyről rég a bokájára csúszott a harisnya.

Mi történt az út végén, vagyis Párizsban?

Dammartin és Párizs közt nyolc mérföld a távolság. Elég gyorsan megtették az út felét, de Le Bourget-nál már nehezen emelgette a lábait a derék Margot, bár Pitou ugyancsak ösztökélte. Sötétedett.

La Villette-be érve Billot észrevette, hogy vörös fény izzik a látóhatár szélén Párizs felé.

- Miféle tűz lehet az? - szólt hátra Pitounak.

- Biztosan csapatok táboroznak ott, azok gyújtottak tüzeket - mondta Pitou.

- Ezt meg honnan veszed? - kérdezte Billot.

- Errefelé is vannak csapatok - felelte Pitou -, miért ne lehetnének arrafelé is?

Billot gazda figyelmesen körülnézett, és látta, hogy jobb kéz felé, a Saint-Denis-i lapályon gyalogos és lovas alakulatok menetelnek halkán a sűrűsödő sötétben.

A fegyvereik meg-megcsillantak a csillagok halvány fényében.

Pitou, aki éjszakai erdei barangolásainak köszönhetően sötétben is jól látott, azt is megmutatta a gazdájának, hogy a süppedékes réteken itt-ott kerékagyig megsüllyedtek az ágyúk.

- Hohó! - kiáltott Billot. - Ez azt jelenti, hogy történt valami. Siessünk, fiú, siessünk!

- Igen, tűz van - mondta Pitou felágaskodva a Margot farán. - Odanézzen! Látja a szikrákat?

A Margot megállt. Billot leugrott a hátáról az út kövére, odament az útszéli fák alatt táborozó kék-sárga egyenruhás katonákhoz, és megkérdezte:

- Meg tudná mondani, uraim, hogy mi történt Párizsban?

A katonák németül káromkodtak válasz helyett.

- Mi a fenét karattyolnak? - kérdezte Billot Pitoutól.

- Csak annyit mondhatok, kedves Billot úr, hogy nem latinul beszélnek - mondta Pitou remegve.

Billot törte a fejét egy darabig; jobban megnézte a katonákat.

- De nagy marha vagyok! - szólalt meg. - Minek kérdezősködök a kaiserlikektől?

A kíváncsisága ott tartotta az út közepén.

Odalépett hozzá egy tiszt.

- Menjenek tofápp! - mondta. - Tyorsan, tyorsan!

- Bocsásson meg, kapitány úr - válaszolta Billot -, de az a helyzet, hogy Párizsba tartok.

- Na és?

- Na és, mivel maguk elállják itt az utat, attól félek, hogy nem engednek be la Villette-be.

- Peenkedik.

Billot nyeregbe szállt. Csakugyan beengedték. De la Villette-ben csak úgy hemzsegetek a Bercsényi-huszárok.

Billot-nak ezúttal a honfitársaival kellett szót értenie, és ez azért könnyebb volt.

- Megmondaná, uram, mi történt Párizsban?

- Az történt - felelte egy huszár -, hogy azok a maguk veszett párizsijai visszakövetelik Neckert, és lövöldöznek ránk, mintha nekünk bármi közünk volna az egészhez.

- Visszakövetelik Neckert! - kiáltott fel Billot. - Miért? Mi lett vele?

- Menesztette a király.

- A király menesztette Neckert! - kiáltott Billot olyan döbbenettel, amelyet a buzgó hívő érezhet szentséggyalázás láttára. - A király menesztette azt a nagy embert?

- Úgy bizony, barátom. Sőt, az a nagy ember éppen úton van Brüsszel felé.

- Nahát akkor lesz nemulass! - kiáltott rettenetes hangon Billot, nem törődve vele, hogy igencsak veszélyes dolog lázadást szítani ezerkétszáz-ezerötszáz királpárti lovas gyűrűjében.

Újra nyeregbe pattant, és kegyetlenül sarkantyúzva Margot-t Párizs felé hajszolta.

Ahogy közeledtek a városkapuhoz, egyre jobban fénylett és vöröslött a tűz; magas lángoszlop csapott fel az égre.

A városkapu égett.

Üvöltő, dühödt tömeg - benne nők is, akik szokás szerint hangosabban ordítottak és fenyegettek, mint a férfiak - táplálta a tüzet gerenda- és deszkadarabokkal meg a vámtiszt bútorai-
val és egyéb holmijaival.

Magyar és német ezredek álltak az úton, és súlyba tett fegyverrel nézték a pusztítást.

Billot nem torpant meg a lángerőd előtt. Belelovagolt a tűzbe, és a Margot át is ugrott az izzó sorompó fölött, de a túloldalon meg kellett állnia, mert sűrű tömeg állta útját: a központból a külváros felé visszaözlő emberek énekeltek vagy azt kiáltották, hogy „fegyverbe!”.

Billot annak látszott, aki valójában volt is: derék parasztgazdának, akinek intéznivalója van Párizsban. Lehet, hogy egy kicsit hangosan kiabálta, hogy „Utat! utat!”, de Pitou olyan illedelmesen mondta utána, hogy „Utat! Adjanak utat, legyenek szívesek!”, hogy ellensúlyozta társa hangjának érdekességét. Senki sem akarta megakadályozni Billot-t, hogy intézze az ügyeit: utat engedtek neki.

Margot-t egy kicsit megperzselte a tűz, és ingerelte a szokatlan zivaj: ettől új erőre kapott. Most Billot-nak kellett összeszednie a maradék erejét, nehogy a lova belegázoljon a kapu körül hullámozó tömegbe.

Billot ide-oda rángatta a Margot-t, és nagyon nehezen haladt előre, de a bulvárra érve kénytelen volt megállni.

Nagy menet vonult a körút teljes szélességében a Bastille-től a városi bútorraktár felé. Elöl egy deszkatákolmányt, afféle saroglyát vittek két mellképpel; az egyik gyászfátyollal letakarva, a másik virágkoszorúval övezve.

A gyászfátyollal letakart mellkép Neckert ábrázolta, a kegyvesztett, sőt elcsapott minisztert, a másik, vagyis a virágkoszorús pedig az orléans-i herceget, aki bátran a genfi közigazdász védelmére kelt az udvarban.

Billot megtudakolta, hogy mi ez a processzió, s azt a választ kapta, hogy a nép így nyilvánítja ki tiszteletét Necker és a védelmezője, az orléans-i herceg iránt.

Billot olyan vidéken született, ahol másfél évszázada tisztelet és hódolat övezte az orléans-i herceg nevét. Billot a filozófusok odaadó híve volt, következésképp nemcsak úgy nézett Neckerre, mint egy nagy miniszterre, hanem mint az emberiség apostolára.

Amit megtudott, bőven elegendő volt, hogy felkorbácsolja indulatait. Mindenről megfélemlítve leugrott a lováról, és elvegyülve a tömegben azt kiáltozta:

- Éljen az orléans-i herceg! Éljen Necker!

Ha az ember elvegyül a tömegben, elveszíti egyéni szabadságát. Mint köztudomású, megszűnik a szabad akarata, csak azt akarja, amit a tömeg akar, azt csinálja, amit a tömeg csinál. Billot annál is könnyebben hagyta elragadtatni magát, mivel ő sokkal inkább hangadó volt, mintsem szemlélődő.

A menet fülsiketítően harsogta:

- Éljen Necker! Ki az idegen csapatokkal! Le az idegen csapatokkal!

Billot kieresztette öblös hangját.

A főlényt, bármiben nyilvánul is meg, mindig nagyra becsüli a tömeg. Párizs külvárosának lakói, akiknek a hangját reszketőssé silányította az elégtelen táplálkozás, rekedtté marta a bor, Párizs külvárosának lakói nagyra értékelték Billot ércesen zengő hangját, minek következtében a gazda egyszer csak azon vette észre magát, hogy szelíd erőszakkal előretaszigatták, és már ott halad a menet elején.

Tíz perc múlva az egyik saroglyavivő, akinek a lelkesedése nagyobb volt, mint az ereje, átadta neki a helyét.

Billot, mint látjuk, hamar az élre tört.

Az, aki előző nap még csak Gilbert doktor könyvecskéjének szerény terjesztője volt, mára Necker és az orléans-i herceg diadalának egyik eszköze lett.

De alighogy erre a magas polcra került, kínzó gondolat futott keresztül az agyán.

Mi van Pitouval? Mi van a Margot-val?

Billot, keményen markolva a saroglyarudat, hátrafordította a fejét, és a menetelők által magasra tartott fáklyák fényében, az összes ablakokba kitett lámpások világánál egy öt-hat kiabáló és hadonászó emberből álló mozgó magaslatot vett észre a tömeg közepén.

Rögtön megismerte Pitout a csoportban: ő hadonászott a leghevesebben, és ő kiabált a leghangosabban.

Pitou megtett minden tőle telhetőt, hogy megoltalmazza a Margot-t, de hiábavaló volt az erőfeszítése: megszállták a kancát. A Margot már nemcsak Billot-t és Pitout cipelte, pedig az se volt csekély teljesítmény szegény jószágtól.

A Margot annyi embert cipelt, ahány csak elfért a hátán, a farán, a marján meg a nyakán.

A sötétség kedve szerint felnagyítja a dolgokat: nos, a Margot egy egész csapatra való vadászt szállító tigrisölő elefántra hasonlított.

A Margot hátgerincén öt vagy hat dühöngő örült csimpaszkodott, és az üvöltötte:

- Éljen Necker! Éljen az orléans-i herceg! Le az idegenekkel!

Amire Pitou azt felelte:

- Megfojtják a Margot-t.

Mindenki megrészegült a lelkesedéstől.

Billot-ban felmerült a gondolat, hogy Pitou és a Margot segítségére siessen, de hamar rájött, hogy ha átengedi a saroglyarudat, vajmi kevés esélye van rá, hogy visszaszerezze a megtisztelő feladatot. És különben is, alaposabban belegondolva, elcserélte Lefranc gazdával a Fickót a Margot-ra, tehát a Margot az övé, csupán három-négyszáz frankról van szó, márpedig ő, Billot elég gazdag, hogy három-négyszáz frankot feláldozhasson a haza oltárán.

Ezenközben a menet haladt tovább, balra kanyarodott, és végiment a Montmartre utcán a Victoires térig. A régi királyi palotához érve egy nagy csapat férfiba ütközött. A férfiak zöld leveleket viseltek a kalapjukon, és mind azt kiabálták:

- Fegyverbe!

Az volt a kérdés, hogy a Vivienne utcát elárasztó férfiak barátok vagy ellenségek-e. A zöld Artois gróf címerének színe volt. Vajon miért tűztek ki zöld leveleket?

Rövid tárgyalás után minden világossá vált.

Egy fiatalember - meghallva a hírt, hogy Neckert menesztették - kiszaladt a Foy kávéházból, felugrott egy asztalra, és pisztolyát a feje fölé emelve azt kiáltotta:

- Fegyverbe!

E kiáltást hallva a Palais-Royal valamennyi járőkelője köréje gyűlt, és azt kiáltotta:

- Fegyverbe!

Mint mondtuk, minden külföldi ezredet Párizs körül vontak össze. Olyan volt, mintha az osztrákok meg akarnák szállni a fővárost; ezeknek az ezredeknek a neve sértette a francia fület; Reynac, Salis Samade, Diesbach, Esterházy, Roemer - elég volt megnevezni őket, hogy a tömeg felfogja: ezek ellenséges csapatok. A fiatalember megnevezte őket, bejelentette, hogy a négy ágyúval a Champs-Élysées-n táborozó svájciak még az este bevonulnak Párizsba Lambesc herceg dragonyosaival egyetemben. Azt javasolta, hogy viseljenek megkülönböztető jelet; leszakított egy gesztenyelevelet, és a kalapjára tűzte. A hallgatóság minden tagja azonnal követte a példáját. Háromezer ember tíz perc alatt lecsupaszította a Palais-Royal valamennyi fáját.

Reggel még ismeretlen volt a fiatalember neve, estére minden torok azt a nevet harsogta.

A fiatalembert úgy hívták, hogy Camille Desmoulins.

Az emberek örvendeztek, egymás nyakába borultak; aztán a menet folytatta útját.

Azok, akik hátrább voltak, és hiába álltak lábujjhegyre a pár perces veszteglés közben, nem látták, mi történt elől, kíváncsiságukban megpróbáltak felkapaszkodni a Margot-ra, és már annyian kapaszkodtak a kantárba, a nyeregbe, a farhámába, hogy szegény pára, mihelyt újra elindult, összeroskadott a roppant súly alatt.

A Richelieu utca sarkán Billot hátratekintett: a Margot eltűnt.

Nagyot sóhajtott a derék jószág emlékezetére, aztán teljes hangerővel háromszor elkiáltotta a Pitou nevét (ahogy a régi rómaiak csinálták, amikor valamelyik szülőjüket temették), és hallani vélte, hogy egy hang válaszol neki a tömegből. De azt a hangot elnyomta az égre csapó fenyegető és ujjongó zivaj.

A menet folytatta útját.

Minden üzlet zárva volt, de minden ablak nyitva, és az ablakokból lelkesedéstől megrészegült emberek buzdították a menetelőket.

A Vendôme térre értek.

Ott aztán váratlan akadályba ütköztek.

Miként ama fatörzsek, melyeket valamely megáradt folyó hullámai görgetnek, és egy híd pillérének ütközve meghökölnék és összetorlódna a mögöttük sodródó hordalékkal, a népi sereg is meghökölt a Vendôme téren, mert szembe találta magát a német dragonyosokkal.

A külföldi katonák, látva a Saint-Honoré utcán végigvonuló áradatot, mely már a Vendôme teret is kezdte elönteni, megeresztették az öt órája egy helyben toporgó lovuk kantárát, és nekivágtak a népnek.

Az elől haladó saroglyavivők nem tudtak kitérni a roham elől, és a deszkatákolmány maga alá temette őket. Az a szavojai pattant fel elsőnek, aki Billot előtt ment, felvette a földről az orléans-i herceg képét, egy rúd végére erősítve a feje fölé emelte, és azt kiáltotta:

- Éljen az orléans-i herceg! Éljen Necker!

A herceget sose látta, a minisztert nem ismerte.

Billot követni akarta a szavojai példáját a Necker mellképével, de megelőzték. Egy majdhogynem piperkőc módjára elegáns huszonnégy-huszonöt év körüli fiatalember látta, hogy hova esett a mellkép, odaugrott és felkapta.

A gazda tehát hiába keresgélt a földön, a Necker mellképe már egy lándzsaféle végére volt tűzve, és az orléans-i herceg mellképe mellé emelve vonzotta magához a közelben haladókat.

Hirtelen hatalmas fény villant a téren. Dörrenés rázta meg a levegőt, golyók sivítottak; valami súlyos tárgy homlokán találja Billot-t; Billot a földre zuhan. Az első pillanatban úgy érzi, hogy meghalt.

De mivel az érzés nem múlik, mivel erősen fáj ugyan a feje, de nincs rosszul, rájön, hogy legfeljebb megsebesült; végigsimít a homlokán, hogy bizonyosságot szerezzen, mennyire súlyos a sebe, és azt tapasztalja, hogy csak egy zúzódást szerzett, de csupa vér a keze.

Az elegáns fiatalember, aki megelőzte Billot-t, golyót kapott a mellébe; az ő kiömlő véréből piros a keze. A zúzódás pedig úgy keletkezett a homlokán, hogy a Necker mellképe pont ráesett.

Billot nagyot kiált: részint haragjában, részint ijedtében.

Félretolja a haláltusáját vívó fiatalembert, feltápaszkodik. A körötte levők is feltápaszkodnak, és a tömeg átveszi, továbbadja a kiáltását, mely tovaterjed a Saint-Honoré utcában álló utolsó sorokig.

Billot kiáltása csatakiáltás. Újabb dörrenés a válasz: a lövedékek rendet vágnak a tömegben.

Billot, lelkesedéstől és haragtól fűtve felkapja az összevénzett képet, a feje fölé emeli, és mit sem törődve vele, hogy annak a fiatalembernek a sorsára juthat, aki ott hever a lába előtt, dörgő hangon felkiáltva előrelendülne.

De egy hatalmas, erős kéz nehezedik a vállára, és Billot hiába igyekszik kibújni alóla. A gazda megpróbálja lerázni magáról azt a kezet, de most már két vasmarok szorítja vissza a földre. Ordítva hátrafordul, hogy szembenézzen ellenfelével.

- Pitou!

- Igen - feleli Pitou. - Feküdjön le! Majd mindjárt meglátja, hogy miért. - Azzal minden erejét összeszedve maga mellé nyomja az ellenszegülő gazdát.

Újabb dörrenés. A szavojai, aki az orléans-i herceg mellképét viszi, elvágódik: comblovést kapott.

Patkódobogás az utcakövön. A dragonyosok ismét rohamra indulnak. Egy ló (csapzott sörényű és lángoló szemű, mint az Apokalipszis lova) nekivágat a szerencsétlen szavojainak; dárda üti át a férfi mellkasát; Billot-ra és Pitoura zuhan.

Az iszonyatot és halált hozó roham végigsöpör az egész utcán. Az emberek szétfutnak a környező utcákba. Csak a hullák maradnak a kövezeten. Az ablakok becsukódnak. Halálos csönd váltja fel az ujjongást és a dühödt kiáltozást.

Billot még várt egy percig (de nem is mozdulhatott, mert az óvatos Pitou féken tartotta), aztán érezve, hogy a lármával a veszély is elmúlt, fél térdre emelkedett. Pitou nem emelte fel a fejét, hanem úgy csinált, mint a nyúl az üregében: hegyezte a fülét.

- No, Billot úr - szólalt meg Pitou -, azt hiszem, igaza volt, pont a legjobbkor érkezünk.

- Gyere, segíts!

- Menekülni?

- Nem. Az a piperés fiatalember meghalt, de azt hiszem, hogy ez a szegény szavojai csak elájult. Segítsd a vállamra! Nem hagyhatjuk itt, mert azok az átkozott németek biztos végeznének vele.

Pitou szívből egyetértett Billot-val: válasz gyanánt engedelmeskedett. Megemelte a vérző és ájult szavojait, és mint egy zsákot feltette a bivalyerős gazda vállára. Billot senkit se látott a Saint-Honoré utcában, tisztának ítélte hát a terepet, és Pitouval a nyomában megindult a Palais-Royal felé.

A július tizenkettedikéről tizenharmadikára virradó éjszaka

Billot és Pitou azt hitte, hogy üres és kihalt az utca, mivel a szaladók tömegét üldöző dragonyosok a Saint-Honoré piactérről szétszóródtak a XIV. Lajos utcába és a Gaillon utcába, de ahogy Billot ösztönösen a bosszú szót kiáltozva a Palais-Royal felé haladt, emberek tűntek fel az utcasarkokon meg a kapualjakban, némán és ijedten néztek körül, majd megbizonyosodva róla, hogy a dragonyosok nincsenek a közelben, beálltak a gyászmenetbe, és eleinte félhangon, aztán fennhangon, végül teli torokból visszhangozták a szót: „Bosszú! bosszú!”

Pitou a gazda mögött lépdelt, a szavojai sipkájával a kezében.

A rémisztő gyászmenet a palotatérre ért, ahol haragtól megrészegült, bosszúért lihegő tömeg tanácskozott és próbálta rávenni az ott felsorakozott francia katonákat, hogy forduljanak az idegenek ellen.

- Kik ezek az egyenruhások? - kérdezte Billot, és egy század katonára mutatott. A katonák lábhoz tett fegyverrel sorakoztak a palota főkapuja és a Chartres-i utca közt.

- Királyi testőrök, franciák - kiáltotta több hang.

- Ó! - lépett a katonák elé Billot, és felmutatta a szavojai testét, amely már holttest volt. - Ó! Ti franciák vagytok, és mégis hagyjátok, hogy a németek halomra gyilkoljanak bennünket.

A királyi testőrök hátrahőköltek.

- Halott! - suttogta néhány hang a sorokban.

- Igen, halott! Meggyilkolták őt is és még sok társát is.

- Ki gyilkolta meg?

- A német dragonyosok. Hát nem hallottátok a lövéseket, a jajveszékelést, a vágató lovak dübörgését?

- Igen, igen! - kiáltotta vagy háromszáz hang. - Halomra gyilkolták a népet a Vendôme téren.

- És ti a nép fiai vagytok, a krisztusát! - kiáltotta a katonák arcába Billot. - Gyávaság tőletek, hogy hagyjátok legyilkolni a testvéreiteket.

- Gyávaság? - mormolta fenyegetően néhány hang a sorokban.

- Igenis, gyávaság! - Billot odalépett, ahonnan a fenyegető hangokat hallotta. - Nocsak! Talán meg akartok ölni, hogy bebizonyítsátok, hogy nem vagytok gyávák?

- Jó, jó... maga bátor ember, barátom - mondta az egyik katona -, de maga polgár, és azt csinál, amit akar, mi viszont katonák vagyunk, és a katona azt csinálja, amit parancsolnak neki.

- És ha arra kapnátok parancsot, hogy ránk, fegyvertelen emberekre lőjete? Hajlandók lennétek löni ránk, ti, akiknek az elődei azzal szégyenítették meg az angolokat Fontenoy-nál, hogy felszólították őket: lőjenek ők először?

- Az biztos, hogy én nem fogok löni - mondta egy gárdista.

- Én se, én se - kiáltották sokan.

- Akkor hagyjátok, hogy a többiek tüzet nyissanak ránk! - mondta Billot. - Ha tétlenül nézitek, hogy a németek gyilkoljanak, az ugyanolyan, mintha ti gyilkolnátok.

- A dragonyosok! Jönnek a dragonyosok! - kiabálták az emberek, és az összetorlódott tömeg a Richelieu utca felé menekült.

Hallani lehetett a vágató nehézlovasság még távoli, de egyre közeledő dübörgését.

- Fegyverbe! Fegyverbe! - kiáltották a menekülők.

- Az isten verje meg! - mondta Billot ledobva a válláról a szavojai tetemét. - Adjátok ide a puskákat, ha nem akarjátok használni!

- Dehogynem fogjuk használni, a mindenségit! - mondta az a katona, akihez Billot beszélt, és elrántotta a fegyverét a gazdától, mert az már erősen markolta a puska csövét. - Rajta! Fogak közé a tölténnyel! És ha az osztrákok nekimennek ezeknek a derék embereknek, megkapják a magukét.

- De meg ám! - kiáltották a testőrök. Töltényt vettek ki a patrontáskájukból, és a foguk közé szorították.

- Mennydörgős mennykő! - szitkozódott Billot. - Miért is nem hoztam el a vadászpuskámat? No, de sebj, majd csak fűbe harap valamelyik hitvány osztrák, és elvehetem a karabélyát.

- Addig is fogja ezt a karabélyt, meg is van töltve - mondta egy hang.

És egy ismeretlen férfi díszes karabélyt nyomott Billot kezébe.

Ebben a pillanatban a dragonyosok kiértek a térre: mindenkit legázoltak, lekaszaboltak, aki csak az útjukba került.

A testőrtiszt négy lépést tett előre.

- Hé! dragonyos uraim! - kiáltotta. - Állj! Állj!

A dragonyosok nem hallották a felszólítást, vagy nem akarták meghallani, de az is lehet, hogy nem tudták megfékezni paripájukat, mindenesetre vágóban jobbra kanyarodtak, és halálra tiportak egy asszonyt meg egy öregembert.

- Tűz! - kiáltott Billot. - Tűz!

Billot ott állt a tiszttel, azt lehetett hinni, hogy a tiszt adott tűzparancsot. A gárdisták vállukhoz emelték a puskájukat, és sortüzet adtak a dragonyosokra, akik tüstént megtorpantak.

- Testőr urak - mondta egy német tiszt a felbomlott svadron elé léptetve -, tisztában vannak vele, hogy ránk lőnek?

- De még mennyire! - mondta Billot.

És rálőtt a tisztre. A tiszt a földre zuhant.

Akkor a királyi testőrök újabb sortüzet adtak, és a németek látva, hogy ezúttal nem fegyvertelen polgárokkal van dolguk, akik az első kardvágásra megfutamodnak, hanem mindenre elszánt katonákkal, megeresztették a kantárszárat, és visszanyargaltak a Vendôme térre, de olyan ujjongás és diadalüvöltés közepette, hogy sok ló megbokrosodott, és nekirohant a bezárt ajtóabláknak.

- Éljenek a testőrök! - kiáltotta a nép.

- Éljenek a haza katonái! - kiáltotta Billot.

- Köszönjük - válaszolták a francia gárdisták -, na, most már átestünk a tűzkeresztségen.

- Én is átestem a tűzkeresztségen - mondta Pitou.

- És milyen volt? - kérdezte Billot.

- Nem is olyan borzalmas, mint gondoltam.

- Kié ez a puska? - kérdezte Billot alaposabban szemügyre véve a karabélyt, és megállapítva, hogy értékes fegyvert tart a kezében.

- A gazdámé - mondta egy hang a háta mögött. - De a gazdám szerint olyan mesterien bánik vele, hogy kár lenne visszavenni magától.

Billot megfordult. Egy lovász állt mögötte; a libériája elárulta, hogy az orléans-i herceg szolgálatában áll.

- Hol a gazdád? - kérdezte.

A lovász egy ablakra mutatott, amelynek félig nyitott zsalui mögül a herceg végignézte az eseményeket.

- Eszerint a gazdád velünk van? - kérdezte Billot.

- Szíve, lelke a népe - válaszolt a lovász.

- Hát akkor... - Billot felemelte a hangját -, éljen az orléans-i herceg! Barátaim! Az orléans-i herceg velünk van. Éljen az orléans-i herceg!

És felmutatott a zsalura, amely mögött ott állt a herceg.

Akkor kitárult a zsalu, és az orléans-i herceg üdvözölte a sokaságot.

Aztán bezárult a zsalu.

Bármily rövid volt is a jelenés, a lelkesedés a tetőpontjára hágott.

- Éljen az orléans-i herceg! - harsant a kiáltás két-háromezer torokból.

- Törjük fel a fegyverművesek boltjait - mondta egy hang a tömegből.

Menjünk az Invalidusok palotájához! - kiabálta egypár kiszolgált katona. - Sombreuilnek húszezer puskája van.

- Az Invalidusok palotájához!

Menjünk a városházára! - kiabálták sokan. - Flesselles polgármesternél van a fegyverraktár kulcsa, biztosan odaadja.

És az emberek elindultak a térről; ki-ki valamelyik megjelölt irányba.

Ezenközben a dragonyosok összegyűltek Bezenval báró és Lambesc herceg körül a XV. Lajos téren.

Billot és Pitou erről mit sem tudott; ők nem csatlakoztak egyik menethez sem a három közül, hanem kevesedmagukkal ott maradtak a palotatéren.

- És most, kedves Billot úr? Most hova megyünk? - kérdezte Pitou.

- Hát tudod - mondta Billot -, szívesen elmentem volna ezekkel a derék emberekkel. Nem a fegyverművesekhez, mert nekem már van szép karabélyom, hanem a városházára vagy az Invalidusok palotájához. De hát nem azért jöttem Párizsba, hogy verekedjek, hanem hogy megtudjam a Gilbert doktor címét, így aztán azt hiszem, a XIV. Lajos Kollégiumba kell elmennem, ahol a fia van, onnan a doktorhoz, és utána aztán nyugodt szívvel belevethetem magam a harcba.

És a gazda szeme villámokat szórt.

- Logikusnak látszik, hogy mindenekelőtt elmenjünk a kollégiumba, végtére is ezért jöttünk Párizsba - jelentette ki bölcs megfontoltsággal Pitou.

- Hát akkor vedd el valamelyik ott heverésző naplopó puskáját vagy kardját, vagy bármilyen fegyverét - mutatott Billot az öt-hat leterített dragonyosra -, és menjünk a kollégiumba.

Pitou tétovázott.

- Az a fegyver... az nem az enyém - mondta.

- Hát kié?

- A királyé.

- A népé - mondta Billot.

És Pitou felbuzdítva Billot által, akit olyan embernek ismert, aki egy szem kölessel se károsítaná meg a szomszédját, Pitou odaóvakodott a legközelebb lévő dragonyoshoz, s megbizonyosodván, hogy csakugyan nincs egy szemernyi élet se benne, elvette a kardját, a karabélyát meg a tölténytáskáját.

Nagy kedve lett volna a sisakját is magához venni, de nem volt bizonyos benne, hogy az, amit Billot gazda a támadó fegyverekre mondott, kiterjed-e a védekező fegyverekre is.

Pitou, miközben felfegyverezte magát, gyanús hangokat hallott a Vendôme tér felől.

- Húha! - mondta. - Azt hiszem, visszajönnek a németek.

És csakugyan: hallani lehetett, hogy lépésben közeleg egy lovascsapat. Pitou odaszaladt a Régence kávéházhoz, és a saroknál óvatosan a Saint-Honoré utcába hajolva látta, hogy már a piactérnél van a különítmény, sőt azt is észrevette, hogy a dragonyosok combjukra fektetett puskával közelednek.

- Gyorsan! - mondta. - Mindjárt itt lesznek.

Billot körbetekintett, és látta, hogy hasztalan volna, ha megpróbálna harcba bocsátkozni: alig néhányan voltak a téren.

- Gyerünk a kollégiumba! - adta ki az utasítást.

És befordult a Chartres-i utcába, nyomában Pitouval, aki nem tudván, hogyan kell használni a derékövön levő puskatartó karikát, a földön húzta a nagy kardot.

- Ej, a mindenségedet! - mondta Billot. - Úgy csörömpölsz, mint egy ócskavas-kereskedő. Tedd már a helyére azt a kardot!

- Jó, jó, de hova? - kérdezte Pitou.

- Ide, ni, a kutyafáját!

Pitou övére akasztotta a kardot, minek köszönhetően a fiú olyan gyors haladásra lett képes, amilyenre e célszerű megoldás nélkül hiába is áhítozott volna.

Gond nélkül eljutottak a XV. Lajos térre, de ott beleütköztek abba a menetbe, amely az Invalidusok palotájához igyekezett, de csak idáig jutott.

- Mi történt? - kérdezte Billot.

- Nem lehet átmenni a XV. Lajos hídon.

- Hát a rakpart felé szabad az út?

- Nem.

- És a Champs-Élysées felé?

- Arra sem.

- Akkor forduljunk vissza, és menjünk át a Tuilériák hídján!

A tömeg elfogadta az egyszerű javaslatot, és követte Billot-t, de félúton a Tuilériák kertje felé kardok csillogtak a homályban. Dragonyosszázad zárta el a rakpart felé vezető utat.

- Hát mindenütt ott vannak ezek az átkozott dragonyosok? - mérgelődött Billot.

- Na, kedves Billot úr - mondta Pitou -, azt hiszem, be vagyunk kerítve.

- Eh! Öt-hatezer embert nem lehet olyan könnyen foglyul ejteni - mondta Billot -, márpedig mi legalább öt-hatezren vagyunk.

A rakparti dragonyosok lépésben közeledtek; igaz, nagyon lassan, de szemmel láthatóan közeledtek.

- Most már csak a Royale utca felé mehetünk - mondta Billot. - Gyere, Pitou, gyere!

Pitou úgy követte a gazdát, mint az árnyék.

De a Saint-Honoré kapunál katonák zárták el az utcát.

- Ajjaj! - mondta Billot. - Úgy látszik, igazad volt, Pitou barátom.

- Hát igen - mondta Pitou, de olyan hangsúllyal, hogy nyilvánvaló volt: egy csepp sem örül, hogy nem tévedett.

A tömeget - izgatottságából és zsidvajgásából ítélve - legalább annyira nyugtalanította a helyzet, mint Pitout.

Lambesc herceg ügyes hadmozdulattal bekerített vagy öt-hatezer embert, lázadókat és kíváncsiskodókat vegyesen, és elzárva a XV. Lajos hidat, a rakpartot, a Champs-Élysées-t, a Royale utcát és a Feuillant utcát, egy nagy vasnyílba zárta körül őket, mely nyíl húrját a Tuilériák kertjének nehezen átmászható kerítése és a forgóhíd majdnem áttörhetetlen vaskapuja jelképezte.

Billot úgy ítélte meg, hogy igencsak súlyos a helyzet. De mivel olyan férfiú volt, aki a veszélyben nem veszíti el a fejét, hanem higgadtan és leleményesen keresi a kiutat, körbetekintett, s meglátva egy nagy halom gerendát a folyóparton, így szólt Pitouhoz:

- Támadt egy ötletem. Gyere!

Pitou szó nélkül követte a gazdát.

Billot odament a gerendarakáshoz, megmarkolta az egyik gerenda végét, és csak ennyit mondott Pitounak:

- Segíts!

Pitou pedig nem kérdezte, hogy miben és miért kell segítenie, hanem szó nélkül engedelmeskedett; olyan nagy bizalommal volt a gazda iránt, hogy a pokol fenekére is leszállt volna vele, és még csak azt se jegyezte volna meg, hogy ugyancsak hosszúnak érzi a lajtorját és sötétnek a pincét.

Billot gazda fogta a gerenda egyik végét, Pitou meg a másikat.

És terhükkel, amelyet öt-hat átlagos erejű férfi alig bírt volna megemelni, visszamentek a rakpartra.

A testi erőt mindig megbámulja a tömeg; bármennyire sietős volt is az emberek dolga, utat nyitottak Billot és Pitou előtt.

Aztán rájöttek, hogy a hadművelet alkalmasint a közérdekét szolgálja, s néhányan Billot mellé szegődtek, és azt kiabálták:

- Utat! Utat!

- Mondja csak, Billot gazda, messzire megyünk? - kérdezte mintegy harminc lépés megtétele után Pitou.

- A Tuilériák kapujáig.

Az emberek megértették Billot szándékát, és még készségesebben adtak utat neki.

Pitou felnézett, és látta, hogy már csak harminclépésnyire vannak a kaputól.

- Bírom - mondta püthagoristához méltó tömörséggel.

A feladat egyébiránt könnyebb lett, mint Pitou gondolta volna, mivel öt-hat markos férfi is beállt a teher alá. Ennek köszönhetően számottevően megnőtt a gerendaszállítás sebessége.

Hamarosan ott álltak a kapu előtt.

- Rajta! - mondta Billot. - Mindenki egyszerre!

- Aha, szóval ez egy hadigép - mondta Pitou. - A rómaiak úgy nevezték, hogy faltörő kos.

És a mozgásba hozott gerenda rettenetes erővel nekicsapódott a vaskapu zárjának.

A Tuilériák kertjében őrszolgálatot teljesítő katonák a kapuhoz rohantak, hogy megakadályozzák a behatolást. De a harmadik ütés bezúzta a zárat, kitérültek a kapuszárnyak, és a tömeg beözönlött a sötéten tatóngó nyíláson.

Lambesc herceg rögtön látta a tömeg mozgásából, hogy azok, akiket pedig már a foglyainak vélt, kiutat találtak. Szörnyű haragra gerjedt. Előrerúgtatott, hogy jobban átlássa a helyzetet. A mögötte felsorakozott dragonyosok azt hitték, hogy ezzel parancsot kaptak a rohamra, és megsarkantyúzták lovukat. Az amúgy is nekihevílt paripák vágatni kezdtek, a palotatéren elszenvedett vereségük miatt bosszúra vágyó lovasok pedig valószínűleg nem is próbálták visszafogni őket.

A herceg látta, hogy már lehetetlen megfékezni a rohanást. Nők és gyermekek szívet tépő sikolya hatolt az égig.

Szörnyű jelenet játszódott le a sötétben. A rohamozók eszüket vesztették a dühtől, a roham áldozatai eszüket vesztették a fájdalomtól.

Egyesek megpróbáltak védekezni: a bástyasétányról székek repültek a dragonyosok fejére. Az egyik eltalálta Lambesc herceget, és a herceg egy kardvágással válaszolt, mit sem törődve vele, hogy ártatlanra sújt a vétkes helyett: hetvenéves aggastyán zuhant a földre.

Billot látta a jelenetet, és nagyot kiáltott.

A vállához kapta a karabélyát, villanás hasított a sötétbe, és a herceg meghalt volna, ha a lóva fel nem ágaskodik.

A ló összerogyott: nyakába kapta a lövést.

Mindenki azt hitte, hogy a herceg meghalt. A dragonyosok a menekülő után vetették magukat, pisztollyal lőttek rájuk.

De a menekülők szétszóródtak a nagy térségen a fák között.

Billot nyugodtan újratöltötte a karabélyát.

- Hitemre mondom, igazad volt, Pitou - szólt -, pont idejében érkeztünk.

- Nem is olyan nehéz bátornak lenni - mondta Pitou, és belelőtt a dragonyosok sűrűjébe.

- Igen - mondta Billot -, de a hősködés nem hősiesség. Gyere, Pitou, és vigyázz, hogy orra ne ess a kardodban!

- Várjon meg, kedves Billot úr! Maga nélkül azt se tudnám, hogy hova menjek. Én nem ismerem úgy Párizst, mint maga, én most vagyok itt először.

- Gyere csak! - mondta Billot.

Végigment a Szajna felé eső bástyasétányon, amíg túl nem jutott lent, a rakparton vonuló csapatok vonalán; a katonák Lambesc herceg dragonyosainak segítségére siettek, hátha szükség lesz az ő bevetésükre is.

A bástya végén Billot kiült a párkányfal szélére, és leugrott a rakpartra.

Pitou követte a példáját.

Mi történt az 1789. július tizenkettedikéről tizenharmadikára virradó éjszakán?

A két vidéki ember körülnézett a rakpartról, és látta, hogy a Tuilériák hídján fegyverek csillognak, mégpedig minden valószínűség szerint ellenséges fegyverek. Lehúzódtak hát a rakpart külső szélére, s a Szajna partján mentek tovább.

Tizenegy órát ütött a Tuilériák palotájának toronyórája.

Billot gazda és Pitou a folyót szegélyező nyárfák és vízben ázó gyökerű fűzek közé érve, ahol sűrű árnyékot borított rájuk a fák lombja, lefeküdt a fűbe, és tanácsot tartott.

Az volt a kérdés (a gazda tette fel), hogy ott maradjanak-e, ahol vannak, vagyis viszonylagos biztonságban, vagy csatlakozzanak ismét a tömeghez, és vessék bele magukat a küzdelembe, amely akár virradatig is eltarthat.

Billot tehát feltette a kérdést, és várta Pitou feleletét.

Pitou nagyot nőtt a gazda szemében. Előbb a tudományával, amelyről ékes bizonyítást tett előző délelőtt, aztán pedig a bátorságával, amit az előző órákban tanúsított. Pitou ösztönösen érezte ezt, de nem bízta el magát, hanem csak még hálásabb lett a derék gazdának. Pitou természete szerint szerény ember volt.

- Nem kétséges, Billot úr - mondta -, hogy maga bátrabb ember, én meg kevésbé vagyok gyáva, mint gondoltam volna. Horatius, aki pedig külön ember volt minálunk, legalábbis a költészet szempontjából, nos, Horatius az első összecsapásnál elhajította fegyvereit, és hanyatt-homlok elmenekült. Nekem még megvan a puskám, a tölténytartóm meg a kardom, ami azt bizonyítja, hogy bátrabb vagyok, mint Horatius.

- Hova akarsz kilyukadni?

- Oda akarok kilyukadni, kedves Billot úr, hogy a legbátrabb embert is megölheti egy puskagolyó.

- Na és?

- Na és, kedves uram, a következő a helyzet: maga hazulról eljövet kijelentette, hogy rendkívül fontos dolog miatt kell Párizsba mennie...

- Úgy van, a hétszázát! A ládika miatt.

- Nos tehát a ládika miatt jött Párizsba, igaz vagy nem igaz?

- Igaz bizony, a krisztusát! Nem másért!

- Ha pedig megöli egy puskagolyó, maga nem intézi el azt a dolgot, amiért Párizsba jött.

- Igazad van, Pitou, de még milyen igazad!

- Hallja ezt a zsvajt, hallja ezt a rombolást? - folytatta Pitou nekibátorodva. - Szakad a fa, mint a papír, kondorodik a vas, mint a kender.

- Mert haragszik a nép, Pitou.

- Én azt hiszem, hogy a király is igen haragszik - jegyezte meg Pitou.

- A király?

- Igen, ő. Az osztrákok, a németek... a kaiserlikek, ahogy maga mondja... a király katonái. Tehát csakis a királytól kaphattak parancsot rá, hogy rohamot intézzenek a nép ellen. Márpedig a király nyilván igen haragszik, ha ilyen parancsot ad.

- Igazad is van, meg nem is - mondta Billot.

- Úgy vélem, hogy az lehetetlen, kedves Billot úr, sőt, már megbocsásson, de azt is megkockáztatom, hogy ha tanult volna logikát, nem állítana ilyen paradoxont.

- Igazad is van, meg nem is, Pitou, és mindjárt megmagyarázom, hogy miért.

- Kíváncsian várom a magyarázatát, bár kétlem, hogy magyarázatot tud adni.

- Tudnod kell, Pitou, hogy két tábor van az udvarban: a királyé, aki szereti a népet, és a királynéé, aki viszont az osztrákokat szereti.

- Minthogy a király francia, a királyné pedig osztrák - szólt közbe tudákosan Pitou.

- Várj csak! A király mellett van Turgot és Necker, a királyné mellett Breteuil és Polignac hercegné meg a férje. Nem a király parancsol, hiszen kénytelen volt elbocsájtani Turgot-t és Neckert. Tehát a királyné parancsol, vagyis az történik, amit Breteuilék és Polignacék akarnak. Ezért mennek olyan rosszul a dolgok. Látod, Pitou, Deficit asszonyosság minden baj okozója. Deficit asszonyosság dühöng, és az ő nevében gyilkolnak a katonák. Az osztrákok védelmezik az osztrák nőt: ilyen egyszerű ez.

- Bocsánat, Billot úr - mondta Pitou -, de a *deficit* latin szó, s azt jelenti, hogy *hiányzik*. Mi hiányzik?

- Hát a pénz, a hétszázát! A pénz hiányzik, és éppen azért hívják Deficit asszonyoságnak a királynét, mert miatta hiányzik a pénz, az ő kegyencei fogyasztották el a pénzt. Nem a király haragszik hát, hanem a királyné dühöng. A király csak rosszkedvű, amiért olyan rosszul mennek a dolgok.

- Most már értem - mondta Pitou. - De mi lesz a ládikával?

- Igazad van, Pitou, igazad van! Ez az ördögi politika mindig messzebbre ragad, mint ahova jutni szeretnék. Igen, a ládika a legfontosabb. Igazad van, Pitou, előbb Gilbert doktorral kell találkoznom, aztán majd visszatérhetünk a politikához. Ez szent kötelesség.

- Nincs szentebb, mint a szent kötelesség - jelentette ki Pitou.

- Menjünk hát a XIV. Lajos Kollégiumba, ott van a doktor fia, Sébastien Gilbert - mondta Billot.

- Hát menjünk! - sóhajtott Pitou, mert neheze égett otthagyni a puha pázsitnyoszolyát.

Meg aztán - bár lázas izgalomban telt az egész este - az álom, a tiszta lelkiismeretű és az elcsigázott emberek szorgalmas látogatója, a mákonyos álom bizony ugyancsak kerülgette a tiszta lelkiismeretű és elcsigázott Pitout.

Billot már feltápáskodott, és Pitou éppen tápáskodott, amikor fél tizenkettőt ütött az óra.

- De hát fél tizenkettőkor már zárva van a kollégium - csapott a homlokára Billot.

- Az már biztos - helyeselt Pitou.

- És ráadásul a sötétben könnyen csapdába eshet az ember... mintha őrtüzeket látnék az Igazságügyi Palota felé... elfognának, megölnének... igazad van, Pitou, nem szabad kockáztatnom, hogy elfogjanak, megöljenek.

Billot reggel óta harmadízben örvendeztette meg Pitout avval a két szóval, amelynél semmi sem legyezgeti jobban az ember hiúságát: „Igazad van.”

Pitou úgy gondolta, hogy az a leghelyesebb, ha megismétli Billot szavait:

- Igaza van - feküdt vissza a föbe -, nem szabad kockáztatni, hogy megöljék, kedves Billot úr.

És a mondat vége már elhalt Pitou ajkán. *Vox faucibus haesit*,¹⁹ mondhatta volna, ha ébren van, de hát aludt.

Billot nem vette észre, hogy Pitou elaludt.

- Tudod, mire gondoltam? - kérdezte.

Pitou horkantott.

- Figyelj ide! Arra gondoltam, hogy lehetek én bármilyen óvatos, előfordulhat, hogy megölnék, eltalál például egy golyó, szóval előfordulhat, hogy halálos sebet kapok, és azon nyomban meghalok... nos, erre az esetre tudnod kéne, hogy mit kell mondani a nevemben Gilbert doktornak... De senkinek egy szót se, Pitou!

Pitou nem hallotta Billot szavait, következésképp egy szót se szólt.

- Ha halálos sebet kapnék, és nem tudnám teljesíteni küldetésem, menj el helyettem Gilbert doktorhoz, és mondd meg neki... Hallod, mit mondok, Pitou? - A gazda közelebb hajolt a fiatalemberhez. - Mondd meg neki... De hisz ez hortyog!

Pitou horkolása egyszeriben lelohasztotta Billot túlhevült érzelmeit.

- Na, jó, aludjunk!

Leheveredett a társa mellé, és nem is nagyon bosszankodott. Mert bármennyire bírta is a fáradságot, az egész napos nyargalás és az este eseményei még őt is ellankasztották.

Három órát alhattak, vagyis inkább bóbiskolhattak virradatig.

Amikor kinyitották a szemüket, Párizs ugyanazt az ádáz arcát mutatta, mint előző nap, azzal a különbséggel, hogy sehol egy katona, mindenütt a nép.

A nép sebtében gyártott lándzsákkal hadonászott, meg puskákkal, amelyeknek nem ismerte a használatát; sokan régi muskéták elefántcsont és gyöngyház díszait csodálták, és fogalmuk se volt róla, hogy kell megtölteni és elsütni a fegyvert.

A tömeg, amint visszavonult a katonaság, kifosztotta a városi raktárt.

És a nép két kis ágyút húzott a városháza felé.

Kongatták a harangot a Notre-Dame-ban, a városháza tornyában, minden templomban. Ki tudja, honnan - tán az utcák köve alól? - sápadt, sovány, meztelen férfiak és nők jöttek elő. Tegnap még azt kiabálták: *Kenyeret!*, ma már azt kiabálták: *Fegyvert!*

Elképzelni se lehet gyászosabb látványt, mint ezekét a csont és bőr embereket, akik egy-két hónapja jöttek vidékről, besurrantak Párizsba, és megtelepedtek a kiéhezett városban, mint vámpírok a temetőben.

Ezen a napon a mindenfelől összesereglett éhezők által egész Franciaország kiáltotta királyának: „Adj szabadságot nekünk!” és Istennek: „Adj erőt nekünk!”

¹⁹ Torkán akadt a szó.

Billot ébredt fel előbb, felébresztette Pitout, majd elindultak a kollégium felé; borzadva látták maguk körül az égbekiáltó emberi nyomort.

Ahogy közeledtek Párizsnak a felé a része felé, amelyet ma diáknegyednek neveznek, végig az Harpe utcán, s útjuk célja, a Saint-Jacques utca környékén is, mindenütt barikádok emelkedtek, mint a Fronde idején. Asszonyok és gyermekek nagy föliánsokat, súlyos bútorokat, drága márványtárgyakat hordtak fel a házak felső emeleteire, hogy az idegen katonákra hajigálják őket, ha bemerészkednének a tekervényes és keskeny utcákba.

Billot látta, hogy imitt-amott egy-két királyi testőr körül csoportosulnak az emberek: a francia katonák bámulatosan rövid idő alatt megtanították őket a puska használatára; a nők és a gyerekek kíváncsian nézték a jelenetet, majdhogynem vágyakozva, hogy ők is puskát kaphassanak.

A XIV. Lajos Kollégium forrongott, a diákok fellázadtak, és elkergették tanáraikat. Billot és Pitou, a kollégium vasrácsos kapuja elé érve azt látta, hogy a növendékek éppen ostromolják a kaput, a fenyegetőzésüktől megrémült igazgató pedig sírva rimánkodik nekik, hogy térjenek jobb belátásra.

A gazda egy ideig szemlélte a belviszályt, majd sztentori hangon elkiáltotta magát:

- Melyikőjük Sébastien Gilbert?

- Én - válaszolta egy majdnem nőiesen szép arcú, tizenöt éves fiatalember, aki három-négy társa segítségével létrát támasztott a kerítésnek, látva, hogy a kaput nem tudják betörni.

- Jöjjön ide, fiam!

- Mit óhajt, uram? - kérdezte az ifjú Sébastien Billot-tól.

- Csak nem akarja elvinni? - kiáltotta az igazgató megrémülve a két fegyveres férfi láttára, akik közül az egyik, az, aki odaszólította a Gilbert fiút, csupa vér volt.

A fiú csodálkozva nézte a két idegent; nem ismerte meg tejtestvérét, Pitout, aki nagyon megnőtt, amióta utoljára látta, és különben is felismerhetetlen volt a harci felszerelésben.

- Elvinni? - kiáltotta Billot. - Még hogy én elvinném a Gilbert úr fiát, kitenném a veszélynek, hogy valami baj éri ebben a nagy zűrzavarban? Nem, nem, dehogyis!

- Látja, Sébastien - mondta az igazgató -, látja, maga megveszekedett? A barátainak nincs szükségük magára... mert hisz ezek az urak nyilván a barátai... Figyeljenek ide, diák uraim, figyeljenek ide, édes fiaim! - kiáltotta a szerencsétlen igazgató. - Engedelmeskedjenek nekem, megparancsolom, hogy engedelmeskedjenek, könyörgök, engedelmeskedjenek.

- *Oro obtestorque*²⁰ - mondta Pitou.

- Uram! - szólt korához képest rendkívüli eltökéltséggel az ifjú Gilbert. - Itt tarthatja a társaimat, de vegye tudomásul, hogy én elmegyek.

Elindult a vasrács felé. Az igazgató megragadta a karját.

De ő dacos mozdulattal hátravetette szép gesztenyebarna haját, és azt mondta:

- Vigyázzon, mit csinál, uram! Ne felejtse el, hogy az én helyzetem más, mint a többieké: az én apámat letartóztatták, börtönbe zárták, az én apám a zsarnokok hatalmában van.

- A zsarnokok hatalmában! - kiáltott Billot. - Nem, ez nem lehet igaz!

²⁰ Kérem, könyörgök.

- Igen, igen - kiáltoztak a gyerekek -, Sébastien igazat mond, letartóztatták az apját, és mivel a nép kinyitja a börtönök kapuját, ő azt akarja, hogy az apja is kiszabaduljon.

- Ó, Istenem! - jajdult fel a gazda, és herkulesi karjával megrázta a kaput. - Letartóztatták Gilbert doktort. A szenvedésit! Mégiscsak igaza volt Catherine-nak!

- Igen, uram - folytatta a kis Gilbert -, az apámat letartóztatták, ezért akarok kiszökni innen, ezért akarok puskával harcba menni, és harcolni, amíg ki nem szabadítom az apámat.

E szavakat száz torokból harsogó, őrzöngő kiáltás kísérte és tette nyomatékosabbá:

- Fegyvert! Fegyvert! Adjanak fegyvert nekünk!

E kiáltozásra az utcában tolongó és ugyancsak hősi hevületben izzó tömeg odarontott a kapuhoz, hogy kiszabadítsa a kollégistákat.

Az igazgató térdre vetette magát a diákok és az ostromlók közt, és rimánkodva kinyújtotta a karját a rácson át.

- Ó, barátaim! Barátaim! Ne bántsák a gyerekeket!

- Dehogyan bántjuk őket! - mondta egy királyi testőr. - Ügyes fiúk ezek, úgy fognak gyakorlatozni, mint a parancsolat.

- Barátaim! Barátaim! Értsék meg, hogy ezeket a gyerekeket rám bízta a szüleik, felelek értük, a szülők bíznak bennem... az isten szerelmére, kérem magukat, ne vigyék el a gyermekeket!

Az utca végéből, vagyis a tömeg utolsó soraiból pfujolás válaszolt a kétségbeesett könyörgésre.

Billot szembeszállt a testőrökkel, a tömeggel, magukkal a diákokkal.

- Igaza van ennek az embernek, az iskola szent és sérthetetlen. Harcoljanak a férfiak, ők vásárra vihetik a bőrüket, a hétszázát, de a gyerekeknek élniük kell, az ő életük a jövő záloga.

Helytelenítő zúgolódás fogadta e szavakat.

- Ki nem ért egyet velem? - kiáltott Billot. - Biztos, hogy az apák igen... Én nem a levegőbe beszélek, tegnap két ember halt meg a karjaim között, még itt a vérük az ingemen. - Véres kabátjára és ingére mutatott, olyan magasztos mozdulattal, hogy senki se tudta kivonni magát a hatása alól. - Tegnap - folytatta - harcoltam a Palais-Royalnál meg a Tuilériáknál, és ez a gyerek is harcolt, de ennek a gyereknek se apja, se anyja, és különben is már nagy legény. - Pitoura mutatott; Pitou kidüllesztette a mellét. - Ma újra harcolni fogok, de nem akarom, hogy bárki azt mondhasa: „A párizsiak nem bírtak az idegen katonákkal, és segítségül hívták a gyerekeket.”

- Úgy van! - kiáltozták mindenfelől nők és katonák. - Igaza van. Maradjatok bent, gyerekek!

- Ó, köszönöm, köszönöm, uram - hálálkodott az igazgató, és megpróbálta a rácson keresztül megszorítani Billot kezét.

- És főleg Sébastien Gilbert-en legyen rajta a szeme, nagyon vigyázzon rá! - mondta Billot.

- Énrám ne vigyázzon senki! Úgyis megszököm! - kiáltott a fiatalember ólomszürkén a dühtől, és megpróbálta kitépni magát az ügyeletesek kezéből.

- Engedjenek be - mondta Billot -, majd én megnyugtatom.

A tömeg utat adott neki. A gazda kézen fogta Ange Pitout, és benyomult vele a kollégium udvarára.

Máris három-négy testőr és vagy egy tucat önkéntes silbak őrizte a kapukat és zárta el a kijáratokat a fiatal lázadók előtt.

Billot egyenesen odament Sébastienhez, és nagy kerges tenyerébe fogta a fiú finom fehér kezét.

- Megismer engem, Sébastien?

- Nem.

- Billot gazda vagyok, az apja bérlője.

- Most már megismerem, uram.

- Hát ezt a fiút ismered-e? - kérdezte Billot, és a társára mutatott.

- Ange Pitou - mondta a diák.

- Igen, Sébastien, én vagyok az.

És Pitou, sírva örömében, tejtestvére és egykori tanulótársa nyakába borult.

- Jól van - mondta a gyermek, de nem derült fel az orcája. - Na és?

- Na és?... Elfogták az apádat, de én vissza fogom őt adni neked.

- Maga?

- Igen, én. És mindazok, akik velem vannak. Az ördögbe is! Tegnap már közelebbi ismeretségbe kerültünk az osztrákokkal meg a puskáikkal.

- Íme, a bizonyíték - csapott a karabélyára Pitou.

- Ugye, kiszabadítjuk az apját? - kiáltott Billot a tömeg felé fordulva.

- Igen, kiszabadítjuk - zúgta a tömeg.

Sébastien megrázta a fejét.

- Apám a Bastille-ban van - mondta szomorúan.

- Na és? - kiáltott Billot.

- Na és... a Bastille-t nem lehet elfoglalni - válaszolta a fiú.

- Ha ez a meggyőződésed, akkor mit akartál csinálni?

- Oda akartam menni a térre, harcolni... És lehet, hogy az apám meglátott volna valamelyik rácsos ablakból.

- Az lehetetlen.

- Lehetetlen? Miért volna lehetetlen? Egyszer arra sétáltunk a társaimmal, és láttam egy fogoly arcát. Ha az a fogoly az apám lett volna, biztosan megismerem, és odakiáltom neki: „Ne félj, jó apám, itt vagyok!”

- És ha a Bastille őrei megöltek volna?

- Akkor az apám látta volna a halálomat.

- Kegyetlen, rossz fiú vagy, Sébastien! Képes lennél az apád szeme láttára megöletni magad! Arra nem gondolsz, hogy belehalna szegény a fájdalomba, hiszen te vagy a legnagyobb kincse a világon? Szívtelen fiú vagy, Gilbert.

És a gazda eltaszította magától a gyermeket.

- Igen, szívtelen! - üvöltötte zokogva Pitou.

Sébastien hallgatott.

Billot gyönyörködve nézte gyöngyházfényű fehér arcát, tűzben égő szemét, íves, ironikus száját; a fiú minden vonása arról tanúskodott, hogy nemes lélek lakozik benne, és nemes vér csörgedezik ereiben.

- Szóval az apád a Bastille-ban van? - szólalt meg a gazda.

- Igen.

- És miért?

- Mert apám La Fayette és Washington barátja, mert apám karddal küzdött Amerika függetlenségéért és tollal Franciaország függetlenségéért, mert apámat az óceán mindkét partján ismerik mint a zsarnokság esküdt ellenségét, mert az apám elátkozta a Bastille-t, ahol ártatlanul sínylődnek az emberek... Ezért zárták a Bastille-ba.

- Mikor?

- Hat napja.

- És hol tartóztatták le?

- Le Havre-ban, amint kikötöttek.

- Ezt honnan tudod?

- Kaptam egy levelet tőle.

- Le Havre-ból?

- Igen.

- És azt mondd, hogy ott is tartóztatták le...

- Igazában Lillebonne-ban.

- Ne neheztelj már rám, fiam, mondj el mindent, amit tudsz! Esküszöm, hogy kiszabadítom az apádat, vagy ott halok meg a Bastille falainál.

Sébastien a gazdára nézett, és látva, hogy szívből beszél, megnyugtatóan mosolygott.

- Lillebonne-ban szeret éjtett, hogy ceruzával ráírja egy könyv fedelére:

„Sébastien! Letartóztatnak, a Bastille-ba visznek.

Ne csüggedj! Reménykedj és tanulj!

Lillebonne, 1789. július 7.

Utóirat: Azért fogtak le, mert a szabadságért harcolok. Párizsban van a fiam, a XIV. Lajos Kollégiumban. Az emberiség nevében kérem e könyv megtalálóját, hogy juttassa el ezt a könyvet a fiamnak; Sébastien Gilbert a neve.”

- És mi lett a könyvvel? - kérdezte izgalomtól elfúló hangon Billot.

- Apám egy aranypénzt tett a könyvbe, átkötötte egy madzaggal, és kidobta az ablakon.

- És?

- A plébános találta meg. A hívei közül kiválasztott egy erős fiatalembert, és azt mondta neki: „Hagyjál tizenkét frankot a családonak, mert nincs mit enniük, a maradék tizenkettőből pedig vidd el ezt a könyvet egy szegény fiúnak, akinek azért tartóztatták le az apját, mert szereti a népet.” A fiatalember tegnap délből ért ide, átadta az apám könyvét... hát innen tudom, hogy az apámat letartóztatták.

- Nohát - mondta Billot -, ez egy kicsit kibékít a papokkal. Csak az a baj, hogy nem mind ilyen. És hol az a derék fiatalember?

- Már tegnap este visszaindult. Azt reméli, hogy öt frankot még a családjának juttathat abból a tizenkettőből, amit magához vett.

- Látod, Gilbert, milyen nagyszerű ez a nép! - mondta Billot örömkönnnyekkel a szemében.

- Most már mindent tud.

- Igen.

- Azt ígérte, hogy ha mindent elmondok, kiszabadítja az apámat. Én mindent elmondtam, most magán a sor, hogy teljesítse ígéretét.

- Azt mondtam, hogy kiszabadítom, vagy meghalok... És most mutasd azt a könyvet!

- Tessék! - Sébastien elővette a zsebéből a *Társadalmi szerződés* egy példányát.

- És hol van rajta az apád kézírása?

- Itt, ni - mutatta meg a fiú a doktor írását.

A gazda megcsókolta a betűket.

- Légy nyugodt! - mondta. - Megyek, kihozom apádat a Bastille-ból.

- Boldogtalan! - kiáltott a kollégiumigazgató megragadva Billot mindkét kezét. - Hogyan akar az állam foglyának közelébe férközni?

- Hát a Bastille bevételével, a hétszentséggel!

Néhány testőr hahotára fakadt. A nevetés mindenkiére átragadt.

- Miért? - hordozta körbe villámló tekintetét Billot. - Mi az a Bastille, ha szabad kérdezni?

- Kő - mondta egy katona.

- Vas - mondta egy másik.

- És tűz - mondta egy harmadik. - Vigyázzon, uram, mert ott könnyen megégetheti magát az ember.

- Bizony, könnyen megégetheti magát - visszhangozta a megrettent tömeg.

- Hej, ti párizsiak! - üvöltött a gazda. - Van csákányotok, és féltek a kőtől, van ólmotok, és féltek a vastól, van puskaporotok, és féltek a tüztől. Hej, ti gyáva párizsiak! Nyúlszívű párizsiak, rabszolgafajzat párizsiak! Ki olyan bátor, hogy eljöjjön Pitouval meg velem bevenni a királyi Bastille-t? Billot-nak hívnak, és majorosgazda vagyok Île-de-France-ban. Előre!

Billot maga volt a megtestesült bátorság.

A fellelkesült tömeg köréje gyűlt, és azt kiáltozta:

- Menjünk a Bastille ellen! A Bastille ellen!

Sébastien belekapaszkodott Billot-ba, de az gyengéden lefejtette az ujjait.

- Mondd meg, fiam, mi volt az utolsó szó apád levelében!

- Az, hogy tanulj - felelte Sébastien.

- Nahát akkor! Neked itt kell tanulnod... Mi is tanulni megyünk ugyan, csak hogy mi rombolni és ölni tanulunk.

A fiatalember egy szót se szólt, csak a kezébe temette az arcát, és még Ange Pitou ölelését se viszonzta. Hirtelen olyan görcsös rángás lett úrrá rajta, hogy be kellett vinni a kollégium betegszobájába.

- A Bastille-hoz! - kiáltotta Billot.

- A Bastille-hoz! - kiáltotta Pitou.

- A Bastille-hoz! - visszhangozta a tömeg.

És megindultak a Bastille ellen.

Olyan jóságos a király! Olyan jóságos a királyné!

Most pedig engedje meg az olvasó, hogy tájékoztassuk azokról a legfontosabb politikai eseményekről, amelyek a legutóbbi munkánkban taglalt események óta lezajlottak a francia udvarban.

Akik ismerik e kor történelmét, vagy idegenkednek a száraz történetírástól, nyugodtan átugorhatják ezt a fejezetet, mivel a következő fejezet pontosan illeszkedik az előzőhöz, és emez csak az igényes szellemek kedvéért íródott, azok kedvéért, akik az összes körülményeket tudni akarják.

Egy vagy két év óta valami ismeretlen erő - múltból fakadó és jövőt fakasztó hihetetlen erő - morajlott a látóhatáron.

A Forradalom.

A haláltusáját vívó Voltaire felkönyökölt halottas ágyán, és kialvó szeme előtt feltündökölt a hajnal, mely még a holtak birodalmát is beragyogta.

Mert a Forradalom - miként Krisztus, a forradalom eszméjének megtestesítője -, ítélt elevenek és holtak felett.

Retz bíboros azt írja, hogy amikor Ausztriai Anna régens lett, mindenki azt hajtogatta: *Olyan jóságos a királyné!*

Quesnoy doktor, aki Pompadourné orvosa volt, és ott is lakott nála, összetalálkozott egyszer XV. Lajossal, és olyan - tiszteletnek semmiképp sem nevezhető - érzés lett úrrá rajta, hogy elsápadt, és reszketni kezdett.

- Mi lelte? - kérdi tőle Hausset-né.

- Valahányszor meglátom a királyt, eszembe jut, hogy ez az ember leüthetheti a fejemet - feleli Quesnoy.

- Ó, ez a veszély igazán nem fenyegeti - mondja Hausset-né -, hiszen maga is tudja: *Olyan jóságos a király!*

Olyan jóságos a király! Olyan jóságos a királyné! - ezzel a két mondattal csinálták a Francia Forradalmat.

Amikor XV. Lajos meghalt, az egész ország fellélegzett. Végre megszabadultak a Pompadouroktól, a Dubarryktól, a Szarvaskerttől, azaz a király kéjlakától.

XV. Lajos gyönyöre sokba került a nemzetnek: évi hárommillióba.

Szerencsére fiatal, erkölcsös, emberszerető, majdhogynem filozófus király került a trónra.

Egy olyan király, aki - miként Rousseau Émile-je - kitanult egy mesterséget, sőt nem is egyet, hanem hármat.

Lakatos, órás és gépész volt.

A király, belepillantva a hatalmas, rémisztő szakadékba, eleinte minden kérést, kegyet megtagad. Az udvaroncok megremegnek. Csak az nyugtatja meg őket, hogy nem a király utasítja el a kérésüket, hanem Turgot, és hogy a királyné talán még nem királyné, vagyis ma még nincs meg az a befolyása, amely holnap már meglehet.

1777-ben aztán a királyné szert tesz a várva várt befolyásra: gyermeket szül; a király, aki már eddig is olyan jóságos volt, olyan jó férj, most már jó atya is lehet.

Hogy tagadhatna meg bármit is attól az asszonytól, aki örökösrel ajándékozta meg a koronát?

No meg arról se feledkezzünk meg, hogy a király nemcsak jó férj, hanem jó testvér is; emlékeztet, hogyan áldozta fel Beaumarchais-t Provence grófja kedvéért, pedig a király nem is szereti a folyton tudálékoskodó Provence gróft.

Annál jobban szereti viszont Artois grófját, aki maga a francia szellem, nemesség és elegancia.

Annyira szereti, hogy ha néha megtagadja a királyné valamely kérését, csak annyi kell, hogy Artois gróf csatlakozzon a királynéhez, és a király máris enged a kérésnek.

Így aztán a szeretetre méltó emberek uralma ez. Calonne úr, a világ egyik legnyájasabb embere a pénzügyek főfelügyelője; ő mondta egyszer a királynénak:

- Asszonyom! Ha teljesíthető a kérése, máris teljesítve van, ha teljesíthetetlen, akkor holnap lesz teljesítve.

Ez a bűbajos válasz szájról szájra jár Párizs és Versailles szalonjaiban, és újra kinyílik a kiadások végleg lezártnak hitt fekete könyve.

A királyné megvásárolja Saint-Cloud-t.

A király megvásárolja Rambouillet-t.

Most nem a királynak vannak kegyencei, hanem a királynénak: Yolande de Polignac hercegné és a férje éppolyan sokba kerül Franciaországnak, mint Pompadour és Dubarry XV. Lajos idején.

Olyan jóságos a királyné!

Javasolják az állami fizetések csökkentését. Vannak, akik támogatják a javaslatot. De Coigny úr, aki bizalmas ember a palotában, hevesen tiltakozik az ellen, hogy őneki megnyirbálják a jövedelmét; találkozik a királlyal a folyosón, jelenetet rendez neki. A király valósággal elmenekül előle, és este nevetve meséli:

- Azt hiszem, Coigny megvert volna, ha nem engedek neki.

Olyan jóságos a király!

Egy királyság sorsa olykor csekélységen múlik: például egy apród sarkantyúján.

Meghalt XV. Lajos; ki lesz Aiguillon utóda?

XVI. Lajos király Machaut-t szeretné. Machaut azok közé a miniszterek közé tartozik, akik fenntartották a már ingadozó trónust. A király nagynénjei Maurepas mellett vannak, mert az igen szórakoztató ember, és szép dalokat ír. Már három kötetre valót írt Pontchartrainban, és az emlékiratainak nevezi őket.

Megkezdődik az akadályverseny: A király és a királyné küldötte ér-e oda előbb Arnouville-be vagy a hercegnőké Pontchartrainba?

A király kezében van a hatalom, tehát neki van nagyobb esélye. Tollat ragad, és azt írja:

„Azonnal induljon Párizsba! Várom.”

Borítékba teszi a sürgönyt, és ráírja a borítékra:

„Machaut grófnak, Arnouville.”

Hívatnak egy apródot a királyi istállóból, odaadják neki a pecsétetes levelet, és megparancsolják, hogy lóhalálában vágtsaon Arnouville-be.

Alighogy az apród kilép az egyik ajtón, a fenséges asszonyok bebocsájtást nyernek a másikon.

Belépnek és könyörögnek a királynak, hogy Maurepas-t válassza miniszternek. A király nem akarja megtagadni a kérésüket - *Olyan jószágos a király!* -; csak időt akar nyerni.

Engedni fog a kérésnek, de majd ha elég messze lesz az apród... olyan messze, hogy már ne lehessen utolérni.

A király a faliórát lesve viaskodik a nagynénjeivel - fél óra elég lesz -; az az óra nem fogja becsapni, hiszen ő szokta mindennap beállítani.

Húsz perc múltán beadja a derekát:

- Jól van, ériék utol az apródot, ha tudják.

A hercegnők kisietnek... Valaki pattanjon lóra, és vágtsaon az apród után; nem számít, ha kidől alóla a ló... két lovat, tízet is halálra hajszoľhat, csak érje utol a futárt!

Egyetlen ló se fog kidőlni.

Az apród lefelé menet megbotlott a lépcsőn, és letörött az egyik sarkantyúja. No persze fél sarkantyúval is lehet vágatni.

Csakhogy Abzac lovag, az istálló parancsnoka, minden futárt megszemlél, és a világ minden kincséért se bocsátana útjára az olyan futárt, aki felszerelése hiányossága miatt szégyent hozhatna a királyi istállóra.

Az apród tehát csak hibátlan sarkantyúval indulhat.

Következőleg nem az arnouville-i úton éri utol az apródot - lóhalálában nyargalva -, hanem a palota udvarán.

Épp nyeregbe száll; már kifogástalan a felszerelése.

Visszaveszik tőle a levelet; változatlanul hagyják a levél szövegét (minek is változtatnának rajta?), a borítékra pedig azt írják: „Maurepas gróf úrnak, Pontchartrain.”

A királyi istálló becsülete meg van mentve, a monarchia elveszett.

Maurepas-val és Calonne-nal minden remekül megy: kinek arany jut, kinek éhezés. Az udvaroncokon kívül a főadóbérlők is kitesznek magukért.

XIV. Lajos azzal kezdte uralkodását, hogy Colbert javaslatára felakasztatott két főadóbérlőt. Aztán szeretőül választotta La Vallière-t, és felépíttette Versailles-t. La Vallière nem került pénzébe.

De Versailles, amelyet otthonul szánt neki, sokba került.

Aztán 1685-ben elűznek egymillió szorgos embert Franciaországból azzal az ürüggyel, hogy protestánsok.

1707-ben - még a Napkirály uralkodása alatt - Boisguillebert azt írja 1698-ról:

„Az idő tájt még viszonylag jól mentek a dolgok: még volt olaj a lámpásba. Mára mindennek befellegzett, mert nincs nyersanyag.”

És mit szóljanak - Jézus Isten! - nyolcvan évvel később, a Dubarryk meg a Polignacok dűlása után? Amikor a nép már nemcsak fárad, izzad, hanem vért izzad? Mert ez a lényeg.

Csak most már kedvesen zsigerelik ki a népet.

Azelőtt az adóbérlők kemények, kegyetlenek és olyan hidegek voltak, mint a tömlöcök, amelyekbe áldozataikat vetették.

Ma igazi filantrópok: egyik kezükkel, szent igaz, kifosztják a népet, de a másikkal ispotályokat építenek nekik.

Egy pénzügyi szakértő barátom állítja, hogy a százhuszmilliós sóilleték hetven százaléka az adóbérlők kezéhez tapadt.

Egy gyűlés során, amikor az adó begyűjtése és felhasználása ügyében tettek fel kérdést, egy tanácsnok a következő szójátékot találta mondani:

„Nem gyűjtési rendre, hanem rendi gyűlésre volna szükség.”

A szikra löporos hordóba hullott, az anyag lángra lobbant: tűzvész lett belőle.

Mindenki a tanácsnok mondását idézte, mindenki a rendi országgyűlés összehívását követelte.

Az udvar 1789. május elsejére összehívta a rendi országgyűlést.

1788. augusztus 24-én Brienne visszavonult a politikától. Ő is azok közül való volt, akik könnyű kézzel bántak a pénzügyekkel.

De nyugalomba vonulva adott egy jó tanácsot: hívják vissza Neckert a kormányba.

Az egész ország bizalmát élvező Necker miniszteri tárcát kapott.

Ezenközben országszerte a három rend kérdését vitatták.

Sieyès megjelentette híres röpiratát a harmadik rendről.

A Dauphiné (amelynek rendjei az udvar akarata ellenére gyűltek össze) úgy döntött, hogy a harmadik rendet ugyanannyian képviseljék, mint a nemességet és a papságot.

XVI. Lajos összehívta az előkelőségek gyülekezetét. Harminckét napig ülészttek, 1788. november 6-tól december 8-ig.

Ezúttal Isten is beleavatkozott a dolgok menetébe. Ha a királyok korbácsa nem elegendő, Isten is megsuhogtatja a korbácsát, és megbiztatja a népeket.

Jött a tél és vele az éhínség.

Éhséggel és hideggel köszöntött be az 1789-es esztendő.

Párizsba csapatokat vezényelnek, az utcára őrzőjáratokat.

Kétszer vagy háromszor puskát szegeznek az éhhalál szélén lévő tömegre.

Aztán nem használják a puskát, amikor pedig használni kellene.

Április 26-a reggelén, öt nappal a rendi gyűlés megnyitása előtt egy név jár szájról szájra a tömegben.

E nevet súlyos átkok kísérik, annál is súlyosabbak, mivel a név egy meggazdagodott munkás neve.

Réveillon, a Saint-Antoine külvárosban levő híres papírgyár igazgatója állítólag azt mondta, hogy le kell szállítani tizenöt soura a munkások napszámát.

Ez igaz.

A fáma szerint az udvar a fekete rendszalagot adományozza Réveillonnak, vagyis a Szent Mihály-renddel tünteti ki.

Ez viszont nem igaz.

A vaklárma szükségképpen együtt jár a lázongással. De figyelemre méltó, hogy a lázongást főleg a rémhírek dagasztják felkeléssé, majd változtatják forradalommá.

A tömeg csinál egy bábut, elnevezi Réveillonnak, kitűzi rá a fekete szalagrendet, a bábut felgyújtja Réveillon kapuja előtt, majd a városháza elé viszi, és a tétlen városi hatóságok szeme láttára megégeti.

A büntetlenségen felbátorodva a tömeg bejelenti, hogy másnap már nemcsak jelképesen, hanem valóságosan is végrehajtja az ítéletét Réveillonon.

Ezzel annak rendje és módja szerint párbajra hívták a hatalmat.

A hatalom odarendelt harminc királyi testőrt: helyesebben nem a hatalom rendelte oda őket, hanem Biron ezredes.

A harminc gárdista szemtanúja volt a nagy párbajnak. Tétlenül nézték, amint a tömeg feldúlja az üzemet, kihajigálja a berendezést az ablakon, mindent összetör, mindent felperzsel. A csetepaté közben lába kelt ötszáz Lajos-aranynak.

Megitták a bort, amit a pincében találtak, és amikor a bor elfogyott, megitták a festéket.

Április 27-e ennek az aljasságnak a jegyében telt.

A harminc gárdista megsegítésére odaküldtek néhány testőrszázadot. A francia katonák előbb vaktölténnyel, majd igazi tölténnyel lőttek. Estefelé megérkezett az újabb erősítés: a Bezenval vezette svájciak.

Felkelés dolgában a svájciak nem ismernek tréfát.

A svájciak nem vesztegették az idejüket vaktölténnyel való ijesztgetésre, és mivel a svájciak született vadászok, mesterlövészek, vagy húsz fosztogató ott maradt a kövezeten.

Némelyiknél ott volt az említett ötszáz Lajos-aranyból neki jutó rész, mely így Réveillon asztalfiókjából a fosztogatók zsebébe, a fosztogatók zsebéből pedig a svájciak tarsolyába vándorolt.

Bezenval, ahogy mondani szokás, elvégezte a piszkos munkát.

A király nem mondott köszönetet neki, de nem is feddte meg.

Márpedig, ha a király nem mond köszönetet, az felér egy feddéssel.

A legfelső bíróság vizsgálatot indított.

A király lezárta a vizsgálatot.

Olyan jószágos volt a király!

Végül is ki lobbantotta lángra Franciaországot? Senki sem tudta megmondani.

Forró nyarakon olykor gyújtogatás nélkül fellobban a láng, s nem lehet megakadályozni a tűz továbbterjedését...

Megvádolták az orléans-i herceget.

A vád valótlan volt; elejtették a vádat.

29-én Párizs nyugodt volt, vagy legalábbis nyugodtnak látszott.

Május 4-én a király és a királyné az egész udvar kíséretében a Notre-Dame-ba ment misére.

Sokszor felhangzott, hogy „Éljen a király!”, és még többször, hogy „Éljen a királyné!”

Olyan jóságos volt a királyné!

Az volt az utolsó békés nap.

Másnapra megritkult az „Éljen a királyné!” kiáltás, és megszorodott, hogy „Éljen az orléans-i herceg!”.

E kiáltás igencsak rosszulesett szegény asszonynak, aki annyira gyűlölte a herceget, hogy nem átalotta gyávanak nevezni.

Mintha ugyan valaha is lett volna gyáva az orléans-iak közt a Napkirály testvéröccsétől, a casseli győzőtől a chartres-i hercegit, aki Jemmapes-nál és Valmynál vitézkedett!

Egy szó, mint száz, szegény felséges asszony kis híján elalélt; úgy kellett támogatni, mert már lefityedt a feje. Campanné számol be róla az emlékirataiban.

De a királyné hamar felszegte a fejét: gögösen és megvetően. Akik akkor látták az arcát, soha többé nem mondták, hogy: *Olyan jóságos a királyné!*

Fennmaradt három portré a királynéről; az egyik 1776-ban készült, a másik 1784-ben, a harmadik 1788-ban.

Láttam mindhármát. Nézzék meg őket! Ha valaha egyetlen teremben lesznek láthatók, e három portréból kiolvasható lesz Mária Antónia egész története.

Az országgyűlés, amelynek célja a három rend összebékítése volt, hadüzenet lett.

- Még hogy három rend! - mondta Sieyès. - Nem. Három nemzet.

Május 3-án, egy nappal a Notre-Dame-beli mise előtt, a király fogadta a küldötteket Versailles-ban.

Voltak, akik azt tanácsolták neki, hogy mellőzze az etikettet.

A király hallani se akart róla.

Először a klérust fogadta.

Aztán a nemességet.

Végül a harmadik rendet.

A harmadik rend sokáig várakozott.

A harmadik rend zúgolódott.

A régi országgyűléseken a harmadik rend térden állva szónokolt.

A harmadik rend szószólóját nem lehetett rábírní, hogy letérdepeljen.

Úgy határoztak, hogy a harmadik rend ne tartson szónoklatot.

A május 5-i ülésen a király kalapban jelent meg.

A nemesség is kalapban volt.

A harmadik rend is fel akarta tenni a kalapot, de akkor a király levette a kalapját, nehogy a polgárok kalapban mutatkozhassanak előtte.

Június 10-én, szerdán Sieyès belép a gyűlésterembe. Látja, hogy szinte csak a harmadik rend képviselteti magát.

A papság és a nemesség másutt ülészik.

- Ideje, hogy dülőre vigyük a dolgot - jelenti ki Sieyès. És azt javasolja, hogy szólítsák fel a papságot és a nemességet: egy órán belül jelenjenek meg. - A távolmaradók pedig elmarasztaltatnak.

Német és svájci sereg vette körül Versailles-t. Egy ágyúüteg csövei irányultak az országgyűlésre.

Sieyès mit se látott ebből. Ő csak azt látta, hogy a nép éhezik.

- De hát a harmadik rend önmagában nem alkothat rendi országgyűlést! - mondják Sieyèsnek.

Mire azt válaszolja:

- Annál jobb! Akkor nemzetgyűlést alkot.

A hiányzók távol maradnak, és Sieyès javaslata elfogadtatik; a harmadik rend négyszáz szótöbbséggel NEMZETGYŰLÉSSÉ alakul.

Június 19-én a király parancsot ad, hogy zárják be azt a termet, ahol a nemzetgyűlés ülészik.

De ürügy nélkül nem lehet efféle államcsínyt végrehajtani.

Azzal az ürüggyel zárják be a termet, hogy alkalmassá kell tenni egy hétfőn megtartandó királyi rendezvényre.

Június 20-án reggel hét órakor a nemzetgyűlés elnökének tudomására jut, hogy aznap nem lesz ülés.

Nyolc órakor, számos képviselővel a nyomában, megjelenik az ülésterem előtt.

A kapuk zárva vannak, a kapuk előtt örök strázsálnak.

Esik az eső.

Be akarják törni a kapukat.

Az örök szuronyt szegeznek: ez a parancs.

Valaki azt javasolja, hogy gyűlésezzenek a gyakorlótéren.

Valaki más Marlyt javasolja.

Guillotin a labdaházat.

Guillotin!

Milyen különös, hogy éppen Guillotin javasolja a labdaházat, az az ember, akinek a neve - egy e-vel kibővítve - oly híres-hírhedtté válik négy év múlva!

Guillotin tehát a labdaházat javasolja, a kopár, roskadozó, huzatos labdaházat.

Jézusnak a betlehemi jászol volt a bölcsője. A Forradalomnak a versailles-i labdaház.

Jézusnak egy szűz asszony volt az anyja.

A Forradalomnak egy megerőszakolt nemzet.

A tüntetésre királyi szóval válaszol a király: VÉTÓ!

Dreux-Brézé főudvarmester parancsot kap, hogy oszlassa fel a lázadók gyűlését.

- Mi a nép akaratából vagyunk itt - mondja Mirabeau -, csak szuronnal a hasunkban megyünk ki innét.

Így mondta, nem úgy, hogy „*csak a szuronyok ereje távolíthat el bennünket*”. Vajon miért van a nagy emberek mögött egy-egy kis szónoklattan-tanár, aki azzal az ürüggyel, hogy szép kerekké alakítja a mondásokat, tönkreteszi őket?

Vajon miért állt egy zugszónok Mirabeau mögött a labdaházban?

Cambronne mögött Waterloonál?

Mirabeau válaszát megvitték a királynak.

A király egy kis ideig fel-alá járkált, mint akinek bosszúsága van.

- Nem akarnak elmenni? - kérdezte.

- Nem, felség.

- Hát akkor maradjanak!

Mint látható, a királyi hatalom meghajolt a nép akarata előtt, méghozzá igen mélyen.

Június 23-a és július 12-e közt viszonylag csend és nyugalom volt; de fojtogató, vihar előtti csend.

Július 11-én a király enged a királyné, Artois gróf, Polignacék meg az egész versailles-i kamarilla nyomásának: meneszti Neckert. 12-én a hír szétfut Párizsban.

Láttuk, mi lett a hatása. 13-án este Billot már azt látta, hogy égnek Párizs kapui.

13-án este Párizs védekezett; 14-én reggel már kész volt támadni.

Július 14-e reggelén Billot azt kiáltotta: „A Bastille-hoz!”, és háromezer ember visszhangozta a kiáltást, mely egykettőre az egész párizsi nép jelszava lett.

Merthogy volt egy kőkolosszus, amely majdnem öt évszázada akkora súllyal nehezedett Franciaország mellére, mint ama pokoli szikla Sziszüphosz vállára.

De Franciaország kevésbé bízott önnön erejében, mint a titán, és nem is próbálta megemelni a kőkolosszust.

A Bastille volt az a kőkolosszus; a hűbériség billoga Párizs homlokára ütvé.

A király - Hausset-né szavával élve - olyan jóságos volt, hogy nem fejeztette le az embereket.

Csak a Bastille-ba záratta őket.

És ha valaki királyi parancsra a Bastille-ba került, az ott is maradt, elfeledve, elföldelve, megsemmisítve.

Ott maradt, amíg a királynak eszébe nem jutott, de hát a királyoknak annyi új dologgal kell törődniük, hogy bizony gyakran megfélekeznek a régi dolgokról.

Egyébként a Bastille erődjén kívül volt még vagy húsz hasonló erőd Franciaországban: For-l'Évêque, Saint-Lazare, a Châtelet börtön, a Conciergerie, Vincennes, Roche és If vára, a Szent Margit-szigetek, Pignerol meg a többi.

De hát mégiscsak a Bastille volt a *Bástya*, amiként Róma a *Város*. A Bastille bástyája többet jelentett, mint az összes többi bástya együttvéve.

Csaknem egy évszázadon át ugyanabból a családból került ki a Bastille kormányzója.

Châteauneuf volt az első. Őt a fia, Lavrillière követte. Aztán az unoka, Saint-Florentin következett. 1777-ben halt ki a dinasztia.

Kormányzóságuk idején, amelynek nagy része XV. Lajos uralkodására esett, annyi királyi elfogatóparancsot írtak alá, hogy azt megszámolni se lehet. Egyedül Saint-Florentin több mint ötvenezeret írt alá.

A királyi elfogatóparancs remekül jövedelmezett.

Vásárlói voltak az apák, akik meg akartak szabadulni a fiuktól.

Vásárlói voltak az asszonyok, akik meg akartak szabadulni a férjüktől.

Minél szebb volt az asszony, annál kevesebbe került az elfogatóparancs.

A szépasszony meg a miniszter könnyen megegyezett; nem kellett más, csak egy kis nyájaskodás.

XIV. Lajos uralkodásának vége óta minden állami börtön, és főleg a Bastille, a jezsuiták kezében volt.

Emlékeztetőül néhány fontosabb fogoly:

A Vasárlarcos, Lauzun, Latude.

A jezsuita rend gyóntató rend volt; a jezsuiták, a nagyobb biztonság kedvéért meggyóntatták a rabokat.

A még nagyobb biztonság kedvéért hamis néven temették el a halott foglyokat.

A Vasárlarcost, mint emlékezetes, Marchialy néven temették el.

Negyvenöt évet töltött börtönben.

Lauzun tizennégyet.

Latude harmincat.

De a Vasárlarcos és Lauzun legalább csakugyan főbenjáró bűnt követett el.

A Vasárlarcos (hogyan valóban a fivére volt-e XIV. Lajosnak, nem tudhatni!) úgy hasonlított XIV. Lajosra, mint egyik tojás a másikra.

Igazán nagy óvatlanságra vall, ha valaki hasonlítani merészel egy királyra.

Lauzun majdnem nőül vette, sőt, titkon nőül is vette Montpensier hercegnőt.

Igazán nagy óvatlanságra vall, ha valaki nőül merészezi venni XIII. Lajos unokahúgát, IV. Henrik király unokáját.

De mit követett el Latude, szegény ördög?

Nem átalált szerelemre lobbanni Poisson kisasszony, vagyis Pompadourné, vagyis a király kedvese iránt.

Szerelmes levelet írt neki.

Egy tisztességes asszony visszaküldte volna azt a levelet annak, aki írta, Pompadourné viszont elküldte Sartines rendőrfőnöknek.

És Latude-öt elfogták (megszökött; újra elfogták), és harminc évig rács mögött tartották a Bastille-ban, Vincennes-ben és a bicêtre-i örültekházában.

Nem ok nélkül övezte hát gyűlölet a Bastille-t.

A nép úgy gyűlölte, mint valami élőlényt; mesebeli sárkánynak vagy óriási szörnyetegnek látta, amely könyörtelenül felfalja az embereket.

Érthető hát, mennyire fájt szegény Sébastien Gilbertnek, amikor megtudta, hogy az apja a Bastille-ban van.

Érthető Billot meggyőződése is, hogy a doktor soha többé nem kerül ki a börtönből, hacsak erőszakkal ki nem szabadítják.

És érthető, miért volt a tömeg kitörő lelkesedése, amikor Billot elkiáltotta magát: „Menjünk a Bastille ellen!”

Csak hogy - ahogyan a katonák mondták - esztelenség volt azt hinni, hogy bevehetik a Bastille-t.

A Bastille-nak védői voltak, tüzésége, élelmiszerkészlete.

A Bastille külső falai az oromnál tizenöt, az alapnál negyven láb vastagok voltak.

A Bastille kormányzóját úgy hívták, hogy Bernard-René de Launay; harmincezer font lőport tárolt az erőd pincéiben, és megígérte, hogy ha megtámadják, levegőbe repíti a Bastille-t és vele együtt a Saint-Antoine negyed nagyobbik felét.

A három hatalom

Billot a menet élén haladt, de már nem kiabált. A tömeget magával ragadta az eltökéltsége, a tömeg a nép fiára ismert a marcona férfiban; méltatta szavait és tetteit; Billot mögött egyre nőtt, dagadt az áradat.

A Saint-Michel rakparton már több mint háromezer, konyhakéssel, fejszével, lándzsával, puskával felfegyverkezett ember vonult utána.

Mindenki azt kiabálta:

- A Bastille-hoz! A Bastille-hoz!

Billot gondolataiba merült. Végiggondolta azokat a tényeket, amelyeket az előző fejezet végén ismertettünk, és alábbhagyott benne a lázas lelkesedés.

Kezdett világosan látni.

A vállalkozás magasztos volt, de esztelen. Ez abból is látni való volt, hogy milyen hőkent és gunyoros képet vágtak a katonák a „Menjünk a Bastille ellen!” kiáltás hallatára.

De Billot-ban csak még erősebb lett az elszántság.

Csak épp felmérte magában, hogy felelősséggel tartozik az anyáknak, feleségeknek, gyermekeknek mindazon férfiak életéért, akik felsorakoztak mögötte, és nem akart fejfel rohanni a falnak.

Billot tehát először is a városháza elé vezette a seregét.

Ott kinevezte a helyettesét meg a tiszteket - elvégre kutyák nélkül a juhász se tudja összetartani a nyáját.

„No, lássuk csak - gondolta Billot -, hány hatalom van Franciaországban! Egy, kettő vagy három?”

Bement hát a városházára, és megkérdezte, hogy ki a párizsi polgárok feje.

Azt felelték neki, hogy de Flesselles polgármester úr.

- Haj, haj! - ráncolta a homlokát Billot. - De Flesselles úr, tehát nemes, tehát a nép ellensége.

- Dehogy! - mondták. - Az egy igen szellemes ember.

Billot felment a városháza lépcsőjén.

Az előszobában útját állta egy ajtónálló, s megkérdezte, hogy mi járatban van.

- Flesselles úrral akarok beszélni - mondta Billot.

- Nem lehet - válaszolta az ajtónálló -, de Flesselles úr a városi polgárőrség kiállításán munkálkodik a tanácsnok urakkal.

- No, ez remek! - mondta Billot. - Én is épp polgárőrséget szervezek, és mivel már van háromezer emberem, érek annyit, mint Flesselles úr, akinek egy árva katonája sincs. Szóljon hát Flesselles úrnak, hogy beszélni akarok vele, mégpedig azonnal! Különben nézzen csak ki az ablakon!

Az ajtónálló kitekintett a rakpartra, és ott látta Billot embereit. Sietett a polgármesterhez, átadta az üzenetet, és nyomaték gyanánt kimutatott a háromezer fegyveresre.

Ez tüstént tiszteletfélét ébresztett a polgármesterben az iránt a férfi iránt, aki tárgyalni óhajt vele; kiment a tanácsulésről, és körbetekintett az előszobában.

Rögtön látta, hogy csakis Billot lehet az, aki hívatta.

- Maga kíván beszélni velem? - kérdezte nyájasan mosolyogva.

- Maga Flesselles úr, a párizsi polgárok előljárója? - viszonzta kérdéssel a kérdést Billot.

- Igen, uram. Miben lehetek szolgálatára? Csak arra kérem, hogy gyorsan adja elő a kérését, mert igen sok a dolgom.

- Mondja meg nekem, polgármester úr, hány hatalom van Franciaországban!

- Az attól függ, hogy hogy érti a dolgot, kedves uram - válaszolta Flesselles.

- Adjon egyenes választ!

- Nos, ha Bailly urat kérdezi meg, ő azt fogja mondani, hogy csak egy hatalom van, a nemzetgyűlés; ha Dreux-Brézé urat kérdezi meg, ő azt fogja mondani, hogy csak egy hatalom van: a király.

- És maga melyik véleményt osztja, polgármester úr?

- Nekem is az a véleményem, hogy jelenleg egy hatalom van.

- A nemzetgyűlés vagy a király?

- Sem ez, sem az, hanem a nemzet - válaszolta Flesselles a mellfodrárt gyűrögetve.

- Ó! a nemzet! - mondta Billot.

- Igen, a nemzet, vagyis azok az urak, akik odalent várakoznak késekkel meg nyársakkal felszerelve. A nemzet, vagyis mindenki.

- Könnyen lehet, hogy igaza van, Flesselles úr, és most már látom, hogy nem ok nélkül mondták magáról, hogy szellemes ember.

Flesselles meghajolt.

- Melyik hatalomhoz kíván fordulni a három közül, uram? - kérdezte.

- Úgy gondolom, hogy ha az embernek fontos kárnivalója van, jobban teszi, ha egyenesen az Atyaistenhez fordul, és nem a szentjeihez.

- Ezt úgy értsem, hogy a királyhoz óhajt fordulni?

- Nagy kedvem van hozzá.

- És megkérdezhetem, hogy mit óhajt kérni a királytól?

- Azt, hogy engedje ki Gilbert doktort a Bastille-ból.

- Gilbert, Gilbert... Az egy röpiratgyártó, nem? - kérdezte pökhendien Flesselles.

- Mondja úgy, hogy filozófus!

- Az egy és ugyanaz, kedves Billot uram. Úgy vélem, vajmi kevés esélye van rá, hogy ezt elérje a királynál.

- Ugyan miért?

- Először is azért, mert ha a király a Bastille-ba csukatta Gilbert doktort, nyilván oka volt rá.

- Rendben van - mondta Billot. - Majd megmagyarázza, hogy miért záratta be, én meg megmagyarázom, hogy miért kell kiengedni.
 - Csakhogy a király igen elfoglalt ember, kedves Billot uram, nem fogja fogadni magát.
 - Ha nem fogad, majd szerét ejtem, hogy az engedélye nélkül menjek be hozzá a palotába.
 - Ha bejut a palotába, legelőször Dreux-Brézé főudvarmesterrel fog találkozni, aki menten kihajítja.
 - Kihajít!
 - Úgy bizony. Az egész nemzetgyűlést ki akarta hajítani. Igaz, nem sikerült neki, de ez csak egy okkal több, hogy dühöngjön, és hogy magán töltse ki a dühét.
 - Jó. Akkor a nemzetgyűléshez fordulok.
 - A versailles-i út le van zárva.
 - Majd a háromezer emberemmel megyek.
 - Ne hamarkodja el a dolgot, drága uram! Négy-ötezer svájccal és két-háromezer osztrákkal fog találkozni az úton, és azok fél kézzel elbánnak magával meg a háromezer emberével; ha összeakasztja velük a bajuszt, miszlikbe aprítják magukat.
 - Hát akkor mi az ördögöt csináljak?
 - Csináljon, amit jónak lát, de mindenekelőtt tegye meg nekem azt a szívességet, hogy vigye innen az embereit, mert mindenféle vasakkal verik az utcakövet, és pipáznak, márpedig hét-nyolcezer font lőpor van a pincében, és egyetlen szikra elég, hogy a levegőbe repüljünk.
 - Nos, ha így áll a dolog - mondta Billot -, nem fordulok én se a királyhoz, se a nemzetgyűléshez, hanem a nemzethez fordulok, és bevesszük a Bastille-t.
 - No és mivel?
 - Azzal a nyolcezer font lőporral, amit maga ad nekem, polgármester úr.
 - Ó! Csakugyan? - mondta Flesselles csúfondáros hangon.
 - Kérem a pince kulcsát, uram.
 - Maga tréfál - mondta a polgármester.
 - Nem, uram, nem tréfálok. - És Billot két kézzel galléron ragadta Flesselles-t. - A kulcsokat, vagy hívom az embereimet!
- Flesselles halotthalvány lett. Görcsösen összeszorult az ajka meg a foga, de a hangja nem változott: ugyanolyan gunyoros volt, mint azelőtt:
- Az igazat megvallva nagy szívességet tesz nekem, uram, hogy megszabadít a lőportól. Tehát óhajának megfelelően tüstént átadatom magának a pince kulcsát. De ne feledkezzen meg róla, hogy én vagyok a város első tisztviselője, következésképp ha az a szerencsétlen gondolata támadna, hogy tanúk előtt tegye azt, amit most kettesben csinált, egy óra múlva akasztófára kerülne. Változatlanul meg akarja kapni a lőport?
 - Igen.
 - És maga fogja szétszítani?
 - Én hát.
 - Mikor?

- Azonnal.
 - Értsünk szót, uram! Nekem még negyedóra való dolgom van, és ha magának mindegy, szeretném, ha a löporosztás csak akkor kezdődne, ha már nem leszek itt. Megjósolták ugyan, hogy erőszakos halállal fogok meghalni, de bevallom, módfelett idegenkedem tőle, hogy a levegőbe repüljek.
 - Rendben van, negyedóra múlva kezdjük. De nekem is volna egy kérésem.
 - Mégpedig?
 - Jöjjön oda velem az ablakhoz!
 - Mi végett?
 - Szeretném népszerűvé tenni.
 - Köszönöm szépen... Hogyan?
 - Majd mindjárt meglátja.
- Billot az ablakhoz vezette a polgármestert.
- Barátaim! - kiáltotta. - Még mindig be akarjátok venni a Bastille-t, igaz?
 - Igen! Igen! - zengett három-négyezer torokból.
 - De nincs hozzá löporotok, igaz?
 - Nincs löporunk... Löport! Löport!
 - Nos, a polgármester úr odaadja nekünk a löport, ami a városháza pincéjében van. Köszönjétek meg neki, barátaim!
 - Éljen a polgármester úr! Éljen Flesselles úr! - ordította a tömeg.
 - Látja, uram - fordult a polgármesterhez Billot -, most már nincs szükség rá, hogy galléron ragadjam magát, se kettesben, se mások előtt, mert ha nem adja ide a löport, a nemzet, ahogy maga nevezi a népet, a nemzet ízekre szaggatja magát.
 - Tessék, a kulcs - mondta a polgármester -, maga úgy tud kérni, hogy azt nem lehet visszautasítani.
 - Ó! Felbátorít, uram - mondta Billot új ötlettől felvillanyozva.
 - Remélem, nincs több kérése.
 - De éppen hogy van. Ismeri a Bastille kormányzóját?
 - De Launay urat?
 - Nem tudom, hogy hívják.
 - De Launaynak hívják.
 - Jó. Ismeri Launay urat?
 - A barátom.
 - Ez esetben nyilván maga is azt kívánja, hogy ne essen baja.
 - Úgy van.

- Nos, ennek az lenne a legjobb módja, ha Launay úr átadná nekem a Bastille-t vagy legalább a doktort.

- Ugye, nem gondolja, hogy énnekem akkora hatásom van de Launay úrra, hogy rábírhatom: adja ki a foglyát, vagy adja fel az erődjét?

- Hogy mit gondolok, az rám tartozik. Én csak arra kérem magát, hogy ajánljon be hozzá.

- Figyelmeztetem, kedves Billot uram, hogy csak egymaga mehet be a Bastille-ba.

- Remek!

- Továbbá arra is figyelmeztetem, hogy ha egyedül megy be, lehet, hogy nem jön ki többé.

- Pompás!

- Akkor most megírom magának a menlevelet a Bastille-ba.

- Arra várok.

- De egy feltétellel.

- Milyen feltétellel?

- Azzal, hogy holnap nem kér tőlem menlevelet a holdba. Figyelmeztetem, hogy senkit se ismerek abból a világból.

- Flesselles, Flesselles! - szólalt meg egy fojtott és fenyegető hang a polgármester mögött. - Ha nem hagysz fel a kétszínűsködéssel, és tovább kacérkods az arisztokratákkal meg a néppel is, könnyen előfordulhat, hogy holnapra magadnak kell úti levelet kiállítanod egy olyan világba, ahonnan senki sem tér vissza.

A polgármester remegve hátrafordult.

- Ki merészel így beszélni velem?

- Én, Marat.

- Marat, a filozófus! Marat, az orvos! - kiáltott Billot.

- Igen - válaszolta a férfi.

- Igen, Marat, a filozófus. Marat, az orvos - mondta Flesselles. - Orvos lévén jól tenné, ha a bolondokat gyógyítaná. Bőven volna tennivalója manapság.

- Flesselles úr! - mondta vészjóslóan a férfi. - Ez a derék polgár ajánlólevelet kér magától Launay úrhoz. Felhívom a figyelmét, hogy nemcsak őt várakoztatja, hanem vele együtt vagy háromezer embert.

- Azonnal megkapja a levelet.

Flesselles odalépett egy asztalhoz, bal tenyerébe támasztotta a homlokát, jobb kezével pedig felkapott egy tollat, és sebesen papírra vetett néhány sort.

- Tessék a menlevél - nyújtotta át Billot-nak a papirost.

- Olvassa fel! - mondta Marat.

- Nem tudok olvasni - mondta Billot.

- Akkor adja ide, majd én felolvasom.

Billot odaadta neki a levelet.

Marat a következőket olvasta:

„Kormányzó úr!

Én, Párizs városának polgármestere, elküldöm magához Billot urat, avégett, hogy tárgyaljon magával a város érdekében.

1789. július 14.

DE FLESSELLES”

- Rendben van - mondta Billot. - Adja ide!

- Maga szerint jó így ez a menlevél? - kérdezte Marat.

- Jó hát!

- Várjon egy percet! A polgármester úr majd ír hozzá egy utóiratot, és akkor még jobb lesz.

Odament Flesselles-hez; a polgármester még mindig ott állt az asztalra könyökölve, és megvetően nézett arra a két emberre, akivel tárgyalt, valamint egy harmadikra, aki most jelent meg az ajtóban, félmeztelenül, karabéllyal a kezében.

Ez a harmadik ember Pitou volt: Billot után jött, készen arra, hogy minden parancsát habozás nélkül teljesítse.

- Uram! - mondta Marat Flesselles-nek. - Az utóirat, amely javítani fogja a levelet, a következő.

- Hallgatom, Marat úr.

Marat az asztalra tette a papirost, és az ujjával mutatta, hova kell írni az utóiratot.

- Billot polgár parlamenti minőségben megy magához - mondta -, ezért a becsületével szavatolja az életét.

Flesselles-nek az arcára volt írva, hogy szívesebben vágna ököllel Marat lapos arcába, mintsem hogy teljesítse a kérését.

- Csak nem akarja megtagadni a kérésemet, uram? - szólt Marat.

- Ugyan! - válaszolt Flesselles. - Végére is jogos, amit kér. - És odafirkantotta a post scriptumot. - De jól jegyezzék meg, uraim, hogy nem felelek Billot úr biztonságáért.

- Én viszont felelek érte - mondta Marat, és kivette a papírt a kezéből. - A maga szabadsága szavatolja az ő szabadságát, a maga feje a biztosíték rá, hogy az ő feje is a helyén maradjon... Fogja, Billot uram, itt a menlevele!

- Labrie! - kiáltott Flesselles. - Labrie!

Libériás lakáj lépett a terembe.

- A hintómat! - parancsolta Flesselles.

- Az udvaron várja a polgármester urat.

- Akkor gyerünk!... Uraim! Óhajtanak még valamit?

- Nem - válaszolt Billot és Marat egyszerre.

- Kiengedjem? - kérdezte Pitou.

- Felhívom rá a figyelmét, barátom - mondta Flesselles -, hogy egy kissé illetlen hozzá a viselete, hogy a szobám előtt örködjön. Ha mindenáron itt akar maradni, legalább annyit tegyen meg, hogy a patrontáskáját tegye előre, a fenekét pedig nyomja a falhoz!

- Kiengedjem? - ismételte Pitou végigmérve Flesselles-t, és az arca kifejezte, hogy nemigen méltányolja, hogy a polgármester az ő rovására élcelődik.

- Igen - mondta Billot.

- Nem tudom, okosan tette-e, hogy futni hagyta ezt az embert - mondta Marat -, mert remek túszt lett volna... Igaz, akárhová megy, úgylis megtalálom, ha kell.

- Labrie! - mondta a polgármester a hintóba szállva. - Itt most löporosztás lesz. Nem szeretném, ha bepiszkítanak a kocsimat, amikor véletlenül levegőbe röpítik a városházát, úgyhogy csapj a lovak közé, Labrie, menjünk innen!

A hintó kigördült a kapun, és megjelent a téren, ahol négy-ötezer fős tömeg morajlott.

Flesselles félt, hogy zokon veszik a távozását, sőt netalán menekülésnek gondolják.

Kihajolt a kocsiajtón.

- A nemzetgyűlésbe! - kiáltott előre a kocsisnak.

A tömeg dörgő tapsviharban tört ki.

Marat és Billot kint állt az erkélyen; ők is hallották, mit kiáltott oda Flesselles a kocsisnak.

- A fejemet teszem rá, hogy nem a nemzetgyűlésbe megy, hanem a királyhoz - mondta Marat.

- Feltartóztassuk? - kérdezte Billot.

- Nem kell - mondta Marat vérfagyasztó mosollyal. - Akármilyen gyorsan megy, úgylis utolérjük... És most foglalkozzunk a löporral!

- Helyes! - mondta Billot.

És Pitouval a nyomukban lementek a lépcsőn.

15 A Bastille kormányzója

Flesselles igazat mondott: nyolcezer font lőpor volt a városháza pincéiben.

Marat és Billot belépett az első pincébe; egy lámpást akasztottak a mennyezetre.

Pitou az ajtóban őrködött.

A lőpor húszfontos hordókban volt. Billot embereket állíttatott a lépcsőre. Az emberek láncot alkottak, és megkezdődött a hordók felszállítása.

Eleinte volt némi zűrzavar. Az emberek nem tudták, hogy jut-e mindenkinek lőpor, és ki-kí igyekezett megkaparintani a részét. De a Billot kinevezte tisztek hamar rendet teremtettek, és megszűnt a tülekedés.

Minden polgár fél font löport kapott; ez harminc-negyven lövésre volt elegendő.

De amikor mindenki megkapta a puskaort, kiderült, hogy kevés a puska: alig ötszáz férfinak volt löfegyvere.

Miközben folyt a löporosztás, a fegyvert követelő sokaság egy része felment abba a terembe, ahol a tanácsnokok ülészetek. A tanácsnokok nemzetőrség felállításáról döntöttek (amint azt az ajtónálló említette volt Billot-nak). Elhatározták, hogy a nemzetőrség negyvennyolcezer főből fog állni. Ez a sereg még csak a rendeletben volt meg, de máris azon vitáztak, hogy ki legyen a parancsnoka.

Még javában tartott a vita, amikor a nép előzőnlötte a városházát. A nemzetőrség magától megszerveződött. Az ellenség ellen akart vonulni. Csakhogy nem volt fegyvere.

Egyszer csak egy hintó gördült be a városháza udvarára. A polgármester tért vissza: hiába mutatta fel a király parancsát, amely Versailles-ba rendelte, nem engedték át, és erőnek erejével visszahozták a városházára.

- Fegyvert, fegyvert! - kiáltozták az emberek, amikor meglátták.

- Nekem nincs fegyverem - mondta -, de az Arsenalban biztosan van fegyver.

- Menjünk az Arsenalba!... Az Arsenalba! - kiáltotta a tömeg.

És máris öt-hatezer ember vonult a Grève rakparton.

A fegyverraktár üres volt.

A tömeg átkozódva tért vissza a városházához.

A polgármesternek nem volt fegyvere, vagy nem akart fegyvert adni a tömegnek. Hogy leszerelje a felkelőket, elküldte őket a karthauzi szerzetesekhez.

A szerzetesek kinyitották a kolostor kapuját; a tömeg mindent átkutatott, de még egy zsebbe való pisztolyt se talált.

Ezenközben Flesselles megtudta, hogy Billot és Marat még a pincében van, és kihasználva az alkalmat azt javasolta, hogy menesszenek tanácsnokokból álló küldöttséget Launayhoz, és kérjék meg, hogy tüntesse el az ágyúkat.

Merthogy előző nap a lőréseken kikandikáló ágyúcsövek bősztették a legjobban a tömeget. Flesselles azt remélte, hogy ha az ágyúk eltűnnek, a nép megelégszik az eredménnyel, és felhagy az ostrom tervével.

Épp elindult a küldöttség, amikor a nép dühöngve visszaért.

Az eget verő ordítózás hallatán Billot és Marat felment az udvarra.

Flesselles egy erkélyről szónokolva próbálta megnyugtatni a népet. Azt mondta, hogy rendeletben engedélyezi a városi műhelyeknek, hogy ötvenezer lándzsahegyet kovácsoljanak.

A nép hajlandó volt elfogadni az ajánlatot.

- Ez az ember elárul bennünket - szólt Marat. Aztán Billot-hoz fordult: - Menjen, intézze el a Bastille-ban, ami elintéznivalója van. Egy óra múlva odaküldök húszezer embert, és mind a húszezernek lesz puskája.

Billot az első pillanattól fogva nagy bizalmat érzett ez iránt a férfi iránt, aki olyan népszerű volt, hogy még hozzá, a vidéki gazdához is eljutott a híre. Meg se kérdezte, hogy hogyan fog ekkora sereget toborozni. Volt ott egy abbé, aki éppúgy lelkesedett, mint a többiek, éppúgy kiabálta, hogy „A Bastille-hoz!”. Billot nem szerette a papokat, de ez az abbé tetszett neki. Megbízta, hogy folytassa a löporosztást, és a derék abbé vállalta a feladatot.

Marat fellépett egy sarokköre. Elképesztő volt a tolongás.

- Csendet! - mondta. - Marat vagyok, beszélni akarok.

Mintegy varázsütésre mindenki elhallgatott, minden szempár a szónok felé fordult.

- Akartok fegyvert? - kérdezte Marat.

- Igen! Igen! - harsogta sokezerszori hang.

- Azért akartok fegyvert, hogy elfoglaljátok a Bastille-t?

- Igen! Igen! Igen!

- Gyertek velem, és kaptok fegyvert.

- Hova?

- Az Invalidusok palotájához. Huszonötezer puska van ott.

- Menjünk az invalidusokhoz! - kiáltotta egy emberként a sokaság.

- No, elmegy a Bastille-ba? - fordult Marat Billot-hoz, aki közben magához rendelte Pitout.

- Igen.

- Várjon csak! Lehet, hogy segítségre lesz szüksége, még mielőtt az embereim odaérnének.

- Az bizony lehet - mondta Billot.

Marat kitépett egy lapot egy kis füzetből, és azt írta rá ceruzával: „Marat támogatásával.”

És aláírta a nevét.

- Na és mit csináljak evvel a levélkével, hiszen se név, se cím nincs rajta? - kérdezte Billot.

- Annak az embernek, akihez fordulnia kell, nincsen címe, a nevét pedig mindenki ismeri. Kérdezze meg az első munkást, akivel szembetalálkozik, hogy hol találja Gonchont, a nép Mirabeau-ját!

- Gonchon... jegyezd meg ezt a nevet, Pitou!

- Gonchon vagy Gonchonius... nem felejttem el - mondta Pitou.

- Az invalidusokhoz! - üvöltötte egyre vadabban a tömeg.

- Indulj hát - mondta Marat Billot-nak -, és a szabadság őrangyala kísérje lépteidet!... Az invalidusokhoz! - kiáltotta a nép felé.

És elindult a Grève rakparton, több mint húszezer emberrel a nyomában.

Billot-t is követték vagy öt-hatszázan. Azok, akiknek volt puskájuk.

Már éppen indulófélben volt a két csapat, amikor a polgármester kiállt egy ablakba, és lekiáltott:

- Barátaim! Miért viseltek zöld jelvényt a kalapotokon?

Sokan csak azért tűzték ki a Camille Desmoulins hárslevelét, mert látták, hogy mások is kitűzték.

- A zöld a reménység színe - kiáltották néhányan.

- Igen, de a reménység színe egyszersmind Artois grófjának színe is. Csak nem akartok egy arisztokrata lakájának látszani?

- Nem, nem - kiáltották az emberek, és Billot a leghangosabban.

- Nohát akkor dobjátok el azt a jelvényt, és viseljétek helyette Párizs színeit! Mindannyiunk Párizsának a színe a kék és a piros, barátaim, a kék és a piros.²¹

- Igen, igen - kiabálta mindenki. - Éljen a kék-piros!

És mindenki elhajítja a zöld levelet, és mindenki szalagot követel: ekkor, mintegy varázsu-
tésre, kitarulnak az ablakok, és piros meg kék szalagok záporoznak a tömegre.

De az a sok szalag alig ezer embernek elég.

Akkor szalagokat tépnek kötényekből, selyemruhákból, kendőkből, függönyökből; apró csokrok, kokárdák lesznek belőlük - mindenkinek jut.

Azután Billot és kis serege végre útnak indult.

Útközben egyre duzzadt az áradat: a Saint-Antoine külváros népének legjava táplálta.

Eléggé rendezetten értek a Lesdiguières utca torkolatához, ahol már kíváncsiak tömege bámulta (ki félénken, ki nyugodtan, ki kihívóan) a Bastille perzselő napban fürdő tornyait.

És dobosok jöttek a Saint-Antoine negyedből.

Egy századnyi királyi testőr a körút felől.

És Billot az ezer-ezerkétszáz főre terebélyesedett csapatával: ez azon nyomban megváltoztatta a tömeg arculatát; a félénkek nekibátorodtak, a nyugodtak lázba jöttek, a kihívóak fenyegetővé váltak.

- Le az ágyúkkal! Le az ágyúkkal! - kiabálták vagy húszezren öklüket rázva a bástyafal résein át réznyakukat nyújtogató mozsárágyúk felé.

Ebben a pillanatban, mintha az erőd parancsnoka a nép követelésének engedelmeskedne, a tüzérek odaléptek a mozsarakhoz, és az ágyúcsövek visszahúzódtak, majd eltűntek a kintiek szeme elől.

²¹ Később La Fayette felhívta rá a figyelmet, hogy a kék-piros az orléans-iak címerének színe is kiegészítette hát a fehérrel, és azt mondta azoknak, akiknek ő adott háromszínű szalagot: „Ez a kokárda bejárja majd a világot.”

A tömeg ujjongott, tapsolt; lám, mégiscsak van hatalma, hiszen engedtek a fenyegetésnek.

De az örök - svájciak és rokkant katonák - tovább járkáltak a bástyaormokon.

A „Le az ágyúkkal!” kiáltás után most felhangzott a „Le a svájciakkal!” kiáltás. Ez egyenes folytatása volt az előző napi „Le a németekkel!” kiáltásnak.

De a svájciak rendületlenül folytatták őrájukat.

Egy ember odalent elvesztette a türelmét; puska volt a kezében; megcélozta az egyik őrt és tüzelt.

A puskagolyó a Bastille szürke falának csapódott, egy lábnival a torony mellvédje alatt. Fehér pont maradt a golyó nyomán, de az őrszem nem állt meg, még csak el sem fordította a fejét.

Nagy zúgás támadt a körül a férfi körül, aki jelt adott az esztelen ostromra: inkább rémült, mintsem dühös zúgás.

Sokan még mindig úgy gondolták, hogy halálos bűn rálőni a Bastille-ra.

Billot mereven nézte a mesebeli pikkelyes szörnyetegre emlékeztető zöldes kötömeget. Nézte a sok lőrést, ahol bármelyik pillanatban újra megjelenhetnek az ágyúk; nézte a kisebb lőrésen át fenyegetően lefelé tekintő öblőpuskákat.

És Billot megcsóválta a fejét; eszébe jutottak Flesselles szavai.

- Lehetetlen elfoglalni - mormolta.

- Miért lenne lehetetlen? - szólalt meg egy hang mellette.

Billot megfordult: egy lángoló tekintetű, ádáz arcú, rongyos férfi állt mögötte.

- Mert egy ekkora tömeget nem lehet bevenni.

- A Bastille bevétele nem a hadi tudomány, hanem a hit próbája - mondta a férfi. - Higgy, és sikerrel jársz!

- Türelem - mondta Billot a menlevelet keresgélve a zsebében -, türelem!

A férfi félreértette a szándékát.

- Még hogy türelem! Neked persze van türelmed, hiszen látszik rajtad, hogy nem koplalsz. Parasztgazda vagy, mi?

- Igen, az vagyok - mondta Billot.

- Akkor érthető, hogy miért nem sürgős neked; te mindig jókat ehettél, de nézz csak körül, nézd ezeket az élő csontvázakat, nézd aszott karjukat, rongyos gúnyájukat, és kérdezd meg őket, hogy mit szólnak ahhoz a szóhoz, hogy türelem!

- Meg kell hagyni, jól beszél ez az ember - mondta Pitou -, de én félek tőle.

- Szerintem nincs rá okod - mondta Billot. A férfi felé fordult. - Igen, türelmet kérek, de csak negyedóra.

- Az más - mosolyodott el a férfi -, negyedóra, az csakugyan nem sok... De mit akarsz csinálni negyedóra alatt?

- Negyedóra alatt megjáróm a Bastille-t, megtudom, hogy hány védője van, hogy mi a szándéka a parancsnokának, hogy hogy lehet bejutni.

- Ahhoz azt is tudnod kéne, hogy hogy lehet kijutni.

- Ha nem jönnek ki, lesz, aki kiszabadítson.

- Kicsoda?

- Gonchon, a nép Mirabeau-ja.

A férfi felkapta a fejét; a szeme lángot vetett.

- Ismered? - kérdezte.

- Nem.

- Hát akkor?

- Majd megismerem, mivel azt mondták, hogy forduljak az első emberhez a Bastille téren, az majd elvezet hozzá. Te itt vagy a Bastille téren, vezess hát Gonchonhoz!

- Mi dolgod vele?

- Át akarom adni neki ezt a papírt.

- Ki írta?

- Marat, az orvos.

- Marat! Ismered Marat-t? - kiáltott a férfi.

- Tőle jövök.

- Honnan?

- A városházáról.

- Mit csinál?

- Az Invalidusok palotájához vonult, hogy felfegyverezzen húszezer embert.

- No, akkor add ide nekem azt a papírt! Én vagyok Gonchon.

Billot hátrahőkölt.

- Te volnál Gonchon?

- Barátaim! - emelte fel a hangját a rongyos férfi. - Íme, egy ember, aki nem ismer engem, és azt kérdi, hogy csakugyan én vagyok-e Gonchon.

A tömeg hahotázott: mindannyian lehetetlennek tartották, hogy valaki ne ismerje legkedvesebb szónokukat.

- Éljen Gonchon! - kiáltották vagy két-háromezren.

- Tessék, itt a papír - mondta Billot.

Gonchon elolvasta a rövid ajánlást, aztán Billot vállára csapott.

- Barátaim! Ez az ember a testvérünk, számíthatunk rá. Marat-tól jön... Hogy hívnak, testvér?

- Billot a nevem.

- Éljen Gonchon és Billot! - kiáltotta a tömeg.

- És most mit csinálunk? - kérdezték egypáran.

- Hogy mit? Hát bevesszük a Bastille-t, a mindenségit! - mondta Gonchon.

- Ez a beszéd! - lelkesedett Billot. - Mondd csak, testvér: hány embered van?

- Vagy harmincezer.

- Neked van harmincezer embered, és húszezren jönnek az invalidusoktól. No, akkor én bemegyek a Bastille kormányzójához, felszólítom, hogy adja meg magát; ha megadja magát, annál jobb, legalább nem lesz vérontás; ha meg nem adja meg magát, hát ő tehet majd a vérontásról, és olyan időket élünk, hogy megfizet, aki igazságtalan célért ontja a vért. A németek a megmondhatói...

- Mennyi időt fogsz tölteni a kormányzóval?

- Amennyit csak lehet, hogy mire kijövök, legyen körülzárva a Bastille, és kezdődhessen az ostrom.

- Helyes.

- Nem vagy bizalmatlan irántam? - kérdezte Billot, és kezét nyújtott Gonchonnak.

- Én? - mondta Gonchon megvetően mosolyogva, és úgy megszorította a feléje nyújtott kezét, hogy azt a nagy erejű gazda ki se nézte volna a sápadt, ösztövérférfiból. - Miért volnék bizalmatlan irántad? Ha akarom, egyetlen szavamra, egyetlen mozdulatomra olyan apróra összezúzzák a csontjaidat, mint az üveget, még ha e bástyák védelmébe menekülnél is, amelyek holnapra már nem lesznek, még ha e katonák oltalmaznának is, akik holnapra a foglyaink lesznek vagy meghalnak. Menj csak, és bízzál Gonchonban, amiként ő is bízik Billot-ban.

Billot elszántan megindult a Bastille kapuja felé, Gonchon pedig visszaindult a Saint-Antoine külváros sűrűjébe. Amerre elhaladt, felharsant a kiáltás:

- Éljen Gonchon! Éljen a nép Mirabeau-ja!

- Nem tudom, milyen a nemesek Mirabeau-ja - mondta Pitou -, de a mienk csúf egy ember, annyi szent.

A Bastille és kormányzója

Nem festjük le a Bastille-t: fölösleges volna.

Örökre bele van az vésve mind az öregek, mind a fiatalok emlékezetébe.

Csak annyit mondunk emlékeztetőül, hogy a körút felől nézve két ikertorony magasodott a Bastille tér fölé, a két homloksík pedig párhuzamosan futott a mai csatorna két partjával.

A Bastille bejáratát; egy őrház, az örök kettős védelmi vonala, valamint két felvonóhíd védte.

Emez akadályokon túljutva a Kormányzó-udvarba juthatott az ember, a parancsnoki szállásra.

Az udvarról hosszú folyosó vezetett a Bastille erődjét körbevevő vizesárokhoz.

Az árok túloldalán újabb felvonóhíd, testőrcsapat, vasrácszatú kapu.

A külső kapunál nem akarják továbbengedni Billot-t, de Billot felmutatja a Flesselles-től kapott menlevelet; utat nyitnak neki.

Billot észreveszi, hogy Pitou ott jön a nyomában. Pitouban nem volt kezdeményezőerő, de a pokol fenekére vagy a holdba is hajlandó lett volna követni a gazdát.

- Maradj kint! - szól rá Billot. - Hátha nem engednek ki, és akkor legyen valaki, aki emlékezteti a népet, hogy odabent vagyok.

- Igaza van - mondja Pitou. - Mikor emlékeztessem őket?

- Egy óra múlva.

- És a ládika?

- Tényleg, a ládika! Nos, ha nem jönnek ki, és Gonchon nem foglalná el a Bastille-t, vagy ha elfoglalná, de engem nem találnátok meg, akkor azt kell megmondani Gilbert doktornak, hátha őt sikerül megtalálni, azt kell megmondani neki, hogy Párizsból jött emberek ellopták azt a ládikát, amelyet öt évvel ezelőtt rám bízott, hogy én tüstént elindultam, hogy szóljak neki, Párizsba érve megtudtam, hogy a Bastille-ban van, akkor elhatároztam, hogy elfoglalom a Bastille-t, és miközben megpróbáltam elfoglalni, a fűbe haraptam, de még a halálomban is hűségese szolgálja vagyok.

- Jól van, Billot uram - mondta Pitou -, csak az a baj, hogy egy kicsit hosszú az üzenet, és félek, hogy elfelejtem.

- Hosszú az üzenet?

- Igen.

- Akkor újra elmondom.

- Jobb lesz leírni - szólalt meg egy hang Billot mellett.

- Nem tudok írni - mondta Billot.

- Én viszont éppen írni szeretnék. Stanislas Maillard, törvényszolga.

Azzal hosszúkás, szaru tintatartót vett elő a zsebéből, meg tollat, papírost.

Negyvenöt éves, magas, sovány férfi volt, s ahogy a hivatásához illett, fekete ruhát viselt.

- Na, ez szakasztott olyan, mint egy gyászhuszár - mormogta Pitou.

- Tehát azt mondja - szólt a komor férfiú -, hogy Párizsból jött emberek elloptak egy ládikát, amelyet Gilbert doktor bízott magára.

- Úgy van.

- Ez büntett.

- Azok az emberek a párizsi rendőrség emberei voltak.

- Alávaló tolvaj mindahány - mondta fojtott hangon az írnok. Aztán odaadta a papírt Pitounak.

- Tessék, fiatalember, itt az emlékeztető, és ha őt megölik - Billot-ra mutatott -, és téged is megölnék, reméljük, hogy én életben maradok.

- És mit csinál, ha életben marad? - kérdezte Pitou.

- Azt, amit te csinálnál.

- Köszönöm - mondta Billot.

És kezet nyújtott a törvényszolgának.

A törvényszolga ösztövére természetéhez képest meglepő erővel szorította meg a feléje nyújtott kezet.

- Szóval számíthatok magára? - kérdezte Billot.

- Mint Marat-ra, mint Gonchonra.

- No - jegyezte meg Pitou -, ezzel a szentháromsággal biztosan nem találkozom a mennyországban. - Billot-hoz fordult: - Aztán legyen ám óvatos, Billot papa!

- Ne felejtsd el, Pitou, hogy ma Franciaországban az az óvatos, aki bátor! - mondta meglepő ékesszólással az amúgy parlagi gazda.

Áthaladt az örök első vonalán, Pitou pedig visszaindult a térre.

A felvonóhídnál ismét csak tárgyalni kellett.

Billot felmutatta a menlevelét: leereszkedett a híd, megnyílt a vaskapu.

A kapu mögött ott állt a kormányzó.

Az a belső udvar, ahol a kormányzó várta Billot-t, a foglyok sétálódvara volt. A Bastille nyolc tornya, nyolc óriás őrizte. Egyetlen ablak sem nyílt erre az udvarra. A napfény sosem érte nyirkos, majdhogynem iszapos követ; olyan volt, mint egy hatalmas kút feneke.

Az udvarban nagy láncos óra mérte az idő múlását, hullatta halkan és kimérten a perceket, amiként egy börtöncella hullatja nedves mennyezetéről a vízcseppeket, melyek lassan kivájják a kőlapokat.

A fogoly e kútra, köszakadékba vetve nézte egy darabig a kötömbök vigasztalan póreségét, s hamar visszavezettette magát a cellájába.

Az udvarra nyíló vaskapu mögött, mint mondtuk, ott állt de Launay úr.

Launay negyvenöt-ötven éves férfiú volt; ezen a napon világosszürke vászonruhát viselt, rajta a Szent Lajos-kereszt piros szalagját, és törös botot tartott a kezében.

Rossz ember volt ez a de Launay úr; Linguet emlékiratai széles körben hírhedtté tették; majdnem akkora gyűlölet övezte, mint magát a Bastille-t.

A Launay családban, miként a Châteauneuf, a Lavrilliâre, a Saint-Florentin családban, apáról fiúra szállt a Bastille parancsnoki tiszte.

A börtönök személyzetét, mint köztudomású, nem a hadügyminiszter nevezte ki. A Bastille-ban minden állásért fizetni kellett, a kormányzói poszttól a legutolsó kis kukta posztjáig. A Bastille kormányzója afféle úri házmester volt, tisztí vállrojtos fogadós, aki hatvanezer frankos évi fizetését további hatvanezerrel toldotta meg zsarolással és rablással.

Valahogyan vissza kellett szerezni a befektetett tőkét - no és persze kamatostul.

Launay még az elődein is túltett fősvénység dolgában. Igaz, lehet, hogy többet kellett fizetnie, és megsejtette, hogy rövidebb ideig marad a posztján.

A foglyok rovására etette a háza népét. Szűken mérte a tüzelőt, és kétszeresére emelte a bútorok árát.

Vámmentesen hozathatott be száz hordó bort Párizsba. Ezt a jogot eladta egy kocsmárosnak, aki kiváló borokat hozatott, Launay pedig, megtartva a jog egytizedét, hitvány lőrét vásárolt, és azt adta a foglyoknak.

Egyetlen vigasza maradt a Bastille boldogtalan rabjainak: egy kis kert volt az egyik bástyán; ott sétálgathattak, szippanthattak egy kis friss levegőt, élvezhették egy röpke percre a napfényt, a virágokat, vagyis hát a természetet.

Nos, Launay bérbe adta a kis kertet egy kertésznek, és azért az ötven frankért, amit bérleti díjként kapott, megfosztotta a foglyokat egyetlen örömtől.

Az is igaz, hogy a gazdag rabokat rendkívüli kedvezményekben részeltette; az egyiküknek például jó pénzért időről időre átengedte a saját kedvesét, úgy tartott tehát szeretőt, hogy neki egy árva frankjába se került.

Mindamellett Launay bátor férfi volt.

Már egy napja morajlott körülötte a vihar. Már egy napja látta, hogy a lázadás egyre dagadó hulláma csapkodja a Bastille falait.

Launay sápadt volt, de nyugodt.

Igaz, hogy ott sorakozott mögötte négy lövésre kész ágyú és az erőd teljes legénysége, vele szemben pedig egy fegyvertelen férfi állt egy szál magában.

Billot ugyanis, belépve a Bastille-ba, átadta a puskáját Pitounak, hogy vigyázzon rá.

Tudta, hogy a vasrács túloldalán a fegyver inkább veszélyes, mintsem hasznos neki.

Billot egyetlen pillantással felmérte a helyzetet; látta a parancsnok nyugodt, majdhogynem fenyegető testtartását, látta az alakulatokba rendezett svájciakat, a bástyákon őrző katonákat, a némán serénykedő tüzéreket, akik munícióval töltötték fel a löszerkocsikat.

Az őrszemek tüzelésre készen, a tisztek kivont karddal álltak.

A kormányzó nem mozdult. Billot-nak oda kellett mennie hozzá; a vaskapu vészjósló csikorgással bezárult a nép követe mögött; és Billot, bármily bátor volt is, megborzongott.

- Mit akar már megint? - förmedt rá Launay.

- Már megint? - ismételte Billot. - Legjobb tudomásom szerint most először találkozunk, következésképp nincs oka rá, hogy zaklatásnak minősítse a jöttömet.

- Úgy tájékoztattak, hogy a városházáról jön.

- Ez igaz, a városházáról jövök.

- Nohát! Nemrég fogadtam a város küldöttségét.

- Mit kívánt az a küldöttség?
 - Megkért, hogy ne nyissak elsőnek tüzet.
 - És megígérte?
 - Igen. Továbbá azt is kérték, hogy vonjam vissza az ágyúkat.
 - És maga visszavonta őket: láttam a térről.
 - Nyilván úgy gondolta, hogy a tömeg fenyegetőzésének engedek.
 - Mi mást gondolhattam volna?
 - Nem megmondtam, uraim - kiáltott Launay a tisztjei felé fordulva -, nem megmondtam, hogy ezek képesnek tartanak bennünket egy ilyen gyávaságra? - Újra Billot-hoz intézte a szavait. - És maga kinek a küldötte?
 - Én a nép küldötte vagyok - válaszolta kevélyen Billot.
 - Ó, nagyszerű! - mosolygott Launay. - De feltételezem, hogy mástól is hozott ajánlást, mert különben aligha engedték volna be az örök.
 - Igen, menlevelem van de Flesselles úrtól, a barátjától.
 - Azt mondja, hogy Flesselles a barátom? - Launay olyan merően nézett Billot-ra, mintha a legtitkosabb gondolatát is ki akarná olvasni az arcából. - Honnan tudja, hogy Flesselles úr a barátom-e?
 - Csak feltételeztem, hogy a barátja.
 - Szóval csak feltételezte? No, akkor lássuk azt a menlevelet!
- Billot átnyújtotta a papírt.
- Launay kétszer is elolvasta a levelet, aztán szétnyitotta, hogy nincs-e a két lap közt egy titkos utóirat, sőt a fény felé tartotta, hogy nem írtak-e valamit a sorok közé.
- Csak ennyit írt? - kérdezte.
 - Csak ennyit.
 - Biztos benne?
 - Biztos vagyok benne.
 - És nincs valami szóbeli üzenet?
 - Nincs.
 - Furcsa - mondta Launay, és egy lörésen kinézett a térre.
 - Miért, milyen üzenetet várt volna? - kérdezte Billot.
- Launay legyintett:
- Semmilyen... Ki vele, mit akar, de gyorsan, mert nincs ráérő időm!
 - Azt akarom, hogy adja fel a Bastille-t.
 - Micsoda? - penderült hátra Launay, mintha rosszul hallotta volna. - Mit mond?
 - A nép nevében felszólítom, hogy adja fel a Bastille-t.
- Launay vállat vont.

- Nem mondom, furcsa egy szerzet a nép! Olyan, mint egy fenevad.
 - Nono! - mondta Billot.
 - És mi az ördögöt akar csinálni a nép a Bastille-jal?
 - Le akarja rombolni.
 - Miért? Mit ártott neki a Bastille? Volt-e valaha egyetlen népfő, akit a Bastille-ba zártak volna? Ó, a Bastille! A népnek áldania kellene minden követ. Kit zárnak a Bastille-ba? A filozófusokat, a tudósokat, az arisztokratákat, a minisztereket, a hercegeket, vagyis a nép ellenségeit.
 - Ez is azt bizonyítja, hogy nem önző a nép.
 - Látszik, barátocskám, hogy maga nem katona - mondta leereszkedően Launay.
 - Igaza van, parasztgazda vagyok.
 - Az is látszik, hogy nem párizsi.
 - Igen, vidékről jöttem.
 - És az is, hogy nem ismeri a Bastille-t.
 - Ebben is igaza van, csak azt ismerem belőle, amit a tulajdon szememmel láttam, vagyis a külső falakat.
 - No, akkor jöjjön velem, megmutatom magának, hogy mi az a Bastille.
- „Húha! - gondolta Billot -, ez képes rá, hogy valami rejtett csapóajtóra vezessen, és eltüntessen egy süllyesztőben. Akkor aztán jóccakát, Billot papa!”
- De a rettenthetetlen gazdának a szeme se rebbent; Billot elindult a Bastille kormányzójának a nyomában.
- Először is tudnia kell - szólt Launay -, hogy annyi lőpor van a pincéimben, amennyivel felrobbanthatom a Bastille-t és vele együtt a fél Saint-Antoine-t.
 - Tudom - felelte nyugodtan Billot.
 - Helyes. Akkor most nézze ezt a négy ágyút!
 - Látom.
 - Ezek az ágyúk tűz alá tudják venni az erőd előtti térséget, és az erődöt ezen kívül megfelelő őrség is védi, továbbá két árok, amelyen egy-egy felvonóhídon lehet átjutni, és végül ott van a vaskapu is.
 - Nem mondom én, hogy a Bastille-nak nem erős a védelme - mondta rendíthetetlenül Billot -, én azt mondom, hogy erős lesz az ostrom.
 - Menjünk tovább! - mondta Launay.
- Billot bólintott.
- Nézze meg ezt az árokba nyíló várfolyosót - mondta a kormányzó -, és nézze meg, milyen vastag a külső fal!
 - Körülbelül negyven láb.
 - Igen, negyven alul és tizenöt az oromnál. Láthatja, hogy a nép körme, bármilyen erős is, beletörik ezekbe a kövekbe.

- Én nem azt mondom, hogy a nép le tudná rombolni a Bastille-t, mielőtt bevenné, én azt mondom, hogy a nép elfoglalja a Bastille-t, és aztán le fogja rombolni.

- Menjünk feljebb! - mondta Launay.

- Menjünk!

Fölmentek mintegy harminc lépcsőfokon.

A kormányzó megállt.

- Nézze csak! Ez a lőrés is arra az átjáróra nyílik, amelyen át be akarnak hatolni. Igaz, hogy csak egy öblöspuska van itt, de ennek a fegyvernek meglehetősen hírneve van. Ismeri a dalt:

A szív már lángra gyúl,
Oly szépen szól a dal!

- Ismerem hát - válaszolta Billot -, de nem hinném, hogy alkalmas az idő dalolásra.

- Nos, Saxe marsall az ő dalos pacsirtájának nevezte ezt az ágyúcskát, mondván, hogy ennél pontosabban és szebben már nem is lehet füttyülni. Ez egy történelmi adalék.

- Ó! - mondta Billot.

- Menjünk feljebb!

Tovább mentek fölfelé.

Fölértek a Comté bástya tetejére.

- Lám, lám! - mondta Billot.

- Mi van? - kérdezte Launay.

- Nem vitette le az ágyúkat.

- Csak behúztam őket.

- Meg fogom mondani a népnek, hogy az ágyúk még mindig itt vannak.

- Bánom is én!

- Tehát nem akarja levitetni őket?

- Nem.

- Ez a megmásíthatatlan döntése?

- A király ágyúi a király parancsára vannak itt, s itt is maradnak, amíg a király meg nem parancsolja, hogy levontassam őket.

- Idehallgasson, de Launay úr! - mondta Billot a helyzethez illő indulattal. - Megmutatom én magának az igazi királyt, akinek a parancsait jó lesz meghallgatnia.

Azzal lemutatott az imitt-amott még az előző napi összecsapások véres nyomait viselő szürke tömegre, amely villogó fegyverekkel hullámozott az erődárkok előtt.

- Lehet, hogy magának két királya van, uram - felelte Launay, dölyfösen felszegve a fejét -, de én, a Bastille kormányzója, csak egy királyt ismerek, Lajos királyt, a tizenhatodikat e néven, akinek a rendeletéből itt én parancsolok.

- Maga tehát nem honpolgár? - kiáltott Billot megdühödve.

- Én francia nemes vagyok - mondta a kormányzó.

- Ó, persze, maga katona, és úgy beszél, mint egy katona.

- Jól mondja, uram - hajolt meg Launay. - Katona vagyok, teljesítem a parancsot.

- Én pedig honpolgár vagyok, uram - mondta Billot -, és mivel honpolgári kötelességem ellentétben van azzal, aminek maga mint katona engedelmeskedik, valamelyikünk meg fog halni: vagy az, aki a parancsot végrehajtja, vagy az, aki honpolgári kötelességét teljesíti.

- Az meglehet, uram.

- Egyszóval eltökélte, hogy lőni fog a népre?

- Addig nem lövök, amíg azok nem lőnek énrám. Szavamat adtam rá de Flesselles úr küldötteinek. Láthatja, hogy az ágyúk be vannak vontatva, de mihelyt egyetlen lövés éri a váramat...

- Nos? Mi lesz akkor?

- Odamegyek az egyik ágyúhoz... például ehhez itt, ni. Én magam fogom előregurítani a lörészhez, én magam fogom beirányozni, és én magam fogok tüzelni vele, ezzel a kanóccal.

- Maga?

- Én.

- Ha ezt tudtam volna, megakadályoztam volna, hogy elkövethesse ezt a bűnt.

- Megmondtam magának, uram, hogy katona vagyok, és nekem a parancs szent.

- Hát akkor oda nézzon! - mondta Billot, s egy lörészhez vonva Launayt, két különböző pontra mutatott: a Saint-Antoine külvárosra meg a körútra. - Mától fogva az adja magának a parancsot.

Két zúgó emberfolyam hömpölygött a házak szirtjei közt; követve a körutak vonalát úgy tekergőzött, mint valami hatalmas kígyó, melynek látszik a feje meg a teste, de az utolsó gyűrűi még csak most kúsznak elő a föld alól.

Az óriási hulló pikkelyei sötéten csillogtak a fényben.

Közeledett az a két sereg, amellyel Billot találkát beszélt meg a Bastille téren: az egyiket Marat vezette, a másikat Gonchon.

Az emberek dühödten rázták fegyvereiket, és rémületesen üvöltöztek.

Launay elsápadt e látványra, és botját felemelve nagyot kiáltott:

- Ágyúhoz! - Aztán fenyegetően odalépett Billot elé. - Azzal az ürüggyel jött ide, hogy tárgyalni akar, s közben a többiek megkezdik az ostromot... Tudja-e, maga szerencsétlen, hogy ezért halált érdemel?

Billot látta a kormányzó mozdulatát, és megelőzte: villámgyorsan galléron meg derékszíjon ragadta Launayt és felemelte.

- Maga pedig megérdemelné, hogy áthajítsam a mellvéden, le az árok fenekére. De én máshogy fogok harcolni magával.

Hirtelen hatalmas lármá kerekedett a téren, s nőtt, dagadt, mint a vihar. Losme, a Bastille térparancsnoka jelent meg a bátyján.

- Uram! Uram! - kiáltotta Billot-nak. Az isten szerelmére, mutassa meg magát a tömegnek, mert azt hiszik, hogy baj érte, és követelik, hogy adjuk ki magát.

És csakugyan: egyre világosabban hallatszott, hogy a tömeg - nyilván Pitou kezdeményezésére - Billot nevét kiáltozza.

Billot letette Launayt; a parancsnok visszavette a törös botot a hüvelyébe.

A három férfi egy kis ideig tétovázva állt; odalentről fenyegető kiáltozás hatolt a fülükbe.

- Mutassa meg magát, uram! - mondta Launay. - Nem mintha megijednék a ricsajozásuktól, hanem azért, mert azt akarom, hogy lássák: én állom a szavamat.

Akkor Billot áthajolt a bástya mellvédjén, és intett a tömegnek.

Láttára ujjongani kezdett a nép. Úgy érezte, hogy maga a Forradalom jelent meg a Bastille ormán, hiszen a nép fia, lám, győztesként int le a bástyáról.

- Elég, uram - szólt Launay -, nincs több dolgunk egymással, és magának most már semmi keresnivalója itt. Menjen le hozzájuk, ott a helye!

Billot méltányolta, hogy Launay, akinek pedig a hatalmában van, ilyen nagy önmérséklettel türtőzteti magát, és szó nélkül elindult lefelé a lépcsőn.

A kormányzó halkán utasításokat adott a térparancsnoknak, aztán követte Billot-t.

Nyilvánvaló volt, hogy de Launay úrnak az a leghőbb vágya, hogy tárgyalópartnere minél előbb az ellenfele legyen.

Billot némán keresztülvágott az udvaron. Láta, hogy a pattantyúsok füstölgő kanóccal állnak az ágyúk mellett.

Megállt előttük.

- Barátaim! - szólt. - Emlékezzetek, hogy azért jöttem, hogy megkérjem a parancsnokokat: akadályozza meg a vérontást. De ő visszautasította a kérésemet.

- Ki innen, uram, a király nevében! - toppantott Launay.

- Vigyázzon! Kikergethet a király nevében, de én vissza fogok jönni a nép nevében. - A svájci gárdistákhoz fordult: - Kivel tartotok?

A svájciak hallgattak.

Launay a vaskapura mutatott.

Billot még egy kísérletet tett.

- A nemzet nevében kérem, uram, a testvérei nevében!

- A testvéreim nevében? Maga a testvéreimnek nevezi azokat, akik azt ordítazzák, hogy „Le a Bastille-jal, halál a Bastille kormányzójára!”? Lehet, hogy ezek a maga testvérei, uram, de az biztos, hogy nekem nem testvéreim.

- Akkor az emberiség nevében!

- Az emberiség nevében akarnak százezren lemészárolni száz szerencsétlen katonát?

- Hát ez az! Ha átadná a Bastille-t a népnek, megmentené az életüket.

- És elveszíteném a becsületem.

Billot nem tudott mit felelni erre a katonai okoskodásra; ismét a svájciakhoz és az invalidusokhoz fordult:

- Adjátok meg magatokat, barátaim, most még nem késő. Tíz perc múlva már késő lesz.
- Ha nem takarodik innen, uram, de most azonnal, nemesi becsületszavamra mondom, lelövetem - kiáltotta Launay.

Billot egy percig összefont karral farkasszemet nézett Launayval, aztán hátat fordított neki, és kiment.

17
A Bastille

A tömeg remegve, megrészegülve várakozott a perzselő júliusi forróságban. Gonchon serege egyesült a Marat seregével. A Saint-Antoine külváros üdvözölte testvérét, a Saint-Marceau külvárost.

Gonchon ott volt a hazafiak élén. Marat eltűnt.

Szörnyű volt a tér látványa.

Billot láttára még hangosabb lett a zshivajgás.

- No, mi a helyzet? - lépett Billot elé Gonchon.

- Az a helyzet, hogy Launay bátor ember.

- Hogy értsem, hogy bátor? - kérdezte Gonchon.

- Úgy, hogy hajthatatlan.

- Nem adja fel a Bastille-t?

- Nem.

- Szóval tartani akarja az erődöt?

- Igen.

- És maga szerint sokáig fogja tartani magát?

- A végsőkig.

- Akkor meghal.

- De mennyi-mennyi embert fogunk a halálba küldeni! - mondta Billot, nyilván kételkedve benne, hogy Isten megadta neki azt a jogot, amelyet a tábornokok, királyok, császárok is illetéktelenül követelnek maguknak: a vérontás jogát.

- Ugyan! - mondta Gonchon. - Úgyis sok az ember, hiszen a nép felének nem jut kenyér. - A tömeg felé fordult: - Igaz, barátaim?

- Igaz! Igaz! - kiáltozta a tömeg magasztos áldozatkészséggel.

- Na és az árok? - kérdezte Billot.

- Csak egy helyen kell feltölteni - felelte Gonchon -, és én kiszámítottam, hogy ötvenezer ember holttestével az egész árkot megtöltenénk... Igaz, barátaim?

- Igaz! Igaz! - rivalgott a tömeg, éppolyan lelkesülten, mint az imént.

- Nincs mit tenni - mondta Billot lesújtva.

Ebben a pillanatban Launay tűnt fel a vár fokán, Losme térparancsnok és két-három tiszt kíséretében.

- Kezdd el! - kiáltott fel Gonchon a kormányzónak.

Amaz szó nélkül hátat fordított neki.

Gonchon a fenyegetést talán elviselte volna, de a megvetést nem tűrte: vállához kapta a karabélyát, és a kormányzó kíséretének egyik tagja elesett.

Száz vagy ezer lövés dörrent, mintha az emberek csak erre a jelre vártak volna, és fehér foltok jelentek meg a Bastille szürke falain.

A sortüzet néhány másodpercnyi csend követte, mintha a tömeg megrémült volna tettétől.

Aztán lángcsóva és füstfelleg jelent meg az egyik bástya ormán; dörrenés rázta meg a levegőt; fájdalmas kiáltások csaptak fel a tolongó tömegből: leadták az első ágyúlövést a Bastille-ból; emberek vére öntözte a tér kövezetét.

Az az érzés, amely úrrá lett az imént még bőszen fenyegetőző tömegen, leginkább a rémületre hasonlított; a Bastille szembeszáll az ostrommal, a Bastille-t nem lehet bevenni! A nép - megtapasztalván a hatalom engedékenységet ezekben az időkben - nyilván azt remélte, hogy a Bastille véres harc nélkül az ölébe hull.

A nép csalatkozott. A ráirányzott ágyúlövés rádöbbsentette, milyen titáni vállalkozásba fogott.

Az ágyúlövést jól irányzott sortűz követte a Bastille faláról.

Újra csönd lett; csak a sebesültek jajgatása, nyögése, átkozódása törte meg.

Aztán nagy zúgás támadt a tömegben, s a nép összeszedte a halottjait és sebesültjeit.

De a népnek eszébe se jutott, hogy megfusson, s akinek eszébe jutott, tüstént elszégyellte magát.

A körút, a Saint-Antoine utca, az egész negyed egyetlen emberóceán volt; minden hullámának feje volt, izzó szeme, fenyegetőző szája.

A környék házainak minden ablakában lövészek jelentek meg, még azokban is, amelyek lőtávolon kívül voltak.

Ha a falakon vagy a lőrések nyílásában megjelent egy rokkant katona vagy egy svájci, máris száz puská vette célba, és golyózapor verte a mellvéd köveit.

A támadók hamarosan belátták, hogy értelmetlen dolog az érzéketlen kövekre lödözni. Emberre akartak vadászni. Azt akarták, hogy vér freccsenjen az ólom nyomán.

Mindenki javasolt valami tervet, s egyre nőtt a zsinaj.

Körülállták a szónoklót, aztán otthagyták, amikor rájöttek, hogy esztelen a terve.

Egy bognár azt javasolta, hogy építsenek ostromgépet a régi római katapulták mintájára, és lőjék vele a várfalakat.

A tűzoltók felajánlották, hogy a fecskendőikkel eláztatják az ágyúk gyújtóporát és a puskakanócokat, csak épp azzal nem vetettek számot, hogy még a legerősebb szivattyúval is legfeljebb ha a Bastille falainak kétharmadáig tudják fellövellni a vizet.

A Saint-Antoine külváros egyik hangadója, egy sörfőző, aki gyászos hírnévre tett szert azóta, azt javasolta, hogy gyújtsák fel az erődöt, mégpedig úgy, hogy foszforral lobbantsák lángra, majd vessék a falai közé az előző nap lefoglalt mák- és levendulaolajat.

Billot meghallgatta a javaslatokat. Aztán kiragadott egy fejszét egy ács kezéből, és olyan golyózapor közepette, amely valósággal rendet vágott a körötte tolongó emberek közt, elérte az első felvonóhídnál lévő őrházat, és a tetőn kopogó kartácsútűzben szétütötte a híd láncát: a híd lezuhant.

A tömeg lélegzet-visszafojtva nézte a mintegy negyedóraig tartó eszeveszett vállalkozást. Minden dörrenésnél azt hitte, hogy holtan nyúlik el a vakmerő férfi. A tömeg arról is megfellebbezett, hogy ő maga milyen veszélynek van kitéve, csak azt látta, hogy az az ember mekkora veszélyben forog. Amikor a híd lezuhant, a tömeg ordítva beözönlött az első udvarba.

Olyan hatalmas, mindent elsöprő, ellenállhatatlan volt a lendület, hogy meg se próbáltak ellenállni neki.

Eget verő ujjongás adta hírül Launaynak, hogy az ellenségei teret nyertek.

Senki se vette észre, hogy a híd fatömege szétlapított egy embert.

Ekkor eldördül az a négy ágyú, amelyet a kormányzó megmutatott Billot-nak; egy pillanatra fény árasztja el a barlangötét udvart, s kartácstűz söpör végig rajta.

Az acélzápor véres barázdát vág a tömegben, tíz-tizenkét halott, tizenöt-húsz sebesült marad a kövezeten.

Billot a tetőről lehuppant a földre, és a földön ott találta Pitout; maga se tudja, hogyan került oda. Pitou éberén figyelt: nemhiába volt kiváló vadász. Észrevette, hogy a tüzekek a gyújtólukhoz közelítik a kanócot, és a kabátszárnyánál fogva hátrarántotta Billot-t. Egy falkiszögellés menedékében vészelték át a kartácstűzet.

Most már aztán igazán súlyos a helyzet; rémisztő tolongás, halálos tülekedés; tízezernyi puska durrog a Bastille körül, de a lövöldözés több kárt tesz az ostromlóknak, mint az ostromlottaknak. Hirtelen a francia testőrség egyik ágyújának öblös hangja vegyül a puskaropogásba.

A dörrenés megrészegeti az ostromlókat, de egyszersmind arra is rádöbbeneti őket, hogy az ő lövöldözésük csattogása semmiség ehhez a fülsiketítő robajhoz képest.

A Bastille tisztjei ösztönösen érzik, hogy fáradnak az embereik; puskát ragadnak, és maguk tüzelnek az ostromlókra.

Az ágyúzás és puskatűz közepette a nép harsányan kiáltozva igyekszik összeszedni a halottakat, akiknek a sebe bosszúért kiált, s ekkor egy fegyvertelen, nyugodt kis csapat jelenik meg az udvar bejáratában; halálmegvető bátorsággal keresztülvágnak a tömegen, csak az előttük libegő fehér zászló védi őket, mely elárulja, hogy parlamenterek.

A küldöttség a városházáról jön; a tanácsnokok tudják, hogy dúl a csata; meg akarják akadályozni a további vérontást, kényszerítik hát Flesselles-t, hogy újabb javaslatot tegyen a Bastille kormányzójának.

A követek arra akarják felszólítani Launayt a város nevében, hogy szüntesse meg a tüzet, és hogy az ostromlók, valamint a bastille-beliek életének szavatolása végett engedje be az erődbe a polgárőrség száz emberét.

A követek, amerre csak elhaladnak, elterjesztik, milyen javaslattal jönnek. A nép, maga is megrémülve a vállalkozástól, amelybe fogott, a nép, mely látja a halottakat és sebesülteket, hajlandó támogatni a javaslatot; ha Launay elismeri a fél vereséget, ő beéri fél győzelemmel.

A követek láttára abbahagyják a tüzelést a második udvarban; intenek nekik, hogy odamehetnek, s a követek vérben gázolva, holttesteken átlépve, sebesülteket feltámogatva odamennek.

Mögöttük csoportokba rendeződik a tömeg. A hullák és a sebesültek elszállítva; csak a vér marad, az udvar kövezetére bíborvörös foltokat festő vér.

Az erődbeliek abbahagyták a tüzelést. Billot kimegy, hogy megpróbálja rávenni az ostromlókat: ők se lövöldözzenek. A kapuban szembetalálkozik Gonchonnal. Gonchon fegyver nélkül, átszellemült arccal áll, olyan rendíthetetlen nyugalommal, mintha őt nem fogná a golyó.

- No, mi lett a küldöttséggel? - kérdi.

- Bement a Bastille-ba - feleli Billot. - Adjon parancsot az embereinek, hogy ne lőjenek!

- Fölösleges - mondta Gonchon olyan magabiztosan, mintha Isten adta képessége volna, hogy lássa a jövőt. - Launay úgyse fog beleegyezni.

- Mindegy, akkor is tartsuk tiszteletben a háborús szokásokat, ha már egyszer felcsaptunk katonának.

- Hát jó, nem bánom - mondta Gonchon. Odafordult két népfíhoz, aki az ő vezérlete alatt szemlátomást az egész hatalmas tömegnek parancsolt: - Élie, Hulin! Tüzet szüntess!

A két szárnysegéd azon nyomban behatolt a nép sűrűjébe, és kisvártatva ritkulni kezdett, majd abbamaradt a puskaropogás.

A fegyvernagyvást kihasználva ápolni kezdték a sebesülteket, akiknek a száma immár harmincöt-negyvenre emelkedett.

A beálló csendben hallani lehetett, hogy két órát üt az óra. Az ostrom délben kezdődött. Tehát már két órája dúl a harc.

Billot visszament az udvarra; Gonchon a nyomában.

Gonchon nyugtalanul nézi a vaskaput; szemlátomást türelmetlen.

- Mi a baj? - kérdi tőle Billot.

- Az a baj, hogy ha két órán belül nem foglaljuk el a Bastille-t, minden elveszett.

- Ugyan miért?

- Azért, mert a királyi udvar tudomást szerez róla, hogy mit művelünk mi itt, nyakunkra küldi a Bezenval svájcjait meg a Lambesc dragonysait, és akkor aztán két tűz közt leszünk.

Billot kénytelen volt elismerni, hogy Gonchon félelme nem alaptalan.

Végre újra feltűntek a követek. Komor ábrázatukon rögtön látszott, hogy nem jártak sikerrel.

- Ugye, megmondtam? - rikoltott Gonchon örömtől sugárzó arccal. - Aminek be kell következnie, bekövetkezik: pusztulásra van ítélve az elátkozott erőd. - Azzal meg se kérdezve a küldöttséget, kirohant az udvarból, és azt kiáltozta: - Fegyverre, fiaim, fegyverre! A parancsnok nem tárgyal velünk.

Úgy is volt: a Bastille parancsnoka elolvasta Flesselles levelét, és felderült az arca. De ahelyett, hogy elfogadta volna a javaslatot, így kiáltott:

- Maguk akarták a harcot, párizsi uraim, most már késő visszakozni.

A követek gyözködtek vele, feltárták, milyen katasztrofális következményei lehetnek, ha megmakacsolja magát. De Launay szóra se méltatta az érveiket, és végül ugyanazt mondta a követeknek, mint két órája Billot-nak:

- Távozzanak, vagy lelövetem magukat.

A követek távoztak.

Launay nem tudja türtőztetni magát: most ő kezdeményez. A követek még ki se jutottak az udvarból, de Saxe marsall „dalos pacsirtája” máris fütyüli a kedves dalát. Három ember rogy a földre; egy halott és két sebesült.

Az egyik sebesült egy francia testőr, a másik egy követ.

A tömeg ismét felbőszül, mert látja, hogy vérbe fagyva viszik hátra azt az embert, akit küldetése sérthetlenséggel ruházott fel.

A két szárnysegéd ismét elfoglalja a helyét Gonchon két oldalán; időközben mindketten szerét ejtették, hogy átöltözzenek.

Igaz, hogy egyikük az Arsenal mellett, a másikuk meg a közeli Charon utcában lakik.

Hulin, aki órás volt Genfben, majd Conflans márkí inasa lett, felöltötte a libériáját, amely magyar tiszti egyenruhára hasonlít.

Élie, a királyné ezredének egykori tisztje felvette az uniformisát: ez önbizalmát fog adni a népnek, mert azt a látszatot kelti, hogy a hadsereg érte és vele van.

Még ádázabban folytatódik a lövöldözés.

Bent, a Bastille-ban, Losme térparancsnok odaállt Launay kormányzó elé.

- Uram! - szólt. - Maga is tudja, hogy nincs élelmiszerünk.

- Tudom - felelte Launay.

- Azt is tudja, hogy nincs parancsunk.

- Bocsásson meg, Losme úr, nekem arra van parancsom, hogy tartsam zárva a Bastille-t, ezért bízták rám a kulcsait.

- A kulcsok nemcsak arra valók, hogy becsukjuk a kapukat, uram, hanem arra is, hogy kinyissuk. Hiábavaló halálba küldeni az egész helyőrséget, ha az úgyse menti meg a várat. Nem lesz valami fényes haditett, ha az embereit meg az erődöt is elveszíti. Nézzen oda! Akiket megölünk, újra kinőnek a földből. Reggel ötszázan voltak, három órával ezelőtt tízezren, most több mint hatvanezren vannak, és holnapra százezren lesznek. Ha az ágyúink elhallgatnak, márpedig úgyis ez lesz a vége, ezek az emberek elég erősek lesznek hozzá, hogy puszta kézzel lerontsák a Bastille falait.

- Nem úgy beszél, ahogy katonához illik, Losme úr.

- Úgy beszélek, ahogy egy franciának beszélnie kell. Azt mondom, hogy öfelségétől nincs parancsunk... Azt mondom, hogy a polgármester úr javaslata, hogy engedjük be a polgárőrség száz tagját a várba, igencsak figyelemre méltó, és ha elfogadná de Flesselles úr ajánlatát, elháríthatná a közelgő katasztrófát.

- Az a véleménye, Losme úr, hogy engedelmességgel tartozunk Párizs városa vezető tisztségviselőjének?

- Öfelsége közvetlen parancsa híján igenis engedelmességgel tartozunk neki.

Launay félrevonta Losme-ot az udvar egyik sarkába.

- Nos, tessék, olvassa el!

És egy cédulát adott oda a térparancsnoknak.

A cédulára ez volt írva:

„Tartsanak ki! Kokárdákkal és ígéretekkel szórakoztatom a párizsiakat. Bezenval úr még ma erősítést küld magának.

DE FLESSELLES”

- Hogy juttatta el magának ezt az üzenetet? - kérdezte a térparancsnok.

- Abban a levélben, amelyet a követ urak hoztak. Azt hitték, hogy a polgármesterük a Bastille megadására szólít fel, holott éppen arra utasít, hogy tartsak ki.

A térparancsnok lehorgasztotta a fejét.

- Foglalja el a posztját, uram - mondta Launay -, és ne mozduljon, amíg parancsot nem adok rá!

Losme engedelmeskedett.

Launey összehajtogatta a levelet, zsebre tette, majd visszament a pattantyúsokhoz, és megparancsolta nekik, hogy mélyre és pontosan célozzanak.

A tüzérek engedelmeskedtek, amiként Losme is engedelmeskedett.

De az erőd sorsa meg volt pecsételve. Nem volt emberi erő, mely megakadályozhatta volna végzete beteljesülését.

A nép minden ágyúlövésre azzal válaszolt:

- Le a Bastille-jal!

A hangok követeltek, a karok cselekedtek.

Billot és Pitou kiáltozott a leghangosabban, és az ő karjuk cselekedte a legtöbbet.

Csak épp mindketten a természetük szerint cselekedtek.

Billot, aki bizakodó jellem volt és bátor, mint a szelindek, kezdettől fogva ott volt az első sorban, fittyet hányva puszkagolyónak és kartácsnak.

Pitou óvatos és gyanakvó volt, mint a róka, és olyan erős volt benne az életösztön, mint senki másban: minden képességét latba vetette, hogy észrevegye és kikerülje a veszélyt.

Tudta, melyik lőrések a legveszedelmesebbek, a bronz láthatatlan remegése is figyelmeztette, hogy az ágyú löni fog. Végül már csalhatalan biztonsággal meg tudta állapítani, melyik pillanatban söpör majd végig az öblöpuska tüze a felvonóhid előtt lévő térségen.

Ha a szeme megtette a kötelességét, a tagjain volt a sor, hogy mindent megtegyenek tulajdonosuk épségéért.

A válla eltűnt, a mellkasa behorpadt, az egész testének akkorka volt a felülete, mint egy deszkának oldalnézetből.

A veszély pillanataiban Pitou olyan volt, mint egy mértani vonal: se szélesség, se vastagság.

Egy falkiszögellés - afféle függőleges mellvéd - mögött húzta meg magát a két felvonóhid közti átjáróban; fejét, hasát, térdét egy-egy kiugró kötömb védte, és Pitou boldogan állapította meg magában, hogy a természet és az erődépítészet szerencsés találkozása folytán minden olyan testrészét eltakarja a kő, amelynek a sebe halálos is lehetne.

A falkiszögellés mögül, ahol úgy meglapult, mint nyúl az üregében, olykor-olykor elsütötte a puskáját, de csak a lelkiismerete megnyugtatóására, mert puszta falak és palánkmaradványok meredeztek előtte; a vitézkedése persze így is örömet szerzett Billot-nak, aki oda-odakiáltott neki:

- Lőj már, te lusta, lőj!

Pitou is oda-odakiáltott Billot-nak, csak ő nem buzdította, hanem éppenséggel fékezni próbálta harci hevét:

- Ne hagyja magát fedezetlenül, Billot úr! - Vagy: - Vigyázzon, Billot úr, jöjjön vissza! Mindjárt sortüzet adnak, már fel is húzták a kakast, és az ágyú is löni fog.

És alighogy Pitou kiejtette a száján emez előrelátó szavakat, máris eldőrdült a sortűz, vagy kartács söpört végig az átjáróban.

Hiába csitította a gazdát, Billot fáradhatatlanul és vakmerően buzgólkodott. Ha már nem onthatta vérét - igazán nem rajta múlt -, legalább a verítékét ontotta: csak úgy folyt róla az izzadság.

Pitou vagy egy tucatszor megragadta a kabátja szárnyánál fogva, és lerántotta a földre, épp mielőtt szétépte volna a puska- vagy kartácstűz.

De Billot mindannyiszor újra felállt, és nemcsak Antheusz módjára erősebben, mint azelőtt, hanem új és új ötletekkel.

Egyszer azt vette a fejébe, hogy felmászik a hídpálya ácsolatán, és fejszével széthasítja a felvonóláncot tartó gerendákat, ahogy egyszer már megtette.

Pitou üvöltve próbálta visszatartani a gazdát, aztán látva, hogy hasztalan üvölt, előrontott a rejtekéből, és odaszaladt Billot-hoz.

- Billot úr, drága Billot úr - könyörgött neki -, ne tegye özvegyé a feleségét!

Látni lehetett, amint a svájciak rézsútosan lefelé irányítják puskájukat a lőrésen át, hogy leterítsék a vakmerőt, aki forgácsot akar csinálni a hídból.

Másszor Billot odarendelte az ágyút, hogy rést üssön a hídpályán, de a tüzérek meghátráltak, látva, hogy az öblőpuska rájuk teszi a célt, és Billot ott maradt egy szál magában. Pitou erre megint csak előugrott a fedezékből.

- Billot úr - kiáltotta -, Billot úr! Catherine kisasszony nevében! Jusson eszébe, hogy ha megölik, Catherine kisasszony árvaságra jut!

Ez az érv hatott: úgy látszik, súlyosabb volt, mint az előző.

Végül remek ötlet született a gazda termékeny elméjében.

Visszafutott a tér felé, és azt kiáltotta:

- Kordét ide! Kordét!

Pitou úgy gondolta, hogy ami jó, az megkettőződve egyenesen kiváló. Billot után szaladt hát, és azt kiáltotta:

- Két kordét ide! Kettőt!

Máris ott volt vagy tíz kordé.

- Szalmát és száraz szénát! - kiáltott Billot.

- Szalmát és száraz szénát! - visszhangozta Pitou.

És máris ott termett vagy kétszáz ember egy-egy nyaláb szalmával vagy szénával.

Mások száraz trágyát hordtak oda saroglyán.

Most már azt kellett kiabálni, hogy elég a szalmából meg a szénából, mert egy óra alatt annyi szálastakarmányt hordtak volna össze, hogy a boglya felért volna a Bastille tetejéig.

Billot beállt az egyik szalmával megrakott kordé rúdjai közé, és nem húzni, hanem tolni kezdte előre.

Pitou követte a példáját; nem tudta ugyan, hogy mi az értelme a dolognak, de úgy gondolta, hogy amit a gazda csinál, az csak jó lehet.

Élie és Hulin megértette, hogy mire készül Billot; ők is megragadtak hát egy-egy kordét, és betolták az udvarba.

A kapuban kartácstűz fogadta őket: az ólomgolyók és vasdarabok sziszegve fűrődtek a szalmába, keményen kopogtak a kocsiodalak és a kerekek fáján.

Amíg az ágyúkat újratöltötték, két-háromszáz puskás zárkózott fel a kordétolók mögé, és a mozgó fedezék oltalmában egészen a hídpálya tövéig hatoltak előre.

Ott Billot tűzcsiholó acélt és taplót vett elő a zsebéből, csipetnyi puskaport szórt egy kis papírra, és meggyújtotta a puskaport.

A puskaapor meggyújtotta a papírt, a papír meggyújtotta a szalmát.

Ki-ki szalmacsóvát ragadott, és egyszerre lángra lobbant mind a négy kordé.

Az oltáshoz ki kellett volna jönni az erőd falai közül, de aki kijött volna, az halál fia.

A láng nyaldosni kezdte a hídpályát, éles fogaival belemart a padlóba, majd végigfutott az egész ácsolaton.

Az udvaron örömkíáltás harsant, s nyomában felujjongott az egész Saint-Antoine tér. Már a bástyák fölé szállt a füst. A tömeg megérezte, hogy az ostromlottaknak hamarosan beteljesedik a végzete.

Az átizzó láncok elváltak a pallóktól. A híd félig összezúzva, félig elégve, füstölögve és szikrázva lezuhant.

A tűzoltók odarohantak a fecskendőjükkel. A kormányzó tűzparancsot adott, de a rokkant katonák megtagadták a parancsot.

Csak a svájciak engedelmeskedtek. De a svájciak nem voltak tüzérek; le kellett mondani az ágyúkról.

A testőrök viszont most, hogy a bentiek ágyúi elhallgattak, felállították az ütegüket: a harmadik ágyúgolyó bezúzta a vaskaput.

A kormányzó felment a bástyára, hogy megnézzze, jönnek-e a megígért felmentő seregek, de csak a sűrű füstöt látta. Ekkor sietett le, és adott tűzparancsot a pattantyúsoknak.

Az invalidusok parancsmegtagadása a végsőkig elkésérítette. A bezúzott vaskapu láttára rádöbrent, hogy minden elveszett.

Launay érezte, hogy sűt felé a gyűlölet. Érezte, hogy számára nincs menekvés. Amióta megkezdődött a csata, egyre azt a gondolatot dédelgette magában, hogy végszükség esetén felrobbantja a Bastille-t.

Most látja, hogy nem tudja tartani az erődöt. Kikapja a kanócot az egyik tűzér kezéből, és rohan a löporos pince felé.

- A löpor! - kiált húsz halálra rémült hang. - A löpor!

Senkinek sincs kétsége a kormányzó szándéka felől. Két katona utánarohan, és szuronyt szegez a mellének, épp amikor kinyitja a pinceajtót.

- Megölhetnek - mondja Launay -, de az biztos, hogy nem tudnak olyan gyorsan végezni velem, hogy a löporos hordók közé ne hajítsam ezt a kanócot, akkor pedig ostromlottak és ostromlók mind a levegőbe repülnek.

A két katona megmerevedik. A szuronyok Launay mellének szegeződnek, és mégis Launay az úr, mert mindenki sorsa a kezében van. Az emberek moccanatlanul állnak. Az ostromlók észreveszik, hogy valami rendkívüli történik. Benéznek a belső udvarra, és látják a kormányzó fenyegető és fenyegetett helyzetét.

- Figyeljenek rám! - mondja Launay. - Mindannyiuk sorsát a kezemben tartom, és ha egyetlen emberük beteszi a lábát ebbe az udvarba, felrobbantom az erődöt.

Mindazok, akik hallották a szavait, egyszerre forrónak érezték a talajt a lábuk alatt.

- Mit akar? Mit kíván tőlük? - kérdezte néhány rémült hang.

- Azt akarom, hogy tisztos feltételekkel adhassam fel a várat.

A támadók ügyet se vetnek Launay szavaira, nem hiszik, hogy csakugyan rászánná magát erre az öngyilkos tetre; ők be akarnak menni. Billot megy az élen. Billot hirtelen megremeg, elsápad: eszébe jutott Gilbert doktor.

Ameddig csak önmagáról volt szó, egy csöppet sem izgatta, hogy esetleg levegőbe repül a Bastille és vele együtt ő is, de Gilbert doktornak élnie kell.

- Megállni! - kiáltott Billot, s Élie és Hulin elé vetette magát. - A foglyok nevében megállni!

És azok az emberek, akik fittyet hánytak a halálnak, most holtra válva hőkölnek vissza.

- Mit akar? - teszik fel Launaynak a kérdést, amit már a saját katonái is feltettek.

- Azt akarom, hogy mindenki húzódjon vissza - mondja Launay. - Nem vagyok hajlandó tárgyalni, ameddig idegenek vannak a Bastille területén.

- És ha arra használja fel a kivonulásunkat, hogy visszaállítsa az eredeti helyzetet?

- Ha nem fogadják el a feltételeimet, minden ugyanúgy lesz, ahogy most van: maguk a kapuban, én itt, ennél az ajtónál.

- A becsületszavát adja?

- Nemesi becsületemre mondom. - Némelyek kétkedve ingatták a fejüket. - Van, aki kételkedik egy nemesember becsületszavában? - emelte fel a hangját Launay.

- Nincs, dehogyis! - kiáltotta ötszáz hang.

- Hozzanak papírt, tintát, tollat!

A kormányzó parancsa máris teljesítve van.

- Így ni - mondja Launay. Aztán a támadókhoz fordul: - És most vonuljanak vissza!

Billot, Hulin és Élie hátat fordít, és elindul kifelé.

A többiek a nyomukban.

Launay félretette a kanócot, és a térdére fektetve a papírt, írni kezdte a kapituláció feltételeit.

Az invalidusok és a svájciak tudták, hogy az életükről van szó; némán, tiszteletteljes félelemmel nézték, mit csinál.

Launay, mielőtt letette volna a tollat, a kapu felé fordult. Egyetlen ostromló se volt az udvaron.

Odakint villámgyorsan híre terjedt, mi történt odabent.

Ahogy Losme mondta, a föld alól is emberek bújtak elő. Százezres tömeg vette körül a Bastille-t.

Nemcsak munkások voltak ott, hanem minden rendbeli polgárok. Nemcsak férfiak, hanem gyermekek és aggastyánok is.

És mindnél fegyver volt, mind kiáltozott.

Itt-ott kibomlott hajú, zokogó asszonyok rázták kétségbeesetten az öklüket, átkozták a kőóriást.

Anyák, akiktől a Bastille elvette a fiukat, asszonyok, akiktől a Bastille elvette a férjüket.

És a Bastille ott magaslott némán; se láng, se füst nem csapott fel a falairól. A Bastille olyan volt, mint egy kialudt vulkán. A Bastille néma volt, mint a sír.

Lehetetlen lett volna megszámolni, hány puskagolyó hagyta ott nyomát a falain. Mindenki bele akart lőni ebbe a gránitszörnyetegbe, a zsarnokság bástyájába.

Az emberek alig akarták hinni, hogy a Bastille kapitulál, hogy a kormányzó megígérte, hogy feladja ezt a rettenetes erődöt.

Még nem mertek örülni a győzelemnek, némán várták, hogy mi lesz, s egyszer csak azt látták, hogy egy kard hegyére tűzve levél jelenik meg az egyik lőrésen.

Csakhogy a levél és az ostromlók közt ott volt a Bastille széles és mély vizesárka.

Billot kér egy pallót; hármat is odahoznak, de mindhárom rövid hozzá, hogy megfeleljen a célnak. A negyedik végre átér a vizesárkon.

Billot jól-rosszul elhelyezi a pallót, és habozás nélkül rálép az ingatag hídra.

A tömeg lélegzet-visszafojtva nézi a férfit, aki ott egyensúlyoz a sáncárok fölött, melynek olyan zavaros és Sötét a vize, akár az alvilági folyónak, a Kóküthosznak. Pitou remegve ül az árokszegélyen; két térde közé hajtja a fejét.

Ezt már nem bírja nézni: sírva fakad.

Billot már túl van az út kétharmadán, amikor a palló megbillen, és ő karját kitérve beleesik az árokba, eltűnik a vízben.

Pitou felordít és utánarohan, mint egy újfundlandi kutya a gazdája után.

Akkor egy férfi lép oda a pallóhoz, amelyről Billot lezuhant.

Habozás nélkül elindul a pallón. Stanislas Maillard törvényszolga az a férfi.

Az iszappal küszködő Billot és Pitou fölé érve letekint, de látva, hogy amazok most már sértetlenül partot fognak érni, folytatja útját.

Néhány pillanat, és ott van a sáncárok túloldalán, kezében a kard hegyére tűzött levél.

Nyugodt, magabiztos léptekkel visszamegy a pallón.

De amikor köréje sereglenek, hogy hallják, mi van a levélben, golyózapor zúdul a falakról, és szörnyűséges dörrenés reszketteti meg a levegőt.

Egyetlen kiáltás harsan minden torokból: a nép bosszúért kiált.

- Így bízzatok a zsarnokokban! - kiáltja Gonchon.

És a nép most már nem törődik kapitulációval, löporral, nem gondol se önmagára, se a foglyokra, nem álmodik és nem is követel: a nép bosszúra szomjazik. Már nem is százával, hanem ezrével zúdulnak be az udvarra.

Már nem a fegyverek tüze tartja vissza a tömeget, hanem az, hogy szűk hozzá a kapu, hogy mindenki betódulhasson.

A robbanás hallatára az a két katona, aki egy tapodtat se mozdult Launay mellől, ráveti magát, egy harmadik kiragadja a kezéből a kanócot és eltiporja.

Launay kirántja a törös botját, és maga ellen akarja fordítani, de összetörik a fegyvert.

Ráébred, hogy nincs mit tennie; beletörődik a sorsába, vár.

A nép bezúdul, a helyőrség kitárt karral fogadja; nincs kapituláció, nincs alkudozás: a nép rohammal bevette a Bastille-t.

Immár száz éve nemcsak a tehetetlen anyagot zárják a királyi erődbe, hanem a gondolatot is. A gondolat robbantotta fel a Bastille-t, a gondolat ütötte résen hatolt be a nép.

Ami a fegyvernyugvás alatt eldőrdült sortüzet illeti: soha nem derült fény rá, hogy ki parancsolta meg és ki hajtotta végre ezt a váratlan, szerencsétlen, halálos merényletet.

Vannak olyan pillanatok, amikor egy egész nemzet jövője méretik meg a sors mérlegén. Valamelyik serpenyő nehezebbnek bizonyul. Már-már mindenki azt hiszi, hogy elérte a célt. Egy láthatatlan kéz egyszer csak egy tört vagy pisztolygolyót pottyant a másik serpenyőbe. Fordul a kocka, és egyetlen kiáltás hallik: „Jaj a legyőzötteknek!”

18
Gilbert doktor

Miközben a nép örömtől és haragtól mámorosan előzönli a Bastille udvarait, két férfi csetlik-botlik a sáncárok iszapos vizében.

Pitou és Billot.

Pitou támogatja Billot-t; a derék gazda nem sebesült meg se puskagolyótól, se kardvágástól, de egy kicsit elkábult a zuhanástól.

Köteleket dobnak le nekik, póznákat nyújtanak feléjük.

Pitou megragad egy póznát, Billot egy kötelet.

Öt perccel később diadalmenetben viszik mindkettejüket, és amúgy csatakosan ölelik, csókolják őket.

Valaki pálinkával itatja meg Billot-t, valaki más kolbásszal, borral eteti-itatja Pitout.

Egy harmadik lecsutakolja és a napra vezeti őket.

Hirtelen egy gondolat, vagyis inkább emlék hasít Billot elméjébe; kitepi magát a körötte buzgólkodók kezéből, rohan a Bastille felé.

- A foglyok! - kiáltja futtában. - A foglyok!

Pitou utánaered, és ő is azt kiabálja:

- A foglyok! A foglyok!

A tömeg eddigelé csak a hóhérokra gondolt, most megremeg az áldozatok sorsára gondolva.

Egy emberként kiáltja:

- Igen, a foglyok! Szabadítsuk ki a foglyokat!

És a támadók új hulláma töri át a gátakat; mintha szét akarná feszíteni az erőd falait, hogy helyet csináljon a szabadságnak.

Szörnyűséges látvány tárult Billot és Pitou szeme elé. A mámoros, bőszt tömeg berontott a belső udvarra, ízekre tépte az első katonát, aki a kezei közé került.

Gonchon tétlenül nézte a jelenetet. Nyilván úgy gondolta, hogy a népharag olyan, mint egy nagy folyam: több kárt okoz, ha megpróbálják megállítani, mint ha szabad folyást engednek neki.

Élie és Hulin, ellenkezőleg, a vérengzők elé vetették magukat, könyörögtek, rimázkodtak, sőt a jó ügy érdekében még a hazugságtól sem riadtak vissza: azt mondták, hogy szabad elvonulást kértek a helyőrségnek.

Billot és Pitou felbukkanása erősítés volt számukra.

Hiszen Billot, akit meg akartak bosszulni, élt, még csak meg sem sebesült; csupán annyi történt, hogy megbillent a lába alatt a palló. Iszapfürdőt vett, különben nincs semmi baj.

Az emberek főként a svájciakra fenekedtek, de nem találtak svájciakat. A svájciak valahogyan időt találtak rá, hogy szürke vászonköpenyt vegyenek föl, és cselédnek vagy fogolynak nézték őket. A tömeg addig hajigálta kővel a nagy láncos órát, míg darabokra nem zúzta a mutatóit.

A tömeg felrohant a bástyákra, és gyalázta az imént még halált okádó ágyúkat. A tömeg véresre sebezte magát, mert nekiveselkedett, hogy pusztá kézzel kitépje a Bastille köveit.

Amikor az első győztesek feltűntek a falakon, a kint levők - voltak vagy százezren - hatalmas üdvívalgásban törtek ki.

Az üdvívalgás felszárnnyalt Párizs fölé, és nekilódult, hogy bejárja Franciaországot, gyorsabban, mint a legsebesebb röptű sas.

- Elfoglaltuk a Bastille-t! - szállt a kiáltás.

E kiáltásra ellágyult a szív, könny szökött a szembe, kitárult a kar; nem volt több viszálykodás, nem volt több ellenséges kaszt; minden párizsi érezte, hogy testvére a másinak, minden ember érezte, hogy szabad.

Egymillió ember ölelkezett össze önfeledten.

Billot és Pitou előtt már sokan bementek a Bastille-ba, és még többen voltak, akik mögöttük tolongtak. De ők nem a diadalban akartak osztozni, ők a foglyokat akarták kiszabadítani.

Áthaladva a Kormányzó-udvaron, egy szürke ruhás férfira lettek figyelmesek; a férfi nyugodtan álldogált, kezét egy sétatálca aranygombján nyugtatta.

Az a férfi a kormányzó volt. Rendíthetetlen nyugalommal várta, hogy a barátai megmentésék, vagy az ellenségei megöljék.

Billot észrevette Launayt, felkiáltott, és elindult feléje.

Launay is tüstént megismerte Billot-t. Összefonta a karját, és Billot szemébe nézett. Mintha azt kérdezte volna a tekintetével: „No, lássuk, maga döf-e belém elsőnek!”

Billot megértette a néma kérdést, megtorpant.

„Ha beszélek vele, leleplezem a kilétét, és akkor halál fia” - gondolta.

De hát hogy találja meg Gilbert doktort ebben a káoszban? Hogy vegye ki a Bastille-ból a titkot, melyet sziklaméhében rejteget?

Launay azonnal felfogta, min vívódik az előtte álló férfi.

- Mit akar? - kérdezte halkan.

- Semmit - mondta Billot és a kapura mutatott, hogy arra még elmenekülhet -, semmit. Magamtól is megtalálom Gilbert doktort.

- Bertaudière torony, hármaskamra - mondta Launay szelíden, majdhogynem elérzékenyülve.

És egy tapodtat se mozdult a helyéről.

Billot háta mögött hirtelen megszólalt egy hang:

- Nocsak, de hisz ez a kormányzó!

A hang nyugodt, majdhogynem szenvtelen volt, de minden szó egy-egy tűhegyes tör volt Launay mellének szegezve.

Gonchon ejtette ki ezeket a szavakat.

A hallatukra, mintha riadót fújtak volna, az emberek bosszúra szomjúhozva megremegtek, lángoló tekintettel meredtek Launayra, és rárontottak.

- Csináljanak valamit - mondta Billot Élie-nek és Hulinnek -, különben megölik!

- Segítsen! - válaszolta a két férfi.

- Nekem itt kell maradnom, meg kell mentenem valakit.

Száz dühödt kéz nyúlt Launay felé, megragadták, elvonszolták, elhurcolták.

Élie és Hulin utánuk vetette magát.

- Álljatok meg! - kiáltották. - Megígértük neki, hogy megkíméljük az életét.

Ez nem volt igaz, de a két nemes szív e fennkölt hazugsággal próbálta lefogni a felbőszült emberek kezét.

Launay, Élie-vel és Hulinnel a nyomában egy szempillantás alatt eltűnt a Bastille-ból kivezető átjáróban.

- A városházára! Vigyük a városházára! - kiáltozta a tömeg.

Sokan voltak a győztesek közt, akiknek az eleven Launay becsesebb préda volt, mint a holt Bastille.

Egyébiránt ugyancsak különös látvány volt ez a gyászos és néma épületkolosszus, amelyet négy évszázadon át csak az örök, a foglárak és egy komor kormányzó látogattak, és amely most a nép prédája lett: a tömeg ide-oda hullámozott az udvarokon, le-fel futkosott a lépcsőkön, zúgott, mint egy méhraj, mozgással és zajjal töltötte meg a hatalmas gránitkast.

Billot egy ideig követte a tekintetével Launayt; a kormányzót olyan hévvel ragadta el a tömeg, hogy lebegni látszott az emberek feje fölött.

Billot nagyot sóhajtott. Elfordította a fejét, meglátta Pitout, és máris rohanni kezdett az egyik torony felé.

- Melyik a Bertaudière torony? - kiáltozta.

Egy félelemtől remegő foglár került az útjába. - Vezess a Bertaudière toronyba, a hármaskamrához! - mondta Billot.

- Erre, uram - mondta a foglár -, de nincs nálam kulcs.

- Hol van?

- Elvették.

- Add kölcsön a fejszédet, polgártárs! - szólt oda Billot egy külvárosinak.

- Neked adom - felelte amaz. - Már nincs rá szükségem, hiszen elfoglaltuk a Bastille-t.

Billot megragadta a fejszét, és fürgén elindult a lépcsőn a foglár nyomában.

A foglár megállt egy ajtó előtt.

- Ez a hármaskamera? - kérdezte Billot.

- Igen, ez az.

- A foglyot, aki odabent van, Gilbert doktornak hívják?

- Nem tudom.

- Csak öt-hat napja van itt.

- Akkor se tudom.

- Na, majd én mindjárt megtudom - mondta Billot.

És hatalmas fejszecsapásokat mért az ajtóra.

Az ajtó tölgyfából volt, de a nagy erejű gazda csapásai alatt csak úgy repkedtek a szilánkok.

Egy kis idő múlva be lehetett lesni egy résen a cellába.

Billot belesett.

A rácsos ablakon bevetődő fénypásztában egy férfi állt. Ágydeszkát tartott a kezében, kicsit hátradöntött törzzsel, védekező testtartásban.

Nyilvánvalóan arra készült, hogy fejbe kólintsa az első embert, aki belép a zárkájába.

Hosszú szakálla volt, rövidre nyírt haja, és sápadt volt az arca, Billot mégis azonnal megismerte. Gilbert doktor volt az a férfi.

- Doktor! Doktor! - kiáltott. - Hát maga az?

- Ki szólít? - kérdezte a rab.

- Én, Billot, a barátja!

- Billot! Maga az?

- Igen, igen! Ő van itt! Mi vagyunk itt! - kiabálták vagy húszan, akik megálltak a lépcsőfordulónál, hogy lássák, amint Billot bezúzza az ajtót.

- Kik kiabálnak?

- Hát mi, akik legyőztük a Bastille-t. Elfoglaltuk a Bastille-t, kiszabadítjuk a foglyokat.

- Elfoglalták a Bastille-t, kiszabadítják a foglyokat! - kiáltott fel a doktor.

És két kézzel megragadva a rés peremét, olyan erősen megrázta az ajtót, hogy majdnem kiszakadt a sarokvas meg a zár, és nagyot reccsenve a kezében maradt egy darab tölgyfa, amelyet Billot már megrepesztett.

- Várjon, várjon! - mondta Billot, mert félt, hogy a hihetetlen erőfeszítés teljesen kimeríti a felizgatott embert. - Várjon egy kicsit!

És kettőzött erővel törte, zúzta az ajtót.

Billot nemhiába félt. Ahogy benézett az egyre táguló nyíláson, azt látta, hogy a fogoly, ki az imént még sámsoni erővel rengette a Bastille-t, most halálsápadtan ül egy kis zsámolyon, és még a hitvány ágydeszkát sem tudja megemelni.

- Billot... Billot - suttogta.

- És én is itt vagyok, doktor úr, én, Pitou... Emlékszik, ugye, a szegény kis Pitoura, akit Angélique nényére bízott... Én is azért jöttem, hogy kiszabadítsam magát.

- Már kiférek a nyíláson - kiáltott a doktor.

- Várjon még egy kicsit! - csitították a folyosón levők.

Mindenki segédkezett: egyesek feszítővasat nyomtak a fal és az ajtó közé, mások emelővel próbálták kipattintani a zár nyelvét, a legtöbben vállal, kézzel feszültek az ajtó lapjának, és a tölgyfa nagyot reccsent, kötörmelék hullott a földre, s a bezúzott ajtó nyílásán át mindenki bezúdult a cellába.

Gilbert Pitou és Billot karjaiban találta magát.

Gilbert, a Taverney-kastélybeli egykori parasztfiú, az a Gilbert, akit vérbe fagyva hagyunk ott az Azori-szigetek egyik barlangjában, ekkor harmincnégy-harmincöt éves volt, sápadt, de nem betegesen sápadt arcszínű, fekete hajú férfi; a tekintete merész és határozott volt, sosem homályosult el, sosem kóborolt a fellegekben, mert ha nem valamely figyelemre érdemes tárgyra szegeződött, a gondolatai tükröződtek benne, és azok a gondolatok mindig mélyek és magasztosak voltak; görögös metszésű egyenes orra volt, dacos ajka, mely mögül vakítóan fehér fogsor villant elő. Általában dísztelen, egyszerű ruhában járt, akár egy kvéker, de az öltözködése puritánságában is elegáns volt a gondossága és makulátlan tisztasága miatt. Az átlagosnál egy kicsit magasabb volt és arányos testalkatú; arról pedig épp az imént kaphattunk képet, hogy micsoda erő lakozott benne, és hogy a harag vagy a lelkesedés micsoda erőfeszítésre tudta sarkallni.

Már öt-hat napja börtönben volt, de itt is gondot fordított a küllemére; csak a sápadt arcszínt még jobban kiemelő hosszú szakáll rendezetlensége tanúskodott némi ápolatlanságról, de erről sem ő tehetett, hanem azok, akik nem voltak hajlandók borotvát adni a kezébe, vagy engedélyezni, hogy megnyírattassa a szakállát.

Gilbert kibontakozott Billot és Pitou öleléséből, és a celláját megtöltő emberekre függesztette a tekintetét. Máris úrrá lett felindultságán, mely egy pillanatra elvette az erejét, és így szólt:

- Felvirradt hát a nap, amelyet előre láttam. Köszönöm nektek, barátaim, s köszönet a szabadság szellemének, mely örködik a népek felett!

A tömeg felé tárta a karját, s az emberek épp csak megérinteni merték a kezét, mert a büszke tekintet és a méltóságteljesen zengő hang világossá tette számukra, hogy ez a férfi magasan fölöttük áll.

A doktor Billot vállára támaszkodva kilépett börtönéből, nyomában Pitouval s a többi szabadítójával.

Az első perc a barátság és a hála perce volt, de a második percben már kialakult az a távolság, mely a tudós orvost elválasztja a tudatlan parasztagdától, a derék sihedertől és a szabadítók egész seregétől.

Gilbert megállt a torony tövében, összefonta karját, és felnézett az égre; egy percre fűrösztötte arcát a fénnyel.

- Üdvöz légy, szép szabadság! - szólt. - Láttam, amikor megszületted egy másik világban, mi régi barátok vagyunk hát. Üdvöz légy, szép szabadság!

És a doktor mosolya elárulta, hogy csakugyan nem újdonság neki a függetlenségtől mámoros nép ujjongása.

Egy kis ideig áhítatosan hallgatott, majd Billot-hoz fordult:

- Valóság ez, barátom? A nép legyőzte a zsarnokságot?

- Igen, uram.

- És maga Párizsba jött, hogy harcoljon?

- Én azért jöttem, hogy kiszabadítsam magát.

- Hát tudta, hogy letartóztattak?

- Ma reggel tudtam meg a fiától.

- Szegény Sébastien! Találkozott vele?

- Igen.

- Nyugodtan ott maradt a kollégiumban?

- Amikor eljöttem, éppen négy ápolóval viaskodott.

- Beteg? Önkívületben van?

- Velünk akart jönni a harcba.

- Ó! - kiáltott a doktor, és diadalmas mosoly suhant át az arcán. Nem csalódott a fiában. - Szóval, mi is történt? - faggatta tovább Billot-t.

- Az történt, hogy megtudtuk, hogy Gilbert doktor a Bastille-ban van, elhatároztuk hát, hogy bevesszük a Bastille-t. És most miénk a Bastille. De van még más is.

- Micsoda?

- Ellopták a ládikát.

- Azt a ládikát, amelyet én bíztam magára?

- Igen.

- És ki lopta el?

- Fogdmegek, akik azzal az ürüggyel hatoltak be a házamba, hogy lefoglalják a maga röpiratát. Letartóztattak, bezártak az egyik szobába, házkutatást tartottak, megtalálták a ládikát és elvitték.

- Mikor?

- Tegnap.

- Hohó! Nyilvánvaló összefüggés van a letartóztatásom és a lopás közt. Ugyanaz a személy fogatott le, aki elraboltatta a ládikát. Ha megtudom, hogy ki fogatott le, azt is megtudom, hogy ki raboltatta el a ládikát. - A foglár felé fordult: - Hol az irattár?

- A Kormányzó-udvarból lehet bemenni, uram.

- Gyorsan az irattárhoz! Az irattárhoz, barátaim! - kiáltott a doktor.

- Uram! - tartotta vissza a foglár. - Engedje meg, hogy magával menjek, és ajánljon ezeknek a derék embereknek a jóindulatába, hogy ne bántsanak.

- Jól van - mondta Gilbert. Azzal a körötte csoportosuló emberekhez fordult, akik kíváncsisággal vegyes tisztelettel néztek rá: - Barátaim! A jóindulatukba ajánlom ezt a derék embert. Ő csak tette a dolgát, nyitotta, csukta az ajtókat, de emberséges volt a foglyokhoz. Ne essen bántódása!

- Nem kell félnie, senki se fogja bántani, jöjjön csak nyugodtan! - kiáltozták mindenfelől.

- Köszönöm, uram - mondta a foglár. - Jó lesz sietnie, ha keres valamit az irattárban, mert az hiszem, hogy már égetik a papírokat.

- Akkor nincs vesztegetni való időnk - kiáltott Gilbert. - Gyorsan az irattárhoz!

És futni kezdett a Kormányzó-udvar felé, nyomában a Billot és Pitou vezette tömeggel.

19
A háromszög

Az irattár ajtaja előtt hatalmas papírmáglya égett.

Sajnos, így van ez: ha a nép győz, utána szükségét érzi, hogy romboljon.

A tömeg elárasztotta a Bastille irattárát.

Az irattár nagy terem volt, dugig tele lajstromos könyvekkel meg feljegyzésekkel; száz évre visszamenőleg a Bastille valamennyi foglyának aktacsomója bele volt zsúfolva.

A nép dühödten szaggatta az iratokat; nyilván úgy vélte, hogy ha széttépi a rablajstromokat, törvényesen is visszaadja a rabok szabadságát.

Gilbert bement az irattárba, és Pitou segítségével átnézte a polcokon maradt lajstromos könyveket: az 1789-es év regisztere már nem volt ott.

A doktor, nyugodt és fegyelmezett ember létére, elsápadt, és ingerülten toppantott.

Ebben a pillanatban Pitou észrevett egy afféle hős kamaszt, aki nélkül nincs népdialal; a fiú egy ugyanolyan formájú és kötésű könyvvel a fején szaladt a máglya felé, amelyet Gilbert doktor lapozgatott.

Pitou utánaeredt, és amilyen hosszú lába volt, néhány lépéssel utolérte.

Az 1789-es év lajstromkönyve volt.

A tárgyalás nem tartott sokáig. Pitou, aki kitüntette magát a harcban, megmagyarázta, hogy egy fogolynak szüksége van a könyvre, és a kölyök azonnal át is adta neki a zsákmányt, avval vigasztalva magát:

- Nem számít, majd elégetek egy másikat.

Pitou kinyitotta a regisztert, végiglapozta, és az utolsó oldalon ezt a bejegyzést találta:

„A mai napon, 1789. július 9-én létszámba vétetett G. filozófus és közíró, igen veszélyes egyén. Szigorú magánzárka.”

Odavitte a könyvet a doktornak.

- Tessék, Gilbert úr! Ugye, ezt keresi?

- Ó! - kiáltott a doktor. - Ez az! - És elolvasta a fentebb idézett bejegyzést. - És most lássuk, kitől jön a parancs! - Szemügyre vette a lapszélét. - Necker! Az elfogatási parancsot Necker írta alá, a barátom. No, ez aztán meglepetés a javából!

- Necker a barátja? - kiáltottak fel a körülötte állók nagy tisztelettel (emlékezetes, milyen hatással volt ez a név a tömegre).

- Igen, a barátom, és meg vagyok győződve róla, hogy Necker nem tudta, hogy börtönben vagyok. De majd elmegyek hozzá, és...

- Elmegy hozzá? Hova? - kérdezte Billot.

- Hát Versailles-ba.

- Necker úr nincs Versailles-ban, Necker urat száműzték.

- Hova száműzték?

- Brüsszelbe.

- És mi van a lányával?

- Azt már nem tudom - mondta Billot.

- A lánya Saint-Ouenban lakik, nem messze Párizstól - mondta egy hang a tömegből.

- Köszönöm - mondta Gilbert, bár nem tudta, kinek köszöni meg a felvilágosítást. A papírégetőkhöz fordult: - Barátaim! A történelem nevében kérlek benneteket, hogy hagyjátok abba az égetést, a történelem nevében, melynek szüksége lesz ezekre az iratokra, hogy elítélje a zsarnokokat. Romboljátok le a Bastille-t, tegyétek a földdel egyenlővé, hogy nyoma se maradjon, de kíméljétek meg az iratokat, mert a jövő ezekből a könyvekből fogja kiolvasni az igazságot.

A tömeg azonnal eszmélt.

- Igaza van a doktornak - kiáltozták -, elég a pusztításból! Vigyük a városházára az iratokat!

Egy tűzoltó, aki öt-hat társával ott volt az udvaron, a tűzre irányította a fecskendőt, s eloltotta a máglyát, amelyen - miként amaz alexandriai máglyán - egy egész világ irattára enyészett volna el.

- És kinek a kérelmére tartóztatták le? - kérdezte Billot.

- Én is épp erre volnék kíváncsi, de nem derül ki: üresen van hagyva a név helye. - Gondolkozott egy darabig. - No, de majd megtudom. - Kitépte a könyvből a rávonatkozó lapot, négyrét hajtotta és eltette. Aztán Billot-hoz és Pitouhoz fordult: - Menjünk, barátaim, itt már semmi dolgunk.

- Menjünk - mondta Billot -, de könnyebb azt mondani, mint megtenni.

Igaza volt: a kíváncsiság hajtotta tömeg elrekesztette a Bastille bejáratát. Méghozzá azért, mert ott voltak a Bastille többi foglyai.

Gilbert-rel együtt nyolc rab nyerte vissza a szabadságát.

Név szerint: Jean Bechade, Bemard Laroche, Jean Lacaurège, Antoine Pujade, de White, de Solage gróf és Tavernier.

Az első négy nem keltett különösebb érdeklődést. Azzal gyanúsították őket, hogy váltót hamisítottak, de mivel soha egyetlen bizonyítékot se tudtak felhozni ellenük, a vád alkalmasint hamis volt. Egyébként még csak két éve voltak a Bastille-ban.

Solage gróf harminc év körüli vidám és közlékeny természetű férfi volt; összecsókolta a szabadítóit, dicsőítette őket, és elmesélte nekik rabsága történetét. 1782-ben adtak ki ellene elfogatóparancsot az apja kérelmére, letartóztatták, a vincennes-i börtönbe zárták, majd átszállították a Bastille-ba, ahol ötévi raboskodása alatt egyetlenegyszer sem hallgatták ki; az apja két éve meghalt, de őrá azóta se gondolt senki se. Valószínű, hogy ha a Bastille-t nem foglalta volna el a nép, örökre itt felejtették volna.

White hatvanéves öregember volt; összefüggéstelenül beszélt, idegenes kiejtéssel. Hiába kérdezték, nem tudta megmondani, hogy mikor és hogy mi okból tartóztatták le. Csak arra emlékezett, hogy Sartines rendőrfőnök az unokafivére, semmi másra. Egy Guyon nevű porkoláb csakugyan látta egyszer, hogy Sartines úr bemegy White zárkájába, és aláírat vele valami meghatalmazást. De a fogoly erről a mozzanatról is megfedkezett.

Tavernier volt a legöregebb; tíz évet töltött a Szent Margit-szigeteken, harminc évig raboskodott a Bastille-ban; ősz hajú és ősz szakállú kilencvenéves aggastyán volt; a látása úgy

meggyöngült a homályban, hogy sűrű ködön át látta a világot. Amikor bementek a börtönébe, nem értette, mit akarnak; amikor azt mondták neki, hogy szabad, csak rázta a fejét; és végül amikor felfogta nagy nehezen, hogy elfoglalták a Bastille-t, így szólt:

- Ejnye, ejnye! És mit fog ehhez szólni XV. Lajos király, Pompadourné asszony és Lavrillière herceg?

Tavernier már nem is bolond volt, mint White, hanem idióta.

A foglyok öröme szörnyű látvány volt, csak felkorbácsolta a tömeg bosszúvágyát, mert az az öröm leginkább rettenetre hasonlított. Két vagy három fogoly csaknem szörnyethalt a százezres tömeg eget verő zsivajától, hiszen amióta a Bastille-ba kerültek, csak nagy ritkán szólt hozzájuk valaki, ahhoz voltak szokva, hogy halkan recsen a fa a nyirkos félhomályban, neszez a láthatatlan hálóját szövő pók, s ijedten surran át egy-egy patkány a cellán.

Amikor Gilbert megjelent, a leglelkesebbek azt javasolták, hogy vigyék diadalmenetben a foglyokat a városházához; a javaslatot egyhangúlag elfogadták.

Gilbert nagyon szeretett volna elmenekülni az ünneplés elől, de nem tehetette: megismerték, amiként Billot-t és Pitout is.

Harsogott „A városházához! A városházához!” kiáltás, és máris húszan emelték a vállukra Gilbert-t.

Hiába próbált ellenállni a doktor, hiába csépelte Billot és Pitou a fegyvertársait, az öröm és a lelkesedés mintha páncéllal vontatott volna be a győztesek testét. Simogatás volt nekik a legkeményebb ökölcsapás, püfölhették őket lándzsa markolatával vagy puskatussal, csak még magasabbra csapott a lelkesedés hulláma.

Gilbert nem tehetett mást, hagyta, hogy pajzsra emeljék.

Pajzsként egy nagy asztal szolgált, amelynek a közepébe lándzsát szúrtak, hogy legyen mibe kapaszkodni a triumfátornak.

A doktor ott hajózott hát a Bastille-től a Szent János diadalívig hullámozó viharos ember-óceánon, melynek árama - lándzsák, szuronyok és mindenféle fajta fegyverek rengetegében - magával sodorta a diadalmas foglyokat.

De a szörnyű és megfőkezhetetlen óceán egy másik csoportot is görgetett, mely olyan sűrű volt, hogy szigetnek látszott.

Az a csoport hurcolta a fogoly Launayt.

A körül a csoport körül nem kevésbé volt hangos és lelkes a kiáltozás, mint a kiszabadított foglyok körül, csak hogy az nem ujjongás volt, hanem halálos fenyegetés.

Gilbert fönről, a magasból jól láthatta a szörnyű jelenet minden részletét.

A kiszabadított foglyok közül egyedül ő volt hiánytalanul birtokában testi és szellemi képességeinek. Öt nap börtön épp csak egy sötét folt volt az életében. A szeme még nem homályosult el a Bastille homályában.

A harcosok általában csak a harc ideje alatt nem ismernek könyörületet. Amint véget ér a csata, amelyben önnön életüket kockáztatják, tele vannak irgalommal iménti ellenségeik iránt.

De a nagy népfelkelésekben (amilyenek szép számmal voltak Franciaországban a Jacquerie-től napjainkig), azok a tömegek, amelyeket a félelem távol tartott a küzdelemtől, de felhergelt a csatazaj, nos, ezek az ádáz, egyszersmind gyáva tömegek a győzelem után részt követelnek a diadalból, bár nem vettek részt a kivívásában.

A bosszú diadala az övék.

A kormányzó számára az volt a vég kezdete, mikor a menet elhagyta a Bastille kijáratát.

Élie, aki felelősséget vállalt Launay életéért, ott haladt a menet élén; védte az egyenruhája, és az, hogy a nép bámulattal adózott a Bastille ostroma alatt tanúsított halálmegvető bátorságának. A kardja hegyére tűzve vitte azt a levelet, amelyet Launay adott ki a népnek egy lőrésen át, és amelyet aztán Maillard továbbadott Élie-nek.

Mögötte a királyi gárdisták egy csoportja haladt az erőd kulcsaival, utánuk Maillard a zászlóval, majd egy fiatalember, aki szuronyhegyre tűzve vitte a Bastille szabályzatát, azt a gyűlöletes rendeletet, amely miatt oly sok könny hullott.

Mögöttük ment a kormányzó Hulin és két-három társa védelmében, de a védelmezők eltűntek a fenyegető öklök, bőszen rázott kardok, lándzsák erdejében.

E csoporttal csaknem párhuzamosan, a körutat a folyóval összekötő széles Saint-Antoine utcán egy másik, nem kevésbé fenyegető és rémületes csoport haladt; Losme-ot hurcolták magukkal, a Bastille térparancsnokát, aki - mint láttuk - szembeszállt a kormányzóval, de végül mégiscsak engedelmeskedett a parancsnak, hogy a végsőkig védeni kell az erődöt.

Losme térparancsnok jellemes, derék ember volt. Tőle telhetően könnyítette a foglyok sorsát. De erről a nép mit sem tudott. A nép, díszes egyenruhája miatt, azt hitte, hogy ő a kormányzó. Launay viszont egyszerű szürke ruhát viselt, amelyen nem volt paszomány, s amelyről letépte a Szent Lajos-érdemrend szalagját, ezért oltalmazó homály fedte kilétét; csak azok tudták, hogy ő a kormányzó, akik ismerték.

Íme, ez a látvány tárult Gilbert komoly és figyelmes tekintete elé, amely még ezekben a vészterhes percekben is megingathatatlan nyugalomról tanúskodott.

Hulin a Bastille kapujában odaszólitotta legmegbízhatóbb és legodaadóbb barátait, a nap hőseit, s négy-öt bátor népfelkelőnek sikerült is utat törnie hozzá, hogy segítségére legyen nemes célja megvalósításában: megóvni a kormányzó életét. A pártatlan történelem megőrizte hármójuk nevét; úgy hívták őket, hogy Arné, Chollat és Lépine.

A bátor kis csoport, Hulin és Maillard nyomában, megkísérelte megvédeni annak az embernek az életét, akinek százezer ember követelte a halálát.

Hozzájuk csatlakozott a királyi testőrség néhány gránátosa, akiknek az egyenruhája három nap alatt köztisztetletet vívott ki a nép körében.

Launay egyelőre sértetlen volt, mert áldozatkész védelmezői elhárították az ütések, de a szitkoktól és fenyegetésektől senki se tudta megóvni.

A Jouy utca sarkához érve egyetlenegy se maradt abból az öt gránátosból, aki a Bastille kapujában csatlakozott a menethez. A lelkes tömeg és tán a számító gyilkosok egyenként elragadták őket útközben; Gilbert látta, amint lemorzsolódnak, mint a rózsafüzér szemei.

Most már nem volt kétsége afelől, hogy a győzelem vérrel lesz befenve; megpróbált elszabadulni a pajzsként szolgáló asztalról, de vaszekek szögezték a helyére. Ő maga tehetetlen lévén, Billot-t és Pitout küldte a kormányzó védelmére, és ők engedelmeskedtek: megpróbáltak utat törni maguknak az emberrengetegben, és odafurakodni Launay közelébe.

A védelmezők csoportjának csakugyan nagy szüksége volt az erősítésre. Chollat, aki egy álló napja egy falatot sem evett, hirtelen elgyengült és összeesett; alig tudták felemelni a földről, hogy a tömeg halálra ne tapossa.

Chollat helyén rés támadt, átszakadt a gát.

Egy férfi betört a résen, a csövénél fogva meglegette a puskáját, és szörnyű ütést mért vele a kormányzó koponyájára.

De Lépine látta, hogy lesújt a pöröly, az utolsó pillanatban kitárt karral Launay és a támadó közé vetette magát: homlokon találta a fogolynak szánt ütést.

Nem látott a szemébe csorgó vértől, elkábulva és tántorogva az arcához emelte a kezét, és mire magához tért, és újra látott, már vagy húszlépésnyire volt a kormányzótól.

Ekkor ért oda Billot és az őt vakon követő Pitou.

Billot észrevette, hogy elsősorban arról lehet megismerni a kormányzót, hogy nincs fejfödője.

Lekapta a kalapját, és Launay fejébe nyomta.

Launay hátrafordult, megismerte Billot-t.

- Köszönöm - mondta -, de hiába próbál segíteni rajtam, úgyse segíthet.

- Értjük a városházára - mondta Hulin -, ott már felelek az életéért.

- Csak az a kérdés, hogy eljutunk-e odáig - mondta Launay.

- Isten segedelmével megpróbáljuk - mondta Hulin.

Megcsillant a remény, mert már közel voltak a városház előtti térhez; csak hogy az a tér tele volt karddal, lándzsával hadonászó emberekkel. Már tudták, hogy odaviszik a Bastille kormányzóját és térparancsnokát; fogukat csikorgatva, zsákmányt szimatolva vártak, akár a sokáig féken tartott kutya farka.

Amint meglátták a menetet, odarontottak.

Hulin látta, hogy az utolsó csata következik, a legkeményebb próba: ha sikerül eljutnia Launayval a lépcsőfeljáró tetejére, és bejutni az épületbe, a kormányzó megmenekül.

- Élie! Maillard! Hozzám! - kiáltotta. - Hozzám, fegyvertársaim! Mindannyiunk becsülete forog kockán.

Élie és Maillard meghallotta a hívást; ék alakban utat vágtak a tömegben, és a tömeg utat is engedett nekik, csak hogy azonnal összezárult mögöttük.

Élie és Maillard elszakadt a fő csoporttól, és nem tudott újra csatlakozni hozzá.

A tömeg észrevette, hogy meggyengült a védelem, és mint egy óriáskígyó, ráfonódott a csoportra. Billot-t felkapta, elsodorta az áradat, és a mellőle egy tapodtat se tágitó Pitou vele sodródott. Hulin megbotlott a feljáró első lépcsőfokán és elesett. Felállt, de újra elvágódott, és Launay is a földre zuhant.

A kormányzó hű maradt magához: egyetlen panaszszó se hagyta el ajkát, nem kért kegyelmet, csak metsző hangon azt kiáltotta:

- Rajta, ti vadállatok, ne húzzátok az időt, öljetek meg most azonnal!

Soha parancsot nem teljesítettek olyan pontosan, mint ezt a kérést; fenyegető arcok hajoltak a földön fekvő Launay fölé, fegyverek villogtak a szeme előtt. Egy pillanatra csak a görcsösen összeszorult öklöket, a lecsapó pengéket lehetett látni, aztán vértől csatakos levágott fej jelent meg egy dárda hegyén; még a halálban is fensőbbiségesen, megvetően mosolygott.

Launay volt az első áldozat.

Gilbert látta, mi történik, oda akart rohanni, hogy megakadályozza a gyilkosságot, de kétszáz kar állta útját.

Elfordította a fejét, és sóhajtott.

A nyitott szemű fej, mintha utolszor köszönteni akarná Flesselles-t, épp az előtt az ablak előtt himbálózott, amelyben a polgármester állt a tanácsnokok gyűrűjében és védelmében.

Bajos lett volna megmondani, melyik volt sápadtabb a két arc közül: az élő vagy a halotté.

Egyszer csak hatalmas moraj szállt fel onnan, ahol Launay teste hevert. Átkutatták a zsebeit, és a kabátjában megtalálták azt a levélkét, amelyet a polgármester írt neki, és amelyet ő megmutatott Losme-nak.

A levélnek, mint emlékezetes: ez volt a szövege:

„Tartsanak ki! Kokárdákkal és ígérekkel szórakoztatom a párizsiakat. Bezenval úr még ma erősítést küld magának.

DE FLESSELLES”

Rémületes gyalázkodás csapott fel a térről ahhoz az ablakhoz, amelyben Flesselles állt.

A polgármester nem tudta ugyan, hogy mi a gyalázkodás oka, de azt igen, hogy veszélyben az élete, és hátraugrott.

De már mindenki látta, mindenki tudta, hogy ott van. Az emberek felrohantak a lépcsőn, s most a harag és felháborodás hulláma még azokat is magával ragadta, akik eddig Gilbert doktort emelték a magasba.

Gilbert is be akart hatolni a városházára, de ő azért, hogy védelmezze Flesselles-t. Elindult a lépcsőfelfjárón, de csak a harmadik vagy negyedik grádicsig jutott, mert hirtelen hátrarántották. Megfordult, hogy lerázza magáról a beleakaszkodókat, és azt látta, hogy Billot és Pitou nem engedi továbbmenni.

- Ó! - kiáltott Gilbert, ahogy hátrafordult, és végigtekintett a téren nyüzsgő sokaságon. - Mi történik ott?

És ökölbe szoruló kézzel a Tixeranderie utca torkolata felé mutatott.

- Jöjjön doktor úr! Jöjjön! - mondta egyszerre Billot és Pitou.

- Ó, a gyilkosok - kiáltott a doktor. - A gyilkosok...

Losme térparancsnokot ebben a pillanatban sújtotta le egy hatalmas fejszecsapás: a felbőszült tömeg összetévesztette az önző és kegyetlen kormányzót, aki gyötörte a boldogtalan foglyokat, meg azt az emberséges férfit, aki a legfőbb támaszuk volt a bajban.

- Igen... igen... Menjünk innen - mondta Gilbert -, mert kezdem szégyellni, hogy ilyen emberek voltak a szabadítóim.

- Nyugodjon meg, doktor úr! - mondta Billot. - Nem azok gyilkolnak, akik harcoltak.

A doktor visszafelé indult a lépcsőn, amikor hirtelen kiözönlött a városháza kapuján az a rengeteg ember, aki az imént tódult be, hogy kézre kerítse Flesselles-t. Az áradat egy kézzel-lábbal kapálózó férfit sodort, hurcolt magával.

- A Palais-Royalhoz! A Palais-Royalhoz! - üvöltötte a tömeg.

- Jól van, barátaim, jól van, menjünk a Palais-Royalhoz! - kiáltozta a férfi.

Az emberáradat olyan elemi erővel hömpölygött a Szajna felé, mintha nem is a Palais-Royalhoz akarná vinni azt az embert, hanem bele akarná sodorni a folyóba.

- Őt is meg fogják gyilkolni - kiáltott Gilbert. - Próbáljuk meg megmenteni!

De alighogy kiejtette ezeket a szavakat, pisztolylövés dörrent, és Flesselles eltűnt a füstben.

Gilbert magasztos haraggal két kezébe temette az arcát; megátkozta a népet, melynek nem volt ereje hozzá, hogy nagy műve után tiszta maradjon, s hármassal gyilkossággal szennyezte be diadalát.

Amikor elvette kezét a szeme elől, három fejet látott egy-egy lándzsára tűzve.

A Flesselles-ét, a Losme-ét és a Launayét.

Az első a városháza feljáróján, a második a Tixéranderie utcában, a harmadik a Pelletier rakparton emelkedett a magasba.

Egy háromszög három csúcsát alkották.

- Ó, Balsamo, Balsamo! - sóhajtott az orvos. - Hát ez az a háromszög, amely a Szabadságot jelképezi?

És Billot-val meg Pitouval a nyomában a Vannerie utca felé futott.

A doktor megállított egy bérkocsit a Planche-Mibray utca sarkán és beszállt.

Billot és Pitou beült mellé.

- A XIV. Lajos Kollégiumhoz! - mondta Gilbert.

Behúzódott a kocsi sarkába, és álmodozásba merült; Billot és Pitou nem háborgatta.

Átmentek a Pénzváltók hídján, végighajtottak a Cité utcán meg a Szent Jakab utcán, és megérkeztek a XIV. Lajos Kollégiumhoz.

Egész Párizs borzongott. Már híre futott a városháza előtti gyilkosságoknak meg a Bastille dicsőséges bevételének; az arcokon ott tükröződtek a beszámolók keltette különb-különbféle érzések - a lélek látható villámfényei.

Gilbert nem dugta ki a fejét a kocsiablakon, Gilbert egyetlen szót sem intézett az emberekhez. Van abban valami nevetséges, amikor a nép nagy lelkesen ünnepel valakit, és Gilbert főképp a nevetséges oldalát látta a diadalának.

Meg aztán úgy érezte, hogy hiába tett meg minden tőle telhetőt, a kiontott vérből néhány cseppnyi órá is visszahullt.

A doktor kiszállt az iskola kapujában, és intett Billot-nak, hogy kövesse.

Pitou tapintatosan a fiákerben maradt.

Sébastien még a betegszobában volt; maga az igazgató vezette oda Gilbert-t, mert amint jelentették neki, hogy a doktor ott van a kapuban, kisietett elé.

Billot nem volt különösebben jó megfigyelő, de ismerte apa és fia természetét, s most nagy figyelemmel szemlélte a szeme előtt lejátszódó jelenetet.

Amennyire gyengének, ingerlékenynek, idegesnek mutatkozott a gyermek a kétségbeesés óráiban, annyira nyugodt és tartózkodó volt az öröm pillanataiban.

Apját meglátva elsápadt, nem tudott megszólalni. Alig láthatóan remegett az ajka.

Aztán olyan örömkialtással, amely leginkább fájdalomkialtásra emlékeztetett, az apja nyakába vetette magát, és némán magához ölelte.

A doktor se szólalt meg. Egy percig átölelve tartotta a fiát, aztán hosszan a szemébe nézett, inkább szomorú, mintsem vidám mosollyal.

Ha Billot jobb emberismerő, bizonyára azt gondolja magában, hogy valami szerencsétlenség vagy büntett választja el a férfit és a fiút.

Sébastien kevésbé volt tartózkodó Billot-val, mint az apjával. Amikor végre le tudta venni a szemét az apjáról, aki egy ideig minden figyelmét lekötötte, odaszaladt a derék gazdához, átkarolta a nyakát, és azt mondta:

- Nagyszerű ember maga, Billot úr. Állta a szavát. Köszönöm.

- Nem volt ám könnyű, Sébastien úr. Az apjaura alaposan be volt zárva, és össze kellett törni ezt-azt, mire kiszabadítottuk.

- Nincs baj az egészségeddel, Sébastien? - kérdezte meglehetősen nyugtalanul a doktor.

- Nincs, apám - felelte a fiatalember -, ne tévessze meg, hogy a betegszobában talál.

Gilbert elmosolyodott.

- Tudom, miért vagy itt - mondta.

A fiú is elmosolyodott.

- Nincs szükséged valamire? - kérdezte a doktor.

- Mindenem megvan, hála magának, apám.

- Akkor most is csak azt mondhatom, amit mindig is a lelkedre kötöttem: tanulj!

- Igen, apám.

- Tudom, hogy ez nem üres szó számodra, édes fiam. Ha másképp gondolnám, soha többé nem ejteném ki a számon ezt a szót.

- Nem én vagyok hivatva rá, hogy válaszoljak magának, apám. Itt van Bérardier úr, a mi kiváló igazgatónk, ő a legilletékesebb.

A doktor Bérardier felé fordult, s az igazgató intett, hogy szeretne mondani valamit.

- Várj egy percet, Sébastien! - mondta a doktor. És odalépett az igazgatóhoz.

- Billot úr! - szólt Sébastien izgatottan. - Hol van Pitou? Csak nem esett baja szegénynek?

- Nem, nem. Kint vár egy fiákerben.

- Megengedi, apám, hogy Billot úr behívja Pitout? Örölnék, ha találkozhatnék vele.

Gilbert bólintott; Billot kisietett.

- Mit óhajt mondani nekem? - kérdezte Gilbert Bérardier abbétól.

- Azt szeretném mondani magának, uram, hogy nem azt kellene a fia lelkére kötnie, hogy tanuljon, hanem hogy szórakozzon.

- Hogy érti ezt, abbé úr?

- Sébastien kiváló fiatalember, akit itt mindenki fiaként vagy fivéreként szeret, de...

Az abbé elhallgatott.

- De...? - kérdezte nyugtalanul az apa.

- De ha nem vigyázunk, Gilbert úr, valami megöli.

- Micsoda? - kérdezte megdöbbenve Gilbert.

- A tanulás, amelyre maga egyre biztatja.

- A tanulás?

- Igen, uram, a tanulás. Ha látná, amint a padban ül, összefont karokkal, s meredten nézi a szótárt...

- Az esztét erölteti vagy álmodozik? - kérdezte Gilbert.

- Az esztét erölteti, uram, órák hosszat keresi a megfelelő kifejezést, a legjobb görög vagy latin fordulatot... Nézze csak! Még most is...

És csakugyan. Sébastien, bár öt perc se telt el azóta, hogy az apja néhány lépésnyire eltávolodott tőle, s még épp hogy becsukódott az ajtó Billot mögött, Sébastien máris olyan álmodozásfélébe merült, hogy az már-már önkívülethez hasonlított.

- Gyakran kerül ilyen állapotba? - kérdezte Gilbert nyugtalanul.
 - Kis túlzással azt mondhatom, hogy általában ilyen állapotban van. Nézze, milyen feszülten gondolkodik!
 - Igaza van, abbé úr. Az lenne a legjobb, ha elterelné a figyelmét, amikor látja, hogy ennyire a gondolataiba merül.
 - Kár lenne, mert ez a feszült gondolkodás olyan dolgotokat eredményez, amelyek hamarosan a legnagyobb dicsőségére fognak válni a XIV. Lajos Kollégiumnak. Megjósolom, hogy három év múlva ez a gyermek lesz az első valamennyi tantárgyban.
 - Vigyázzon, abbé úr, mert ez a fajta feszült agytevékenység inkább a gyengeség, mintsem az erő jele, betegségre vall, s nem egészségre... Igaza volt, nem tanulásra kell biztatni a gyereket, vagy legalábbis meg kell tudni különböztetni a tanulást meg az álmodozást.
 - Biztosíthatom, uram, hogy tanul.
 - Amikor ilyen állapotban van?
 - Igen. S ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy mindig előbb végez a leckével, mint a többiek. Látja, hogy mozog az ajka? Ismétli magában a leckét.
 - Nos, Bérardier úr, ha látja, hogy ismétli magában a leckét, terelje el a figyelmét! Attól még éppúgy fogja tudni a leckét, de jobban fogja érezni magát.
 - Gondolja?
 - Biztos vagyok benne.
 - Nyilván igaza van - mondta a derék igazgató -, hiszen Condorcet és Cabanis úr úgy beszélt magáról, mint aki az egyik legnagyobb tudású ember a világon.
 - Csak arra kérem, hogy amikor felriasztja az álmodozásból, óvatosan tegye: halkán szóljon hozzá, és csak fokozatosan emelje fel a hangját.
 - Miért?
 - Hogy fokozatosan térjen vissza a való világba.
- Az abbé furcsálkodva nézett az orvosra. Egy kicsit tán bolondnak is tartotta.
- Várjon csak! - folytatta Gilbert. - Mindjárt meglátja, hogy miért mondtam.
- Ebben a pillanatban lépett be a szobába Billot és Pitou. Pitou három lépéssel az ifjú Gilbert mellett termett.
- Hívtál, Sébastien? - mondta Pitou, és megfogta a gyerek karját. - Igazán kedves tőled, köszönöm.
- És odanyomta nagy kobakját a gyermek halovány homlokához.
- Nézze! - mondta Gilbert, és megszorította az abbé karját.
- Sébastien, akit Pitou baráti érintése kiragadott az álmodozásból, megtántorodott, az arca haloványból viaszfehér lett, a feje erőtlenül előrenyaklott. Fájdalmas sóhaj tört fel a kebeléből, és élénk pír öntötte el az arcát.
- Megrázta a fejét, elmosolyodott.
- Te vagy az, Pitou?... Igaz is, én hívattalak. - Végignézett Pitoun. - Harcoltál?
 - Harcolt bizony, méghozzá bátran - válaszolt Billot a kérdésre.

- Miért is nem vittetek magatokkal - mondta szemrehányóan a fiú -, harcolhattam volna, én is tehettem volna valamit az apámért.

- Sébastien! - lépett oda a fiához Gilbert, és a szívére szorította a gyerek fejét. - Te nem azzal teszed a legtöbbet apádért, ha harcolsz érte, hanem ha hallgatsz rá, követed tanácsait, s kiváló, híres emberré válsz.

- Olyanná, mint maga, igaz? - mondta a fiú telve büszkeséggel. - Ó, ez az én leghőbb vágyam!

- Most pedig búcsúzz el a barátainktól, Sébastien - mondta a doktor -, és kérlek, gyere ki a kertbe, szeretnék egy kicsit beszélgetni veled.

- Örömmel, apám. Ritkán adatott meg nekem az életben, hogy kettesben maradhassak magával, és ezeknek a találkozásoknak minden pillanata elevenen él az emlékezetemben.

- Megengedi, abbé úr? - kérdezte Gilbert.

- Hogyne, természetesen!

- Billot, Pitou, kedves barátaim! Bizonyára éhesek, ugye?

- Szó, ami szó, reggel óta egy falatot sem ettem - mondta Billot -, és azt hiszem, Pitou is koplalt egész nap.

- Bocsánat, én ettem egy karéj kenyeret meg néhány falás kolbászt - mondta Pitou -, de aztán ki kellett húznom magát a vízből, és a fürdő nagy étvágyat csinál.

- Jöjjenek velem a refektóriumba - mondta Bérardier abbé -, azonnal kapnak vacsorát.

Pitou hümmögött.

- Attól fél, hogy nem lesz ingyére a kollégium megszokott étrendje? Nyugodjon meg, a legkiválóbb vendégnek járó ellátásban lesz része... Hanem úgy látom, kedves Pitou úr, hogy nemcsak a gyomrát viselte meg ez a nap, hanem az öltözkését is.

Pitou pironkodva nézett végig magán.

- Mi volna, ha a vacsorán kívül egy nadrágot is adnánk magának?

- Hogy mi volna? Hát az, hogy örömmel elfogadnám, abbé úr - mondta Pitou.

- Akkor jöjjön! Az ebédlőnk és a ruhatárunk a rendelkezésére áll.

Gilbert búcsút intett az abbénak, aki Billot és Pitou kíséretében kisietett, majd karon fogta a fiát, lement vele az udvarra, ahol a diákok az órák közti szüneteket szokták tölteni. Onnan átsétáltak egy árnyas és üde kis kertbe, amely a tanároknak volt fenntartva, s ahol a tiszteletre méltó Bérardier abbé szokta olvasgatni kedves Tacitusát és Juvenalisát.

Gilbert leült egy fapadra, amely fölé vadszőlő és klematisz borított árnyékot, aztán magához vonta Sébastient, kisimította homlokából hosszú haját, és így szólt:

- Nohát, most kettesben vagyunk, gyermekem.

Sébastien az égre emelte tekintetét:

- Isten csodát művelt, apám.

Gilbert elmosolyodott.

- Ha valaki csodát művelt - mondta -, az nem az Isten volt, hanem a bátor párizsi nép.

- Én azt hiszem, apám, hogy ami történt, Isten akaratából történt. Amikor megláttam magát, ösztönösen Istennek mondtam köszönetet.

- Nem inkább Billot-nak kellett volna?

- Őneki is köszönöm, de csak Isten után.

Gilbert elgondolkozott.

- Igazad van, fiam, Isten minden dolog mozgatója. De térjünk vissza hozzád, és beszéljessünk egy kicsit, mielőtt újra elválnánk!

- Hát már megint el kell válnunk, apám?

- Remélem, nem hosszú időre. De miközben engem a Bastilleba csuktak, elloptak egy igen-igen fontos iratokat tartalmazó ládikát Billot-tól. Meg kell tudnom, hogy ki csukatott be, ki lopta el a ládikát.

- Jól van, apám, türelemmel várok magára, amíg be nem fejezi a nyomozást.

És a gyermek nagyot sóhajtott.

- Szomorú vagy, Sébastien? - kérdezte a doktor.

- Igen.

- Miért vagy szomorú?

- Nem is tudom. Úgy érzem, hogy az én életem egészen más, mint a többi gyereké.

- Miért mondod ezt, Sébastien?

- Mert ez az igazság.

- Magyarázd meg!

- Mind kedvét, örömét leli valamiben, én meg nem.

- Semmiben sem leled kedvedet, örömedet?

- Úgy értem, apám, hogy engem nem szórakoztatnak a korombeliek játéakai.

- Vigyázz, Sébastien! Nagyon fájlalnék, ha ilyen volna a természeted. A nagy jövőjű elme olyan, mint a legjobb gyümölcs, mely eleinte fanyar, savanyú, zöld, s csak akkor válik ízessé, zamatossá, amikor megérik. Hidd el, fiam: nem jó, ha valaki koraérett.

- Nem tehetek róla, hogy ilyen vagyok - mondta a fiatalember bánatosan mosolyogva.

Gilbert a két keze közé fogta a fiú kezét, és mélyen a szemébe nézett.

- A te korodban, Sébastien, még csak gyűjteni kell a tudást, a tudás használata majd később következik. Tizennégy éves korban a túlzott komolyság a dölyfösség vagy a betegség jele. Megkérdeztem, egészséges vagy-e, és te azt felelted, hogy igen. Most megkérdekem, hogy kevély vagy-e, és remélem, azt feleled, hogy nem.

- Nyugodjon meg, apám! Nem betegség s nem is kevélység az én szomorúságom oka, hanem az, hogy bánatom van.

- Bánatod van, édes fiam? Uramisten! Miféle bánatod lehet a te korodban? Hadd halljam!

- Majd máskor, apám. Azt mondta, hogy sietős a dolga, csak negyedórát tud velem tölteni. Beszéljünk másról, kár volna az én bolondságaimra vesztegetni az időt.

- Nem, nem, Sébastien, akkor nyugtalan szívvel hagynálak itt. Mondd meg nekem, mi a bánatod!

- Nem merem megmondani.

- Mitől félsz?
- Attól, hogy rögeszmésnek fog tartani, vagy hogy olyan dolgokról beszélnek, amelyek fájdalmat okoznak magának.
- Sokkal nagyobb fájdalmat okozol, ha nem árulod el a titkodat.
- Tudhatja, apám, hogy nincs titkom maga előtt.
- Beszélj hát!
- Nem merek.
- Akkor hogy akarod, hogy felnőtt férfinak tekintsenek?
- Épp azért nem merem.
- Rajta! Szedd össze az erőd!
- Egy álmról van szó, apám.
- Egy álomtól félsz!
- Igen is, meg nem is. Amikor azt az álmod álmodom, nem félelmet érzek, hanem úgy érzem, mintha egy másik világba kerülnék.
- Nem értem.
- Kiskoromban látomásaim voltak. Maga is tud róla, hogy kétszer-háromszor eltévedtem az erdőben, amikor még abban a kis faluban nevelkedtem.
- Igen, elmondták nekem a dolgot.
- Nohát, én akkor egy szellemfélét követtem.
- Szellemfélét? - kérdezte Gilbert olyan döbbenettel, hogy az már rémületre hasonlított.
- Elmondom, hogy történt. Játszogattam, mint a többi falubeli kisgyerek, és amíg a faluban voltam, amíg a többi gyerek mellettem vagy a közelemben volt, semmit se láttam, de ha eltávolodtam tőlük, ha a falu határán kívülre merészkedtem, egyszer csak ruhasuhogást hallottam, kinyújtottam a kezem, és csak levegőt markoltam, de ahogy a suhogás távolodott, a szellem láthatóvá vált. Áttetsző pára volt, mint a felhő, aztán a pára sűrűbbé vált, és emberi alakot öltött. Egy női alakot láttam magam előtt, mely nem is ment, hanem suhant, és minél mélyebbre hatolt az erdő sötét sűrűjébe, annál világosabban látszott... Akkor egy ismeretlen, furcsa, ellenállhatatlan erő a nő után vonzott. Kinyújtott karral mentem utána, némán, mint ő: mert gyakran próbáltam megszólítani, de soha nem jött ki hang a torkomon. Követtem, de ő soha nem állt meg, soha nem tudtam utolérni. S aztán lassan eltűnt a jelenés, a női alakból pára lett, a pára ellebbent, semmivé vált. Én pedig elcsigázva lerogytam arra a helyre, ahol eltűnt. Ott talált meg Pitou egyszer még aznap, másszor csak másnap.

Gilbert növekvő aggodalommal nézett a fiára. Az ujjával kitapintotta a pulzusát. Sébastien látta, milyen érzések dúlják az apját.

- Ó, ne aggódjon, apám! - mondta. - Tudom én, hogy ez nem valóság, csak álom, látomás az egész.
- És milyen az a nő? - kérdezte a doktor.
- Ó! Méltóságteljes, akár egy királynő.

Gilbert megremegett.

- Az arcát is láttad?
- Igen. De csak azóta, hogy itt vagyok.
- Az hogy lehet? Hiszen Párizsban nincs olyan erdő, mint Villers-Cotterets körül, ahol a nagy fák lombja titokzatos félhomályt borít az emberre. Párizsban hiányzik a csönd meg a magány, a szellemlények éltető eleme.
- Téved, apám, itt is lehet csöndet és magányt találni.
- Hol?
- Itt.
- Itt? De hát ebbe a kertbe csak a tanárok jöhetnek, nem?
- De igen, apám. Csakhogy kétszer vagy háromszor úgy láttam, mintha az a nő ide suhant volna be az udvarról. Mindannyiszor utána akartam jönni, de zárt kapuba ütköztem. Egyszer aztán Bérardier abbé annyira meg volt elégedve a dolgozatommal, hogy megkérdezte, mit kérek jutalmul, és én azt kértem, hogy hadd sétálhassak vele néhányszor ebben a kertben. Megengedte. És itt, apám, újra megjelent a látomás.

Gilbert megborzongott.

- Furcsa képzelődés, de előfordul a magadfajta érzékeny természetű gyerekeknél... No, és emlékszel az arcára?

A fiú mosolygott, de nem válaszolt.

- Megpróbáltál a közelébe jutni?
- Igen, apám.
- Feléje nyújtottad a kezéd?
- Olyankor szokott eltűnni.
- Szerinted ki az az asszony, Sébastien?
- Azt gondoltam, hogy az anyám.
- Az anyád? - kiáltotta Gilbert, és elsápadt.

A szívére szorította a kezét, mintha egy fájó seb vérzését akarná megállítani. - De hisz ez csak álom! Majdnem olyan bolond vagyok, mint te, Sébastien.

A fiú nem szólt; szemöldökét ráncolva nézett az apjára.

- Mi jár a fejedben? - kérdezte a férfi.
- Hát lehet, hogy csak álmkép, de az biztos, hogy az álmom valóság.
- Ezt hogy értem?
- Pünkösdkor sétára vittek bennünket Versailles környékére, a satoryi erdőbe, s ott, miközben félrevonulva álmodoztam...
- Láttad ugyanazt a jelenést?
- Igen, de ezúttal nem álom volt, hanem eleven valóság: egy hintóban ült, és a hintó elé négy gyönyörű ló volt befogva. Kis híján elájultam.
- Miért?
- Nem tudom.

- És milyen érzés maradt benned a jelenés láttára?

- Az, hogy nem az anyámat láttam álmomban, merthogy az a nő, akit álmomban láttam, él, anyám pedig már meghalt.

Gilbert felállt, a homlokára szorította a tenyerét. Különös kábulat lett úrrá rajta.

A fiú látta, hogy milyen állapotba került, s megrémült, hogy milyen sápadt lett az arca.

- Ó! Mégse lett volna szabad elmondanom ezeket a bolondságokat!

- Nem, nem, fiam, ellenkezőleg! Beszélj csak róluk, valahányszor találkozunk, majd megpróbálunk meggyógyítani.

Sébastien megrázta a fejét.

- Meggyógyítani? Ugyan miért? Hozzászoktam ehhez az álomhoz, az életem része lett, s én szeretem azt a látomást, bár menekül előlem, sőt, néha úgy érzem, mintha eltaszítana magától. Ne gyógyítson meg, apám! Lehet, hogy újra elhagy engem, elutazik, visszamegy Amerikába. Ha a jelenés velem van, nem érzem olyan magányosnak magam.

- Mit tehetek? - suttogta a doktor. Magához ölelte Sébastient. - Viszontlátásra, fiam! Remélem, soha többé nem szakadunk el egymástól, mert ha elutazom, téged is magammal viszlek, ha lehet.

- Szép volt az anyám? - kérdezte a gyermek.

- Igen, nagyon szép - válaszolta a doktor elcsukló hangon.

- És szerette annyira magát, amennyire én szeretem?

- Sébastien! Sébastien! Ne beszélj nekem az anyádról, soha ne beszélj róla! - kiáltott a doktor.

Homlokon csókolta a fiát, és kirohant a kertből.

Sébastien nem követte: elgyötörten visszaroskadt a padra.

Gilbert ott találta a jóllakott Billot-t és Pitout az udvaron; a Bastille ostromának részleteit mesélték Bérardier abbénak. Gilbert újra az igazgató lelkére kötötte, hogy vigyázzon Sébastienre, majd két társával a nyomában beszállt a fiákerbe.

21 Staëlné

Amikor Gilbert visszaült a fiákerbe Billot mellé és Pitouval szembe, sápadt volt, és veríték gyöngyözött a homlokán.

De ez a férfi nem olyan természet volt, aki hagyja, hogy egy mégoly erős érzelem is eluralkodhasson rajta. Hátradúlt a kocsi sarkában, két keze közé szorította a fejét, mintha össze akarná préselni a benne levő gondolatot, egy percig mozdulatlanul ült, aztán elvette a kezét, s az arca nem volt feldúlt, sőt tökéletes nyugalomról tanúskodott.

- Ha jól emlékszem, azt mondta, kedves Billot uram - szólt -, hogy a király felmentette tisztségéből Necker bárót...

- Igen, doktor úr.

- És hogy a párizsi zavargásoknak nem kis részben e kegyvesztés az oka...

- Nagyon is.

- Azt is hozzáfűzte, hogy Necker úr azonnal elhagyta Versailles-t, ugye?

- Ebédelt, amikor átadták neki az elbocsátó levelet, s egy óra múlva már úton volt Brüsszel felé.

- És most ott van?

- Ott kell lennie.

- Nem tud róla, hogy megállt-e valahol útközben?

- Azt hallottam, hogy elbúcsúzott a lányától, de Staël bárónétól Saint-Ouenban.

- Staëlné nem ment vele?

- Úgy hallottam, hogy a báró úr kettesben utazott a feleségével.

- Kocsis! - szólt előre Gilbert. - Álljon meg az első szabónál!

- Át akar öltözni? - kérdezte Billot.

- Igen. Ezen a ruhán igencsak látszik, hogy megkoptatták a Bastille falai, és ilyen öltözékben nem lehet meglátogatni egy kegyvesztett miniszter lányát. Nyúljon a zsebébe, Billot úr, és nézze meg, hátha van magánál néhány Lajos-arany!

- Hohó! Csak nem hagyta az erszényét a Bastille-ban?

- A rendtartás előírta, hogy minden értéktárgy elhelyeztessék a hivatalszobában - mondta mosolyogva Gilbert.

- És ott is maradt - mondta a gazda. Kinyitotta jókora markát: volt benne vagy húsz arany. - Tessék, doktor úr!

Gilbert elvett tíz aranyat. A fiáker egy-két perc múlva megállt egy üzlet előtt, ahol ruhát lehetett venni, eladni, cserélni.

Akkoriban voltak ilyen boltok.

Gilbert átcserezte a Bastille falaitól megkoptatott ruháját egy igen tiszta, fekete ruhára, amely pont olyan volt, mint amelyet a harmadik rend képviselői hordtak a nemzetgyűlésben.

Ezután Gilbert megigazította a haját meg a szakállát egy fodrásznál, kitisztította a csizmáját, és máris kifogástalan volt a külleme.

A kocsis megkerülte a Monceau parkot, végighajtott a külső körúton, s hamarosan Saint-Ouenba értek.

Hét órát ütött a Dagobert-székesegyház órája, amikor Gilbert kiszállt Necker háza előtt.

A nemrég még állandó vendégeskedéstől hangos ház körül most mély csend honolt, melyet csak a fiáker zörgése tört meg.

A Necker-ház mégsem árasztotta az elhagyott kastélyok mélabúját, nem érződött rajta, hogy gazdáit kegyvesztés sújtja.

A csukott kertkapu, a kihalt virágos teraszok arról tanúskodtak ugyan, hogy a kastély lakói elutaztak, de nem volt jele felfordulásnak, sietségnek.

Ezen kívül a kastély egész keleti szárnyán nyitva voltak a zsaluk, s amikor Gilbert elindult arrafelé, egy libériás inas toppant elébe.

A következő párbeszéd zajlott le a kapu vasrácsán keresztül:

- Necker úr nem tartózkodik a kastélyban, barátom?

- Nem, uram, a báró úr szombaton elutazott Brüsszelbe.

- És a báróné?

- Ő is elutazott.

- De Staël báróné?

- Ő itt maradt. De nem tudom, hogy asszonyom fogad-e, mivel most van az estéli sétájának ideje.

- Tudakolja meg, hol van, és kérem, jelentse be neki Gilbert doktort.

- Tüstént megtudakolom, hogy a lakosztályában tartózkodik-e. Ha igen, bizonyára fogadja uraságot. De azt a parancsot kaptam, hogy séta közben semmiképp se háborgassam.

- Rendben van. Siessen, kérem!

Az inas kinyitotta a kaput, Gilbert bement.

Az inas, miközben becsukta a kaput, fürkész pillantást vetett a bérkocsira, amelyen az orvos jött, és arra a két furcsa figurára, akik útítársai voltak.

Aztán elsietett, s úgy csóválta a fejét, mint aki fel nem foghatja, ugyan mi történik, de nem tudja elképzelni, hogy van olyan elme, mely tisztán képes látni abban a zűrzavarban, amelyben ő sehogy se bír eligazodni.

Gilbert várt.

Az inas öt perc múlva visszatért.

- A báróné sétál - mondta.

Meghajolt, jelezve, hogy nincs több mondanivalója.

De Gilbert nem törődött bele a vereségbe.

- Kérem, barátom, szegje meg egy kicsit a parancsot, amit kapott - mondta az inasnak -, jelentsen a bárónénak, és mondja meg neki, hogy La Fayette márki barátja vagyok.

Egy Lajos-aranyat csúsztatott az inas tenyerébe, s ezzel végképp megszüntette aggályait, amelyek a La Fayette név hatására amúgy is oszladozóban voltak.

- Jöjjön velem, uram! - mondta az inas.

Gilbert követte. De nem a házba mentek, hanem a parkba.

- Errefelé szeret a legjobban sétálni a báróné - mutatott egy sövénylabirintus bejáratára az inas.

- Kérem, várjon egy percet.

Tíz perc múltán megzizzentek a lombok, és egy huszonhárom-huszonnégy éves, inkább nemes, mintsem kecses, magas nő jelent meg.

Szemlátomást meglepődött, hogy viszonylag fiatal embert lát maga előtt; nyilván javakorabeli férfitra számított.

Meg kell adni, hogy Gilbert igencsak figyelemreméltó jelenség volt, s a kiváló megfigyelő Staëlnének méltán akadt meg rajta a szeme.

Ritka tiszta arcvonásai voltak, s azok a vonások törhetetlen akaraterőről, hajthatatlan jellemről tanúskodtak. Kifejező, szép fekete szemét elfelhőzte és megkeményítette a sok munka és a szenvedés; gondterhelt volt a tekintete, de ez már nem az a kutató nyugtalanság volt, amely az ifjúság egyik varázsa.

Szép ívű, de mély ránc volt keskeny ajka szögletében, olyan rejtélyes barázda, amelyet a fiziognómusok általában az óvatosság, a megfontoltság jelének tartanak. De látni való volt, hogy csak az idő és a korai öregedés adta Gilbert-nek azt a tulajdonságot, amelyet a természet nem táplált belé.

Széles, domború homloka volt, szép fekete haja, mely már régesrég nem látott rizsport; feje tele tudománnyal és gondolattal, tudással és értelemmel. A szemöldöke sűrű árnyékot vetett a szemére (csakúgy, mint mesterének, Rousseau-nak), s még villogóbbá tette a tekintetét.

Gilbert tehát, bár igen egyszerű ruhát viselt, figyelemre méltóan szép és választékos megjelenésű, előkelő férfinak tűnt fel a *Corinne* leendő alkotója szemében; hosszúkás fehér kéz, keskeny lábfej, izmos, karcsú lábszár tette teljessé a képet.

Staëlné néhány pillanatig némán fürkészte a férfit, Gilbert pedig egy kicsit mereven főt hajtott előtte, az amerikai kvékerek módjára, akik egyenrangúnak tekintik a nőt, s nem lefokozó hódolattal viseltetnek iránta.

Aztán a máris híres Staëlnéra emelte tekintetét: értelemtől sugárzó fiatal asszony állt előtte; az arca báj nélkül való, telt alakja viszont hódítóan érzékies.

Egy gránátalmaágot tartott a kezében, és szórakozottan csipegette a leveleit.

- Maga Gilbert doktor? - kérdezte a báróné.

- Igen, én vagyok az, asszonyom.

- Ilyen fiatal, és máris ekkora hírnévre tett szert... vagy talán az apját vagy valamely idősebb rokonát illeti a hírnév?

- Nem ismerek más Gilbert-t, asszonyom. És ha csakugyan örvend némi jó hírnek a Gilbert név, e jó hír kétségkívül engem illet.

- La Fayette márkira hivatkozott, uram... Nos, elárulhatom, hogy a márki beszélt nekünk magáról meg a kimeríthetetlen tudományáról.

Gilbert meghajolt.

- Mely tudomány annál is figyelemre méltóbb - folytatta a báróné -, hogy a hírek szerint nem csupán közönséges vegyészé, átlagos orvossá avatja magát, hanem képessé teszi rá, hogy kikutassa az élettan minden titkát.

- Ha jól veszem ki a szavaiból, asszonyom, La Fayette márki afféle boszorkánymesternek festett le maguk előtt, és amilyen eszes embernek ismerem, nyilván bizonyította is a tételét - mondta Gilbert mosolyogva.

- Úgy van, uram. Elmondta, hogy gyakran reménytelen esetekben is sikerrel gyógyította a szenvedőket Amerikában mind a harcmezőn, mind a kórházakban; hogy - a tábornok szavaival élve - mesterséges halálba süllyesztette őket, mely oly igen hasonlított az igazi halálra, hogy olykor még a nagy kaszás se tudott különbséget tenni.

- A mesterséges halál egy ma még alig-alig ismert tudomány eredménye, asszonyom. E tudomány ma még csak egynéhány beavatott letéteménye, de holnapra az egész világ közkincsévé válik.

- A mesmerizmusról beszél, ugye? - kérdezte Staëlné mosolyogva.

- Igen, a mesmerizmusról.

- Lehetséges volna, hogy magától a mestertől tanult?

- Ó, asszonyom, Mesmer maga is csak tanítvány volt. A mesmerizmus, helyesebben a delejes gyógyítás ókori tudomány, az egyiptomiak és a görögök is ismerték. Aztán elmerült a középkor óceánjában. Shakespeare megsejtett valamit belőle a *Macbeth*-ben. Urbain Grandier rájött, és máglyán végezte, amiért rájött. De a nagymester, az én mesterem, az Cagliostro gróf.

- Az a sarlatán? - mondta Staëlné.

- Ej, asszonyom! Ne ítéljen úgy, mint a kortársak, nézze a dolgokat az utókor szemével! Én annak a sarlatánnak köszönhetem minden tudásomat, és meglehet, hogy a világ neki köszönheti majd a szabadságot.

- Ám legyen! - mondta Staëlné mosolyogva. - Én nem ismerem őt, maga viszont ismeri; nagyon is valószínű, hogy magának van igaza, és én tévedek... De térjünk vissza magára! Miért volt távol olyan hosszú ideig Franciaországtól? Miért nem foglalta el a magát megillető helyet, Lavoisier, Cabanis, Condorcet, Bailly mellett?

Gilbert alig láthatóan elpirult.

- Még sok a tanulnivalóm, asszonyom, hogysen a mesterek közé sorolhassam magam.

- No mindegy. Most végre itt van, de sajnos olyan pillanatban, mely igencsak kedvezőtlen számunkra. Az apám boldogan állt volna rendelkezésére, de kegyvesztett lett, és három nappal ezelőtt elutazott.

Gilbert elmosolyodott.

- Hadd áruljam el, báróné - mondta könnyedén meghajolva -, hogy hat nappal ezelőtt Necker báró úr parancsára a Bastille-ba zártak.

Most Staëlné pirult el.

- Ez rendkívül meglep, uram. Maga a Bastille-ban!

- Igen, asszonyom.

- De hát mit követett el?

- Csak azok a megmondhatói, akik bezárattak.
 - Lám, máris kiszabadult...
 - De csak azért, mert a Bastille nincs többé, asszonyom.
 - Hogyhogya nincs többé? - kérdezte Staëlné meglepetést színelve.
 - Nem hallotta az ágyúszót?
 - De igen, de az ágyúszó az ágyúszó, és kész.
 - Ó! Az nem lehet, hogy Staël báróné, Necker úr lánya, ne tudja, hogy a Bastille-t elfoglalta a nép.
 - Biztosíthatom róla, uram - válaszolta a báróné zavartan -, hogy apám távozása óta bezárkózva élek, és az az egyetlen foglalatosságom, hogy bánkódom, mert hiányzik apám.
 - Ej, asszonyom! - mondta Gilbert fejcsóválva. - Olyan gyakran jár a futár ide, a saint-oueni kastélyba, hogy alig hihető, hogy négy óra alatt egyetlen üzenet se adta volna hírül: a Bastille kapitulált.
- A báróné látta, hogy ha vitába bocsájtkozik, hazudnia kell. De undorodott a hazugságtól, gyorsan témát változtatott hát.
- És minek köszönhetem, uram, hogy megtisztelt a látogatásával? - kérdezte.
 - Szerettem volna beszélni Necker úrral, asszonyom.
 - De hát bizonyára tudja, hogy nincs Franciaországban.
 - Annyira hihetetlen volt nekem, hogy Necker úr távol maradjon az eseményektől, annyira nem vallott volna a kiváló politikusra, hogy...
 - Hogy?...
 - ...hogya bevallom, arra számítottam, asszonyom, hogy maga majd megmondja, hol található.
 - Brüsszelben, uram.
- Gilbert mélyen a báróné szemébe nézett.
- Köszönöm, asszonyom - mondta meghajolva -, akkor hát elmegyek Brüsszelbe, mert életbevágóan fontos dolgokat kell közölnöm vele.
- Staëlné tétován felemelte a kezét, aztán azt mondta:
- Szerencsére ismerem magát, uram, tudom, hogy komoly ember, mivel az ily fontos dolgok bizony sokat veszthetnek értékükből, ha csak közvetve értesül róluk az ember... Mi lehet olyan fontos az apám számára azok után, hogy kegyvesztett lett, az után, ami történt?
 - Az, ami történni fog, asszonyom. És azt hiszem, hogy nekem is lesz némi kis hatásom a jövőre. No, de kár a szóért! Mielőbb találkoznom kell Necker úrral, mindkettőnk érdekében... Szóval, Brüsszelben találom?
 - Igen, uram.
 - Akkor húszórás út áll előttem. Tudja, mit jelent húsz óra forradalmas időkben, tudja, mi minden történhet húsz óra alatt? Ó, milyen óvatlanságot követett el Necker úr, amikor húszórányszor távolodott az eseményektől!

- Megrémít, uram - mondta Staëlné -, és már magam is kezdem azt hinni, hogy apám óvatlanságot követett el.

- De hát most már mit tehetünk... Ami történt, megtörtént. Úgyhogy nem maradt más hátra, mint hogy bocsánatot kérjek magától, asszonyom, amiért háborgatni merészeltem. Isten vele, asszonyom.

De a báróné visszatartotta.

- Csakugyan megrémít, uram - folytatta -; adjon magyarázatot, nyugtasson meg, kérem!

- Sajnos, asszonyom, olyan sok halaszthatatlan elintéznivalóm van, hogy a legjobb akarattal sem lehetek tekintettel a mások aggodalmaira. Az életem és a becsülete múlhat rajta, amiként Necker úr élete és becsülete is, hogy nem mondhattam el neki azokat a dolgokat, amelyeket most már csak húsz óra múlva közölhetek vele.

- Csak most jut eszembe egy olyan körülmény, uram, amelyre már korábban figyelmeztetnem kellett volna, az, hogy az efféle kérdéseket nem ajánlatos a szabad ég alatt megvitatni, ahol avatatlan személyek is fültanúi lehetnek.

- Maga a házigazda, asszonyom, következésképpen egyedül magán múlt, hogy itt beszélgettünk. Mit óhajt? A rendelkezésére állok.

- Kérem, tiszteljen meg vele, hogy a dolgozósobámban fejezzük be a társalgást.

- „Nocsak! - mondta magában Gilbert. - Ha nem félnék tőle, hogy zavarba hozom, megkérdezném, hogy nem Brüsszelben van-e az a dolgozósoba.”

De semmit sem kérdezett, hanem némán követte a bárónét, aki fürge léptekkel elindult a kastély felé.

A ház előtt ott állt az az inas, aki beengedte Gilbert-t. Staëlné intett neki, maga nyitott ajtót, és a dolgozósobájába vezette Gilbert-t, egy kellemes, csöndes helyiségbe, melynek berendezésében nem volt semmi nőies, és melynek az egyik ajtaja és a két ablaka egy kis kertre nyílt, ahova senki illetéktelen be nem juthatott.

Staëlné becsukta maga után az ajtót, és Gilbert felé fordult:

- Az emberiség nevében felszólítom, uram, hogy mondja meg nekem, mi az az apám számára fontos titok, amely miatt eljött Saint-Ouenba.

- Asszonyom! - felelte Gilbert. - Biztos vagyok benne, hogy ha az apja hallaná a szavaimat, ha tudná, hogy én vagyok az az ember, aki *Az eszmék és a haladás állásáról* című memorandumot küldte a királynak, azonnal megjelenne, és azt mondaná: „Mit kíván, Gilbert doktor? Hallgatom.”

Alighogy Gilbert kimondta ezeket a szavakat, nesztelenül kinyílt egy rejtekajtó a Vanloo festette táblaképben, láthatóvá vált egy kis kerengő lépcső, fölötte egy lámpás kiszűrődő fénye, s mosolyogva megjelent Necker báró.

Staëlné búcsút intett Gilbert-nek, homlokon csókolta apját, felment a kis lépcsőn, becsukta maga után a festménybe rejtett ajtót, és eltűnt.

Necker odalépett Gilbert elé, kezét nyújtott neki.

- Itt vagyok, Gilbert úr - szólt. - Mit kíván? Hallgatom.

Leültek.

- Báró úr! - mondta Gilbert. - Egy olyan titkot fedtem föl az imént, amely képet ad az eszméimről. Én juttattam el a királynak négy évvel ezelőtt az általános európai helyzetet taglaló memorandumot, s azóta is rendszeresen küldtem neki az Egyesült Államokból különféle emlékiratokat a közmegegyezés és az államigazgatás Franciaországban felmerülő kérdéseiről.
- Ófelsége mindig mély elismeréssel és rémülettel beszélt nekem azokról az emlékiratokról - mondta Necker meghajolva.
- Igen, mert kimondták az igazságot. Az igazságot pedig szörnyű volt hallani, de most még szörnyűbb látni, hogy a kimondott igazság valósággá vált.
- Ez tagadhatatlan, uram - mondta Necker.
- Átadta magának a király azokat a memorandumokat? - kérdezte Gilbert.
- Csak kettőt közülük. A gazdaságról, valamint a pénzügyekről szólót, és nagy megtiszteltetésnek tartottam, hogy sok kérdésben azonos nézeteket vallott, mint jómagam.
- Volt egy memorandum, amelyben figyelmeztettem az azóta bekövetkezett eseményekre.
- Ó! És melyek voltak azok az események, ha szabad kérdezniem?
- Hogy csak a két legfontosabbat említsem... Az egyik az volt, hogy bizonyos elkötelezettségei miatt kénytelen lesz elbocsátani magát.
- Megjósolta, hogy kegyvesztett leszek?
- Igen.
- No és mi volt a másik esemény?
- A Bastille bevétele.
- Megjövendölte a Bastille bevételét?
- A Bastille, báró úr, nemcsak a királyság börtöne volt, hanem a zsarnokság jelképe is. A szabadság lerombolta a jelképet, a Forradalom majd elvégzi a többit.
- Tisztában van a szavai súlyával, uram?
- Természetesen.
- És nem fél fennhangon kimondani egy ilyen elméletet?
- Mitől félnék?
- Attól, hogy valami baj éri.
- Necker úr! - mondta mosolyogva Gilbert. - Ha az ember a Bastille foglya volt, többé semmitől se fél.
- Maga a Bastille foglya volt?
- Ma szabadultam.
- És miért volt a Bastille-ban?
- Ezt én kérdelem magától.
- Tőlem?
- Igen, igen, magától.
- De miért?

- Mert maga záratott be a Bastille-ba.
- Én záratottam be magát a Bastille-ba?
- Mégpedig mindössze hat napja, úgyhogy igazán emlékeznie kellene rá.
- Lehetetlen!
- Megismeri a saját aláírását?

És Gilbert megmutatta a volt miniszternek a Bastille rablajstromából kitépelt lapot a hozzá csatolt elfogatási paranccsal.

- Nincs kétség - mondta Necker -, ez csakugyan az elfogatási parancs. Bizonyára tudja, hogy a lehető legkevesebbet írtam alá, de ez a lehető legkevesebb is volt vagy négyezer évente. Egyébként a távozásomkor észrevettem, hogy néhány kitöltetlen letartóztatási parancsot is aláírtak velem. A magáé is nyilván ilyen volt, s higggye el, őszintén fájjalom a dolgot.
- Tehát, nem maga intézkedett úgy, hogy börtönbe csukjanak?
- Nem, nem, dehogyis!

- De ugye, megérti a kíváncsiságomat, báró úr? - mondta Gilbert mosolyogva. - Okvetlenül meg kell tudnom, hogy kinek köszönhetem a fogságot. Nagyon kérem, világosítson fel.
- Mi sem könnyebb ennél. Óvatosságból sosem hagytam az irataimat a minisztériumban, hanem minden este hazahoztam őket. Az e haviak ennek a szekrénynek a B jelzésű fiókjában vannak; keressük meg a kötegben a G.-re vonatkozó iratot.

Necker kinyitotta a fiókot, és belelapozott egy hatalmas kötegbe, amely vagy öt-hatszáz ügyiratot tartalmazott.

- Csak azokat az iratokat őriztem meg, amelyek szükség esetén mentesítenek a felelősség alól
- mondta a volt miniszter. - Egy-egy letartóztatási paranccsal egy-egy ellenséget szerzek magamnak. Nagyon meglepődnék, ha nem fedeztem volna magamat ebben az esetben is... Lássuk csak... G, Gilbert, megvan! A királyné környezetéből kezdeményezték a letartóztatását, kedves uram.

- Nahát! A királyné környezetéből?

- Igen. Elfogatásiparancs-kérelem a Gilbert nevű személy ellen. Foglalkozás megjelölése nélkül. Fekete szem, fekete haj. Itt következik a személyleírás... Le Havre-ból Párizsba tart: ennyi az egész. Ezek szerint maga volt az a Gilbert?

- Én bizony. Ideadná nekem, azt az iratot?
- Nem tehetem, de azt megmondom, hogy ki írta alá.
- Ki írta alá?
- Charny grófné.

- Charny grófné? - ismételte Gilbert. - Nem ismerem, sosem ártottam neki.

Lassan felemelte a fejét, mintha az emlékeiben keresgélne.

- Van még egy kis ajánló megjegyzés is. Nincs aláírva, de én ismerem ezt az írást. Nézze csak!
- szólt a báró.

Gilbert odahajolt, és elolvasta a lapszéli ajánlást:

„Haladéktalanul hajtsák végre de Charny grófné kívánságát!”

- Furcsa - mondta Gilbert. - A királynét még csak megértem, hiszen róla meg Polignacékról szó volt az emlékiratomban. De ez a Charny grófné...

- Nem ismeri?

- Nyilván csak kölcsönözte a nevét a letartóztatási kérelemhez. Különbözik benne semmi meglepő, hogy nem ismerem a versailles-i előkelőségeket: tizenöt éve élek távol Franciaországtól, ez idő alatt csak kétszer jártam itthon, legutóbb immár négy éve. Árulja el nekem, kérem, ki ez a Charny grófné!

- A királyné bizalmas barátnője, Charny gróf imádott hitvese, maga a szépség és az erény, egyszóval valóságos égi tünemény.

- Nahát akkor én nem ismerem ezt a tüneményt.

- Ha így áll a dolog, kedves doktor úr, érje be annyival, hogy valamely politikai cselszövény áldozata. Nem beszélt valahol Cagliostro grófról?

- De igen.

- Ismerte?

- A barátom volt, több mint a barátom, a mesterem, több, mint a mesterem, a megmentőm.

- No, akkor alighanem Ausztria vagy a Szentszék kérte, hogy börtönözzék be magát... Röp-
iratokat is írt, ugye?

- Sajnos, igen.

- Erről lehet szó. A királyné úgy vonzza az efféle kis bosszúügyeket, mint mágnes a vasat. Fondorkodtak maga ellen; a királyné pedig megbízta Charnynét, hogy írja alá a kérelmet, s azt hitte, hogy így elhárít magáról minden gyanút... Máris meg van oldva a rejtély.

Gilbert eltöprengett.

Eszébe jutott a Billot-tól ellopott ládikó, amelyhez se a királynénak, se Ausztriának, se a Szentszéknek nem volt semmi köze.

- Nem - mondta -, nem erről van szó, egész biztos, hogy nem ez van a dolgok hátterében... Na, de mindegy, beszéljünk másról!

- Miről?

- Magáról.

- Rólam? Mi mondanivalója van rólam?

- Az, amit maga mindenki másnál jobban tud, vagyis hogy három napon belül vissza fogják helyezni tiszttségébe, és olyan zsarnokian kormányozhatja majd Franciaországot, ahogy csak akarja.

- Gondolja? - kérdezte Necker mosolyogva.

- Nemcsak én, maga is így gondolja: ezért nincs Brüsszelben.

- No jó, de az a kérdés, mi következik eztán, azt mondja meg, hova vezetnek az események!

- Megmondom. A franciák rajongtak magáért, eztán imádni fogják. A királynét bosszantotta, hogy rajonganak magáért, a királyt bosszantani fogja, hogy imádják; a saját népszerűségük gyarapítására akarják majd kihasználni a népszerűségét, és ez magának nem lesz ínyére. Az lesz a vége, hogy maga is népszerűtlen lesz, Necker úr. Mert tudja, a nép kiéhezett oroszlán, mely azt a kezét nyalja, amely táplálékot ad neki, s nem nézi, kié az a kéz.

- Folytassa!
- Aztán a feledés homályába hull majd, uram.
- Én? A feledés homályába?
- Sajnos igen.
- És ki fog elfeledtetni?
- Az események.
- Becsületszavamra mondom, úgy beszél, mint egy próféta.
- Balsorsomra az is vagyok némiképp.
- És aztán mi lesz?
- Ó, hogy mi lesz aztán, azt könnyű megjövendölni, mert már ott van a csírája a nemzetgyűlésben. Színre lép egy tábor, amely még egyelőre szunnyadozik... nem, nem szunnyadozik: csak rejtőzködik. Ennek a tábornak egy elv a vezére, egy eszme a fegyvere.
- Értem. Az orléans-i táborra gondol.
- Nem. Arról azt mondtam volna, hogy egy ember a vezére, és a népszerűség a fegyvere. Én egy olyan táborról beszélek, amelynek még sosem ejtették ki a nevét, a republikánusok pártjáról.
- Republikánus párt?... Nocsak!
- Nem hisz benne?
- Kiméra!
- Igen, kiméra, de nem rémkép, hanem maga a rém: tűzokádó szörnyeteg, amely fel fogja falni mindnyájukat.
- Nos, akkor köztársaságpárti leszek: máris az vagyok.
- De genfi republikánus.
- Szerintem a republikánus az republikánus.
- Téved, báró úr. A mi republikánusaink egy csöppet se fognak hasonlítani a más országok republikánusaihoz: a mi republikánusaink először felfalják az előjogokat, aztán a nemességet, aztán a királyságot; lehet, hogy maga eleinte együtt halad majd velük, de az biztos, hogy ők végül maga nélkül érkeznek meg, mivel maga nem lesz hajlandó az út végéig követni őket. Téved, Necker báró úr, maga nem republikánus.
- Ha így érti, akkor csakugyan nem vagyok az; én szeretem a királyt.
- Én is - mondta Gilbert -, és egyelőre mindenki éppúgy szereti, mint mi. Ha egy magánál kevésbé emelkedett szellemnek mondanám, amit most mondtam, bizonyára lehurrogná, kicsúfolna, de higgye el, hogy igazat mondok, Necker úr.
- Hinnék én magának, hogyne hinnék, de hát oly kevésbé hihető, amit mond, hogy...
- Ismeri a titkos társaságokat?
- Sokat hallottam róluk.
- Hisz bennük?
- Hiszek a létezésükben, nem hiszek az egyetemességükben.

- Tagja valamelyiknek?

- Nem.

- És valamelyik szabadkőműves-páholynak?

- Annak sem.

- Én viszont igen, miniszter úr. Én valamennyinek tagja vagyok. Vigyázzon, miniszter úr! Hatalmas hálózat ez, befonja a világ valamennyi trónusát. Láthatatlan tör, mely a világ valamennyi királyi hatalmát fenyegeti. Mintegy hárommillióan vagyunk testvérek, szétszóródva a világ minden országában, minden ország minden osztályában. Vannak barátaink a nép körében, a polgárságban és a nemességben, de még a hercegek, uralkodók között is. Vigyázzon, Necker úr, mert lehet, hogy az a herceg, aki előtt indulatba jön, tagja a titkos társaságnak. Az inas, aki földig hajol maga előtt, szintén tag lehet. Nem maga rendelkezik az életével, a vagyonával, sőt a becsületével se. Egy láthatatlan hatalom rendelkezik velük, amely ellen nem tud harcolni, mert nem ismeri, de az a hatalom elveszejtheti magát, mert ismeri. Ez a hárommillió ember csinálta az amerikai köztársaságot, ez a hárommillió ember próbál majd francia köztársaságot és később európai köztársaságot csinálni.

- Az Egyesült Államok köztársasága egyáltalán nem rémit - mondta Necker -, szívesen elfogadom a programját.

- Csakhogy bennünket szakadék választ el Amerikától. Amerika előítéletek, előjogok, királyság nélküli új ország, termékeny földje van, hatalmas őserdők borítják; a földrajzi helyzete alkalmassá teszi rá, hogy elzárkózzon, de arra is, hogy kereskedjen, elvégre ott a tenger... Franciaország viszont! Nézzon csak körül, mennyi mindent kell lerombolni Franciaországban, hogy hasonlítson Amerikára!

- Hova vezet ez a gondolatmenet?

- Oda, ahova az események végzettszerűen elvezetnek. Csak én szeretném elkerülni a nagy megrázkódtatásokat, szeretném a királyt az események élére állítani.

- Mint zászlót?

- Nem, mint védőpajzsot.

- Mint védőpajzsot? - mosolygott Necker. - Ugyan! Maga nem ismeri a királyt, ha azt hiszi, hogy alkalmas erre a szerepre.

- De ismerem. Tudom, hogy olyan ember, amelyet sokat láttam Amerikában egy-egy kis járás élén: jóra való, de nincs benne méltóság, kezdeményező erő, kitartás. Istenem, mit tehetünk? Bármilyen gyenge ember, mégiscsak ő a király, és királyi címe védőpajzsul szolgálhat azok ellen, akikről az imént beszéltem, mert a gyenge védőpajzs is többet ér a semminél... Az észak-amerikai vad törzsek elleni háborúban egész éjszakákat töltöttem egy nádcsomó fedezékében; az ellenség a folyó túlsó partjáról lőtt ránk. Néhány szál nád nem sokat ér, igaz? Nos, kijelenthetem, báró úr, hogy nyugodtabban vert a szívem a mögött a néhány nádszál mögött, amelyet pedig úgy metszett el a puskagolyó, akár a cérnát, nyugodtabban dobogott, mint hogyha nyílt mezőn lettem volna... Nos, a király olyan nekem, mint a nád. Én látom mögüle az ellenséget, de ő eltakar engem az ellenség szeme elől. Ezért van az, hogy köztársaságpárti vagyok ugyan New Yorkban vagy Philadelphiában, de királypárti vagyok Franciaországban. Ott úgy hívták a diktátorunkat, hogy Washington. Isten tudja, hogy itt mi lesz a neve. Tör? Vagy Vérpád?

- Vércsinben látja a dolgokat, doktor úr.

- Maga is így látná, báró úr, ha ott lett volna a városháza előtti téren.
- Igen, hallottam róla, hogy voltak gyilkosságok.
- Szép dolog a nép... de ha feltámadnak az indulatai... Ó, emberi vihar! - kiáltott Gilbert. - Milyen csekélység hozzád képest az égi vihar! - Necker elgondolkozott.
- De jó lenne ha mellettem maradna, doktor úr! - mondta. - Nem tudok elképzelni jobb tanácsadót magánál.
- Ha maga mellett maradnék, kevésbé lennék hasznára magának és főleg Franciaországnak, mint ott, ahova menni szeretnék.
- Hova kíván menni?
- A trón egyik nagy ellensége ott van a trón közvetlen közelében, a király ellensége ott áll a király mellett, s az az ellenség a királyné. Szegény asszony! Elfelejtí, hogy Mária Terézia lánya, pontosabban csak a kevélységet tanulta el tőle; azt hiszi, hogy megmenti a királyt, holott elveszejtí, s nemcsak a királyt, a királyságot is. Össze kell fognunk, nekünk, akik szeretjük a királyt, szeretjük Franciaországot, össze kell fognunk, hogy ártalmatlanná tegyük ezt a hatalmat, hogy megsemmisítsük a királyné befolyását.
- Hát tegye, amit mondtam, uram: maradjon mellettem! Segítsen nekem!
- Ha maga mellett maradok, kevesebbet tehetünk, mint ha külön-külön vetjük latba erőinket.
- És mire elég az erőnk?
- Ha megakadályozni nem is, de talán késleltetni tudjuk a katasztrófát, hiszen lesz egy erős támaszunk a harcban: La Fayette márki.
- La Fayette republikánus?
- Amennyire egy La Fayette republikánus lehet. Ha már az Egyenlőség mércéjével kell mérnünk magunkat, méressünk meg nagyúri mércével! Én az olyan Egyenlőséget szeretem, amely felemel, és nem az olyat, amely lealacsonyít.
- És maga kezeskedik La Fayette-ért?
- Igen. Mellettünk lesz, amíg csak tisztességre, bátorságra, helytállásra lesz szükség.
- Jól van. Mondja meg, mit kíván!
- Ajánlólevelet őfelségéhez, XVI. Lajos királyhoz.
- Egy olyan nagy tekintélyű embernek, mint maga, nincs szüksége ajánlólevélre.
- De én a maga kreatúrájának szeretnék látszani, az szolgálná a legjobban a terveimet, ha maga ajánlana.
- És mi a terve?
- A király egyik kezelőorvosa akarok lenni.
- Semmi akadály. No és a királyné?
- Ha a király közelébe kerülök, elboldogulok a királynéval.
- De ha üldözni fogja?
- Akkor szembeszegezem vele a király akaratát.
- A király akaratát? Az lehetetlen: a királynak nincs akarata.

- Aki gyógyítja a testet, annak tudnia kell hatni a szellemre is, különben semmit sem ér a tudománya.

- De vajon hajlandó lesz-e a király elfogadni orvosának egy olyan embert, aki megjárta a Bastille börtönét?

- Hogyne lenne hajlandó! Nem azt mondta, hogy az eszméim miatt üldöztek?

- De igen, félek, hogy ezt rótták fel bűnéül.

- Nahát akkor! A király igazolja magát, a király népszerűsége tesz szert, ha egy olyan orvost választ, aki Rousseau tanítványa, az új eszmék híve, a Bastille-ból szabadult. Értesse meg ezt a királlyal, amint alkalma lesz találkozni vele!

- Magának mindig igaza van... De ha sikerül a király közelébe kerülnie, vajon számíthatok-e a segítségére?

- Számíthat rám mindaddig, amíg követi a mi politikai irányzatunkat.

- Mit ígér nekem?

- Figyelmeztetni fogom, hogy mikor kell visszavonulnia.

Necker egy ideig merően nézte Gilbert-t, aztán elkomorulva azt mondta:

- Hát igen, ez a legnagyobb szívesség, amit egy odaadó barát tehet egy miniszternek, a legnagyobb, mert a legutolsó szívesség.

Odament az íróasztalhoz, és írni kezdte a királynak szóló levelet.

Közben Gilbert újra elolvasta az elfogató kérelmet.

- Charny grófné - mondta -: ki lehet az?

- Tessék, uram - mondta Necker kisvártatva, és odaadta Gilbert-nek, amit írt.

Gilbert elolvasta a levelet:

„Felség!

Felségednek szüksége van egy megbízható emberre, akivel megtárgyalhatja az államügyeket. Az a búcsúajándékom, az az utolsó szolgálatom a királynak, hogy megajándékozom Gilbert doktorral. Bizonyára elegendő annyit mondanom Felségednek, hogy Gilbert doktor a világ egyik legkiválóbb orvosa s egyszersmind az *Államigazgatás és állambölcselet* című memorandum szerzője, mely oly nagy hatást tett Felségedre.

Mély hódolattal

DE NECKER BÁRÓ”

Necker nem írt dátumot a levélre. Lepecsételte és odaadta Gilbert doktornak.

- És most újra Brüsszelben vagyok, ugyebár- mondta.

- Ó, hogyne, természetesen!... Egyébként hamarosan hallani fog rólam, talán már holnap reggel.

A báró kopogtatott a faliképen; Staëlné megjelent; most nemcsak a gránátalmaágat tartotta a kezében, hanem a Gilbert doktor röpiratát is.

Hízelgő kacérsággal mutatott a kis könyv címére.

Gilbert elbúcsúzott Neckertől, és kezét csókolt a bárónénak, aki a dolgozószoba ajtajáig kísérte.

Odakint Pitou és Billot mélyen aludt a fiáker első ülésén, a kocsis szunyókált a bakon, a lovak bóbiskoltak remegő lábaikon.

XVI. Lajos király

Gilbert Staëlnével és Neckerrel való eszmecsereje körülbelül másfél óra hosszat tartott. Negyed tízre ért vissza Párizsba, egyenesen a postaállomáshoz hajtatott, és miközben Billot és Pitou nyugovóra tért egy Thiroux utcai kis szállodában, amelynek Billot törzsvendége volt, ő lóhalálában elvágatott Versailles felé.

Későre járt, de Gilbert nem törődött vele. Az olyan embernek, mint ő, létszükséglet a tevékenykedés. Lehet, hogy hiába teszi meg az utat. De inkább egy hiábavaló út, mint a tétlenkedés. Az erős lelkű, de érzékeny ember számára nagyobb kín a bizonytalanság, mint a legborzalmasabb valóság.

Fél tizenegykor ért Versailles-ba; ilyenkor rendszeren már mindenki lefeküdt és mélyen aludt. De ezen az estén senki sem aludt Versailles-ban: a párizsi földrengés Versailles-t is megrázkódttatta.

Minden nagy utcát elzártak a francia királyi testőrök és a svájci gárdisták odarendelt csapatai, élénken beszélgettek egymással vagy az olyan polgárokkal, akiknek a királypártisága bizalmat ébresztett.

Mert Versailles mindig is királyhű, város volt. A királyi uralomban, az uralkodó királyban való hit mélyen gyökerezik a lakói szívében, s apáról fiúra száll. Versailles lakói a királyok közelében s a királyok által éltek, a csodáik árnyékában; mindig bódító liliomillatot lélegeztek be, mindig látták az aranyos ruhák csillogását s a fenséges orcák mosolyát; Versailles lakói, akiknek márványból és porfírból építettek várost a királyok, egy kicsit királynak érzik magukat, és ma, amikor a márványtömbök közt már megjelent a moha, a kőlapok közt kinőtt a fű, ma, amikor az aranyfesték kezd megfakulni a paloták mennyezetképein, s a parkok árnya magányosabb, mint a sírboltoké, Versailles - hogy ne hazudtolja meg eredetét - a bukott királyság egy darabkájának tekinti magát, s ha már oda a hatalom és a gazdagság dolyfe, őrzi a fájdalom poézisét, a bánat fenséges varázsát.

Nos tehát, mint mondtuk, egész Versailles talpon volt az 1789. július 13-áról 14-ére virradó éjszakán, s azon tanakodott, hogy vajon miként válaszol Franciaország királya a sértésre, miként torolja meg a hatalmára mért csapást.

Mirabeau válasza Dreux-Brézének arcul csapta a királyságot.

A nép a Bastille elfoglalásával tört mártott a szívébe.

A szűk látókörű, korlátolt elmék számára egyszerű volt a kérdés. Főleg a katonák gondolkoztak úgy - a katonák, akiknek a szemében csak az események kimenetele számít, s akik szerint csakis a nyers erőszak dönthet győzelem vagy vereség felől -, hogy egyszerűen meg kell indulni Párizs ellen. Harmincezer ember és húsz ágyú egykettőre lelohasztaná a párizsiak diadalmas harci hevét.

Soha nem volt ennyi tanácsadója a királyságnak; mindenki harsányan, nyilvánosan fejtette ki véleményét.

A mérsékeltebbek azt mondták:

- Egyszerű a dolog. (Megfigyelhetni, hogy mifelénk általában ezzel a fordulattal illetik a legbonyolultabb és legválságosabb helyzeteket.) Először is rá kell bírni a nemzetgyűlést, hogy ítélje el a felkelést. Ez könnyen fog menni: a nemzetgyűlés egy idő óta mindenki számára

megnyugtatóan viselkedik, ellenzi mind az alulról jövő erőszakot, mind a hatalommal való visszaélést. A nemzetgyűlés mondja ki nyíltan, hogy a lázadás bűn, hogy az állampolgárok a képviselőik közvetítésével a király elé terjeszthetik sérelmeiket, s a király majd igazságot szolgáltat nekik: jogtalan tehát, ha fegyvert fognak, a vérontással csak súlyosbítják helyzetüket. A nemzetgyűlés kétségkívül hajlandó lesz efféle nyilatkozatot tenni, s ez feljogosítja a királyt, hogy jó apa módjára, vagyis szigorúan megbüntesse Párizs népét. Azzal aztán elvonul a vihar, újra megszilárdul a királyi hatalom, a nép pedig kötelességtudóan engedelmeskedik, s minden visszatér a régi kerékvágásba.

Általában így oldották meg a kérdést az utcákon meg a fasorokban.

De a Dísztéren meg a laktanyák környékén máshogyan beszéltek.

Olyan emberek tűntek fel, akiket sose láttak Versailles-ban, értelmes arcú, fátyolos tekintetű férfiak, akik minden kérdésben titokzatos véleményt nyilvánítottak, eltúlozták az amúgy is súlyos híreket, nyíltan terjesztették azokat a lázító eszméket, amelyek két hónapja felforgatták Párizst, feltűzelték a külvárosokat.

Egyre többen vették körül ezeket a férfiakat: komor és elkeseredett arcú, felhevült emberek, s a szónokok a nyomorukra, a szenvedéseikre emlékeztették őket, s arra, hogy milyen kegyetlen megvetéssel bántak velük a monarchia, így beszéltek a nép szerencsétlen sorsáról:

- Nyolc évszázada harcol a nép, s mit ért el? Semmit. Nincsenek jogai, fejőstehén, amelytől elveszik s vágóhídra viszik a borját, elveszik s eladják a tejét, amelynek megeszik a húsát, kicszerzik a bőrét. A monarchia válságba jutott, ezért hívta össze a rendeket. De vajon, most, hogy összehívta a rendeket, mit csinál? Teljes súlyával rájuk nehezedik. A rendi gyűlés a monarchia akarata ellenére alakult át nemzetgyűléssé. S ha már párizsi testvéreink ilyen hatalmas segítséget adtak nekünk, rajta, vegyük rá a nemzetgyűlést, hogy lépjen tovább! Ahány lépéssel előbbre jut a politikai harc mezején, az mind a mi mozgásterünket szélesíti, a mi jólétünket növeli, a mi jogainkat szentesíti. Előre, polgártársak, előre! A Bastille a zsarnokság előretolt bástyája. Elfoglaltuk a Bastille-t, most foglaljuk el azt, amit a Bastille védett!

A legsötétebb helyeken másfajta gyűlések voltak, másfajta beszédek hangzottak el. A szónokok nyilvánvalóan a felsőbb osztályok tagjai voltak, s bár megtévesztésül olyan ruhát viseltek, mint a nép fiai, fehér kezük, választékos beszédük elárulta kilétüket.

- Nép! - mondták ezek az emberek. - Valójában mindkét tábor félrevezet téged. Emezek azt kérik, hogy vonulj vissza, amazok azt, hogy rohanj előre. A jogaidról szónokolnak. De vajon boldogabb vagy-e, amióta szavazhatsz a küldötteid közvetítésével? Gazdagabb vagy-e, amióta képviselőd van? Kevésbé éhezel-e, amióta a nemzetgyűlés nyilatkozatokat bocsát ki? Nem. Hagyd hát az írástudóknak az állambölcseletet! Nem nagy szavakra és írott bölcsességekre van szükséged. Kenyér kell neked, hiszen kenyérrel élsz, a kenyér gyermekeid jólétének záloga, asszonyod nyugodalma. Ki adhat neked elegendő kenyeret? Egy erős jellemű, friss szellemű, érző szívű király. Ez a király nem XVI. Lajos, aki helyett a felesége, az a bronzszívű osztrák nő uralkodik, hanem... Nézz jól körül, keresd meg azt az embert a trón közelében, aki boldoggá teheti Franciaországot, és akit éppen azért gyűlöl a királyné, mert kiviláglik mellette a törpeség, mert az az ember szereti a franciákat, és a franciák szeretik őt.

Ilyen vélemények hangzottak el Versailles-ban; így készülődött a polgárháború.

Gilbert odament két-három csoporthoz, aztán kellőképp tájékozódva a közhangulatról, egyenesen elindult a palota felé, melyet rengeteg katona őrzött. Ki ellen? - ezt senki sem tudta.

Gilbert a szigorú őrizet ellenére háborítatlanul áthaladt az udvarokon, s úgy ért az Ökörszem-terembe, a királyi lakosztály előszobájába, hogy senki sem kérdezte meg tőle, hogy hova megy.

Az előszobában végre megállította egy testőrtiszt. Gilbert elővette Necker levelét, és megmutatta az aláírást. A nemesember csak egy pillantást vetett a papírra. Szigorú parancsot kapott, de mivel éppen a legszigorúbb parancsok múlnak leginkább az értelmezésen, a testőrtiszt így szólt Gilbert-hez:

- Azt a határozott parancsot kaptam, uram, hogy senkit se engedjek be a királyhoz, de természetesen nem lehetett tudni, hogy de Necker úr küldötte jelentkezik, márpedig maga bizonyára fontos üzenetet hoz öfelségének, fáradjon be tehát, vállalom a parancsszegést.

Gilbert belépett.

A király nem tartózkodott a lakosztályában; a tanácssteremben volt, fogadta a nemzetőrség küldöttségét, amely arra kérte, hogy hívja vissza a csapatokat, engedélyezze polgárőrség megalakulását, és tisztelje meg jelenlétével Párizst.

Lajos hidegen végighallgatta a kéréseket, aztán azt mondta, hogy világosan akar látni, és mindenekelőtt megvitatja a helyzetet az államtanáccsal.

Összeült az államtanács.

A város küldöttei a folyosón várakoztak, és az ajtók tejüvegén át látták a király tanácsadóinak ágaskodó árnyékát, fenyegető testtartását.

Az árnyjáték láttán sejthették, hogy kedvezőtlen lesz a válasz.

Úgy is lett. A király azt a kurta választ adta a kéréseikre, hogy majd kinevezi a polgárőrség parancsnokait, és parancsot ad a Mars-mezőn állomásozó csapatoknak, hogy vonuljanak vissza.

Ami a Párizsba való utazását illeti, ezt a kegyet csak akkor fogja megadni a lázadó városnak, ha az alázatosan behódol neki.

A küldöttség kért, könyörgött, rimánkodott. A király azt felelte, hogy nem tehet többet, bár nagyon fáj a szíve.

És pillanatnyi sikerén örvendezve, visszavonult a lakosztályába: azt hitte, hogy megmutatta a hatalmát, pedig csak a már elveszett hatalmát fitogtatta.

A lakosztályában ott találta Gilbert-t a testőrtiszt társaságában.

- Mit óhajt ez az úr? - kérdezte a király az elébe siető testőtől.

Miközben a testőr bocsánatot kért XVI. Lajostól, amiért megszegte a parancsát, Gilbert, aki hosszú évek óta nem látta a királyt, némán fürkészte azt az embert, akit Isten épp akkor rendelt Franciaország kormányosának, amikor a legnagyobb vihar tombolt, melyet Franciaország valaha is megélt.

Kövér és alacsony test, mely semmi erélyt és fenséget nem sugároz, puha és kifejezéstelen arc, korán hervadó sápatag fiatalság, középszerű értelem, mely hiába próbál megbirkózni az uralkodói feladatokkal: Gilbert számára, aki Lavaterrel tanulmányozta a fiziognómiát, aki a delejezés mestereként Balsamóval olvasott a jövőben, aki filozófusként együtt álmodozott Rousseau-val, s aki beutazván a világot megismerte az összes emberi fajtát, Gilbert számára ezek a jelek egyértelműen elárulták a romlást, tehetetlenséget, elfajulást, elkorcsosodást.

Gilbert-nek összeszorult a szíve a szomorú látványtól; nem tiszteletet érzett az uralkodó iránt, hanem szánalmat.

A király odament hozzá.

- Úgy hallom, levelet hozott de Necker úrtól.

- Igen, felség.

- Ó! - kiáltott a király. - Mintha előre tudta volna, mi történik! Jöjjön gyorsan!

Olyan hangon mondta ezeket a szavakat, mint a fuldokló, aki mentőkötélért kiált.

Gilbert átadta a levelet a királynak. Lajos gyorsan elolvasta, aztán intett a testőrtisztnek, olyan mozdulattal, amely nem volt híján bizonyos nemes erélynek:

- Hagyjon magunkra bennünket, de Varicourt úr!

Gilbert kettesben maradt a királlyal.

Egyetlen lámpa világított a szobában; mintha a király azért csökkentette volna a fényt, hogy ne lehessen leolvasni inkább bosszús, mintsem gondterhelt arcáról, hogy milyen gondolatok kavarnak az agyában.

Gilbert-re függesztette a tekintetét, s az orvost meglepte, hogy milyen csillogó és figyelmes a tekintete.

- Maga írta azokat a memorandumokat, uram, amelyek oly nagy hatást tettek rám? - kérdezte a király.

- Igen, felség.

- Hány éves?

- Harminckét éves vagyok, felség, de a sok tanulás és a balsors megkettőzi az életkort. Tekintsen úgy rám, mint egy öregemberre!

- Miért váratott ilyen sokáig magára, miért nem jött el már korábban?

- Azért, felség, mert fölösleges lett volna előszóval elmondanom, amit írásban könnyebben és szabadabban mondhattam el felségednek.

XVI. Lajos elgondolkozott.

- Nem volt más oka rá? - kérdezte gyanakodva.

- Nem, felség.

- De ha nem tévedek, bizonyos körülmények a tudomására hozhatták volna, hogy jóindulattal viseltetem maga iránt.

- Felséged nyilván arra a találkozófelére gondol, amelyet bátorkodtam én magam kérni a királytól, amikor az első memorandumom után, immár öt éve, azt a kérést intéztem hozzá, hogy tegyen egy lámpást az ablakába este nyolckor, hogy megtudjam, olvasta-e a munkámat.

- Úgy bizony - mondta a király elégedetten.

- És a kért időpontban és helyen meg is jelent a lámpa.

- És?

- És felséged háromszor felemelte a lámpást.

- Azután mi történt?

- Aztán megjelent a *Gazette*-ban egy közlemény: „Az, akit háromszor szólított a fény, jelenjen meg annál, aki háromszor intett a fénnel; jutalomban részesül.”

- Szórol szóra ez volt az értesítésben - mondta a király.

- És íme, maga az értesítés - mondta Gilbert, és elővette a zsebéből azt a hírlapot, amelyben öt évvel korábban megjelent az idézett értesítés.

- Jól van - mondta a király. - Sokáig reméltem, hogy eljön. S maga éppen akkor jött el hozzám, amikor már nem reméltem. Isten hozta, uram! Maga olyan, mint a jó katona: akkor érkezik, amikor kezdődik a harc. - Még figyelmesebben nézett Gilbert-re. - Tudja-e, uram, hogy igencsak ritkán fordul elő egy király életében, hogy valaki ne jelentkezzék nála a megígért jutalomért?

Gilbert mosolygott.

- Miért nem jött a jutalomért? - kérdezte XVI. Lajos.

- Mert nem érdemeltem jutalmat, felség.

- Hogyhogy?

- Franciának születtem, szeretem a hazámat, egy vagyok harmincmillió emberrel, a honfitársaimmal, tehát az ő boldogulásukon fáradozva önmagamnak szereztem boldogságot. Márpedig az önzés nem érdemel jutalmat, felség.

- Ügyes paradoxon. De bizonyára volt más oka is.

Gilbert nem válaszolt.

- Várom a válaszát, uram - szólt a király.

- Igaza van, felség, volt más okom is.

- Csak nem az, hogy súlyosnak találta a helyzetet, és nem akart kockázatot vállalni? - kérdezte nyugtalanul a király.

- Még ennél is súlyosabb okom volt rá, felség.

- Szeretem az őszinte beszédet - mondta XVI. Lajos, és nem tudta leplezni zavarát, mert félénk természet lévén könnyen elpirult. - Tehát megígolta a királynak az összeomlást, és félt, hogy ha közel megy hozzá, maguk alá temetik a romok...

- Nem erről van szó, felség, hiszen, lám, éppen akkor jöttem el felségedhez, amikor a legfenyegetőbb az összeomlás veszélye.

- Igen, igen... Neckertől jön, és éppen úgy beszél, mint ő. Nos, csakugyan veszély fenyeget, és veszélyes dolog manapság a közelemben lenni... És hol van Necker?

- Necker úr bármely percben kész felséged rendelkezésére állni.

- Hála Istennek! - sóhajtott a király. - Szükségem lesz rá. A politikában bűn a makacsság. Az ember azt hiszi, hogy jól cselekszik, de téved, vagy csakugyan jól cselekszik, de az események szeszélye folytán elmarad a várt eredmény, a terv jó, s mégis az a látszat, hogy tévedett az ember.

A király ismét nagyot sóhajtott. Gilbert a segítségére sietett.

- Felséged csodálatra méltóan okoskodik, de most az a legfontosabb, hogy világosan lássa a jövőt, nem úgy, mint eddig.

A király összevonta a szemöldökét.

- Bocsásson meg, felség! - mondta Gilbert. - Orvos vagyok, s megszoktam, hogy ne szaporítsam a szót, ha nagy a baj.

- Tehát nagy fontosságot tulajdonít a mai lázongásnak?

- Ez nem lázongás, felség, hanem forradalom.

- És azt akarja, hogy felkelőkkel, gyilkosokkal egyezkedjek? Elvégre erőszakkal elfoglalták a Bastille-t; ez felkelés; megölték de Launayt, de Losme-ot, de Flesselles-t: ez gyilkosság.

- Válassza külön őket, felség! Akik elfoglalták a Bastille-t, hősök, akik megölték Flesselles-t, Losme-ot és Launayt, gyilkosok.

A király enyhén elpirult, de máris eltűnt arcáról a pír, elfehéredett az ajka, és verítékcseppek jelentek meg a homlokán.

- Igaza van, uram. Maga csakugyan orvos, vagyis inkább sebész: az ember elevenébe vág. De térjünk vissza magára! Gilbert-nek hívják, ugye? Legalábbis ezen a néven írta a memorandumokat.

- Boldogsággal tölt el, hogy felségednek ilyen kiváló az emlékezete, bár jól belegondolva, nemigen van okom büszkének lenni rá.

- Ezt hogy érti?

- Azt hiszem, hogy felséged nem is olyan rég hallotta utoljára a nevemet.

- Nem értem.

- Hat nappal ezelőtt letartóztattak, és a Bastille-ba zártak. Márpedig én úgy tudom, hogy a király tudta nélkül nem lehet valamennyire is fontos letartóztatást végrehajtani.

- Maga a Bastille-ban! - kerekedett el a király szeme.

- Tessék, a rablajstrom, felség. Amint mondani bátorkodtam, hat napja vetettek börtönbe a király parancsára, és ma szabadultam, hála a népnek.

- Ma?

- Igen, felség. Felséged nem hallotta az ágyúszót?

- Dehogynem.

- Nos, az ágyúk nyitották meg börtönöm kapuját.

- Ó! - suttogta a király. - Azt mondanám, hogy szívből örvendek, ha az az ágyú nem a Bastille-ra s egyszersmind a királyságra lőtt volna.

- Ne tekintse egy eszme jelképeként a börtönt, felség! Örüljön inkább, hogy a Bastille elesett, mivel nem történhet meg többé, hogy a király tudta nélkül afféle igazságtalanságokat kövessenek el, amilyenek én magam is áldozata lettem.

- De hát csak van valami oka a letartóztatásának, uram!

- Elképzelni se tudom, hogy mi oka lehet, felség. Mihelyt francia földre tettem a lábam, letartóztattak, és börtönbe zártak; ez történt.

- Nem gondolja, uram - mondta XVI. Lajos szelíden -, hogy van abban némi önzés, hogy idejön, de csak hogy megossza velem a gondját, amikor pedig oly nagy szükségem volna rá, hogy én oszthassam meg a gondjaimat valakivel?

- Én csak egyetlen szó választ kérek felségedtől.

- Mi légyen az a szó?
- Van-e része felségednek a letartóztatásomban: igen vagy nem?
- Azt se tudtam, hogy visszatért Franciaországba.
- Örömmel tölt el a válasza, felség, mert ezentúl fennhangon hirdethetem, hogy felségedet félrevezetve követnek el gazságokat a király nevében, és tulajdon példámmal győzhetem meg a kételkedőket.

A király elmosolyodott.

- Nemhiába orvos - mondta -, gyógyírt tesz a fájó sebre.
- Ó, felség! Nem fukarkodnék én a gyógyírral, és ha óhajtja, meggyógyítom én a fájó sebet, kezeskedem róla.
- Hogy óhajtom-e? De még mennyire!
- De nagy elszántság kell ám hozzá, felség!
- Megvan bennem az elszántság.
- Mielőtt továbblépnénk, kérem, felség, olvassa el ezt a pár szót, ami a rablajstromba vételelem szélére van írva.
- Hadd lássam!
- Íme, felség.

Gilbert odaadta a papirost a királynak. A király e szavakat olvasta:

„A királyné kérelmére...”

Összeráncolta a homlokát.

- A királyné kérelmére... Vajon miért vesztette el a királyné kegyét?
- Biztos vagyok benne, hogy őfelsége, a királyné még kevésbé ismer, mint amennyire felséged ismer.
- De hát mégiscsak el kellett hogy kövessen valamit! Senkit se zárnak csak úgy, ok nélkül a Bastille-ba!
- Az én példám is bizonyítja az ellenkezőjét.
- De hát Necker úr küldte magát hozzám, és ő írta alá az elfogatási parancsot!
- Ez igaz.
- Próbálja megtalálni az okot! Gondolja végig az életét! Gondolkozzon, nincs-e valami olyan körülmény, amelyről megfeledkezett!
- Hogy gondoljam végig az életemet? Hát jó, felség, végiggondolom, mégpedig fennhangon. Ne aggódjon, nem lesz hosszú. Tizenhat éves korom óta lankadatlanul dolgozom. Rousseau tanítványa, Balsamo társa, La Fayette és Washington barátja voltam; amióta elhagytam Franciaországot, nem követtem el semmi vétket vagy akár hibát, amelyért okolnom kellene magam. Amióta elegendő tudást szereztem, hogy gyógyíthassam a sebesülteket és a betegeket, mindig az jár a fejemben, hogy számot kell adnom Istennek minden gondolatomról, minden cselekedetemről. Mivel Isten azt a kötelezettséget róta rám, hogy gyógyítsam a teremtményeit, sebész lévén emberségből ontottam a vért, és kész voltam önnön véremet adni, hogy megmentsem a betegemet, vagy enyhítsem szenvedését; orvos lévén az emberek vigasztalója s

olykor csodatévője voltam. Így múlt el tizenöt év. Isten áldása kísérte erőfeszítéseimet: sok-sok embert hoztam vissza az életbe, s mind hálával adózott nekem. Akik meghaltak, azokat Isten ítélte halálra. Nyugodt szívvel kijelenthetem, felség, hogy semmi nem terheli a lelkiismeretemet, amióta elhagytam Franciaországot, s annak már tizenöt éve.

- Amerikában csatlakozott az új eszmék hirdetőihez, és írásaiban maga is terjesztette nézeteiket.

- Úgy van, felség. És munkásságommal kivívtam a királyok és az emberek elismerését.

A király hallgatott.

- Felség - folytatta Gilbert -, az életem most már nyitott könyv felséged előtt. Senkit meg nem sértettem, senkit meg nem szomorítottam, se koldust, se királynét, megkérdem hát felségedet: miért büntettek?

- Majd beszélek a királynéval, Gilbert úr. Úgy gondolja, hogy az elfogató kérelem egyenesen a királynétól származik?

- Ezt egy szóval se mondtam, felség. Sőt azt hiszem, hogy a királyné csak ajánló széljegyzetet írt a kérvényre.

- Na látja! - mondta XVI. Lajos felvidulva.

- Igen, de maga is tudja, felség, hogy ha a királyné ajánl valamit, az parancs.

- És ki írta a levelet, amelyet a királyné ajánlással látott el? Mutassa a levelet!

- Parancsoljon, felség!

- De Charny grófné! - kiáltott döbbsen a király. - Ez lehetetlen! Mit követett el szegényke ellen?

- Nem is ismerek ilyen nevű hölgyet, felség. Ma hallottam először a nevét.

Lajos végigsimított a homlokán.

- Charny grófné! - suttogta. - Ő, aki maga a jóság, az erény és a tisztaság!

- Az lesz a vége, felség - mondta Gilbert nevetve -, hogy kiderül: a három isteni erény juttatott a Bastille-ba.

- Legjobb lesz, ha tiszta vizet öntünk a pohárba - mondta a király.

És meghúzta a csengőzsinórt.

Belépett egy ajtónálló.

- Nézzék meg, hogy Charny grófné nincs-e a királynénál! - utasította Lajos.

- Felség! - mondta az ajtónálló. - Charny grófné az imént haladt át a folyosón. Hintó várja a palota előtt.

- Fusson utána, és kérje meg, hogy jöjjön a dolgozószobámba! Fontos ügyben van beszédem vele. - Gilbert felé fordult: - Ugye, ezt kívánta, uram?

- Igen, felség - felelte Gilbert. - Fogadja hálás köszönetemet!

Charny grófné

A király tehát magához rendelte Charny grófnét. Gilbert behúzódott egy ablakmélyedésbe.

A király fel s alá járkált az Ökörszem-teremben; főtt a feje a közügyek miatt, és nem kevésbé Gilbert állhatatossága miatt, mert bár érezte, hogy most semmi mással nem volna szabad foglalkoznia, csak a párizsi eseményekkel, mégse tudta kivonni magát e különös egyéniség hatása alól.

Nyílt az ajtó; az ajtónálló bejelentette Charny grófnét, és Gilbert az összehúzott függöny-szárnyak közt látta, amint selymesen suhogó ruhában belép egy ifjú hölgy.

A hölgy a kor divatja szerint volt öltözve: mélyen kivágott, önmagában csíkos szürke selyemruhát viselt, vállkendőfélét, mely a melle alatt futott keresztbe, és hátul a derekán volt megkötve, s csodálatosan kiemelte formás, feszes keblét. Csinos kis kalap volt feltornyozott hajára tűzve; magas sarkú cipellője még jobban kiemelte finom, kecses bokáját; arisztokrati-kusan kicsi és hosszúkás kezében sétapálcát billegtetett: ilyen volt az a Gilbert által türelmetlenül várt személy, aki most belépett a királyhoz.

Az uralkodó elébe ment.

- Úgy hallottam, hogy indulni készült - mondta.

- Igen, felség - válaszolt a grófné -, éppen hintóba szálltam, amikor megkaptam felséged parancsát.

A határozott, csengő hang hallatára Gilbert megremegett. Arcába tódult a vér; borzongott, mintha hideg rázná.

Önkéntelenül kilépett a rejteket adó függöny mögül.

- Andrée! - suttogta. - Andrée...

- Asszonyom! - folytatta a király, aki a grófnéhoz hasonlóan semmit sem vett észre a homályban maradt Gilbert izgalmából. - Azért kértem ide, mert szeretnék választ kapni valamire.

- Felséged rendelkezésére állok.

A király arrafelé hajolt, ahol Gilbert állt, mintha figyelmeztetni akarná valamire.

A férfi elérte a király óhaját, hogy még ne mutakozzon, és nesztelenül visszahúzódott a függöny mögé.

- Nyolc-tíz nappal ezelőtt egy elfogatóparancsot terjesztettek Necker úr elé... - mondta a király.

Gilbert a függönyszárnyak közti kis résen át merően nézte Andrée-t.

A fiatal asszony sápadt volt, lázas, nyugtalan: olyan volt, mintha önmaga számára is ismeretlen, gyötrő gondolatok súlya alatt roskadozna.

- Ugye, hallja, amit mondok, grófné? - kérdezte a király Charnyné zavara láttán.

- Igen, felség.

- Kérem, asszonyom, elégítse ki a kíváncsiságomat!

- Megpróbálok visszaemlékezni - mondta Andrée.

- Engedelmeivel, felfrissítem az emlékezetét, grófné. Maga írta az elfogató kérelmet, és a királyné ajánló megjegyzést írt hozzá.

A grófné hallgatott. Lázás töprengésbe merült, de a gondolatai szemlátomást a való élet határain túlra repítették.

- Válaszoljon már, asszonyom! - mondta a király türelmét veszítve.

- Igaz - mondta reszketve Andrée -, igaz: én írtam a levelet, és őfelsége, a királyné ajánlást írt hozzá.

- Akkor most árulja el, milyen bűnt követett el az a személy, aki ellen ilyen súlyos büntetésért folyamodtak!

- Nem mondhatom meg felségednek, hogy mi volt az a bűn... csak annyit mondhatok, hogy súlyos bűn volt.

- Ó! Még nekem sem mondhatja meg?

- Még felségednek sem.

- Nem mondhatja meg a királynak?

- Nem. Bocsásson meg felséged, de nem tehetem.

- Nos, asszonyom, ez esetben neki magának fogja megmondani, mert megtagadhatja a választ XVI. Lajos királytól, de nem tagadhatja meg Gilbert doktortól.

- Gilbert doktortól? - kiáltott Andrée. - Nagy Isten! Hol van az az ember, felség?

Meglebbent a függöny, és előlépett Gilbert doktor. Majdnem olyan sápadt volt, mint Andrée.

- Ímhol az az ember - mondta a király.

Gilbert láttára a grófné megtántorodott. Megroggyanó térddel hátralépett, mint akit ájulás kerülget, s csak azért nem vágódott el, mert megkapaszkodott egy karosszékben. Úgy maradt, merev tartásba dermedve, értetlen, tágra nyílt szemmel, mint Eurüdiké, amikor a kígyóméreg a szívéig hatol.

- Engedje meg, asszonyom - hajolt meg Gilbert mély hódolattal -, engedje meg, hogy megismételjem a kérdést, amelyet őfelsége már feltett magának.

Andrée-nak remegett az ajka, de egyetlen szót se tudott kipréselni magából.

- Mit követtem el maga ellen, asszonyom - folytatta Gilbert -, amiért megérdemelném, hogy a parancsára egy iszonyú börtönbe vessenek?

Andrée alig tudta türtőztetni magát, de aztán csak-csak úrrá lett szíve indulatán, s olyan hideg tekintettel meredt Gilbert-re, mint a kígyó.

- Én nem ismerem magát, uram - mondta.

De Gilbert olyan átható, olyan szikrázó tekintettel nézett a szemébe, hogy a grófné nem állta a pillantását, és lesütötte a szemét.

- Látja, grófné - mondta a király -, ide vezet az aláírással való visszaélés. Maga is bevallja, hogy nem ismeri ezt az urat, aki kiváló orvos, tudós férfiú, s akinek semmit sem vethet a szemére...

Andrée felszegte a fejét, s lesújtó pillantást vetett Gilbert-re.

A férfi megőrizte nyugalmát és méltóságát.

- Azt mondom tehát - folytatta a király -, hogy méltánytalanul üldözte Gilbert doktort, nem a bűnösre sújtott le a büntetés. És ez vétek, grófné, nagy vétek.

- Felség... - szólt Andrée.

- Ó! - fojtotta bele a szót a király, aki kapva kapott az alkalmon, hogy végre sarokba szoríthatja a királyné bizalmas barátnőjét. - Ó! Tudom én, hogy maga jószívű asszony, és ha valakit üldöz a gyűlöletével, az az ember meg is érdemli a gyűlöletét, de nagyon szeretném, ha soha többé nem ismétlődne meg efféle félreértés. - Gilbert-hez fordult: - Mit tehetünk, doktor? Az idők bűne ez, s nem az embereké. Olyan világba születtünk, amelyben virágzik a korrupció, s ilyen világban is fogunk meghalni. De azon leszünk, hogy a jövőt szebbé tegyük az utókor számára, és nagyon remélem, hogy e munkámban számíthatok a segítségére, Gilbert doktor.

Lajos elhallgatott, s azt hitte, hogy szavaival elnyerte mindkét fél tetszését.

Szegény király! Szónoklatával bizonyára nagy sikert aratott volna a nemzetgyűlésben, s másnap minden királyhű újságban megjelentek volna a szavai.

De ez a két esküdt ellenség vajmi kevésbé értékelte békülékeny életbölcseletét.

- Felséged engedelmével megkérném a grófnét - mondta Gilbert -, hogy ismétlje meg, hogy nem ismer engem.

- Kérem, grófné, teljesítse a doktor kérését - mondta a király.

- Nem ismerem Gilbert doktort - felelt Andrée szilárd hangon.

- De ugye, ismer egy másik Gilbert-t, s a névrokonom bűne miatt sújtott engem a büntetés?

- Igen - mondta Andrée -, ismerem, és alávaló embernek tartom.

- Felség! - mondta Gilbert. - Nekem nincs jogom hozzá, hogy kérdéseket tegyek fel a grófnénak. De méltóztassék megkérdezni tőle, hogy mit követett el az az alávaló ember?

- Nem tagadhatja meg, grófné, hogy teljesítse ezt a jogos kívánságot.

- Hogy mit követett el? A királyné nyilván tudta, hogy mit követett el az az ember, hiszen támogatta a letartóztatási kérelmet.

- Csakhogy az nem elég, hogy a királyné meg legyen győződve ama Gilbert bűnösségéről, ajánlatos volna, ha én is meg volnék győződve róla. A királyné királyné, de én vagyok a király.

- Nos, felség, az a Gilbert nevű ember, aki ellen az elfogató kérelmet írtam, szörnyűséges bűnt követett el tizenhat évvel ezelőtt.

- Megkérdezné felséged a grófnétól, hogy hány éves ma az az ember?

A király megismételte a kérdést.

- Harminc-harminckét éves - válaszolta Andrée.

- Felség! - mondta Gilbert. - Ha azt a bűnt tizenhat éve követték el, akkor a tettes nem férfi, hanem gyerek volt, és ha az eltelt tizenhat év alatt a férfi megbánta a gyermek bűnét, talán érdemel némi irgalmat... Oszítja a véleményemet, felség?

- Hát maga ismeri a szóban forgó Gilbert-t, uram? - kérdezte a király.

- Ismerem, felség - mondta Gilbert.

- És csak azt a gyerekkori vétket követte el?

- Tudomásom szerint az óta a büntette óta... mert én kevésbé vagyok elnéző iránta, mint felséged, és nem véteknek tartom, amit tett, hanem igenis bűnnek... szóval, tudomásom szerint semmi olyat nem tett, amit bárki a világon felróhatna neki.

- Hacsak azt nem, hogy méregbe mártotta a tollat, és gyalázatos gúnyiratokat írt.

- Kérdezze meg a grófnétól, felség, hogy Gilbert letartóztatásának nem az volt-e az igazi oka, hogy így az ellenségei... pontosabban az ellensége, egy asszony könnyebben megszerezhetett egy bizonyos ládikát, amelyben bizonyos iratok vannak, melyek alkalmasak rá, hogy kompromittáljanak egy előkelő hölgyet, egy udvarhölgyet!

Andrée tetőtől talpig megremegett.

- Uram! - suttogta.

- Mit tud a ládikáról, grófné? - kérdezte a király. Nem kerülte el a figyelmét, hogy Andrée reszket és sápadozik.

- Ej, asszonyom! - kiáltott Gilbert, érezve, hogy ura a helyzetnek. - Elég a kertelésből, a hazugságból! Beszéljünk nyíltan! Én vagyok az a Gilbert, aki elkövette a bűnt, én vagyok az a Gilbert, aki a gúnyiratokat írta, én vagyok az a Gilbert, akitől ellopták a ládikát. És maga az az előkelő hölgy, az az udvarhölgy, akiről szó van. Legyen a király a bíránk, fogadja el őt bíránknak, és mondjuk el e bírónak, a királynak, az Istennek, mondjuk el neki, mi történt közöttünk, és ítélje meg tetteinket a király, addig is, amíg Isten nem ítélkezik felettünk!

- Maga mondhat, amit akar - vágott vissza a grófné -, de én semmi mást nem mondhatok, csak azt, hogy nem ismerem magát.

- És nem ismeri azt a ládikót se?

A grófné ökölbe szorította a kezét, és úgy beleharapott sápadt ajkába, hogy kiserkent belőle a vér.

- Nem, azt se ismerem - mondta.

De akkora erőfeszítésébe telt, hogy kimondja ezeket a szavakat, hogy megingott, mint szobor a talapzatán, ha reng a föld.

- Vigyázzon, asszonyom! - mondta Gilbert. - Biztosan nem felejtette el, hogy annak az embernek a tanítványa vagyok, akit úgy hívtak, hogy Joseph Balsamo, annak az embernek hatalma volt maga felett, s a hatalmát átadta nekem... Még egyszer megkérdezem: hajlandó válaszolni a kérdésekre? Magánál van a ládika?

- Nem - kiáltotta a grófné valósággal esztét vesztve, s egy olyan mozdulatot tett, mintha ki akarna rohanni a szobából. - Nem, nem és nem!

- Jól van - mondta Gilbert maga is elsápadva, s fenyegetően felemelte a karját. - Akkor hajolj meg, te acéltermészetű, gyémántszívű nő, törjön össze, zúzzon darabokra az akaratom ellen-állhatatlan ereje!

- Ne! Ne! - kiáltott örvénygve a grófné. - Segítsen, felség! Segítség!

- Beszélni fogsz - mondta Gilbert -, és se király, se Isten nem vonhat ki a hatalmam alól. Beszélni fogsz, kitárod a lelked az ünnepélyes jelenet felséges tanúja előtt... Felség! Ez a konok asszony most maga fogja feltárni, hogy mi rejtezik a lelkiismerete bugyraiban, s felséged belelát majd a lelke legrejtettebb zugaiba is, ami pedig csak Isten kiváltsága. Aludjon el, Charny grófné, aludjon és beszéljen! Akarom.

A grófné kiáltásra nyitotta a száját, de torkára forrt a szó, szétvetette a karját, hátratántorodott, és támaszt keresve a király karjaiba omlott. XVI. Lajos, maga is remegve, egy karosszékre ültette Andrée-t.

- Már hallottam erről - mondta a király -, de még sohasem láttam hasonlót. Delejes álomba merült, igaz, uram?

- Igen, felség. Fogja meg a hölgy kezét, és kérdezze meg, hogy miért csukatott börtönbe! - mondta Gilbert, mintha a királynak is parancsolhatna.

XVI. Lajos el volt kábulva a csodálatos jelenettől, és kettőt hátralepett, hogy megbizonyosodjon róla, nem alszik-e, és nem álom-e, ami a szeme előtt lejátszódik. Aztán olyan érdeklődéssel, mint a matematikus, amikor új megoldást fedez fel, odament a grófnéhez, és megfogta a kezét.

- Mondja meg, grófné, miért záratta börtönbe Gilbert doktort!

De a grófné álmában is összeszedte minden erejét, és kitépve a kezét a király kezéből, így kiáltott:

- Semmit se mondok.

A király Gilbert-re nézett; mintha arra volna kíváncsi, hogy melyik akarat lesz az erősebb: az övé vagy az Andrée-é.

Gilbert mosolygott.

- Ó, szóval semmit se fog mondani...

És az álomba merült Andrée-ra függesztve a tekintetét, tett egy lépést a karosszék felé.

Andrée megremegett.

- Nem beszél? - kérdezte, és még közelebb ment a grófnéhez.

Andrée mozdulatlanságba dermedt.

- Nem beszél? - ismételte. Most már ott állt közvetlenül Andrée előtt, s a feje fölé emelte a kezét. - Nem beszél?

Andrée teste görcsösen rángatózott.

- Vigyázzon! - kiáltott XVI. Lajos. - Még megöli!

- Ne féljen, felség, én csak a lelkével harcolok. A lélek még viaskodik, de hamarosan behódol.

- Lejebb engedte a kezét. - Beszéljen! - parancsolta.

Andrée kitárta a karját, mintha le akarná feszíteni magáról a mellét préselő láthatatlan abroncsot.

- Beszéljen! - ismételte Gilbert, s még lejebb engedte a kezét.

Pattanásig feszültek a fiatal nő izmai. Tajték jelent meg a szája szögletében, s úgy látszott, mindjárt epilepsziás rohamot kap.

- Doktor! Doktor! Vigyázzon! - mondta a király.

De Gilbert ügyet se vetett rá, hanem még lejebb engedte a kezét, és tenyerével megérintette a grófné homlokát.

- Beszéljen! - mondta. - Akarom.

A kéz érintésére Andrée mélyet sóhajtott. Elnyiedt a karja, mellére hanyatlott a feje, és lehunyt pillája alól könnyek patakzottak.

- Ó, Istenem! Istenem! - suttogta.

- Hívja csak segítségül Istent! De aki Istenre hivatkozik, nem féli az Istent.

- Ó, mennyire gyűlölöm magát! - mondta a grófné.

- Jól van, gyűlöljön, csak beszéljen!

- Felség! Felség! - kiáltott Andrée. - Mondja meg neki, hogy éget, marcangol, megöl!

- Beszéljen! - mondta Gilbert.

Aztán intett a királynak, hogy kérdezhet.

- Csakugyan a doktor az az ember, akit börtönbe akart juttatni, és akit végül is börtönbe juttatott?

- Igen.

- Tehát nem tévedés, félreértés történt?

- Nem.

- És mi van a ládikóval?

- Nem hagyhattam a kezei közt - mondta tompán a grófné. Gilbert és a király összenézett.

- Mit csinált? Elorozta? - kérdezte a XVI. Lajos.

- Eloroztattam.

- Mondja el gyorsan, hogy történt! - A király, megfélemlítve az illemtől, letérdelt Andrée elé.

- Eloroztatta?

- Igen.

- Hol és hogyan?

- Tudomást szereztem róla, hogy Gilbert, aki tizenhat év alatt csak kétszer járt Franciaországban, most hazakészül, és végleg itt akar maradni.

- Beszéljen a ládikáról! - mondta a király.

- Crosne rendőrfőnök úrtól megtudtam, hogy Gilbert az egyik franciaországi útja alkalmával földeket vásárolt Villers-Cotterets környékén, és hogy teljes bizalmát élvezzi az a gazda, aki igazgatja a birtokát, gyanítottam hát, hogy nála van a ládikó.

- Miből gyanította?

- Jártam Mesmernél. Elaltattam magam, és láttam a ládikát.

- Hol?

- Egy földszinti szobában levő nagy szekrényben, a fehérenemű alatt.

- Hát ez csudálatos! - mondta a király. - Folytassa, folytassa!

- Azután a királyné ajánlásával visszamentem Croshe úrhoz, és ő odaadta nekem az egyik legügyesebb emberét.

- Mi a neve annak az embernek? - kérdezte Gilbert.

Andrée összerándult, mintha izzó vassal értek volna hozzá.

- A nevét kérdem - ismételte Gilbert.

Andrée megpróbált ellenállni.

- Halljam a nevét! - mondta a doktor.

- Settengő - mondta Andrée.

- Aztán mi történt? - kérdezte a király.

- Tegnap reggel Settengő megszerezte a ládikát. Nincs több mondanivalóm.

- De van - mondta Gilbert. - Most mondja meg a királynak, hogy hol az a ládikó!

- Ó, ez már túlzás! - mondta a király.

- Nem túlzás, felség.

- De hát attól a Settengőtől vagy Crosne úrtól úgyis megtudhatjuk...

- De könnyebben és gyorsabban megtudhatjuk a grófnétól.

Andrée - hogy visszatartsa a szavakat - olyan erősen összeszorította a fogát, hogy majdnem eltörött az állkapcsa.

A király felhívta Gilbert figyelmét, hogy milyen ideges görcsbe rándult a grófné arca.

Gilbert csak mosolygott.

A hüvelykujja és a mutatóujja közé csippentette Andrée állát, és az arcizmok tüstént elernyedtek.

- Először is jelentse ki a király előtt, hogy az a ládika Gilbert doktor tulajdona volt!

- Igen, igen, az övé a ládika - mondta ádáz dühvel az alvó.

- És most hol van? - kérdezte Gilbert. - Rajta, ki vele, ne rabolja a király drága idejét!

- Settengőnél - mondta a grófné rövid habozás után.

Gilbert észrevette a pillanatnyi tétovázást.

- Hazudik - kiáltotta -, vagyis hát megpróbál hazudni. Hol a ládika? Tudni akarom.

- Nálam, Versailles-ban - mondta Andrée könnyekben törve ki. Egész teste rángatózott. - Otthon van a ládika, és Settengő tizenegy óra óta vár rám, ahogy megbeszéltük.

Éjfél ütött az óra.

- Még most is várja?

- Igen.

- Melyik szobában van?

- A szalonban.

- Hol ül?

- Nem ül, hanem áll, a kandallónak támaszkodva.

- És a ládika?

- Ott van előtte az asztalon... Ó!

- Mi történt?

- Gyorsan küldjük el azt az embert! Úgy volt, hogy Charny úr holnap jön meg, de az események miatt még ma éjjel megérkezik. Látom őt. Sèvres-ben van. Távolítsák el azt az embert, nehogy a gróf ott találja!

- Ugye, hallotta felséged? Hol lakik Charny grófné?

- Hol lakik, grófné?

- A Királyné útján, felség.

- Jól van.

- Hallotta felséged: az a ládika az enyém. Megparancsolja-e felséged, hogy visszaadják?

- Mégpedig azonnal, uram.

A király odahúzott egy spanyolfalat, hogy eltakarja Charnynét, behívta a szolgálatban levő testőrtisztet, és halkán parancsolt neki valamit.

24

Királyi bölcsélet

A kor nagy szellemei, akik három hónapja mással se törődtek, csak azzal, hogy hogyan lehetne megoldani Franciaország sorskérdéseit, alkalmasint megmosolyogták volna a királyt, látva milyen különös foglalatosságnak szenteli idejét, holott alattvalói az uralmát fenyegetik; megmosolyogták volna, amiért lelkiismeretes tudós módjára egy fizikai jelenség vizsgálatába mélyed, holott már a végső kibontakozáshoz közeleg a legjelentékenyebb politikai jelenség, amely valaha is lejátszódott Franciaországban: a monarchia demokráciába való átváltozása.

Odakint a lázadás vihara morajlott, és Lajos megfeledkezve a nap szörnyű eseményeiről, a Bastille elestéről, Flesselles, Launay és Losme haláláról, arról, hogy a nemzetgyűlés fellázadni készül ellene, XVI. Lajos király magánügyek megoldásán töprengett, és azok a felfedezések, amelyeket a döbbenetes jelenet láttára tett, legalább annyira lekötötték, mint a legfontosabb államügyek.

Halkan parancsolt valamit a testőrtisztnek, aztán gyorsan visszament Gilbert-hez. A doktor eltávolította Andrée lelkéből a belétáplált fluidum fölöslegét: nyugodt álommá változtatta a delejes kábulatot.

A grófné légzése egyszeriben nyugodttá és szabályossá vált, akár egy gyermeké. Akkor Gilbert egyetlen mozdulattal felnyitotta a szemét, és révületbe hozta.

Teljes csodájában kitárult Andrée páratlan szépsége. Megszabadult minden e világi hordaléktól, s a vére, mely az imént még pirt festett orcájára, most visszaáramlott ismét szabályosan dobogó szívébe. Halovány volt az arca, de nem sápadt, hanem olyan szép alabástromszínű, mint a keleti nőké; tágra meredt szemét az égre emelte, s alul látni lehetett csillogó szeme fehérjét; enyhén táguló orrcimpája mintha a földinél tisztább levegőt szippantott volna; az ajka - bár, mint mondtuk, az arca elvesztette üde pírját -, az ajka meggypiros maradt, s résnyire nyilván megmutatta fogainak harmatozó gyöngysorát.

A feje egy kicsit hátrabillent, kimondhatatlan, szinte angyali bájjal.

Mozdulatlan tekintete messzire, nagyon messzire hatolt, talán egészen Isten trónusának grádicsáig.

A királyt elkápráztatta a tünemény. Gilbert sóhajtva elfordította a fejét; nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy isteni szépségében ragyogtassa fel Andrée-t, és most olyan boldogtalannak érezte magát, mint Pügmalión, sőt boldogtalanabbnak, mert tudta, hogy mily érzéketlen ez a gyönyörű szobor, és megrettent tulajdon művétől.

Vissza se fordulva intett Andrée felé, s az asszony pillája lecsukódott.

A király megkérte Gilbert-t, hogy adjon magyarázatot erre a kegyelmi állapotra, amelyben a lélek elszabadul a testtől, és szabadon, boldogan, fenségesen szárnyal a földi nyomorúság fölött.

Gilbert - mint minden igazán magasrendű ember - nem szégyellte kimondani azt a szót, amely oly nehezen hagyja el a közepszerűek ajkát: „Nem tudom.” Bevallotta tudatlanságát a királynak, azt, hogy nem tud magyarázatot adni a jelenségre, amelyet pedig ő maga hozott létre; a tény tény, de e ténynek nincs magyarázata.

- Látja, doktor - mondta a király Gilbert vallomására -, ez is egyike ama titkoknak, amelyeket a természet csak egy más nemzedék tudósai előtt fog felfedni. Az utókor majd fényt derít erre a rejtélyre, mint ahogy megannyi megfejthetetlennek vélt rejtélyre fény derül. A mi szemünkben ez a jelenség rejtély, az apáink még ördögösségnek vagy boszorkányságnak nevezték volna.

- Igen, felség - válaszolta Gilbert mosolyogva -, és nekem abban a megtiszteltetésben lett volna részem, hogy tudatlan tudósok és hitetlen papok megégetnek a Grève téren egy meg nem értett vallás nagyobb dicsőségére.

- Kitől tanulta a tudományát? - kérdezte a király. - Mesmer tanítványa volt?

- Nem, nem, felség - felelte mosolyogva Gilbert -, én már tíz évvel azelőtt tanúja voltam a tudomány legdöbbenetesebb jelenségeinek, hogy Mesmer nevét kiejtették volna Franciaországban.

- Mondja csak! Ez a Mesmer, aki lázba hozta egész Párizst, maga szerint sarlatán volt, vagy nem volt sarlatán? Úgy látom, hogy maga sokkal egyszerűbben csinálja, mint ő. Sok mindent hallottam Mesmer kísérleteiről, meg Deslon és Puységur kísérleteiről is. Bizonyára tudja, miket mondtak róluk... valóság volt vagy üres locsogás?

- Igen, magam is figyelemmel kísértem a vitát, felség.

- No és mi a véleménye a híres dézsáról?

- Kérem felségedet, bocsásson meg, amiért kétellyel válaszolok minden olyan kérdésre, amely a delejezésre vonatkozik. A delejezés még nem művészet.

- Úgy gondolja?

- Viszont kétségkívül hatalom, rettenetes hatalom, mivel megsemmisíti a szabad akaratot, elválasztja a lelket a testtől, az alvó testét kiszolgáltatja a delejezőnek, s az alvónak nincs se ereje, se akarata, hogy védekezzen. Igen különös jelenségeket láttam, felség, s már régóta magam is létre tudom hozni őket. De azt mondom, kételkedem.

- Hogyhogy kételkedik? Csodákat művel, és mégis kételkedik?

- Nem, nem, felség, most nem kételkedem. E percben itt van előttem egy hihetetlen és ismeretlen hatalom bizonyítéka. De ha nincs előttem a bizonyíték, ha egyedül vagyok otthon, s a könyvespolcomra tekintve azt látom, amit az emberi tudomány három évezred alatt leírt... nos, amikor a tudomány azt mondja, hogy nem, lehetetlen, amikor a szellem és az értelem azt mondja, hogy nem, lehetetlen, olyankor bizony kételkedem.

- És a mestere kételkedett-e, doktor?

- Lehet, hogy kételkedett, de nem volt olyan őszinte, mint én, és nem mondta ki.

- Deslon volt a mestere? Vagy Puységur?

- Egyik se, felség. Az én mesterem magasan fölöttük állt. Láttam, milyen csodákra volt képes, főképp a sebek gyógyításában, és mondhatom, minden tudományban járatos volt. Magába szívta az egyiptomi tanokat. Elsajátította az asszír civilizáció alkímiáját. Nagy tudós volt és éles elméjű bölcselő, szerencsésen találkozott benne az élettapasztalat és a törhetetlen akarat.

- Ismertem? - kérdezte a király.

Gilbert tétovázott.

- Azt kérdem, hogy ismertem-e.

- Igen, felség.

- Megmondaná a nevét?

- Félek, hogy ha kiejteném azt a nevet a király előtt, bosszúságot okoznék felségednek. És én nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy nem adózom kellő tisztelettel felséged iránt, kivált most, amikor a franciák nagy része nem áttal packázni királyi felségeddel.

- Nevezze meg bátran azt az embert, Gilbert doktor, mert higgye el, nekem is megvan a filozófiám, s az a filozófia elég szilárd, hogy mosolyogjak a jelen sértésein és a jövő veszélyein egyaránt.

Gilbert a bátortás ellenére sem szánta rá magát, hogy megnevezze mesterét.

A király odament hozzá.

- Uram - mondta mosolyogva -, akár magát a Sátánt is megnevezheti, mert biztosíthatom róla, hogy a Sátán ellen is fel vagyok vértézve. Olyan vértém van, amely a maguk ellentmondást nem tűrő bölcselőit nem védik és soha nem is fogják védeni, olyan vért, amilyen talán csak nekem van e században, s melyet nem szégyellek felölteni, s ez a vért a hit.

- Felségednek csakugyan olyan erős a hite, mint a Szent Lajosé - mondta Gilbert.

- S megvallom, uram, hogy ebben rejlik minden erőm. Szeretem a tudományt, rajongok a materializmus eredményeiért, bizonyára tudja, hogy magam is matematikus vagyok, örömmel tölt el egy bonyolult összeadás, egy érdekes algebrai képlet, de azokkal szemben, akik az ateizmusukat táplálják az algebrával, nekem ott a hitem, mely egy fokkal följük helyez és egy fokkal alájuk: följük a jóban és alájuk a rosszban. Láthatja, doktor, hogy olyan ember vagyok, akinek mindent meg lehet mondani, olyan király, akinek van ereje hozzá, hogy bármit elviseljen.

- Köszönöm felséged szavait - mondta Gilbert meghajolva -, hiszen majdhogynem baráti bizalommal tisztelte meg szerénységemet.

- Ó, én azt szeretném - mondta a félénk XVI. Lajos -, én azt szeretném, ha egész Európa hallotta volna a szavaimat. Ha a franciák olvasni tudnának a lelkemben, és látnák mindazt az erőt és szeretetet, ami bennem lakozik, biztosan kevésbé állnának ellen nekem.

A mondat utolsó része, mely sértett királyi gőgről tanúskodott, sokat ártott XVI. Lajosnak Gilbert szemében.

Most már nem akarta kímélni a királyt.

- Mivel felséged kívánja, megmondom, ki volt a mesterem: Cagliostro gróf.

- Ó! - vörösödött el Lajos. - Az a sarlatán? Az a hitetlen empirikus?

- Jól mondja felséged: empirikus. Felséged bizonyára tudja, hogy ez a szó a tudomány egyik legnemesebb szava. *Empirikus* azt jelenti, hogy a tapasztalat embere, *próbálkozó ember*. Az örök próbálkozás pedig a legszebb és legnagyobb isteni kegy, amely egy gondolkodónak, egy orvosnak vagy bármely halandó embernek megadatik. Az az ember, aki egész életében próbálkozik, értelmes életet él.

- Ej, uram! - mondta XVI. Lajos. - Ez a Cagliostro, akit maga a védelmébe vesz, a királyok nagy ellensége volt.

Gilbert-nek eszébe jutott a nyakék ügye.

- Nem azt akarta mondani felséged, hogy a királynék ellensége?

Lajos összerezzen a fullánkossal.

- Igen, több mint gyanús volt a viselkedése Louis de Rohan herceg ügyében.

- Cagliostro abban az ügyben is emberi küldetését teljesítette: próbálkozott, kipróbálta önmagát. Tudományban, erkölcsben, politikában nincs jó vagy rossz, csak megfigyelt jelenségek, csak tények vannak. De nem akarom védelmezni őt, felség. Az embert gyakran éri méltán a gáncs... bár az utókor átértékeli az emberek ítéletét, s ami ma gáncsot, holnap tán dicsőítést érdemel... csak hogy én nem az embertől tanultam, hanem a tudóstól, a filozófustól.

- Jól van, jól - mondta a király, noha még sajgott a szíve, és háborgott sértett büszkesége -, hagyjuk ezt! Hanem megfélemtünk a grófnéról, pedig lehet, hogy szenved.

- Ha felséged óhajtja, felébresztem, habár azt szerettem volna, ha még alszik, amikor idehozzák a ládikát.

- Miért?

- Mert szerettem volna megkímélni a túl kemény leckétől.

- Várjon csak! - mondta a király. - Azt hiszem, most hozzák.

Úgy is volt: híven és pontosan teljesítették a király parancsát. Elmentek a Charny-palotába, ott találták a ládikát a Settengő csúfnevű rendőrtiszt kezében, ahogy a grófné megmondta, és haladéktalanul elhozták a kért tárgyat a királynak.

A király elégedetten bólintott a ládikát átadó testőrtisztnek, majd intett neki, hogy távozzon.

- Nos... - szólt XVI. Lajos.

- Nos, felség, ez az a ládika, amelyet elloptak tőlem.

- Nyissa ki! - mondta a király.

- Felséged óhaja parancs. De figyelmeztetnem kell felségedet valamire.

- Mire?

- Arra, hogy amiként mondtam felségednek, ez a ládika olyan iratokat tartalmaz, amelyekből egy nő becsülete függ.

- A grófné az a nő?

- Igen. Tudom, hogy a grófné becsülete nem forog veszélyben, hiszen felséged bizonyára meg fogja őrizni a titkát. Nyissa ki, felség! - Gilbert odalépett a királyhoz, és átnyújtotta a ládika kulcsát.

- Vigye el ezt a ládikát, uram, a magáé - mondta hűvösen XVI. Lajos.

- Köszönöm, felség. És most mi legyen a grófnéval?

- Nehogy itt ébressze fel! Nem akarom látni a döbbenetét, a fájdalmát.

- A grófné ott fog felébredni, ahol felséged óhajtja.

- Talán az lenne a legalkalmasabb, ha a királynéhez vitetnénk.

Lajos csöngetett. Belépett egy testőrtiszt.

- Kapitány úr! - mondta a király. - A grófné elájult a párizsi események hallatán. Vitesse a királynéhez!

- Mennyi időbe telik, amíg odaviszik? - kérdezte Gilbert a királytól.

- Talán ha tíz percbe.

Gilbert a grófné feje fölé tette a kezét.

- Ébredjen fel negyedóra múlva! - mondta.

A testőrtiszt parancsára bejött két katona, és karosszékestül kivitték a grófnét.

- Mit óhajt még, Gilbert úr? - kérdezte a király.

- Egy olyan kegyet kérek, amely lehetővé teszi, hogy felséged közelében maradjak, s egyszersmind a hasznára legyek.

A király hiába töprengett, mi lehet ez a kegy.

- Beszéljen világosabban! - mondta.

- Szeretnék a király orvosa lenni. Senkinek a dicsőségét nem akarom elhomályosítani: ez egy olyan tiszteletbeli állás, melyhez bizalom szükségeltetik, de amely nem kelt irigységet.

- Rendben van - mondta a király. - Isten vele, Gilbert úr... Várjon csak! Adja át üdvözetemet Neckernek! Isten vele!... A vacsorámat! - kiáltotta, mihelyt Gilbert eltávozott.

Nem volt olyan esemény, amely kedvéért XVI. Lajos lemondott volna az étkezésről.

25

A királynénál

Miközben a király leckét vett az okkult tudományokból, hogy megtanuljon a bölcsélet erejével szembeszállni a Forradalommal, a királyné - maga is eltökélt és mélyen gondolkodó filozófus, csak egészen másképpen -, nos, a királyné a tanácskozásterembe szólította mindazokat, akiket híveinek neveztek, alkalmasint azért, mert még egyikőjüknek sem adatott meg, hogy bebizonyítsa hűségét.

A királynénál is apróra elmondták a szörnyű nap minden részletét.

Sőt, őt tájékoztatták legelőbb, mivel ismerve rettenthetetlenségét, aggályoskodás nélkül figyelmeztették a veszélyre.

Tábornokok, udvaroncok, papok, hölgyek gyűltek össze a királyné körül.

Az ajtókat takaró súlyos függönyök körül tettvágytól égő bátor fiatal tisztek toporogtak, akiknek a lázongás várva várt alkalom volt, hogy - miként egy lovagi tornán - példát adjanak vitézségükből a hölgyek előtt.

A monarchia odaadó, lelkes szolgálói figyelmesen hallgatták Lambesc herceg beszámolóját a párizsi eseményekről. Lambesc a tuilériákbeli összecsapás után amúgy porosan Versailles-ba futott az ezrede élén, és mintegy vigaszként adta át a valóságot az elképedt társaságnak, amelynek egyes tagjai még nagyobbnak képzelték a bajt, mint amekkora igazából volt.

A királyné egy asztalnál ült.

Már nem az a kedves és szép menyasszony volt, aki történetünk kezdetén Franciaország védangyalaként olajággal a kezében lépte át az északi határt. Nem is az a szép és elragadó hercegnő, aki Lamballe hercegné társaságában egy este belépett Mesmer titokzatos házába, s nevetgélve, hitetlenkedve odaült a jelképes dézsához, hogy kifaggassa a jövő felől.

Nem. Megvetően ajkát biggyesztő, szemöldökét ráncoló, döllyfős és elszánt királyné volt, olyan asszony, akinek a szívéből elillant a benne levő szeretet egy része; e kedves és éltető érzés helyébe keserű epe csepegett, egyre jobban mérgezve a vért.

Egy szó, mint száz, a versailles-i arcképcsarnok harmadik portréja volt, vagyis nem Mária Antónia, nem is Franciaország királynéja, hanem az a személy, akit lassan már csak azzal a névvel illettek: az osztrák nő.

Mögötte, a félhomályban fiatal nő hevert egy pamlagon; fejét egy párnán nyugtatta, homlokára szorította a kezét.

Diane de Polignac.

A királyné, megpillantva Lambesc herceget, örvendezve egyszersmind csüggedten intett, s ez a mozdulat azt jelentette: „Végre megtudjuk, mi történt.”

Lambesc meghajolt, szavak nélkül is bocsánatot kérve, hogy piszkos a csizmája, poros a ruhája, s hogy elgörbült kardja nem megy vissza hüvelyébe.

- Nos, Lambesc úr - szólalt meg a királyné -, egyenest Párizsból jön?

- Igen, felség.

- Mit csinál a nép?

- Gyilkol és gyűjtogat.

- Örület hajtja? Vagy gyűlölet?

- Egyik se. A kegyetlenség.

A királyné elgondolkozott, mintha arra készülne, hogy kifejtse a népről való véleményét. Aztán megrázta a fejét.

- Nem, herceg - szólt -, a nép nem kegyetlen, vagy ha mégis, hát oka van rá. Beszéljen őszintén! Mi ez? Örület? Gyűlölet?

- Nos, azt hiszem, őrvöngésig fokozott gyűlölet, asszonyom.

- S kit gyűlöl a nép? Ó! már megint tétovázik, herceg... Figyelmeztetem, ha így folytatja, nem tartok igényt a beszámolójára, hanem Párizsba menesztem az egyik fullajtáromat; egy óra alatt odaér, egy óra alatt tájékozódik, egy óra alatt visszaér, és három óra múlva elmondja nekem, mi történt, éppoly egyszerűen és világosan, akár egy homéroszi hírnök.

Mosolyogva előrelépett Dreux-Brézé.

- Eh, ne törődjön a nép gyűlöletével, asszonyom! - mondta. - Lehet, hogy mindent és mindenkit gyűlöl a nép, de magát akkor se gyűlöl.

A királyné ügyet se vetett a hízelkedő szavakra.

- Rajta, herceg! - mondta Lambescnak. - Beszéljen!

- Nos, asszonyom, az az igazság, hogy a nép gyűlöletből cselekszik.

- Engem gyűlölnék!

- Mindenkit, aki uralkodik felettük.

- Végre! Csak hogy kimondta az igazságot! Érzem, hogy ez az igazság - jelentette ki a királyné.

- Katona vagyok, felség - mondta a herceg.

- Jól van. Beszéljen hát katona módjára! Mit kell tennünk?

- Semmit, asszonyom.

Felmorajlott a hímzett ruhás, aranykardos gyülekezet, a királyné pedig így kiáltott:

- Semmit? Hogy hogy semmit? És ezt maga, a lotaringiai herceg mondja Franciaország királynéjának, miközben a nép gyilkol és gyújtogat? Csak nem azt állítja, hogy semmit se tehetünk?

Mária Antónia szavait egyetértő moraj fogadta.

A királyné körbehordozta pillantását az egybegyűlteken, s a lángoló tekintetek közül kiválasztotta a leglángolóbbakat: belőlük olvasta ki a legodaadóbb hűséget.

- Ne tegyünk semmit - folytatta a herceg -, mert a párizsi ember megbékél, ha békén hagyjuk, csak akkor harcias, ha felingerlik. Miért adjuk meg neki a harc dicsőségét, miért tegyük próbára a hadiszerencsét? Maradjunk nyugton, és három nap múlva elül a láрма Párizsban.

- No és a Bastille, uram?

- Ó, a Bastille! Bezárjuk a kapuit, és elfogjuk azokat, akik elfoglalták, azzal kész.

Tétova nevetés hallatszott a néma csoport felől.

A királyné azt felelte:

- Ejnye, herceg! Ezt csak azért mondja, hogy megnyugtasson.

És elgondolkozva tenyerébe fektette az állát, aztán odament Diane de Polignachoz, aki üres tekintettel, sápadtan és szomorúan hevert a pamlagon.

A hercegnő szemlátomást rémülten hallgatta a párizsi híreket; csak akkor mosolyodott el, amikor a királyné megállt előtte, de az a mosoly bágyadt volt és színtelen, mint egy hervadt virág.

- Nos, hercegnő, mit szól ehhez az egészhez? - kérdezte a királyné.

- Sajnos, nincs mit mondanom.

- Nincs mit mondania?

- Nincs.

És csüggedten rázta a fejét.

- Ejnye! Csak nem fél az én Diane barátném? - suttogta a fülébe a királyné. Fennhangon pedig azt mondta: - Hol van a rettenthetetlen Charny grófné? Úgy látom szükségünk van rá, hogy megnyugtasson bennünket.

- A grófné épp indulni készült, amikor hívatta a király - mondta Miseryné.

- Nocsak! Hívatta a király... - ismételte szórakozottan Mária Antónia.

És csak most vette észre, hogy milyen furcsa csend veszi körül.

Hát igen, azok a hallatlan, hihetetlen események, amelyeknek riasztó híre fokozatosan eljutott Versailles-ba, még a legszilárdabb lelkeket is lesújtotta nem is annyira félelmet, mintsem döbbenetet keltve.

A királyné megérezte, hogy fel kell ráznia bénult híveit.

- Hát senki sem ad tanácsot nekem? - kérdezte. - Így is jó. Én leszek a saját tanácsadóm.

Mindenki közelebb lépett Mária Antóniához.

- Nem gonosz a nép - mondta a királyné -, csak megtévelyedett. Azért gyűlöl bennünket, mert nem ismer. Menjünk hát közelebb hozzá!

- Menjünk közelebb hozzá, de csak hogy megbüntessük - szólt egy hang -, mivel kételkedik az uraiban, és az bűn.

A királyné a hang felé fordult, és megismerte Bezenval bárót.

- Ó! maga az, báró úr? Netán valami jó tanáccsal kíván szolgálni?

- Az a tanácsom, asszonyom, hogy büntessük meg a népet - hajolt meg Bezenval.

- Rendben van - mondta a királyné -, a király meg fogja büntetni a népet, de jó apaként.

- Keményen büntet, ki igazán szeret - mondta a báró. Lambesc felé fordult: - Egyetért velem, herceg? A nép gyilkosságokat követett el.

- S e gyilkosságokat, fájdalom, megtorlásnak nevezi - mondta egy üde, lágy hang.

A királyné felkapta a fejét:

- Igaza van, kedves Lamballe hercegné, és éppen ez az, amiben téved a nép. Ezért is leszünk elnézőek hozzá.

- Igen - válaszolt szelíden és halkán a hercegné -, csakhogy azt hiszem, hogy mielőtt azon kezdenénk gondolkozni, hogy büntetnünk kell-e, azt kell meggondolnunk, hogy győzni tudunk-e.

Kiáltozás harsant: mindenki hevesen tiltakozott az igazság ellen, amelyet e nemes lélek nem habozott kimondani.

- Még hogy győzni tudunk-e? Ne feledkezzen meg a svájciakról! - mondta valaki.

- Meg a németekről! - mondta a másik.

- Meg a királyi testőrségről! - mondta a harmadik.

- Nem bízik a nemesi hadseregben! - kiáltott egy fiatalember, aki a Bercsényi-huszárok főhadnagyi egyenruháját viselte. - Miért szégyenít meg bennünket, asszonyom? Ne feledje, hogy a király, ha akarja, holnapra negyvenezer embert állíthat csatasorba, Párizs ellen vezényelheti azt a negyvenezer embert, és akár le is romboltathatja Párizst. Ne feledje, hogy negyvenezer odaadó katona felér vagy félmillió lázadó párizsival!

A fiatalember, aki e szavakat hallatta, még nyilván sok hasonló érvet fel tudott volna sorakoztatni, de hirtelen elhallgatott, mert észrevette, hogy a királyné rászegezi a tekintetét; egy tiszt csoportban állt, és lelkesedésétől elragadtatva többre merészkedett, mint amennyit a rangja és az illendőség megengedett.

Elhallgatott hát, mint mondtuk, s szégyenkezett a szavai hatása miatt.

De már késő volt, a királyné felfigyelt rá.

- Ismeri a helyzetet, uram? - kérdezte nyájasan.

- Igen, felség - mondta a fiatalember pirulva -, ott voltam a Champs-Élysées-n.

- Akkor rajta, uram, beszéljen! Jöjjön közelebb!

A társak utat engedtek a fiatalembernek, s ő egy kicsit megilletődve a királyné elé járult.

Lambesc herceg és Bezenval pedig hátrébb húzódott, mintha méltóságukon alulinak tartanák, hogy részt vegyenek e tanácsfélén.

A királyné - legalábbis látszólag - ügyet se vetett rá, hogy kivonták magukat a tanácskozásból.

- Szóval maga szerint a királynak negyvenezer embere van? - kérdezte.

- Igen, felség.

- Párizs körül?

- Saint-Denis-ben, Saint-Mandéban, Montmartre-ban és Grenelle-ben.

- Halljam a részleteket, uram, a részleteket! - kiáltott a királyné.

- Lambesc úr és Bezenval úr összehasonlíthatatlanul jobban ismeri a részleteket, mint én, asszonyom.

- Folytassa, uram! A maga szájából kívánom hallani a részleteket. Kinek a parancsnoksága alatt áll az a negyvenezer ember?

- Mindenekelőtt Bezenval úr és Lambesc úr parancsnoksága alatt, továbbá Condé herceg, Narbonne-Fritzlár úr és Salkenaym úr parancsnoksága alatt.

- Igaz ez, herceg? - kérdezte a királyné Lambeschoz fordulva.

- Igen, felség - hajolt meg a herceg.

- A montmartre-i dombon erős tüzéség van felállítva - folytatta a fiatalember -, az ágyúk hatósugarában levő városrészt hat óra alatt földig lehet rombolni. Adjanak jelt a montmartre-i ágyúk, a vincennes-iek válaszoljanak nekik, vonuljon tízezer ember a Champs-Élysées-re, tízezer a déli kapuhoz, tízezer a Saint-Martin utcába, tízezer a Bastille-hoz! Hadd hallja egész Párizs az ágyúk és a puskák szavát a város négy legfontosabb pontján, akkor Párizs huszon-négy óra hosszat se tartja magát!

- Na, ez végre őszinte beszéd, ez végre határozott terv! Mit szól hozzá, Lambesc úr?

- Azt, hogy a huszár főhadnagy úr kész tábornok - felelte megvetően a herceg.

- A főhadnagy úr olyan katona - mondta a királyné, látva, hogy a fiatal tiszt elsápad a dühtől -, olyan katona, aki nem adja fel előre a harcot.

- Köszönöm, asszonyom - mondta a fiatal tiszt, s meghajolt. - Nem tudom, miként fog határozni felséged, de esedezem, számítson azok közé, akik készek életüket áldozni érte, és kérem, higgye el, hogy ugyanígy érez mind a negyvenezer katona, a parancsnokainkról nem is beszélve.

Azzal a fiatalember udvariasan meghajolt a herceg felé, aki majdhogynem megsértette őt.

Emez udvariasság még annál is nagyobb hatással volt a királynéra, mint a lelkesedés szülte hűségnyilatkozat.

- Mi a neve, uram? - kérdezte a fiatalembertől.

- Charny báró vagyok, asszonyom - hajolt meg a férfi.

- Charny báró! - kiáltott fel a királyné, s önkéntelenül elpirult. - Rokona Charny grófnak?

- A fivére vagyok, asszonyom.

És a fiatalember kecses mozdulattal, mélyen meghajolt.

- Már az első szavaiból tudnom kellett volna, hogy aki így beszél, csakis odaadó hívem lehet - mondta a királyné, aki máris úrrá lett zavarán, és magabiztosan hordozta körbe pillantását. - Köszönöm, báró. De hogy lehet, hogy most először látom itt, az udvarban?

- Apánk halála óta a bátyám a családfő, asszonyom, és ő azt parancsolta, hogy maradjak az ezredemnél. Így aztán hét év óta, amióta megadatott az a nagy tisztesség, hogy őfelsége seregében szolgálhassak, csak kétszer jártam Versailles-ban.

A királyné a fiatalember arcára függesztette tekintetét.

- Hasonlít a bátyjára - mondta. - Meg fogom szidni őt, amiért nem mutatta be magát az udvarban.

És a királyné a barátnője, Polignac hercegnő felé fordult, akit még ez a jelenet se tudott felrázni.

Annál inkább felrázta viszont a társaság többi tagját. A tisztok - felbuzdulva rajta, hogy a királyné olyan kegyesen üdvözölte a fiatalember fellépését - versengve tettek hitet a királyság ügye mellett, és az innen is, onnan is felröppenő kiáltások olyan hősiességről tanúskodtak, amely képesnek látszott rá, hogy egész Franciaországot megzabolázza.

Mária Antónia boldog volt, hogy ennyire a titkos szándéka szerint alakulnak a dolgok.

Szerette a harcot, és gyűlölte a tétlenkedést, inkább a halált választotta volna, mintsem hogy megadja magát. Amint az első párizsi hírek a fülébe jutottak, szentül eltökélte, hogy minden erejével ellene szegül a lázadás szellemének, amely azzal fenyeget, hogy megsemmisíti a francia nemesség előjogait.

Nincs oktanabb dolog a világon, mint vakon bízni a számokban és a jó reménységben.

Ha egy szám után egyre gyarapodnak a nullák, egyszer csak a világegyetem valamennyi erőforrását túlhaladja.

Ugyanez a helyzet az összeesküvő vagy a zsarnok vágyaival: a lelkesedésre, mely maga is halvány reményen alapszik, hatalmas tervek épülnek, de e terveket a gyöngye szellő is elfújja, mégpedig gyorsabban, mint ahogy a ködös légvárak kialakultak.

Mária Antónia a Charny báró néhány szava és a jelenlévők lelkes ujjongása hallatára már egy hatalmas hadsereg élére képzelte magát; már-már hallotta az ágyúdörgést, és úgy örvendezett a párizsiak feltételezett rémületére gondolva, mintha máris döntő győzelmet aratott volna.

Körülötte ifjúságtól, bizakodástól és szerelemtől ittasult nők és férfiak vonultatták fel a ragyogó huszárokat, a vérteseket, a könyörületet nem ismerő svájciakat, az ellenállhatatlan tüzéreket, és nevettek a fanyelű lándzsákon; eszükbe se jutott, hogy nem is olyan sokára azokra a hitvány fegyverekre lesznek kitérve Franciaország legnemesebb fejei.

- Én jobban félek a lándzsától, mint a puskától - mondta halkán Lamballe hercegné.

- Azért, mert az csúnyább, kedves Thérèse - nevetett a királyné. - Nyugodt lehetsz. A párizsi lándzsások nem érnek fel Morat híres svájci dzsidásaival, és a svájciaknak manapság már nemcsak lándzsájuk van, hanem jó muskétájuk is, amellyel, hála istennek, igen pontosan céloznak.

- Efelől kezeskedem - mondta Bezenval.

A királyné megint Diane de Polignac felé fordult, hátha e megnyugtató szavak magához térítették barátnőjét, de a hercegnő még sápadtabb volt, mint korábban, és még jobban remegett.

A királyné, aki úgy szerette a hercegnőt, hogy gyakran még a királyi tekintélyt is feláldozta a barátság oltárán, most hiába próbálta felvidítani.

A hercegnő búskomor volt, szemlátomást gyötrelmes gondolatokba merült.

De a csüggedtségének csak annyi hatása volt, hogy a királyné elszomorodott. A fiatalabb tiszteket változatlanul fűtötte a lelkesedés, és a parancsnokok kivételével valamennyien Charny báró köré gyűltek, haditervet kovácsoltak.

Javában tartott a lázas tervezgetés, amikor bejelentés nélkül, egy szál magában, mosolyogva belépett a király.

Az izzó hangulattól fellelkesült királyné elébe sietett.

A király jöttére azonnal abbamaradt a társalgás; néma csend honolt a teremben, mindenki leste, mit fog mondani a király, mi lesz a ház urának első lenyűgöző és felvillanyozó mondata.

Mint ismeretes, ha a lég kellőképpen telítve van villamossággal, a legkisebb ütés is szikrát csíhol.

Az udvaroncok szemében az egymáshoz közeledő király és királyné volt az a két villamos erő, amelyek közül ki kellett pattannia a villámnak.

Borzongva füleltek, áhítattal várták, milyen szavakat fog hallatni az uralkodó.

- Asszonyom! - szólt XVI. Lajos. - A nagy zűrzavarban elfelejtették feltálcálni az estebédemet, hálás volnék, ha vacsorát hoztatna nekem.

- Ide? - kérdezte döbbenet a királyné.

- Ha nincs ellenére.

- De hát... felség...

- Tudom, tudom, beszélgetek. Sebaj! Majd az estebéd közben én is beszélgetek.

Ez az egyszerű szó: estebéd, mindenkiben lehűtötte a lelkesedést. De az utolsó szavak hallatára, vagyis hogy „estebéd közben beszélgetünk”, maga a királyné is arra gondolt, hogy ez a nagy nyugalom némi hősiességet takar.

A király nyilván azt akarja megmutatni, hogy válságos helyzetben is megőrzi a nyugalmát.

Hát persze! Mária Terézia lányának meg se fordulhatott a fejében, hogy Szent Lajos ivadéka ebben a pillanatban is közönséges testi szükségletét akarja kielégíteni.

Mária Antónia tévedett. A király éhes volt, és kész.

Hogyan vacsorázott a király 1789. július 14-én?

A királyné parancsára ott, a szalonban tálalták fel a király vacsoráját egy kis asztalon.

Csak hogy ekkor éppen az ellenkezője történt annak, amit a királyné remélt. XVI. Lajos csendre intette a társaságot, de csak azért, hogy ne zavarják az estebéd elköltésében.

Miközben Mária Antónia azon volt, hogy újra felszítsa a lelkesedést, a király habzsol.

A tisztek nem találták méltónak Szent Lajos leszármazottjához e gasztronómiai jelenetet, és csoportokat alkottak, melyeknek a szándéka alkalmasint nem volt olyan tiszteletteljes, mint amilyet a körülmények megkívántak volna.

A királyné irult-pirult, minden mozdulata ingerültségről árulkodott. Ez az érzékeny, arisztokratikus, ideges természet fel nem foghatta, hogy lehet, hogy az anyag uralkodjon a szellemen. Odament a királyhoz, hogy az asztal köré vonzza a hátrébbhúzódot.

- Felség! - mondta. - Van valami parancsa?

- Parancs, parancs... - mondta teli szájjal a király -, miféle parancsra gondol, asszonyom? Csak nem akar a mi Egeriánk lenni e nehéz időkben?

S miközben így beszélt, vitézül tusázott egy szarvasgombával tűzdelt fogollyal.

- Felség - mondta a királyné -, Numa békés király volt. Márpedig manapság az az általános vélemény, hogy harcias királyra van szükségünk, s ha felséged az antikvitásban keres példát, ne Tarquiniust kövesse, hanem Romulust.

A király már-már a bárgyúsággal határos nyugalommal mosolygott.

- A jelen levő urak is harcra vágnak? - kérdezte.

A tisztek csoportja felé fordult, s evéstől csillogó szemében mindenki rettenthetetlen bátorságot vélt felfedezni.

- Igen, felség - kiáltották egy emberként -, harcolni akarunk, minden vágyunk, hogy harcolhassunk.

- Uraim! Uraim! Őszintén mondom, nagy örömet szereztek vele, hogy bizonyítékát adták: szükség esetén számíthatok magukra. De egyelőre van egy királyi tanács és egy királyi gyomor. Az előbbi tanácsot fog adni, hogy mit csináljak, az utóbbi pedig épp azt tanácsolja, amit most csinálok.

Hahotára fakadt, odanyújtotta az ételmaradékkal teli tányért a felszolgáló tisztnak, és máris tiszta tányért vett maga elé.

A döbbenet és a harag moraja futott végig a nemesi gyülekezeten, amelynek tagjai a király egyetlen intésére örömet feláldozták volna életüket.

A királyné elfordult, és toppantott.

Lambesc herceg odalépett hozzá.

- Látja, asszonyom, őfelségének nyilván ugyanaz a véleménye, mint nekem: az a leghelyesebb, ha várunk. Erre int az óvatosság, s bár jómagam híján vagyok ennek az erénynek, tudom, hogy olyan idők járnak, amikor, sajnos, nélkülözhetetlen a türelem.

- Igen, uram, igen, a türelem csakugyan szükséges erény - mondta a királyné, s úgy az ajkába harapott, hogy kiserkent a vére.

És halálos szomorúsággal nekitámaszkodott a kandallónak; a tekintete a semmibe révedt, lelke a reménytelenség tengerén hánykolódott.

Mindenkit megdöbbsentett, hogy milyen nagy ellentét van a király és a királyné viselkedése közt. A királyné alig tudta visszatartani könnyeit. A király - a Bourbonok legendás jó étvágyával - tovább vacsorázott.

Lassan kiürült a terem. Elpárologtak az emberek, ahogy elpárolog a hó a kertekben, amikor melegen kezd sütni a nap, s a hó alól előtűnik a sötét és vigasztalan föld.

A királyné látta, hogy szétszéled a harcra kész társaság, amelyre oly igen számított, s úgy érezte, hogy minden hatalma s ereje elenyészik, amiként hajdan, Isten akaratából, az enyészeté lettek azok az óriási asszír és amalekita seregek, amelyeket örökre elnyelt a sötétség vagy a feneketlen tenger.

Jules de Polignacné hangja térítette magához a kábultságból; a grófnő Diane de Polignackal, a sógornőjével ment oda hozzá.

E hang hallatára újra a virágokkal és pálmákkal ékes szép remény töltötte el a gögös asszony szívét: egy őszinte és odaadó barátnő többet ér, mint tíz birodalom.

- Ó, Yolande! - suttogta, s magához ölelte az asszonyt. - Hát mégiscsak maradt egy barátnőm?

És a sokáig visszafojtott könnyek kicsordultak pillái alól, végiggördültek orcáján, le a keblére, de nem keserű könnyek voltak azok, hanem édesek, nem összepréselték, hanem kitágították a keblét.

A királyné némán magához szorította a grófnőt.

Végül Diane de Polignac törte meg a csendet.

- Asszonyom! - szólt olyan félénken, mintha szégyenkezne valami miatt. - Azt hiszem, hogy felséged nem fog kivetnivalót találni a tervben, amelyet bátorzkodnék elébe tárni.

- Beszéljen, hercegnő, beszéljen! Milyen tervről van szó? - kérdezte felélénkülve a királyné.

S miközben figyelmesen várta a hercegnő szavait, kedvence, a grófnő vállára támaszkodott.

- Asszonyom! - folytatta Diane de Polignac. - Egy olyan személy véleményét tolmácsolom, akinek a tekintélyét felséged is elismeri, a király nagynénjének, Adélaïde királyi fenségnek a véleményét.

- Próbára teszi a türelmemet, kedves hercegnő - mondta vidáman Mária Antónia -, térjen a tárgyra!

- Szomorú idöket élünk, asszonyom. Sokan nem átalják mérhetetlenül eltúlozni azokat a kegyeket, amelyekben felséged részesíti a családunkat. A rágalom bemocskolja ama magasztos barátságot, mellyel felséged megajándékozni méltóztat bennünket tiszteletteljes odaadásunkért cserébe.

- Ejnye, hercegnő! Csak nem vonja kétségbe, hogy ez ügyben kellő bátorságot tanúsítottam? - mondta a királyné némiképp elcsodálkozva. - Nem vállaltam-e a barátságot, szembezállva a közvéleménnyel, az udvarral, a néppel, sőt magával a királlyal is?

- Ó, dehogynem, asszonyom! Felsőged nemeslelkűen kitartott a barátai mellett, tulajdon testével fogta fel a csapásokat, olyannyira, hogy most, amikor nagy, sőt rettenetes a veszély, felsőged védelmezettjei gyávák és rossz alattvalók volnának, ha nem mutatnák ki ugyanúgy a hálájukat.

- Ó, ez igazán nagyon szép maguktól! - kiáltott lelkesen a királyné. Megcsókolta a grófnőt, akit még mindig átölelve tartott, és megszorította Diane de Polignac kezét.

De a két nő elsápadt, ahelyett, hogy büszkén felszegték volna a fejüket, amiért a királyné ilyen dicséretben részesíti őket.

Jules de Polignacné megpróbált kibontakozni az ölelésből, de Mária Antónia nem engedte el.

- Félek, hogy felsőged nem jól érti a szándékunkat - rebegte Diane de Polignac. - Szeretnénk eltéríteni a trónt és talán felsőged személyét is fenyegető csapásokat, amelyek azért érik a királynét, mivel megtisztel bennünket a barátságával. Van rá lehetőség, hogy felsőged elkerülje e veszélyt, s élnünk kell ezzel az eszközzel, bármily fájdalmas is nekünk, bármennyire megkeseríti is a szívünket a körülmények parancsolta áldozat.

Most a királyné sápadt el, mert nem bátor és hű barátságot érzett e körülményes bevezetőben, hanem tartózkodó óvatosságnak álcázott félelmet.

- Rajta, hercegnő, mondja ki, mire gondol! Miféle áldozatról beszél?

- Ó, asszonyom, azt az áldozatot nekünk kell meghoznunk, csakis nekünk. Isten kifürkészhetetlen akaratából egész Franciaország gyűlöl bennünket; ha félrehúzódunk a trón közeléből, az visszanyeri régi fényét, újra beragyogja a nép forró szeretete, melyet kioltott vagy felfogott a mi jelenlétünk.

- Még hogy eltávolítsam magukat a trón közeléből? - csattant fel a királyné. - Ki mondta? Ki akarja ezt?

Szelíden eltolta magától Jules de Polignacné, és keserű szenvedéllyel nézett a szemébe.

- Én nem akarom - mondta a grófnő, és lehajtotta a fejét. - Én, én maradni szeretnék.

De azt olyan hangon mondta, ami azt jelentette: „Parancsolja meg, hogy menjek el, s én elmegyek!”

Ó, szent barátság, szent kötelék, mely elválaszthatatlanul összeláncol királynét és alattvalót! Ó, szent barátság, mely nagyobb hősiességet szül, mint az emberi szív két nemes betegsége, a szerelem és az ambíció! A királyné egyszeriben összetörte azt az oltárt, amelyet a szívében emelt; egyetlenegy árulkodó tekintet elég volt hozzá, hogy meglássa azt, amit tíz év alatt nem látott, a hideg számítást, melyre bizonyára lehet mentséget, magyarázatot, igazolást találni, de hát mentheti, magyarázhatja, igazolhatja-e bármi a hűtlenséget annak a barátnak a szemében, aki még akkor is szeret, amikor a másik szívében már nincsen iránta szeretet?

Mária Antónia csak azzal bosszulta meg az őt ért fájdalmat, hogy fagyos pillantást lövellt a barátnőjére.

- Á, szóval ez a véleménye, Diane hercegnő! - mondta keblére szorítva forró kezét.

- Sajnos, asszonyom, nincs más választásom - mondta a hercegnő -, nem jószántamból teszem, amit tennem kell, hanem a végzet parancsára.

- Igen, hercegnő - mondta Mária Antónia, s Jules de Polignacné felé fordult. - Magának mi a véleménye, grófnő?

A grófnő szeméből a lelkipurdalás forró könnycseppje gördült ki, de egyéb válaszra nem futotta erejéből.

- Jól van - mondta a királyné -, jólesik látnom, hogy mily nagyon szeret. Köszönöm, barát-ném... Igen, itt veszély leselkedik magára, igen, e nép pusztító haragja már nem ismer határokat. Mindkettejüknek igaza van, én voltam a bolond. Azt kéri, grófnő, hogy maradjon, s ez igazi odaadásra vall, de én nem fogadom el az áldozatot.

Jules de Polignacné a királynéra emelte tekintetét. De a királyné nem a barátnő odaadását látta abban a szép szempárban, hanem a nő gyöngeségét.

- Szóval, hercegnő, maga úgy döntött, hogy elmegy - folytatta a királyné.

- Igen, felséges asszonyom.

- Nyilván a birtokaira utazik... valamelyik távoli, nagyon távoli birtokára...

- Ha el kell válnom felségedtől, éppoly fájdalmas nekem, ha ötven mérföld választ el bennünket, mintha százötven.

- Csak nem külföldre készül?

- De, sajnos, igen.

A királyné úgy érezte, mindjárt meghasad a szíve, de még csak nem is sóhajtott.

- No és hova megy?

- A Rajna-vidékre, asszonyom.

- Jól van. Beszéli a nyelvet, hercegnő, én tanítottam meg németül - mondta Mária Antónia elmondhatatlan szomorúsággal. - Örülök, hogy legalább ennyi haszna lett a királynéja barátságából. - Jules de Polignacné felé fordult. - Nem akarom elválasztani magukat, kedves grófnő. Maga maradni óhaj, és én nagyra becsülöm az óhaját. De féltem magát, ezért azt akarom és parancsolom, hogy menjen el.

Elhallgatott, s bármily erős lelkű asszony volt is, nem tudta volna továbbra is magába fojtani érzelmeit, de ekkor megszólalt a király, a király, aki mindvégig kívül maradt a fent leírt jeleneten.

Az uralkodó már a desszertnél tartott.

- Asszonyom - szólt a király -, valaki várja a kis szalonban; most hozták a hírt.

- Felség! - kiáltott a királyné, s most csak az lebegett a szeme előtt, hogy mindenáron meg kell óvni a királyi méltóság látszatát. - Felség, most mindenekelőtt döntenie kell; adjon parancsot, hogy mi történjen! Mint látja, csak hárman maradtak itt, de e pillanatban éppen ők hárman a legfontosabbak: Lambesc úr, Bezenval úr, Broglie úr. Rendelkezzen velük, felség, adjon parancsot nekik!

A király rájuk emelte álmos, tétova tekintetét.

- Mi a véleménye a helyzetről, Broglie úr? - kérdezte.

Az öreg marsall így felelt:

- Felség! Ha eltávolítja a hadseregét a párizsiak közeléből, azt fogják mondani, hogy a párizsiak legyőzték. Ha nem távolítja el, a seregének le kell győznie a párizsiakat.

- Ez a beszéd! - kiáltott a királyné, és megszorította a marsall kezét.

- Úgy van - helyeselt Bezenval is.

Lambesc herceg viszont megcsóválta a fejét.

- És aztán mi legyen? - kérdezte a király.

- Adja ki a parancsot, hogy vonuljanak Párizs ellen! - mondta az öreg marsall.

- Igen, vonuljanak Párizs ellen! - kiáltott a királyné.

- Hát, ha mindannyiuknak ez a véleménye, legyen! - mondta a király.

Ekkor átadtak a királynénak egy kis levélkét:

„Az ég szerelmére, ne siessék el a dolgot, asszonyom! Kihallgatást kérek felségedtől.”

- Ez az ő kézírása - suttogta a királyné. Megfordult. - Charny úr vár rám a kis szalonban? - kérdezte.

- Igen - felelte a komorna, aki a levélkét hozta. - Most jött, csupa por, és lehet, hogy megsebesült.

- Egy perc türelmet kérek, uraim - fordult Bezenvalhoz és Broglie-hoz a királyné -, várjanak meg itt, mindjárt visszajövök.

Azzal a lakosztályába sietett.

A király a fejét se mozdította meg.

27
Olivier de Charny

A királyné belépett a kis szalonba, és ott találta azt a férfit, aki a pársoros levelet írta.

Harmincöt éves, magas férfi volt, az arca erőről és határozottságról árulkodott, szürkés-kék szeme élénk volt és átható, mint a sasé, az orra egyenes, az álla markáns, egész megjelenése katonás, amit még jobban kiemelt, hogy páratlan eleganciával viselte a testőr főhadnagyi egyenruhát.

A szakadt és gyűrött batiszt kezelő nem tudta elrejteti, hogy még mindig remeg a keze.

A kardja elgörbült; nem lehetett a markolatig visszatenni hüvelyébe.

Amikor a királyné belépett, a férfiú sebesen járkált fel s alá a szobában, szemlátomást nyugtalanító gondolatokat forgatott a fejében.

Mária Antónia odasietett hozzá.

- Charny úr! - kiáltott. - Charny úr! Maga itt?

A férfi az etikett szerint tiszteletteljesen meghajolt, a királyné pedig intett a komornájának, hogy távozzon.

Alighogy becsukódott az ajtó, a királyné megragadta Charny gróf kezét.

- Miért jött ide, gróf úr? - kérdezte izgatottan.

- Azért, mert kötelességemnek éreztem, hogy idejőjjek, asszonyom - válaszolta a gróf.

- Nem! Magának az lett volna a feladata, hogy elmeneküljön Versailles-ból, hogy azt tegye, amiben megállapodtunk, hogy engedelmeskedjen nekem... azt kellett volna tennie, amit a többi barátaim tettek, akik megrettentek attól, ami rám vár. Magának az a feladata, hogy ne osztozzon balsorsomban, az a feladata, hogy eltűnjön a közelemből.

- Hogy eltűnjek a közeléből?

- Igen, hogy meneküljön előlem.

- Hogy elmeneküljek? Miért? Ki menekül felséged elől?

- Mindenki, akiben van józan ész.

- Úgy gondolom, hogy én bennem van józan ész, asszonyom, és éppen ezért jöttem Versailles-ba.

- Honnan jön?

- Párizsból.

- A fellázadt Párizsból?

- A forrongó, megittasult, vérbe borult Párizsból.

A királyné a kezébe temette az arcát.

- Ó! Hát senki se hoz jó hírt nekem? Még maga se?

- A mostani helyzetben egyetlen dolgot kérjen a hírnökeiktől, asszonyom, azt, hogy az igazságot mondják!

- És maga az igazságot mondta az imént?

- Mint mindig, asszonyom.

- Maga tiszta, bátor lélek, uram.

- Én csak hűséges alattvaló vagyok, asszonyom.

- Kérem, barátom, könyörüljön rajtam! Ne mondjon semmit! Úgyis majd meghasad a szívem: a barátaim ma először mondják ki előttem a keserű igazságot, amelyet mostanáig csak maga nem rejtett el előttem. Ó, az igazságot már nem lehetett tovább titkolni, mert már minden az igazságot harsogja: a vöröslő ég, a baljós láрма, az udvaroncok sápadt és komor ábrázata. Kérem, gróf úr, nagyon kérem, hogy életében először ne mondja nekem az igazságot.

A gróf mélyen a királyné szemébe nézett.

- Igen, igen - folytatta Mária Antónia -, tudom, hogy csodálkozik, hiszen erős lelkű asszonynak ismert, igaz? Ó, lesz még más csodálkoznivalója is, higgye el!

Charny önkéntelenül kérdően felvonta a szemöldökét.

- Majd hamarosan meglátja - mondta ideges mosollyal a királyné.

- Felséged rosszul érzi magát?

- Nem, nem, uram, dehogyis! Üljön ide mellém, és egy szót se többet erről a rettenetes politikáról! Segítsen, hogy megfeledkezhessem róla!

A gróf szomorúan mosolyogva leült a királyné mellé.

Mária Antónia a férfi homlokára tette a kezét.

- Forró a homloka.

- Igen, úgy érzem, mintha egy tűzhányó volna a fejemben.

- Jéghideg a keze.

És két keze közé fogta a gróf kezét.

- Megérintette a szívemet a halál lehelete - mondta a férfi.

- Szegény Olivier! Megmondtam: felejtsek el! Nem vagyok királyné, senki sem fenyeget, senki sem gyűlöl. Nem, most nem vagyok királyné. Nő vagyok, egyszerű nő. Törődöm is én a mindenséggel! Egyetlen szerető szívvel is beérem.

A gróf letérdelt a királyné elé, és megcsókolta a lábát, olyan nagy tisztelettel, amilyenel az egyiptomiak viseltettek egykoron Ízisz istennő iránt.

- Ó, gróf, egyetlen barátom! - mondta a királyné, és megpróbálta felemelni a férfit. - Tudja, mit tett velem Diane hercegnő?

- Emigrációba vonul - vágta rá Charny.

- Kitalálta - kiáltott Mária Antónia -, kitalálta! Hát ezt ki lehetett találni?

- Ó, Istenem... Igen, asszonyom - felelte a gróf -, manapság minden elképzelhető.

- No és maga és a szerettei miért nem emigrálnak hát, ha az ilyen természetes?

- Én azért nem emigrálok, asszonyom, mert felséged odaadó híve vagyok, és megfogadtam... nem felségednek, hanem saját magamnak... hogy egy percre se hagyom magára a készülődő viharban. A fivéreim se fognak emigrálni, mert a viselkedésem példa lesz előttük, s végül Charny grófné azért nem emigrál, mert... legalábbis tudtommal... őszintén szereti felségedet.

- Igen, Andrée-nak nagyon nemes szíve van - mondta a királyné hidegen.

- Ezért nem fogja elhagyni Versailles-t.

- Tehát mindig mellettem maradnak - folytatta a királyné változatlanul jeges hangon, amelyből kiérződött némi féltékenység és leereszkedés.

- Felsőged abban a kitüntetésben részesített, hogy kineveztetett testőr főhadnagynak - mondta Charny gróf -, őrhelyem Versailles-ban van, s én nem is hagytam volna el őrhelyemet, ha felsőged nem vezényelt volna a Tuilériák védelmére. Vállalnom kell e száműzetést, mondta a királyné, s én vállaltam a száműzetést. Nos, mint felsőged is tudja, Charny grófné nem helytelenítette lépésemet, annál is kevésbé, mivel senki sem kérte a véleményét felőle.

- Így van - mondta a királyné változatlan hidegséggel.

- Most viszont az a véleményem - folytatta állhatatosan a gróf -, hogy nem a Tuilériákban van a helyem, hanem Versailles-ban. Ne vegye rossz néven a királyné, de megszegtem a parancsot: úgy ítélt, hogy itt van rám szükség, s most itt vagyok. Nem tudom, hogy Charny grófné fél-e attól, ami következik vagy sem, nem tudom, hogy emigrálni akar-e vagy sem, de azt tudom, hogy én a királyné mellett maradok... hacsak a királyné el nem törí a kardomat, mely esetben nem lesz jogom rá, hogy harcoljak és meghaljak érte a palotában, de megmarad az a jogom, hogy életemet áldozzam a palota kapuja előtt.

A fiatalember olyan bátran, olyan őszinte nyíltsággal ejtette ki e szívből jövő szavakat, hogy egy pillanat alatt szertefoszlott a királyné gögje, amellyel nagyon is emberi érzéseket leplezett.

- Soha többé ne mondja ezt, gróf úr, soha ne mondja, hogy meghal értem, mert tudom, hogy maga nemcsak mondja, hanem igazából megtenné!

- Ó, dehogynem mondom! - kiáltott Olivier de Charny. - Mindenütt és mindenkinek mondani fogom; mondom és meg is cselekszem, mert félek, hogy olyan idők jönnek, amikor meg kell halniuk mindazoknak, akik szerették a föld királyait.

- Miért e balsejtelem, gróf úr?

- Tudnia kell, asszonyom, hogy a végzetes amerikai háború idején engem is megfertőzött a függetlenség láza, mely az egész társadalmon végigfutott. Mint mindenki más, én is részt akartam venni a rabszolgák felszabadításában, ahogy akkoriban nevezték, és jelentkeztem szabadkőművesnek, csatlakoztam egy titkos társasághoz, amelynek olyanok voltak a tagjai mint La Fayette meg Lameth. Tudja, asszonyom, mi volt a célja annak a társaságnak? Megdőnteni minden királyi hatalmat. Tudja, mi volt a jelszava? Három betű: L. P. D.

- Mit jelent az a három betű?

- *Lilla pedibus destrue*: Tipord el a liliumot!

- És maga mit csinált?

- Tisztességben visszavonultam, de egy kilépő helyébe húsz új jelentkezett. Nos, asszonyom, ami most történik, az a prologusa annak a drámának, amely nagy titokban húsz év óta készül azoknak az embereknek a fejében, akik fellázítják Párizst, irányítják a városházát, megszállva tartják a Palais-Royalt, elfoglalták a Bastille-t. Ne legyen kétsége felőle, asszonyom: mindazok a szerencsétlenségek, amelyek a közelmúltban történtek, nem a véletlen művei, hanem egy régóta előkészített felkelés elemei.

- Ó! Csakugyan így gondolja? Ez volna az igazság? - kiáltott a királyné, és eleredtek a könnyei.

- Ne sírjon, asszonyom, hanem értse meg, mi történik!

- Még hogy értsem meg, mi történik? Én, a királyné, huszonötmillió ember született úrnője, értsem meg, hogy az a huszonötmillió alattvaló, aki arra született, hogy engedelmeskedjen nekem, fellázad, és öldösi a barátaimat? Nem, ezt soha nem fogom megérteni.

- Pedig meg kell értenie, asszonyom. Mihelyt az engedelmességre született alattvalók tehernek érzik, hogy engedelmeskedjenek, ellenségüknek tekintik magát, és miközben erőt gyűjtenek, s fenik a fogukat, hogy felfalják felségedet, a trón barátait fogják felfalni, mert őket még magánál is jobban gyűlölik.

- Csak nem azt akarja mondani, hogy igazuk van, filozófus uram? - csattant fel fejedelmi göggel a királyné. A szeme tágra nyílt, remegett az orrcimpája.

- De igen, asszonyom, sajnos igazuk van - mondta a gróf lágyan és szeretettel. - Amikor szép aransujtásos ruhámban végiglovagolok a körúton az embereim élén, akiknek csak a paszományán annyi ezüst van, hogy három család táplálására is elég volna, joggal kérdezi felséged népe, vagyis huszonötmillió kiéhezett ember, hogy ugyan mivel szolgálom én őket, én, aki ugyanolyan ember vagyok, mint ők.

- Ezzel szolgálja őket, gróf - kiáltott Mária Antónia, és megragadta Charny kardjának a markolatát -, azzal a karddal szolgálja őket, amelyet atyja hőiesen forgatott Fontenoy-nál, a nagyatyja Steinkerque-nál, az ükapja Lensnél és Rocroynál, az ősei Ivrynél, Marignannál, Azincourt-nál. A nemesség háborúval szolgálja a francia népet, a nemesség a vérével érdemelte ki a ruhája aranydíszait, a libériák ezüstpaszományait. Ne kérdezze hát, Olivier, hogy mivel szolgálja a népet, hiszen maga is nevéhez méltó bátorsággal forgatja ősei kardját!

- Kár annyi szót vesztegetni a nemesség vérére, asszonyom. A népnek is vér folyik az ereiben; nézze csak meg, hogy patakokban ömlik az a vér a Bastille terén, menjen, számolja meg a vértől pirosult kövezeten heverő halottakat! Tudja meg, asszonyom, hogy az ő szívük éppoly nemesen dobogott, mint akármelyik lovagé, amidőn ügyetlen kezükbe fegyvert ragadtak, és daloltak, miközben a maga ágyúiból kartácstűz zúdult reájuk. A legbátrabb gránátosaink is példát vehetnének róluk... Ó, asszonyom, királyném! Könyörgök, ne nézzen rám ilyen haragosan! Mi a gránátos? Egy díszes kék egyenruha, mely bátor szívet takar. Mit számít a gyilkos lövedéknek, hogy a szívet kék posztó vagy rongyos vászon takarja-e, s mit számít a halálra sebzett szívnek, hogy vásznon vagy posztón fúródott keresztül a golyó? Most mindezt végig kell gondolnia, asszonyom: már nem huszonötmillió rabszolgája van Franciaországban, nem is huszonötmillió alattvalója, sőt nem is huszonötmillió embere, hanem huszonötmillió katonája.

- És ellenem fognak harcolni, gróf?

- Igen, felséged ellen, mivel a szabadságért harcolnak, és felséged köztük és a szabadság közt áll.

Mindketten sokáig hallgattak a gróf szavai után. Végül a királyné törte meg a csendet.

- Lám, hiába könyörgtem magának, hogy ne mondja meg nekem az igazságot, mégiscsak megmondta.

- Fájdalom, asszonyom, hiába is próbálnám leplezni az igazságot, hiába is borítanám rá a hűség és a tisztelet fátyolát, semmit se tehetek ellene, és nem tehet ellene felséged sem: nézzen körül, hallgasson, érezzen, tapintson, gondolkozzon, álmodjon! Mindenütt ott az igazság, mindenütt és mindörökké, nem szabadulhat tőle. Ringassa álomba magát, hogy elfeledje, s az

igazság odaül majd az ágya fejéhez, az igazság lesz álmának szellemalakja, az igazság fogja ébreszteni.

- Ó, gróf, van álom, melyet nem háborgathat az igazság - mondta büszkén a királyné.

- Attól az álomtól én éppoly kevésbé félek, mint felséged, s talán éppannyira vágyom is rá.

- Maga szerint tehát az az egyetlen menedékünk? - kérdezte csüggedten a királyné.

- Igen, de ne siessük el, asszonyom, ne haladjunk gyorsabban, mint az ellenségeink, hiszen a viharos napok fáradoimai úgyis egyenesen amaz álom felé vezetnek bennünket.

Újra csend telepedett közéjük, az előbbinél is vészterhesebb.

Egymás mellett ültek. Összeért a kezük, és mégis óriási szakadék tátongott közöttük: a gondolataik más-más irányban száguldottak a jövő tengerén.

A királyné újra felvette a beszélgetés fonalát:

- Uram! - mondta, és mélyen a gróf szemébe nézett. - Térjünk vissza egy szóra a mi kettőnk ügyére! De ígérje meg, hogy mindent, mindent őszintén elmond nekem!

- Rendelkezzen velem, asszonyom!

- Megesküszik rá, hogy egyedül az én kedvemért jött el hozzám?

- Ó! Hát kételkedik benne, asszonyom?

- Megesküszik rá, hogy Charny grófné nem írt magának?

- Charny grófné?

- Tudom, hogy elmenni készült; tudom, hogy valamit forgatott a fejében... Esküdjön meg, gróf, hogy nem őmiatta jött vissza!

Ekkor kopogtattak, vagyis inkább kapirgáltak az ajtón.

- Tessék! - mondta a királyné.

A komorna lépett be.

- A király befejezte a vacsorázást, asszonyom - mondta.

A gróf meghökkenve nézett Mária Antóniára.

- Miért csodálkozik - vonta meg a vállát a királyné -, végtére a királynak is kell vacsoráznia.

Olivier összeráncolta a szemöldökét.

- Mondja meg a királynak - szólt a királyné fesztelenül -, mondja meg neki, hogy híreket hoztak Párizsból, most meghallgatom a híreket, s aztán majd vele is megosztom őket. - Charny-hoz fordult. - Folytassuk! - mondta. - Most, hogy a király megvacsorázott, úgy méltányos, ha az emésztésben se zavarjuk.

28
Olivier de Charny

Ez a kis közjáték megszakította ugyan egy kis időre a társalgást, de attól még nem enyhült a királynét hevítő kettős féltékenysége: féltékeny volt mint szerelmes nő és mint hatalomhoz szokott királyné.

Ezért aztán a társalgás, amely már-már kimerülni látszott, valójában csak most élénkült fel, most lett igazán heves, ahogy az ütközetek is általában elszórt lövöldözéssel kezdődnek, s csak az első tűzszünet után csapnak össze a teljes arcvonalon és teljes tűzerővel a szemben álló seregek.

A grófnak egyébként - ha már idáig jutottak a dolgok - szemlátomást éppolyan fontos volt, hogy magyarázatot kapjon, mint a királynénak, s mihelyt becsukódott az ajtó, magához ragadta a szót.

- Azt kérdezte, asszonyom, hogy nem Charny grófné miatt jöttem-e vissza - mondta. - Felsőged elfelejtette volna, hogy fogadalmat tettünk egymásnak mi ketten, s hogy én olyan ember vagyok aki állja a szavát?

- Ó, igen - hajtotta le a fejét a királyné -, igen, fogadalmat tettünk egymásnak, igen, maga olyan ember, aki állja a szavát, megesküdött rá, hogy feláldozza magát a boldogságomért, s éppen ez az eskü emészt engemet, mert azzal, hogy a boldogságomért feláldozza magát, egyszersmind egy szép és nemes lelkű asszonyt is feláldoz... s ez csak tetézi a bűnt.

- Ne illessen ilyen súlyos váddal, asszonyom! Nagyon kérem, ismerje el, hogy tisztességgel álltam a szavam.

- Igaza van, bocsásson meg, örült vagyok.

- Ne nevezze bűnnek azt, ami a véletlen és a kényszer műve. Egyikünk se kívánta ezt a házasságot, de csak így lehetett megmenteni a királyné becsületét. Ezt a házasságot én csak elszenvedem, immár négy esztendeje.

- Igen - kiáltott a királyné. - De azt hiszi, hogy én nem látom a szenvedését, nem látom a fájdalmát, mely a legmélyebb tiszteletben nyilvánul meg? Azt hiszi, nem látok mindent?

- Esedezem, asszonyom - hajolt meg a gróf -, esedezem, mondja el nekem, mit lát, és ha még nem eleget szenvedtem, s nem okoztam elég szenvedést másoknak, hadd kettőződjön meg a fájdalmam, hadd sújtson le a balsors; tudván tudom, hogy még akkor is, az örökkévalóságig adósa vagyok felsőgednek.

A királyné odanyújtotta a kezét a grófnak. E férfi szavainak ellenállhatatlan ereje volt, mert őszinte és szenvedélyes szívből fakadtak.

- Várom a parancsát, asszonyom - folytatta Olivier de Charny -, rendelkezék velem!

- Ó, tudom, nagyon jól tudom, hogy nincs igazam... elismerem... bocsásson meg! De ha van valahol egy titkos bálványa, akit varázsos balzsammal halmoz el, ha a világ egy rejtett zugában van egy asszony, akit imád... Ó, nem is merem kimondani e szót, félelemmel tölt el ez a szó, amikor fennhangon kimondva a fülembe rivall... Nos ne felejtse el, hogy a világ és Isten színe előtt házasságot kötött egy szép és fiatal asszonnyal, akit gyöngéd gondoskodással kell körülvennie; ne feledje, hogy ez az asszony a maga vállára támaszkodik... a vállára és a szívére.

Olivier összevonta a szemöldökét, és egy percre elváltoztak orcája tiszta vonásai.

- Mi az óhaja, asszonyom? - kérdezte. - Távolítsam el Charny grófnét? Nem válaszol, tehát erre gondolt... Nos, hajlandó vagyok engedelmeskedni a parancsának, de felséged is tudja, hogy Andrée-nak senkije sincs e világon. Az apja, Taverney báró tavaly meghalt; mint régi vágású, derék nemesúr nem akarta látni, hogy mivé fajul a világ. A fivére legfeljebb évente egyszer jön el, hogy megcsókolja a nővérét, és tiszteletét tegye felséged előtt, aztán újra eltűnik, és senki sem tudja, mit csinál.

- Igen, tudom.

- Gondolja meg, asszonyom, hogy ha az Úr magához szólítana, Charny grófné úgy vehetné vissza lánykori nevét, hogy soha... sem a gondolataiban, sem az álmaiban... soha egyetlen asszonyi emléke se volt.

- Ó, igen, igen, tudom, hogy a maga Andrée-ja földre szállt angyal, tudom, hogy milyen szeretetre méltó. Ezért is gondolom, hogy övé a jövő, s nekem nincs mit várnom a jövőtől... Könyörgök, gróf, egy szót se szóljon! Nem királyné gyanánt beszélek magával, bocsásson meg érte! Megfeledeztem az illendőségről, de nem tehetek róla. Van a lelkemben egy hang, mely örökké a boldogságról, örömről, szerelemről énekel, s nem tudják elnémítani a balsorsról, háborúról, halálról suttogó baljós hangok. Fiatalságom hangja az, melyet túléltem. Bocsásson meg Charny, nem leszek többé fiatal, nem mosolygok többé, nem leszek szerelmes többé.

És a boldogtalan asszony égő szeméhez szorította elvékonyodott kezét, s ujjai közül - ragyogó gyémánt! - királynéi könnycsepp gördült elő.

A gróf ismét térdre hullott előtte.

- Isten nevére kérem, asszonyom, parancsolja meg, hogy hagyjam el, hogy meneküljek, hogy vessem oda az életem, de ne hagyja, hogy sírni lássam!

És a gróf maga is könnyeivel küszködött.

- Már elmúlt - mondta Mária Antónia. Felállt, és mosolyogva megrázta a fejét. Aztán bájos mozdulattal hátravetette hattyúnyakára omló, rizsporos haját.

- Igen, vége, elmúlt - folytatta a királyné -, nem gyötröm tovább; hagyjuk ezeket a bolondságokat! Istenem! Milyen furcsa, hogy a nő ennyire esendő, amikor pedig a királynőnek oly nagy szüksége volna rá, hogy erős legyen. Párizsból jön, igaz? Beszélgessünk! El is felejtettem, mit mondott, pedig ugyancsak komoly mondanivalója volt, ugye, Charny úr?

- Parancsára, asszonyom, térjünk vissza az eredeti témánkhoz! Amint felséged mondta, csakugyan fontos mondanivalóm van; Párizsból jöttem, és láttam, ahogy lerombolják a királyságot.

- Ez aztán csakugyan komoly beszéd, Charny úr, de mondhatom, szerfelett eltúlozza a helyzetet. Maga a királyság lerombolásának nevezi azt a kis felkelést? Ugyan, Charny úr! Igaz, elfoglalták a Bastille-t, de azért még nem döntötték meg a királyságot. Jusson eszébe, hogy a Bastille-t a tizennegyedik században létesítették Franciaországban, a királyság viszont hatezer éve áll fenn szerte a világon!

- Örülnék, ha illúziókba ringathatnám magamat, asszonyom, és nem kellene elszomorítanom felségedet, hanem a lehető legvigasztalóbb hírekkel szolgálhatnék. De, sajnos, a hangszer csak olyan hangokat tud kiadni, amilyenekre eleve szánták.

- No, majd én gyenge nő létemre lelket öntök magába, visszatérítem a helyes útra.

- Leghőbb kívánságomat teljesítené, asszonyom.

- Felláztak a párizsiak, igaz?
 - Igen.
 - A lakosság mekkora arányát képviselik?
 - Tizenkét tizenötödét.
 - Ezt hogyan számította ki?
 - Ó, igen egyszerűen: a nép adja a nemzet tizenkét tizenötödét, két tizenötödnyi a nemesség s egy tizenötödnyi a papság.
 - Pontos a számítás, gróf, és látom, csak úgy fújja a leckét. Olvasta Necker úrnak és a lányának az írásait?
 - Necker úr írásait csakugyan olvastam, asszonyom.
 - Lám, igaz hát a közmondás - mondta vidáman a királyné -: mindig a legjobb hívei árulják el az embert. Nos, akkor most elmondanám magának az én számításomat. Hajlandó meghallgatni?
 - Tisztelettel hallgatom.
 - A tizenkét tizenötöd fele nő, igaz?
 - Igaz, felség, de...
 - Ne szakítson félbe! Tehát hat tizenötödnyi a nő, marad hat tizenötöd. Két tizenötöd tehetetlen vagy közönyös aggastyán... vagy túlzottnak találja ezt az arányt?
 - Nem.
 - Marad négy tizenötöd, s annak legalább a fele gyáva vagy lagymatag... és ez még hízogó arány is a francia nemzetre, de mindegy. Végül is marad két tizenötöd... és jó, elhiszem magának, hogy azok az emberek mind féktelenek, erősek, bátrak és harcra készek. E két tizenötödöt csak Párizsra vonatkozóan kell megbecsülnünk... a vidéket nyugodtan kihagyhatjuk a számításból, ugyebár, hiszen csak Párizst kell visszafoglalnunk...
 - Igen, de...
 - De, de... Várjon, míg befejezem!
- Charny meghajolt.
- Egy szó, mint száz, Párizs lakosainak két tizenötödét százezer emberre becsülöm - folytatta a királyné. - Egyetért?
- A gróf ezúttal nem válaszolt.
- A királyné háborítatlanul folytatta:
- Nos, e harci tapasztalatok híján levő, gyengén felfegyverzett és fegyelmezetlen százezerrel szemben, akik ráadásul bizonytalanok is, mivel tudják, hogy rossz ügyért szállnak harcba, e százezerrel szemben én felsorakoztatok ötvenezer, Európa-szerte vitézségéről híres katonát, olyan tiszteket, mint maga, Charny úr, akiket erősít, hogy szent ügyet képviselnek, amelyeket isteni jognak neveznek, s erősít az én lelkem, melyet könnyű meglágyítani, de annál nehezebb megtörni.
- A gróf tovább hallgatott.

- Ugye, nem gondolja - folytatta a királyné -, hogy egy ilyen csatában két népfő többet ér, mint egy az én katonáim közül?

Charny nem válaszolt.

- Feleljen! Gondolja vagy nem gondolja? - kiáltott türelmét veszítve a királyné.

- Asszonyom! - adta fel tiszteletteljes hallgatását a gróf. - Ha az a százezer rosszul felfegyverzett, szedett-vedett, fegyelmezetlen ember kivonulna a csataterre, a maga ötvenezer katonája fél óra alatt tönkreverné a csapatát.

- Á! szóval igazam van - mondta a királyné.

- Várjon csak! Mert egyáltalán nem úgy áll a helyzet, ahogy felséged gondolja. Először is a párizsi lázadók nem százezren, hanem ötszázezren vannak.

- Ötszázezren?

- Bizony annyian. Felséged kihagyta a nőket és a gyerekeket a számításból. Ó, Franciaország királynéja, büszke és bátor asszony! Vegye csak férfiszámba a párizsi asszonyokat! S lehet, hogy eljön még a nap, amikor arra fogják kényszeríteni magát, hogy megannyi fúriának lássa őket.

- Hogy értsem ezt, gróf?

- Tudja, felséged, hogy milyen szerepet játszanak a nők egy polgárháborúban? Ugye, nem tudja... Nos, majd én felvilágosítom felségedet, és be fogja látni, hogy minden nő felér vagy két katonával.

- Megbolondult, gróf úr?

Charny szomorúan mosolygott.

- Láttá-e a nőket a Bastille-nál kartácstűzben és golyózáporban, amint fennen harcra buzdították a férfiakat, öklüket rázták a vasba öltözött híres svájciak felé, és olyan hangon átkozták a holtakat, amilyentől csatába rohan mindenki, aki él? Láttá-e őket, amint szurkot olvasztanak, ágyút gördítenek, amint fegyvert adnak a bátor harcosoknak, fegyvert és csókot a bátortalanoknak? Tudja-e, hogy a Bastille felvonóhídján ugyanannyi nő haladt át, mint ahány férfi, tudja-e, hogy női kezek forgatják a csákányokat, amelyek csapásai alatt most dőlnek le a Bastille falai? Ó, asszonyom, számítsa csak a harcolók közé a párizsi nőket, és számítsa közéjük a gyermekeket is, a gyermekeket, akik golyót öntenek, kardot élesítenek, utcakövet hajítanak le a hatodik emeletről, számoljon velük asszonyom, mert a gyermek öntötte golyó leterítheti a maga legjobb tábornokát, az általa kiélezett kard elvághatja a csataménjei inát, az égből hulló kőzuhatag agyonütheti a dragonyosait és testőreit! Számolja a harcosok közé az öregeket is, asszonyom, mert ha ahhoz nem elég erősek is, hogy felemeljék a kardot, ahhoz igen, hogy eleven védőpajzsot alkossanak. Voltak öregek is a Bastille-nál, asszonyom, és tudja, mit csináltak azok az aggastyánok, akikkel maga nem számol? Odaálltak a fiatalok elé, akik az ő vállukra támasztották a puskájukat, és a maga svájcijai a tehetetlen öregeket ölték meg, akiknek a teste védőpajzsul szolgált a harcosoknak. Vessen csak számot az öregekkel, mert ők azok, akik évszázadok óta továbbadják az őket követő nemzedékeknek, hogy milyen sérelmeket szenvednek el az anyák, milyen károkat okoznak nyomorúságos földjeiken a nemesurak vadjai, ők panaszozzák el a feudális kiváltságok alatt görnyedő páriák szégyenét, és akkor a fiaik fejszét, pörölyt, puskát ragadnak, és megindulnak, hogy öljenek: az öregek átka repíti őket, miként a puska az ágyúgolyót. Párizsban most férfiak és nők, aggok és gyermekek követelik, éltetik a szabadságot. Számolja az ellenségei közé mind, ki kiabál, számoljon nyolcszázezer lélekkel egyedül Párizsban, asszonyom!

- Háromszáz spártai legyőzte Xerxész seregét, Charny úr.

- Igen, de ma a spártaiak nyolcszázezren vannak, és a maga ötvenezer katonája a Xerxész serege.

A királynénak ökölbe szorult a keze; dühtől és szégyentől pirosló arccal pattant fel.

- Ó, vesztsem el a trónt, haljak meg darabokra tépve a maga ötszázezer párizsija kezétől, csak ne halljam, hogy így beszél egy Charny, így beszél az én emberem!

- Azért beszél így, mert így kell beszélnie. Biztosíthatom, hogy ez a Charny méltó az őseihez, és minden csepp vére a magáé, asszonyom.

- Akkor vonuljon velem Párizs ellen, és haljunk meg együtt!

- Szégyenteljesen halnánk meg - mondta a gróf -, mert még csak nem is harcolhatnánk. Nem harcolhatnánk, egyszerűen eltűnnénk, mint a filiszteusok vagy az amalekiták. Párizs ellen vonulni! Felsőged nem tud valamit. Azt, hogy amint bevonulnánk Párizsba, úgy temetnének el bennünket a leomló házak, ahogy a Vörös-tenger habjai a fáraót és seregét, és felsőged neve mindörökre átkozott lenne Franciaországban és a gyermekeit úgy ölnék meg, akár egy farkasszuka kölykeit.

- Hát hogyan haljak meg, gróf? - kérdezte a királyné kevélyen. - Kérem világítsa meg az elmém.

- Áldozatként, asszonyom - hajolt meg tisztelettel Charny gróf -, ahogy egy királynénak meg kell halnia, mosolyogva, és megbocsátva mindazoknak, akik lesújtanak rá. Ó, ha ötszázezer olyan embere volna, mint én, azt mondanám felsőgednek: „Induljunk, induljunk még az éjjel, induljunk most azonnal!” És holnap már felsőged uralkodna a Tuilériákban, holnapra visszahódítaná a trónt.

- Ó, jaj! - kiáltott a királyné. - Hát már elvesztette minden reményét, maga, aki az én legnagyobb reménységem volt?

- Igen, asszonyom, nem látok reményt, mert egész Franciaország úgy gondolkozik, mint Párizs, mert a hadseregét, még ha győzedelmeskedne is Párizsban, felfalná Lyon, Rouen, Lille, Strasbourg, Nantes és a többi mohó város. Most ahhoz kell bátorság és lelkiere, asszonyom, hogy hüvelyében hagyjuk a kardot.

- Akkor mi értelme volt, hogy annyi derék férfit gyűjtöttem magam köré, s minek buzdítottam bátorságra őket?

- Ha nem ért egyet a véleményemmel, asszonyom, adjon parancsot, és még ma éjjel Párizs ellen vonulunk. Egyetlen szavába kerül.

Olyan őszinte odaadás csendült ki a gróf felajánlkozásából, hogy a királyné jobban megrémült tőle, mint egy esetleges elutasítástól; egy pamlagra hanyatlott.

Végre úrrá lett csüggedésén, és felemelte a fejét:

- Azt kívánja, gróf úr, hogy maradjak tétlenül?

- Tisztelettel ezt tanácsolom, felség.

- Úgy lesz. És most jöjjön ide!

- Jaj, asszonyom! Csak nem sértettem meg? - mondta a gróf, és szomorúan, egyszersmind elmondhatatlanul szerelmesen nézett a királynéra.

- Nem. Adj a kezét!

A gróf meghajolva odanyújtotta a kezét.

- Meg kell szidnom magát - mondta Mária Antónia, és megpróbált mosolyogni.

- Miért, asszonyom?

- Nahát! Véletlenül kell megtudnom, hogy a fivére tisztként szolgál!

- Ó! Georges öcsém!

- Miért nem beszélt nekem soha arról a fiatalemberről? Miért nincs magasabb rendfokozata valamelyik ezredemnél?

- Azért, mert még igen fiatal és tapasztalatlan, mert még nem méltó rá, hogy parancsnokoljon, s végül azért, mert bár felséged méltóztatott leereszkedni hozzám, és kitüntetett a barátságával engem, egy Charnyt, ez még nem ok rá, hogy megpróbáljak előnyöket szerezni a családomnak sok-sok olyan derék nemesúr kárára, akik méltóbbak felséged bizalmára, mint a fivérem.

- Szóval van egy másik fivére is?

- Igen, asszonyom, és mindhárman készek vagyunk meghalni felségedért.

- Semmire sincs szükségük?

- Semmire, asszonyom. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nemcsak a szolgálatainkat, hanem a vagyonunkat is felajánlhatjuk felségednek.

A gróf áhítattal nézte a fenségesen bájos asszonyt, a királyné csak úgy itta a feddhetetlen jellemű férfi szavait, de hirtelen mindketten felriadtak révületükből: a szomszéd szobából nyöszörgés hallatszott.

A királyné felállt, az ajtóhoz szaladt, kinyitotta, és élesen felkiáltott.

Egy nő fetrengett a szőnyegen; láthatóan szörnyű fájdalmai voltak.

- De hisz ez a grófné! - suttogta a királyné. - Lehet, hogy hallotta, hogy mit beszéltünk.

- Nem, asszonyom - válaszolt a férfi -, mert akkor figyelmeztette volna felségedet, hogy hallja, amit mondunk.

Odasietett Andrée-hoz, és felemelte a földről.

A királyné kétlépésnyire állt; fagyosan, sápadtan, szorongató félelemtől remegve.

29

Hármasban

Andrée kezdett magához térni; nem tudta ugyan, hogy ki segít neki, de érezte, hogy valaki ott van mellette.

Megfeszült a teste s a keze megragadta a nem remélt támaszt: Charny gróf kezét.

De a tudata még nem tisztult fel: még néhány percig tétova és kába maradt, mint a holdkóros.

Olivier nemcsak testi, hanem lelki támaszt is akart adni neki; de csak szörnyű őrjöngést váltott ki az asszonyból. Andrée tágra nyílt szemmel, tébolyultan meredt rá; nem ismerte meg, és felsikoltva ellökte magától.

Ezenközben a királyné elfordította a tekintetét; asszony lévén, az lett volna a kötelessége, hogy magához térítse, vigasztalja a másik asszonyt, ő pedig magára hagyta.

Charny izmos karjába emelte a teljes erejéből ellenszegülő Andrée-t, és a még mindig mereven, fagyosan álló királyné felé fordult:

- Bocsásson meg, asszonyom, nyilvánvaló, hogy valami rendkívüli dolog történt. Charny grófné nem szokott elájulni, még sosem láttam, hogy elvesztette volna az eszméletét.

- Valami nagyon feldúlta - mondta a királyné. Nem hagyta nyugodni az az okatlan gondolat, hogy Andrée kihallgatta a beszélgetésüket.

- Igen, valami bizonyára feldúlta - válaszolt a gróf -, és ezért is kérem felségedet: engedje meg, hogy szobájába vitethessem a grófnét. Ápolásra van szüksége.

- Semmi akadály - mondta a királyné, és megrázott egy csengettyűt.

De Andrée a csengettyű hangjára megmerevedett, és őrjöngve így kiáltott:

- Ó, az a Gilbert!... Gilbert...

A név hallatán a királyné hátrahőkölt, a gróf pedig megdöbbent, és egy pamlagra fektette a feleségét.

A csengő hívására belépett egy lakáj.

- Semmi, semmi - mondta a királyné, s intett, hogy elmehet.

Amint becsukódott az ajtó, a gróf és a királyné egymásra nézett. Andrée lehunyta a szemét, s úgy látszott, hogy újra elvesztette az eszméletét.

Charny ott térdepelt a pamlag előtt, és fogta Andrée kezét.

- Gilbert! - ismételte meg a nevet a királyné -, ki az?

- Meg kellene tudni.

- Azt hiszem, ismerem - mondta Mária Antónia -, azt hiszem, nem először hallom ezt a nevet a grófnétól.

Andrée - mintha veszéllyel fenyegetné, hogy a királyné emlékszik e névre, és mintha a veszély kiragadta volna ájultságából -, Andrée kinyitotta a szemét, az ég felé tárta a karját, és erejét megfeszítve talpra ugrott.

Első pillantása - most már értelmes pillantás - Charnyra esett. Megismerte a férjét, és a szeretet lángja lobbant a szemében.

Aztán, mintha az efféle érzelemnyilvánítás méltatlan volna spártai lelkéhez, elfordította a tekintetét, és meglátta a királynét.

Tüstént meghajolt.

- Ó, istenem! Mi lelte, asszonyom? - mondta Charny. - Nagyon megrémített: ájultan találtam magát, akit erős és bátor léleknek ismertem.

- Uram! - felelte Andrée. - Olyan rettenetes dolgok történnek Párizsban, hogy még a férfiak is reszketnek, csoda-e, ha elájul egy gyöngé nő... De maga eljött Párizsból... Ó! ezt nagyon jól tette.

- Nagy Isten! Grófné! - mondta Charny némi kételkedéssel a hangjában. - Csak nem miattam emésztette magát?

Andrée a férjére nézett, aztán a királynéra siklott a pillantása, de szólni nem szólt.

- Hát persze! Mi sem természetesebb, gróf úr - válaszolt helyette Mária Antónia. - Miért is kételkedik benne? A grófné nem királyné; joga van féltetni a férjét.

Charny titkolt féltékenységet vélt kihallani e szavakból.

- Ó, asszonyom - mondta -, biztos vagyok benne, hogy a grófné felségedért még jobban aggódik, mint én értem.

- Akárhogy is, nem értem, hogy lehet, hogy itt találtuk ájultan, grófné - mondta Mária Antónia.

- Ó, azt meg nem tudnám mondani, asszonyom. Magam sem tudom, hogy kerültem ide, de olyan félelemben élünk három napja, úgy elcsigázott a szüntelen aggodás, hogy azt hiszem, a világ legtermészetesebb dolga, ha egy nő elveszti az eszméletét.

- Ez igaz - mondta halkán a királyné, látva, hogy Andrée nem akarja felfedni a titkát.

- De hisz felségednek is könnyes a szeme! - folytatta Andrée azzal a különös nyugalommal, mely nem hagyta el, amióta ismét ura lett akarátának, és mely annál is zavarba ejtőbb volt e nehéz helyzetben, mivel szemlátomást óriási erőfeszítésébe került, és nem is emberi érzéseket palástolt vele.

És a gróf megint csak úgy érezte, hogy ironikusan cseng a felesége hangja, mint ahogy a királyné iménti szavaiban is némi csúfondárosságot érzett.

- Asszonyom - mondta tőle szokatlan szigorral -, nincs mit csodálkozni rajta, hogy a királynénak könnyes a szeme, mivel a királyné szereti a népét, s a nép vére öntözte Párizs kövezetét.

- Szerencsére Isten megóvta magát, uram - mondta Andrée változatlanul hűvösen, megközelíthetetlenül.

- Igen, de most nem őfelségéről van szó, hanem magáról; térjünk vissza hát magához, ha a királyné megengedi.

Mária Antónia bólintott beleegyezése jeléül.

- Megréműlt, igaz?

- Én?

- Valami szörnyen megkínózta, ne is tagadja! Mi baj történt? Árulja el!

- Téved, uram, nem történt semmi baj.

- Valaki bántotta... Ki volt az? Egy férfi?

Andrée elsápadt.

- Senki se bántott uram; a királytól jöttem.

- Egyenesen tőle?

- Igen, egyenesen tőle. Felséged ellenőrizheti.

- Ez esetben nyilván igaza van a grófnénak - mondta Mária Antónia. - A király nagyon szereti őt, és tudja, hogy én is milyen nagy szeretettel vagyok iránta, egészen biztos hát, hogy nem bántotta meg, és semmi kellemetlent nem mondott neki.

De Charny nem hagyta annyiban a dolgot.

- Mégis... mondott egy nevet.

- Egy nevet?

- Igen. Amikor magához tért.

Andrée segélykérően nézett a királynéra, de az nem értette, vagy nem akarta megérteni e pillantás jelentését, és így szólt:

- Igen, a Gilbert nevet mondta.

- Gilbert! Azt a nevet mondtam, hogy Gilbert - kiáltott Andrée olyan iszonyattal a hangjában, hogy a gróf jobban megrémült ettől a kiáltástól, mint attól, hogy ájultan találta a feleségét.

- Igen - válaszolt -, ezt a nevet ejtette ki.

- Nahát! Ez igazán különös - mondta Andrée.

És ahogy a villámcsapás után lassan újra megnyugszik az ég, Andrée arca, melyet olyannyira feldúlt az a végzetes név, Andrée arca újra kisimult, és csak néhány alig észrevehető remegés futott át rajta, mint mikor elvonul a vihar, és már csak egy-két távoli villanás cikázik el a látóhatár peremén.

- Gilbert - ismételte -, nem tudom...

- Igen, Gilbert - ismételte a királyné. - Ejnye, gondolkozzon, kedves Andrée!

- Lehet, hogy csak véletlen az egész - mondta a gróf Mária Antóniának -, és a grófnénak csakugyan idegen ez a név.

- Nem - mondta Andrée -, az a név nem idegen nekem. Egy tudós ember neve, egy ügyes orvosé, aki, ha jól tudom, nemrég érkezett meg Amerikából, s ott nagy barátságban volt La Fayette-tel.

- És? - kérdezte a gróf.

- És - folytatta Andrée a világ legtermészetesebb hangján -, és én nem ismerem őt személyesen, de azt hallottam róla, hogy igen tiszteletreméltó férfiú.

- Ha így van, miért lett egyszeriben olyan izgatott, kedves grófné? - kérdezte a királyné.

- Én izgatott? Csakugyan izgatott lettem volna?

- Igen, amikor kiejtette annak a Gilbert-nek a nevét, úgy látszott, mintha a kínok kínjait kellene kiállnia.

- Lehetséges... Mindjárt elmondom, mi történt. Nos, a király dolgozószobájában találkoztam egy fekete ruhás, szigorú arcú férfival, aki rettenetes dolgokról beszélt: szörnyű részletességgel leírta Launay és Flesselles meggyilkolását. Én úgy elborzadtam a hallottaktól, hogy eszméletemet veszítettem, s felségedék ájultan találtak rám. Valószínűleg félrebeszéltem, lázálomban mondtam ki a Gilbert nevet.

- Igen, ez nagyon valószínű - mondta Charny, mert nem akart tovább faggatózni. - De remélem, most már megnyugodott.

- Igen, megnyugodtam.

- Hadd kérjem meg valamire, gróf úr - szólalt meg a királyné.

- Rendelkezzék velem felséged!

- Keresse meg Bezenval urat, Broglie urat és Lambesc urat, és mondja meg nekik, hogy az ezredeik táborozzanak le ott, ahol vannak, holnap majd tanácsot tart a király, és eldönti, hogy mi a teendő.

A gróf meghajolt, és távozóban visszapillantott Andrée-ra.

Az a pillantás gyöngéd volt és aggódó.

Az a pillantás nem kerülte el a királyné figyelmét.

- Visszajön velem a királyhoz, grófné? - kérdezte Mária Antónia.

- Nem, asszonyom, nem - tiltakozott Andrée.

- Miért nem?

- Felséged engedelmével inkább visszavonulnék. Úgy érzem, hogy pihenésre van szükségem az átélt izgalmak után.

- Mondja meg őszintén, grófné: csak nem támadt valami nézeteltérése őfelségével?

- Nem, asszonyom, dehogy!

- Ne titkolja, ha mégis így volt! Tudom, hogy a király olykor nemigen kíméletes a barátaimmal.

- A király ugyanolyan jóságos volt hozzám, mint máskor, de...

- De maga jobb szeretne nem találkozni vele, igaz? Biztos vagyok benne, gróf úr, hogy itt valami titok lappang - mondta színlelt vidámsággal a királyné.

Ekkor Andrée olyan sokatmondó és esendő pillantást vetett a királynéra, hogy az jobbnak látta, ha véget vet a kis háborúskodásnak.

- Jól van, grófné - szólt -, hadd teljesítse a gróf, amivel megbíztam, maga pedig vonuljon vissza, vagy maradjon itt, ahogy tetszik.

- Köszönöm, asszonyom - mondta Andrée.

- Menjen hát, Charny úr - folytatta Mária Antónia, és jól látta, hogy a hála kifejezése ömlik el Andrée orcáján.

A gróf viszont nem vette észre; vagy nem akarta észrevenni ezt a kifejezést; kezébe fogta a felesége kezét, és azt mondta, hogy nagyon örül, amiért ilyen gyorsan visszanyerte az erejét.

Aztán mély tisztelettel meghajolt a királyné előtt és távozott.

De még egyszer összenézett Mária Antóniával.

A királyné pillantása azt mondta:

- Jöjjön vissza gyorsan!

A gróf pillantása pedig azt válaszolta:

- Amilyen gyorsan csak tudok.

Andrée elfúló lélegzettel, zihálva leste a férje minden mozdulatát.

Látszott, hogy szeretné az akarata erejével meggyorsítani a férfi lassú és méltóságteli lépteit, szeretné, ha minél előbb becsukódna mögötte az ajtó.

Azután, mihelyt az ajtó becsukódott a férfi mögött, Andrée-ból elszállt minden erő, amit csak mozgósítani tudott, hogy átvészelve a nehéz perceket; megroggyant a térde, elsápadt, és belezuhant a legközelebbi karosszékekbe, közben pedig a tekintetével bocsánatot kért a királynétól, amiért megszegi az etikett szabályait.

Mária Antónia a kandallóhoz szaladt, felkapta az illatos üvegecskét, és megszagoltatta Andrée-val, aki gyorsan magához tért, de sokkal inkább önnön akarata erejével, mintsem a királyi kéz nyújtotta ápolásnak köszönhetően.

Volt valami különös e két asszony kapcsolatában. A királyné látnivalóan kedvelte Andrée-t, Andrée mély tisztelettel vette körül a királynét, olykor mégis úgy látszott, hogy nem pártfogó szeretet, illetve odaadó hűség van köztük, hanem két ellenség áll szemben egymással.

Nos tehát, mint mondtuk, Andrée erős akarattal úrrá lett gyöngeségén. Felegyenesedett, tisztelettel elhárította a királyné kezét, és főt hajtott.

- Felsőged engedelmeivel visszavonulnék a szobámba.

- Természetesen óhaja szerint cselekedhet, kedves grófné, tudja, hogy magára nem vonatkozik az etikett. De mielőtt visszavonulna... nem volna valami mondanivalója számomra?

- Nekem, asszonyom?

- Igen, igen.

- Mivel kapcsolatban, asszonyom?

- Azzal a bizonyos Gilbert úrral kapcsolatban, akinek a szavai oly mély hatást tettek magára.

Andrée megremegett, és válasz gyanánt tagadóan megrázta a fejét.

- Ez esetben nem tartóztatom, kedves Andrée, távozhat.

És a királyné a szobával szomszédos kis szalon felé indult.

Andrée pedig, miután kifogástalan meghajtással búcsút vett a királynétól, a külső ajtóhoz ment.

Már a kilincsen volt a keze, amikor lépések hallatszottak a folyosón, és valaki megállt az ajtó előtt. XVI. Lajos volt az; hallani lehetett a hangját, amint az utolsó utasításokat adja a belső inasának.

- A király! - kiáltott Andrée, és elhárított az ajtótól. - A király van itt, asszonyom.

- Igen, a király - mondta Mária Antónia. - No és? Hát ennyire fél tőle?

- Jaj, asszonyom! Isten nevére kérem... Csak a királlyal ne kelljen találkoznom, ne kelljen szemtől szemben állnom vele... legalábbis ma este ne, mert belehalnék a szégyenbe.

- De akkor mondja, el nekem...

- Mindent elmondok, mindent, ha felséged úgy kívánja. Csak rejtsen el!

- Menjen be a kis szalonba - mondta Mária Antónia -, s csak akkor jöjjön elő, ha távozik a király. Nyugodt lehet, nem kell sokáig raboskodnia, a király nem szokott sokáig időzni.

- Köszönöm! Köszönöm! - kiáltott a grófné.

Azzal besietett a kis szalonba, és pont akkor csukta be az ajtót, amikor a király megjelent a másik ajtó küszöbén.

Belépett a király.

Király és királyné

A királyné lopva körbepillantott, aztán fogadta a király üdvözetét, és barátságosan viszonzotta.

Aztán odanyújtotta a kezét.

- Milyen szerencsés véletlennek köszönhetem a látogatását? - kérdezte Mária Antónia.
 - Jól mondja, asszonyom, egy igazi véletlennek: találkoztam Charnyval, és megtudtam, hogy maga azt üzeni vele a mi harcias barátainknak, hogy maradjanak vesztég. Bölcs döntése úgy megörvendeztetett, hogy a lakosztálya előtt elhaladva kötelességemnek éreztem, hogy bejöjjek köszönetet mondani.
 - Végiggondoltam a dolgot - mondta a királyné -, és úgy vélem, hogy csakugyan kívánatosabb, ha felséged nem veti be a hadseregét, és nem szolgáltat ürügyet a belháborúhoz.
 - Ó, igazán remek - mondta a király -, el vagyok ragadtatva, hogy most már magának is ez a véleménye. Tudtam én, hogy sikerülni fog meggyőzőnöm!
 - Ez igazán nem került nagy erőfeszítésébe, felség, mivel nem kellett meggyőznie: magam határoztam így.
 - Jól van. Ez is azt bizonyítja, hogy van magában józanság, és még józanabb lesz, ha meghallgatja néhány megjegyzésemet.
 - Fölöslegesnek érzem azokat a megjegyzéseket, felség, hiszen egy véleményen vagyunk.
 - Legyen nyugodt, asszonyom, nem akarok vitába bocsátkozni, hiszen a vitát éppoly kevésbé kedvelem, mint maga; nem, ez csak beszélgetés lesz. Gondolom, magának sincs ellenére; hogy időnként elbeszélgezzünk Franciaország ügyeiről, mint két jó hitves a háztartás dolgairól.
- XVI. Lajos azzal a nyájas derűvel mondta az utolsó mondatot, ami nagyon is jellemző volt rá a bizalmas kapcsolataiban.
- Ó, dehogy van ellenemre, felség, ellenkezőleg! Csak az a kérdés, hogy ez a megfelelő pillanat-e.
 - Azt hiszem, igen. Ugye, azt mondta az imént, hogy nem akar háborúskodást?
 - Igen, azt mondtam.
 - De nem fejtette ki, hogy miért vélekedik így.
 - Nem is kérdezte.
 - Most kérdzem.
 - Azért, mert tehetetlenek vagyunk.
 - Ó! Tehát ha azt remélhetné, hogy maga erősebbnek bizonyulhat, nem kerülné el a harcot.
 - Ha reményem volna rá, hogy én leszek az erősebb, felperzselném Párizst.
 - Ó! Biztos voltam benne, hogy maga más miatt nem akarja a háborút, mint én.
 - Nos, halljuk a maga indokait!
 - Az én indokaimat? - kérdezte a király.

- Igen - válaszolt Mária Antónia -, a maga indokait.
- Nekem csak egy indokom van.
- Nos, akkor halljuk azt az egyet!
- Máris mondom. Azért nem akarok háborúzni a néppel, mert az a véleményem, hogy a népnek igaza van.

Mária Antónia felkapta a fejét.

- Igaza van? - kiáltotta meglepetten. - A népnek igaza van, hogy fellázadt?
- Úgy bizony.
- Igaza van, hogy elfoglalta a Bastille-t, hogy megölte a kormányzót, meggyilkolta a párizsi kereskedők elöljáróját, lemeszárolta a maga katonáit?
- Sajnos, igen.
- Ó! Tehát ezek a maga megjegyzései, ezeket a gondolatait akarja megosztani velem! Nyilván vacsorázás közben támadtak ezek a gondolatai.
- Na tessék! - mondta a király. - Már megint az étkezésnél tartunk. Maga nem tudja meg-bocsájtani nekem, hogy eszem, azt szeretné, ha éteri lény volnék. De hát mit tegyek: nálunk családi vonás a nagyétkőség. IV. Henrik nagyon sokat evett, és még védelt is, XIV. Lajos folyton degeszre tömte a bendőjét, XV. Lajos királynak olyan fontos volt a jó étel-ital, hogy maga sütötte a fánkot, és Dubarrynéval készítette a kávéját. Mit csináljak? Ha éhes vagyok, nem bírom türtőztetni magam, olyankor okvetlenül követnem kell az elődeim, XV. Lajos, XIV. Lajos és IV. Henrik példáját. Ha ez szükséglet, legyen elnéző miatta, ha pedig jellemhiba, bocsásson meg érte!
- De remélem, azt csak belátja, felség...
- Hogy nem kell ennem, amikor éhes vagyok? Nem, nem látom be - mondta a király a fejét csóválva, rendíthetetlen nyugalommal.
- Már nem erről beszélek, hanem a népről.
- Á, a népről!
- Azt csak belátja, hogy a nép rosszul cselekedett?
- Amiért fellázadt? Nem, azt se látom be. Vegyük csak sorra a minisztereinket! Hány volt közülük a mi uralkodásunk alatt, aki valóban törődött a nép javával? Kettő: Turgot és Necker. Maga meg a kotériája száműzetésbe kényszerítette őket. Az egyik menesztése miatt lázadás volt, lehet, hogy a másik miatt forradalom lesz. De beszéljünk egy kicsit a többiekéről is! Ó! Elbűvölő emberek, igaz? Maurepas úr, a nagynéném kreatúrája, az a dalköltő! Ne a miniszterek daloljanak, hanem a nép! Calonne úr? Tudom, volt egy bájos mondása, egy olyan mondás, amely örökre, fennmarad. Egyszer, amikor maga kért tőle valamit, már nem is tudom, mit, Calonne azt válaszolta: Ha lehetséges, amit kér, máris teljesítve van, ha lehetetlen, teljesítve lesz. Ez a mondás vagy százmilliójába került a népnek. Ne csodálkozzon hát, hogy a nép nem találja olyan elmésnek ezt a mondást, mint maga. Értse meg, asszonyom: ha megtartom mindazokat, akik szüntelenül sarcolják a népet, és meneszteni a nép barátait, a nép csak még jobban a kormány ellen fordul, még inkább elveszíti a türelmét.
- Jó! Akkor tehát joga van fellázadni? Rajta, hirdesse ki ezt a jogát! Őszintén szólva örülök, hogy csak nekem mondja ezeket a dolgokat. Mi lenne, ha mások is hallanák...

- Ó! igen, igen - vágott vissza a király -, nehogy azt higgye, hogy nem tudom! Tudom én, hogy ha a maga drágalátos Polignacjai meg Dreux-Brézé meg Clermont-Tonnerre meg Coigny és a többiek hallanák, hogy miket mondok, összesúgnának mögöttem, és vonogatnák a vállukat. Nagyon is jól tudom. De én is szájalmasnak tartom ám őket, igaz, egészen másképpen, szájalmasnak tartom a Polignacokat, akik kiszipolyozzák és egyre népszerűtlenebbé teszik magát, akiknek egyszer csak odaajándékozta az egymillió-kétszázezer frankot érő fénestrange-i birtokot; a maga Sartines-ját, akinek már évi nyolcvankilencezer frank kegydíjat adok, s aki nemrégiben kétszázezer frankot csikart ki magától segély címén; no és ott van Deux-Ponts herceg, akinek maga mindenáron kilencszáznegyvenötezer frankot akar adni velem, hogy kifizethesse az adósságait; Marié de Laval és Magneville-né, akik húsz-húszezer frankos kegydíjat élveznek; ott van Coigny, aki busásan meg van fizetve, de amikor egyszer csökkenti akartam a javadalmát, valósággal nekem rontott, és tán még tettelegességre is vetemedett volna, ha nem engedek a kérésének. Ezek az emberek, nemde, mind a maga barátai? Rajta, beszéljen csak róluk! De mondok én magának valamit, amit úgyse fog elhinni, mert igaz: azt mondom, hogy ha a maga barátai nem az udvarban volnának, hanem be lettek volna zárva a Bastille-ba, nos, akkor a nép nem akarná lerombolni a börtönt, hanem inkább megerősítené a falait.

- Nahát! - mondta a királyné dühtől elfúló hangon.

- Mondhat, amit akar, asszonyom, akkor is ez az igazság.

- Nos, a maga hűn szeretett népének már nem sokáig lesz alkalma gyűlölködni, mert a barátaim száműzetésbe vonulnak.

- Elmennek? - kiáltott a király.

- Igen, elmennek.

- Polignacék is? Diane és Yolande de Polignac is?

- Igen.

- Nagyszerű - kiáltott a király -, nagyszerű! Hála istennek!

- Hogyhogy nagyszerű? Hogyhogy hála istennek? Hát nem sajnálja, hogy elmennek?

- Dehogyan sajnálom! Ha kell, pénzt is adok nekik az utazásra, csak menjenek! Az aztán jó befektetés lenne, annyi szent! Jó utat, uraim! Jó utat, hölgyeim! - mondta a király kedvesen mosolyogva.

- Ó, igen, igen! Tudom, hogy maga nagyon megértő a gyávaság iránt.

- Beszéljünk világosan! Most végül is igazat ad nekik vagy sem?

- Nem elmennek - kiáltott a királyné -, hanem megfutamodnak.

- Számít is az nekem! Csak legyenek minél távolabb!

- És ráadásul a maga családja ad ilyen nemtelen tanácsot nekik.

- Az én családom tanácsolja a maga kegyenceinek, hogy menjenek el? Nem is tudtam, hogy ilyen bölcs a családom. És mondja csak: a családom mely tagjai tesznek ily nagy szolgálatot a trónnak? Szeretném megköszönni a jótéteményüket.

- A nagynénje, Adélaïde, és a fivére, Artois.

- Artois grófja! Mit gondol? Nem akarja ő is követni a tanácsot, amit másoknak ad? Nem akar véletlenül ő is elmenni?

- De, könnyen lehet - mondta Mária Antónia remélve, hogy ezzel talán bosszúságot okoz a királynak.

- Bárcsak igaza volna - kiáltott XVI. Lajos -, bárcsak Artois is elmenne! Azt kívánnám neki, amit a többieknek: „Jó utat, kedves öcsém, jó utat!”

- Így beszél a fivéről? - kiáltott Mária Antónia.

- No persze azért sajnálom is. Végére igazán jó fiú, nincs se szellemesség, se bátorság híján, csak egyvalami hiányzik belőle, az ész; úgy viselkedik, mint egy párbajhős XIII. Lajos idejéből; óvatlan és kelekótya, rossz hírbe keveri magát, Caesar feleségét.

- Caesar! - sziszegte a királyné maró gúnnnyal.

- Vagy Claudiusé, ha jobban tetszik, mert mint tudja, asszonyom, Claudius éppúgy cézár volt, mint Néró.

A királyné lehajtotta a fejét. E legendás hidegvér zavarba ejtette.

- Claudius - folytatta a király -, ha már ezt a nevet jobban kedveli a Caesarénál, nos, mint emlékezhet rá, Claudius egy este arra kényszerült, hogy bezárassa Versailles kapuit, mert meg akarta leckéztetni magát, amiért későn tér haza. Akkor is Artois grófja hozta magára a bajt. Nem bántódnék hát Artois grófja után. Ami pedig a nagynénémét illeti: tudjuk, amit tudunk. Ő aztán igazán a cézároknak családjából való. Na de nem mondok róla semmi rosszat, elvégre mégiscsak a nagynéném. Hanem ha elmegy, őutána se fogok bántódni. S úgy gondolja, hogy sajnálnám, ha Provence grófja itt hagyna? Menjen csak! Jó utat, Provence gróf!

- Ó, neki eszébe se jut, hogy elmenjen.

- Ha nem, hát nem. Tudja, kedvesem, Provence grófja túl jól tud latinul hozzám képest, ezért én kénytelen vagyok angolul beszélni, hogy visszaadjam neki a kölcsönt. Provence grófja uszította ránk Beaumarchais-t azzal, hogy önhatalmúlag bezáratta a bicêtre-i tébolydába, a For-l'Évêque-be meg mit tudom én, hová, és persze Beaumarchais úr nem maradt adósunk. Á, szóval Provence úr marad! Annyi baj legyen! Tudja, mit mondok én magának, asszonyom? Egyetlen tisztességes embert ismerek a környezetében, és az Charny úr.

A királyné elpirult, és elfordította a fejét.

- A Bastille-ről beszélgettünk - folytatta kis idő múlva a király -, és maga nagyon sajnálta, hogy elfoglalták.

- Üljön le, felség - mondta a királyné -, úgy látom, sok mondanivalója van még számomra.

- Köszönöm, de inkább járkálnék, mert a séta jót tesz az egészségemnek, amellyel senki sem törődik. Igaz ugyan, hogy jó az étvágyam, de annál rosszabb az emésztésem. Most biztosan mindenki azt mondja: „A király megvacsorázott, és lefeküdt aludni.” Nos, láthatja, hogy alszom-e. Fent vagyok, és emésztés közben politikáról beszélgetek a hitvesemmel. Ó, asszonyom, ez vezeklés, valóságos vezeklés!

- És miért vezekel, ha szabad kérdeznem?

- Annak a századnak a bűneiért vezeklek, amelynek én vagyok a bűnbakja; Pompadournéért vezeklek, Dubarrynéért meg a Szarvaskertért; azért a szegény Latude-ért, aki harminc évig raboskodott, és a szenvedése által lett halhatatlan. Na, ő is meggyűlöltette a Bastille-t. Szegény fiú! Ó, mennyi butaságot csináltam, asszonyom, milyen butaság volt tőlem, hogy nem álltam ellen a mások butaságainak! Hagytam, hogy üldözzék a filozófusokat, a közgazdászokat, a tudósokat, az irodalmárokat. Pedig, édes Istenem! azok az emberek igazából arra vágytak, hogy szerethessenek engem. Ha szerettek volna, dicsőséget és boldogságot hoztak

volna az uralkodásomra. Rousseau például, akire úgy fenekedtek Sartines-ék meg a többiek... nos, én találkoztam egyszer Rousseauval, tudja, aznap, amikor maga Trianonba hívatta. Igaz, rendetlen volt a ruhája, és hosszú a szakála, de különben igen derék ember volt. Ha felvettem volna a szürke posztóruhámat meg a gypjúharisnyámat, és azt mondtam volna Rousseau-nak: „Menjünk, keressünk mohát a ville-d'avray-i erdőben”...

- Akkor mi lett volna? - vágott közbe a királyné mélységes megvetéssel.

- Akkor Rousseau nem írta volna meg *A szavojai vikárius*-t és a *Társadalmi szerződés*-t.

- Igen, igen, ismerem az észjárását - mondta Mária Antónia. - Maga óvatos ember, és úgy fél a népétől, ahogy kutya a gazdájától.

- Nem. Hanem úgy, ahogy a gazda a kutyától: nem kicsiség, ha az ember tudja, hogy a kutyája nem fogja megharapni. Tudja, asszonyom, amikor a Médorral, azzal a hatalmas pireneusi kutyával sétálok, amelyet a spanyol királytól kaptam ajándékba, nos, akkor roppant büszke vagyok a barátságára. Azt se bánom, ha kinevet, de úgy érzem, hogy ha a Médor nem volna a barátom, felfalna a nagy fehér fogaival. Hát azt mondom neki: „Jó Médor, okos Médor”, ő pedig megnyalogat. Jobb szeretem a nyelvet, mint az agyart.

- Jól van, kedveskedjen csak a forradalmároknak, simogassa meg a fejüket, hízelegjen nekik!

- Tudja meg, asszonyom, hogy pont azt akarom csinálni. Igenis! Elhatároztam, hogy összeszedek egy kis pénzt, és úgy fogok bánni azokkal az urakkal, mint megannyi Cerberussal. Ott van például Mirabeau úr...

- Á! Mirabeau úr! Hadd hallom, mi a terve azzal a fenevaddal!

- Havi ötvenezer franktól olyan kezes lesz, mint az én Médorom, ha viszont várunk, még tán havi félmillióval se éri be.

A királyné szánakozva felkacagott.

- Még hogy a Mirabeau-félékkel barátkozni! Nem mondom...

- Bailly úr meg a művészetek minisztere lehetne... na, látja, az igazán kedvemre való minisztérium lenne... és akkor Bailly úr is meghunyászkodna. Bocsásson meg, asszonyom, hogy nem osztom a véleményét, de én inkább IV. Henriknek, az ösömnek a véleményén vagyok. Nem tagadhatja, hogy volt benne államférfíúi bölcsesség, és emlékezetes, hogy ő mit mondott.

- Ugyan mit?

- Azt, hogy ecettel nem lehet legyet fogni.

- Sancho Panza is ezt mondta, vagy valami hasonlót.

- És Sancho Panza boldoggá is tette volna Baratária népét, ha Baratária létezett volna.

- Felség! A maga megidézett őse, IV. Henrik farkast is fogott, nemcsak legyet: bizonyíthatja ezt Biron marsall, akinek leüttette a fejét. Ő tehát azt mondhatott, amit akart. De ha a király úgy beszél, ahogy ő beszélt, és úgy cselekszik, ahogy maga cselekszik, minden tekintélytől megfosztja a királyi méltóságot, amelynek pedig a tekintély az éltető eleme. Akkor pedig elvesz minden fenség. Tudom, hogy a fenség csupán egy szó, de ebbe a szóba összpontosulnak az összes királyi erények; aki tisztel, az szeret, aki szeret, engedelmeskedik.

- Ó, beszéljünk csak a fenségről - mosolygott a király -, beszéljünk csak róla! Maga például igen-igen fenséges jelenség, olyan tökélyre fejlesztette a fenséges viselkedés tudományát, hogy senki sem kelhet versenyre magával Európában, még felséges anyja, Mária Terézia sem.

- Értem. Azt akarja mondani, hogy ennek ellenére gyűlöl a francia nép.
- Én nem mondom, hogy gyűlöli, drága Antónia - mondta szelíden a király -, de talán csakugyan nem övezi olyan nagy szeretet, amelyet megérdemelne.
- Maga csak azt visszhangozza, uram, amit mindenki mond - vágott vissza vérig sértve a királyné. - Pedig én senkinek nem ártottam, jót viszont annál többet cselekedtem. Akkor hát miért gyűlölnének, ahogy maga mondja? Miért, hacsak azért nem, mert vannak egyesek, akik egész nap azt ismételgetik, hogy a *királynét nem szeretik*? Ugye, tudja, uram, hogy elég, hogy egyetlen hang ezt mondja, és máris száz másik ismételgeti, és aztán a száz hang is megszázszorozódik... Aztán pedig mindenki a tízezer hang után mondja: *A királynét nem szeretik*. És pusztán azért nem szeretik a királynét, mert egyvalaki azt mondta: „A királynét nem szeretik.”
- Hát, Istenem... - mondta halkan a király.
- Hát, Istenem! - vágott a szavába a királyné. - Nem töröm magam a népszerűségért, de azt hiszem, hogy erősen eltúlozzák a népszerűtlenségemet. Igaz, nemigen dicsőítenek, de hát volt idő, amikor rajongtak értem, és mivel érdememen felül imádtak, most éppoly hevesen gyűlölnék.
- Nem tudja a teljes igazságot, asszonyom, és még mindig ámtítja magát... A Bastille-ról beszélgettünk, igaz?
- Igen.
- Nos, a Bastille-ban volt egy terem tele csupa olyan könyvvel, amelyet maga ellen írtak. Gondolom, azóta elégették az egészet.
- És mit róttak fel nekem azok a könyvek?
- Tudja, asszonyom, én nem tekintem magam a vádlójának és a bírāja se szeretnék lenni. Amikor ezek a gúnyiratok megjelennek, lefoglaltatom az egész kiadást, és úgy, ahogy van, a Bastille-ba vitetem. De előfordul, hogy egyik-másik gúnyirat mégiscsak a kezembe kerül. Most például éppen nálam van egy - csapott a zsebére a király -, mondhatom, förtelmes.
- Mutassa! - kiáltott a királyné.
- Nem lehet - mondta a király -, metszetek vannak benne.
- És maga ide jutott - mondta az asszony -, ennyire vak és gyöngé, hogy nem keresi a mocskolódások forrását?
- Mást se csinálunk, csak azt keressük: már minden rendőrfőnököm beleöszült.
- Ezek szerint tudja, hogy ki a szerzője e gyalázatos irományoknak?
- Egyet mindenesetre ismerek a szerzők közül, a nálam levő gúnyirat szerzőjét, Furth urat, és itt egy 22 500 frankról szóló nyugta tőle. Mint látja, asszonyom, bizonyos esetekben igazán nem sajnálom a pénzt.
- És mi van a többi gyalázkodóval?
- Ó, a legtöbbjük Angliában vagy Hollandiában tengődő éhenkórász. Belemarnak az emberbe, feldühítik, erre keresni kezdjük őket, azt hisszük, hogy krokodilust vagy kígyót fogunk találni, meg akarjuk ölni, el akarjuk taposni, de végül csak egy férget találunk, olyan alantas, mocskos kis férget, hogy undorodunk az érintésétől, félünk, hogy bepíszkítjuk magunkat, hogyha megbüntetjük.

- Remek! De ha nem mer hozzányúlni a féreghez, vádolja szemtől szemben azt, aki a világra segíti őket! Nagyon valószínű, hogy az orléans-i herceg a nap.

- Na, tessék - csapta össze a kezét a király -, már megint Fülöppel hozakodik elő! Rajta, rajta, próbáljon csak összeveszíteni vele!

- Összeveszíteni az ellenségével, felség? Na, ez szép.

A király vállat vont.

- Ez az: így ferdítik el a tényeket. Maga például támadja az orléans-i herceget, aki pedig a parancsomra vár, hogy felvegye a harcot a lázadókkal, aki otthagyja Párizst, és Versailles-ba siet. Még hogy az orléans-i herceg az ellenségem! Érthetetlen, asszonyom, hogy miért gyűlöli annyira az orléans-i ágot.

- Tudja, miért jött Versailles-ba? Mert fél, hogy a távolléte feltűnő lenne a sürgés-forgásban; azért futott ide, mert gyáva.

- Már megint kezdjük - mondta a király. - Az a gyáva, aki kitalálta ezt a hazugságot. Maga pedig azért íratta meg az újságjaiban, hogy Fülöp gyáván viselkedett Ouessant-nál, hogy meggyalázza. Nos, ez rágalom, asszonyom. Fülöp nem viselkedett gyáván. Fülöp nem futamodott meg. Ha megfutamodott volna, nem is a család sarja volna. Az orléans-iak bátrak. Ez köztudomású. Az orléans-i ág első képviselője sokkal inkább III. Henrikre, mintsem IV. Henrikre ütött, és bátor férfi volt, bár nem feddhetetlen. Halálmegvető bátorsággal harcolt a casseli ütközetben. Fiának, a régensnek is fel lehet hánytorgatni egyet-mást az erkölcs dolgában, de tény, hogy oroszlánként harcolt Steinkerquenél, Nerwinde-nél és Almanzánál. Nem bánom, mondjunk csak feleannyi jót valakiről, mint amennyi elmondható, de ne szórjunk rágalmakat a fejére!

- Felséged azon van, hogy tisztára mosson minden forradalmárt. De majd meglátja, hogy ez az ember még miket fog művelni. Ha bánok valamit a Bastille-jal kapcsolatban, csak azt, hogy bűnözőket zártak oda, ő meg szabadon járkálhatott!

- No, ha az orléans-i herceg a Bastille-ban lett volna, most ugyancsak bajban volnánk - mondta a király.

- Miért, mi történt volna?

- Hát nem tudja, asszonyom, hogy az ő és a Necker felkoszorúzott mellszobrát hordozták végig Párizson?

- De tudom.

- Nos, ha az orléans-i herceget a Bastille-ból szabadították volna ki, most ő volna Franciaország királya, asszonyom.

- És maga talán még ezt is helyeselné - mondta keserű iróniával Mária Antónia.

- Hitemre mondom: igen! Vonogassa csak a vállát, asszonyom, de én, ha meg akarok ítélni valakit, igyekszem a helyébe képzelni magam. A trónus magasából nem lehet megismerni a népet, ezért én leereszkedem hozzá, és nem tudom, hogy ha polgár vagy paraszt volnék, elviselném-e, hogy az uraság a csirkéi vagy a barmai közé soroljon mint jogos tulajdonát. Hogy földművesként elviselném-e, hogy a földesúr tízezer galambja mindennap megegyen tíz-tíz szemet a búzámból, a zabomból vagy a hajdinámból, vagyis két vékára valót, a hasznom java részét, hogy a nyulai fosztogassák a lucernámat, a vaddisznói kitúrják a krumplimat, miközben az adószedői kiveszik a dézsmát a javaimból, ő, a földesúr szemet vet a feleségemre

és a lányaimra, a király elveszi tőlem a fiaimat, hogy háborúba küldje őket, a papság pedig örök kárhozattal rémisztget.

- Mire vár, uram? - kiáltott a királyné villámló tekintettel. - Fogjon egy csákányt, és menjen, segítsen nekik lerombolni a Bastille-t!

- Hiába csúfolódik, szavamra mondom, hogy el is mennék, ha nem volna nevetséges, hogy a király csákányt ragadjon, holott egyetlen tollvonással is elvégezheti a munkát. Igenis, hajlandó lennék csákányt fogni, és az emberek megtapsolnának, mint ahogy én is tapsolok azoknak, akik lerombolják a Bastille-t. Tudja meg, asszonyom, hogy nagy szívességet tesznek nekem, és még nagyobb szolgálatot tesznek magának... igen, igen, magának, asszonyom, mert ezentúl nem csukathat be becsületes embereket a barátai szeszélye miatt.

- Becsületes embereket a Bastille-ba? Még hogy én becsületes embereket zárattam a Bastille-ba? Tán csak nem Rohan urat nevezi becsületes embernek?

- Ne olyanról beszéljen, akiről én magam se beszélek. Balul sült el az a dolog, mert a párizsi parlament kihozatta. Különben se volt odavaló egy egyházi méltóság, hiszen manapság a hamisítók teszik a Bastille-ba... Csakugyan... mondja meg nekem, minek vannak ott hamisítók meg tolvajok? Éppen elég börtönöm van Párizsban, és éppen elég pénzembe kerül, hogy eltartsák azokat a szerencsétleneket. De az még hagyján, hogy hamisítók és tolvajokat zártak a Bastille-ba. Sokkal nagyobb baj, hogy becsületes embereket is.

- Becsületes embereket?

- Bizony, bizony! Magam is találkoztam egy talpig becsületes férfival, aki be volt zárva a Bastille-ba, és csak nemrég szabadult.

- Mikor?

- Ma délelőtt.

- Találkozott ma este egy emberrel, aki délelőtt szabadult a Bastille-ból?

- Nemrég váltam el tőle.

- Ki az?

- Olyan valaki, akit maga is ismer.

- Én is ismerem?

- Igen.

- Mi a neve?

- Gilbert doktor:

- Gilbert, Gilbert - kiáltott a királyné -, csak nem az az ember, akit Andrée emlegetett, amikor magához tért?

- De, biztosan ő az, akár meg is mernék esküdni rá.

- Az az ember a Bastille foglya volt?

- Ne tegyen úgy, mintha nem tudná, asszonyom!

- Fogalmam se volt róla - mondta a királyné, aztán látva, hogy a király tamáskodik, hozzáfűzte: - Hacsak nem volt rá valami ok, amit elfelejtettem.

- Hát ez az! - kiáltott fel a király. - Az efféle igazságtalanságoknak mindig van valami oka, amit elfelejtenek. Lehet, hogy maga megfélekezett mind a doktorról, mind pedig a bezárása okáról, de Charnyné nem felejtette el, efelől kezeskedem.

- Na de felség!

- Egész biztos, hogy történt köztük valami... - folytatta a király.

- Jaj! Hallgasson, felség! - kiáltott a királyné, és aggodalmasan tekingetett a kis szalon felé, ahonnan Andrée minden szót hallhatott.

- Hohó - nevetett a király-, attól fél, hogy Charny betoppan, és rájön valamire!

- Könyörgök, felség!... Charnyné tiszta erkölcsű asszony, és bevallom, inkább elhiszem, hogy az a Gilbert...

- Eh! - vágott közbe a király. - Csak nem azt a derék embert akarja vádolni? Tudom, amit tudok, és csak az a baj, hogy bár sok dolgot tudok, mégsem tudok mindent.

- Valósággal megdermeszt a határozottságával, felség - mondta a királyné a szomszédos szoba felé pislogva.

- Ó, én nyugodt vagyok - folytatta XVI. Lajos -, van időm kivárni a fejleményeket. A kezdet érdekes folytatást ígér, és hogy mi a történet vége, azt magától Gilbert-től fogom megtudni, ugyanis ő az orvosom.

- Az orvosa! Ez az ember a maga orvosa? Maga rábizza az első jöttmentre a király életét?

- Bízom az ítélőképességemben - válaszolt hűvösen a király -, és elhiheti, hogy Gilbert doktor lelke nyitott könyv előttem.

A királyné reszketett a dühtől és a megvetéstől.

- Gondolhat, amit akar, asszonyom, ez mit sem változtat rajta, hogy Gilbert tudós férfiú.

- Micsoda hiszékenység!

- Azt mondja, hiszékenység? Nos, én igen-igen kíváncsi volnék rá, hogy Mesmer úr nem volt-e bizonyos hatással magára és Lamballe-néra.

- Mesmer? - pirult el a királyné.

- Igen, ő... amikor négy évvel ezelőtt áruhában elmentek az egyik kezelésére... Jól dolgozik ám a rendőrségem, mindent tudok.

És a király szeretettel rámosolygott Mária Antóniára.

- Ha felséged mindent tud, ugyancsak jól leplezi, hiszen soha, egyetlen szóval se említette az esetet - mondta a királyné.

- Ugyan minek? A pletykalapok meg a gúnyiratok elégszer a szemére vetették ezt a kis óvatlanságot. De hadd térjek vissza a Gilbert és a Mesmer dologára! Mesmer egy dézsa köré ültette magukat, mindenkit megérintett egy acélpálcával, és egyáltalán: szemfényvesztő módjára különféle hókuszpókuszokat csinált. Gilbert viszont nem bűvészkedik, egyszerűen ráteszi a kezét egy nőre, és az máris alszik, és beszél álmában.

- Beszél! - suttogta rémülten a királyné.

- Igen - folytatta a király igencsak élvezve, hogy még egy kicsit kínozhatja a hitvesét -, igen, Gilbert elaltatja, és ő beszél. És rendkívül különös dolgokat mond.

A királyné elsápadt.

- Andrée különös dolgokat mondott - suttogta.
 - De még milyen különös dolgokat! - tette hozzá a király. - Igazán szerencséje van, hogy...
 - Csitt! - fojtotta bele a szót a királyné.
 - Csitt? Miért? Csak azt akartam mondani, hogy igazán szerencséje van, hogy csak én hallottam, amiket álmában beszélt.
 - Könyörgök, felség, egy szót se többet!
 - Készséggel engedelmeskedem, mert már alig bírom nyitva tartani a szemem, márpedig én eszem, ha éhes vagyok, és lefekszem aludni, ha elálmosodom. Jó éjszakát, asszonyom! És remélem, hogy a beszélgetésünk üdvös hatással lesz magára.
 - Mire gondol, felség?
 - Arra, hogy talán most már maga is eltűnődik rajta: a népnek igenis igaza volt, hogy lerombolta, amit mi csináltunk a barátainkkal. Most, hogy már tudom, mi a baj, remélem, lesz elég erőm hozzá, hogy megakadályozzam. Szép álmokat, Antónia! - Kifelé indult, de hirtelen visszafordult, és azt mondta: - Most jut eszembe! Szóljon Charnynénak, hogy béküljön ki a doktorral, ha ugyan még nem késő. Jó éjt!
- Lassú léptekkel távozott, maga csukogatva az ajtókat maga mögött, az olyan műszerész elégedettségével, aki meg tudja becsülni a jó zárat.
- A király alig tízlépésnyire járt a folyosón, amikor a grófné kirentott a szobából, az ajtóhoz szaladt, és rátolta a reteszt, aztán az ablakokhoz, és összehúzta a függönyöket.
- A mozdulatai hevesek, szenvedélyesek voltak, őrzőgő dühről árulkodtak.
- Aztán megbizonyosodva felőle, hogy senki sem láthatja, hallhatja, odament a királynéhoz, térdre rogyott előtte, és szívet tépően zokogni kezdett.
- Mentsen meg, asszonyom! - kiáltotta. - Isten nevére kérem, mentsen meg! - Egy ideig hallgatott, aztán nagyot sóhajtva még annyit mondott: - És mindent elmondok magának.

MÁSODIK KÖTET

Mi járt a királyné fejében az 1789. július 14-éről 15-ére virradó éjszakán?

Hogy mennyi ideig tartott Andrée vallomása, meg nem tudnánk mondani, de annyi bizonyos, hogy sokáig tartott, mert csak tizenegy óra tájban nyílt a királyné kis szalonjának ajtaja. A küszöbön Andrée térdet hajtvá kezét csókolt Mária Antóniának.

Aztán felegyenesedett, megtörülte kisírt szemét, a királyné pedig visszament a szobájába.

Andrée gyorsan távolodott a folyosón, mintha maga elől menekülne.

Mária Antónia egyedül maradt. Amikor a komorna bement, hogy levetköztesse, azt látta, hogy a királyné szikrázó szemmel járkál fel s alá a szobában.

Mária Antónia intett a komornának, hogy menjen, hagyja magára.

A komorna meghajolt és távozott.

A királyné meghagyta, hogy ne zavarják, legfeljebb, ha fontos hírek érkeznek Párizsból.

A király La Rochefoucault-Liancourt-ral érkezett (aki megpróbálta megmagyarázni neki, hogy mi a különbség lázadás és forradalom közt), de hamarosan kijelentette, hogy fáradt, lefeküdt hát, és olyan békésen elszenderedett, mintha vadászaton volna, és a szarvas - jól idomított udvaronc - a legközelebbi szökőkútnál hagyná lepuffantani magát.

A királyné megírt néhány levelet, átment a szomszéd szobába, ahol két gyermeke aludt Tourzelné őrizete alatt, aztán lefeküdt, de nem azért, hogy aludjon, mint a király, hanem hogy kedvére álmodozzon.

Versailles elcsendesedett, sötétség borult a hatalmas kastélyra; már csak az örök csikorgó lépte hallatszott a park sétányain, a puskatusok halk koppanása a folyosók márványpadozatán, s Mária Antónia nem bírta tovább tétlen mozdulatlanságban, úgy érezte, friss levegőre van szüksége, kiszállt hát az ágyból, bársonypapucsba bújt, hosszú fehér fésütködőköpenyt öltött, és odament az ablakhoz; beszippanthatta a szökőkutak friss permetét, s hallgatta, milyen tanácsokat suttog a lázas, sajgó lelkek vigasztalója, az éjszakai szél.

A királyné eltűnődött, hogy micsoda váratlan eseményeket hozott számára ez a különös nap.

Elesett a Bastille, a királyi hatalom jelképe, elbizonytalanodott Olivier de Charny, az odaadó barát, akit hosszú-hosszú évek óta a szerelem járma alatt tartott; a férfi eddig a szenvedélyes szerelem rabja volt, de most mintha megbánás és lelkifurdalás dúlna szívét.

Mária Antónia összegező elme volt, ezért is volt olyan nagy hatalma az emberek és a dolgok felett, rögtön átlátta hát, hogy két összetevője van rossz közérzetének: a baljós államügyek és a szívbeli bánat.

Egyfelől Párizsban aznap délután olyan világraszóló esemény történt, amely nyilvánvalóan valamennyi szellemben kikezdi az Isten akaratából uralkodó királyok iránti mindmostanáig töretlen szent hódolatot.

Másfelől Charny konokul ellenállt imádott uralkodónője mindenható akaratának. A királynénak az az előérzete támadt, hogy Olivier hú és odaadó marad ugyan, de már nem fogja vakon imádni, s a kijózanodás előbb-utóbb versenyre kél a hűséggel és az odaadással.

Ez a gondolat kegyetlenül összeszorította az asszony szívét, és féltékenységgel töltötte el, avval a keserű méreggel, melynek hatására ezernyi kelevény támad a sebzett lélekben.

De hogy szerelmi bánattal foglalkozzon, amikor pedig vész fenyeget... nem, ezt elutasítja a magasabb értelem.

Így hát Mária Antónia - sokkal inkább észokokból, mintsem lelke parancsára, inkább szükségből, mintsem ösztönösen - előbb a veszélyes politikai helyzetből fakadó komor gondolatainak adta át magát.

Hova forduljon? A másik táborban gyűlölet és nagyravágás, az ő táborában gyengeség és közönyösség. Az ellenségei olyan emberek, akik rágalmazóként kezdték, és most már lázadók.

Következésképp semmitől se riadnak vissza.

A védelmezői olyan emberek, akiknek a nagy része lassanként hozzászokott, hogy mindent eltűrjön és elviseljen, következésképp már nem is érzik, hogy milyen mélyek a sebek.

Tétováznak, hogy visszavágjanak-e, mert attól félnek, hogy zajt csapnak.

Nem lehet egyebet tenni, csak mindenre ráborítani a feledés homályát, feledést színlelni, és közben emlékezni, megbocsátást színlelni, és nem megbocsátani.

De ez nem volt méltó Franciaország királynéjához, és még kevésbé Mária Terézia lányához, a szenvedélyes asszonyhoz.

Harcolni, harcolni! - erre buzdított a sértett királyi gőg; de vajon nem túl kockázatos-e a harc? Lehet-e vérontással elcsitítani a gyűlölködést? Nem szörnyű-e az a név, hogy „az osztrák nő”? Feláldozza-e a nevét - amiként Bajor Izabella és Medici Katalin feláldozta a magáét - vérfürdővel tartva új keresztelőt? Kivált, hogy igencsak kétséges a siker, ha hinni lehet Charny szavainak.

Harcolni és legyőzetni!

Íme, a királyné kínjai a politikai válságot illetően. Töprengésbe merülve olykor úgy érezte, mintha egy kígyót vert volna fel a fenéjére, s az most a lába felé siklana; királynéi kínjai közepette egyre jobban erőt vett rajta az olyan asszony csüggedése, aki azt hiszi, hogy hódolója most kevésbé szereti, holott az az igazság, hogy érdemén felül szerette.

Charny nem meggyőződésből mondta, amit mondott, hanem azért, mert fogytán az ereje; ő is - miként a királyné és sokan mások - fenéig ürítette a rágalmak keserű poharát. Charny most először beszélt kedvesen és szeretettel Andrée-ról (eddig mintha észre se vette volna, hogy a világon van): lehet, hogy most tudatosult benne, hogy a felesége még mindig fiatal és szép asszony? Mária Antóniát úgy égette ez a gondolat, mint az áspiskígyó marása, s döbbenet állapította meg magában, hogy az uralkodói balsors semmiség a szívfájdalomhoz képest.

Amíg a királynét sújtó balsorson tépelődött, mereven, fagyosan ült egy karosszékből, de dühödten talpra szökött, amikor szívébe hasított a fájdalom: a nő fájdalma.

Lelke háborgása előrevetítette a boldogtalan asszony végzetét.

Hogyan térítheti el a balsorsot, s egyszersmind hogyan menekülhet a szenvedés elől? - egyre ezen töprengett fel-feltámadó aggodalommal. Szánja rá magát, hogy odahagyva a királynéi létet, élje a közép-szerű boldog életét? Visszahúzódjon az ő Trianonja menedékébe, élvezve a tó békés nyugalma, a falusi élet rejtett örömeit? Hagyja, hogy a csöcselék felossa maga közt a királyság maradványait, s beérje a bizonytalan kevéssel, amit néhány végsőkéig kitartó, hű alattvalója önszántából juttat neki?

Idáig jutott gondolataiban, amikor belemart a féltékenység kígyója.

Boldogság! Ugyan boldog lehet-e, ha el kell szenvednie az elutasított szerelem megaláztatását?

Boldogság? Boldog lehet-e a királynak, egy olyan embernek az oldalán, akiből hiányzik a hősi nagyság?

Boldog lehet-e Charny közelében, ha az boldogan él egy szeretett nő - talán éppen a felesége - mellett?

És erre a gondolatra a királyné szívében fellobbant az elárult szerelmeseket emésztő tűz, mely Didót is jobban égette, mint a máglya.

De a lázas gyötrelemben a vigasz villanása; a riasztó szorongásban az öröm fénysugara. Isten, az ő végtelen jóságában, csak azért teremtette volna a rosszat, hogy még inkább megbecsültesse a jót?

Andrée bizalmas vallomást tett a királynénak, felfedte vetélytársa előtt élete szégyenét; Andrée könnyes, lesütött szemmel bevallotta Mária Antóniának, hogy nem méltó egy tisztességes férfi szerelmére és tiszteletére: tehát Charny sosem fogja szeretni Andrée-t.

Igen, de Charny nem tud arról a trianoni tragédiáról és a következményeiről, és soha nem is fogja megtudni, tehát Charny számára mintha nem is esett volna meg az a tragédia.

És a királyné, miközben a gondolatai sebesen kergették egymást, belenézett önnön lelkiismerete tükrébe, és azt látta, hogy szépsége hervadozik, oda van régi víg kedélye, elszállt ifjúságának üdesége.

Aztán a gondolatai újra visszakanyarodtak Andrée-hoz, Andrée különleges, majdnem hihetetlen kalandjaihoz, amelyekről épp most szerzett tudomást.

Csodálta, hogy milyen fortélyosan számított a végzet: a trianoni kunyhók nyomorúságos világából kiválasztott egy kis kertészfiút, és összekötötte a sorsát egy nemes kisasszony sorsával, sőt, a királyné sorsával is.

„Lehetséges volna - gondolta magában a királyné -, lehetséges volna, hogy kifürkészhetetlen mennyei szeszélyből egy alantas régiókba tartozó parány - egy gyémántszemcse - feloldódjon a csillag isteni sugarában?

Vajon ez a Gilbert nevű kertészfiú nem élő jelképe-e mindannak, ami most történik? A nép fia, aki alacsony származásán felülemelkedve egy nagy királyság államügyeivel foglalkozik; furcsa komédiás, akiben a Franciaország fölött lebegő rossz szellem akaratából megtestesül mind a nemességet ért sértés, mind a királyi hatalmat ért támadás.

Gilbert-nek, aki a harmadik rend fekete ruháját viseli, aki Necker tanácsadója és egyszersmind a király bizalmasa, lám, ennek a tudóssá lett Gilbert-nek most - a Forradalom véletlene folytán - újra összefonódik a sorsa annak a nőnek a sorsával, akinek egy éjszaka lator módjára elrabolta a tisztességét.”

Mária Antóniában ismét felülkerekedett a nő, és önkéntelenül megremegett az Andrée gyászos történetének emlékére; úgy érezte, kötelessége, hogy a szemébe nézzen annak a Gilbert-nek, hogy maga próbáljon olvasni e különös jellem vonásaiban, és bár - mint mondtuk - némi örömmel töltötte el vetélytársa megaláztatása, erős vágy támadt benne, hogy fájdalmat okozzon a férfinak, aki oly sok szenvedést okozott egy nőnek.

Szerette volna a saját szemével látni, és - ki tudja? - talán megcsodálni is (a szörnyeknek dukáló iszonyodó csodálattal) azt a rendkívüli férfit, akinek a bűne által alantas vér fertőzte meg a francia arisztokrácia vérét; látni akarta azt az embert, aki mintha azért idézte volna elő a

Forradalmat, hogy megnyíljon előtte a Bastille kapuja, hiszen a forradalom nélkül örök életére megtanulhatta volna, hogy egy népi sarjadéknak nincs joga hozzá, hogy emlékezzen.

A királyné gondolatai így módon ismét visszakanyarodtak a baljós államügyekhez, s hirtelen az az érzése támadt, hogy minden szenvedéséről egy és ugyanazon személy tehet.

Gilbert műve a királyi hatalmat megingató népfelkelés, igenis Gilbert-é: az ő eszméi adtak fegyvert a Bastille-t rohamozó Billot-k, Maillard-ok, Élie-k és Hulinek kezébe.

Gilbert tehát gonosz-szörnyeteg: ő okozta mind Andrée szenvedését; mind a Bastille elestét.

Meg kell hát ismernie, hogy elkerülhesse, vagy még inkább hogy eszközként használhassa.

Mindenáron találkoznia kell Gilbert-rel, beszélnie kell vele, magának kell megállapítania, hogy miféle ember.

Eltelt az éjszaka kétharmad része, három óra volt, a hajnal halovány fénye már megvilágította a versailles-i park fájának sudarát és a szobrokat.

A királyné álmatlanul töltötte az egész éjszakát: tekintete a szőke derengésben fürdő sétányokon kószált.

Lassan ólmos fáradtság lett úrrá a boldogtalan asszonyon. Ott, a nyitott ablaknál behanyatlott egy karosszékbe, a feje hátrabillent.

Azt álmodta, hogy Trianonban sétál, és egy gonoszul vigyorgó törpe bújik elő egy virágágyásból; Gilbert az a német balladából ismert kaján szörnyalak, és feléje nyúlkal a horgas ujjával.

Felsikoltott.

Válaszul valaki felkiáltott.

Az a kiáltás felébresztette.

Tourzelné kiáltott: belépve a szobába látta, hogy a királyné feldúltan, zihálva kuporog a karosszékben, és kitört belőle az ijedség és döbbenet kiáltása:

- Beteg a királyné! A királynénak fájdalma van! Hívjunk orvost?

A királyné kinyitotta a szemét; Tourzelné kérdése válasz volt az ő kérdésére.

- Igen - mondta -, hívjanak orvost! Kéretem Gilbert doktort, szóljanak neki!

- Ki az a Gilbert doktor? - kérdezte Tourzelné.

- A király új orvosa. Nemrég jött Amerikából, és tegnap nevezte ki a király.

- Én tudom, hogy őfelsége kire gondol - mondta félénken az egyik udvarhölgy. - A doktor a király előszobájában tartózkodik.

- Maga ismeri?

- Igen, felség - dadogta a hölgy.

- No de honnan ismeri? Nyolc-tíz napja érkezett meg Amerikából, és csak tegnap szabadult a Bastille-ból.

- Ismerem...

- Válaszoljon! Honnan ismeri? - kérdezte ellentmondást nem tűrő hangon a királyné.

A hölgy lesütötte a szemét.

- Ejnye! Hajlandó végre megmondani, hogy honnan ismeri?

- Olvastam a műveit, asszonyom, és a művei felkeltették a kíváncsiságomat a szerző iránt, ezért ma reggel megkértem valakit, hogy mutassa meg nekem Gilbert doktort.

- Ó, ó! Ez nagyszerű - mondta gőgösen egyszersmind leereszkedően a királyné. - Nos, ha már egyszer ismeri, mondja meg neki, hogy gyengélkedem, és hogy hívatom őt.

A királyné beszólította a komornáit, hálóköntöst öltött, és megigazította a frizuráját.

2

A király orvosa

Néhány perccel azután, hogy elhangzott a királyné óhaja, és hogy elsietett az az udvarhölgy, aki a megbízatást kapta, Gilbert belépett Mária Antónia hálósobájába. Az orvost meglepte, hogy a királyné hívatja, egy kicsit nyugtalan volt és nagyon is izgatott, de az arca nem árulta el az érzelmeit.

A tartása nemes és magabiztos; az arca előkelően halvány, nagy képzelőerővel megáldott tudós férfiúra vall, akinek döntően a tanulmányai formálták a jellemét; sápadtságát csak még jobban kiemeli a harmadik rendbeliek fekete frakkja, melyet nemcsak a képviselők öltöttek fel, hanem mindazok, akik magukévá tették a forradalom eszméit; az egyszerű kézelő muszlinfodrai szép formájú kezet takarnak, sebészkeshez szokott, finom, de erős kezet; a lábszára olyan karcsú és izmos, hogy még az udvartartás legélesebb szemű szakértő hölgyei és urai se tudnak különbet mutatni egész Versailles-ban; a vonásai egyszerre tanúskodnak a nő iránti félnék tiszteletéről, a beteg iránti bátor nyugalomról és a királyné iránt való teljes közönyös-ségről - a kifinomult intelligenciájú Mária Antónia hirtelenében ennyit tudott megállapítani az előtte megjelenő Gilbert doktorról.

Gilbert-nek a legkevésbé sem volt kihívó a megjelenése és a viselkedése, de a királyné annál jobban felingerült ellene. Természetesen, és majdhogynem önkéntelenül, visszataszító alaknak képzelte, a szemérmertlenség olyasféle bajnokának, amelyet nem egyet látott a környezetében. Nem tehetett róla, de Andrée szenvedéseinek okozóját, Rousseau fattyú tanítványát, a hernyószedő kertészinasból orvossá, filozófussá, lélekidomárrá lett férfit olyannak látta lelki szemeivel, mint Mirabeau-t, vagyis azt az embert, akit a legjobban gyűlölt Rohan bíboros és La Fayette után.

Mielőtt találkozott volna Gilbert-rel, úgy gondolta, hogy csakis egy hatalmas, szörnyű testben lakozhat ilyen hatalmas, szörnyű akarat.

És amikor megpillantotta a szeretetre méltó és kedves arcú, előkelő megjelenésű, egyenes tartású, karcsú, fiatal embert, úgy érezte, hogy Gilbert még egy bűnnel tetézi bűneit: hazudik a külsejével. Gilbert, a bizonytalan származású népfí, Gilbert, az alantas paraszt, a bugris, Gilbert azt a bűnt követte el a királyné szemében, hogy elorozta egy jó nemesember küllemét. A kevély osztrák nő, mások hazugságának esküdt ellensége, most felháborodott, és hirtelen gyűlöletre és haragra gerjedt a szerencsétlen parány ellen, akit ellenségévé tettek a körülmények.

A bizalmasai, azok, akik megtanulták kiolvasni a szeméből, hogy éppen derűs vagy borús-e a kedélye, most világosan látták, hogy villám csapkod, vihar készülődik a szívében.

De nem volt egyetlen lény sem, aki követni tudta volna érzelmeinek útját a dühöngő fergetegben, nem volt egyetlen asszony sem, aki el tudta volna képzelni, micsoda ellentétes indulatok csapnak össze a királyné agyában, és töltik el halálos mérgekkel a lelkét.

A királyné szemének egyetlen villanásával elbocsátotta a jelenlevőket, még Miserynét is.

Mindenki kiment.

A királyné megvárta, hogy az ajtó becsukódjon az utolsó távozó mögött, aztán Gilbert-re emelte a tekintetét, és észrevette, hogy a férfi merően nézi őt.

Felháborította e vakmerőség.

A doktor tekintete látszólag ártalmatlan volt, de rezzenetlen és kiismerhetetlen, és úgy nyomasztotta Mária Antóniát, hogy úgy érezte, szembe kell szállnia vele.

- Ejnye, uram! - csattant a hangja, mint egy pisztolylövés. - Miért bámul rám, ahelyett, hogy megmondaná, hogy mi a bajom?

Ez a kirohanás minden udvaroncot arra kényszerített volna, hogy a villámló szemű királyné lába elé vesse magát, még egy marsall, sőt egy hős, egy félisten is kegyelemért esedezett volna.

De Gilbert nyugodtan így válaszolt:

- Az orvos mindenekelőtt a szemekből ítél, asszonyom. Felsőged hívatott, és én nem kíváncsiságból nézem, hanem a parancsa szerint a hivatásomat gyakorlom.

- Nos, megvizsgált?

- Amennyire módom volt rá, asszonyom.

- Beteg vagyok?

- Felsőged nem beteg a szó eredeti értelmében, de nagyfokú idegizgalomban szenved.

- Nocsak, nocsak! - mondta gunyorosan Mária Antónia. - Még jó, hogy nem azt mondja, hogy dühöngök.

- Engedje meg felsőged, ha már egyszer orvost hívatott, hogy az orvos a megfelelő szakszót alkalmazza.

- Rendben van. No és mitől van az a nagyfokú idegizgalom?

- Felsőged nyilván tudja, hogy az orvos, hála tanulmányainak és tapasztalatának, meg tudja állapítani a testi kórt, de nem jós, hogy első látásra felmérje az emberi lélek mélységeit.

- Ha jól értem, a második vagy a harmadik alkalommal már nemcsak azt tudná megmondani, hogy mi a bajom, hanem azt is, hogy mire gondolok...

- Meglehet, asszonyom - felelte Gilbert hűvösen.

A királyné megborzongott; szemlátomást mondani akart valamit, már az ajkán volt egy maró és epés megjegyzés, de visszatartotta.

Uralkodott magán.

- Nyilván igaza van - szólalt meg végül -, végtére is tudós ember.

És olyan vérlázító megvetéssel nyomta meg a két utolsó szót, hogy a harag villáma cikázott át Gilbert tekintetén.

De olyan ember volt, akinek egyetlen másodperc elegendő, hogy úrrá legyen indulatain.

A homloka tüstént kisimult, és könnyedén így válaszolt:

- Felsőged túlságosan is jóságos, hogy tudós embernek nyilvánít, hiszen még nem volt alkalma kipróbálni a tudományomat.

A királyné az ajkába harapott.

- Nem tudom, hogy valójában tudós-e, én csak azt ismétlem, amit mindenki mond.

- Nos, ez esetben - mondta tiszteletteljesen Gilbert, és mélyen meghajolt - semmi sem indokolja, hogy egy olyan kiváló elme, mint felsőged, elismételje, amit a hitványabbja mond.

- Mármint amit a nép mond? - vetette oda a királyné.

- Nem, asszonyom. Amit a hitványabbja mond - ismételte Gilbert olyan elszántsággal, hogy az asszony megremegett, és ismeretlen fájdalom hasított a szívébe.

- Eh, fölösleges erről vitatkoznunk - felelte. - Tudósnak mondják, ez a lényeg. Hol tanult?

- Mindenhol, asszonyom.

- Ez nem válasz.

- Akkor sehol.

- No, ez jobban hangzik. Szóval sehol se tanult?

- Ha így jobban tetszik felségednek - hajolt meg a doktor. - Habár ez kevésbé pontos, mint ha azt mondom, hogy mindenhol.

- Ejnye! Akkor adjon végre tisztességes választ! - kiáltott ingerülten a királyné. - Nagyon kérem, Gilbert úr, hogy kíméljen meg a közhelyektől. - Aztán mintha magának mondaná: - Mindenhol, mindenhol! Ez semmit se jelent. Egy tudatlan sarlatán, egy botcsinálta kuruzsló beszél így. Csak nem akar hangzatos szólamokkal elámítani? - Villámokat szórt a szeme, remegett az ajka. - Mindenhol! Rajta, Gilbert úr, sorolja, hogy hol mindenhol!

- Azért mondtam, hogy mindenhol - válaszolta hűvös nyugalommal Gilbert -, mert csakugyan mindenhol tanultam, asszonyom, kunyhóban és palotában, városban és sivatagban, emberen és állaton, magamon és másokon, amint az olyan emberhez illik, aki igen nagy becsben tartja a tudományt, és mindenütt igyekszik megszerezni, ahol csak megszerezhető, vagyis mindenhol.

A királynő, legyőzve, ádáz pillantást lövellt Gilbert-re, ő pedig továbbra is kétségbeejtő hajthatatlansággal függesztette tekintetét az asszonyra.

Mária Antónia görcsösen felkapta a karját, és ahogy megfordult, fölborította a kis asztalkát, amelyen egy sèvres-i porceláncsészében feltálalták neki a kakaót.

Gilbert látta, hogy borul az asztal, cserepekre hull a csésze, de nem mozdult.

Mária Antóniának az arcába szökött a vér, hideg, nyirkos tenyerét lázas homlokára szorította, és hiába próbálta Gilbert-re emelni a tekintetét, nem volt bátorsága hozzá.

Azt a mentséget találta magának, hogy így megvetéssel viszonzza az arcátlanságot.

- Ki volt a mestere? - vette fel újra a beszélgetés elejtett fonalát.

- Nem is tudom, hogyan válaszoljak felségednek, mert nem kívánom ismét megsérteni.

A királyné megérezte, hogy végre esélyt kapott Gilbert-től, és úgy vetette rá magát a kínálkozó lehetőségre, mint oroszlán a zsákmányára.

- Még hogy megsért? Maga engem megsért? - kiáltotta. - Ó, uram, mit nem mond? Hogy maga megsérthet egy királynét? Esküszöm, nem tudja, mit beszél. Ó, Gilbert doktor úr, a nyelvtanulásban nyilván nem voltak olyan jó mesterei, mint az orvostudományban. Az olyan rangú személyt, mint én, nem lehet megsérteni, Gilbert doktor úr, engem csak zavarni, háborgatni, zaklatni lehet.

Gilbert meghajolt, és elindult az ajtó felé; a királyné hiába fürkészte az arcát, a düh vagy az ingerültség legkisebb jelét se tudta felfedezni rajta.

Ő viszont toporzékkolt tehetetlen haragjában, és felszökkent, mintha vissza akarná tartani Gilbert-t.

A férfi azonnal megtorpant.

- Bocsásson meg, asszonyom - mondta -, elismerem, hogy eléggé el nem ítélni való módon megfeledkeztem róla, hogy egy beteghez hívtattak. Bocsásson meg, asszonyom! mostantól észben fogom tartani. - Gondolkozott egy kis ideig. - Úgy látom - folytatta aztán -, hogy felségednek idegrohama van. Bátorodom arra kérni, hogy próbáljon uralkodni az idegein, mert később már nem lesz módja rá. Jelenleg bizonyára alig kitapintható az érverése, minden vére a szívére tolul, felséged szenved, felséged majdnem megfullad, és talán ajánlatos volna, ha behívatná egy komornáját.

A királyné körbesétált a szobában, aztán visszaült.

- Magát Gilbert-nek hívják? - kérdezte.

- Igen, asszonyom, Gilbert-nek hívnak.

- Milyen különös! Van egy ifjúkori emlékem, s az a furcsa emlék alighanem nagyon *megsértené* magát, ha elmondanám. Eh, nem számít! A sebe majd begyógyul, elvégre maga nemcsak tudós orvos, hanem rendíthetetlen filozófus is.

És a királyné csúfondárosan mosolygott.

- Ez az, asszonyom - mondta Gilbert. - Mosolyogjon, és iparkodjon gúnyolódással uralkodni az idegein, az értelmes akarat egyik legnagyobb kiváltsága, hogy parancsolni tud magának. Türtőztesse, fékezze hát magát, asszonyom, de ne erőltesse túl a dolgot!

Gilbert olyan kedélyes nyájassággal mondta ezeket az orvosi tanácsokat, hogy a királyné, jóllehet érezte a bennük rejlő mélységes iróniát, nem sértődhetett meg rajtuk.

Hanem tovább rohamozott: ott folytatta a támadást, ahol abbahagyta.

- Nos, elmondom magának azt a bizonyos emlékemet.

Gilbert beleegyezése jeléül meghajolt.

A királyné minden erejét összeszedve egyenesen a férfi szemébe nézett.

- A férjem még trónörökös volt akkoriban, és Trianonban laktam. A kertben gyakran láttam egy fülig sáros, szurokfekete, mogorva sihedert, egy afféle fiók-Rousseau-t, aki ott ázott, kapált, hernyót szedett a horgas kis mancsával. Úgy hívták, hogy Gilbert.

- Én voltam az, asszonyom - mondta egykedvűen Gilbert.

- Maga? - Mária Antónia arca gyűlölködő fintorba rándult. - Hát akkor mégiscsak igazam volt! Maga nem tanult ember!

- Mivel felségednek ilyen kiváló az emlékezete, gondolom, azt se felejtette el, hogy ez mikor volt. Ha emlékezetem nem csal, 1772-t írtunk, amikor az a kertészfiú, akiről felséged beszél, ott túrta a földet a trianoni kastély környékén, hogy legyen miből megélnie. Most 1789 van. Tizenhét év telt el azóta, asszonyom. A mi korunkban ez igen hosszú idő. Sokkal hosszabb idő, mint amennyi ahhoz kell, hogy a vadember tudóssá váljon; bizonyos körülmények közt a szellem és a lélek olyan gyorsan fejlődik, akár a virág vagy más növény a melegágyban. Nos, asszonyom, a forradalmak a szellem melegágyai. Felséged rám néz, és bár a tekintete tiszta, mégsem veszi észre, hogy a tizenhat éves fiú harminchárom éves férfi lett; ne csodálkozzon hát, hogy a tudatlan, ártatlan kis Gilbert, akit megérintett két forradalom szelleme, ma tudós és filozófus.

- Hogy tudatlan, azt elfogadom, de hogy ártatlan lett volna... ártatlan, ahogy maga mondta! - kiáltotta dühösen a királyné. - Ha jól értettem, a kis Gilbert-t nevezte ártatlannak...

- Lehet, hogy tévedtem, asszonyom, és olyan jó tulajdonsággal ruháztam fel azt a kisfiút, amely hiányzott belőle, de el nem tudom képzelni, honnan tudhatja felséged nálam is jobban, hogy milyen volt a kis Gilbert, és miből gondolja, hogy nem volt ártatlan.

- Ez más kérdés - mondta zordan a királyné -, talán majd máskor beszélünk róla, de egyelőre térjünk vissza a férfihoz, ahhoz a kitanult, tudós, tökéletes férfihoz, aki itt áll előttem.

Gilbert rá se hederített a „tökéletes” jelzőre, habár nyilvánvaló volt számára, hogy ez újabb sértés.

- Térjünk vissza hozzá, asszonyom! - felelte egyszerűen. - Elárulná felséged, mi célból rendelt a színe elé?

- Maga a király orvosának ajánlkozott. Megértheti, uram, hogy szívemen viselem a férjem egészségét, és nem szeretném egy olyan emberre bízni, akit nem ismerek.

- Ajánlkoztam, asszonyom, és felfogadtak, felségednek pedig csakugyan sejtelve se lehet az alkalmatlanságom vagy a buzgalmam felől. Elsősorban is politikus orvos vagyok, és Necker úr ajánlott. Különbözik pedig, ha a királynak netalán szüksége lesz a tudományomra, jó orvosa leszek, már amennyire az emberi tudomány hasznos lehet Isten teremtményének. De azon kívül, hogy jó tanácsadója és jó orvosa leszek a királynak, mindenekelőtt jó barátja leszek.

- Jó barátja? - tört ki ismét a megvetés a királynéból. - Maga, uram? A király barátja?

- Természetesen - válaszolta Gilbert háboríthatatlan nyugalommal. - Miért ne lehetnék a barátja?

- Na, persze! Latba veti titkos hatalmát, okkult tudományát - sziszegte az asszony. - Ki tudja? Láttuk már a Jacquerie-t meg a Buzogányosok felkelését vagy négyszáz évvel ezelőtt; lehet, hogy most visszamegyünk a középkorba. Maga visszahozza a varázsigéket és bűbájosságok korát. Maga fogja kormányozni Franciaországot a mágia erejével, maga lesz Faust vagy az alkimista Nicolas Flamel.

- Nincs efféle szándékom, asszonyom.

- Mit számít az, uram! Mennyi-mennyi szörnyeteget, gonoszabbat, mint Cerberus, gonoszabbat, mint amilyenekkel Tasso népesíti be Armida bűvös kertjét, mennyi-mennyi szörnyeteget tudna elaltatni a mi poklunk küszöbén!

A királyné, amikor kiejtette az „*elaltatni*” szót, fürkész pillantást vetett a doktorra.

És Gilbert-nek enyhe pír futotta el az arcát.

Mária Antónia megörült; érezte, hogy a vágása ezúttal igazi sebet ejtett.

- Merthogy maga el tudja altatni az embereket - folytatta -, maga, aki mindenhol, mindenén és mindenkin tanult, nyilván századunk nagy álomkufárainál tanulmányozta a delejezés tudományát, azoknál, akik árulást követnek el az álommal: az emberek álmaiból kiolvassák titkaikat.

- Igen, asszonyom, sokáig tanultam a tudós Cagliostrónál, és sokat tanultam tőle.

- Tehát eltanulta tőle azt az erkölcsi lopást, amelyről az imént beszéltem, és amelyet nem habozok becselennek nevezni, eltanulta tőle, hogyan kell a bizonyos delejes álommal megszerezni egyesek lelkét és mások testét.

Gilbert ismét elérte a célzást, de most nem pirult el, hanem elsápadt. A királyné ujjongott magában.

„Ó, te nyomorult! - gondolta. - Végre én is sebet ütöttem rajtad, mégpedig véres sebet!”

De Gilbert arcán a legerősebb érzések is épp csak átsuhantak. A férfi odalépett a királyné elé, aki győzelme felett örvendezve óvatlanul ráfüggesztette a tekintetét.

- Asszonyom! - szólt. - Felséged helytelenül tenné, ha elvitatná az imént említett tudós emberektől a tudományuk legszebb adományát, azt a képességet, hogy delejes álomba tudják szenderíteni nem az áldozatokat, hanem az alanyokat, és kivált helytelenül tenné, ha elvitatná az ahhoz való jogukat, hogy minden lehetséges eszközzel kiaknázzanak egy olyan felismerést, amelynek a majdan megismerendő és szabályzandó törvényei talán gyökerestül megváltoztatják a világot.

És Gilbert, miközben odalépett a királyné elé, azzal a lenyűgöző akarattal nézett a királyné szemébe, amelynek az érzékeny Andrée nem tudott ellenállni.

A férfi közelségére borzongás futott végig a királyné erein.

- Gyalázat azokra az emberekre, akik titokzatos, sötét praktikák által elveszejtik a lelkeket és a testeket! - kiáltotta. - Gyalázat Cagliostróra!

- Ej, asszonyom! - mondta Gilbert indulattól fűtött hangon. - Ne ítélje meg ilyen szigorúan az emberek hibáit!

- Na de, uram!

- Egyetlen lény sem mentes minden hibától, asszonyom; minden teremtmény kárt okoz a teremtésnek, és a köz egyedül az egoizmusnak köszönheti biztonságát, mert az egyének önzése nélkül egyetlen hatalmas csatatér volna az egész világ. Azok a legjobbak, akik jók. Más vélemény szerint azok a legjobbak, akik a legkevésbé rosszak. Minél magasabb polcon van a bíró, annál elnézőbbnek kell lennie. Felségednek, aki a trón magasából tekint le az emberekre, mindenki másnál kevésbé van joga hozzá, hogy szigorú legyen a mások hibái iránt. A földi trónus gazdája legyen a megtestesült könyörületesség, hiszen az égi trónus ura az irgalom Istene.

- Én egészen máshogy tekintek a jogaimra, és kivált a kötelességemre, mint maga, uram. Énszerintem azért vagyok a trónon, hogy büntessek és jutalmazzak.

- Nem hiszem, asszonyom. Szerintem, ellenkezőleg, azért van a trónon, az a királynéi és asszonyi küldetése, hogy békítsen és megbocsásson.

- Remélem, uram, nem leckéztetni akar.

- Nem, nem, asszonyom, én csak válaszolok felségednek. Emlékszem például, hogy az a Cagliostro, akiről az imént beszélt, és akinek kétségbe vonta a tudós voltát, emlékszem... és ez az emlék régebbre nyúlik vissza, mint felséged trianoni emléke... hogy a Taverney-kastély parkjában Cagliostrónak alkalma volt rá, hogy bizonyosságot tegyen a tudományáról Franciaország trónörökösének hitvese előtt. Nem tudom, mi történt pontosan, de feltételezem, hogy a leendő királyné nem felejtette el, mivel az a bizonyosság igen mély hatást tett rá, olyan mély hatást, hogy elájult.

Most Gilbert vágott oda, igaz, vaktában, de a vágása talált: a királyné viaszfehér lett.

- Igen - mondta rekedten -, igen, álmomban egy iszonyatos szerkezetet jelenített meg előttem, de mindmostanáig nincs tudomásom róla, hogy az a szerkezet valóban létezik-e.

- Nem tudom, mit láttatott felségeddel - folytatta Gilbert elégedetten az elért hatással -, de azt tudom, hogy nem lehet elvitatni a tudós címet az olyan embertől, akinek ekkora hatalma van embertársain.

- Embertársain!... - sziszegte megvetően a királyné.
- Lehet, hogy tévedek - folytatta Gilbert -, és olyan nagy a hatalma, hogy a félelem igája alá tudja kényszeríteni a föld királyainak és fejedelmeinek fejét is.
- Még egyszer mondom: gyalázat! Becstelen, aki kihasználja a mások gyengeségét vagy hiszékenységét.
- Becstelen? Azt mondja becstelen, aki él a tudomány hatalmával?
- Agyrém, hazugság, gyávaság!
- Ezt hogy érti? - kérdezte higgadtan Gilbert.
- Úgy, hogy Cagliostro gyáva sarlatán, és az állítólagos delejes álom bűn.
- Bűn!
- Igenis bűn - folytatta a királyné -, mert varázssital okozza, bódító méreg. Vegye tudomásul, hogy az emberi igazságszolgáltatás, melynek letéteményese vagyok, meg fogja találni a méregkeverőket, és megbünteti őket.
- Asszonyom, asszonyom! - mondta Gilbert változatlan türelemmel. - Legyen elnéző azok iránt, akik megtévedtek!
- Á! Szóval bevallja?

A királynét megtévesztette a Gilbert hangjának lágysága: azt hitte, hogy önmagának kér megbocsátást.

Tévedett, és Gilbert habozás nélkül kihasználta az ebből származó előnyt.

- Mit? - nyitotta tágra a szemét, és tekintetének sötét lobogása arra kényszerítette a királynét, hogy - mintha a napba nézne - behunyja a szemét.

A királyné megdöbbent, de megpróbált felülkerekedni.

- Egy királynét éppúgy nem lehet faggatni, mint megsérteni - mondta -, kérem, ezt vegye tudomásul, ha már az udvarba került... De úgy rémlik, azokról beszélt, akik megtévedtek, és arra kért engem, hogy legyek elnéző irántuk.
- Fájdalom, asszonyom - mondta Gilbert -, nincsen gáncs nélküli ember, nincs olyan emberi lény, aki a lelkiismeret oly erős vértjét tudná magára öltetni, mely mögé be ne hatolhatna a többiek fürkész tekintete. Pedig gyakorta ez neveztetik erénynek. Legyen elnéző, asszonyom!
- De ha így okoskodik - mondta óvatlanul a királyné -, a maga szemében, uram, nincs erényes teremtmény, pedig maga azoknak az embereknek a tanítványa, akik tudni akarják az igazságot, s tekintetük a lelkiismeret mélyére hatol.
- Ez igaz, asszonyom.

Mária Antónia kacagni kezdett, s leplezetlenül kimutatta megvetését.

- Ó! Ó, uram! - kiáltott. - Kérve kérem, ne feledje, hogy nem valami köztéren prédikál bolondoknak, parasztoknak vagy hazafiknak!
- Tudom, kivel beszélek, asszonyom, higgye el, hogy tudom - vágott vissza Gilbert.
- Akkor tanúsítson több tiszteletet, uram, vagy legyen ügyesebb! Tekintsen végig az egész életén, kutassa ki a lelkiismerete legmélyebb bugyrait, elvégre lelkiismerete éppúgy van a lángeszű és sokat próbált, nagy tapasztalatú embereknek is, mint a közönséges halandóknak, gondolja csak végig, hogy esetleg milyen alantas, kártékony, bűnös gondolat fordult meg a

fejében, nem követett-e el kegyetlenséget, merényletet vagy akár bűnt is! Ne szóljon közbe!... És ha összegezi mindazt, amit csinált vagy gondolt életében, hajtja le a fejét, doktor úr, legyen illően alázatos, és ne közelítsen ilyen szemtelen göggel a királyokhoz, akiknek, legalábbis egyelőre, az az isteni rendeltetése, hogy kifürkésszék a gonosztevők lelkét, kikutassák az alattvalóik lelkiismeretét, s könyörtelenül és megfellebbezhetetlenül büntetést osszanak a bűnösöknek. Nos, uram, azt hiszem, világos, hogy mi a teendője. Kellőképp hálásak leszünk magának, ha megbánást tanúsít. Higgye el: az lenne a legjobb gyógymód a maga nagybeteg lelkének, ha magányban élne, távol a nagy emberektől, akik hamis képzetet keltenek a többiekben önnön értéküket illetően. Azt tanácsolom hát magának, hogy ne kíváncsozzon az udvarba, és mondjon le róla, hogy a király gyógyítója legyen. Önmagát kell meggyógyítania, és ha az sikerül, az Úr hálásabb lesz magának, mint ha bárki mást meggyógyítana. A régi rómaiaknak volt egy erre vonatkozó mondása, uram: *Ipse cura medici*.²²

Gilbert nem lázadozott ez ellen a javaslat ellen, amelyről a királyné úgy képzelte, hogy a lehető legfájdalmasabb, hanem szelíden így válaszolt:

- Már megtettem, amit felséged most tanácsol nekem.
- Ugyan mit tett, uram?
- Elmélkedtem.
- Önmagáról?
- Igen, önvizsgálatot tartottam.
- Lelkiismeret-vizsgálatot?
- Legfőképp a lelkiismeretemet akartam kikutatni.
- Gondolja, hogy kellőképp tájékozotva vagyok, hogy mit talált a lelkiismeretében?
- Nem tudom, hogy mire gondol felséged, de érteni vélem a kérdését: vajon hányszor vétett Isten ellen egy magamkorú ember?
- Istent emlegeti!
- Igen.
- Maga!
- Miért ne?
- Egy filozófus! Hát hisznek Istenben a filozófusok?
- Hiszek Istenben.
- És nem vonul magányba?
- Nem, asszonyom, maradok.
- Vigyázzon, Gilbert úr!

És a királyné arca fenyegető kifejezést öltött.

- Ó, én alaposan végiggondoltam a dolgot, asszonyom, és arra a végkövetkeztetésre jutottam, hogy nem vagyok alábbvaló, mint bárki más: mindenkinek megvannak a maga vétkei. Nem könyvekből szűrtem le ezt az igazságot, hanem az emberi lelkek ismeretéből.

²² Az orvos a maga gyógyítója.

- Mert maga mindentudó és tévedhetetlen, ugyebár?

- Sajnos, asszonyom, bár nem vagyok mindentudó és tévedhetetlen, kellőképp megismertem az emberi nyomorúságot, és átéreztem a legmélyebb fájdalmakat. Ez olyannyira igaz, hogy csak ránézek felséged arcára, és látva fáradt, karikás szemét, a két szemöldöke közt húzódó vonalat, az ajka szegletében levő árkot, melyet mindközönségesen csak ráncnak neveznek, nos, mindezt látva, azonnal meg tudnám mondani magának, asszonyom, mennyi-mennyi kemény próbát kellett kiállnia, hányszor, de hányszor szorította össze aggodalom a szívét, s hányszor kellett csalódnia annak a szívnek. Mindezt elmondhatom felségednek, amikor csak akarja, és biztos vagyok benne, hogy nem fog meghazudtolni. Úgy mondom el, hogy felségedre függesztem a tekintetemet, mely olvasni akar és olvasni tud a lelkében, és ha majd magán érzi azt a tekintetet, mely úgy a lelke mélyére hatol, akár a mérőőn a tenger mélyére, nos, akkor rá fog döbbsenni, asszonyom, hogy engem nem tanácsos harcra ingerelni: nagy a hatalmam, és hálát érdemlek érte, ha nem élek vele.

A Gilbert akaratának sugárzó szilárdsága, a minden etikettnek fittyet hányó modor és a nőhöz intézett leplezetlen férfiúi kihívás leírhatatlan hatással volt a királynéra.

Úgy érezte, mintha köd borulna az elméjére, és megbénítaná a gondolatait, a gyűlölete rémületté változott. Lehanyatlott a keze, és egy lépést tett hátrafelé, hogy meneküljön az ismeretlen veszély elől.

- Most, asszonyom - mondta Gilbert, világosan látva, hogy mi játszódik le a nő lelkében -, most talán már elhiszi, hogy vajmi könnyű megtudnom, mit rejteget a világ előtt, s mit titkol saját maga előtt is, most talán elhiszi, hogy könnyűszerrel rákényszeríthetném, hogy beleomoljon abba a karosszékbe, amelyet az ujjai, ösztönösen támaszt keresve, megpróbálnak megérinteni.

- Ó! - jajdult fel a királyné, és rémülten érezte, hogy ismeretlen remegés fut végig a testén.

- Csak ki kellene mondanom magamban azt a szót, melyet nem akarok kimondani - folytatta Gilbert -, csak szabadon kellene engednem az akaratomat, és maga villámsújtottan a lábam elé zuhanna, kiszolgáltatva a hatalmamnak. Kétkedik, asszonyom? Ó, ne kétkedjen, mert még kísértésbe ejt, és akkor... De nem, nem kétkedik, igaz?

A királyné elfúló lélegzettel, meg-megtántorodva, kétségbeesetten kapaszkodott a karosszék támlájába, szemlátomást tehetetlen düh marcangolta.

- Ó, asszonyom - folytatta Gilbert -, higgye el, hogy ha nem a leghűségesebb, legodaadóbb, legalázatosabb alattvalója volnék, rettenetes kísérlettel győzhetném meg felségedet. De nem kell félnie. Mondom, alázatosan meghajlok sokkal inkább a nő, mintsem a királyné előtt. Borzongva hárítok el magamtól minden olyan gondolatot, mely a legkevésbé is felkarcolná a tudatát, inkább meghalok, hogysem megérintsem a lelkét.

- Uram! Uram - kiáltott a királyné, és felemelte a karját, mintha el akarná lökni magától Gilbert-t, aki pedig több mint háromlépésnyire állt.

- Pedig felséged a Bastille-ba záratott - folytatta Gilbert. - Csak azért sajnálja, hogy elfoglalták az erődöt, mert a behatoló nép felnyitotta a börtönöm kapuját. Csak úgy szikrázik a szeme a gyűlölettől egy olyan ember iránt, aki az égvilágon semmit se követett el felséged ellen. És lám, most, hogy lazítottam a béklyón, hogy kevésbé tartom a hatásom alatt, és hagyom, hogy magához térjen, máris újra feltámad magában a kétség.

És csakugyan: hogy Gilbert már nem tartotta féken a tekintetével és a kezével Mária Antóniát, az majdhogynem fenyegetően kihúzta magát, mint ahogy a madár is újra szárnyra kel, és dalolni kezd, mielőtt leveszik róla a fojtogató burát.

- Á! Szóval kételkedik? Visszatért gunyoros és megvető kedélye? Nos, akkor elárulom, hogy az imént támadt egy szörnyűséges ötletem; az, hogy arra ítélem magát, asszonyom, hogy felfedje előttem legrejtettebb fájdalmait, legmélyebb titkait, hogy arra kényszerítem, hogy ideüljön ehhez az asztalhoz, amelynek most a peremébe kapaszkodik, minden gondolatát leíratom magával, és később, amikor felébred, tulajdon kézírásával bizonyítom be, hogy milyen valóságos az a hatalom, amelyben kételkedni látszik, és kivált, hogy milyen valóságos annak az embernek a türelme vagy még inkább a nagylelkűsége, akit felséged egy álló órája sérteget, bár erre ő nem szolgáltatott okot, de még ürügyet se.

- Arra vetemedett volna, hogy engem, engem elaltasson, és beszédre kényszerítsen? - kiáltott a királyné halálra válva. - Tudja, mi ez? Tudja, mi ez a fenyegetés? Felségsértés, uram! Olyan bűn, amelyet halállal büntettem volna, mielőtt magamhoz térek, és visszanyerem a cselekvőképességemet.

- Asszonyom! - szólt Gilbert, pontosan látva, milyen szédítő indulatok kavarnak a királynéban. - Ne vádoljon elszáradva, és kivált ne fenyegetsen! Való igaz, elaltattam volna felségedet. Igaz, kiszedtem volna a nő minden titkát, de biztosíthatom felőle, hogy az nem ugyanilyen körülmények közt esett volna, nem a királyné és az alattvalója, a nő és az idegen férfi négy szemközti találkozásánál. Nem, dehogy! Elaltattam volna a királynét, mi sem lett volna könnyebb, de úgy altattam volna el, úgy bírtam volna szóra, hogy tanúm is legyen.

- Tanúja?

- Igen, asszonyom. Egy tanú, aki híven megjegyezte volna minden szavát, minden mozdulatát, a jelenet minden részletét, hogy utóbb fel ne támadhasson felségedben a gyanú és a kételkedés.

- Egy tanú! - ismételte elszörnyedve a királyné. - Ki lett volna az a tanú?... Tudja meg, uram, hogy kettős bünt követett volna el, mert az a tanú a cinkosa lett volna.

- No és ha maga a király lett volna a tanú?

- A király! - kiáltott Mária Antónia úgy megrettenve, hogy az sokkal jobban elárulta hitvesi titkait, mint ha álmában beszélt volna. - Ó, Gilbert úr! Gilbert úr!

- Igen, a király, felséged férje, támasza, védelmezője. Ő, a király tájékoztatta volna, asszonyom, mennyire tisztelettudó voltam, miközben felséged aludt, s egyben mennyire büszke is, hogy bizonyosságot tehetek a tudományomról a legfelségesebb királyné előtt.

Gilbert elhallgatott, időt adott a királynénak, hogy megeméssze a hallottakat.

A királyné percekre megnémult, csak ziháló lélegzete hallatszott.

- Uram - szólalt meg végül -, annak alapján, amit mondott, nyilvánvaló, hogy halálos ellenségem...

- Vagy épp megingathatatlan barátja, asszonyom.

- Az lehetetlen, uram. A barátság nem élhet együtt félelemmel vagy gyanakvással.

- Királyné és alattvalója közt csak úgy képzelhető el barátság, ha az alattvaló bizalmat kelt maga iránt. Gondolja csak meg: nem ellenség az, akit egyetlen szóval le lehet fegyverezni, és még kevésbé ellenség, aki maga mond le róla, hogy használja a fegyverét.

- Amit most mondott, uram... lehet-e bízni benne? - kérdezte a királyné nyugtalanul fürkészsze a férfi arcát.

- Miért ne hinne nekem, asszonyom, hiszen máris meggyőzően bizonyítottam az őszinteségemet.

- Változnak az idők, változnak az emberek, uram...

- Vannak, akiknek veszélyes fegyver van a kezükben, de ezerszer meggondolják, hogy éljenek-e vele. Nos, én fogadalmat tettem, asszonyom, hogy csakis akkor használok a fegyveremet, ha ártani akarnak nekem. *Nem támadni, védekezni!* - ez a jelmondatom.

- Ó! - sóhajtott megalázkodva a királyné.

- Tudom, mi játszódik le magában, asszonyom. Szenved, amiért a lelke ki van szolgáltatva az orvosnak, hiszen olykor még az ellen is lázadozott, hogy a testi bajait felfedje az orvos előtt. Erősítse meg a lelkét, s legyen bizalommal irántam! Most láthatta, milyen végtelen türelemmel vagyok felséged iránt, és látni fogja, hogy számíthat rám mint tanácsadóra. Szeretni akarom, asszonyom, és azt akarom, hogy mindenki szeresse. Szívesen megosztom felségeddel is azokat a gondolataimat, amelyeket volt alkalmam elmondani a királynak.

- Vigyázzon, doktor! - mondta komoran a királyné. - Kelepcébe ejtett: elébb megijesztette a nőt, most pedig irányítani akarja a királynét.

- Nem, asszonyom - felelte Gilbert -, én nem vagyok hitvány számító. Nem akarom felségedre kényszeríteni a gondolataimat. Már most visszautasítom a vádat, amellyel örökké illetni fog, azt, hogy megfélemlítettem magát, megtörtem az akaratát. Kijelentem, hogy maga az első nő, akiben megvannak mind az asszonyi szenvedélyek, mind a férfira jellemző uralkodni tudás. Maga olyan asszony, aki nagyszerű barát lehet. Csodálom magát, és szolgálni fogom. Úgy szolgálom, hogy semmit se kérek cserébe, egyes-egyedül azért fogom szolgálni, hogy tanulmányozhassam. Sőt, többet is teszek: arra kérem, hogy küldjön, távolítson el, mihelyt fölöslegesnek vagy zavarónak érzi a jelenlétemet, vagy ha a mai jelenet emléke nem törlődik ki az emlékezetéből.

- Küldjem el? - kiáltott a királyné, és az öröme nem került el Gilbert figyelmét.

- Nos, rendben van - mondta bámulatra méltó hidegvérrel. - Megtartom magamnak, amit mondani akartam a királynak, elmegyek. Hajlandó vagyok nagyon messzire elmenni, ha az megnyugtatta, asszonyom.

A királyné elámult a váratlan áldozatkészségen.

- Tudom, mire gondol, asszonyom. Felséged meglepően tájékozva van annak a delejes hatásnak a titkairól, amelytől oly igen megrémült az imént, és tudja, hogy a távolból éppolyan nyugtalanító és veszélyes leszek.

- Hogyhogy? - kérdezte a királyné.

- Ismételtem, asszonyom: aki ártani akar valakinek azokkal az eszközökkel, amelyeket felséged a szemére vetett a mestereimnek és jómagámnak, az ártalmas hatását éppúgy kifejezheti száz vagy ezer mérföldnyi távolságból, mint háromlépésnyiről. Ne féljen, asszonyom, én nem akarok ártani magának.

A királyné eltöprengett; nem tudott mit válaszolni ennek a különös embernek, aki tőle tette függővé az elhatározását.

Hirtelen távoli lépések hallatszottak a folyosóról. Mária Antónia felkapta a fejét.

- A király az. Jön a király.

- Nos, asszonyom, kérem, válaszoljon: menjek vagy maradjak?

- De hát...

- Ne habozzon, asszonyom! Ha óhajtja, még elkerülhetem a királlyal való találkozást; csak meg kell mutatnia, hogy melyik ajtón át tudok észrevétlenül távozni.

- Maradjon! - mondta a királyné.

Gilbert meghajolt, Mária Antónia pedig merően nézte a férfi arcát, hogy vajon a diadal jobban leolvasható-e róla, mint a harag vagy a nyugtalanság.

Gilbert érzéketlen maradt.

„Legalább egy kis örömet mutathatott volna!” - gondolta magában a királyné.

3 A tanács

A király, szokása szerint, élénken, de nehézkes léptekkel ment be Mária Antóniához.

Érdeklődő volt az arca, s olyan, mint akinek sok a dolga, ami éles ellentétben állt a királyné fagyosan merev tartásával.

A király most is pirosposzgás volt. Láthatólag jól kialudta magát, és élvezte az egészséges, friss reggeli levegőt. Fújtatva odamasírozott a feleségéhez.

- A doktor? - szólalt meg. - Hol a doktor?

- Jó reggelt, felség! Hogy érzi magát? Nem nagyon fáradt?

- Hat órát aludtam, és az nekem pont elég. Nagyon jól vagyok. Tiszta a fejem. Maga viszont sápadt egy kicsit, asszonyom. Hallom, hogy hívatta a doktort. Hol van?

- Íme, Gilbert doktor - mutatott arra az ablakmélyedésre a királyné, ahova a férfi behúzódott.

Tüstént felderült a király homloka, de hirtelen eszébe jutott valami:

- Igaz is - mondta -, hívatta az orvost... Csak nem beteg?

A királyné elpirult.

- Miért pirul, asszonyom? - kérdezte XVI. Lajos.

A királyné arca bíborpiros lett.

- Már megint titkol valamit?

- Ugyan mit titkolnék, uram? - vetette oda fensőbbiségesen a királyné.

- Biztosra veszem, hogy ha nem valamelyik kedves orvosát hívatta, hanem Gilbert doktort, annak egyetlen oka lehet...

- Miféle oka?

- Az, hogy mindig el akarja titkolni előttem, ha valami baja van.

- Avagy úgy! - lélegzett fel a királyné.

- Igen, igen - fűzte tovább a szót XVI. Lajos -, de vigyázzon, Gilbert úr az én bizalmasom, és meg fogja súgni nekem, hogy mit hallott magától.

Gilbert elmosolyodott.

- Szó sem lehet róla, felség - mondta.

- Na tessék! a királyné megvesztegeti az embereimet.

Mária Antónia erőltetetten nevetgélt, nem jókedvéből, hanem jelezni akarván, hogy terhére van a társalgás, és szeretné, ha mielőbb vége szakadna.

Gilbert megértette a jelzést, a király nem értette meg.

- Rajta, doktor úr, mesélje csak el, mit mondott a királyné, hiszen láthatja, hogy mennyire mulattatja a dolog.

- Azt kérdeztem a doktortól - válaszolt Gilbert helyett a királyné -, hogy felséged miért hívatta ilyen korai órán. Készséggel elismerem, hogy erősen nyugtalanított, hogy mit keres a doktor már kora reggel Versailles-ban.

- Államügyekről kívántam beszélgetni vele - komorult el a király.

- Ó! Nagyszerű! - mondta a királyné.

Azzal leült, és szemlátomást várta, hogy beszélgetni kezdjenek.

- Jöjjön, doktor! - mondta a király, és sarkon fordult.

Gilbert mélyen meghajolt a királyné előtt, és indult a király után.

- Hova mennek? - kiáltott a királyné. - Csak nem akarnak elmenni?

- Nem valami vidám dolgokról fogunk beszélgetni, asszonyom, ugyan miért terheljük hát újabb gonddal a királynét?

- Maga gondnak nevezi a fájdalmat! - kiáltott méltóságteljesen a királyné.

- Egy okkal több, kedvesem, hogy megkíméljük tőle.

- Az az óhajom, hogy maradjanak itt - mondta Mária Antónia. - Gilbert úr! Remélem, engedelmeskedik.

- Gilbert úr, Gilbert úr! - bosszankodott a király. - Kíváncsi voltam Gilbert úr véleményére, azt akartam, hogy legjobb lelkiismerete szerint, kötetlenül beszélgessen velem, és ez most meghiúsul.

- Miért hiúsulna meg? - kérdezte a királyné.

- Azért, mert maga is jelen lesz - válaszolta a király.

Gilbert felkapta a fejét, mintha mondani akarna valamit. A mozdulat nem kerülte el a királyné figyelmét: érezte, hogy Gilbert másként vélekedik.

- Miből gondolja, hogy zokon veszem, ha Gilbert úr a lelkiismerete szerint, őszintén kimondja a véleményét?

- Abból gondolom, asszonyom, hogy a maga politikai nézetei sok tekintetben különböznek a mi nézeteinktől... következőképp...

- Úgy értsen, hogy felséged szerint Gilbert doktor nem ért egyet a politikámmal?

- Alighanem így van - válaszolt Gilbert -, és ezt felséged is tudja, hiszen ismeri az eszméimet. Csakhogy biztos lehet benne, asszonyom, hogy a jelenlétében is éppoly őszintén kimondom, amit gondolok, mintha négyszemközt volnék a királlyal.

- Na, ez már jobban hangzik - mondta Mária Antónia.

- Nem mindig ajánlatos kimondani az igazságot - mormogta XVI. Lajos.

- No és ha hasznos? - kérdezte Gilbert.

- Vagy legalábbis jó szándékból fakad? - toldotta meg a királyné.

- A jó szándék felől nem lehet kétségünk - mondta XVI. Lajos. - De bölcsességről tenne tanúbizonyságot, asszonyom, ha hagyná, hogy a doktor szabadon kifejtse a véleményét... amire igen nagy szükségem lenne.

- Felség! - szólt Gilbert. - Mivel a királynénak határozott kívánsága, hogy hallja a teljes igazságot, és mivel tudom, hogy őfelsége szelleme van olyan erős és nemes, hogy ne riadjon vissza tőle, jobb szeretném, ha mindkét uralkodóm előtt beszélhetnék.

- Ez az óhajom, felség - mondta a királyné.

- Bízom felséged bölcsességében - hajolt meg Gilbert a királyné előtt. - Őfelsége, a király boldogsága és dicsősége a tét.

- Bízhat bennem - mondta a királyné. - Rajta, térjen a tárgyra, uram!

- Szép, szép - csökönyösködött szokás szerint a király -, de igen kényes kérdésről van szó, és tudom, hogy engem igenis zavarni fog a jelenléte.

A királyné nem tudta leplezni ingerültségét: felállt, visszaült, és jeges pillantást vetett a doktorra.

XVI. Lajos - látva, hogy kénytelen engedni a királyné kívánságának - nagyot sóhajtva leült a Gilbert-rel szemközti karosszékbe.

- Nos, miről van szó? - kérdezte a királyné, miután végre összeállt és összeült ez a tanácsféle.

Gilbert még egyszer a királyra nézett, mintegy engedélyt kérve tőle, hogy szabadon, őszintén beszélhessen.

- Rajta, uram, kezdje csak, ha már a királynénak ez az óhaja! - mondta a király.

- Nos, asszonyom, kevés szóval össze tudom foglalni, hogy mi végett jöttem már kora reggel Versailles-ba. Azért, hogy azt tanácsoljam őfelségének, a királynak, hogy menjen el Párizsba.

Ha szikra hullott volna a városházán felhalmozott puskaporos hordókra, az se robbant volna akkorát, mint amekkorát e szavak a királyné szívében.

- A király Párizsban! A király? Ó!

Olyan borzadály volt a hangjában, hogy a király megremegett.

- Na tessék - nézett Gilbert-re -, ugye, megmondtam?

- A király - folytatta Mária Antónia -, menjen el a király egy olyan városba, mely a felkelők prédája, menjen a kaszák meg a vasvillák közé, azok közé az emberek közé, akik lemészárolták a svájciakat, meggyilkolták Launay urat és Flesselles urat? A király menjen el a városházára, térdig gázolva a védelmezői vérében?... maga megőrült, uram! Hogy tanácsolhat ilyet? Mondom: maga örült!

Gilbert lehajította a fejét; szemlátomást csak a tisztelet tartotta vissza, hogy megválaszoljon a királynénak.

Az uralkodó rettenetes zavarban volt, úgy hányta-vetette magát a karosszékben, mint elítélt a kőpadon.

- Lehetséges volna, hogy ilyen gondolat támadjon egy értelmes főben, egy francia szívében? - folytatta a királyné. - Hát nem tudja, uram, hogy Szent Lajos utódjával, XIV. Lajos déd-unokájával beszél?

A király verdeste a lábával a szőnyeget.

- Azt azért nem feltételezem - folytatta tovább a királyné -, hogy meg akarja fosztani a királyt a testőrségétől és a hadseregétől, nem feltételezem, hogy azért akarná kicsalni a kastélya biztonságából, hogy egyedül és védtelenül odavesse ádáz ellenségeinek; ugye, nem azt szeretné, Gilbert úr, hogy meggyilkolják a királyt?

- Ha csak megfordult volna is a fejemben, hogy afféle árulásra vetemedjek, amilyenre felséged utalt, nem örült volnék, hanem aljas gonosztevő. De hála Istennek, ezt maga éppoly kevésbé feltételezi rólam, asszonyom, mint én magam. Nem. Én azért adom ezt a tanácsot a királynak, mert hiszem, hogy ez a lehető legjobb tanács.

A királyné a keblére szorította a kezét, de olyan görcsös erővel, hogy a kelme majdnem elszakadt az ujjai alatt.

A király némiképp türelmetlenül megvonta a vállát.

- Az isten szerelmére, asszonyom! Legalább hallgassa végig, utána is tiltakozhat!

- A királynak igaza van, asszonyom - mondta Gilbert -, hiszen még nem is tudhatja, hogy mit akarok mondani felségteknek. Azt hiszi, hogy hűséges, odaadó, halni kész hadsereg veszi körül. Nagyon téved. A francia ezredek fele egyetért az új szellem képviselőivel, híve a forradalmi eszméknek.

- Vigyázzon, mit beszél, uram! - kiáltott a királyné. - Maga gyalázza a hadsereget.

- Ellenkezőleg, asszonyom: a dicsőségét zengem. Az, hogy az ember tiszteli a királynét, és odaadó híve a királynak, még nem zárja ki, hogy szeresse a hazáját, és odaadó híve legyen a szabadságnak.

A királyné villámló tekintettel meredt Gilbert-re.

- Uram! Az effajta beszéd...

- Igen, az effajta beszéd sérti magát, asszonyom, ami nagyon is érthető, hiszen alighanem most hall először ilyen beszédet.

- Kénytelenek leszünk hozzászokni - mondta XVI. Lajos a rá jellemző józan beletörődéssel.

- Soha! - kiáltott Mária Antónia. - Soha!

- Ejnye, hallgasson már! - kiáltott a király. - Énszerintem nagyon is megfontolandó, amit a doktor mond.

A királyné egész testében reszketett.

Gilbert folytatta:

- Én láttam Párizst, maguk viszont még Versailles-t se látták, asszonyom. Tudják, mit akar Párizs?

- Nem - felelte a király nyugtalanul.

- Csak nem akarja még egyszer elfoglalni a Bastille-t? - kérdezte megvetően a királyné.

- Nem, nem, asszonyom - válaszolta Gilbert -, de Párizs tudja, hogy van még egy erődítmény a nép és a király között. Párizs arra készül, hogy egybegyűjtse negyvennyolc körzetének a képviselőit, és Versailles-ba menessze őket.

- Jöjjenek csak, jöjjenek! - kiáltott ádáz örömmel a királyné. - Szívesen látjuk őket.

- Ne siesse el a dolgot, asszonyom! Azok a képviselők nem egyedül jönnek.

- Hanem kivel?

- Húszezer nemzetőrrel.

- Nemzetőrrel? Azok kicsodák?

- Ne vegye félvállról a nemzetőrséget, asszonyom! Egyszer még nagy hatalma lesz: oldani és kötni fog.

- Húszezer ember! - kiáltott a király.

- Eh, uram! - vette vissza a szót a királyné. - Magának tízezer embere van itt, és az a tízezer felér vagy százezer felkelővel. Hallgasson rám: riadóztassa őket, és az a húszezer gonosztevő elnyeri méltó büntetését. Ó, én egy röpke hét alatt móresra tanítanám az egész forradalmár söpredéket, de hát énrám senki sem hallgat.

Gilbert szomorúan csóválta a fejét.

- Nagyon téved, asszonyom, helyesebben nagyon megtévesztették. Hát nem tudja, mire vezet, ha egy királyné polgárháborút robbant ki?... Volt egy királyné, aki megtette, Bajor Izabella, s aztán a sírig kísért a szörnyű jelző: „az idegen nő”.

- Hogy érti, uram, hogy én robbantanám ki a polgárháborút? Talán én kezdtem el minden ok nélkül löni a Bastille-t?

- Ej, asszonyom! - szólt a király. - Mielőtt erőszakra buzdítana, hallgassa meg a józanság szavát!

- A gyengeségét!

- Ne vesse el a súlykot, Antónia! - mondta szigorúan a király. - És ne tekintse kicsiségnek, hogy húszezer embert kellene kartácstűzzel fogadnunk. - Gilbert felé fordult: - Folytassa, uram, folytassa!

- Arra kérem, asszonyom, hogy kímélje meg tőle a királyt és magamagát, hogy növekedjen a szakadék és a gyűlölet, ne bizzon a bátorságnak látszó hősködésben, ne kívánja a bizonytalan kimenetelű harc zűrzavarát. A jóság politikája megakadályozhatja a párizsiak ideözönlését, a maga tanácsolta erőszak viszont csak felkorbácsolná a szenvedélyeket. A tömeg találkozni akar a királlyal? Előzzük meg! Hadd menjen a király a tömeg elé, sőt a tömeg közé! Ma még a hadsereg veszi körül; holnap adjon bizonyosságot politikai bölcsességről és bátorságról: vegyüljön el a sokaságban! Lehet, hogy az a húszezer ember meghódíthatná a királyt. Hát hagyja, hogy a király egymagában meghódítsa azt a húszezer embert, mert az a húszezer ember maga a nép.

A király bólintott egyetértése jeléül. Ezt látva, Mária Antónia szenvedélyesen ráírvallt Gilbert-re.

- Maga szerencsétlen! Hát nem érti, mit jelentene, ha a király a maga által javasolt körülmények közt Párizsba menne?

- Mondja meg, asszonyom!

- Azt jelentené: „Egyetértetek...”; azt jelentené: „Jól tettétek, hogy megöltétek a svájci gárdistáimat”; azt jelentené: „Jól tettétek, hogy lemészároltátok a tisztjeimet, lángba és vérbe borítottátok szép fővárosomat, jól tettétek, hogy végre letaszítottatok a trónról. Köszönöm, uraim, köszönöm!”

Megvető mosoly játszott Mária Antónia ajkán.

- Nem, asszonyom - szólt Gilbert -, felséged téved.

- Uram!...

- Azt jelentené: „Elismerem, hogy a nép elkeseredése részben jogos volt. Azért jövök, hogy megbocsássak; én vagyok a vezér és a király, én állok a Francia Forradalom élén, amiként hajdan III. Henrik a Liga élére állt. A tábornokaitok az én tisztjeim, a nemzetőreitek az én katonáim, az előjáróitok az én tisztségviselőim. Magasztos lépésem újólag bizonyítja, hogy Nagy Károly méltó utóda vagyok a francia trónon.”

- Igaza van - mondta szomorúan a király.

- Könyörgök, felség, ne hallgasson erre az emberre! - kiáltott a királyné. - Ez az ember az ellensége.

- Hadd mondja meg a király, hogy mi a véleménye a szavaimról! - fordult Gilbert Mária Antónia felé.

- Az a véleményem, uram - mondta a király -, hogy maga az első, aki meg merte mondani nekem az igazságot.

- Az igazságot? - jajdult fel a királyné. - Nagy Isten. Miket beszél!

- Pedig így van, asszonyom - vette vissza a szót Gilbert -, és higgye el: csakis az igazság fáklyája tudja megvilágítani az utat, melyen haladnunk kell, csakis az igazsággal akadályozhatjuk meg, hogy szakadékba zuhanjon a trón és a királyság.

Azzal Gilbert alázatosan térdet hajtott Mária Antónia előtt.

4 Döntés

A királyné, most első ízben, meghatódott. Hogy a doktor érvelése vagy mély tiszteletről tanúskodó gesztusa volt-e rá ilyen hatással, nem tudhatni.

A király eltökélten felállt. Már a terv megvalósításán gondolkozott.

De mivel soha semmit nem csinált a királyné megkérdezése nélkül, odafordult Mária Antóniához:

- Egyetért, asszonyom?

- Mi mást tehetnék? - felelte a királyné.

- Nem arra kérem, hogy beletörődjön a döntésembe - mondta türelmetlenül XVI. Lajos.

- Hát mire kér?

- Arra, hogy erősítsen meg az elhatározásomban.

- Én erősítsem meg magát?

- Igen.

- Nos, akkor megerősíthetem, hogy egyvalamiről meg vagyok győződve.

- Miről?

- Arról, hogy ütött az óra, amidőn a világ legszánalmasabb és legmegalázóbb állama lesz a francia monarchia.

- Túloz, asszonyom - mondta a király. - Hogy szánalmas, azt elfogadom, de hogy megalázó... nem, az lehetetlen.

- Terhes örökséget hagytak magára király ősei, uram - sóhajtott Mária Antónia.

- Igen - mondta XVI. Lajos - és ezt az örökséget, fájdalomra, megosztom magával, asszonyom.

- Engedelmeivel, felség, én nem hiszem, hogy olyan sötéten kellene látni a jövőt, amint azt a felséges asszony gondolja - szólt közbe Gilbert, aki a szíve mélyén megszánta a bukásra ítélt, boldogtalan királyi párt. - Véget ér a zsarnoki monarchia, és kezdődik az alkotmányos birodalom kora.

- Eh, uram, én nem vagyok alkalmas rá, hogy efféle birodalmat alapítsak - mondta a király.

- Miért ne lenne? - kérdezte a királyné, akit egy kicsit megvigasztaltak Gilbert szavai.

- Én józan és tudós ember vagyok, asszonyom - folytatta a király. - Világosan látok, ahelyett, hogy igyekeznék homályosan látni; épp azt tudom, amit nem szükséges tudnom az ország irányításához. Abban a percben, hogy megfosztanak az abszolút uralkodók sérthetetlenségétől, mihelyt láthatóvá válik az egyszerű ember, aki vagyok, nyomban elvesztem az erő látszatát, amely egyedül szükséges Franciaország kormányzásához, hiszen őszintén szólva XIII. Lajos, XIV. Lajos és XV. Lajos is csak azért tudott olyan jól elboldogulni, mivel megadatott nekik az erő látszata. Mi kell ma a franciáknak? Vezér. Én viszont csak arra érzem képesnek magam, hogy apa legyek. Mi kell a forradalmároknak? Pallos. Én viszont nem érzek magamban elég erőt, hogy lesújtsak.

- Nem érez magában elég erőt, hogy lesújtson? - kiáltott a királyné. - Hogy lesújtson azokra, akik elrabolják a gyermekei jussát, akik a francia korona minden ágát a maga homlokán akarják összetörni?

- Ugyan mit felelhetnék erre? - kérdezte nyugodtan XVI. Lajos. - Mondjam azt, hogy NEM? Azzal csak megint elszabadítanám az indulatait, és tudhatja, milyen gyötrelmesek nekem az efféle jelenetek. Maga tud gyűlölni, asszonyom. Sőt, ha kell, igazságtalan is... ezt nem szemrehányásként mondom, mert az igazságtalanság nélkülözhetetlen uralkodói erény.

- Netalán azt tartja, hogy igazságtalan vagyok a forradalommal?

- Szavamra mondom: igen.

- Azt mondja, hogy *igen*, uram? Azt mondja, hogy igen?

- Ha egyszerű állampolgár volna, kedves Antóniám, nem beszélne így.

- De nem vagyok az.

- Látja, ezért bocsátok meg magának, de ez nem jelenti, hogy egyet is értenék. Törődjön bele, asszonyom, hogy viharos időkben kerültünk a francia trónra, erő kellene hozzá, hogy mi is toljuk azt a kaszákkal felfegyverzett harci szekeret, amelyet forradalomnak neveznek, de nincs elég erőnk.

- Még szerencse - kiáltott fel Mária Antónia -, mert a gyerekeinken menne át.

- Sajnos, így van... De hát nem fogjuk tolni.

- Meghátráltatjuk, felség.

- Ó! Vigyázzon, asszonyom, mert hátrálás közben eltapossa magukat - mondta Gilbert nagy nyomatékkal.

- Uram! - mondta türelmét veszítve a királyné. - Megállapítom, hogy maga túlzásba viszi a tanácsadói őszinteséget.

- Hallgatni fogok, asszonyom.

- Ugyan, ugyan, hadd beszéljen! - legyintett a király. - Egyetlen hét alatt vagy húsz röpiratban olvastam ugyanezt. Hálás lehet a doktornak, mert ő legalább nem epésen mondja ki az igazságot, hanem a jó szándék sugallatára.

Mária Antónia hallgatott egy ideig, aztán keserűen felsóhajtott:

- Még egyszer mondom: ha elmegy Párizsba, azzal szentesíti mindazt, ami történt.

- Tudom - mondta a király.

- Azzal megtagadja és megalázza a hadseregét, mely készen állt, hogy megvédelmezze.

- Ha elmegy Párizsba, megakadályozza, hogy a franciák egymás vérének ontsák - mondta a doktor.

- Kinyilvánítja, hogy a lázadás és az erőszak rá tudja kényszeríteni a királyt bármire, amire a lázadók és az árulók akarják.

- Úgy rémlik, asszonyom, hogy alig egy fertályórája abban a megtiszteltetésben részesített, hogy elfogadta az érveimet.

- Igen, bevallom, hogy akkor egy múltó pillanatra csakugyan lehullott szememről a hályog. De most, uram, most újra vak vagyok, és inkább befelé nézek magamba, keresem a tündöklő fényt, amelyhez a neveltetésem, a hagyomány és a történelem hozzászoktatott, inkább látom

magam még mindig királynénak, mintsem hogy e nép rossz anyjának érezzem magam, e népének, mely gyűlöl és gyaláz.

- Antónia! Antónia! - mondta a király. Rémülve látta, hogy a királyné elsápad, ami a düh-roham csalthatatlan előjele volt.

- Beszélni akarok, felség.

- Ne ragadtassa el magát, asszonyom!

És a király a doktor felé vágott a tekintetével, hogy figyelmeztesse Mária Antóniát.

- Eh, Gilbert úr pontosan tudja, mit akarok mondani - kiáltott a királyné. - Sőt, azt is tudja, hogy mit gondolok - tette hozzá, felidézve magában a kínos jelenetet, amely lejátszódott közte és a doktor közt. - Fölösleges hát fékezni magam. Különben is, Gilbert urat a bizalmunkba fogadtuk, miért kellene bármit is titkolnom előtte? Én tudom, hogy befolyásolják magát, felség, tévútra viszik, akár csak a szívemnek oly kedves német balladák hősét... Hova vezet az az út? Nem tudom. De azt tudom, hogy nincs visszaút.

- Ugyan, asszonyom! Szépen elmegyek Párizsba - válaszolta XVI. Lajos.

Mária Antónia vállat vont.

- Lehet, hogy bolondnak tart - mondta fojtott hangon. - Hát jó: elmegy Párizsba. De ki tudja, hogy Párizs nem az a szakadék-e, amelyet látni nem látok, de amelytől rettegek? Ki tudja, hogy nem ölik-e meg magát a nagy tolongásban? Ki tudja, hogy nem találja-e el egy kőszagolyó? Ki mondja meg, hogy százezer fenyegető kéz közül melyik markolja a gyilkot?

- Ó, ettől igazán nem kell félnie! - kiáltott a király. - Engem szeret a nép.

- Ó, ne mondjon ilyet, felség, még hallgatni is szánalmas! Szeretik magát? És megölik, lemészárolják, halomra gyilkolják az Isten akaratából uralkodó király képviselőit? Nem volt-e a Bastille kormányzója felséged képviselője, helytartója?... Nem, nem, engem nem lehet azzal vádolni, hogy túlzásba esem: megölték Launayt, derék és hűséges szolgánkat, és magát is megölték volna, ha maga van a helyében, annál is inkább, mivel magát ismerik, és tudják, hogy nemhogy védte volna magát, hanem odatartotta volna nekik a mellét.

- Mi a végkövetkeztetése, asszonyom?

- Azt hittem, hogy kiderült a szavaimból, felség.

- Megölnek?

- Igen, felség.

- Hát Istenem! Ha meghalok, hát meghalok.

- Gondoljon a gyermekeinkre! - kiáltott a királyné.

Gilbert érezte, hogy ideje közbelépni.

- Asszonyom! - szólt. - A királyt olyan tisztelet övezi majd Párizsban, és a jelenléte akkora lelkesedést fog kiváltani, hogy nem a királyt kell féltetni, hanem a fanatikusokat, akik alkalmasint a lovai lába elé vetik magukat, miként a hindu fakírok a bálványuk kocsijának kerekei elé.

- Ugyan, uram!

- Diadalmenet lesz a párizsi út, asszonyom.

- Miért nem válaszol neki, felség?

- Azért, mert azt hiszem, hogy a doktornak igaza van, asszonyom.
 - És felséged alig várja, hogy élvezhesse azt a diadalt, igaz? - kiáltott a királyné.
 - Ha így van, és a király csakugyan alig várja, hogy találkozzon a népével, az csak még inkább bizonyítja, hogy őfelsége milyen bölcsen ítéli meg az embereket és a dolgokat. Minél gyorsabban határoz őfelsége, annál nagyobb lesz a diadal.
 - Biztos benne, uram?
 - Biztos vagyok benne, mert ha a király halogatja az indulást, könnyen elveszítheti a gyors elhatározásból származó előnyöket. Gondolja csak meg, asszonyom: előfordulhat, hogy valaki más kezdeményezi a Párizsba való utazást, és az esetben igencsak megváltozna őfelsége helyzete a párizsiak szemében, hiszen úgy tűnne, mintha valamiféle parancsnak engedelmeskedne.
 - Na látja! - kiáltott a királyné. - A doktor bevallja, hogy parancsot adnának felségednek. Hát még most se látja, hogy mi történik, felség?
 - A doktor nem azt mondja, hogy parancsolnak nekem.
 - Türelem, türelem! Vesztegesse csak az időt, felség, és előbb-utóbb jönni fog a kérés, vagyis inkább a parancs.
- Gilbert bosszúsán összeszorította a száját, és bár azonnal uralkodott a vonásain, a királyné észrevette azt a kis fintort.
- Ó, de bolond vagyok - suttogta -, magam ellen beszéltem!
 - Hogyhogy, asszonyom? - kérdezte a király.
 - Úgy, hogy a halogatással elveszítheti a kezdeményezésből fakadó előnyt, márpedig én arra szeretném kérni, hogy halassza el az utat.
 - Ó, asszonyom! Kérjen, követeljen bármit, csak ezt ne! - szólt közbe Gilbert.
 - Antónia - csóválta a fejét a király -, maga a vesztemet akarja.
 - Ó, felség! Hogy mondhat ilyet? - válaszolta szemrehányóan Mária Antónia, és a hangjában ott remegett szívének minden aggodalma.
- Miért kívánja, hogy elhalasszam az utazást? - kérdezte a király.
- Ne felejtse el, asszonyom, hogy ilyen helyzetben meg kell ragadni a kedvező alkalmat, mert az a siker záloga! Gondolja meg, milyen fontosságuk van az óráknak, amikor egy feldühödött nép számlálja őket!
 - Csak ma ne, Gilbert úr!... Holnap, felség, menjen holnap! Adjon nekem egy napot, és esküszöm, hogy holnap nem fogom ellenezni az utazását.
 - Elvész egy teljes nap - mormolta a király.
 - Huszonnégy hosszú óra - mondta Gilbert. - Gondolja meg, asszonyom, gondolja meg!
 - Tegye meg nekem, felség! - könyörgött Mária Antónia.
 - De miért? Mivel tudja megindokolni a kérését? - kérdezte a király.
 - Csakis a kétségbeesésemmel... Sírva esedezem, felség...
 - De ki tudja, mi minden változik egy nap alatt - mondta a király megindultan a hitvese gyötrődése láttán.

- Ugyan mi változna? - kérdezte a királyné, és könyörgő pillantást vetett Gilbert-re.
- Ó, Párizsban semmi - mondta Gilbert -, önekik elég egy kicsinyke reménysugár, és türelemmel várnak holnapig, de...
- De itt történhet valami, igaz? - mondta a király.
- Igen, felség, itt...
- A nemzetgyűlésben?

Gilbert bólintott.

- A nemzetgyűlésben olyan emberek vannak, mint Monnier, Mirabeau, Sièyes, és azok képesek rá, hogy valami furfangos kérelmet intézzenek hozzám, akkor pedig nem tudom bizonyítani a jó szándékomat.

- Annál jobb! - kiáltott fojtott dühvel a királyné. - Azt legalább visszautasítaná, akkor legalább megőrizné királyi méltóságát, mert nem menne el Párizsba, és ha hadat üzennek nekünk, hát harcolunk, és ha kell, meghalunk, de dicső és hozzánk méltó halállal, uralkodóként és jó keresztényként, akik Istentől kapták hitüket és koronájukat.

XVI. Lajos, látva a királyné lázas izgalmát, tudta, hogy egyelőre semmit se tehet: engednie kell az akaratának.

Intett Gilbert-nek, aztán odament Mária Antóniához, és megfogta a kezét.

- Nyugodjon meg, asszonyom, minden az óhaja szerint lesz. Tudhatja, hogy az életem árán se tennék olyat, ami fájdalmat okoz hőn szeretett hitvesemnek, a világ legkiválóbb és legerényesebb asszonyának.

A király leírhatatlan nemességgel ejtette ki az utolsó szavakat, melyekkel vigaszt és elégtételt adott az oly sokat rágalalmazott Mária Antóniának, mégpedig egy tanú jelenlétében, aki alkalomadtán beszámolhat róla, hogy mit látott és hallott a királyi párral való együttléte során.

E lelki finomság mélyen meghatotta a királynét. Két keze közé fogta a férje kezét, és így szólt:

- Csak holnapig kérek haladékot, felség, csak holnapig, de ezért a haladéért térden állva esedezem. Esküszöm, hogy holnap nem fogok az útjába állni, elmehet Párizsba, amikor csak akar.

- Vigyázzon, asszonyom! A doktor a tanúm - mosolygott a király.

- Soha egyetlen ígéretemet se szegtem meg, felség - válaszolt a királyné.

- Ez igaz, de azért mondanék valamit.

- Mit, felség?

- Furdal a kíváncsiság, hogy miért késlelteti huszonnég órával az utamat, hiszen látszólag már beletörődött, hogy Párizsba menjek. Valami hírt vár Párizsból vagy Németországból? Esetleg...

- Ne faggasson, felség!

A király úgy volt a kíváncsisággal, mint Figaro a lustasággal: élvezte.

- Esetleg erősítést vár? Vagy politikai fordulatra számít?

- Ejnye, felség! - nézett rá szemrehányóan a királyné.

- Arról volna szó, hogy...

- Ne találgasson, felség!
- Titok?
- Hát jó: titok. Egy aggódó asszony titka, ennyi az egész.
- Szóval szeszély.
- Nevezze szeszélynek, ha tetszik!
- A szeszély a legfőbb törvény.
- Úgy van. A politikának és a filozófiának is a szeszély az alapja. Nemde, a királyoknak is előjoga, hogy legfőbb törvénnyé emeljék, amit a szeszélyük diktál nekik?
- Majd eltörlik ezt a törvényt, ne féljen - tréfálkozott a király. - Én már nem is élek vele. Nos, akkor viszontlátásra holnap!
- Viszontlátásra holnap! - ismételte szomorúan Mária Antónia.
- Óhajtja, hogy a doktor itt maradjon?
- Nem, nem - vágta rá olyan hevesen a királyné, hogy Gilbert elmosolyodott.
- Akkor magammal viszem.

Gilbert harmadszor is meghajolt Mária Antónia előtt, aki ezúttal viszonzta az üdvözlését: a nő felülkerekedett a királynén.

Gilbert a király nyomában elindult az ajtó felé.

- Úgy látom, elnyerte a királyné bizalmát, Gilbert úr - mondta a király már kint, a folyosón.
- Ezt a nagy kegyet felségednek köszönhetem - felelte a doktor.
- Éljen a király! - kiáltották az előszobákban gyülekező udvaroncok.
- Éljen a király! - visszhangozta az udvarban tülekedő seregnyi külföldi tiszt és katona.

A tovahullámzó és egyre erősödő éljenzés olyan nagy örömmel töltötte el XVI. Lajos szívét, amelyet tán még sosem érzett, pedig ugyancsak sokszor volt része ünneplésben.

A királyné mozdulatlanul ült az ablaknál, ugyanott, ahol oly kínos perceket kellett átélnie, hallgatta a királyt köszöntő és egyre halkuló lelkes éljenzést, és amikor az utolsó vivát is elhalt a legtávolabbi oszlopcsarnokban s a park legtávolabbi zugában, így szólt magában:

- Éljen a király! Ó, igen, éljen a király! Igen, a király élni fog, nem lesz az áldozatod, gyalázatos Párizs, te gyűlöletes, vérszomjas, pokoli város. Megvédem őt tőled, hiába gyenge a karom, megvédem őt, és megátkozlak téged, érjen utol a mindenható Isten bosszúja!

A királyné olyan ádáz gyűlölettel ejtette ki ezeket a szavakat, hogy a forradalom legszenvedélyesebb barátja is megrémült volna tőle, ha látnia és hallania adatik, aztán fenyegetően Párizs felé nyújtotta a kezét, s a csipke alól úgy villant ki az a gyenge, de elragadó kar, mint a hüvelyből kirántott kardpenge.

Aztán beszólította Campannet, azt az udvarhölgyét, akiben a legjobban bízott, és bezárkózott a dolgozószobájába, hagyva, hogy senki se háborgassa.

5 A páncéling

Másnap is ragyogó, tiszta hajnal virradt Versailles-ra, tündöklő napfény aranyozta be a park márvány szökőkútjait és sétányait.

A fákon ezer és ezer madár üdvözölte csivitelve a melegnek és örömtelinek ígérkező új napot.

A királyné ötkor kelt. Meghagyta, hogy a király látogassa meg, mihelyt felébred.

XVI. Lajos előző este fogadta a nemzetgyűlés küldöttségét, majd írásban is válaszolt a képviselőknek (ez volt a párbeszéd kezdete), ezért egy kicsit tovább aludt, hogy kipihenje fáradságait; a testnek is meg kell adni, ami jár.

Már felöltöztették, és éppen felcsatolta a kardját, amikor átadták neki a királyné kérését. XVI. Lajos összevonta a szemöldökét.

- Hogyhogy? Már felkelt a királyné?

- Már rég felkelt, felség.

- Megint rosszul érzi magát?

- Nem, felség.

- És mit kíván tőlem a királyné ilyen kora reggel?

- Nem mondta a felséges asszony.

A király elköltötte első reggelijét, amely erőlevesből és egy pohár borból állt, aztán átment Mária Antóniahoz.

A királyné díszruhában volt, mintha valami ünnepre készülne; szép volt, sápadt és tiszteletet parancsoló. Azzal a hűvös mosollyal fogadta a férjét, amely úgy csillogott, mint a téli nap, és olyankor szokott megjelenni az orcáján, amikor a nagy udvari fogadások alkalmával egy kis fénnel kellett megajándékozni a sokaságot.

A király nem tudta mire vélni Mária Antónia tekintetének és mosolyának szomorúságát. Őt egyetlen dolog foglalkoztatta igazán, az, hogy vajon milyen ellenállást fog kifejteni a királyné az előző napi döntéssel kapcsolatban.

„Már megint valami szeszély” - gondolta.

Hát ezért vonta össze a szemöldökét.

Balsejtelmé igazolódni látszott, amikor Mária Antónia e szavakkal fogadta:

- Sokat gondolkoztam tegnap óta, felség.

- Kezdődik előről - kiáltott fel a király.

- Kérem, küldjön el mindenkit, a lehető legszűkebb körben szeretnék beszélni felségeddel.

A király zsörtölődve utasította a tisztjeit, hogy távozzanak.

Egyetlen udvarhölgy maradt a királyi pár mellett: Campanné.

Akkor a királyné XVI. Lajos karjára tette két szép kezét, és azt kérdezte:

- Miért öltözött fel? Rosszul tette.

- Hogyhogy rosszul tettem? Miért?

- Hát nem arra kértem, hogy ne öltözzön fel, mielőtt meg nem látogat? És tessék: kabátot vett fel, kardot öltött. Azt reméltem, hogy hálóköntösben jön hozzám.

A királynak elkerekedett a szeme.

Mária Antónia hóbotja különös gondolatokat ébresztett benne, de olyan hihetetlennek találta őket, hogy mindet elhessegette.

A gyanakvás és aggodalom érzése volt a legerősebb.

- Mi lelte? - kérdezte. - Késleltetni akarja, vagy meg akarja akadályozni, amiben tegnap közösen megállapodtunk?

- Szó sincs róla, felség.

- Nagyon kérem, asszonyom, hogy vegye végre tudomásul: ez nem tréfadolog. El kell mennem Párizsba, és el is akarok menni. A párizsi út elkerülhetetlen. Már a kíséretem tagjait is kijelöltem tegnap este.

- Én semmit se kérek felségedtől, csak...

- Ne felejtse el - mondta a király egyre jobban belelovalva magát -, ne felejtse el, hogy a párizsi utam híre már nyilván elterjedt a párizsiak közt, már készülnek a fogadásomra, és hogyha visszavonom az elhatározásomat, az irántam való igen kedvező érzelmek egykettőre ellenséges indulatokká változhatnak, ami katasztrofális következményekkel járna. És végül ne felejtse el, hogy...

- De, felség! Én nem vitatom, amit felséged mondani méltóztat; tegnap beletörődtem az elhatározásába, és ez mit sem változott.

- Akkor mit jelent ez a hosszas bevezető?

- Én nem tartok bevezetőt.

- Bocsánat: miért kérdezget az öltözékem meg a terveim felől?

- Csakhogy végre visszatérünk az öltözékéhez! - mondta a királyné, és megpróbált mosolyogni, de igencsak hervadtra és keserűre sikeredett a mosolya.

- Mi kifogása van az öltözékem ellen?

- Arra kérném, hogy vesse le.

- Talán nem jól áll, asszonyom? Ibolyaszínű selyemruha. A párizsiak ebben szoktak meg, és mindig is szerették, ha ilyen színű ruha van rajtam, amelyen mellesleg szólva igen jól mutat a kék szalag. Ezt maga is gyakran mondta, asszonyom.

- Semmi kifogásom felséged öltözékének színárnyalatai ellen.

- Hát akkor?

- A bélés ellen van kifogásom.

- Miért ez az állandó mosoly, asszonyom?... A bélés ellen?... Miféle tréfa ez?

- Ez, sajnos, nem tréfa.

- Na, tessék! Most meg a mellényemet tapogattja! Az se tetszik? Fehér tafota ezüsthímzéssel... maga hímezte, asszonyom... az egyik kedvenc mellényem.

- A mellény ellen sincs kifogásom.

- Nem értem, mit kíván tőlem... Az ingfodor vagy a hímzett batiszting nem tetszik? Ejnye! Hát ne öltözzek fel szépen, ha meglátogatom jó Párizsomat?

Keserű mosoly húzta össze a királyné ajkát, az a bizonyos mosoly, amelyet oly sokszor az „osztrák nő” szemére vetettek; kivált a felső ajka csücsörödött előre, mintha a gyűlölet és a düh mérgei dagasztották volna.

- Nem, felség, én semmi kivetnivalót nem találok benne, hogy ünnepi ruhát öltött, énnekem a bélés ellen van kifogásom, csakis a bélés ellen.

- A hímzett ingem bélése ellen? Magyarázza már meg végre, mire gondol!

- Megmagyarázom. A nemkívánatos és gyűlölt király, aki most hétszázezer, forradalmi eszméktől és diadaltól megmámorosodott párizsi közé veti magát, e király nem középkori fejedelem, és most mégis milánói acélsisakban, talpig vértben kellene bevonulnia Párizsba, úgy kellene készülnie, hogy se golyó, se nyílvesző, se kő, se kés ne tudjon sebet ejteni rajta.

- Ebben van némi igazság - mondta elgondolkodva XVI. Lajos -, de mivel engem nem úgy hívnak, édes barátném, hogy VIII. Károly, I. Ferenc vagy IV. Henrik, és mivel a monarchia manapság meztelen a bársony és a selyem alatt, én is meztelen leszek a selyemruha alatt, sőt kiváló célpont leszek, mely valósággal vonzani fogja a golyókat; itt a szívemen a nagykereszt.

A királyné felsóhajtott.

- Végre kezdünk szót érteni, felség - mondta. - Mindjárt meglátja, hogy a hitvese nem tekinti tréfának a dolgot.

Intett Campannénak, aki mostanáig félrehúzódva állt; az udvarhölgy odament a királyné fiókos szekrénykéjéhez, és kivett belőle egy selyembe csomagolt, téglalap alakú, lapos tárgyat.

- Felség! - szólt a királyné. - Igaz, a király szíve mindenekelőtt Francia honé, de erősen bízom benne, hogy a feleségéé és a gyermekeié is. Én nem akarom, hogy az a szív ki legyen téve az ellenséges golyóknak. Megtettem a kellő intézkedést, hogy minden véstől megóvjam férjemet, királyomat, gyermekeim atyját.

Széthajtogatta a selymet: egy páncéling volt benne, melynek finom láncszemei olyan művészi tökélytel voltak összeillesztve, hogy arab kelmének hitte volna az ember; lágy fényű, rugalmas anyag, mintha szöve volna.

- Mi ez? - kérdezte a király.

- Nézze meg, felség!

- Egy mellény, ha jól látom.

- Úgy van, felség.

- Egy magas nyakú mellény.

- És még egy külön kis gallér is van, a kabátgallér vagy a nyakkendő alá.

A király kezébe vette a mellényt, és kíváncsian vizsgálta.

Jóindulatú figyelmét látva a királyné igen megörült.

A király ámulva morzsolgatta ujjai közt a csodálatos lánchálót, melynek olyan lágy esése volt, akár a gyapjúsövetnek.

- Micsoda acél! - mondta.

- Mit szól hozzá, felség?

- És micsoda remek munka!
- Ugye?
- El nem tudom képzelni, honnan szerezte.
- Tegnap este vásároltam egy férfitől, aki már régen felajánlotta, hogy vegyem meg felségednek, mert jó szolgálatot tehet, ha vidékre utazik.
- Csodálatos! Csodálatos! - mondta a király műértő szemmel nézegetve a becses holmit.
- És azt hiszem, hogy olyan, mintha magára öntötték volna.
- Gondolja?
- Próbálja fel!

A király szó nélkül levetette ibolyaszín kabátját.

A királyné reszketett örömeiben; segített XVI. Lajosnak levenni az érdemrendeket, a levetett ruhadarabokat pedig Campannéra bízta.

A király maga csatolta le a kardját. Mária Antónia arca olyan győzedelmes fénnel ragyogott, amelyet csak a legnagyobb boldogság tud gerjeszteni.

Leoldotta a király nyakba való kendőjét, és finom ujjáival alácsúsztatta az acélgallért.

Aztán maga kapcsolta be a páncélmellényt, mely bámulatosan felvette a test vonalát, nem szorított hónaljban, bár egy csepp rést se hagyott, és ki volt bélelve vékony bivalybőrrel, hogy a páncél ne dörzsölje a testet.

Ez a mellény hosszabb volt, mint egy mellvért: az egész testet védte, de persze nem látszott ki az ing és a kabát alól; alig egy hajszálnyival vastagította a törzset; a legkevésbé sem zavart a mozgásban.

- Nem nagyon nehéz? - kérdezte a királyné.

- Egy csöppet sem.

Mária Antónia Campanné felé fordult, aki épp a király kezelőjét gombolta:

- Na, mit szól? Ugye, milyen csodálatos? - kérdezte tapsikolva.

Campanné ugyanilyen együgyű módon fejezte ki örömét.

- Megmentettem a királyomat - kiáltotta Mária Antónia. - Tessék, tegye egy asztalra ezt a láthatatlan vértet, próbálja átdöfni egy késsel, vagy próbálja meg átlőni! Tessék, próbálja meg!

- Nono - kételkedett a király.

- Próbálja csak meg! - ismételte lelkes hévvel a királyné.

- Hát jó, megpróbálom, már pusztán kíváncsiságból is - mondta a király.

- Fölösleges, felség.

- Ugyan miért volna fölösleges? Hát nem akar megbizonyosodni, hogy milyen remekmű az ajándéka?

- Lám, ilyenek a férfiak! Csak nem képzelem, hogy hitelt adtam volna egy idegen ember szavának, ha egyszer a hitvesem életéről, Franciaország üdvéről van szó?

- Mi mást tehetett, Antónia? Kénytelen volt hitelt adni neki, nem?

Az asszony bájos makacssággal ingatta a fejét.

- Kérdezze csak meg ezt a derék hölgyet, hogy mit csináltunk ma reggel!
 - Uramisten, mit csináltak? - kérdezte felcsigázva a király.
 - Ma reggel... jaj, mit is mondok... még éjszaka eltávolítottuk az egész személyzetet, és bezárkóztunk a Campanné szobájába, amely ott van az apródok legtávolabbi szálláshelye mögött... Az apródok még tegnap este áttették a szálláshelyüket Rambouillet-ba... Megbízonyosodtunk róla, hogy senki sem zavarhat meg bennünket, s aztán nekiláttunk, hogy megvalósítsuk a tervünket.
 - Úristen! Most már csakugyan megijeszt, asszonyom. Mit forgatott a fejében a két Judit?
 - Judit csak levágta Holofernész fejét, és az kisebb zajjal járt, mint amire mi készültünk. De különben tökéletes a hasonlat. Nos, Campanné vitte a páncélinget, én meg azt a hosszú pengéjű remek német vadászkést vittem, amellyel az apám jó néhány vaddisznót leterített.
 - Judit! Mondom, hogy Judit - nevetett a király.
 - Igen, csakhogy Juditnak nem volt pisztolya, én viszont elvettem egy jó súlyosat a felséged pisztolyai közül, és megtöltettem Weberrel.
 - Pisztoly is volt magánál?
 - Volt bizony! Látnia kellett volna, amint a legkisebb nesztől is megrémülve a fal mellett osonunk a sötét, kihalt folyosón, mint két falánk kisegér. Campanné becsukott három ajtót, elrekeszelte a negyediket, és akkor ráadtuk a páncélinget arra a bábura, amelyre a ruhákat szokták tenni, odaállítottuk a falhoz, én pedig teljes erőmből beledöftem, de a penge meghajolt, kirepült a kezemből, és legnagyobb rémületünkre belefúródott a padlóba.
 - Nahát! - mondta a király.
 - Várjon, még nincs vége!
 - Nem lyukasztotta ki a páncélinget? - kérdezte XVI. Lajos.
 - Mondom, hogy még nincs vége a történetnek. Campanné felvette a kést, és azt mondta: „Maga nem elég erős, asszonyom, és talán remegett a keze, majd meglátja, hogy én sokkal erősebb vagyok.” Megragadta a kést, és akkora erővel szúrta bele a bábuba, hogy szegény német penge azonnal eltörött a páncélszemeken. Nézze csak! Itt van, ami letörött a pengéből és itt, ami megmaradt. Ebből majd csináltak egy tört felségednek.
 - Hát ez hihetetlen - mondta a király. - És nem ütött rést rajta?
 - Egy szem megkarcolódott, három pedig egymásra csúszott.
 - Látni szeretném.
 - Mindjárt meglátja.
- Azzal a királyné tüneményes gyorsasággal vetkőztetni kezdte, élvezve, hogy a király mennyire csodálja az ő nagyszerű ötletét és a hőstetteit.
- Na, úgy látom, hogy itt egy kissé megrongálódott - mondta a király, és mutatta, hogy egyhüvelyknyi területen benyomódtak a láncszemek.
 - Azt a pisztolygolyó csinálta, felség.
 - Micsoda? Még rá is lőtt a pisztollyal, asszonyom?
 - Mindjárt megmutatom a golyót. Egész fekete lett, és nézze, milyen lapos!

- Maga egy igazi őrangyal - mondta a király, miközben lassan kikapcsolta a páncélinget, hogy közelebből is szemügyre vegye a kés meg a pisztolygolyó nyomát.

- Képzelteri, hogy meg voltam réműlve, kedves király uram, amikor rálöttem a páncélingre. Nemcsak az iszonyatos dörrenés miatt, hanem mert úgy éreztem, hogy felségedre lövök, amikor célba veszem azt a mellényt, amely épp arra van hivatva, hogy megóvja magát; reszkettem, hogy a golyó átfűródik rajta, és fűstbe megy minden reményem, minden fűradságom.

- Drága nőm! - mondta XVI. Lajos levetve a mellényt. - Végtelenűl hálás vagyok magának.

Az asztalra tette a mellényt.

- Mit csinál, felség? Miért teszi le? - kérdezte a királyné.

Fogta a mellényt, és újra odanyűjtotta a királynak.

De az nyájas és elökelő mosollyal elhárította.

- Nem, köszönöm - mondta.

- Nem veszi fel?

- Nem.

- Ó, felség! Gondolja meg!

- Felség! - könyörgött Campanné is.

- De hiszen megmentheti az életét!

- Lehet - mondta a király.

- Nem akarja, hogy Isten megsegítse?

- Elég! Elég! - mondta a király.

- Nem fogadja el! Istenem! nem fogadja el...

- Úgy van, nem fogadom el.

- Meg fogják ölni!

- Kedvesem! A nemesurak úgy vonulnak hadba a mi XVIII. századunkban, hogy csak inget, posztókabátot öltenek, hadd találja meg őket a golyó, a harcmezőn pedig, amikor összemérik kardjukat, egy szál ing védi őket. Én vagyok e királyság első nemesura, úgy való hát, hogy ne maradjak le a barátaim mögött. Mi több: egyedűl az, én kiváltságom, hogy selyembe öltözzek posztó helyett. Köszönöm, drága nőm, köszönöm, jó királyném, köszönöm.

- Ah! - kiáltott a királyné csűggedten, egyszersmind elragadtatva. - Milyen kár, hogy a hadsereg nem hallotta e fennkölt szavakat!

A király rendíthetetlen nyugalommal felöltözött, fel se fogta talán, hogy milyen hősi tettet hajtott végre.

- Nem vész el a monarchia, ha a válságos pillanatokban is megőrzi méltóságát - suttogetta a királyné.

6 Az indulás

Amikor a király kilépett Mária Antónia lakosztályából, körülvették azok a tisztek és udvari személyek, akiket kijelölt, hogy vele utazzanak Párizsba.

Ott volt Beauvau, Villeroy, Nesle, d'Estaing.

Gilbert remélte, hogy a király észreveszi a sokaságban, és legalább elhaladtában odaint neki a szemével.

Látni való volt, hogy senki sem biztos benne, hogy a király kitart-e elhatározása mellett.

- Reggeli után indulunk, uraim - mondta a király. Megpillantotta Gilbert-t, odaszólt neki: - Á! Maga is itt van, doktor úr? Nagyszerű. Szeretném, ha a kíséretemben lenne.

- Parancsára, felség.

A király a dolgozószobájába ment, és két óra hosszat dolgozott.

Aztán az udvartartással egyetemben részt vett a misén, majd kilenc óra tájban asztalhoz ült.

A reggeli a szokásos külsőségek közepette zajlott, azzal a különbséggel, hogy a királyné, aki a misén vörösre sírt a szemét, ezúttal jelen akart lenni, hogy minél tovább a férje mellett maradhasson.

A királyné két gyermeke is ott volt: nyugtalanul lesték apjukat, és bámulták a sok tisztet meg testőrt. Időnként - nyilván anyjuk kívánságának megfelelően - el-elmorzsoztak egy-egy könnycseppet, és ez a látvány egyeseket szánnalommal, másokat haraggal töltött el, de általában mindenki átérezte fájalmukat.

A király sztoikus nyugalommal táplálkozott. Többször odaszólt Gilbert-nek, bár egyszer se nézett rá; jobbra a királynéhoz intézte szavait, és hangja gyöngéd szeretetről tanúskodott.

Végül utasításokat adott az útimarsalloknak.

Éppen végzett a reggelivel, amikor jelentették neki, hogy hatalmas tömeg közeledik; Párizsból jönnek gyalogszerrel, és hamarosan a Díszterre érnek.

Azon nyomban tisztek és testőrök rohantak ki a teremből; a király Gilbert-re nézett, s látva, hogy Gilbert mosolyog, nyugodtan befejezte az evést.

A királyné elsápadt, odahajolt Beauvau-hoz, és megkérte, hogy tájékozódjon.

Beauvau kisietett.

A királyné odament az ablakhoz.

Beauvau öt perc múlva visszatért.

- Felség! - szólt. - A párizsi nemzetőrök azok. Tegnap meghallották, hogy felségednek az a szándéka, hogy meglátogassa a párizsiakat, s erre a hírré összegyűltek vagy tízezen, hogy a király elé jöjjenek, jöttek, jöttek, és mivel még mindig nem találkoztak felségeddel, végül ideértek Versailles-ba.

- Milyennek ítéli a szándékaikat? - kérdezte a király.

- Láthatóan igen jó szándékkal vannak, felség.

- Mindegy! - kiáltott a királyné. - Zárják be a kaput!

- Eszükbe ne jusson! - mondta a király. - Elég, ha a kastély ajtajai zárva vannak.

A királyné összevonta a szemöldökét, és Gilbert-re nézett.

A doktor várta már ezt a pillantást, hiszen a jóslata máris félig megvalósult. Azt ígérte, hogy húszezren jönnek; nos, tízezer már itt is van.

A király ismét Beauvau-hoz fordult:

- Gondoskodjon róla, hogy adjanak frissítőt azoknak a derék embereknek! - mondta.

Beauvau másodszor is lement, és átadta a pincemestereknek a király parancsát.

Hamarosan visszaért.

- Nos, mi a helyzet? - kérdezte a király.

- Az a helyzet, felség, hogy azok a derék párizsiak nagy vitába keveredtek a testőrséggel.

- Csak nem zördültek össze?

- Nem, nem, felség, nagyon békésen vitatkoznak. A párizsiak megtudták, hogy felséged két óra múlva indul útnak, szeretnék megvárni az indulást, s aztán elkísérni felségedet.

- De hiszen gyalog vannak, nem? - kérdezte a királyné.

- De igen, asszonyom.

- A király hintója elé viszont gyors lovak vannak befogva, a király gyorsan hajt, nagyon gyorsan. Maga is tudja, Beauvau úr, hogy a király nagyon gyorsan szokott hajtani.

E szavak azt jelentették: „Kössön szárnyakat őfelsége hintájára!”

A király csendet intett.

- Majd lépésben megyek - mondta.

A királyné akkorát sóhajtott, hogy az dühös kiáltással is felért.

- Méltánytalan lenne - folytatta XVI. Lajos -, ha futásra kényszeríteném ezeket a derék embereket, akik ily nagy fáradságot vállaltak, csak hogy kimutassák irántam való tiszteletüket. Lépésben fogok haladni, sőt lassú lépésben, hogy senki se maradjon le.

A jelenlévők nagy része egyetértően és elismerően morajlott, de voltak, akiknek az arca a királyné nyilvánvaló rosszallását tükrözte: Mária Antónia gyengeségnek vélte a lelki jószágot.

Nyílt egy ablak.

A királyné meghökkenve odafordult: Gilbert, orvosi minőségében, élt a jogával, hogy kiszellőztesse az ebédlőt, amelynek fojtogató lett a levegője az étkek szagától és a több mint száz jelenlevő lélegzésétől.

A doktor a függöny mögé állt, az udvarból pedig felhallatszott a tömeg zsivaja.

- Kik azok? - kérdezte a király.

- A nemzetőrök, felség. A tűző napon álldogálnak, és bizonyára nagyon melegük van.

- Talán meg kellene hívni őket, hogy reggelizzenek a királlyal - mondta fojtott hangon a királyné az egyik legkedvesebb tisztjének.

- Árnyékba kellene vezetni őket, a márványudvarba, az előcsarnokba, mindenhová, ahol hűsebb a levegő - mondta a király.

- Tízezer embert az előcsarnokba? - kiáltotta a királyné.

- Ha jól szétosztják őket, csak elférnek - mondta a király.

- Ha jól szétosztják őket! - mondta Mária Antónia. - Na de, uram! a végén még azt is megmutatja nekik, hogy merre menjenek felséged hálósobájába.

Íme, a rettenet szülte prófécia: három hónap se telt el, s a jövődőlés valóra vált Versailles-ban.

- Sok gyerek van velük, asszonyom - mondta lágy hangon Gilbert.

- Gyerekek is vannak? - csodálkozott a királyné.

- Igen, asszonyom, sokan a gyereküket is magukkal hozták, mint egy sétára. A gyerekek is nemzetőrnek vannak öltözve, olyan nagy a lelkesedés az új testület iránt.

A királyné már nyitotta a száját, hogy mondjon valamit, de aztán csak lehajtotta a fejét.

Talán egy jó szava lett volna a gyerekekről, de a büszkeség és a gyűlölet belefojtotta a szót.

Gilbert figyelmesen nézte Mária Antóniát.

- Szegény kisgyerekek! - kiáltotta a király. - Aki magával hozta a gyerekét, annak biztosan nincsenek ellenséges szándékai egy családapa iránt. Egy okkal több, hogy a hűsre engedjék szegénykéket. Engedjék be őket!

Gilbert ekkor szelíden megcsóválta a fejét, mintha azt mondaná a hallgató királynénak:

„Látja, asszonyom, ezt kellett volna mondania, én alkalmat adtam rá magának. A szavai szájáról szájra jártak volna, és két évre biztosította volna a népszerűségét.”

A királyné elérte Gilbert néma beszédét, és a haja tövéig elpirult.

Érezte, hogy hibázott, de tüstént fel is mentette magát: a kevélység felülkerekedett benne, visszautasította Gilbert szemrehányását. Eközben Beauvau teljesítette a király parancsát a nemzetőrökkel kapcsolatosan.

Örömkkiáltások harsantak, és a felfegyverzett tömeg nem győzte áldani a királyt, amiért a parancsára beengedték a kastélyba.

Zúgott az éljenzés, és az üdvívalgás hallatára a királyi pár végképp megnyugodhatott: fölösleges volt rettegnie a párizsiaktól.

- Mit parancsol a kíséretének, felség? - kérdezte Beauvau.

- Először azt mondja meg, hogy mi van a nemzetőrök és a tisztjeim vitájával!

- Ó, felség, nincs már vita; olyan boldogok a derék párizsiak, hogy egyre csak azt mondogatják: „Odaállunk a menetben, ahova akarják. A király éppúgy a miénk, mint bárki másé, akárhol megy is, azért a mienk marad.”

A király Mária Antóniára nézett; Mária Antónia megvetően, gunyorosan mosolygott.

- Azt üzenem a nemzetőröknek, hogy oda állnak a menetben, ahova nekik tetszik - mondta XVI. Lajos.

- Ne felejtse el, felség, hogy a testőrei elidegeníthetetlen joga, hogy körülvegyék a hintáját.

A tiszték, látva, hogy a király elbizonytalanodik, közelebb léptek, hogy csatlakozzanak a királyné véleményéhez.

- Hát, van benne igazság - mondta a király. - Na, majd meglátjuk.

Beauvau és Villeroy máris indultak, hogy elfoglalják helyüket a menetben, és kiadják a szükséges parancsokat.

Tízet ütött az óra Versailles-ban.

- No, majd holnap dolgozom - mondta a király. - Nem akarom tovább várakoztatni ezeket a derék embereket.

A király felállt.

Mária Antónia kitárt karral lépett oda hozzá, és megölelte. A gyerekek sírva akaszkodtak apjuk nyakába; XVI. Lajos meghatódott, de gyorsan kibontakozott ölelő karjaikból, mert félt, hogy nem tudja majd leplezni túláradó érzelmeit.

A királyné minden tisztet megállított: kinek a karját, kinek a kardját fogta meg.

- Uraim! Uraim! - mondta.

És ezzel a mindennél kifejezőbb felkiáltással a gondjukba ajánlotta a királyt, aki közben elhagyta a termet.

A tisztek a szívükre és a kardjukra tették a kezüket.

A királyné köszönetképpen rájuk mosolygott.

Gilbert az utolsókkal távozott.

- Uram! - mondta neki a királyné. - Maga javasolta ezt az utat a királynak. Rábeszélte, hogy menjen Párizsba, én hiába rimáncodtam, hogy maradjon. Ne felejtse el, milyen rettenetesen nagy felelősséggel tartozik a hitvesnek és anyának!

- Tudom, asszonyom - felelte Gilbert kimérten.

- És épen és egészségesen visszahozza nekem a királyt? - kérdezte ünnepélyes mozdulat kíséretében a királyné.

- Igen, asszonyom.

- Ne felejtse, hogy a fejével felel érte!

Gilbert meghajolt.

- Ezt ne felejtse el! - ismételte Mária Antónia, és hangjában fenyegetés csengett, egy kérelhetetlen abszolút uralkodó fenyegetése.

- Igen, asszonyom, a fejemmel felelek érte - hajolt meg Gilbert -, habár én a fejemet igen csekély értékű zálognak tekinteném, ha úgy érezném, hogy a királyt veszély fenyegeti. De mint mondtam, a párizsi út diadalút lesz őfelségének, asszonyom.

- Azt akarom, hogy minden órában értesítsenek az eseményekről.

- Meglesz, asszonyom, ígérem.

- És most menjen, uram, már peregnek a dobok, hamarosan indul a király.

Gilbert harmadszor is meghajolt, és távozott. A fölépcsőn lefelé menet szembetalálkozott a király egyik szárnysegédjével, akit őfelsége küldött, hogy keresse meg őt.

Beauvau szertartásmester a saját hintáját jelölte ki Gilbert-nek, mivel nem akarta, hogy kipróbálatlan új ember létére valamelyik királyi hintóba szálljon.

Gilbert elmosolyodott, látva, hogy egyedül van a címeres hintóban (Beauvau lóháton volt, hogy mindig ott lehessen a király közelében).

Aztán Gilbert-nek eszébe jutott, hogy nevetséges dolog, hogy ő egy koronás, címeres hintóban terpeszkedjen.

Még javában ezen rágódott, amikor a hintók körül hömpölygő tömegből néhány nemzetőr benézett a hintó ablakán.

- Na, ez itt Beauvau herceg - súgta oda a társainak az egyik kíváncsiskodó.

- Á, dehogyis! - válaszolta neki a cimborája.

- Hát nem látod, hogy a herceg címere van a hintón?

- A herceg címere! Na és? Az nem jelent semmit.

- Ugyan mit bizonyít a címer? - mondta egy harmadik is.

- Teringettét! Ha egyszer Beauvau úr címere van a hintón, akkor biztos ő ül benne.

- Beauvau úr, az egy hazafi? - kérdezte egy asszony.

- Hát... - mondta az a nemzetőr, aki szerint Beauvau ült a hintóban.

Gilbert mosolyogva hallgatta a beszélgetést.

- Mondom, hogy ez nem a herceg - folytatta a vitát a másik nemzetőr. - A herceg hájas, ez meg itt sovány, a herceg testőrparancsnoki egyenruhát visel, ez meg feketét. Biztos az intendánsa.

Ellenséges moraj támadt a Gilbert-t becsmérő kijelentés nyomán.

- Eh! rossz nyavalyát! - kiáltotta egy vastag hang, amelynek hallatára Gilbert felkapta a fejét. A hang gazdája könyökkel, ököllel utat vágott magának a hintóhoz. - Ez nem Beauvau úr, és nem is az intendánsa, hanem egy bátor és derék hazafi, sőt, mondhatom, hogy az egyik legnagyobb hazafi... Hé! Gilbert úr! Mi az ördögöt keres egy herceg hintójában?

- Nahát! Maga az, Billot gazda? - kiáltotta a doktor.

- Ki más volnék? Nem mulaszthattam el az alkalmat, hogy részt vegyek egy ilyen eseményen.

- Na és Pitou?

- Ő is itt van valahol... Hé! Pitou! Gyere ide! Na! Gyere már, ha mondom!

Pitou nagy nehezen odatolakodott Billot-hoz.

- Jó napot, Gilbert úr! - üdvözölte álmélkodva a doktort.

- Jó napot, Pitou, jó napot, barátom!

- Gilbert... Gilbert - az meg kicsoda? - kérdezgették egymástól az emberek.

„Ilyen a dicsőség - gondolta magában a doktor. - Hiába ismerik az embert Villers-Cotterets-ban, attól még nem lesz népszerű Párizsban is.”

Kiszállt a hintóból, mely lépésben haladt tovább, és Billot-ba karolva gyalog folytatta az utat.

Pár szóban elmesélte a gazdának, hogy mi járatban volt Versailles-ban, és hogy milyen jó szándékkal van a nép iránt a király és a királyi család. Néhány perc alatt olyan királypárti szónoklatot kerekített, hogy a derék és együgyű emberek, akiket még könnyű volt befolyásolni, és szép szavakkal elbűvölni, lelkesen azt kiáltották: „Éljen a király!”, és a kiáltás egyre hangosabban hullámozott tovább, s végül majd megsüketítette a hintójában ülő XVI. Lajost.

- Látni akarom a királyt - mondta felvillanyozva Billot -, látnom kell őt közeli. - Az arcából akarom megítélni, hogy milyen ember. A tekintet sok mindent elárul. Menjünk oda hozzá, Gilbert úr, menjünk oda hozzá, nagyon kérem.

- Na, várjon csak, azt hiszem, nem lesz nehéz - mondta Gilbert. - Amott jön Beauvau úr egyik szárnysegédje; sejtem, hogy kit keres erre felé.

És csakugyan: egy lovas kerülgette nagy óvatosan a gyalogszerrel haladó, fáradt, de boldog emberek csoportjait, és szemlátomást a felé a hintó felé igyekezett, amelyből Gilbert kiszállt.

Gilbert odakiáltott neki:

- Nem Gilbert doktort keresi, uram?

- De igen, őt - válaszolta a szárnysegéd.

- Én vagyok az.

- Nagyszerű. Beauvau úr hívatja a király nevében, uram.

E szavak hallatára Billot nagy szemeket meresztett, a tömeg pedig utat adott a lovasnak, aki Gilbert és a kíséretében levő Billot és Pitou előtt haladva egyre csak azt kiáltozta:

- Utat! Utat! Adjanak utat, uraim! A király nevében! Utat!

Gilbert hamarosan odaért a királyi hintóhoz, amely olyan lassan haladt, mint egy ökrös szekér a Meroving-korban.

Az utazás

Gilbert, Billot és Pitou lökdösődve és lökdöstetve, de szorosan követve Beauvau szárnysegédjét, végül is csak odaért ahhoz a hintóhoz, amely a királlyal és a társaságában levő d'Estaing-nel és Villequier-vel lassan haladt az egyre gyarapodó tömegben.

Különös, példátlan látvány! A vidéki polgárőrök - szedett-vedett katonák - ujjongva futottak oda, amerre a király elhaladt, éljeneztek és áldották a nevét, igyekeztek a közelébe kerülni, aztán maguk is csatlakoztak a menethez, és követték a királyt Párizs felé.

Hogy miért? Ezt senki meg nem tudta volna mondani. Talán az ösztönük parancsára. Látni akarták szeretett királyukat, nem akartak elszakadni tőle.

Merthogy abban az időben XVI. Lajost szeretet övezte; a franciák oltárokat emeltek volna neki, ha Voltaire nem oltott volna mélységes megvetést a franciákba az oltárok iránt.

Nem emeltek hát oltárokat XVI. Lajosnak, de csak azért nem, mert a kor hangadói túlságosan becsülték őt, hogysem efféle megaláztatásban részesítsék.

XVI. Lajos megpillantotta a Billot-ba karolva közeledő Gilbert-t; mögöttük ott csörtetett Pitou, még mindig azzal a hatalmas karddal az oldalán.

- Á, doktor! Csodálatos idő van, és csodálatos a nép.

- Ugye, csodálatos? - felelte Gilbert. Odahajolt a királyhoz: - Hát nem ezt ígértem felségednek?

- De igen, uram, és igaza volt, nagyon igaza. - A király felszegte a fejét, és hangosan, hogy mindenki hallja, azt mondta: - Nagyon lassan megyünk, de azt hiszem, hogy még lassabban kellene, annyi sok látnivaló van.

- Felség! - mondta Beauvau. - Ha ilyen ütemben haladunk, egy mérföldet teszünk meg egy óra alatt. Ennél lassabban már bajos volna haladni.

Igaza volt: a lovak többet álltak, mint haladtak; rögtönzött szónoklatok repkedtek; a nemzetőrök fraternizáltak - ekkor keletkezett a szó - őfelsége testőreivel.

- Idehallgasson, Gilbert úr! - mondta Billot félhangon. - Jól megnéztem a királyt, meg is hallgattam. Hát, nekem az a véleményem, hogy a király derék ember.

És Billot, nagy lelkesedésében, olyan hangosan ejtette ki az utolsó szavakat, hogy a király és a társaságában levő urak is meghallották őket.

Az urak elnevelték magukat.

A király elmosolyodott; majd felszegve a fejét azt mondta:

- Íme, egy dicséret, melynek örülök.

Billot meghallotta a király megjegyzését.

- Örülhet is felség, mert én aztán nem mondom mindenkire mondta olyan fesztelenül beszélgetésbe elegyedve királyával, mint Michaud IV. Henrikkel.

- Annál inkább örvendek - mondta a király. Zavarban volt, mert nem tudta, hogyan beszéljen kegyesen és jó hazafi módjára, de megőrizve királyi méltóságát.

Szegény uralkodó! Még nem szokta meg, hogy a franciák királyának neveztessék.

Azt hitte, hogy Franciaország királya.

Billot nem gondolkodott el rajta, hogy Lajos filozófiai szempontból nézve lemondott a királyi méltóságról, és felvette az „ember” címet; ő csak örömmel tapasztalta, hogy ez a beszédmodor vidékiesen kedélyes, és hogy kiválóan megértik egymást a királlyal.

Ennek volt köszönhető, hogy Billot egyre jobban fellelkesedett. Áhítattal bámulta a királyt, és a vonásaiból azt olvasta ki, hogy szép jövő vár az alkotmányos monarchiára. Meggyőződését tüstént megosztotta Pitouval, aki - maga is csordultig telve szeretettel királya iránt - érces, majd rikácsoló, végül elfúló kiáltozással adott hangot kikíváncozó érzelmeinek:

- Éljen a király! Éljen a nép atyja!

Az okozta Pitou hangjának elváltozását, hogy egyre jobban berekedt.

Már csak némán tátogni tudott, mire a menet Párizs határához ért, ahol La Fayette - híres fehér paripáját táncoltatva - igyekezett féken tartani a nemzetőrség fegyelmezetlen és türelmetlen csapatait, amelyek hajnali öt óra óta várták, hogy díszkíséretet adhassanak a királynak.

Már majdnem két óra volt.

A szemtanúk szerint közmegelegedésre zajlott le a király és a felfegyverkezett Franciaország új vezére közti találkozás.

De a király már fáradni kezdett; már nem beszélt, csak mosolygott.

A párizsi népfelkelők főparancsnoka már nem parancsolt, csak hadonászott.

A király elégedetten tapasztalhatta, hogy majdnem olyan hangosan zeng az „Éljen a király!”, mint az, hogy „Éljen La Fayette!”. Fájdalom, most utolszor ízelhette meg a hiúság emez örömét.

Egyébiránt Gilbert még mindig ott állt a király hintájának ablakánál, Billot ott állt Gilbert mellett, Pitou Billot mellett.

Gilbert, ígéretéhez híven, már négy futárt küldött a királynéhoz, amióta elhagyták Versailles-t.

A futárok csupa jó hírt vittek, hiszen amerre csak a király elhaladt, az emberek feldobták a sipkájukat. Csak hogy azokon a sipkákon nemzetiszínű kokárda virított, ami néma szemrehányással illette a testőröket és magát a királyt, amiért ők fehér kokárdát viselnek a kalpagjukon.

A kokárdák közti ellentét volt az egyetlen dolog, ami megzavarta a lelkesedő Billot hiánytalan boldogságát.

Billot hatalmas kék-fehér-piros kokárdát viselt a háromszögletű kalapján.

A királynak fehér kokárda volt a kalapján: az alattvalónak és az uralkodónak tehát nem egészen egyezett az ízlése.

Billot-t annyira foglalkoztatta ez a gondolat, hogy nem is tudta magában tartani.

- Gilbert úr - fordult a doktorhoz -, miért nem tette fel a király a nemzetiszínű kokárdát?

- Azért, kedves Billot, mert a király vagy nem tudja, hogy új kokárda van, vagy úgy ítéli, hogy csakis az ő kokárdája lehet a nemzet kokárdája.

- Nem, nem, ezt nem hiheti, hiszen az ő kokárdája fehér, a miénk meg háromszínű.

- Figyeljen ide! - intette le Gilbert a derék gazdát, nehogy újságírói közhelyeket pufogtasson. - A király kokárdája fehér, mint Franciaország zászlaja. Nem tehet róla a király. A nemzeti

kokárda és a zászló már réges-rég fehér volt, amikor ő a világra jött. Egyébként pedig, kedves Billot, dicső múltra tekint vissza mind a fehér zászló, mind a fehér kokárda. Fehér kokárdát viselt a kalapján Suffren admirális, amikor legyőzte az angolokat az indiai vizeken. Fehér kokárdát viselt a kalapján Assas lovag, amikor egy éjszaka feláldozta az életét, nehogy az ellenség rajtaüthessen a katonáin. Fehér kokárdát viselt a kalapján Saxe marsall, amikor Fontenoynál megverte az angolokat. És fehér kokárdát viselt a kalapján Condé herceg is, amikor megverte a császáriakat Rocroynál, Fribourg-nál és Lensnél. És még sokáig lehetne folytatni, hogy mi mindent tett a fehér kokárda, kedves Billot, a nemzeti kokárda viszont, amely talán egyszer bejárja a világot, ahogy La Fayette jövendőlte, még semmit se tehetett, lévén, hogy csak három napja született. Értse meg: nem azt mondom én, hogy mindig is tétlen marad, de egyelőre nem tett semmit, ezért a király joggal várhat, amíg a nemzeti kokárda dicsőséget nem szerez.

- Hogyhogy még semmit se tett a nemzeti kokárda? - mondta Billot. - Hát nem foglalta el a Bastille-t?

- De igen - mondta szomorúan Gilbert -, igaza van, Billot.

- Nahát, ezért kellene feltennie a királynak - vágta ki diadalmasan a gazda.

Gilbert észrevette, hogy a király hallgatja a vitájukat, Billot bordái közé döfte hát a könyökét, és odasúgta:

- Megbolondult, Billot? Hát ki ellen foglalták el a Bastille-t? A királyi hatalom ellen, ha nem tévedek. És maga azt kívánná, hogy a király viselje a maguk győzelmi jelvényét és tulajdon vereségének bélyegét? Örültség! A király nagylelkű, jóságos, őszinte ember, és maga most képmutatót akar csinálni belőle.

- De hát - mondta egy kicsit kevésbé magabiztosan Billot - énszerintem nem a király ellen foglaltuk el a Bastille-t, hanem a zsarnokság ellen.

Gilbert vállat vont; úgy érezte, fölényben van Billot-val szemben, de nem akarta összezúzni érvei súlyával.

- Nem, nem - folytatta a gazda felélénkülve -, mi nem jó királyunk ellen harcoltunk, hanem a csatlósai ellen. - Tudni való, hogy abban az időben a politikában csatlóst mondtak a katona helyett, mint ahogy a színházban paripát mondtak ló helyett. - Különben is, a király nem ért egyet velük, hiszen itt van köztünk, és ha nem övelük ért egyet, akkor mivelünk. Mi, a bastille-i győzők a saját boldogságunkért és az ő dicsőségére tettük, amit tettünk.

Gilbert felsóhajtott: már maga se tudta, hogyan lehet összeegyeztetni azt, amit a király arca tükröz, azzal, ami alkalmasint a lelkében lejátszódik.

A király igyekezett minél többet felfogni a mellette zajló vitából, ami persze nem volt könnyű az általános zsvajgás közepette.

Gilbert, mint mondtuk, észrevette, hogy a király odafigyel, ezért megpróbálta kevésbé síkos terepre vezetni az egyre jobban felhevülő Billot-t.

Hirtelen megállt a menet: a Cours-la-Reine sétányhoz értek, Párizs régi kapujához, a Champs-Élysées-re.

Ott állt szépen felsorakozva az elektorok és tanácsosok küldöttsége Baillyval, az új polgármesterrel az élen, és velük háromszáz nemzetőr egy ezredes parancsnoksága alatt, valamint legalább háromszáz képviselő, akiket természetesen a nemzetgyűlés harmadik rendbeli tagjai közül toboroztak.

Két elektor, minden erejét és ügyességét latba vetve, egy aranyozott ezüsttálcát egyensúlyozott, amelyen két hatalmas kulcs pihent: Párizs városának kulcsai IV. Henrik idejéből.

Az ünnepélyes látványra elcsitult a beszélgetés moraja, és mind a felsorakozott fogadóbizottság, mind a csoportokba verődött sokaság a körülményeknek megfelelően néma áhítattal várta, hogy elhangozzanak a szónoklatok.

Bailly, a jeles tudós, derék csillagász, aki akarata ellenére lett képviselő, polgármester és szónok, hosszú díszbeszédet készített elő. A beszéd bevezetője - a retorika szigorú szabályai szerint - a király dicsőségét zengte volna Turgot miniszterre emelésétől a Bastille bevételéig. Az ékesszólás sajátosságai folytán kis híján az a látszat keletkezett, hogy maga a király kezdeményezte az eseményeket, a nép, a sanyargatott nép pedig legfeljebb elviselte, elfogadta, ami történt.

Bailly nagyon meg volt elégedve a beszédével, de egy váratlan eset - ezt maga Bailly meséli el az emlékirataiban -, szóval egy váratlan eset arra készítette, hogy megváltoztassa a bevezetőt, amely így sokkal hatásosabb lett, mint az eredeti; egyébiránt a beszédnek ezt az egy részletét őrizte meg a nép emlékezete, melyben általában azok a jó és főként szép mondatok szoktak megragadni, amelyek valami kézzelfogható tényhez kötődnek.

Bailly, Párizs határa felé haladva a tanácsosokkal és az elektorokkal, azon kezdett aggodalmaskodni, hogy a királynak átadandó kulcsok nagyon súlyosak.

- Csak nem képzelik - mondta nevetve -, hogy miután megmutatom ezeket az irdatlan kulcsokat a királynak, még vissza is cipelem őket Párizsba?

- Miért, mit akar csinálni velük? - kérdezte egy elektor.

- Hogy mit csináljak velük? Hát odaadom magának vagy belehajítom őket az árokba egy fatövében.

- Isten őrizz! - kiáltott fel a választó megbotránkozva. - Nem tudja, hogy ugyanezeket a kulcsokat adta át a város IV. Henriknek is az ostrom után? Maga eldobná ezt a felmérhetetlen értékű történelmi ereklyét?

- Igaza van - válaszolta Bailly. - A Párizst meghódító IV. Henriknek felajánlott kulcsokat most XVI. Lajosnak ajánljuk fel, akit...

„Ejha! - folytatta magában a derék polgármester -, de hisz ez egy remek szónoki fordulat lehet!”

Azzal ceruzát ragadott, és a megírt beszéd elé biggyesztette az alábbi bevezetőt:

„Átadom felségednek jó Párizs város kulcsait. Azokat a kulcsokat, amelyeket IV. Henriknek adtak át. Ő visszahódította népét, ma a nép hódította vissza királyát.”

Szép mondat volt, igaz mondat, bevésődött a párizsiak emlékezetébe, és Bailly egész beszédéből, sőt Bailly összes műveiből ez az egyetlen mondat maradt meg elevenen.

XVI. Lajos egyetértően bólintott, de közben elpirult, mert megérezte a tiszteletteljes szóvirágok közt megbújó tüskés iróniát.

„Mária Antónia nem hagyná, hogy félrevezesse Bailly hamis hódolata - mondta magában -, és egészen másképpen válaszolna ennek a szerencsétlen csillagásznak, mint ahogy én fogok válaszolni neki.”

XVI. Lajos olyan jól megértette Bailly beszédének az elejét, hogy a folytatásra már oda se figyelt, és még kevésbé figyelt az elektorok szónokának, Delavigne-nak a szavaira.

Hanem a szónoklatok végeztével mégsem akarta, hogy az a látszat keletkezzék, mintha nem örvendene kellőképpen a kedves fogadtatásnak, így aztán igen fennkölt beszédben válaszolt a párizsi polgárság előljárójának és az elektorok fejének *hódolatteljes* szavaira, és a legkisebb utalást se tette arra a bizonyos bevezetőre.

Aztán parancsot adott, hogy induljanak tovább.

De mielőtt továbbindultak volna, elbocsátotta a testőreit, ekként is bizonytságot téve kegyes bizalmáról, amellyel az őt udvariasan köszöntő város iránt viseltetik.

A kocsi most már gyorsabban haladhatott a nemzetőrök és a kíváncsiskodók tömegében.

Gilbert és kísérője, Billot ott maradt a hintó jobb oldali ajtaja mellett.

A kocsi éppen a XV. Lajos téren haladt át, amikor lövés dörrent a Szajna túlszajna: fehér füstfátyol lebbent a kék ég felé, aztán hamar el is enyészett.

Gilbert úgy érezte, mintha a dörrenés visszhangot verne a szívében. Megtántorodott, egy pillanatra kihagyott a lélegzete a fájdalomtól, a melléhez kapott.

Ugyanekkor jajkiáltás hangzott a királyi hintó közelében, és egy asszony elvágódott: golyó fúródott a jobb válla alá.

Ugyanaz a golyó rézsútosan eltalálta Gilbert egyik kabátgombját (a kor divatja szerint csiszolt, nagy fekete acélgomb volt).

Arról a gombról pattant vissza a golyó; ezért hasított fájdalom Gilbert mellkasába.

A golyó kiszakított egy darabot a fekete mellényből és az ingfodorból.

Az a golyó, Gilbert gombján irányt változtatva, halálos sebet ejtett a szerencsétlen asszonyon, akit máris felkaptak, és amúgy csurom véresen, haldokolva elvittek a közelből.

A király hallotta a dörrenést, de semmit se látott.

Mosolyogva hajolt oda Gilbert-hez:

- Díszlövéseket adnak le a tiszteletemre - mondta.

- Igen, felség - felelte Gilbert.

Őrizkedett tőle, hogy megmondja őfelségének, mi a véleménye a nagy ünneplésről.

De magában elismerte, hogy a királyné nem minden ok nélkül féltette a férjét, hiszen ha ő nem áll ott, és nem takarja el a hintó ablakát, az a golyó, amely irányt változtatott a gombján, bizony a királyt találta volna meg.

Csak az a kérdés, hogy ki húzta meg oly ügyesen a ravaszt?

Akkor senki sem firtatta különösebben a dolgot... így aztán sosem fogjuk megtudni.

Billot elsápadt, látva, mi történt, nem tudta levenni a szemét a Gilbert kabátján, mellényén és ingfodrán keletkezett szakadásról, és arra ösztökélte Pitout, hogy kiabálja még hangosabban: „*Eljen a franciák atyja!*”

Az események sodrásában hamar meg is feledkeztek a közjátékról.

Végre XVI. Lajos megérkezett a városháza előtti térre, miután a Pont-Neufön dízsorút köszöntötte (azok az ágyúk csakugyan nem voltak megtöltve).

A városháza homlokzatára hatalmas felirat volt kiterítve; a betűi feketék voltak, de sötétben világítottak. A felirat a városi tisztségviselők dús fantáziáját dicsérte.

Íme, a felirat szövege:

„XVI. Lajosnak, a franciák atyjának és egy szabad nép királyának.”

Ez a retorikai szembeállítás se volt kisebb jelentőségű, mint a Bailly szónoklatáé, méltán vívta ki a téren összecsendült párizsiak bámulatát.

A felirat felkeltette Billot figyelmét.

De mivel nem tudott olvasni, elolvastatta magának a feliratot Pitouval.

Aztán még egyszer elolvastatta, mintha rosszul hallotta volna.

Aztán, amikor Pitou egyetlen szóváltoztatás nélkül elismételte a mondatot, így kiáltott:

- Ez van odaírva? Pontosan ez van odaírva?

- Hát persze - mondta Pitou.

- A városháza azt íratta ki, hogy a király egy szabad nép királya?

- Igen, Billot gazda.

- No, ha a nemzet szabad, akkor felajánlhatja a kokárdáját a királynak.

Azzal odapattant XVI. Lajos elé, aki a városháza lépcsői előtt kiszállt a hintájából.

- Felség! - szólt. - Ugye, látta, hogy a hídon IV. Henrik bronzszobrára ki van tűzve a nemzeti kokárda?

- Igen, láttam - válaszolt a király.

- Nahát! Ha IV. Henrik nemzetiszín kokárdát visel, akkor maga is kitűzheti.

- Ki is tűzném, ha volna - mondta XVI. Lajos nagy zavarban.

- Hát akkor - mondta emelt hangon Billot - felajánlom magának ezt a kokárdát, ni, a fehér helyett, fogadja el!

Bailly odasietett.

A király sápadt volt. Érezte, hogy már nem ura az eseményeknek. Tanácstalanul Baillyra nézett.

- Felség - mondta Bailly -, ez minden franciák megkülönböztető jele.

- Akkor elfogadom - mondta a király, és átvette a kokárdát Billot-tól.

Levette a fehér kokárdát a kalapjáról, és a helyére erősítette a kék-fehér-pirosat.

Eget verő diadalkiáltás harsant a téren.

Gilbert szomorúan elfordította a fejét.

Úgy ítélte meg, hogy a nép túlságosan mohó, a király pedig nem fejt ki elegendő ellenállást.

- Éljen a király! - kiáltotta Billot, s e jelre újra felujjongott a sokaság.

- Meghalt a király - suttogta maga elé Gilbert. - Már nincs király Franciaországban.

A király kiszállt a hintóból, és ezernyi kard formálta acélboltozat alatt haladt egészen addig a teremig, ahova várták.

- Ez nem diadalív - mondta Gilbert -, ez a caudiumi iga. - Söhajtott. - Mit szól majd a királyné?

Mi történt Versailles-ban, miközben a király a város szónoklatait hallgatta?

A városházán igen hízelgő fogadtatásban részesítették a királyt: a szabadság felvirágoztatójának nevezték.

Felkérték, hogy mondjon beszédet (sok szónoklat volt, mert részint egyre jobban szomjúhozták a szónoklatokat, részint pedig a király kíváncsi volt mindenki véleményére); a király a szívére tette a kezét, és csak ennyit mondott:

- Mindig számíthatnak szeretetemre, uraim.

Miközben a király odabent a kormány beszámolóit hallgatta - merthogy e naptól fogva valóságos kormány működött Franciaországban a trón és a nemzetgyűlés mellett -, a nép odakint közelebbről is szemügyre vette a király szép lovait, az aranyozott hintót meg a hajtókat és a lakájokat.

Pitou kék, fehér, piros szalagokat vásárolt (Billot-tól kapott rá egy Lajos-aranyat), és tömegével gyártotta a különböző méretű kokárdákat, felékesítette velük a hintót, a lovakat, a személyzetet.

Ezen felbuzdulva a nézősereg valóságos kokárdabolttá változtatta öfelsége hintáját.

A hajtók és a lakájok tetőtől talpig fel voltak pántlikázva.

A hintó belsejébe is jutott egypár tucat kokárda.

Megjegyzendő, hogy La Fayette, aki ott maradt a téren, mégpedig lóháton, megpróbálta mérsékletre bírni a nemzeti színek lelkes terjesztőit, de semmire se ment.

A királynak, kilépve a városházáról, azonnal megakadt a szeme a hintó tarkabarkaságán, de csak ennyit mondott:

- Nahát!

Aztán intett La Fayette-nek, hogy menjen oda hozzá.

La Fayette, leengedve kardját, tiszteletteljesen odament.

- La Fayette úr - szólt a király -, csak azt akarom mondani, hogy megerősítem nemzetőrpáncsnoki tisztségében.

Azzal általános ujjongás közepette hintóba szállt.

Gilbert megnyugodott a király biztonsága felől, és a tanácssteremben maradt az elektorokkal és Baillyval.

Még nem értek véget a szónoklatok.

Gilbert, hallva a királyt búcsúztató kiáltozást, az ablakhoz ment, és kinézett a térre, hogy lássa, hogyan viselkedik az ő két falusi barátja.

Azok változatlanul a király odaadó híveiként viselkedtek.

Gilbert észrevette, hogy egy portól sűrű ruhájú lovas közeledik a Pelletier rakpart felől; a tömeg készségesen utat nyitott neki.

Az ekkor még szíves és jámbor nép vidáman kiáltozta:

- A király tisztje! A király tisztje!

„Éljen a király!” kiáltások kísérték a lovast, női kezek simogatták a tajtékos fehér lovat.

A tiszt pont akkor ért a hintóhoz, amikor a lakáj becsukta az ajtót a király mögött.

- Nahát! Maga az, Charny? - mondta XVI. Lajos. Halkan megkérdezte: - Mi hír Versailles-ban? - És még halkabban: - A királyné?

- Nagyon aggódik, felség - válaszolt a tiszt behajolva a hintóba.

- Visszamegy Versailles-ba?

- Igen.

- Nos, nyugtassa meg a barátainkat: minden fényesen sikerült.

Charny tisztelgett, felegyenesedett, és meglátta La Fayette-et, aki barátságosan intett neki.

Charny odaléptetett hozzá, és La Fayette kezét fogott vele, minek következtében a tömeg lovastul a rakpartig vitte magával, ahol - a nemzetőrség előrelátó parancsának megfelelően - dízsorfall várta őfelségét és kíséretét.

A király utasítást adott, hogy lépésben menjenek a XV. Lajos térig; ott már meglehetősen türelmetlenül várták a testőrei, és mivel a türelmetlenség a többiekre is átragadt, a király és kísérete egyre gyorsabb ütemben haladt Versailles felé.

Gilbert nem ismerte a lovast, de rögtön tudta, hogy mi a jövetele célja. Sejtette, mennyire aggódhat a királyné, hiszen három óra óta nem tudott futárt küldeni Versailles-ba, mert az óhatatlanul gyanakvást keltett volna a tömegben, vagy gyengeségről árulkodott volna.

De sejtése, hogy mi történhetett Versailles-ban, csak részben fedte a valóságot.

Térjünk hát vissza Versailles-ba, annál is inkább, mivel nem akarjuk hosszas történelmi leckével untatni az olvasót.

Mária Antónia három órákor kapta az utolsó híradást a királyról.

Gilbert szerét ejtette, hogy üzenetet küldjön, amikor a király épen és egészségesen belépett a városházára az acélboltozat alatt.

Ott volt a királyné mellett Charny grófné is, aki az egész előző napot és a délelőttöt is ágyban töltötte, mert gyengélkedett.

Még nagyon sápadt volt, a szeme le-lecsukódott, mintha fájdalom vagy szégyen súlya nehezedne a pilláira.

A királyné rámosolygott, de csak afféle merev mosollyal, amelyről az uralkodók bizalmasai jól tudják, hogy a legcsekélyebb érzelmet se fejezi ki.

A királyné most őszinte örömmel fordult a körülötte állókhoz, mert jó hírt kapott XVI. Lajos felől.

- A király biztonságban van. Ó, bárcsak itt lenne már!

- Nem kell aggódnia felségednek - mondta egy udvaronc -, a párizsiak tisztában vannak vele, hogy milyen nagy felelősség nehezedik a vállukra.

- Felséged biztos benne, hogy hitelesek a hírek? - kérdezte egy másik, kevésbé nyugodt udvaronc.

- Ó, igen - felelte a királyné -, aki az üzeneteket küldi, a fejével felel a király biztonságáért. És különben is: a barátunk.

- Ó, ha egy barátról van szó, az más - hajolt meg az aggodalmaskodó úriember.

Lamballe-né odalépett a királyné elé.

- A király új orvosa az a barát, ugye? - kérdezte Mária Antóniától.

- Igen. Gilbert-nek hívják - válaszolt szórakozottan a királyné. Meg se fordult a fejében, hogy szörnyű ütest mér a mellette álló Andrée-ra.

- Gilbert? - kiáltotta a grófné, és úgy megborzongott, mintha vipera mart volna a szívébe. - Gilbert felséged barátja?

Andrée ökölbe szorította a kezét haragjában és szégyenében; lángoló tekintettel, némán vádolta a királynét.

- De hát... - mondta bizonytalanul Mária Antónia.

- Ó, asszonyom, asszonyom! - suttogta Andrée keserű szemrehányással.

Halálos csend támadt.

A csendet halk lépések zaja törte meg.

- Charny gróf - súgta oda Andrée-nak a királyné, mintegy figyelmeztetve, hogy uralkodjon magán.

Charny mindent hallott, mindent látott a szomszéd szobából, csak épp semmit se értett.

Nem kerülte el a figyelmét Andrée sápadtsága és Mária Antónia zavara.

Ahhoz nem volt joga, hogy a királynét faggassa, de Andrée a felesége volt, őt kérdőre vonhatta.

Odament hozzá, és nyugtalanul azt kérdezte:

- Mi lelte, asszonyom?

Andrée megpróbált uralkodni magán.

- Semmi, semmi, gróf úr - válaszolta.

Charny a királyné felé fordult, aki bár igazán járatos volt a titkolózás tudományában, most hiába próbált mosolyt erőltetni az arcára.

- Úgy látom, kételkedik Gilbert úr odaadásában - mondta a gróf Andrée-nak -, van valami oka rá, hogy ne bízson a hűségében?

Andrée nem válaszolt.

- Nos, asszonyom? - sürgette Charny. Andrée néma maradt. - Ejnye, asszonyom, válaszoljon! A tapintat ebben az esetben nem helyénvaló; ne feledje, hogy a király és a királyné üdve forog kockán.

- Nem értem, hogy ezt miért mondja nekem, uram - szólalt meg Andrée.

- Hallottam, asszonyom, hogy azt mondja... a hercegné a tanúm... - és Charny meghajolt Lamballe-né felé -, hallottam, hogy azt kiáltja: „Gilbert felséged barátja?”

- Csakugyan ezt mondta, kedvesem - erősítette meg a jámbor és naiv Lamballe hercegné. Ő is odalépett Andrée elé. - Igaza van a gróf úrnak: mondja meg, ha tud valamit!

- Könyörgök, asszonyom, könyörgök! - súgta Andrée, olyan halkán, hogy csak a hercegné hallhatta.

A hercegné hátrább húzódott.

- Istenem! Nem kell eltúlozni a dolgot - lépett közbe a királyné, mert méltatlannak érezte volna, ha cserbenhagyja Andrée-t. - A grófné félelmének adott hangot, nyilván arra gondolt, hogy bajosan képzelhető el, hogy egy amerikai forradalmár, La Fayette barátja a mi barátunk legyen.

- Igen... erre gondoltam - mondta gépiesen Andrée.

- A grófné ugyanazon aggódott, mint az előtte szóló urak - folytatta a királyné, és tekintetével megkereste azt a két udvaroncot, akik korábban a párizsi üzenetek miatt nyugtalankodtak.

De Charny kétségeit nem lehetett ilyen könnyen eloszlatni. Az általános zavarodottság láttán titkot szimatolt.

Nem hagyta hát annyiban.

- Akárhogy is, szerintem kötelessége, hogy megpróbálja okát adni a félelmének és aggodalmának, grófné - mondta.

- Ejnye, uram! Még mindig ezen lovagol? - csattant fel a királyné.

- De asszonyom, én...

- Úgy látom, hogy tovább akarja faggatni Charny grófnét.

- Bocsásson meg, asszonyom, engem...

- A hiúsága izgatja, ugyebár? Eh, Charny úr - folytatta metsző iróniával a királyné -, mondja ki kereken, hogy féltékeny!

- Féltékeny? - pirult el Charny. - Ugyan kire volnék féltékeny?

- Nyilván a feleségére - mondta élesen a királyné.

- Na de, asszonyom! - hebegte Charny meghökkenve a kihívó hangtól.

- Ez igen természetes - folytatta szárazon Mária Antónia -, hiszen a felesége gyönyörű asszony.

Charny egyenesen a királyné szemébe nézett, és a pillantásában figyelmeztetés volt: ne feszítse tovább a húrt!

De ugyan hiába volt a figyelmeztetés. Ha ezt az asszonyt elragadták az indulatai, úgy viselkedett, mint a sebzett anyaoroslán: senkire és semmire nem volt tekintettel.

- Ó, megértem én, hogy féltékeny, Charny úr, hogy féltékeny és nyugtalan, ez természetes állapota minden léleknek, mely szeret, következésképp állandóan örködik.

- Asszonyom! - ismételte Charny.

- Én ugyanazt érzem ezekben az órákban, mint maga, uram: féltékeny vagyok és nyugtalan. - Erősen megnyomta a „féltékeny” szót. - A király Párizsban van, s én nem élném túl, ha valami baja esne.

- De, asszonyom - mondta Charny végképp semmit se értve a villámokkal terhes érzelmi viharból -, felséged nemrég kapott híreket a király felől, mégpedig jó híreket, úgyhogy semmi oka az aggodalomra.

- Magát talán megnyugtatta, amit a grófné és jómagam mondtunk a kérdéseire?

Charny az ajkába harapott.

Andrée kezdett magához térni; csodálkozott és elszörnyedt. Csodálkozott azon, amit hallott, és elszörnyedt azon, amit érteni vélt.

Charny első kérdése után órá néztek némán a jelenlévők - most ugyanúgy halálos csöndben nézték a királynét.

- Akik szeretnek, azoknak az a végzete, hogy szeretetük tárgya foglalja el minden gondolatukat - folytatta majdnem önkívületben a királyné. - E boldogtalanok mindent... igen, mindent... feláldoznának a szenvedélyük oltárán! Ó, Istenem! Mennyire aggódom a királyért!

- Jön majd az újabb üzenet - kockáztatta meg valaki.

- Ó! Miért is nem vagyok Párizsban? Miért is nem vagyok a király mellett? - mondta Mária Antónia jól látva, hogy Charny mennyire megzavarodott, amióta igyekszik átplántálni belé az őt mardosó féltékenységet.

Charny meghajolt.

- Ha csak ez nyugtalanítja, asszonyom, azonnal odamegyek, és ha veszély fenyegeti a királyt, amiként felséged gondolja, biztosíthatom, hogy akár életem kockáztatásával is azon leszek, hogy elhárítsam azt a veszélyt. Máris indulok.

Újra meghajolt, és indult az ajtó felé.

- Uram! Uram! - szaladt oda hozzá Andrée. - Vigyázzon magára - tört ki belőle az aggodalom -, ne rohanjon a veszélybe!

Más se hiányzott!

Amint a máskor oly hűvösen tartózkodó Andrée óvatlanul kiejtette e tőle szokatlan féltő szavakat, a királyné rémületesen elsápadt.

- Ej, asszonyom! - támadt Andrée-ra. - Ne bitorolja a királyné jogait!

- Én, asszonyom? - hebegte Andrée, és tudta, hogy most először kicsapott belőle a tűz, amely oly régóta emésztí a lelkét.

- Miféle beszéd ez? - folytatta Mária Antónia. - A férje a király szolgálatában áll, a férje a király után indul, ha kockázatot vállal, a királyért vállal kockázatot, és maga azt tanácsolja neki, hogy ne rohanjon a veszélybe?

E megsemmisítő szavak hallatára Andrée elalélt; megtántorodott, és el is vágódott volna, ha az odaugró Charny nem fogja fel a karjaiban.

Charny - megfélekezve a kötelező illemről - felháborodva nézett Mária Antóniára, és ez a végsőkéig fokozta a királyné kétségbeesését. Azt hitte, hogy megbántott vetélytárs, holott igazságtalan uralkodó volt.

- A királynénak igaza van - szólalt meg végre Charny nagy nehezen türtőztetve magát. - Elragadtatta magát, grófné, elfeledte, hogy a király szolgálata mindennek előtt való. Ha hitvesi aggodalomból óvatosságra int, asszonyom, én kénytelen vagyok arra inteni magát, hogy fékezze az érzelmeit. - Mária Antónia felé fordult: - A királyné rendelkezésére állok - mondta hidegen. - Indulok, és én fogok hírekkel, jó hírekkel szolgálni felségednek a királyról... vagy senki.

Mélyen meghajolt, és kisietett. A rémült és dühös királyné nem is próbálta visszatartani.

Kisvártatva hallani lehetett, hogy egy vágató ló patái dobognak az udvar kövezetén.

A királyné mozdulatlanul állt. Szörnyű vihar dúlt a lelkében, és annál jobban tombolt, minél inkább titkolni próbálta.

Ki értette, ki nem értette a felfokozott lelkiállapot okát, de mindenki érezte, hogy az a leghelyesebb, ha nem háborgatja a királynét.

Magára hagyták.

A többiekkel együtt Andrée is távozott a királyné lakosztályából. Akkor Mária Antónia parancsot adott, hogy engedjék be hozzá a gyermekeit, a velük való együttlétben keresett vigaszt.

A visszatérés

Már sötétség - baljós látomásoktól terhes sötétség - borult a versailles-i kastélyra, amikor hirtelen kiáltások harsantak odakint.

A királyné remegve felállt. Odament a legközelebbi ablakhoz, kinyitotta.

De máris örvendező szolgák szaladtak be őfelségéhez, és azt kiáltották:

- Futár érkezett, asszonyom, futár érkezett.

Három perc múlva egy huszár főhadnagy lépett be a királyné lakosztályába.

Charny küldte előre. Lóhalálában vágatott Sèvres-től.

- A király? - kérdezte Mária Antónia.

- Negyedóra múlva itt lesz - válaszolta zihálva a tiszt.

- Épen és egészségesen?

- Épen, egészségesen és jókedvűen, felség.

- Találkozott vele?

- Nem, asszonyom, de Charny úr ezt mondta, amikor rám bízta az üzenetet.

A királyné ismét megremegett e név hallatára, melyet a véletlen, lám, összekapcsolt a király nevével.

- Köszönöm, uram - mondta a fiatal nemesnek. - És most menjen, pihenje ki a fáradalmait!

A fiatalember meghajolt és távozott.

Mária Antónia kézen fogta gyermekei, és kiment velük a nagy teraszra, ahol már ott voltak az összes udvaroncok és szolgák.

A királyné éles tekintete nyomban felfedezett egy sápadt fiatal nőt, aki a mellvédre könyökölve elnézett a sötét messziségbe.

Andrée volt az; úgy el volt merülve gondolataiba, hogy észre sem vette a királynét.

Vagy észrevette ugyan úrnőjét, de nem méltatta rá, hogy jelét adja figyelmének?

Neheztel rá, amiért felajzott lelkiállapotában olyan kegyetlenül meggyötörte délután?

Vagy olyan felfokozott izgalommal várja Charnyt, aki iránt leplezetlenül féltő gyöngédséget tanúsított, hogy minden másról megfeledkezik?

Mindkét eshetőség éles fájdalmat okozott a királyné sebzett szívének.

Szórakozottan hallgatta a barátnői és az udvaroncok örvendezését és jókívánságait.

Egy percre csitult a fájdalom, amely egész este marcangolta. Majdnem megfeledkezett róla, hogy micsoda aggodalomban telt a napja a király veszélyes útja miatt.

De nagy lelkierővel mindent kiűzött a szívéből, ami nem a hitvesi szeretetből fakadt. Kiűzte a féltékenységet, a haragot és a titkos örömeit is.

Bizonyára az isteni Gondviselés adott enyhét és támaszt neki; Isten adománya volt, hogy mindennél jobban szerette a királyt.

E percben úgy érezte, hogy a királyság és a király iránti aggodalom felülemeli minden földi szenvedélyen.

Már nem volt hát a szívében se asszonyi bosszúvágy, se kacérság, amikor a fasor végén feltűntek a király kíséretének fáklyái. A fények gyorsan, nagyon gyorsan közeledtek.

Már hallatszott a vágató lovak nyerítése és fűjtatása, dübörgött a föld a paták alatt.

Nyílt a kapu, és az örök ujjongva szaladtak a király elé. A hintó kerekei már a nagy udvar kövezetén csattogtak.

A királyné túlárado örömmel, repesve sietett lefelé a lépcsőn, hogy köszöntse a királyt.

XVI. Lajos kiszállt a hintóból, és amilyen gyorsan csak bírt, megindult felfelé. Az eseményektől és a sikertől felhevült tisztek mind ott loholtak a nyomában, közben pedig a palotaőrök az istálló mesterekkel és a lovászokkal elvegyülve versengve tépték le a rengeteg kokárdát, amellyel a lelkes párizsi nép felékesítette a hintókat és a lovakat.

A király és a királyné a márványlépcső pihenőjén találkozott. A királyné boldogan, szeretettel ölelte meg a férjét.

Nem látta, nem is láthatta, hogy néhány lépésnyire tőlük Charny és Andrée némán megszorítják egymás kezét.

Csak egy néma kézfogás volt, de Andrée ért oda először a férjéhez, Charny őt látta és érintette meg először.

A királyné odavezette a gyermekeit a király elé, a gyermekek megcsókolták apjukat, és akkor a trónörökös, meglátva XVI. Lajos kalapján az új kokárdát, melyre vörös fénnyel hintett a fáklyák lángja, gyermeki csodálkozással így kiáltott:

- Mi van a kokárdáján, apám? Vér?

A királyné felsikoltott.

A király lehajtotta a fejét, hogy megcsókolja a lányát; valójában, hogy leplezze szégyenét.

Mária Antónia undorral letépte azt a kokárdát; gögös elméjében meg se fordult, hogy az egész nemzetet sérti meg, a nemzetet, mely egyszer majd megbosszulja a sértést.

- Dobja el, uram, dobja el! - kiáltotta.

És maga hajította a lépcsőre a kokárdát, melyet aztán mindenki megtaposott, aki csak a lakosztályába kísért a királyt.

A kokárda miatti undor és harag egy csapásra minden hitvesi érzést kioltott a királynében. Lopva Charny kereste a szemével; a gróf szerényen állt a tisztek sorában.

- Köszönöm, uram - mondta a királyné, amikor Charny végre rászánta magát, hogy ráemelje a tekintetét. - Híven megtartotta ígéretét.

- Kihez beszél? - kérdezte a király.

- Charny grófhhoz - mondta ki bátran a királyné.

- Ó, igen... Szegény Charny! Nem volt könnyű odavergődnie... És hol van Gilbert? Sehol se látom - tette hozzá.

A királyné tanult a leckéből, gyorsan másra terelte a szót.

- Jöjjön vacsorázni, felség! Charny úr - fordult a grófhhoz -, keresse meg Charny grófnét, tartsanak velünk! Szűk körben vacsorázunk.

Most úgy viselkedett, ahogy a királynéhez illik. De magában keserűen felsóhajtott, amiért Charny szomorú arca egyszeriben felvidul.

10 Foullon

Billot boldogságban úszott.

Elfoglalta a Bastille-t, kiszabadította Gilbert-t; La Fayette kitüntetően a nevén szólította.

És végül ott volt Foullon temetésén.

Kevés embert gyűlöltek olyan hevesen, mint Foullont; talán csak egyvalakit: Berthier de Savignyt, a vejét.

A Bastille bevételének másnapján mindketten jól jártak.

Foullon meghalt, Berthier-nek menekülnie kellett.

Foullon népszerűtlenségét az tetőzte be, hogy elfogadta és elfoglalta az *érdemes genfi* helyét (ahogy Neckert nevezték akkoriban), és rövid ideig pénzügyminiszter volt.

Volt is nagy éneklés meg táncolás a temetésén!

Sokan azt javasolták, hogy vegyék ki a koporsóból, és akasszák fel, de Billot felugrott egy sarokkőre; s nagy szónoklatot tartott a halottak iránti kötelező tiszteletéről, minek köszönhetően a halottaskocsi folytathatta útját.

Pitou... nos, Pitou hőssé magasztosult.

Élie és Hulin barátságába fogadta Pitout; mindenféle megbízásokat adtak neki.

Ezenkívül Billot bizalmasa volt, azé a Billot-é, akit - mint említettük - La Fayette kitüntetett a figyelmével, sőt olykor herkulesi erejét is kihasználta, ha túlságosan nagy volt körülötte a tülekedés.

Gilbert a király párizsi útja után Necker közvetítésével kapcsolatba lépett a nemzetgyűlés és a városháza legfontosabb személyiségeivel, és lankadatlanul munkálkodott a forradalom gyermekbetegségeinek gyógyításán.

Magára hagyta hát Billot-t és Pitout, akik ekként magukra hagyatva idejük nagy részét gyűléseken töltötték, melyeken a polgárok magasrendű politikai kérdéseket taglaltak.

Egy szép napon, amidőn Billot három óra hosszat fejtette ki a Párizs élmezéséről való nézeteit az elektorok előtt, és a hosszú szónoklat után fáradtan, de elégedetten pihengetett babérjain (az utána szólók beszédéből csak monoton zsongás hatolt a fülébe), egyszer csak Pitou lépett be a városháza tanácstermébe, és mint az angolna, odasiklott Billot-hoz.

- Billot úr! Kedves Billot gazda! - mondta tőle szokatlan izgalommal.

- Na, mi van?

- Nagy hírem van.

- Jó hír?

- Csudálatos.

- Hadd hallom!

- Ugye, tudja, hogy elmentem az Erény klubba... amelyik ott van a fontainebleau-i kapunál.

- Igen. Na és?

- Na és hihetetlen dolgot mondtak.
 - Mit?
 - Tudja, hogy az a gazember Foullon halottnak adta ki magát, sőt látszólag el is temették.
 - Hogyhogy halottnak adta ki magát? Hogyhogy látszólag eltemették? Meghalt az igazán, a mindenit neki, hiszen én magam láttam a temetési menetet!
 - Márpedig igenis él, Billot uram.
 - Él?
 - Akárcsak maga vagy én.
 - Megbolondultál.
 - Dehogyan bolondultam meg, Billot úr! Az áruló Foullon, a nép ellensége, Franciaország piócája, a harácsoló nem halt meg.
 - De ha mondom, hogy megütötte a guta, és eltemették, a saját szememmel láttam a temetési menetet, sőt én akadályoztam meg, hogy kiszedjék a holttestét a koporsóból, és felakasszák.
 - Nahát, én meg azt mondom, hogy élve láttam.
 - Te?
 - Én bizony? Azt mondják, hogy egy inasa halt meg, azt temettette el olyan úri pompával a gazember. De kiderült a turpisság. Azért csinálta, mert félt a nép bosszújától.
 - Na, mesélj, Pitou!
 - Jöjjön ki az előcsarnokba, Billot úr, ott kényelmesebben beszélgethetünk.
- Kimentek az előcsarnokba.
- Először is tudnom kell, hogy Bailly úr itt van-e - mondta Pitou.
 - Itt van hát. Na, beszélj már!
 - Na, szóval ott voltam az Erény klubban, és egy hazafi beszédét hallgattam. Huhu, hogy az milyen műveletlenül beszélt! Meglátszott rajta, hogy nem Fortier abbénál nevelődött.
 - Jól van, na! - mondta Billot. - Tudhatod, hogy akkor is lehet jó hazafi az ember, ha nem tud írni meg olvasni.
 - Ez igaz - mondta Pitou. - Egyszer csak berohant egy ember. „Győzelem! - azt mondja. - Győzelem! Foullon nem halt meg, Foullon él. Felfedeztem, megtaláltam.” Mind úgy voltunk, mint most maga, Billot gazda: egy szavát se hittük. Egyesek azt kérdezték: „Micsoda? Foullon él?” Mások azt mondták: „Eh! Ugyan már!” És volt, aki csak gúnyolódott: „Még jó, hogy nem azt állítod, hogy Berthier-t, a vejét is megtaláltad!”
 - Berthier-t? - kiáltott Billot.
 - Igen, Berthier de Savignyt. Tudja, a mi compiègne-i intendánsunkat, Isidor de Charny barátját...
 - Hát hogyan tudnám! Aki mindenkihez olyan goromba volt, Catherine-hoz meg olyan udvarias.
 - Az az - mondta Pitou. - Az a pizsok adóbérlő, az a népnyúzó Berthier, az emberi nem gyalázata, a civilizált világ szégyene, ahogy az erényes Loustalot szokta mondani.

- Jól van, jól van - türelmetlenkedett Billot.
- Igaza van, *ad aeventum festina*, ami annyit tesz, kedves Billot uram, hogy ne csúrd-csavard! Mondom hát a lényeket. Szóval, beront az az ember az Erény klubba, és kifulladásra azt kiabálja: „Megtaláltam Foullont, megtaláltam!” Erre iszonyú hangzavar tört ki.
- Tévedett a fickó - makacskodott Billot.
- Nem tévedett, mert én magam is láttam.
- Te magad láttad, Pitou?
- A tulajdon két szememmel. De várjon csak...
- Várok, várok, de már égek a türelmetlenségtől.
- Nekem is elég melegem van... Na, szóval figyeljen ide! Mondom, halottnak adta ki magát, és egy inast temettetett el maga helyett. Szerencsére, a Gondviselés örködött.
- Még hogy a Gondviselés! - legyintett megvetően a voltairiánus Billot.
- Vagyis hát a nemzet - adta meg magát Pitou. - Az a jó polgár, az a hazafi, aki lihegve hozta a hírt, ráismert Foullonra Viryben, merthogy ott rejtőzködött.
- Húha!
- Megismerte, feljelentette, és az előljáró, egy bizonyos Rappe, nyomban letartóztatta.
- És hogy hívják azt a derék hazafit, aki a bátor tettet elkövette?
- Márhogy azt, aki feljelentette Foullont?
- Igen.
- Azt úgy hívják, hogy Saint-Jean.
- Saint-Jean? Ez úgy hangzik, mintha egy inas volna.
- Az is! Annak a gazember Foullonnak az inasa. Úgy kell neked, te rohadt arisztokrata! Minek tartasz szolgákat?
- Ez kezd érdekes lenni, Pitou - mondta Billot, és közelebb húzódott a mesélőhöz.
- Meghíszem azt, Billot uram. Hát, szóval Foullont feljelentik, letartóztatják, és Párizsba hozzák. A feljelentő előreszalad, hogy jelentse a hírt, és felvegye a vérdíjat. Hamarosan Foullon is odaér a városkapuhoz...
- Te már ott találkoztál vele?
- Igen. Hát, tudja, furcsa egy látvány volt: csalánból volt fonva a nyakravalója.
- Csalánból? Aztán mért?
- Hát mert állítólag azt mondta az a gazember, hogy az embereknek kenyér kell, a lovaknak széna, a népnek meg jó a csalán is.
- Ezt mondta a nyomorult?
- Ezt, a hétszentségit!
- Na, tessék! Már káromkodik is!
- Eh! Katonák egymás közt - mondta könnyedén Pitou. - Na, szóval gyalog jött, és végig az úton ütötték, verték a hátát meg a fejét.

- Hm, hm - mondta lohadó lelkesedéssel Billot.
 - Csuda mulatságos volt, csak hát nem mindenki fért oda hozzá, mert voltak vagy tízezren a menetben.
 - Aztán mi történt? - kérdezte Billot egy kicsit gondterhelten.
 - Aztán a Saint-Marcel kerületi nemzetőrparancsnok elé vezették. Az igen derék ember...
 - Ismerem. Úgy hívják, hogy Acloque.
 - Úgy, úgy. Na és ő megparancsolta, hogy kísérjék a városházára, merthogy ő nem tud mit csinálni vele. Mindjárt itt lesz, majd meglátja.
 - És hogyhogy te hozod a hírt, és nem az a híres Saint-Jean?
 - Hát mert az én lábam hat hüvelykkel hosszabb, mint az övé. Előbb indult, de utolértem és lehagytam. Szólni akartam magának, hogy maga meg szóljon Bailly úrnak.
 - Szerencsés fickó vagy, Pitou.
 - És holnap még szerencsésebb leszek.
 - Ugyan miért?
 - Hát mert ugyanaz a Saint-Jean, aki feljelentette Foullont, megígérte, hogy kötélre juttatja Berthier-t is, aki szökésben van.
 - Hát tudja, hogy hol van?
 - Igen. A bizalmasuk lehetett a jó Saint-Jean, és állítólag sok pénzt kapott az apóstól meg a vőtől, akik meg akarták vesztegetni.
 - És elfogadta a pénzt?
 - Hát persze. Mért ne fogadta volna el az arisztokraták pénzét? De azt mondta: „Egy jó hazafi nem árulja el pénzért a nemzetet.”
 - Na igen - mormolta Billot -, csak a gazdáit árulja el. Tudod, Pitou, szerintem csirkefogó a te Saint-Jean barátod.
 - Lehet, de mit számít az! Kézre kerítjük Berthier-t, ahogy Foullont, és szépen felakasztjuk őket egymással szemben. Huhu, micsoda pofákat vágnak majd egymásnak!
 - No és miért fogjátok felakasztani őket?
 - Hát mert gonosztevők, és gyűlölöm őket.
 - Berthier úr többször járt nálunk a tanyán, ha ellenőrző körúton volt arrafelé, a mi tejünket itta, és arany fülbevalót küldött Catherine-nak Párizsból... Na nem! Nem fogják felakasztani.
 - Eh, nem kár érte - mondta Pitou vérszomjasan. - Egy arisztokrata, egy gaz csábító.
- Billot döbbsen nézett Pitoura. A gazda tekintetétől Pitou a haja tövéig elpirult.
- Billot hirtelen megpillantotta Baillyt, aki valami tárgyalás végeztével a dolgozószobája felé tartott. Odasietett hozzá, és közölte vele a hírt.
- Most Billot tapasztalhatta meg, hogy milyen az, ha nem hisznek az embernek.
- Foullon él? Foullont elfogták? - kiáltott a polgármester. - Az lehetetlen.
 - Itt van Pitou - mondta Billot -, ő a saját szemével látta.
- Pitou a szívére tette a kezét és meghajolt.

- Láttam, polgármester úr - mondta.

Bailly elsápadt; ő rögtön felmérte, hogy milyen nagy a baj.

- És Acloque úr ideküldi? - kérdezte halkán.

- Igen, polgármester úr.

- De hát hogy küldi ide?

- Ó, igazán nyugodt lehet - mondta Pitou félreértve Bailly aggodalmát -, épp elegen őrzik a foglyot, nem fogják útközben elrabolni.

- Bárcsak elrabolnák! - mondta maga elé Bailly. Aztán újra Pitouhoz fordult: - Hogy érti azt, barátom, hogy épp elegen őrzik?

- Hát egy, hogy nagy tömeg jön vele.

- Tömeg?

- Több mint húszezer ember a nőket nem számítva - vágta ki Pitou diadalmas arccal.

- Ó, a szerencsétlen! - kiáltotta Bailly. - Uraim! Elektor urak!

Kétségbeesett, éles hangon magához szólította az összes választókat.

Elkeseredett kiáltások kísérték a beszámolóját.

Az iszonyat csendje telepedett a városházára, és e csendben mindenki meghallotta a távoli, fenyegető morajlást, mely olyan volt, mint mikor az embernek zúgni kezd a feje, mert hirtelen az agyába tolul a vér.

- Hát ez meg mi? - kérdezte egy elektor.

- Mi volna? Közeleg a tömeg - válaszolta egy társa.

Ekkor egy kocsi gördült a térre; egy sápadt és reszkető férfi szállt ki belőle két fegyverrel az oldalán.

A kocsi mögött, a kimerült Saint-Jean vezetésével, vagy száz tizenkét-tizennyolc éves, beesett arcú, lángoló szemű kamasz futott.

- Foullon, Foullon - kiáltozták, és majdnem utolérték a lovakat.

De azért a két fegyveresnek volt néhány lépésnyi előnye, és az utolsó pillanatban sikerült belökniük Foullont a városházára. A kapu máris becsukódott: a csahos falka kívül rekedt.

- Csakhogy ideértünk vele! - mondta az egyik fegyveres az elektoroknak, akik néhány lépcsőfokkal feljebb várakoztak. - Nem volt könnyű, annyi szent.

- Uraim! Uraim! - kiáltott a minden inában reszkető Foullon. - Ugye, megmentenek?

- Magát súlyos bűnök terhelik, uram - sóhajtott Bailly.

- Jogvédelmet kérek, uram... Ugye, megkapom? - kérdezte Foullon kétségbeesetten.

Odakint nőttön-nőtt a zsivaj.

- Rejtsék el gyorsan, mert különben... - Bailly nem fejezte be a mondatot; ismét Foullonhoz fordult: - Hallgasson ide, uram! Olyan súlyos a helyzet, hogy kénytelen vagyok megkérdezni: akar-e, megpróbál-e elmenekülni a hátsó kapun át?

- Nem, nem! - kiáltott Foullon. - Megismernének, meggyilkolnának.

- Tehát inkább köztünk marad? Jómagam és az urak nevében kijelenthetem, hogy minden tőlünk telhetőt megteszünk a védelmére. Igaz, uraim?

- Igen... igen - kiáltották egy emberként az elektorok.

- Itt maradok, uraim... Mentsenek meg, könyörgök!

- Mondtam uram - szólt méltóságteljesen Bailly -, hogy minden tőlünk telhetőt megteszünk a védelmére.

Ekkor hatalmas rivalgás támadt a téren.

- Hallják ezt? Hallják? - suttogta Foullon halálra válva.

Rémisztően üvöltöző, hatalmas tömeg özönlött a városháza felé vezető utcákon, főleg a Pelletier rakparton és a Vannerie utcán.

Bailly odament az ablakhoz.

Kések, lándzsahegyek, kaszák, muskéták csillogtak a napfényben, és még fenyegetőbben villogtak a szemek. Tíz perc se telt belé, és a nagy tér megtelt emberekkel. Ott volt Foullon egész kísérete, amelyről Pitou beszélt, és tovább dagadt azokkal a kíváncsiskodókkal, akik a nagy lármát hallva mind összeszaladtak a Grève téren.

Több mint húszezer hang kiáltotta:

- Foullon, Foullon!

Bailly látta, hogy a vérszomjas előőrs, amelyet Saint-Jean vezetett, arra a kapura mutat, amelyen Foullon bejött, s az üvöltöző sokaság azonnal nekiveselkedett, hogy puskatussal, rúddal, puszta kézzel bezúzza a kaput.

A kapu hirtelen kitárult.

A városháza őrei szuronnal szorították vissza az ostromlókat, és kihasználva első ijedségüket, megtisztították a kapu előtti térséget egészen a lépcsősor aljáig.

A tisztek nem fenyegetőztek, hanem megpróbálták szelíd szóval jobb belátásra bírni a támadókat.

Bailly nagy zavarban volt. A derék csillagász most először találta szemben magát a népharaggal.

- Mit tegyünk? - kérdezte az elektorokat. - Mit tegyünk?

- Ítéljük el! - kiáltották többen is.

- Nem lehet úgy ítélni, hogy a nép megfélemlíti a bírakat - mondta Bailly.

- Van elég embere, hogy megvédje magát? - kérdezte Billot.

- Alig kétszáz emberünk van.

- Akkor erősítés kellene.

- Ó, bárcsak értesíteni tudnám La Fayette-et! - sóhajtott Bailly.

- Hát miért nem értesíti, a mindenségit?

- Ki tudna áttörni ezen az emberáradaton?

- Én - felelte Billot.

És máris indult volna.

Bailly visszafogta.

- Megőrült? - mondta. - Nézze ezt az óceánt! Úgy elnyelné, hogy nyoma se maradna. Ha el akar jutni La Fayette-hez, menjen ki hátul, még úgy se kezeskedem érte, hogy élve megússza. Arrafelé menjen!

- Hát jó - mondta egyszerűen Billot.

És már ott se volt.

11 Az após

Eközben - amint arról a tömeg egyre növekvő lármája tanúskodott - odakint a téren elszabadultak az indulatok. Sistergett a gyűlölet, minden más érzést elsöpört a harag és a bosszúvágy.

Mint gyilkos kartácsgolyók, repkedtek a „Halál Foullonra! Le vele!” kiáltások, s az egyre dagadó tömeg valósággal megfojtotta, összepréselte a városháza őreit.

És a tömegben mind hangosabbá váltak az erőszakra bujtogató kiáltások.

E hangok már nemcsak Foullont fenyegették, hanem az őt védelmező elektorokat is.

- Hagyták, hogy megszökjön a fogoly.

- Menjünk be!

- Gyűjtsuk fel a városházát!

- Előre! Előre!

La Fayette még mindig nem jött, és Bailly úgy érezte, hogy egyetlen reménye marad.

Az, ha az elektorok kimennek a nép közé, és sikerül jobb belátásra bírniuk a legvadabbakat.

- Foullon! Foullon! - harsogta, bömbölte a dühöngő sokaság.

Roham készülődött a városháza ellen, és nyilvánvaló volt, hogy nem tartana sokáig a harc.

- Uram! - mondta Bailly Foullonnak. - Ha nem mutatja meg magát a tömegnek, azt fogják hinni, hogy megszöktették magát, betörik a kaput, bejönnek, és ha megtalálják, aligha kegyelmeznek magának.

- Nem tudtam, hogy ennyire gyűlölnek - mondta Foullon, és lehorgasztotta a fejét.

Bailly odatámogatta az ablakhoz.

Foullon láttára iszonyatos ordítás harsant. Félresöpörték az öröket, betörték a kapukat, egy perc alatt előzönlítették a lépcsőházakat, a folyosókat, a termeket.

Bailly a fogoly köré gyűjtötte az összes rendelkezésére álló öröket, aztán megpróbált a tömeg lelkére beszélni.

Arról akarta meggyőzni az embereket, hogy a gyilkosság olykor igazságot szolgáltathat ugyan, de sohasem azonos az igazságszolgáltatással.

És hihetetlen erőfeszítéssel, nemegyszer a saját életét kockáztatva sikerült is célt érnie.

- Igen, igen - kiáltozták az ostromlók -, ítéljék el! Ítéljék el, és akasszák fel!

Így álltak a dolgok, amikor Billot kíséretében megérkezett a városházára La Fayette.

Az emberek lecsendesedtek, amint meglátták a kék-fehér-piros forgót a kalapján (La Fayette az elsők között tűzte ki a nemzet jelvényét).

A polgárőrség főparancsnoka utat tört magának a tömegben, és Baillynál is határozottabban elismételte, amit Bailly mondott.

Szónoklata nagy hatással volt mindazokra, akik hallották, és Foullonnak nyert ügye volt a városháza tanácskozótermében.

De a kint lévő húszezer dühöngő nem hallotta La Fayette beszédét, és csillapíthatatlanul tombolt tovább.

- Nos tehát - fejezte be szónoklatát La Fayette abban a hitben, hogy a kintiekre éppúgy hatott, mint a hallgatóságára -, nos tehát, ezt az embert el kell ítélni.

- Úgy van - kiáltotta a tömeg.

- Következésképp megparancsolom, hogy azonnal vigyék börtönbe.

- Börtönbe vele!

A tábornok intett a városháza őreinek, s azok már indultak is, maguk előtt terelve a foglyot.

A kinti tömeg csak annyit értett, hogy végre megkapja a zsákmányát. Meg se fordult a fejükben, hogy bárki veszi magának a bátorságot, és megpróbálja elvitatni jussukat.

A fenevad megérezte a friss hús szagát.

Billot néhány elektorral és magával Baillyval az egyik ablakból nézte a jelenetet; várták, hogy Foullon az örök gyűrűjében áthaladjon a téren.

A lépcsőn lefelé haladva Foullon egy-egy kétségbeesett mondatot intézett a közelben állókhoz; a bizodalmit akarta bizonyítani, de csak még jobban elárulta rettegését.

- Nemes lelkű nép! - mondogatta. - Én nem félek semmitől, hiszen polgártársaim vesznek körül.

Válaszul kinevették, és sértésekkel halmozták el.

Foullon kilépett a városháza kapuján, s megtorpant a térre vezető lépcsősor tetején; egy pillanatra megvakította az éles napfény.

Húszezer torokból harsant fel a harag és a gyűlölet fenyegető ordítása. A fergeteg felkapja, szétszórja az őrséget, ezernyi kéz ragadja meg Foullont, s a tér végzetes szegletébe repíti, a lámpaoszlop, e förtelmes bitófa alá.

Billot mindent látott az ablakból, és torkaszakadtából kiabált; az elektorok is biztatták az öröket, de azok tehetetlenek voltak: nem lehetett szembeszállni a néppel, mely azt hitte, hogy igazságot oszt, holott csak nemtelen bosszúját töltötte ki Foullonon.

La Fayette végső kétségbeesésében kirohant a városházáról, de beleütközött a tömör falba, melyet a tömeg a lámpaoszlop köré vont.

A nézők felléptek a sarokkövekre, felkapaszkodtak az ablakokhoz, az épületek kiszögelléseire, mindenhová, ahová csak felkapaszkodhattak, és onnan buzdították szörnyű üvöltözéssel az amúgy is felajzott szereplőket.

A szereplők úgy játszadoztak áldozatukkal, mint tigris a tehetetlen zsákmányával.

Egymás kezéből tépték ki Foullont. Aztán rájöttek, hogy ha élvezni akarják az agóniáját, fel kell osztani a szerepeket.

Különben pillanatok alatt darabokra tépik.

Egyesek felemelték Foullont, akinek már ahhoz se volt ereje, hogy kiabáljon.

Mások leszakították a nyakraalóját, eltépték a kabátját, és kötelet vetettek a nyakába.

És voltak, akik felmásztak a lámpaoszlopra, és átvetették rajta a kötelet.

Akkor magasra emelték Foullont, és - kötéllal a nyakán, hátrakötözött kézzel - megmutatták a tömegnek.

Amikor a tömeg kigyönyörködte magát, s vörösre tapsolta a tenyerét, valaki jelt adott, és a sápadt, vérző Foullont eget verő üvöltözés közepette felhúzták a lámpavasra.

Most már azok is látták a tömeg fölött libegő közellenséget, akik eddig semmit se láttak.

Újabb kiáltások harsantak: ezúttal a hóhérok ellen. Csak nem akarják, hogy Foullon ilyen hamar meghaljon?

A hóhérok vállat vontak, és mutatták a kötelet.

A kötélt öreg volt, foszladozott. Ahogy a haláltusáját vívó Foullon kétségbeesetten rúgkapált, az utolsó szál is elszakadt, és Foullon félholtan a kövezetre zuhant.

Még csak a gyötrelmek kezdetén volt túl, még csak a halál előszobájáig jutott.

Mindenki ott tolongott körülötte, bár nem kellett félniük, hogy zsákmányuk elmenekül: eltörött a combcsontja, ahogy a földre zuhant.

Néhányan ostoba rágalommal illették a hóhérokat, azzal vádolták meg őket, hogy ügyetlenek. Holott ők nagyon is elmések voltak, hiszen éppen azért választottak elhasznált, rossz kötelet, hogy elszakadjon.

Amint azt az események bizonyították, jól választottak.

Összecsomózták a kötelet, és újra a szerencsétlen ember nyakára tették, a félholt Foullon pedig némán, elhomályosult tekintettel nézett körül, hátha akad abban a városban, melyet a civilizált világ központjának neveznek, annak a királynak, akinek ő a minisztere volt, és akinek százezer embere áll fegyverben, hátha akad egy szuronya, mely megpróbál utat törni a kannibál hordán keresztül.

De nem volt ott semmi, csak a gyűlölet, a mocskolódás, a halál.

- Öljenek meg, de ne kínozzanak ilyen kegyetlenül! - kiáltotta utolsó erejével Foullon.

- Ugyan mért rövidítenénk meg a szenvedésedet, hiszen te is jó sokáig sanyargattál bennünket - válaszolt egy hang.

- Meg aztán - lódította egy másik - még nem emésztetted meg a csalánt.

- Várjatok! Várjatok! - kiáltott a harmadik. - Majd idehozzuk neki Berthier-t, a vejét, és fellógatjuk a szemközti lámpavasra.

- Kíváncsi vagyok, milyen pofát vág majd az após meg a vő - tette hozzá a negyedik.

- Végezzenek velem! Végezzenek velem! - kiáltotta a boldogtalan.

Ezenközben Bailly és La Fayette kért, könyörgött, kiabált, megpróbált keresztültörni a tömegen; ekkor Foullon himbálózó teste ismét megjelenik a fejek fölött, ismét elszakad a kötélt, s az ő könyörgésük, rimázkodásuk belevész az általános hahotába, mely az újabb zuhanást kíséri.

Bailly és La Fayette három napja még korlátlan ura volt hatszázezer párizsi akaratának, s most éppolyan hasztalanul s kínlódva vergődnek, mint maga Foullon; a gyerekek is fittyet hánynak nekik. Összesúgnak a hátuk mögött: minek zavarják a látványosságot?

Billot hiába próbál utat törni nekik; a roppant erejű harcos húsz embert ledönt, de ötvenet, százat, kétszázat kellene ledöntenie, már fogytán az ereje, s amikor egy pillanatra megáll, hogy letörölje homlokáról a verítéket és a vért, Foullon harmadszor is megjelenik a fejek fölött.

Végre megkönnyörültek rajta: kerítették egy új kötelet.

Az áldozat nem szenved többé. Meghalt.

A tömeg azonnal látja, hogy kihunyt benne az élet utolsó szikrája is. A tigris megölte zsákmányát, most már lakomázhat.

Leeresztik a hullát a lámpavasról. Még mielőtt földet érne, darabokra szedik.

A fejet elválasztják a törzstől, és egy pillanat alatt lándzsára tűzik, felmutatják; ez a divat igen gyorsan meghonosodott.

Bailly iszonyodva nézte a látványt. Az a fej olyan számára, mint a Medúza-fő.

La Fayette karddal a kezében undorodva hárította el magától az öröket, akik megpróbáltak mentegetőzni, amiért alulmaradtak.

Billot toporzékolt dühében, kirúgott jobbra-balra, mint egy tüzes Perche vidéki ló, és visszament a városházára, hogy ne is lássa, mi folyik a téren.

Pitouból elillant a bosszúvágy; nagy nehezen eltántorgott a folyópartig, s ott lehuntya a szemét, befogta a fülét, hogy ne lásson, és ne halljon.

A döbbenet lett úrrá a városházán; az elektorok rájöttek, hogy a nép csak addig fogadja el vezetőjének őket, ameddig arra mennek, amerre a nép is menni akar.

Miközben a megvadultak ide-oda vonszolják Foullon megcsonkított holttestét, hirtelen újabb kiáltozás, újabb mennydörgés támad a Szajna túlsó partján.

Hírnök közeleg. A tömeg már tudja, hogy miféle hírt hoz. Már tájékoztatták a főkolomposok, mint ahogy a falka is felveszi a nyomot, ha a vezérkopó megérzi a vér szagát.

A tömeg egyszeriben körülveszi a hírhozót; érzi, hogy újabb prédája lesz, megszimatozza, hogy Berthier-ről lesz szó.

És nem csalódik.

A futár a feléje záporozó kérdésekre kénytelen-kelletlen azt válaszolja:

- Berthier de Sauvignyt lefoglalták Compiègne-ben.

Aztán bemegy a városháza épületébe, ahol ugyanezt jelenti La Fayette-nek és Baillynak.

- Jól van - mondja La Fayette -, már tudomásom volt róla.

- Tudtuk - mondja Bailly is -, és parancs van rá, hogy ott tartsák.

- Hogy ott tartsák? - csodálkozik a futár.

- Igen, igen. Odaküldtem két biztost erős kísérettel.

- Kétszázötven emberrel, igaz? - kérdi egy elektor. - Na, annak elégnek kell lennie.

- Épp ezt akarom jelenteni, uraim - mondja a futár. - A tömeg szétszórta a csapatot, és elrabolta a foglyot.

- Elraborták! - kiált La Fayette. - A kíséret hagyta, hogy elrabolják a foglyot?

- Ne vádolja igazságtalanul, tábornok úr, mindent megtett, amit tehetett.
- És mi van Berthier-vel? - kérdezte nyugtalanul Bailly.
- Párizsba hozzák, most éppen Le Bourget-ban van.
- Elveszett ember, ha idehozzák - kiáltott Billot.
- Gyorsan, gyorsan! Azonnal induljon ötszáz ember Le Bourget-ba! - adta ki a parancsot La Fayette. - A biztosok és Berthier szálljanak meg ott; éjszaka majd döntést hozunk.
- De ki meri vállalni a feladatot? - mutatott ki az ablakon a futár; a téren csak úgy hullámozott a gyilkos emberáradat.
- Én - mondta Billot. - Nem hagyom, hogy ezt is megöljék.
- Magát is megölik - kiáltott a futár -, az egész út feketéllik a tömegtől.
- Megyek - mondta eltökélten a gazda.
- Fölösleges - mormolta Bailly, és csendet intett.

A Saint-Martin kapu felől morajlás hallatszott, ahhoz hasonlatos, mint mikor a tenger végigzúdul a parti kavicsokon.

A vad moraj úgy szállt fel a házak fölé, ahogy a gyilkos gőzök szállnak fel a fortyogó mocsárból.

- Késő - mondta La Fayette.
- Jönnék... jönnek - suttogta a futár. - Hallják?
- Ide egy ezredet! - kiáltotta szent tébollyal La Fayette.
- Eh, az isten verje meg! - mondta Bailly (lehet, hogy életében először káromkodott). - De hisz a mi seregünk az a tömeg, amely ellen harcolni akar!

És tenyerébe temette az arcát.

Az utcákat és a teret ellepő tömegben futótűzként terjedt el a hír, hogy Berthier közeledik.

12 A Vő

Azok, akik Foullon földi maradványait gyalázták, otthagyták véres játékszerüket, és rohantak, hogy az áldozat vején is kitöltsék bosszújukat.

A tömeg nagy része késsel hadonászva, öklét rázva, üvöltözve zúdult a Saint-Martin utca felé, hogy minél előbb csatlakozzon az újabb halálmenethez.

Hamarosan létrejött a találkozás, és akkor a következők történtek:

Néhányan azok közül az elmés fickók közül, akik a Grève téren is főszerepet játszottak, lándzsahegyre tűzve odavitték Berthier-nek az apósa levágott fejét.

A kocsi, amelyben Berthier és az egyik biztos foglalt helyet, épp a Saint-Martin utca és a Saint-Merry utca kereszteződése táján haladt.

Lehajtható fedelű, kétkerekű, könnyű hintó volt (Berthier saját hintaja), az a fajta, amely nagyon népszerű volt akkoriban az arisztokraták körében, és annál utálatosabb a nép szemében, mivel gyakran megesett, hogy a divatdámákat meg a táncosnőket (akik maguk hajtottak, és ha sár volt, mindenkit befröcsköltek) elragadta a tüzes ló, és elgázoltak egy-két gyalogost.

Berthier lépésben haladt, és a kiáltozás, pfujolás, fenyegetőzés közepette nyugodtan társalgott Rivière elektorral, akit az ő megmentésére küldtek biztosként Compiègne-be, és aki aztán saját magát is csak nehezen tudta megmenteni, mivel a társa, a másik biztos is cserbenhagyta.

A nép a kis hintón kezdte: leszakította a fedelét, minek következtében Berthier-t meg a kísérőjét már semmi sem védte a gyilkos tekintetektől és rájuk zúduló ütésektől.

Berthier jól hallhatta, hogy a nép bőszen sorolja és mérhetetlenül eltúlozva taglalja az ő bűnös tetteit.

Hogy ki akarta éheztetni Párizst.

Megparancsolta, hogy arassák le a még zöld rozst és búzát, s ily módon felferve a gabona árát busás haszonra tett szert.

S nemcsak ezt tette, pedig már ez is bőven elég volna, hanem még összeesküvést is szőtt.

Találtak nála egy irattáskát, mondták, s abban az irattáskában felháborító dokumentumok voltak, tömegmészárlásra felszólító parancs, arra vonatkozó bizonyíték, hogy tízezer töltényt osztatott ki az ügynökei közt.

Mindez természetesen ostoba rágalom volt, de mint ismeretes, a nép, őrjöngő dühében, a legképtelenebb hazugságokat is készpénznek veszi.

Az a férfi, akire ezeket a rágalmakat szórták, választékosan öltözött, harminc-harminckét éves fiatalember volt, fittyet hányt a záporozó szitkoknak és ütéseknek, megvetően nézte a mocskolódó feliratokat, amelyeket ott lengettek körülötte, és vérlázító nyugalommal beszélgetett Rivière-rel.

Két férfi, felbőszülve a magabiztosságán, elhatározta, hogy jól ráijeszt és elveszi a kedvét a fennhéjázástól. Kétoldalt felkapaszkodtak a hintó hágcsójára, és Berthier mellének szegezték a szuronyukat.

De a vakmerőségig bátor Berthier-t nem lehetett egykönnyen megrettenteni: tovább beszélgetett az elektorral, mintha a két puska a hintó ártalmatlan tartozéka volna.

A tömeget felingerelte ez a megvető magatartás, mely oly igen különbözött a Foullon rémületétől; a tömeg bömbölve hömpölygött a kocsi körül, és türelmetlenül várta, hogy a fenyegetőzést tettekre válthassa.

Berthier hirtelen felkapta a fejét, és meredten nézett egy véres, alaktalan dolgot: az apósa feje volt az, melyet odatartottak a szája elé.

Azt akarták, hogy megcsókolja.

Rivière felháborodva félrelökte a lándzsát.

Berthier köszönetképpen biccentett. Nem fordult hátra, nem követte tekintetével az iszonyatos trófeát, amelyet a hóhérok ott hoztak a kocsi mögött, s odatartottak az ő feje fölé.

Így értek a Grève térre, s a foglyot - hála a sebtében összegyűjtött őrség hallatlan erőfeszítésének - sikerült átadni a városházának, az elektoroknak.

Veszélyes küldetés, szörnyű felelősség hárult rájuk: La Fayette belesápadt, Párizs polgármesterének pedig a torkában dobogott a szíve.

A tömeg megtépázta a kocsit, s ott hagyta a városháza lépcsősora előtt, aztán pedig ki-ki helyet keresett magának. Elállták az épület minden kijáratát, megtették a kellő előkészületeket, új köteleket vetettek át a lámpavasakon.

Pitou, látva a városháza főlépcsőjén nyugodtan felfelé baktató Berthier-t, nem tudta visszatartani a könnyeit, és tépte a haját.

Pitou időközben visszajött a folyópartról, mert az hitte, hogy Foullon felkoncolásával vége a szörnyűségeknek, és most zokogva kuporgott egy kőpárkány mögött; iszonyodott a várható eseményektől, pedig gyűlölte Berthier-t, akit nemcsak abban tartott bűnösnek, amit felrőttak neki, hanem abban is, hogy arany fülönfüggőt küldött Catherine-nak.

Berthier, mintha nem is az ő élete forogna kockán, besétált a tanácsterembe, és fesztelenül beszélgetésbe elegyedett az elektorokkal.

Legtöbbjüket ismerte, sőt egyikkel-másikkal szívélyes viszonyban volt.

Ez utóbbiak elhúzódtak a közeléből; gyenge jellemek lévén, féltek, hogy Berthier népszerűtlensége rájuk is átháramlik, ha szót váltanak vele.

Egyre kevesebben voltak mellette: Bailly, La Fayette és még egyikét állhatatos ember.

Részletesen elmeséltette magának, hogy milyen gyötrelmeket kellett Foullonnak kiállnia, aztán vállat vonva azt mondta:

- Hát igen. Azért gyűlölnék bennünket, mert mi voltunk az az eszköz, amellyel a királyság kínoztatta a népet.

- Nagy bűnöket tulajdonítanak magának, uram - mondta Bailly szigorúan.

- Uram! - felelte Berthier. - Ha elkövettem volna mindazokat a bűnöket, amelyeket nekem tulajdonítanak, nem is ember volnék, hanem vadállat vagy ördög, de hát, gondolom, törvényt ülnek felettem, és akkor minden kiderül.

- Úgy lesz - mondta Bailly.

- Nekem nincs is más kívánságom - folytatta Berthier. - Megvan az egész levelezésem, abból kiviláglik, hogy kinek a parancsára cselekedtem, és hogy kit terhel a felelősség.

Az elektorok a tér felé pislogtak, ahonnan rémületes zsivaj szállt feléjük.

Berthier megértette a választ.

Ekkor Billot áttört a Bailly mögött álló csoporton, megállt az intendáns előtt, és kezét nyújtott neki.

- Jó napot, Sauvigny úr! - mondta.

- Nahát! Te vagy az, Billot? - kiáltott Berthier, és keményen megszorította a gazda lapáttényerét. Nevetve így folytatta: - Felkelőnek álltál Párizsban, te, aki olyan jó áron adtad el a búzádat a villers-cotterets-i, a crépyi meg a soissons-i vásáron?

Billot csodálta ennek az embernek a nyugalmit, aki arisztokrata létére képes így élcelődni, holott egy hajszálon függ az élete.

- Foglaljanak helyet, uraim! - mondta Bailly az elektoroknak. - Megkezdjük a vizsgálatot a vádlott ügyében.

- Nem bánom - mondta Berthier -, de hadd jegyezzem meg, hogy két napja nem aludtam, ma Compiègne-től Párizsig zaklattak, taszigáltak, ütöttek, amikor enni kértem, szénát tettek eléem, ami vajmi kévéssé tápláló eledel; úgyhogy az volna a kérésem, hogy lefekhessek valahová, és legalább egy órát alhassak.

La Fayette kiment a teremből, hogy tájékozódjon. Már is visszajött, levertebben, mint valaha.

- Kedves Bailly uram - mondta -, elkeserítő a helyzet. Ha itt tartjuk Berthier-t, kitesszük magunkat az ostrom kockázatának, ha védjük a városházát, ürügyet adunk a dühötteknek, akik épp ezt szeretnék, ha nem védjük a városházát, azzal egyszer s mindenkorra elismerjük, hogy engedünk az erőszaknak.

Ezenközben Berthier leült egy padra, majd végigfeküdt rajta.

Aludni készült.

Hallotta ugyan az őrjöngő kiáltozást lent a téren, de nem zavartatta magát; derűs arcán jól látszott, hogy semmi sem érdekli, csak az, hogy végre kialhassa magát.

Bailly az elektorokkal és La Fayette-tel tanácskozott.

Billot Berthier-t nézte.

La Fayette szavazásra tette fel a kérdést, aztán a fogolyhoz fordult, akit már-már elnyomott az álm:

- Készüljön fel, uram!

Berthier sóhajtva fél könyökére emelkedett.

- Mire készüljek fel? - kérdezte.

- Az urak úgy határoztak, hogy átszállítjuk magát az Abbaye börtönbe.

- Az Abbaye-ba? Úgy is jó - mondta az intendáns. Végignézett a zavart elektorokon, akiknek nagyon is jól értette a zavarát.

- Én csak azt kérem, hogy *így vagy úgy*, de legyen vége az egésznek.

A sokáig visszatartott harag és türelmetlenség robbanva tört ki a Grève téren hullámzó tömegből.

- Nem, uraim, nem! - kiáltotta La Fayette. - Nem engedjük el. Most nem.

Bailly bátor tette határozta el magát: két elektor kíséretében lement a térre, és csöndet parancsolt.

A nép ugyanolyan jól tudta, mint ő maga, hogy mit akar mondani, és mivel újabb gyilkosságot akart elkövetni, nem volt kíváncsi a szemrehányásra. Amint Bailly kinyitotta a száját, eget verő ordítózás támadt: a tömeg belefojtotta a szót a polgármesterbe.

Bailly belátva, hogy minden próbálkozás hiábavaló, visszatért a városházára.

- Berthier! Berthier! - zúgta a tömeg.

A zúgásba élesebb, fenyegetőbb kiáltások vegyültek:

- Lámpavasra vele! Felakasztani!

La Fayette úgy határozott, hogy megkísérli, ami Baillynak nem sikerült. Ő fiatal és lángoló, őt szereti a nép. Amit a hanyatló népszerűségű öregember hasztalan próbált elérni, azt ő, Washington és Necker barátja egyetlen szóval elérheti.

De a nép tábornoka hiába hatolt a legdühöttebb csoportok közepébe, hiába beszélt az igazság és az emberiség nevében, hiába könyörgött összetett kézzel a hangadóknak vagy akikről azt hitte, hogy hangadók.

Azok rá se hederítettek, nem hallgatták meg a szavait, nem értették az indulatát, nem látták a könnyeit.

Visszaszorították a városháza kapujához; ott térdre rogyott, és könyörögve kérte a vérszomjas tigriseket, akiket polgártársainak nevezett, hogy ne becstelenítsék meg a nemzetet, ne becstelenítsék meg saját magukat, ne csináljanak mártírt a bűnösökből, akikre csak a törvény mérhet ki igazságos büntetést.

Már fenyegették, hogy hagyja abba, de ő szembeszállt a fenyegetőkkel. Akkor néhány őrjöngő az öklét, majd a fegyverét rázta feléje.

La Fayette odaállt eléjük, fegyvertelenül, és lehanyatlott a kezük.

Minél jobban fenyegették La Fayette-et, annál hevesebben fenyegették Berthier-t is.

La Fayette, éppúgy legyőzötve, mint Bailly, visszament a városházára.

Az elektorok látták, hogy La Fayette is tehetetlen az orkánnal szemben; utolsó reményük is füstbe ment.

Úgy döntöttek, hogy a városháza őrsége az Abbaye börtönbe kíséri Berthier-t.

Ezzel a halálba küldték.

- Na végre! - mondta Berthier, amikor megszületett a határozat.

Mélységes megvetéssel nézett körül, köszönetképpen odaintett Baillynak és La Fayette-nek, még egyszer megszorította Billot kezét, aztán beállt az örök közé.

Bailly és La Fayette félrenézett. Baillynak könny, La Fayette-nek felháborodás csillogott a szemében.

Berthier éppolyan nyugodtan ment le a városháza lépcsőjén, ahogy felment rajta.

Amikor megjelent a kapuban, olyan rémületes üvöltés csapott fel a térről, hogy még a kövek is megremegettek.

De ő megvetően, rezzenéstelenül nézett a lángoló szemekbe, és vállat vonva e szavakat mondta:

- Ej, de furcsa is a nép! Miért ordít ilyen szörnyűségesen?

Még be se fejezte a mondatot, máris a nép zsákmánya volt. Kezek nyúltak utána az örök közé, vashorgok rántották el a lábát, s ő az ellenségei ölébe hullott, akik egyetlen pillanat alatt szétszórták a védőkíséretet.

Ellenállhatatlan áradat sodorta végig azon az úton, amelyen két órával korábban Foullon vére folyt.

Egy ember máris felkapaszkodott a végzetes lámpaoszlopra: kezében kötél.

De Berthier-be meg egy másik ember kapaszkodott, s az az ember dühöngve, őriöngve csépelte és átkozta a gyilkosokat.

Azt kiáltozta:

- Nem engedem, hogy megöljétek... Nem engedem!

Billot volt az az ember; a kétségbeesés akkora erőt adott neki, hogy húszan se bírták legyűrni.

- Én is ott voltam a Bastille-nál - süvöltötte, és néhányan csakugyan megismerték, és kevésbé keményen szóztak oda. - Engedjétek a törvény elé! Felelősséget vállalok érte, ha megszöktetik, engem akaszthattok fel helyette.

Szegény jó Billot! Az áradat úgy ragadta magával őt és Berthier-t, ahogy az örvény a tollpihét és a szalmaszálat.

Villámsebesen repítették a vesztőhely felé.

Megérkeztek.

Akkor Berthier felnézett, és meglátta a feje fölött himbálózó kötelet.

Olyan erővel, amilyenre senki sem számított, kitépte magát a ráfonódó karok közül, kiragadott egy szuronyos puskát az egyik nemzetőr kezéből, és a hóhérra vetette magát.

De azon nyomban ezernyi döfés érte hátulról. Elesett. Ezernyi újabb döfés fúrta keresztül a testét.

Billot eltűnt a gyilkosok lába alatt.

Berthier nem szenvedett. Minden csepp vére elfolyt egy pillanat alatt.

Ekkor minden korábbinál iszonyúbb látvány tárult Billot szeme elé. Egy férfi beletúrt a holttest feltépett mellkasába, és kiszakította a még gőzölgő szívet.

Aztán a kardja hegyére tűzte, a tömeg ordításától kísérve berohant vele a városházára, és letette arra a nagy asztalra, amelyet a tanácskozó elektorok szoktak körülülni.

Billot, bár kemény fából faragták, rosszul lett a látványtól, és leroskadtt egy sarokkőre, tízlépésnyire a végzetes lámpaoszloptól.

La Fayette nem tudta elviselni, hogy ilyen gyalázatosan megsértik a tekintélyét, a forradalmat (mely forradalom vezérének hitte magát), eltörte hát a kardját, és a gyilkosok fejére hajította a darabjait.

Pitou odatörtetett Billot-hoz, felkapta, és azt súgta a fülébe:

- Billot uram! Billot uram! Vigyázzon! Ha meglátják, hogy rosszul van, azt fogják hinni, hogy Berthier cinkosa, és magát is megölik. Igazán kár lenne... kár lenne egy ilyen jó hazafiért.

A folyópart felé cipelte, tőle telhetően leplezve gazdája gyászos állapotát, mert néhány buzgó polgár máris fenyegetően összesúgott mögöttük.

Billot rájön, hogy nem fenékig tejfel a forradalom

Billot, aki Pitouval együtt jó ideig mámoros volt a forradalomtól, most igen gyorsan kijózanodott.

- Billot úr - mondta Pitou, amikor látta, hogy a gazda egy kicsit magához tér a folyónál lengedező hús szellőtől -, én visszavágyom Villers-Cotterets-ba. Hát maga?

E szavaktól világosság gyúlt Billot elméjében, és egyszeriben erőre kapott.

- Gyere! - mondta Pitounak, és máris utat tört a tömegben; minél előbb ott akarta hagyni a barbár gyilkosságok színhelyét.

Úgy határozott, hogy mindenekelőtt meglátogatja Gilbert-t. A doktor Versailles-ban lakott (a királynéval azóta se találkozott, hogy XVI. Lajos visszatért Párizsból), és az újra miniszterré emelt Necker jobbkeze lett, azé a Neckeré, aki az egyetemes történelem kedvéért félbehagyta élete regényét, és a nyomort általánossá téve próbált közjólétet teremteni.

Pitou most se tárgított Billot mellől.

Bevezették őket a doktor dolgozószobájába.

- Visszamegyek a tanyára, Gilbert úr - mondta Billot.

- Miért?

- Mert gyűlölöm Párizst.

- Á, értem! - mondta hűvösen a doktor. - Elfáradt.

- Torkig vagyok.

- Kiábrándult a forradalomból?

- Bárcsak vége lenne!

Gilbert szomorúan mosolygott.

- Még csak most kezdődik.

- Jaj! - kiáltott Billot.

- Csak nem csodálkozik, Billot uram?

- Azon csodálkozom, hogy ezt ilyen hidegvérrel mondja.

- Tudja, miből fakad ez a hidegvér, barátom?

- Csakis valami meggyőződésből fakadhat.

- Úgy van.

- És mi az a meggyőződés?

- Találja ki!

- Az a meggyőződése, hogy minden jóra fordul?

Gilbert most még szomorúbban mosolygott.

- Ellenkezőleg. Az a meggyőződésem, hogy minden rosszra fordul.

Billot megcsóválta a fejét.

Pitou eltátotta a száját: nem találta valami logikusnak az érvelést.

- Ejnye, no! - mondta Billot megvakarva a füle tövét. - Ezt magyarázza meg, mert nemigen értem.

- Fogjon egy széket, Billot, és üljön ide mellém!

Billot engedelmeskedett.

- Közelebb! Még közelebb! Nem akarom, hogy más is hallja.

- És én, Gilbert úr? - kérdezte Pitou, és jelezte, hogy ő akár ki is mehet, ha Gilbert úgy kívánja.

- Maradj csak, maradj! - mondta a doktor. - Fiatal vagy, nem árt, ha te is hallod.

Pitou leült a földre Billot széke mellé, és úgy hegyezte a fülét, mint egy vadászkutya. Furcsa egy látvány volt a három ember kupaktanácsa, ott, Gilbert dolgozószobájában, a levelek, papírok, nyomtatványok és újságok alatt roskadozó asztal mellett, néglépésnyire az ajtótól, amelyet egy majdnem teljesen vak, félkarú öreg ajtónálló védett a kérelmezők és panasztevők szüntelen ostromától.

- Figyelek - mondta Billot. - Nos, hogy érti, hogy minden rosszra fordul?

- Nézzen csak ide, barátom! Látja, mivel foglalatoskodom?

- Hát... ír valamit.

- Igen, de mit?

- Honnan tudjam? Nem tudok olvasni.

Pitou félénken odapislantott a doktor előtt lévő papirosra.

- Számokat ír - mondta.

- Úgy van, számokat. Nos, ezekben a számokban benne van Franciaország romlása is, üdve is.

- Nocsak! - mondta Billot.

- Nocsak, nocsak! - ismételte Pitou.

- Ezeket a számokat holnap kinyomtatják - folytatta a doktor -, eljutnak a királyi palotába, a nemesek kastélyába, a szegények kunyhójába, és mindenkitől elkérik a jövedelme egynegyedét.

- Micsoda? - kiáltott Billot.

- No, szegény Angélique néném - mormogta Pitou -, hű, de odalesz!

- Ez már csak így van, barátaim. A forradalomnak meg kell adni az árát.

- Igaz - mondta hősiesen Billot. - Hát jó, megadjuk az árát.

- Hohó! Csakhogy maga meggyőződéses ember, Billot. Magától ezt a választ vártam, de akinek nincs meggyőződése...

- Azzal mi lesz?

- Igen, az mit fog mondani?

- Hát tiltakozni fog - mondta Billot olyan hangon, hogy abból nyilvánvaló volt: ő bizony igen erőiesen tiltakozna, ha valami olyat akarnának csinálni a jövedelme negyedéből, ami ellenkezik a meggyőződésével.

- Akkor harc lesz - mondta Gilbert.

- De hát a többség...

- Fejezze csak be, Billot barátom!

- A többség rákényszerítheti az akaratát a többiekre.

- Vagyis elnyomhatja őket.

Billot kétkedve nézett Gilbert-re, aztán az értelem fénye gyúlt ki a tekintetében.

- Várjon, Billot - emelte fel a kezét a doktor -, tudom, mit akar mondani. Azt, hogy a nemességnek meg az egyháznak mindene megvan, igaz?

- Igaz, igaz. Meg aztán ott vannak a kolostorok...

- Mi van a kolostorokkal?

- Azok is dúskálnak minden földi jóban.

- *Notum certumque*²³ - jegyezte meg Pitou.

- A nemesek nem fizetnek a jövedelmükkel arányos adót. Én, egyszerű majoros, több mint kétszer akkora adót fizetek, mint a szomszédaim, a Charny fivérek, akik hárman együttvéve legalább kétszázezer frank jövedelmet húznak évente.

- És maga szerint a nemesek meg a papok kevésbé franciák, mint maga?

Pitou felkapta a fejét Gilbert kérdésére, mely igencsak eretnek nézeteket tükrözött, hiszen olyan idők jártak, amikor azon mérték a hazafiasságot, hogy kinek keményebb az ökle meg a könyöke a Grève téren.

- Úgy gondolja, hogy kevésbé franciák, igaz, barátom? Nem ismeri el, hogy a nemesek meg a papok, akik mindent összeharácsolnak, és semmit se adnak vissza belőle, éppúgy hazafik lehetnek, mint maga.

- Úgy van, nem ismerem el.

- Téved, barátom, nagyon téved. Épp hogy nagyobb hazafik, mint maga, és ezt mindjárt be is fogom bizonyítani.

- Na, azt nem hiszem - mondta Billot.

- A kiváltságaik miatt?

- Hát persze, a mindenségit!

- Várjon, várjon!

- Várok én türelemmel!

- Nos hát, kezeskedem érte, Billot, hogy három nap múlva az lesz Franciaország legkiváltságosabb embere, akinek semmije sincs.

- Az én vagyok - mondta ünnepélyes komolysággal Pitou.

²³ Mint köztudott.

- Úgy van! Te leszel a legkiváltságosabb.

- Hogyhogy? - kérdezte Billot.

- Úgy, barátom, hogy a hazafiúi láz bejárja Franciaországot, és azokat a nemeseket és egyházi embereket is eléri, akiket maga önzéssel vádol. Egyelőre összedugják a fejüket, mint a birkák az árok szélén; a legmerészebb ugrani fog... holnapután, holnap vagy talán még ma este. És a többi utána ugrik.

- Ezt hogy értsem, Gilbert úr?

- Úgy, hogy le fognak mondani az előjogaikról; a hűbérurak a parasztjaikról, a földesurak a haszonbérrel és a járadékokról; egyetlen nemesnek se lesznek kiváltságai.

- Ejha! - mondta döbbenten Pitou. - Komolyan gondolja, hogy minderről hajlandók lesznek lemondani?

- De hiszen ha ez megvalósul, az maga lesz a csodálatos szabadság - kiáltotta Billot lelkesülten.

- Igen, igen... És mit csinálunk, ha majd mindannyian szabadok leszünk?

- Hogy mit csinálunk? - Billot egy kicsit zavarba jött. - Hát... majd meglátjuk.

- Ez az! - kiáltott Gilbert. - Majd meglátjuk.

Gondterhelten felállt, némán fel-alá járkált egy kis ideig, aztán visszament Billot-hoz, és már-már fenyegető komolysággal szorította meg kérget kezét.

- Igen - mondta. - Majd meglátjuk- Te is, én is, ő is. Nahát, pont erre gondoltam, amikor elcsodálkoztál, hogy olyan hidegvérrel nézem a dolgokat.

- Megrémít, doktor! Az egységes nép, mely összefogva, vállvetve kivívja a közjólétet: ez magát komor gondolatokkal tölti el?

Gilbert felvonta a vállát.

- De hát akkor mi a véleménye saját magáról? - szegezte neki a kérdést Billot. - Hogy lehet, hogy tele van kétségekkel, hiszen épp maga készítette elő az új világot, maga harcolt a szabadságért a régi világban?

- Lehet, hogy nem is sejted, Billot, de most kimondtad azt a szót, mely a rejtély lényegére tapint. Azt a szót, melyet La Fayette is használ, és melyet senki, de senki, még ő se ért... Igen, szabadságot adtunk az új világnak.

- Mi, franciák! Ez nagyszerű.

- Igen, nagyszerű... de drágán fogunk fizetni érte - mondta szomorúan Gilbert.

- Eh! A pénz úgyis elfolyik. Ha fizetnünk kell, hát fizetünk - mondta vidáman Billot. - Egy kis arany, jó sok vér, és máris ki van egyenlítve a számla.

- Vaknak kell lenni hozzá, hogy valaki ne lássa: a Nyugat hajnala egyben valamennyiünk romlásának is a kezdete. De hát nincs jogom vádolni e vakokat, hiszen magam sem láttam világosabban, mint ők. Félek, Billot, hogy azzal, hogy szabadságot adtunk az új világnak, elvesztettük a régi világot.

- *Rerum novus nascitur ordo*²⁴ - mondta Pitou forradalmár-öntudattal.

²⁴ Új társadalmi rend születik.

- Hallgass, fiú! - szólt rá Gilbert.

- Hát nem volt nehezebb meghódoltatni az angolokat, mint megnyugtatni a franciákat?

- Új világ - ismételte Gilbert -, vagyis *tabula rasa*, üres lap: nincsenek gondolatok, de nincsenek előítéletek sem. Franciaországban harmincezer négyzetmérföld harmincmillió ember számára, vagyis ha felosztanák, csak egy talpalatnyi föld jutna mindenkinek. Ott, Amerikában, kétszázezer négyzetmérföld hárommillió embernek, eszményi határok: tengerek, melyek a végtelen tér felé tágítják a horizontot, és azon a kétszázezer négyzetmérföldön ezer mérföld hosszan hajózható folyók, akkora őserdők, melyeknek csak a Mindenható ismeri a kiterjedését, vagyis megvan az élet, a civilizáció és a jövő minden feltétele. Ó, de könnyű is, Billot, ha La Fayette-nek hívják az embert, és bízhat a kard erejében, ha Washingtonnak hívják, és bízhat a gondolat erejében, milyen könnyű cölöpvárak, földvárak vagy akár kővárak ellen harcolni, emberekkel tusázni, de ha építés helyett rombolunk, ha azt látjuk, hogy a régi rend eszmei falai leomlanak, és rengeteg ember és érdek húzódik e romok mögé, ha azt tapasztaljuk, hogy ha el akarjuk fogadtatni a néppel a megtalált eszmét, talán meg is kell tizedeltetnünk e népet, az emlékező öregeket is, meg az épp csak eszmélő gyermekeket is, ha le kell dönteni az emlékezet építményét, és ki kell irtani az ösztön csíráját, nos, ez olyan feladat, Billot, melytől megremegnek, akik messzire tekintenek. Én messzire tekintek, és remegek.

- Bocsásson meg, uram, de az imént még azzal vádolt, hogy gyűlölöm a forradalmat, és lám, most maga festi le gyűlöletesnek - mondta józan paraszti ésszel Billot.

- De mondtam-e egy szóval is, hogy megtagadom?

- *Errare humanum est* - jegyezte meg Pitou -, *sed perseverare diabolicum*.²⁵

És maga alá húzta a lábát.

- Én mégis makacsul kitartok - folytatta Gilbert -, mert látom ugyan az akadályokat, de mögöttük felsejlik a magasztos cél. Én nemcsak Franciaország szabadságáról álmodom, hanem az egész világ szabadságáról, nemcsak az anyagi egyenlőségről, hanem a törvény előtti egyenlőségről is, nemcsak az állampolgárok testvériségéről, hanem a népek testvériségéről is. Lehet, hogy oda kell adnom érte a lelkemet, sőt az életemet, de mit számít az! A katona, akit rohamra vezényelnek egy erőd ellen, látja az ágyúkat, látja, amint megtöltik őket, látja az égő kanócot, sőt azt is látja, hogy ráirányulnak az ágyúcsövek, s érzi, hogy mindjárt a mellébe fúródik a gyilkos szilánk, és mégis megy előre, mert el kell foglalni az erődöt. Mi mindannyian katonák vagyunk, Billot. Előre hát! És hadd lépjenek át holttestünkön az új nemzedékek, melyeknek ez a fiú itt az előhírnöke.

- Igazán nem értem, miért esik kétségbe, Gilbert úr. Azért, mert egy szerencsétlent meggyilkoltak a Grève téren?

- És te miért iszonyodsz, Billot?... Eridj, gyilkolj te is!

- Hogy mondhat ilyet, Gilbert úr?

- Legyél következetes, a mindenségit! Bátor és erős férfi létedre sápadtan, remegve jöttél el hozzám, és azt mondtad: „Torkig vagyok.” Kinevettelek, Billot, és lám, most, hogy megmagyarázom neked, hogy miért voltál sápadt, miért volt elegend az egészből, most te nevensz ki engem.

²⁵ Tévedni emberi dolog, de ragaszkodni a tévedéshez ördögi.

- Én csak arra kérem: ne vegye el tőlem a reményt, hogy visszatérve vidéki otthonomba gyógyulást és vigaszt találok.

- Tudd meg, Billot, hogy minden reményünk a vidék. A vidék szunnyadó forradalom, mely ezerévenként mozdul meg, de ha megmozdul, elszedül a királyi hatalom. A vidék is meg fog mozdulni, ha majd megvásárolhatja vagy meghódíthatja azokat a javakat, amelyekről az imént beszéltél, és amelyeknek bővében van a nemesség meg a papság. De ahhoz, hogy a vidék befogadja az új eszméket, előbb rá kell venni a parasztokat, hogy elhódítsák a földet. Az ember, ha tulajdonossá válik, felszabadul, s ha felszabadul, jobb emberré válik. A mi dolgunk, kiváltságosoké, akik előtt Isten fellebbentette a jövő fátylát, a mi rettenetesen nehéz dolgunk tehát, hogy ne csak szabadságot, hanem tulajdont is adjunk a népnek. Ha itt maradsz, Billot, lehet, hogy szenvedned kell a jótettedért, de sokat tehetsz, lesz részed örömben és fájdalom-ban, dicsőségben és rágalomban is; amott a tehetetlen, fagyos álom vár reád, tehetetlenül kell várnod a feltámadást, a hajnalt, amely a mi szavunkra fog felvirradni. Ha majd felébred a vidék, véget ér a mi véres munkálkodásunk, és megkezdődik a békés kor, amelyben a vidéké a főszerep.

- Mit tanácsol hát, Gilbert úr?

- Ha tenni akarsz az országodért, a nemzetedért, a testvéreidért, a világért, maradj itt, Billot, fogj egy kalapácsot, és dolgozz ebben a műhelyben, amelyben Vulcanus villámokat kovácsol a világnak.

- Maradjak, hogy lássam, hogyan gyilkolnak, s hogy talán magam is gyilkoljak?

- Még hogy te gyilkolnál? - mosolygott keserűen Gilbert. - Miért mondod ezt, Billot?

- Azért mondom, mert ha itt maradok, amint azt maga tanácsolja, és meglátom, hogy valaki kötelet dob át egy lámpavason, istenemre mondom, hogy azt az embert a saját kezemmel fogom felakasztani.

Billot remegett az indulattól.

Gilbert ajkáról lehervadt a mosoly.

- Akkor csakugyan te is gyilkos leszel - mondta.

- Igen, gazemberek gyilkosa.

- Ugye, láttad, Billot, amikor meggyilkolták Losme-ot, Launayt, Flesselles-t, Foullont, Berthier-t?

- Igen.

- Mit mondtak rájuk a gyilkosaik?

- Azt, hogy gazemberek.

- Ez igaz - mondta Pitou -, csakugyan azt mondták rájuk.

- Igen, de én joggal mondom - kiáltott Billot.

- Igazad lesz, ha te akasztasz, de nem lesz igazad, ha téged akasztanak.

Billot lehajtotta a fejét a pörölycsapás alatt, de aztán büszkén Gilbert szemébe nézett.

- Mondja meg nekem: azok, akik a tömeg üdvívalgása közepette védtelen embereket gyilkolnak, ugyanolyan franciák, mint én?

- Ó, ez más kérdés - mondta Gilbert. - Franciaországban többféle francia van. Először is van a nép, amelyből Pitou, te meg én származunk, aztán van a francia papság, és van a francia nemesség. Háromféle francia, és mind francia a maga szempontjából, vagyis az érdekei szempontjából, nem is számítva a francia királyt, aki szintén francia a maga módján. Látod, Billot, az az igazi forradalom, hogy minden francia a maga módján lehessen francia. Te a magad módján francia leszel, Maury abbé másképp lesz francia, mint te, Mirabeau másképpen, mint Maury, a király másképpen, mint Mirabeau. Nos, Billot, kiváló barátom, egyenes lelkű és romlatlan elméjű férfiú, ezzel a kérdés második feléhez értünk. Nézz csak ide!

Gilbert egy nyomtatott papírt mutatott a gazdának.

- Mi ez? - kérdezte Billot a kezébe véve a papirost.

- Olvasd el!

- De hiszen tudja, hogy nem tudok olvasni!

- Akkor olvastasd el Pitouval!

Pitou feltápáskodott, és lábujjhegyre állva, Billot válla fölött nézte a papírt.

- Nem franciául van - mondta -, nem is latinul és nem is görögül.

- Igen, angolul van - mondta Gilbert.

- Márpedig én nem tudok angolul - mondta kevélyen Pitou.

- Én viszont tudok - mondta Gilbert -, és mindjárt lefordítom nektek, ami itt írva van, de előbb olvasd el az aláírást!

- Pitt - olvasta Pitou. - Az meg kicsoda?

- Elmagyarázom - mondta Gilbert.

14 A két Pitt

- Pitt Pittnek a fia - folytatta Gilbert.

- Pont, mint a Szentírásban - mondta Pitou -, Pitt nemzé Pittet.

- Úgy van. És az első Pitt... No, figyeljete jól ide, barátaim!

- Figyelünk - felelte Billot és Pitou egyszerre.

- Az első Pitt harminc éven át Franciaország esküdt, ellensége volt. A podagra ugyan a dolgozószobájához kötötte, de onnan is lankadatlanul harcolt Montcalmmal és Vaudreuiljel Amerikában, Suffrennel és d'Estaing-nel a tengeren, Noailles-jal és Broglie-val a kontinensen. Azt akarta, hogy Franciaország megszűnjön Európa vezető hatalma lenni. Harminc éven át sorra elvette tőlünk a gyarmatainkat és a külhoni érdekeltségeinket, elhódította India egész partvidékét, lehasított tizenötezer négyzetmérföldet Kanadából, és amikor látta, hogy Franciaország háromnegyedrészt tönkrement, a fiát ültette a maga helyébe, hogy az egészen tönkregye.

- Nahát! - kiáltott Billot szemlátomást felcsigázva. - Ezek szerint ez a mostani Pitt...

- Úgy bizony, az apja örökébe lépett - vette vissza a szót Gilbert. - És a fiú most májusban volt harmincéves.

- Harmincéves?

- Nem pocsékolta az időt, annyi szent. Már hét éve ő kormányozza Angliát, s az a legfőbb célja, hogy megvalósítsa az apja elképzeléseit.

- Na, akkor még sokáig nem fogunk szabadulni tőle - mondta Billot.

- Annál is kevésbé, mivel a Pittekben igencsak erős az élet lehelete. Hadd mondjak egy példát rá!

Pitou és Billot hevesen bólogattak, jelezve, hogy nagy érdeklődéssel hallgatják Gilbert-t.

Gilbert folytatta:

- Ellenségünk apja 1778-ban már halálos beteg volt. Az orvosok megmondták neki, hogy egy cérnaszálon függ az élete, és a legkisebb erőfeszítéstől is elszakadhat az a cérnaszál. Akkoriban tüzték napirendre a Lordok Házában azt a kérdést, hogy nem kellene-e kielégíteni az amerikai gyarmatok függetlenségi vágyát, s így véget vetni a franciák szította háborúnak, mely azzal fenyegetett, hogy elnyeli Nagy-Britannia egész gazdagságát és összes katonáit.

Ugyanakkor, amikor jó királyunk, XVI. Lajos, akit most az egész nemzet a francia szabadság atyjaként tisztel, ünnepélyesen elismerte Amerika függetlenségét, s a harctéren felülkerekedett a francia kard, a tárgyalásokon pedig a francia szellem, Anglia felajánlotta Washingtonnak, azaz a felkelők vezérének, hogy elismeri az amerikai nemzetet, ha az új nemzet hajlandó szövetségre lépni Angliával, és Franciaország ellen fordul.

- Szerintem ez tisztességtelen ajánlat volt, és elfogadni se lett volna tisztességes - mondta Billot.

- Az ilyesmit diplomáciának nevezik, kedves barátom, és a furfangot igen nagyra becsülik a politikában. Nos, bármilyen erkölcstelennek találja is a dolgot, Billot, és bármilyen szavatartó ember is Washington, könnyen lehet, hogy bizonyos amerikaiak még e szégyenletes engedmény árán is hajlandók lettek volna megvásárolni a békét.

De Lord Chatham, az idős Pitt, az a halálos beteg ember, aki fél lábbal már a sírban volt, s látszólag már csak arra vágyott, hogy nyugalma legyen, míg rá nem teszik a koporsófedelelet, nos, az aggastyán a Lordok Házába vitette magát.

Pompás ruhát öltött, mely nevetségesen lógott aszott testén, halálsápadt volt, le-lecsukódó szemében alig pislákol az élet, és tizenkilenc éves fiába meg a vejébe karolva a helyére vánszorgott, a lordok pedig - döbbenet a váratlan jelenéstől - olyan csodálattal és hódolattal adóztak neki, amilyennel a római szenátus adózhatott a halottnak hitt Tiberiusnak.

Áhítatos figyelemmel hallgatta Lord Richmond előterjesztését, és a beszéd után szólásra emelkedett.

És e halott embernek volt ereje három óra hosszat beszélni; valami rejtélyes erő tüzet gyújtott a szívében, felszikkasztotta a tekintetét, s ez a lelki nagyság mindenkit a hatása alá kerített.

Franciaország ellen beszélt, minden erejét, tüzet azért szította fel, hogy tönkregye, elpusztítsa országa gyűlölt vetélytársát. Megtiltotta, hogy elismerjék Amerika függetlenségét, megtiltott minden egyezkedést; „Háborút! Háborút!” - kiáltotta. Úgy beszélt, mint Hannibál Róma ellen, mint Cato Karthágó ellen. Kijelentette, hogy minden jó angolnak kötelessége, hogy inkább meghaljon mindenétől megfosztva, hogysem eltűrje, hogy egyetlen gyarmat is elszakadjon az anyaországtól.

Befejezte a szónoklatát, és összeesett. Úgy vitték ki a teremből.

Eleget tett földi küldetésének. Néhány nap múlva meghalt.

- Húha, micsoda ember! - kiáltott Billot és Pitou egyszerre.

- Ilyen volt az apja annak a harmincéves fiatalembernek, aki oly sok fejtörést okoz nekünk - folytatta Gilbert. - Chatham hetvenéves korában halt meg. Ha a fiú is élél addig, mint az apa, még negyven évig kell szenvednünk William Pitt-től. Ez az ember kormányozza Angliát, és ő sosem felejt el Lametht, Rochembeau-t, La Fayette-et, egytől egyig tudja a nemzetgyűlés minden tagjának a nevét, halálosan gyűlöli XVI. Lajost az 1778-as békeszerződés miatt, s nem nyugszik, amíg egyetlen megtöltött puska és egyetlen teli zseb van Franciaországban... Nos, értitek már?

- Értem, hogy gyűlöli Franciaországot - mondta Billot. - Igen, ezt értem... De nem tudom, hová akar kilyukadni, Gilbert úr.

- Én se - mondta Pitou.

- Nahát akkor olvasd csak el ezt a négy szót!

Egy papírt mutatott Pitounak.

- Angolul van.

- *Don't mind the money* - mondta Gilbert.

- Hallom, hallom, de érteni nem értem - vont vállat Pitou.

- A pénz nem számít - fordította a doktor. Aztán egy másik mondatra bökött: - „Mondjátok meg nekik, hogy ne takarékoskodjanak, nem tartoznak elszámolással.”

- Szóval fegyverkeznek? - kérdezte Billot.
- Nem. Vesztegetnek.
- De hát kinek van címezve ez a levél?
- Mindenkinnek és senkinek. Szórják, tékozzolják a pénzt, parasztnak, munkásoknak és mindenféle nyomorultaknak adják, akiktől azt remélhetik, hogy megrohasztják a forradalmunkat.
- Billot lehajtotta a fejét. Hirtelen sok minden világos lett előtte.
- Maga, Billot, maga képes lett volna rá, hogy puskatussal bezúzza Launay fejét?
- Nem.
- Képes lett volna lelőni Flesselles-t?
- Nem.
- Képes lett volna felakasztani Foullont?
- Nem.
- Képes lett volna kitépni Berthier szívét és odatenni az elektorok asztalára?
- Gyalázat! Akármilyen bűnös volt is az az ember, én széttéptem volna magam, hogy megmentsem. Tessék! Meg is sebesültem, amikor védeni próbáltam, és ha Pitou ki nem vonszol a folyópartra...
- Meg kell hagyni, hogy ha én nem vagyok, bizony szorult helyzetbe került volna a jó Billot apó - mondta Pitou.
- Nos, Billot, sokan vannak, akik éppúgy cselekednének, mint maga, ha támaszt éreznének maguk mellett, de magukra hagyatva a rossz példát követik, és gonosszá, aztán kegyetlenné, aztán fékezhetetlenné válnak, és a rosszat soha többé nem lehet jóvátenni.
- Jó, én elfogadom, hogy Pittnek, vagyis hát a pénzének szerepe van Flesselles meg Foullon meg Berthier halálában... De kinek van haszna belőle?
- Gilbert nevetni kezdett, azzal a hangtalan nevetéssel, mely mehökkenti az együgyűeket, és megrémíti a gondolkodó elméket.
- Azt kérdi, hogy kinek van haszna belőle?
- Igen. Ezt mondja meg!
- Meg is mondom... Ugye, maga lelkes híve a forradalomnak, hiszen térdig járt a vérben, hogy elfoglalja a Bastille-t?
- Lelkes híve voltam.
- Tehát most már kevésbé lelkesedik érte, visszavágyik Villers-Cotterets-ba, szeretné újra élvezni a földek nyugalmát, az erdők hűvösét.
- *Frigida Tempe*²⁶ - mormogta Pitou.
- De még mennyire! - mondta Billot.

²⁶ A hús Tempé-völgy.

- Nos, maga, Billot, aki majorosgazda, Île-de-France szülötte, tehát tősgyökeres francia, aki a harmadik rend képviselője, tehát azok közül való, akiket a többségnek szoktak nevezni, maga is kiábrándult.

- Nem tagadom.

- Nahát, az egész többség ki fog ábrándulni.

- Folytassa!

- És egy nap kitárt karral fogja üdvözölni Brunswick vagy Pitt katonáit, akik Franciaország e két szabadítója nevében visszaállítják a világ rendjét.

- Én? Soha!

- Na, csak várjon!

- Flesselles, Berthier meg Foullon végső soron gazemberek voltak - próbált vitába szállni Pitou.

- Ahogy Sartines és Maurepas is gazember volt, és korábban Argenson és Philippeaux, meg Law is, Duverney is és a Leblanc-ok, meg a Paris-k, továbbá Fouquet, vagy Mazarin, vagy Semblançay, mint ahogy gazember volt hajdanán Enguerrand de Marigny, és mint ahogy Brienne gazember Calonne szemében, és Calonne Necker szemében, és ahogy Necker is gazember lesz annak a kormánynak a szemében, amely két év múlva intézi majd a dolgokat.

- Nem, doktor, Neckert sosem fogják gazembernek tartani.

- Mint ahogy maga is gazember lesz Pitou szemében, jó Billot, ha Pitt valamelyik ügynöke kiadós pálinkázás közben felvilágosítja némely eszmékről, és lázadásra buzdítja napi tíz frankkal. Látja, kedves Billot, a *gazember* szó az a szó, amellyel azokat szokták megbélyegezni a forradalomban, akik másként gondolkoznak, s többé-kevésbé valamennyiünknek viselni kell ezt a bélyeget. Lesznek, akikre úgy ráragad, hogy a honfitársaik még a sírjukra is ezt fogják írni, és lesznek, akikről az utókor se fogja lemosni a gyalázatot. Ez az, amit én látok, maga pedig nem lát, kedves Billot. Nem szabad, hogy a tisztességes emberek félreálljanak.

- Eh! Ha félreállnak is a tisztességes emberek, a forradalmat úgyse lehet megállítani.

Gilbert ajkán ismét megjelent az a bizonyos mosoly.

- Ez olyan, mintha elengedné az eke szarvát, kifogná a lovakat, és azt mondaná: „Jól van, az ekének nincs szüksége rám, magától is tud szántani.” De hát ki csinálta a forradalmat, barátom? Nem a tisztességes emberek?

- Szerintem Franciaország joggal lehet büszke rá, hogy olyan tisztességes emberek csinálták a forradalmat, mint La Fayette, Bailly, Necker, olyanok, mint Élie, Hulin, Maillard, akikkel együtt harcoltam. És itt van maga is, Gilbert úr, aki...

- Na látja, Billot! Ki csinálja majd a forradalmat, ha félreállnak az olyanok, mint maga meg én, meg Maillard és Hulin, és Élie meg Necker, meg Bailly és La Fayette? Kik csinálják? Hát azok a nyomorult gyilkosok, azok a gazemberek, akikről az imént beszéltem: Pitt ügynökeinek az ügynökei.

- Na, ehhez mit szól, Billot úr? - kérdezte Pitou, akit Gilbertnek máris sikerült meggyőznie.

- Azt, hogy puskát kell ragadni és lelőni őket, mint a veszett kutyát - mondta Billot.

- Hohó! De ki fog puskát ragadni?

- Hát mindenki!

- Ejnye, Billot! Ne felejtse el, hogy amit mi most csinálunk, azt úgy nevezik, hogy... Nos, hogy nevezik?

- Úgy nevezik, hogy politizálás, Gilbert úr.

- Nos, a politikában nincs abszolút bűn: az ember aszerint jó vagy gonosz, hogy sérti-e azoknak az érdekeit, akik megítélik. Akiket maga gazembernek tart, olyan agyafúrtnak fogják megindokolni gaztettüket, hogy sok tisztességes ember szemében is hősök lesznek, kivált, ha azokhoz a gaztettekhez a tisztességeseknek is valami közvetett vagy közvetlen érdekük fűződik. És akkor nagy baj lesz, Billot, nagyon nagy baj. Lesz, aki fogja az eke szarvát, és megy majd az eke... de nélkülünk.

- Szörnyű - mondta a gazda. - Hova megy nélkülünk az eke?

- Annak csak Isten a megmondhatója - felelte Gilbert. - Nekem fogalmam sincs róla.

- Hát ha tudós léte mag se tudja, Gilbert úr, akkor honnan tudhatnám én, aki tudatlan vagyok? De azt tudom, hogy...

- Hadd halljam, mit tud, Billot!

- Tudom, hogy az a leghelyesebb, ha Pitou meg én visszamegyünk Pisseleux-be. Megfogjuk az eke szarvát, az igazi, vasból és fából levő ekéét, amely a földet szántja, és nem azét az eleven ekéét, amelyet francia népnek neveznek, és amely úgy hánnya-veti magát, mint egy makrancos ló. Búzáat fogunk vetni, aratni, ahelyett, hogy vért ontanánk, és szabadon, boldogan élünk: mi leszünk az urak a magunk portáján. Jöjjön maga is velünk, Gilbert úr! Én szeretem tudni, hogy hova megyek, a mindenségig!

- Ismétlem: én nem tudom, hova megyek, de nem akarok és nem is fogok megállni. Sorsom felől Isten határoz, de tetteimről a hazának kell számot adnom. Elég, ha a lelkiismeretem azt mondja: „Menj, Gilbert, a jó úton haladsz.” Nekem nem kell egyéb. Ha tévedek, az emberek megbüntetik, de Isten feloldoz.

- De van, hogy az emberek azokat is megbüntetik, akik nem tévednek. Hisz épp maga mondta az imént.

- Nem vonom vissza, amit mondtam. Akkor is kitartok az elhatározásom mellett, Billot. Tévedek vagy sem, továbbmegyek az úton. Tudom, hogy erre azt mondhatja valaki: nem biztos, hogy az események igazolni fognak. De mint írva van, Isten békéje megadatik a jóakarátú embereknek, és én ehhez tartom magam. Lásd, La Fayette alól már a harmadik fehér ló dől ki, és még ki tudja, hány fog kidőlni. Bailly nem kíméli a tüdejét, a király kockára teszi a népszerűségét. Hát ne legyünk mi se önzők, Billot, ne kíméljük olyan nagyon magunkat! Maradj velem, barátom!

- De hát mi értelme van, ha úgyse akadályozhatjuk meg, hogy rosszra forduljanak a dolgok?

- Nem méltó hozzád ez a beszéd, Billot. Összerugdostak, ököllel, puskatussal ütöttek, amikor meg akartad menteni Foullont és Berthier-t.

- Épp eleget kaptam - mondta a gazda megtapogatva még mindig sajgó tagjait.

- Nekem meg majdnem kitolták a szemem - mondta Pitou.

- Na, látjátok! Ha nemcsak tíz vagy tizenöt vagy húsz ilyen bátor ember akadt volna, hanem száz, kétszáz vagy háromszáz, akkor megmenthették volna Foullont és Berthier-t az iszonyatos haláltól, és nem esett volna folt a haza becsületén. Ezért kérem, követelem, Billot, már amennyire bármit is követelhetek tőled, hogy ne menj vissza a faluba, hanem maradj Párizsban. Szükségem van erős karodra és bátor szívedre, szükségem van rá, hogy a

józanságod és tiszta hazaszereteted legyen a próbaköve minden gondolatomnak és tettemnek, és végül szükségem van rá, hogy elhintsd az aranyból is többet érő hazafiság eszméjét, vagyis hogy az ügynököm legyél a szerencsétlen tévelygők tömegében, hogy bot legyél a kezemben, ha megcsúszom, vagy ha le kell sújtanom.

- Azt várja tőlem, amit vak a kutyájától - mondta fenséges egyszerűséggel Billot.

- Igen.

- Hát jó, megteszem, amit kíván.

- Tudom, hogy mindent oda kell hagynod: asszonyt, családot, boldogságot. De ne félj, Billot, nemsokára mindent visszakapsz.

- És velem mi lesz? - kérdezte Pitou.

- Te - nézett Gilbert a nagy erejű, de egy kicsit együgyű fiúra -, te menj vissza Pisseleux-be, vigasztald a Billot családot, és magyarázd meg, hogy milyen szent küldetést vállalt a családfő.

- Máris indulok - mondta Pitou remegve a boldogságtól, hogy visszamehet Catherine-hoz.

- Milyen utasításokat ad neki, Billot?

- Azt akarom, hogy Catherine legyen a gazda, amíg távol vagyok. Világos?

- Nem a felesége? - csodálkozott el Pitou.

- Idehallgass, Pitou! - szólt Gilbert látva, hogy Billot-nak kezd a fejébe tolni a vér. - Jusson mindig eszedbe az arab közmondás: „Aki hallgat, engedelmeskedik.”

Most Pitou pirult el; megérezte, hogy tapintatlan volt.

- Catherine a család esze - mondta ki kerekén Billot.

Gilbert egyetértően bólintott.

- Nincs más utasítása? - kérdezte a fiú.

- Nincs - felelte Billot.

- Én viszont megkérlek valamire - mondta Gilbert.

- Hallgatom és engedelmeskedem - mondta Pitou megszívlevél az arab közmondást.

- Vidd el ezt a levelet a XIV. Lajos Kollégiumba, add át Bérardier abbénak, ő rád bízta Sébastient, hozd ide hozzám, hadd öleljem meg, aztán kísérd Villers-Cotterets-ba Fortier abbéhoz. Minden vasárnap és csütörtökön elmehet veled: járj vele nagyokat erdőn, mezőn! Jót fog tenni az én nyugalmamnak is, az ő egészségének is, ha vidéken lesz és nem Párizsban.

- Értettem - kiáltott Pitou boldogan, hogy újra megtalálja a gyermekkori barátot is, meg Catherine-t is, aki iránt felnőttebb érzések ébredtek a szívében.

Felállt, és búcsút vett a mosolygó Gilbert-től és az elrévedő Billot-tól.

Aztán nyaka közé kapta a lábát, hogy minél előbb elkérje Bérardier abbétól Sébastien Gilbert-t, a tejtestvérét.

- Dologra fel, Billot! - mondta Gilbert, amikor kettesben maradtak.

15 Médea

A szörnyű lelki és politikai zűrzavar után egy kis ideig nyugalom volt Versailles-ban.

A király fellélegzett, és bár olykor eszébe jutott, hogy a párizsi út bizony megalázó volt számára - végtére mégiscsak Bourbon ivadék! - azzal vigasztalta magát, hogy sikerült visszahódítania a népszerűségét.

Ezenközben Necker lassanként, módszeresen elvesztette a magáét.

A nemesség egy része pártütésre, más része ellenállásra készült.

A nép várt és figyelt.

A királyné tudván tudta, hogy ő a közgyűlölet legfőbb célpontja, és szerényen meghúzta magát. De a szerénység csak álca volt, mert nemcsak azt tudta, hogy nagyon sokan gyűlölik, hanem azt is, hogy sokan belé vetik a reményüket.

A párizsi út óta ritkán látta Gilbert-t.

Egyszer aztán összetalálkoztak a királyi lakosztályhoz vezető előszobában.

Gilbert mélyen meghajolt. A királyné megszólította:

- Jó napot, uram! A királyhoz megy? - Elmosolyodott; mosolyában irónia bujkált. - Tanácsadói vagy orvosi minőségében?

- Orvosi minőségemben, asszonyom - felelte Gilbert. - Ma én vagyok szolgálatban.

Mária Antónia intett Gilbert-nek, hogy kövesse. Gilbert engedelmeskedett.

Bementek egy kis szalonba, mely szomszédos volt a király hálósobájával.

- Nos, uram - mondta a királyné -, most már bevallhatja, hogy megtévesztett a múltkor, amikor a párizsi út előtt biztosított róla, hogy a királyt a legkisebb veszély sem fenyegeti.

- Nem tévesztettem meg, asszonyom.

- Dehogyanem! Hiszen rálöttek őfelségére.

- Ki állítja ezt, asszonyom?

- Mindenki, és főleg azok, akik látták, hogy az a szerencsétlen asszony összeesik, méghozzá a királyi hintó közvetlen közelében. Azt kérdi, ki állítja? Például Beauvau úr és d'Estaing úr. Ők ugyanis látták a maga szakadt kabátját és ingfodrárt.

- Asszonyom...

- Azt a golyót nem magának és nem is annak a szegény nőnek szánták, uram.

- Nem hiszem, hogy bűntény történt volna - mondta Gilbert bizonytalanul.

- Én viszont meg vagyok győződve róla - mondta a királyné, és Gilbert-re függesztette a tekintetét.

- És ha bűntény történt is, nem a nép követte el.

A királyné még merőbben nézett a férfira.

- Hát ki, ha szabad kérdezni?

- Nem, nem, asszonyom - folytatta Gilbert a fejét rázva -, higgye el, hogy nem a nép követte el. Tapasztalataim birtokában kijelenthetem, hogy ha forradalmas időkben gyilkol a nép, a kezével öl: olyankor dühöngő tigris, felbőszített oroszlán. A tigris meg az oroszlán nem iktat eszközt az erő és az áldozat közé, a gyilkolás kedvéért gyilkol, azt szereti, ha zsákmányába vájhatja fogait, ha belemélyeszheti karmait, ha belegázolhat a vérébe.

- Példa rá Foullon és Berthier, igaz? De talán Flesselles-lel nem pisztolygolyó végzett? Én legalábbis így hallottam - folytatta gunyorosan Mária Antónia -, habár az is lehet, hogy nem igaz, hiszen minket, koronás főket sok-sok hízelgő vesz körül.

Most Gilbert nézett merően a királynéra.

- Ó, azt felséged se hiheti, hogy őt is a nép ölte meg. Bizonyos személyeknek nagyon is érdeke volt, hogy Flesselles meghaljon.

A királyné elgondolkozott.

- Ez csakugyan igaz lehet - mondta.

- Nos, asszonyom? - hajolt meg Gilbert, mintegy azt tudakolva, hogy van-e még valami mondanivalója a királynénak.

Mária Antónia majdhogynem baráti mozdulattal tartotta vissza.

- Biztosra veszem - mondta -, hogy a tudományával sosem fog olyan életmentő szolgálatot tenni a királynak, mint három napja a mellkasával.

Gilbert ismét meghajolt.

De látva, hogy a királyné nem mozdul, ő se mozgott.

- Rég nem találkoztunk - törte meg a csendet a királyné.

- Felséged nem hívatott, tehát nyilván nem volt szüksége rám.

- Maga túlságosan szerény, uram.

- Szeretnék kevésbé szerény lenni.

- Miért?

- Mert ha kevésbé volnék szerény, több szolgálatot tehetnék a barátaimnak, és többet árthatnék az ellenségnek.

- Azt mondja, hogy a „barátaim”, és azt, hogy az „ellenség”. Miért nem mondja úgy, hogy az „ellenségeim”?

- Azért, mert nincsenek ellenségeim, vagyis hát nem ismerem el, hogy volnának.

A királyné csodálkozva nézett Gilbert-re.

- Úgy értem - folytatta Gilbert -, hogy vannak ugyan, akik gyűlölnek, de én senkit se gyűlölök.

- Ez hogy lehet?

- Úgy, hogy már szeretni se szeretek senkit, asszonyom.

- Csak nem becsvágyó, Gilbert úr?

- Egy időben becsvágyó voltam, de...

- De?

- De ez a szenvedély is kihunyt a szívemben, mint minden más szenvedély.

- No, azért maradt egy szenvedélye - mondta a királyné finom iróniával.

- Nekem, asszonyom? Ugyan, miféle szenvedély?

- A hazaszeretet.

Gilbert meghajolt.

- Igen, ez igaz - mondta -, rajongok a hazámért, és minden áldozatra kész vagyok érte.

- Volt idő, amikor egy jó francia bizonynal nem így nyilvánította volna ki a hazaszeretetét - mondta mélabúsan Mária Antónia.

- Hogy kell értenem felséged szavait? - kérdezte Gilbert mély tisztelettel.

- Úgy, uram, hogy azokban az időkben elképzelhetetlen volt, hogy valaki szeresse a hazáját, és ne szeresse egyszersmind királyát és királynéját is.

Gilbert elpirult; szíven ütötte a szemrehányás, és hirtelen megérezte a királynéből sugárzó bűvös erőt, melynek hatása alól senki sem tudta kivonni magát.

- Nem válaszol, uram...

- Ha kérdésnek tetszik is, hadd jelentsem ki, asszonyom, hogy nálam jobban senki sem szereti a monarchiát.

- Manapság már nem kell tettekkel bizonyítani az efféle kijelentéseket?

- Higgye el, asszonyom, hogy bármit parancsol a király vagy a királyné...

- Maga engedelmeskedik, igaz?

- Igen, asszonyom, készséggel engedelmeskedem.

- Csakhogy azzal csupán a kötelességét teljesíti, uram - csattant fel dölyfösen Mária Antónia.

- Asszonyom...

- Isten, aki teljhatalommal ruházta fel a királyokat, felmentette őket a kötelezettség alól, hogy hálások legyenek azoknak, akik csak a kötelességüket teljesítik.

- Fájdalom, asszonyom, közeleg az idő, amikor a szolgálai többet érdemelnek majd, mint hálát, ha teljesíteni igyekeznek kötelességüket - vágott vissza Gilbert.

- Hogy értsem ezt, uram?

- Úgy, asszonyom, hogy a fejetlenség és a rombolás napjaiban hiába keres majd barátokat ott, ahol szolgálakat szokott találni. Imádkozzon Istenhez, asszonyom, buzgón imádkozzon hozzá, hogy küldjön új szolgálakat, új barátokat, új támaszokat a mostaniak helyett!

- Tud ilyeneket ajánlani?

- Igen.

- Rajta, nevezze meg őket!

- Nos, asszonyom, tegnap még én is az ellensége voltam.

- Az ellenségem? Ugyan miért?

- Azért, mert börtönbe csukattott.

- És ma?

- Ma hűséges szolgálja vagyok - hajolt meg Gilbert.

- No és mi célból?

- Asszonyom...

- Mi célból lett az én hűséges szolgám? Idegen a természetétől, hogy ilyen hirtelen megváltoztassa a véleményét, a hitét vagy az érzelmeit. Maga haragtartó ember, Gilbert úr. Mondja hát meg, mi a célja a pálfordulással!

- Az imént azt vetette a szememre, asszonyom, hogy túlságosan szeretem a hazámat.

- Nem, nem, az ember sohasem szeretheti túlságosan a hazáját, csak az a kérdés, hogy hogyan szereti. Én, én szeretem a hazámat. - Gilbert elmosolyodott. - Ó, ne magyarázza félre a szavaimat, uram! Az én hazám Franciaország. A vérem német, de a szívem francia. Szeretem választott hazámat, Franciaországot, de az Isten kegyelméből való, felszentelt király által szeretem... Tessék! Most magáé a szó.

- Mit mondjak, asszonyom?

- Ó, semmit se kell mondania, minden világos. Maga nem úgy szereti Franciaországot, mint én, hanem egyszerűen Franciaországot szereti.

- A felséged iránti tisztelet megköveteli, hogy őszinte legyek - hajolt meg Gilbert.

- Ó, micsoda korban élünk - kiáltott a királyné -, hogy minden ember, aki csak tisztességesnek tartja magát, különválasztja azt, amit sohasem lehetett különválasztani: Franciaországot és a francia királyt. Corneille egyik tragédiájában megkérdezik a mindenki által elhagyott, megtagadott királynétól, hogy mi maradt neki. És ő azt válaszolja: én! Hát én olyan vagyok, mint Médea: én megmaradok magamnak... aztán majd meglátjuk.

Azzal dühödten faképnél hagyta Gilbert-t.

A férfi előtt egy pillanatra fellebbent a fátyol, amely mögött az ellenforradalom készülődött.

„A királyné forral valamit” - gondolta Gilbert, és belépett a királyhoz.

„Eh! Ezzel az emberrel nincs mit kezdeni - gondolta a királyné a lakosztálya felé menet. - Van benne erő, de nincs benne odaadás.”

Boldogtalan fejedelmek, akiknek a szótárában az odaadás azt jelenti, hogy szolgálalkúság!

Mit akart a királyné?

Amilyen zaklatott volt a királyné, olyan nyugodt a király.

Adó- és törvényreformokon gondolkozott; számolt, mérlegelt.

Ez az egyenes lelkű, gyöngéd tekintetű, jóakarátú ember, akit csak a királyi méltóságából fakadó előítéletek vezettek tévútra, makacsul próbált jelentéktelen kiváltságokat visszahódítani cserébe azokért az életbevágó dolgokért, amiket elvettek tőle. Rövidlátó szemével makacsul kémlelte a látóhatárt, és nem vette észre, hogy szakadék tátong a lába előtt. Gilbert mély szálnalmat érzett iránta.

A királyné iránt viszont közömbös volt, bár jól látta, hogy olyan asszony, akit szenvedélyesen szeretni kell, vagy halálosan gyűlölni.

Mária Antónia, visszatérve a lakosztályába, úgy érezte, mintha hatalmas kő nyomná a szívét.

Semmi szilárdat nem látott maga körül, semmit, ami segíthetett volna neki, az asszonynak és a királynénak, hogy elviselje a ránehezedő szörnyű terhet.

Bármerre fordult, bizonytalanságot vagy kételkedést látott a szemekben.

A vagyonukért aggódo udvaroncok mindenüket pénzzé teszik.

A rokonok és a barátok száműzetésbe készülnek.

A büszke Andrée lassanként eltávolodik tőle.

Charny, az a férfi, aki a legkedvesebb a szívének, a nemes lelkű Charny gyötrődik valami miatt, és kétségek közt hányódik.

A királynét nem hagyta nyugodni a kérdés: hogy lehet, hogy ez az állhatatos, tiszta ember ilyen hirtelen megváltozott.

„Nem, még nem változott meg - sóhajtott magában -, de meg fog változni.”

Meg fog változni! Rémisztő bizonyosság egy olyan asszonynak, aki szenvedélyesen szeret, elviselhetetlen érzés egy olyan asszonynak, aki kevélyen szeret.

Márpedig a királyné szenvedélyesen és kevélyen szerette Charny grófot.

Kétszeresen szenvedett hát.

Pedig amikor rájött, hogy igazságtalanul, okatlanul bántja a férfit, még módja lett volna rá, hogy helyrehozza hibáját.

De nem volt benne hajlékonyság; nem tudta meghajtani koronás fejét. Titkon érezte tán, hogy igazságtalan, de makacs volt, megátalkodott.

Lehet, hogy egy olyan ember előtt, aki közömbös számára, meg akarta volna mutatni lelki nagyságát, és bocsánatot kért volna. De Charnyt forró és tiszta szerelemmel szerette, legtitkosabb gondolataiba is beavatta; az iránta való érzelmei lehetetlenné tették, hogy bármi engedményt tegyen.

Boldogtalan az a királyné, ki leereszkedik az alattvalójához, és szerelemre lobban iránta, mert a szerelemben is királyné marad.

Mária Antónia, a gőgös királyné, azt hitte, hogy közönséges halandónak nincs mivel fizetnie az ő szerelméért; se a könny, se a vér nem elég ellenérték.

Attól a perctől fogva, hogy féltékeny lett Andrée-ra, hanyatlani kezdett.

A hanyatlás ingerültséget szült.

Az ingerültség dühöt.

A düh téves gondolatokat, majd elhibázott cselekedeteket.

Charny csak azt látta mindebből, hogy Mária Antónia féltékeny - jogtalanul féltékeny - Andrée-ra, a feleségére.

A feleségére, akire ő soha rá se nézett.

Semmi sem lázítja fel jobban az egyenes lelkű embert, aki képtelen az árulásra, mint az, ha látja, hogy képesnek hiszik az árulásra.

Nincs jobb figyelemkeltő, mint ha féltékenységgel becsülnek meg valakit.

Kivált, ha igaztalan a féltékenység.

Akire gyanakszanak, gondolkodóba esik.

Megpróbálja kifürkészni a féltékenykedő szívét és gondolatait.

Minél több értéket lát, annál nagyobb veszély leselkedik a féltékenykedőre.

Hiszen hogyan is lehetne feltételezni, hogy a büszke, nagy lélek, a kifinomult értelem semmiért vagy valami csekélységért nyugtalankodik?

Ugyan, miért féltékeny a szép nő? Miért féltékeny az elmés nő? Miért féltékeny az olyan nő, akinek hatalma van? Hogyan is lehetne feltételezni, hogy semmiért vagy valami csekélységért nyugtalankodik?

A féltékeny ember olyan, mint a kopó, mely értékes vad nyomára vezeti a vadászt.

Charny tudta, hogy Andrée de Taverney kisasszony a királyné legkedvesebb barátnője volt. Miért fordult el tőle Mária Antónia? Miért féltékeny rá Mária Antónia?

Nyilván olyan titkos értékeket fedezett fel benne, amelyeket ő, Charny, nem vett észre, mert hiszen nem is keresett.

Nyilván megérezte, hogy Andrée méltó volna rá, hogy Charny több figyelmet szenteljen neki, és fél tőle, hogy ez bekövetkezik.

Vagy talán úgy érzi, hogy Charny - minden külső ok nélkül - kevésbé szereti, mint azelőtt?

Nincs végzetesebb a féltékenyre nézve, mint ha azzal vádolja szerelmesét, hogy szívében már nem lobog olyan hevesen a tűz.

Sokszor, nagyon sokszor megesik, hogy valaki abból döbben rá, hogy kezd elhidegülni szerelmesétől, hogy szerelmese szemrehányásokkal illeti, amiért kezd elhidegülni tőle.

Mondják meg, hölgyeim: tapasztalták-e valaha is, hogy a szeretett férfi, érezve a szemrehányás jogosságát, újra felszította volna a lelkében a szerelem hamvadó parazsát?

Ó, milyen ügyetlenek is a szerelmesek! Igaz, aki ügyes, az nem is szerelmes.

Egy szó, mint száz, Mária Antónia - haragos és igazságtalan viselkedésével - maga vezette rá Charnyt, hogy a férfi szívében már gyengébben lobog a láng.

Charny pedig keresni kezdte, hogy miért lehet féltékeny a királyné, és nem volt nehéz megtalálni az okot.

Andrée volt az ok, a szegény, elhagyott Andrée, akivel házasságot kötött ugyan, mégse a felesége, a hitvese.

Megszánta Andrée-t.

A Párizsból való visszatérés után lejátszódott jelenet felfedte előtte a királyné mindenki előtt titkolt féltékenységet.

A királyné rájött, hogy lelepleződött, de nem akart meghajolni Charny előtt; azt hitte, hogy másként is célhoz érhet.

Újra elhalmozta kegyeivel Andrée-t.

Hívta, ha sétálni ment, maga mellett tartotta, ha virrasztott, gyöngéd és figyelmes volt hozzá; iriggyé tette iránta a többi udvarhölgyet.

Andrée csodálkozott, de nem volt hálás Mária Antóniának. Régóta abban a tudatban élt, hogy a királyné az úrnője, azt csinál vele, amit akar.

De mivel kellett valaki, akin a királyné kitölthette a bosszúságát, kezdett igen cudarul bánni Charnyval. Nem szólt hozzá, és napokig, hetekig pillantásra se méltatta.

Csak hogy ha Charny nem volt jelen, szegény asszonynak elszorult a szíve; nyugtalanul kereste a tekintetével azt az embert, akinek különben kerülte a tekintetét.

Az első jöttmentnek odanyújtotta a karját; kitől szívességet kért, kire rámosolygott.

Csak az volt a fontos, hogy jóképű és elegáns férfi legyen.

A királyné azt hitte, hogy begyógyíthatja sebét, ha megsebzi Charnyt.

A férfi szenvedett és hallgatott. Rendkívüli önuralma volt. Rezzenetlenül viselte a kínzatást.

Mindennek különös következménye lett, olyasmi, amit csakis nők tudnak előidézni és megérteni.

Andrée átérezte a férje szenvedését, és mivel angyali tisztaságú szerelemmel szerette, szánta őt, és nem is leplezte szánalmát.

Az együttérzés következményeképpen közelebb kerültek egymáshoz, Andrée vigasztalni próbálta Charnyt, de - birtokában lévén annak a finom tapintatnak, amely egyedül az érzékeny lelkű nők sajátja - nem mutatta, hogy tudja: a férfinak csakugyan szüksége van vigasztalásra.

Mária Antónia, aki az „Oszd meg, és uralkodj!” elvet követte, egyszer csak azt vette észre, hogy tévúton jár, és nem hogy szándéka szerint eltávolította volna egymástól a két lelket, hanem éppenséggel közelítette őket egymáshoz.

Akkor aztán az éjszaka csendjében és magányában úgy rátört szegény asszonyra a kétségbeesés, hogy Isten igencsak meg lehetett elégedve az erejével, hiszen, lám, olyan teremtményeket alkotott, akik még az efféle megpróbáltatásokat is kibírják.

Igaz, a királynét bizonyára legyűrték volna a lelki bajok, ha a politika nem foglalkoztatja olyan nagyon. De hát, akinek minden tagja sajog a fáradtságtól, az nem panaszkodik, hogy kemény az ágy.

Így élt a királyné a király Versailles-ba való visszatérte óta egészen addig a napig, amíg azon nem kezdett gondolkozni, hogy újra gyakorolnia kellene korlátlan hatalmát.

Gőgjében azt hitte, hogy azért, csakis azért hanyatlik a hatalma, mert egy ideje csökken női vonzereje.

E tevékeny szellem számára a gondolat egyenlő volt a cselekvéssel.

Haladéktalanul cselekvésre szánta el magát.

És egyenesen a veszébe rohant.

A flandriai ezred

Mint láttuk, egyre rosszabbra fordultak a dolgok Versailles-ban, de még nem volt veszve minden: határozott és leleményes politikával orvosolni lehetett volna a bajokat. Csak összefogásra lett volna szükség.

A királyné - látva, hogy a párizsiak katonává vedlettek, és láthatólag háborúzni akarnak - úgy határozott, hogy megmutatja nekik, milyen az igazi háború.

- Eddig csak a Bastille rokkantjaival meg a magukra maradt, ingadozó svájciakkal kerültek szembe, most majd megmutatjuk nekik, mit ér egy-két jól kiképzett, királyhű ezred. Csak lehet találni egy olyan ezredet, amely már futamított meg lázadókat, és nem félt vért ontani a polgárháború zűrzavarában. Rendeljük ide a leghíresebb ilyen ezredet! A párizsiak akkor majd ráébrednek, hogy egyetlen esélyük van, az, ha meghúzzák magukat.

Hogy a királyné így határozott, abban nagy része volt a nemzetgyűlés és a király vitájának, melynek az volt a kulcsszava, hogy *vétó*. A király két hónapon át viaskodott, hogy megtartsa maradék hatalmát; a kormánnyal és Mirabeau-val karöltve megpróbálta visszaverni a republikánus rohamot, mely el akarta törölni a királyságot Franciaországban.

A királyné belebetegedett ebbe a harcba, mivel azt kellett látnia, hogy a király marad alul.

A király minden hatalmát és maradék népszerűségét is elvesztette. A királyné csak annyit ért el, hogy újabb csúfnév ragadt rá.

Egy olyan szó, amely idegenül hangzott a népnek, de - talán éppen ezért - megtetszett neki, egy név, amely még nem volt igazán sértő, de nemsokára a legvéresebb sértés lesz az összes sértés közül. Elnevezték Mária Antóniát *Vétó asszony*-nak.

E név a forradalmi dalok szárnyán elrepült Németországba, és rémülettel töltötte el annak a családnak a barátait és híveit, mely német királynét küldvén Franciaországnak, joggal csodálkozott rajta, hogy Mária Antóniát úgy szidalmazták: *az osztrák nő*.

Később, a vérengzés napjaiban, amikor a tömeg örült körtáncot lejt a nyaktiló körül, ez a név harsogja majd túl az áldozatok halálsikolyát.

Mária Antóniát Vétó asszonyságnak hívták, egészen addig, amíg özvegy Capet-néra nem változtatták a nevét.

Korábban, mielőtt osztrák nőnek titulálták, úgy nevezték: *Deficit asszony*.

A királyné azzal próbálta felsorakoztatni maga mellé a barátait, hogy felhívta a figyelmüket az őket is fenyegető veszélyre, de ennek csak az lett az eredménye, hogy hatvanezer útlevel-kérelem futott be a városházára.

Hatvanezer előkelő francia távozott külföldre, és csatlakozott a királyné rokonaihoz és barátaihoz. Intő jel, megdöbbentő példa a királynénak!

Nem is maradt hatástalan: ettől fogva a királyné egyre azon töprengett, hogyan szervezze meg a szökést, hogyan kovácsoljon a szükségből erényt, hogy a szökése ne menekülés legyen, hanem lehetőség rá, hogy Franciaországban maradó hívei kirobbantsák a polgárháborút, vagyis megfenyítsék a forradalmárokat.

Nem volt rossz terv. Bizonyára sikerült volna, ha a királyné nem születik rossz csillagzat alatt.

Különös végzet! Ennek a nőnek, akinek oly sok lelkes híve volt, nem voltak titoktartó barátai. Párizsban már akkor tudták, hogy szökni készül, amikor még ő maga sem volt biztos benne. Ettől a pillanattól véghezvihetetlen volt a terv, de ezt Mária Antónia nem vette észre.

Ezenközben egy híresen királypárti ezred közeledett erőltetett menetben Párizshoz, a flandriai ezred.

A végsőkéig kimerült versailles-i városi tanács hívatta, mert a nemzetőrség nem volt megfelelő katonai erő, hogy megvédje a palotát az állandó fenyegetésektől, hogy féken tartsa a lázongókat, és rendben megejtse az élelmiszerosztást.

A palotaőrségnek épp elég volt a maga baja.

Közeledett tehát a flandriai ezred, és hogy nyomban a kívánt tekintély övezze, olyan fogadtatásban akarták részesíteni, amely felkelti a nép figyelmét.

D'Estaing admirális maga köré gyűjtötte a nemzetőrség, valamint a Versailles-ban tartózkodó katonai alakulatok tisztjeit, és a flandriaiak elé ment.

Az ezred - ágyústul, társzekerestül - ünnepélyesen bevonult Versailles-ba.

E központi mag köré seregnyi olyan fiatal nemes sorakozott fel, akik semelyik fegyvernemhez se tartoztak.

Uniformist választottak maguknak, hogy megismerjék egymást, odacsapódtak azok mellé az állományon kívüli katonatisztek és Szent Lajos-rendi lovagok mellé, akik előrelátásból, vagy megérezve a veszélyt, Versailles-ba siettek; nemcsak Versailles-t, hanem Párizst is elárasztották, és az emberek dermedten nézték a pökhendi új ellenségeket, akiket szemlátomást majd szétfeszít valami nagy titok... Az első adandó alkalommal ki fogják fecsegni titkukat.

A király most elmehetett volna. Lett volna, ki védelmezze az úton, és a felkészületlen Párizs talán hagyta volna, hogy elmenjen.

De hát „az osztrák nő” rossz csillagzat alatt született.

Lüttich fellázadt a császár ellen, és Ausztriát annyira lekötötte a lázadás, hogy el is felejtkezett Franciaország királynéjáról.

Mária Antónia különben úgy gondolta, hogy jobb, ha ő nem avatkozik a dolgokba.

Az események, a kezdő lökést megkapván, szédítő sebességgel követték egymást.

A királyi testőrség, miután ünnepélyes fogadtatásban részesítette a flandriaiakat, úgy döntött, hogy díszebédet ad az ezred tisztjeinek.

Október elsejére tűzték ki a lakoma időpontját. Versailles minden tekintélyes személyisége meghívót kapott.

Miről volt szó? Arról, hogy baráti találkozón vegyenek részt a flandriai katonákkal. De hát miért is ne fraternizálnának egymás közt a katonák, ha egyszer a kerületek meg a megyék is fraternizálnak?

Hát tiltja az alkotmány, hogy a nemesurak barátkozzanak?

Ekkor még a király parancsolt az ezredeinek, a korlátlan uruk volt. A király tulajdona volt a versailles-i kastély. Egyedül ő dönthetett felőle, hogy kit lát vendégül a kastélyában.

Miért ne látta volna vendégül a Douaiból jött bátor katonákat és derék nemesurakat, akik mindmostanáig *jól viselkedtek*?

Mi sem természetesebb, mint hogy vendégül látja őket. Nincs ezen semmi csodálkoznivaló, és aggodalomra sincs ok.

A közös lakoma tovább fogja erősíteni a baráti szálakat, melyek szükségképpen összefűzik a hadsereg különböző csapatait, azét a francia hadseregét, melynek kettős hivatása, hogy védelmezze a szabadságot és a királyi hatalmat.

De vajon tudta-e egyáltalán a király, hogy mire készülnek?

A király egy ideje semmivel se foglalkozott; levették a válláról az ügyek terheit. Már nem akart uralkodni, hiszen úgylát uralkodtak helyette. Hanem azért unatkozni se akart naphosszat.

A király, miközben a nemzetgyűlési urak mindenről rendelkeztek a háta mögött, a király vadászgatott.

A király augusztus 4-én, amikor a nemesurak meg a püspök urak lemondtak minden hűbéri jogukról, a király - maga is részt vállalván az áldozatokban - megszüntette a vadászkapitányságait, de azért persze nem hagyott fel a vadászattal.

Nos, a király, miközben a flandriai urak együtt lakomáznak a testőr urakkal, a király éppen vadászni fog, mint mindennap, és mire hazaér, le lesz szedve az asztal.

A királyt olyan kevésbé zavarták az urak, és az urak olyan kevésbé zavarták a királyt, hogy Versailles-ban úgy döntöttek, hogy megkérik a királynét: hadd rendezzék a kastélyban a lakomát.

Mária Antónia rendelkezésükre bocsátotta a színháztermet, és engedélyezte, hogy ácsoljanak egy deszkaemelvényt, mely az egész nézőteret egy szintre emeli a színpaddal; úgy elegendő hely lesz a katonáknak és a vendégeiknek is.

Egy királyné, ha francia nemesurakat lát vendégül, illő vendéglátásban részesíti őket. Az ebédlő már megvolt; még szükség volt szalonra is, és a királyné odaadta nekik a Herkules termet.

Mint mondtuk, október elsején, egy csütörtöki napon került sor arra a lakomára, mely külön fejezet a királyi szüklátókörűség vagy inkább vakság krónikájában.

A király vadászni volt.

A királyné a lakosztályába bezárkózva szomorkodott, eltökélve, hogy meg se hallja a poharak összecsendülését, a beszélgetés moráját.

Tűnődve dajkálta a kisfiát; Andrée volt mellette; a szoba sarkában két asszony kézimunkázott. Íme, a környezete.

Sorra érkeztek a kastélyba a csillogó fegyverű, cifra ruhás tisztek. Fel-felnyerítettek a lovak az istállók előtt, szóltak a harsonák, együtt játszott a flandriai ezred meg a testőrség zenekara.

A versailles-i kastély kapuinál sápadt, kíváncsi, gyanakvó tömeg figyelte a vidám vendégeket és a zeneszót, s a bámészkodók rosszmájú megjegyzéseket fűztek a látottakhoz és hallottakhoz.

A vidám morajjal együtt illatfuvallat szállt ki a nyitott ajtókon, ablakokon, s meg-megerősödött, mint távoli vihar előszele.

Nagy óvatlanság volt hagyni, hogy a korgó gyomrú, mogorva nép beszippanthassa a pecsenyék meg a bor jó szagát.

Ennek ellenére háborítatlanul zajlott a lakoma; a tisztek egy kicsit megilletődve, halkán beszélgettek egymással, és mértékkel ittak. Az első negyedóra pontosan úgy telt el, ahogy tervezték.

Feltálalták a második fogást.

Lusignan, a flandriaiak ezredese felállt, és pohárköszöntőt mondott; azt javasolta, hogy igyanak a király, a királyné, a trónörökös és a királyi család egészségére.

Négyszeres vivát remegteti meg a boltíveket, s hatol az odakint szomorúan álldogáló emberek fülébe.

Felállt egy tiszt. Lehet, hogy okos és bátor, józan ember volt, aki sejtette, hogy mi fog következni, lehet, hogy őszintén kötődött a királyi családhoz, amelyet most oly zajosan ünnepeltek.

Az a férfi alkalmasint rádöbbsen, hogy ha a nemzetet kihagyják az ünneplésből, erőszakkal fogja megtorolni mellőztetését.

A nemzetre emelte hát a poharát.

Moraj támadt, aztán kiáltozás.

- Nem! Nem! - zúgták az egybegyűltek.

És elvetették az indítványt, hogy a nemzet egészségére igyanak.

Kendőzetlenül megmutatták igazi arcukat, leleplezték a lakoma igazi jellegét.

Mondták - és ez a vélekedés még ma is tartja magát -, hogy az a tiszt, aki a nemzetre emelte poharát, valójában ellenséges ügynök volt.

Ha az volt, ha nem, a szavainak kínos következménye lett. Megfeledkezni a nemzetről még csak-csak bocsánatos bűn, de megsérteni! Azt már nem! A sértésért bosszút áll.

Egyszeriben megtört a varázs, vége volt az udvarias, halk beszélgetésnek, ki-ki igyekezett túlharsogni a másikat, a fegyelemnek nyoma se maradt; behívták a dragonyosokat, a gránátosokat, a svájci testőröket, a kastély minden közkatonáját.

Tízszer is körbejárt a boroskancsó; egy pillanat alatt eltűnt a desszert. Mindenki részeg volt, a katonák elfelejtették, hogy a tisztjeikkel koccintanak. Mindenki mindenkivel cimborált.

„Éljen a király! Éljen a királyné!” - kiáltozták mindenütt. Mennyi virág! Milyen szép fények szivárványlanak az aranyozott boltíveken! Milyen átszellemültek az arcok, milyen bátran csillognak a szemek! Milyen kedves volna ez a látvány a királynénak, milyen megnyugtató a királynak!

Be kár, hogy a boldogtalan király és a szomorú királyné nem vesz részt egy ilyen nagyszerű ünnepségen!

Néhány készséges udvaronc szalad Mária Antóniaához, s nagy lelkesedéssel mesélik, hogy miként zajlik a lakoma.

Mária Antónia felpattan, a tekintete megélénkül. Mégse vész ki a szeretet és a hűség a francia szívekből!

Tehát van remény.

A királyné mégis mélabús.

Az udvaroncok hada ott sürgölődik körülötte. Kérlelik a királynét, könyörögnek neki, hogy látogassa meg az ünnepélyt, legalább egyetlen percre jelenjen meg a monarchia kétezer odaadó híve és támasza előtt.

- Nincs itt a király, nem mehetek egyedül - mondja szomorúan Mária Antónia.

- Menjen a trónörökösse! - javasolja néhány elvakult nemes.

- Asszonyom! Asszonyom! Könyörgök, maradjon itt... Maradjon! - súgja egy hang a fülébe.

A királyné megfordul: Charny áll mögötte.

- Hogyhogy maga nincs lent a többi urakkal?

- Kijöttem, asszonyom. Az urak szertelensége többet árthat felségednek, mint gondolná.

Mária Antónia szeszélyes, durcás kedvében volt; abban lelte örömét, hogy épp az ellenkezőjét csinálja, mint amire Charny kéri.

Megvető pillantást vetett a grófra, s már valami rideg válaszra készült, de Charny nem hagyott időt neki.

- Kérve kérem, asszonyom, várja meg, hogy mit tanácsol a király - mondta mély tisztelettel.

Azt remélte, hogy időt nyerhet.

- A király! A király! - harsant fel a kiáltás. - Őfelsége megjött a vadászatból.

Úgy is volt.

Mária Antónia a király elé siet. A király még le se vetette a csizmáját, a ruhája csupa por.

- Uram! - szól a királyné. - Odalent olyan látvány várja, mely méltó Franciaország királyához. Jöjjön, jöjjön!

Belékarol, és magával vonja; rá se néz Charnyra, aki tehetetlenségében a mellébe vágja mind a tíz körmét.

A királyné bal kezével a kisfia kezét fogva, nyomában a tülekedő udvaroncokkal lemegy a lépcsőn, megáll a színházterem ajtajában. Ekkor már vagy huszadszor ürülnek ki a poharak, és zendül fel az „Éljen a király! Éljen a királyné!” kiáltás.

18
A testőrök díszlakomája

Eget verő üdvívalgás támadt, amikor a királyné a királlyal és a fiával az oldalán megjelent a színházterem porondján.

A megrészegült katonák és a tomboló tisztek a kalapjukkal meg a kardjukkal hadonásztak, és azt kiáltották:

- Éljen a király! Éljen a királyné! Éljen a trónörökös!

A zenekar rázendített arra a dalra, hogy *Ó, Richárd, ó, jó király!*

Olyan nyilvánvaló volt a célzás, a dal olyan pontosan kifejezte a jelenlévők gondolatait és a lakoma szellemét, hogy amint felcsendültek az első taktusok, mindenki énekelni kezdte a szövegét.

A királyné nagy lelkesedésében észre se vette, hogy részeg férfiak társaságában van; a király meglepődött, és józan ember lévén érezte, hogy nem volna szabad itt lennie, de hízelt a hiúságának, hogy olyan ünneplésben van része, amilyen a népe nemigen kényeztette el az utóbbi időben, elaltatta hát a lelkiismeretét, és hagyta, hogy magával ragadja a mámoros hangulat.

Charny, aki az egész lakoma alatt csak vizet ivott, halálsápadtan állt; azt remélte, hogy a királyi pár távollétében zajlik le a mulatság, és akkor nem olyan nagy a baj: mindent le lehet tagadni, mindent cáfolni lehet, de így, hogy megjelent a király és a királyné, az események történelemmé váltak.

És még jobban megborzadt, amikor látta, hogy Georges, az ő öccse, odalép a királynéhez, és egy mosolytól felbátorítva mond neki valamit.

Távolabb volt, hogysem hallhatta volna az öccse szavait, de a taglejtéséből látta, hogy valami kérést intézett a királynéhez.

Mária Antónia beleegyezően bólintott, gyorsan levette a kalapjára tűzött kokárdát, és odaadta a fiatalembernek.

Charny remegve felemelte a kezét, és majdnem felkiáltott.

Még csak nem is fehér kokárdát, francia kokárdát adott át a királyné a meggondolatlan lovagjának. Hanem fekete kokárdát, az osztrák kokárdát, az ellenség kokárdáját.

Amit a királyné tett, már nem is hebehurgyaság volt, hanem árulás.

És olyan esztelenek voltak azok a rajongó fanatikusok, akiket Isten el akart veszejteni, hogy amikor Georges de Charny felmutatta a fekete kokárdát, ki-ki elhajította a fehér kokárdát, vagy rátiport a kék-fehér-piros kokárdára, amelyet viselt.

Akkor aztán olyan féktelenné váltak a szenvedélyek, hogy a flandriai ezred felséges vendégei kénytelenek voltak visszavonulni a lakosztályukba, mert még megfojtották volna őket az eléjük térdeplő férfiak, vagy ők tapostak volna rá mámoros híveikre.

Mindez csak afféle francia mulatság lett volna, amit a franciák könnyen megbocsátanak. Csakhogy a dorbézolás nem maradt meg dorbézolásnak, és a helyzet egyre jobban elfajult.

Ha egyszer buzgó királypárti az ember, nem elégedhet meg annyival, hogy élteti a királyt, annak is szükségét érzi, hogy egy kicsit odamondjon a nemzetnek.

Hiszen a nemzet nevében sok-sok keserűséget okoztak a királynak!

A zenekar játszani kezdte azt a dalt, amelynek ez az első sora:

„Sose gyötörd, akit szeretsz!”

E dal kíséretében távozott a király, a királyné és a trónörökös.

Alighogy kitették a lábukat, a felajzott vendégsereg ostromlott várossá alakította át a színháztermet.

D’Estaing szárnysegédje, Perseval jelt ad, és a kürtös rohamot fúj.

Hogy ki ellen intéznek rohamot? A képzelt ellenség ellen.

A nép ellen.

A francia fülnek oly kedves kürtszó egy csapásra csatatérre változtatta a díszes termet; ellenségnek pedig ott voltak a szép hölgyek, akik a páholyokból nézték a szívüknek oly kedves látványt.

Felharsant a csatakiáltás: „Rohamra!”, és megkezdődött a páholyok ostroma. Ami igaz, az igaz: az ostromlók vajmi kevésbé voltak rémisztők, és az ostromlottak odanyújtották nekik a kezüket, hogy segítsenek.

A flandriai ezred egyik gránátosa ért fel elsőnek az erkélyre. Perseval kitüntetés gyanánt átadta neki a kabáthajtókáját díszítő keresztet. (Szirom formájú kereszt volt, igazából alig-alig hasonlított keresztre.)

Osztrák színekben gyalázták a nemzetiszínű kokárdát. És hiába nyomta el az ostromlók rivalgása és a trombitazaj a sértő kiáltásokat, az odakint fülelő nép meghallotta, és előbb megdöbbsent, aztán felháborodott.

Megtudták a téren, aztán a környező utcákban is, hogy fekete kokárda került a fehér helyébe, a kék-fehér-piros kokárdát pedig lábbal tiporták.

Megtudták, hogy egy bátor nemzetőrtsízt a fenyegetés ellenére sem volt hajlandó levenni a kék-fehér-piros kokárdát, és ezért súlyosan megsebesítették, mégpedig a király lakosztályában.

Még azt is mondogatták, hogy egy tiszt szomorúan, mozdulatlanul állt a cirkuszporonddá átalakított hatalmas terem ajtajában, ahol őrjögve tomboltak a többiek; nem tudván szembe-szegülni a többség mindent elsőprő akaratával, magára vállalta a mások bűneit, esküjéhez hű katona lévén átérezte a felelősséget mindazokért a szertelenségekért, amelyeket a hadsereget képviselő flandriai ezred tisztjei elkövettek e gyászos napon; de senki sem mondta annak a férfinak a nevét, ki bölcs maradt a bolondok között, és ha mondták volna is, senki sem hitte volna, hogy éppen Charny grófot, a királynéért halni kész kegyencet bántja a legjobban, amit a felséges asszony elkövetett.

A királyné elbűvölve, elragadtatva tért meg lakosztályába.

Hamarosan ostrom alá vette őt az udvaroncok és a hízelgők serege.

- Most láthatja, felség, micsoda szellem uralkodik a csapatainál - mondogatták neki. - Most láthatja, hogy a lázadás eszméjétől megfertőzött népi csürhe szembeszállhat-e a monarchista eszmékért hevülő szilaj francia katonákkal.

A királyné titkos vágyainak adtak hangot, nem csoda hát, hogy Mária Antónia hagyta, hogy elringassák e szép szavak, és fel se tűnt neki, hogy Charny távol maradt.

Lassan elcsitult a lárma; elnyomta a fáradtság a duhaj vedégsereget. Aznap a király is megjelent a királyné esti fogadásán, és eme mély bölcsességről tanúskodó megjegyzést tette:

- Holnap majd elvállik.

Kár volt e bölcs szavakért! Mindenki józan tanácsot olvasott volna ki belőle, de a királynében csak a konokság és dac már-már elszunnyadó lángját élesztette fel.

„Igen, igen - mondta magában, amikor egyedül maradt -, a tűz, amely ma este fellobbant a palotában, éjszaka elterjed majd Versailles-ban, és holnapra egész Franciaországot lángba borítja. Azokat a katonákat, azokat a tiszteket, akik ma este bizonyítékát adták irántam való forró odaadásuknak, holnap már a nemzet árulóinak fogják nevezni. A haza gyilkosainak fogják bélyegezni a legkiválóbb arisztokratákat, holnaptól Pitt és Coburg ügynökei és bérencei lesznek, a hatalom csatlósai, barbárok, vademberek.

A Grève téri lámpavason szeretnék látni mindazokat, akik kitűzték a fekete kokárdát.

Legszívesebben kést, lándzsát döfnének mindazokba, akik lelkesen azt kiáltották, hogy éljen a királyné.

És én, én, csakis én tehetek majd róla, ha ez bekövetkezik. Én okozom majd halálát oly sok bátor hívemnek, én, a sérthetetlen királyné. A közelemben levőket képmutatásból megkímélik, de a többiekre lesújt a gyűlöletük.

Ó, nem! Inkább mindent magamra vállallok, csak ne vádolhassanak gyávasággal, és azzal, hogy háládatlan vagyok a még megmaradt barátaim iránt. Én értem történt minden, magamra kell hát vonnom a csőcselék gyűlöletét... Majd elvállik, meddig merészkednek, elvállik, hogy felcsap-e a trónusig a piszkos áradat.”

Hagymázos gondolatok közt hanykolódott a királyné, és végül gyászos következményekkel járó elhatározásra jutott.

Másnapra sokan bánták már, amit tettek, és nagy volt a zúgolódás.

Lesunytt fejjel, sandán pislogva jött a nemzetőrség, amely nemrég kapta meg zászlait a királynétól, jött a nemzetőrség, hogy köszönetet mondjon a királynénak.

Lesírt a küldöttség tagjairól, hogy egy cseppet se tetszik nekik, ami történt, sőt nagyon is helytelenítenék, ha volna hozzá bátorságuk. Ott voltak a menetben, amely üdvözölte a flandriai ezred jövetelét; meghívást kaptak a díszlakomára, és el is fogadták a meghívást. Inkább polgárok, mintsem katonák lévén próbáltak is tiltakozni a dáridó közben, de lehurrogták őket.

Másnap, amikor telve keserőséggel a palotába vonultak, hogy köszönetet mondjanak a királynénak, nagy tömeg kísérte őket.

A súlyos körülmények jelentőséget adtak a ceremóniának.

Most aztán mindkét fél számára kiderül, hogy kivel van dolga.

A megbotránkoztatott, vérig sértett néppel szemben felsorakoztak a tisztek, akik előző nap olyan menthetetlenül lejáratták magukat. A tisztek feszülten várták, kiáll-e mellettük a királyné, a nép pedig kíváncsian leste, mi lesz a kastélybeliek első hivatalos megnyilatkozása.

Az ellenforradalom teljes súlya a királyné vállára nehezedett.

Még lett volna rá lehetősége, hogy elhárítsa a szörnyű felelősséget, elhárítsa a balsorsot.

De ő, kevély fajtájának legkevélyebbike, körbehordozta magabiztos tekintetét a barátokon és ellenségeken, és csengő hangon e szavakat intézte a nemzetőrség tisztjeihez:

- Uraim! Öröömre szolgál, hogy átadhattam maguknak a zászlaikat. Kívánom, hogy a nemzet és a hadsereg éppúgy szeresse a királyt, mint ahogy mi szeretjük a nemzetet és a hadsereget. *El voltam ragadtatva attól, ami tegnap történt.*

Az utolsó szavak hallatára, melyeket még erősen meg is nyomott, a tömeg felmorajlott, a tisztek pedig üdvivalgásban törtek ki.

- Kiállt mellettünk - mondták emezek.

- Elárult bennünket - mondták amazok.

Tehát október elsejének végzetes estéje nem a véletlen műve volt! Tehát a királyné nem bánja, ami tegnap történt, nem érez lelkiismeret-furdalást miatta!

Sőt, nemhogy nem bánja: el van ragadtatva tőle!

A tisztek egy csoportjával álló Charny mély fájdalommal hallgatta a testőrök dárídójának igazolását... mit igazolását!... felmagasztalását.

A királyné tekintete végigsiklott a tömegen, és egy pillanatra megállt a szeretett férfi orcáján. Találkozott a tekintetük; a királynée mintha ezt kérdezte volna:

„Ugye, bátor voltam?”

„Ó, asszonyom! Ez nem bátorság volt, hanem bolondság” - felelte a gróf komor tekintete.

Beavatkoznak a nők

A versailles-i udvar lovagjai hősködéssel bősztítették a népet.

Párizs népe felvonultatta a maga lovagjait az udvar ellen, csak hogy azok a lovagok toprongyosak voltak, gyalog száguldoztak a város utcáin; kezük kardot vagy pisztolyt markolt, és üres volt a zsebük, üres volt a hasuk.

Versailles-ban többet ittak a kelletténél, Párizsban kevesebbet ettek a kelletténél.

Versailles-ban az okozta a bajt, hogy túl sok bor került az asztalokra.

Párizsban meg az, hogy nem került elegendő liszt a pékségekbe.

Hihetetlen vakság! Ma már szánakozva mosolyog rajta, aki csak jártas a politikában. (Igaz, azóta jó néhány trón omlott össze a szemünk láttára.)

Ellenforradalmat csinálni, és harcra ingerelni kiéhezett embereket!

Dőreség! - mond ítéletet a materialista filozófiával felvértezett történelem: nincs ádázabb ellenfél, mint a korgó gyomrú nép.

Pedig hát nem lett volna nehéz kenyeret adni a népnek, és akkor talán nem keltett volna olyan felzúdulást a versailles-i lakoma.

De nem jött liszt a Corbeilből. Hiszen olyan messze esik a Corbeil Versailles-tól! Van az egy-napi járóföld is. Ugyan ki gondolt volna hát a Corbeilra a király vagy a királyné környezetéből?

Az udvar feledékenysége miatt Párizsba beköltözött az éhínség, e rémisztő szellem, mely nehezen alszik el, de annál könnyebben felébred. Ott fülel minden utcasarkon, csavargókból és gonosztevőkből toboroz kíséretet magának, vészjóslóan leskelődik a gazdagok és a tisztségviselők ablakánál.

A férfiak még emlékeznek rá, hogy mennyi vért követelt a lázadás, emlékeznek a Bastille-ra, emlékeznek Foullonra, Berthier-re, Flesselles-re; nem akarják, hogy újra gyilkosnak nevezzék őket; várnak hát.

De a nők, akik eddig csak a szenvedésből vették ki részüket, a nők, akik szenvednek, szenvednek háromszorosan is - a gyerek miatt, aki nem érti, miért kell éheznie, és sírva kérdi: „Anyám, miért nem adsz kenyeret?”; a férj miatt, aki reggel hallgatagon és mogorván megy el hazulról, és még hallgatagabb és mogorvább este, amikor hazatér; és maguk miatt, hiszen nincs nagyobb fájdalom számukra, mint átérezni gyermekeik és férjük szenvedését - a nők égnék a vágytól, hogy megfizessenek, a nők a maguk módján akarják szolgálni a hazát.

Végtére nők műve volt, ami október elsején Versailles-ban történt!

Válaszképp a nők műve lesz a párizsi október ötödike.

Gilbert és Billot a Palais-Royalban voltak, a Foy kávéházban. Egyszer csak nyílik a kávéház ajtaja, beviharzik egy nő, és izgatottan jelenti, hogy nagy veszély van: bejöttek Párizsba a versailles-i fehér és fekete kokárdás urak.

Charny azt mondta egyszer a királynénak: „Akkor lesz baj, ha a nők is beavatkoznak.”

Gilbert-nek ugyanez volt a véleménye.

Látva, hogy már a nők is beavatkoznak, Billot-hoz fordult, és csak annyit mondott:

- Menjünk a városházára!

A Billot, Gilbert és Pitou közt lezajlott beszélgetés óta (minek következtében Pitou visszament Villers-Cotterets-ba Sébastiennel), Billot a doktor első szavára, egyetlen mozdulatára, jelére engedelmeskedett, mivel meggyőződött róla, hogy ő az erő, de Gilbert az ész.

Kisiettek a kávéházból, átvágtak a Palais-Royal parkján, elhaladtak a szökőkutak mellett, és hamarosan kiértek a Saint-Honoré utcára.

A vásárcsarnok közelében, a Bourdonnais utca sarkán hirtelen szembetalálkoztak egy doboló lánnyal.

Gilbert csodálkozva megtorpant.

- Hát ez mi? - kérdezte.

- Láthatja, doktor - válaszolt Billot. - Egy szép lány veri a dobot, és én mondom, hogy egész ügyesen csinálja.

- Biztosan elvesztett valamit - mondta egy járókelő.

- Ej, de sápadt szegény! - jegyezte meg Billot.

- Kérdezze meg tőle, miért dobol! - szólt Gilbert.

- Hé! Szép leányzó! Miért püföli azt a dobot? - kérdezte Billot.

- Mert éhes vagyok - válaszolta éles, de gyöngye hangon a lány.

Azzal a dobot pergetve továbbment.

- Haj, haj! Ebből nagy baj lesz - mondta Gilbert. Jobban szemügyre vette a doboló lány nyomában haladó nőket.

Sápadtak voltak és elgyötörtek, a lépteik bizonytalanok.

Volt köztük, aki harminc órája nem evett.

Kiáltások röppentek föl a menetből, gyenge, de annál fenyegetőbb kiáltások, mert érezni lehetett, hogy az éhezés vette el a nők hangjának erejét.

- Versailles-ba! - kiáltozták. - Menjünk Versailles-ba!

És amerre csak elhaladtak, hívták a házak küszöbén meg az ablakokban álldogáló nőket, hogy tartsanak velük.

Arra jött egy hintó: *két hölgy* ült benne. Kidugták a fejüket az ablakon, és kacajra fakadtak.

Az asszonyok menete megtorpant. Vagy két tucat nő odaszaladt a hintóhoz, kirángatták a két hölgyet, néhány csattanós pofonnal megtörték ellenállásukat, és kényszerítették őket, hogy csatlakozzanak a menethez.

A nők lassan haladtak, gyakran meg-megálltak a toborzás végett. Egy férfi bandukolt mögöttük, mindkét kezét a zsebébe süllyesztette.

Vékony arcú, sápadt, ösztövé ember volt, fekete térdnadrágot és mellényt, piszkosszürke frakkot viselt, gyűrött háromszögletű kalap volt a fejébe csapva.

Hosszú kard verdeste vékony, de izmos lábszárát.

Bozontos szemöldökét összevonva ide-oda vágott a tekintetével; semmi nem kerülte el éber figyelmét.

- Hohó! - kiáltott Billot. - De hisz én ismerem ezt a fickót! Ott volt mindenütt, ahol csak történt valami.

- Ó Maillard, a törvényszolga - mondta Gilbert.

- Ej, hát persze! Ő egyensúlyozott azon a pallón a Bastille-nál. Ügyesebb volt, mint én, mert ő nem esett bele az árokba.

Maillard a nőekkel együtt eltűnt az utca fordulójánál.

Billot szívesen követte volna a példáját, és a nők nyomába szegődött volna, de Gilbert magával vonszolta a városháza felé.

Biztos volt benne, hogy akár férfiak tüntetnek, akár nők, végül úgyis a városházához mennek. Nem követte hát a folyó kanyargását, hanem egyenesen a torkolathoz sietett.

A városházán tudták, hogy mi zajlik Párizsban. De nemigen törődtek vele. Egy nőnek arra szottyant kedve, hogy dobot pergessen? Istenem! egy kicsit előbbre hozta a farsangot.

Csak akkor fogták fel, hogy milyen súlyos a helyzet, amikor a dobos nyomában megjelent kétháromezer nő a téren, és a percről percre gyarapodó asszonysereg segédcsapataként majd ugyanannyi férfi, és a férfiak - alattomban gyilkos fegyverüket szorongatva - sunyin mosolyogva lesték, hogy mire készülnek a nők, tudván tudva, hogy a hatóságnak nem lesz ereje hozzá, hogy megakadályozza a népharag kitörését, és ahhoz se lesz ereje, hogy megtorolja az újabb galád tettet.

Azért mosolyogtak a férfiak, mert örültek, hogy a gyengébb nem megteszi helyettük, amit ők már nem merészeltek volna.

Fél óra se telt belé, és tízezer nő gyűlt össze a Grève téren.

Az asszonyságok, úgy ítélve, hogy már elegenden vannak, csípőre tették a kezüket, és nagy tanácskozásba fogtak.

A tanácskozás egy csöppet sem volt békés hangulatú, lévén a tanácskozók java része kapusnő meg vásártéri kofa meg utcalány. Sokan közülük királypártiak voltak, és nemhogy ártani akartak volna a királynak és a királynénak, hanem egyenesen tűzbe mentek volna értük. Tán még a Szajna szigetén levő Notre-Dame néma tornyaiban is hallani lehetett a heves eszmecserét, ama tornyokban, melyek sokat láttak ugyan az elmúlt évszázadokban, de most felkészülhettek rá, hogy különbeket is látnak majd az elkövetkező néhány esztendőben.

Íme, mire jutottak a tanácskozók:

„Ugyan gyűjtsuk már fel a városházát, ahol azért gyártják a sok fene papírt, hogy nekünk ne legyen meg a betevő falatunk!”

A városházán éppen akkor tárgyalták egy súlycsonkító pék ügyét.

Nem kétséges, hogy minél drágább a kenyér, annál hasznosabb az efféle furfang, csak az a baj, hogy minél jövedelmezőbb, annál veszélyesebb.

Bizonyíték erre, hogy a lámpavas hívei új kötéllel várták a péket.

A városháza őrsége mindenáron meg akarta menteni a boldogtalant, és evégből minden erejét mozgósította. Csakhogy egy idő óta - mint láttuk - bármily dicséretes volt is az őrség emberbaráti buzgalma, vajmi kevésbé volt eredményes.

A nők megrohanták az őrséget, szétszórták, beözönlöttek a városházára, és kezdődött a hadd-elhadd.

A nők a Szajnába akartak hajigálni mindent, ami csak a kezük ügyébe került, kivéve a bajosan mozdítható dolgokat: azokat majd a helyszínen elégetik.

Vagyis az embereket a vízbe, a többi hadd égjen!

Nagy munka várt rájuk.

A városháza igencsak zsúfolva volt.

Először is ott volt vagy háromszáz elektor.

Ott voltak az előjárók.

Ott voltak a többi tisztségviselők.

- Sokáig fog tartani, mire ezeket mind a vízbe dobjuk - mondta egy józan gondolkozású asszony, akinek nyilván drága volt az ideje.

- Megérdemlik, nem? - csattant fel egy másik nő.

- Én csak azt mondom, hogy sokáig fog tartani.

- Hát akkor égessük el őket is, az lesz a legegyszerűbb - javasolta egy hang.

Máris szaladtak, hogy fáklyát, tűzszerszámot kerítsenek, a többiek pedig - hogy addig is elfoglalják magukat - nekiláttak, hogy felakasszanak egy papot, név szerint Lefèvre d'Ormesson abbét.

Szerencse, hogy a szürke frakkos férfi ott volt a közelben. Elvágja a kötelet, az abbé tizenhét láb magasból a földre zuhan, kifecamítja a bokáját, és a nők hahotájától kísérvé elsántikál.

Az abbé örült, hogy így alakult a sorsa, ugyanis már égtek a fáklyák, a gyújtogatók már odatartották a fáklyákat az iratokhoz; még tíz perc, és minden lángba borul.

De a szürkefrakkos odaront, kitepi a nők kezéből az égő fáklyákat és fahasábokat; a nők persze nem akarják hagyni; a férfi fáklyával csépli őket, és miközben a szoknyák lángra kapnak, ő gyorsan eloltja a fellobbanó papírmáglyát.

Ki ez a férfi, és hogy mer szembeszállni tízezer őrző embertársa szörnyű akaratával?

Miért tűrnék el, hogy átvegye a parancsnokságot? Lefèvre abbét csak félig sikerült felakasztani, no, majd őt teljesen felakasztják, mivel nem lesz, aki elvágja a kötelet.

E gondolatmenet végére érve felzeng az ádáz kórus, halállal fenyegeti a vakmerőt, és a fenyegetés után nem késlekednek a tettek.

A nők körülveszik a szürke frakkos férfit, és kötelet vetnek a nyakára.

Billot odarohan. Ugyanazt a szívességet teszi meg Maillard-nak, amit Maillard megtett az abbénak.

Belecsimpaszkodik a kötélbe, és darabokra vágja egy borotvaéles késsel, melyet e pillanatban kötélvagdálásra használ bivalyerős tulajdonosa, de nem kétséges, hogy ha szükség lenne rá, habozás nélkül másra is használná.

Billot, miközben buzgón vagdalja a kötelet, azt kiabálja:

- Ej, ti szerencsétlenek! Hát nem ismeritek meg a Bastille egyik hőst? Ő vette át a kapitulációs levelet, amikor én beestem az árokba arról a nyavalyás pallóról. Nem ismeritek meg Maillard-t?

A híres név hallatára lehanyatlanak a kezek. A nők egymásra néznek, megtörlik a homlokukat.

Hát igen: olyan kemény munkát végeztek, hogy beleizzadtak, ha október van is.

- A Bastille egyik hőse! A tetejébe maga Maillard! Maillard, a törvényszolga. Éljen Maillard!

A fenyegetés éltetésbe csap át; ölelgetik Maillard-t; mindenki azt kiáltja:

- Éljen Maillard!

Maillard megszorítja Billot kezét, és mélyen a szemébe néz.

A kézszorítás azt jelenti: „Barátok vagyunk.”

A tekintet azt jelenti: „Számíthatsz rám, ha úgy hozza a sors.”

A nők most már alávetik magukat Maillard akaratának, annál is inkább, mivel van egy kis lelkiismeret-furdalásuk, amiért az imént mostohán bántak vele.

Maillard ismeri a dürgést; tudja, hogy a külvárosok népe egykettőre megdühödik, de ha értenek a nyelvükön, hamar le lehet csillapítani.

És ő tudja, hogyan kell beszélni velük - ha ugyan lehetőséget adnak az embernek, hogy beszéljen.

Most itt a lehetőség: csend támad Maillard körül.

Maillard nem akarja, hogy a párizsiak lerombolják a városházát, azaz az egyetlen hatóságot, amely védelmezi őket, nem akarja, hogy megsemmisítsék az anyakönyveket, amelyek bizonyítják, hogy nem mind fattyú, aki a nép gyermeke.

Maillard átható hangjának, választékos, csúfondáros beszédének megvan a hatása.

Most már senkit sem akarnak megölni, semmit sem akarnak felgyújtani.

Viszont el akarnak menni Versailles-ba.

Ott van minden baj forrása, ott dárdóznak, miközben Párizs éhezik. Versailles emészt el mindent. Párizsban azért kevés a gabona meg a liszt, mert a rakományokat nem teszik le Párizsban, hanem a Corbeilből egyenesen Versailles-ba viszik.

Más lenne a helyzet, ha a *pék*, a *pékné* meg a *kis pékinas* Párizsban lenne.

Ezekkel a csúfnevekkel illetik a királyt, a királynét meg a trónörököst, a nép kenyéradó gazdáit.

Irány Versailles!

És ha már a nők igazi sereget alkotnak, ha már van puskájuk, ágyújuk, lőporuk - és akinek se puskája, se lőpora, annak van lándzsája vagy vasvillája -, akkor tábornok is kell nekik.

Elvégre a nemzetőrségnek is van tábornoka!

A férfiak tábornoka La Fayette.

A nők tábornoka legyen Maillard!

La Fayette azoknak a semmirekellő gránátosoknak a vezére, akik úgy viselkednek, mintha egy tartalék hadsereg katonái volnának: semmit se csinálnak, pedig van bőven tennivaló.

Maillard lesz a tevékeny sereg vezére.

Maillard nagy komolyan, habozás nélkül vállalja.

Mostantól ő a párizsi nők vezére.

A hadjárat rövid lesz, de sorsdöntő.

Maillard mint tábornok

Maillard egy igazi hadsereg parancsnoka lett.

E hadseregnek voltak ágyúi, igaz, talp meg kerék nélkül, de sebaj: kordékra tették őket.

Voltak puskái, igaz, soknak hiányzott a kakasa meg az ütőszege, de mindnek megvolt a szuronya.

Volt rengeteg más fegyvere, igaz, otromba jószág valahány, de akkor is csak fegyver.

Volt puskapora, teli voltak vele zsebkendők, sipkák, zsebek, és az eleven löportartók közt égő kanóccal sétálgattak a pattantyúsok.

Mennyei csoda volt, hogy nem repült a levegőbe az egész armádia.

Maillard ismeri a serege hangulatát. Tudja, hogy hasztalan próbálna győzködni velük, hogy maradjanak a téren vagy legalább Párizsban; egyetlen dolgot tehet, azt, hogy Versailles-ba vezeti őket, és ott igyekszik elérni, hogy minél kisebb bajt okozzanak.

És Maillard-ban van elég erő, hogy véghezvigye e nehéz, sőt hősi tettet.

Maillard odamegy ahhoz a lányhoz, aki a dobot pergetve a városházához vezette a nők menetét. A lány már nem bírja tartani a dobot: szédeleg az éhségtől. Elnyúlik a földön, fejét egy sarokkőnek támasztja.

Kemény vánkos... éhség vánkosa.

Maillard elveszi tőle a dobot, megkérdi, hogy hívják. Madeleine Chambry a neve. Templomi fafaragó volt. De ugyan kinek van gondja rá, hogy szép bútorokkal, szobrokkal, féldombor-művekkel ékesítse a templomokat, mint a tizenötödik században?

Az éhhalál fenyegette, elment hát virágárusnak a Palais-Royalba.

De ugyan ki vásárol virágot, ha kenyérre sincs pénze? A virágok csillagok a béke és a bőség világának égboltozatán, de a viharok és a forradalmak szele elhervasztja őket.

Madeleine Chambry - hogy már senkinek nem volt szüksége szép faragványaira, se rózsára, jázminra, liliomra -, Madeleine Chambry éhségriadót dobolt.

Őneki is velük kell mennie Versailles-ba, s mert nem bírja el a lába, kordén viszik.

Versailles-ban tizenegy társával bebocsátást kér a palotába; ő lesz a szószóló, ő fogja képviselni a többi éhezők ügyét a király előtt.

Lelkesen elfogadták Maillard emez indítványát.

Lám, Maillard-nak máris sikerült lelohasztani az ellenséges indulatokat.

Igazából nem is tudták, miért akartak Versailles-ba menni, és hogy mit akartak ott csinálni.

Most már tudják: azért mennek Versailles-ba, hogy egy tizenkét tagú küldöttség Madeleine Chambryval az élen *az éhség nevében* arra kérje a királyt, hogy segítse meg a népet.

Mintegy hétezer nő indul a rakparton Versailles felé.

A Tuilériákhoz érve nagy kiáltozás támad.

Maillard felhág egy kerékvetőre, hogy az egész sereg hallja, amit mond.

- Mit akartok? - kérdi.
- Át akarunk menni a Tuilériákra.
- Az lehetetlen - mondja Maillard.
- Miért? - kiáltja hétezer hang.
- Azért, mert a Tuilériák kertje és palotája a királyé, és ha a király engedélye nélkül végigvonulunk rajta, megsértjük a királyt, mi több, nemcsak a király személye ellen, hanem valamennyiünk szabadsága ellen követünk el merényletet.
- No jó - mondták az asszonyok -, akkor kérj engedélyt a svájctól!

Maillard odament a svájci gárdistához, és kalapját levéve így szólt hozzá:

- Kérem, barátom, engedje meg, hogy a hölgyek áthaladjanak a Tuilériákra. Ígérem, nem megyünk be az épületbe, és nem teszünk kárt a fáknak és a virágokban.

Válasz gyanánt a svájci kirántja hosszú kardját, és Maillard-ra ront.

Maillard is kardot ránt - az ő kardja vagy másfél arasszal rövidebb - és kivédi a vágást. Miközben a két férfi hevesen tusázik, egy nő odalép, és úgy fejbe kólintja egy seprűnyéllel a gárdistát, hogy az menten összeesik.

Maillard visszateszi hüvelyébe a kardját, hóna alá csapja a svájci kardját meg a nő fegyverét, felveszi a földről háromszögletű kalapját, mely leesett a fejéről a nagy vagdalkozás közben, a fejébe nyomja, aztán belép a Tuilériák kapuján.

A sereg áthalad a parkon; semmiben nem tesznek kárt, ahogy Maillard megígérte.

Hagyjuk most magukra őket (egyelőre a sèvres-i úton vonulnak, később majd két csapattá válnak), és lássuk, mi történt Párizsban!

A nők, mint emlékeztetés, felakasztották Lefèvre abbét és Maillard-t, és nekikészültek, hogy megfojtsák az elektorokat, felgyűjtsák a városházát, és e ténykedésük némi lármával járt.

A láрма a legtávolabbi külvárosokba is elhallatszott, és eljutott La Fayette fülébe is.

A nemzetőrség parancsnoka aznap seregszemléfélét tartott a Mars-mezőn, kora reggeltől nyeregben volt.

A korabeli gúnyrajzok kentaurnak ábrázolták La Fayette-et. Csakugyan valósággal összenőtt azzal a bizonyos híres-nevezetes fehér lóval. A forradalom kitörése óta alig szállt le róla: úgy beszélt, evett, parancsolt.

Gyakran úgy is aludt, lóháton.

Így aztán, ha rendes ágyban alhatott, igen jól aludt.

A városháza előtt találkozott Gilbert-rel, aki épp egy pompás telivér nyergébe pattant. A doktor Versailles-ba indult, hogy figyelmeztesse a királyt a fenyegető veszélyre, és felajánlja szolgálatait.

Néhány szóval beszámolt róla, hogy mi történt.

Aztán ki-ki ment a dolga után.

La Fayette a városházára.

Gilbert Versailles-ba.

Csak hogy mivel a nők a Szajna jobb partján meneteltek, ő átment a hídon a bal partra.

A városháza előtti tér most férfiakkal népesült be.

E férfiak fizetett vagy önkéntes nemzetőrök voltak, javarészt régi királyi gárdisták, akik átállván a nép soraiba, elvesztették kiváltságaikat, melyek örökletesek voltak a testőrség és a svájci gárda körében.

A nők zshivaja után most kürtzengéstől, dobpergéstől volt hangos a tér.

La Fayette átvágott a sokaságon, a lépcső tövében kiszállt a nyeregből, és nem törődve se az éljenzéssel, se a szórványos fenyegetéssel, amellyel a megjelenését fogadták, besietett egy irodai helyiségbe, és levelet kezdett diktálni a királynak a délelőtti forrongásról.

A hatodik sort mondta tollba, amikor kivágódott az ajtó.

La Fayette felnézett. A gránátosok egy küldöttsége kért kihallgatást a tábornoktól.

La Fayette intett a küldöttségnek, hogy bejöhet.

Belépett a gránátosok küldöttsége.

A szóvivőjük megállt az asztal előtt.

- Tábornok úr! - szólt határozott hangon. - Tíz gránátos század képviselőjében jöttünk. Meggyőződésünk, hogy maga nem áruló, de az is meggyőződésünk, hogy a kormány elárul bennünket. Ezt nem tűrjük tovább. Nem vagyunk hajlandók nők ellen fordítani a szuronyunkat, nők ellen, akik kenyeret kérnek tőlünk. Nem tudom, hogy a hadtápparancsnokság lop-e vagy csak tehetetlen, de akár tolvaj, akár tehetetlen, le kell váltani. A nép nyomorog, és Versailles-ban van a bajok gyökere. Párizsba kell hozni a királyt, le kell számolni a flandriai ezreddel és a királyi testőrséggel, mindazokkal, akik arra vetemedtek, hogy megtiporják a nemzeti kokárdát. Ha a királynak nincs ereje hozzá, hogy viselje a koronát, hát tegye le, majd megkoronázzuk a fiát. Régenstanácsot alakítunk, és minden jobbra fordul.

La Fayette elámul. Látott lázadásokat, gyilkosságokat, de most először csap az arcába a forradalom lehelete.

Megdöbbsenti, hogy a nép úgy véli: meglehet a király nélkül is; elképeszti ez az eshetőség.

- Hogy értsem ezt? - kiáltja. - Csak nem az a tervük, hogy nekitámadjanak a királynak, és arra kényszerítsék, hogy ellenünk forduljon?

- Tábornok úr! - felel a gránátosok szószólója. - Mi szeretjük és tiszteljük a királyt, nagyon zokon vennénk, ha hátat fordítana nekünk, mert nagyon szeretjük őt. De ha minden kötél szakad, ott van a trónörökös.

- Uraim, uraim, ne heveskedjenek! - mondja La Fayette. - Most már a koronát támadják, és azt nem tűrhetem.

- Az utolsó csepp vérünket is odaadnánk magáért, tábornok úr - hajolt meg a nemzetőr. - De a nép szenved, a bajok gyökere Versailles-ban van, Párizsba kell hát hozni a királyt, ez a nép akarata.

La Fayette látja, hogy most már a saját életét is kockára kell tennie. És ő sosem hátrált meg a veszély elől.

Kimegy a tér közepére, és beszédet akar intézni a néphez, de a hangját elnyomják a „Versailles-ba! Versailles-ba!” kiáltások.

Hirtelen moraj támad a Vannerie utca felől. Bailly közeledik a városházához.

Bailly láttára a sokaság még hangosabban zúgja: „Versailles-ba! Versailles-ba!... Kenyeret! Kenyeret!”

La Fayette ott áll egyedül a tömegben, érzi, hogy mindjárt elsodorja az emberáradat.

Mint a hajótörött, ki meglát egy sziklazátonyt, minden erejét összeszedi, és nagy nehezen odaevickél a lovához.

Nyeregbe pattan, és megpróbál a lépcső felé oldalazni, de el van zárva az út, eleven fal magasodik közte és a városháza közt.

- Teringettét! Velünk kell maradnia, tábornok úr - kiáltják körülötte.

És közben tovább zúg a jelszó: „Versailles-ba! Versailles-ba!”

La Fayette nem tudja, mitévő legyen. No, igen, ha elmegy Versailles-ba, hasznára lehet a királynak, csak az a kérdés, hogy ura lesz-e a tömegnek, mely Versailles-ba sodorja. Meg tudja-e majd fékezni ezeket az embereket, akiknek a szorításában most valósággal fulladozik?

Ekkor egy férfi lép ki a városháza kapuján, lemegy a lépcsőn, és utat vágva a tömegben, odacsörtet La Fayette-hez egy levéllel a kezében.

Az elnyűhetetlen Billot az.

- Tessék, tábornok úr - szól -, a Háromszázak küldik.

Háromszázaknak nevezték az elektorokat.

La Fayette feltöri a pecsétet, és megpróbálja magában elolvasni a levelet, de sok ezer hang harsan:

- Halljuk a levelet!

La Fayette kénytelen hát felolvasni. Felemeli a kezét, csendet int. És varázsütésre elnémul a lárma, mindenki hallja a levél minden szavát:

„Tekintettel a körülményekre és a nép akaratára, valamint arra, hogy a főparancsnok úr hasonló értelmű *nyilatkozatot tett*, az elektorok tanácsa úgy döntött, hogy engedélyt, sőt utasítást ad a főparancsnok úrnak, hogy Versailles-ba utazzon.

A Város négy biztost ad kíséretéül.”

Szegény La Fayette semmiféle *nyilatkozatot* nem tett az elektor urak előtt, de azok úgy gondolták, hogy nem árt, ha ráhárítják a felelősség egy részét azért, ami szükségképpen bekövetkezik. A nép viszont azt hitte, hogy La Fayette csakugyan *nyilatkozott*, és mivel a levél tanúsága szerint a véleménye összhangban volt a nép akaratával, a nép azt kiáltotta:

- Éljen La Fayette!

Akkor La Fayette sápadtan így válaszolt:

- Versailles-ba!

Az útnak induló tizenötezres férfisereg nem volt olyan lármás, mint a nők előhada, de annál félelmetesebb volt az elszántsága.

A két sereg egyesül majd Versailles-ban, és arra fogják kérni a királyt, hogy juttasson nekik néhány morzsát a testőrök október elsejei lakomájának maradékából.

21 Versailles

Versailles-ban szokás szerint fogalmuk se volt róla, hogy mi zajlik Párizsban.

Az október elsejei lakoma óta - amely, mint emlékezetes, elragadtatással töltötte el a királynét - a királyné pihent.

Volt hadserege, voltak odaadó alattvalói; számba vette ellenségeit, és harcra vágyott.

Hiszen meg kell bosszulnia július 14-ét. Hiszen el kell feledtetnie az udvarral és önmagával is a király párizsi útját, és azt, hogy őfelsége kék-fehér-piros kokárdával a kalapján jött vissza Párizsból.

A boldogtalan! Nem gondolta volna, hogy hamarosan ő is utazni kényszerül.

A Charnyval való vitája óta nem beszélt a férfival. Már korábban is csak akkor nézett rá, ha nem kerülhette el, hogy megbízást vagy utasítást adjon neki. (Andrée-t viszont elhalmozta a régi barátság jeleivel.)

Nem a Charny családot fosztotta meg kegyeitől, hiszen annak a napnak a reggelén, amelyen a párizsiak Versailles-ba vonultak, barátságosan beszélgetett Georges-zsal, a középső Charny fivérrel, aki Olivier-val ellentétben olyan harcias tanácsokat adott a királynénak, amikor hírül vették a Bastille bevételét.

Kilenc óra felé járt, amikor a fiatal tiszt átvágott az előcsarnokon, hogy jelentse a vadász-mesternek, hogy a király vadászni készül. Mária Antónia a kápolnából, a miséről jövet megpillantotta őt, és odaszólította magához.

- Hova szalad, uram? - kérdezte a lakosztálya felé sétálva.

- Csak addig futottam, míg meg nem láttam felségedet - válaszolta Georges -, de amint megláttam, meg is álltam, és alázattal vártam, hogy felséged méltóztatik-e megszólítani.

- De ez ugye, nem akadályozza meg benne, hogy válaszoljon a kérdésemre, és megmondja, hogy hová szaladt?

- Szolgálatban vagyok, asszonyom. Őfelsége a vadászmesterhez küldött, hogy tájékozódjam, melyik vadásztanya az úti cél.

- Ó! A király ma is vadászni megy - mondta a királyné, és a Párizs felől gyülekező nagy szürke felhőkre nézett. - Rosszul teszi, mert elromlik az idő. Igaz, Andrée?

- Igaz, asszonyom - válaszolt szórakozottan Andrée.

- És magának mi a véleménye, uram?

- Szerintem is rossz idő lesz, de hát a királynak ez az akarata.

- Hát akkor legyen meg a király akarata erdőn, mezőn! - mondta azzal a természetes jókedvvel a királyné, amelytől se a lelki bánat, se az államügyek gondja nem tudta megfosztani. Halkan azt mondta Andrée-nak: - Legalább ennyi öröme legyen! - Ismét Georges-hoz fordult: - Megmondaná, uram, hogy merrefelé vadászik a király?

- A meudoni erdőben, asszonyom.

- Jól van. Kísérje el, és vigyázzon rá!

Ebben a pillanatban lépett be Charny gróf. Kedvesen rámosolygott Andrée-ra, és fejét felvetve nagy merészen így szólt a királynéhez:

- Erre az intelmre nem most, a király kedvtelése közben kell emlékeznie az öcsémnek, hanem majd a veszély óráiban.

Mária Antónia megremegett.

- Ez a megjegyzés igazán Olivier de Charny grófra vall - mondta megvetően lebiggyesztve az ajkát.

- Miért, asszonyom? - kérdezte Charny tiszteletteljesen.

- Azért, uram, mert maga vészmadár - felelte gorombán a királyné.

Andrée elsápadt, látva, hogy a gróf elsápad.

Charny némán meghajolt.

Aztán felesége kérdő tekintetét látva mégiscsak válaszolt:

- Nagy szomorúság nekem, hogy *már* nem tudom, hogyan kell beszélni a királynéval, ha az ember nem akarja megsérteni.

Úgy megnyomta a *már*-t, ahogy az ügyes színész szokta megnyomni azt a szót, amelyet hangsúlyozni akar.

A királyné - nemhiába volt kifinomult a hallása az efféle dolgokhoz - rögtön észrevette, hogy Charny milyen nagy nyomatékot adott a szócskának.

- *Már*... - csattant fel -, mit jelent az, hogy *már*?

- Lám, megint rosszul fejeztem ki magam - tért ki az egyenes válasz elől a gróf.

Egymásra néztek Andrée-val; a sokatmondó pillantás ezúttal nem kerülte el a királyné figyelmét.

Elsápadt a dühtől, és száját összeszorítva azt mondta:

- Rossz a szó, ha rossz a szándék.

- Ellenséges a fül, ha ellenséges a gondolat - vágott vissza joggal, de vajmi kevés tisztelettel Charny.

- Erre majd csak akkor válaszolok, ha Charny úr azt támadja, aki megérdemli.

- Én pedig akkor fogok támadni bárkit is, ha a királyné szerencsésebben választja meg a szolgálát, mint mostanában.

Andrée megragadta a férje kezét, és az ajtó felé mozdult.

A királyné tekintete megállította.

- Végül is mit akart mondani nekem... a *férje*? - kérdezte Mária Antónia.

- Azt akarta mondani felségednek, hogy a király parancsára tegnap Párizsba ment, és azt tapasztalta, hogy az egész város forrong.

- Már megint? De hát miért? A párizsiak elfoglalták a Bastille-t, és most éppen lerombolják a falait. Mit akarnak még? Válaszoljon, Charny úr!

- Úgy van, ahogy mondja, asszonyom, de mivel a köveket nem tudják megenni, azt mondják, hogy éhesek.

- Éhesek, éhesek! Tehetünk mi arról?

- Volt idő, asszonyom, amikor a királyné mélyen együtt érzett a nélkülözőkkel, és minden igyekezetével azon volt, hogy megsegítse őket. Volt idő, amikor a szegények padlásszobáiba is ellátogatott, és a nevét imáikba foglalták a padlásszobák lakói.

- No, igen. És meg is lett érte a jutalmam, hogy úgy a szívemen viseltem a mások bajait - mondta keserűen a királyné. - Életem egyik legnagyobb szerencsétlensége származott belőle, hogy ellátogattam egy ilyen padlásszobába.

- Abból, hogy felséged egyszer tévedett, és érdemtelenre tékozolta kegyeit, még nem szabad azt a következtetést levonnia, hogy az egész emberiség gyalázatos. Ó, asszonyom, asszonyom! Mennyire szerették magát az emberek akkoriban!

A királyné szikrázó szemmel nézett Charnyra.

- Arra válaszoljon, hogy mi történt tegnap Párizsban! Azt mondja, amit a saját szemével látott, mert csak az igazságra vagyok kíváncsi.

- Hogy mit láttam, asszonyom? Azt láttam, hogy tolong a nép a rakpartokon, és hiába várja, hogy jöjjenek végre a lisztszállítmányok. Azt láttam, hogy tömegek állnak sorba a péküzletek előtt, kenyérre várnak, de hiába. Kíéhezett népet láttam, elkeseredett férjeket, elkeseredett anyákat. Azt láttam, hogy az emberek Versailles felé rázzák öklüket. Ó, asszonyom, asszonyom! Félek, hogy közeleg a veszély, hogy hamarosan itt lesz az alkalom, hogy az öcsém meg én bizonyosságot tegyünk róla, hogy készek vagyunk az életünket adni felségedért.

A királyné ingerülten hátat fordított Charnynak, odalépett a márványudvarra nyíló ablakhoz, és az üvegnek nyomta forró homlokát.

- Andrée! - kiáltott hirtelen, és egész testében megremegett. - Jöjjön ide!... Ki az a lovas, aki most nyargalt be a kapun? Úgy nézem, híreket hozott.

- Ó, asszonyom! - mondta szemrehányóan Andrée. Sápadtan hátrahőkölt.

Charny jól látta, mennyire megrémült a királyné is, Andrée is.

- Gilbert doktor az a lovas - mondta az ablakhoz lépve, és fürkész pillantást vetve a két asszonyra.

- Ó, csakugyan ő az - mondta a királyné olyan természetes hangon, hogy még Andrée se tudta megállapítani, hogy Mária Antónia azért hívta-e az ablakhoz, mert örül, ha egy kicsit kitöltheti rajta női bosszúját, vagy mert a virrasztásban és sírásban meggyengült szemével azokat se ismeri meg, akiket pedig nagyon is érdekében volna megismerni.

Jeges csönd telepedett a jelenet három szereplőjére.

Gilbert, aki Charny jóslatát igazolva rossz híreket hozott, leugrott a lóról, és felsietett a lépcsőn. A királyné, Andrée és Charny a felé az ajtó felé fordult, amerről Gilbert-t várták, de az ajtó csak nem akart kinyílni.

Mindhárman szorongva, némán várakoztak.

Hirtelen nyílt a mögöttük lévő ajtó, és belépett egy tiszt.

- Asszonyom - jelentette -, Gilbert doktor fontos és sürgős ügyről szeretne volna tájékoztatni a királyt, de mivel őfelsége már egy órával ezelőtt Meudonba ment, Gilbert úr arra kéri felségedet, hogy méltóztasson fogadni őt.

- Jöjjön be! - mondta határozottan, már-már keményen a királyné.

Andrée hátralépett, és - mintegy természetes támaszt keresve - belekarolt Charny grófba.

Gilbert megjelent a küszöbön.

22
Október ötödike

Gilbert végigtekintett a fentebb vázolt jelenet három szereplőjén, aztán Mária Antónia elé járult.

- Az a tiszteletteljes kérésem - szólt -, hogy a király távollétében hadd tájékoztassam felségedet a legújabb eseményekről.

- Beszéljen, uram! Látva, hogy milyen sietős a dolga, összeszedtem minden erőm, mert gyanítottam, hogy rossz híreket hoz nekünk.

- Inkább vállaltam e kellemetlen feladatot, hogysem az események felkészületlenül érhék a királynét. Felséged, a rá jellemző józansággal és ítélőképességgel, nem fog meghátrálni a veszély elől, s akkor tán a veszély fog meghátrálni öelőle.

- Miféle veszélyről beszél, uram?

- Asszonyom! Hét-nyolcezer felfegyverzett nő indult Párizsból Versailles felé.

- Eh! Hét-nyolcezer nő... - mondta megvetően a királyné.

- Csakhogy könnyen lehet, hogy útközben megállnak, és lesznek tizenöt-húszezren is, mire ideérnek.

- És minek jönnek?

- Éhesek, asszonyom. Azért jönnek, hogy kenyeret kérjenek a királytól.

A királyné Charnyra nézett.

- Sajnos, amitől félttem, bekövetkezett - mondta a gróf.

- Mit tegyünk? - kérdezte Mária Antónia.

- Mindenekelőtt értesíteni kell a királyt - mondta Gilbert.

- A királyt? Ó, nem! - tiltakozott hevesen a királyné. - Ne tegyük ki a veszélynek!

E kiáltás valósággal kiszakadt Mária Antónia szívéből. E kiáltás híven kifejezte lelkierejét és magabiztosságát, de egyszersmind azt is felfedte, amit tán nem lett volna szabad felfednie idegenek előtt: gyengének és sebezhetőnek tartja a királyt.

De hát idegen volt-e Charny? Idegen volt-e Gilbert?

Nem arra jelölte-e ki őket a Gondviselés, hogy védjék és megóvják a királyi párt, Charny Mária Antóniát, Gilbert XVI. Lajost?

Charny egyszerre felelt a királynénak és Gilbert-nek!

- Gilbert úrnak igaza van, asszonyom - mondta leküzdve büszkeségét -, értesíteni kell a királyt. A király még közszeretnek örvend, a király majd kiáll a nők elé, beszédet intéz hozzájuk, lefegyverzi őket.

- De ki vállalja, hogy értesítse a királyt? - kérdezte Mária Antónia. - Már bizonyára el van vágva az út, nagyon kockázatos a vállalkozás.

- A király a meudoni erdőben van, ugye?

- Igen, és mint mondtam, az utak...

- Katonaember áll felséged előtt - vágott a királyné szavába Charny. - A katona nem retten vissza a haláltól.

Így szólván, meg se várta a választ, nem hallgatta meg a sóhajtozást, hanem lesietett, lóra pattant, és két testőrt maga mellé véve elvágatott Meudon felé. Az udvarból még búcsút intett az ablaknál álló Andrée-nak.

Alighogy Charny eltűnt, viharos tenger zúgásához hasonlatos tompa dörgés reszkettette meg az ablakokat. A királyné úgy érezte, mintha Versailles Párizs felé eső legtávolabbi házaitól gördült volna végig a moraj a ködben elnyújtózó fason.

Elsötétedett a látóhatár, s eleredt az eső: fehér, éles pásztákat vágott a szürkén gomolygó ködbe.

A mostoha idő ellenére egyre nagyobb társaság gyűlt össze Versailles-ban. Sokan hozták a hírt, hogy nagy tömeg közeledik Párizsból, és a korábbi napok örömeire, diadalmámorára gondolva ki lelkifurdalást, ki félelmet érzett.

A katonák aggodalmas arccal néztek össze, és kínos lassúsággal vették kézbe fegyvereiket. A tisztek mintha bódulatból ébredtek volna: megzavarodtak a katonák nyilvánvaló nyugtalan-ságától és a tömeg morajától, érezték, hogy vész közelít, s hogy őket fogják felelőssé tenni azért, ami történt.

A testőrök (mintegy háromszázan voltak) elszántan nyeregbe szálltak, de őket is bizonytalansággal töltötte el, hogy nem tudták, hogyan vegyék fel a harcot e különös ellenféllel.

Hogyan harcoljanak nők ellen? Nők ellen, akik felfegyverkezve indultak útnak, de a hírhozók beszámolóí szerint azóta elhagyták fegyvereiket, s olyan kimerültek és éhesek, hogy a kezüket se tudják felemelni...

A testőrök - biztos, ami biztos - harci alakzatba rendeződtek, és kivonták szablyájukat.

Végre feltűntek a nők. Két úton jöttek: az egyik csapat Saint-Cloud-n, a másik Sèvres-en haladt keresztül.

Mielőtt két csapatra váltak volna, élelmet osztottak. Nyolc kenyérük volt. Harminckét font kenyéren kellett osztoznia hétezer személynek.

Versailles-ba érve már alig vonszolták magukat. A háromnegyed részük útközben elszórta a fegyverét; a többieket Maillard rábírta, hogy hagyja a fegyverét a város határában.

A kastélyhoz közeledve parancsot adott:

- Mutassuk meg, hogy a királyság barátai vagyunk, énekeljük, hogy „Éljen Henrik, jó királyunk!”.

És elhaló hangon énekelni kezdték a dalt.

Nagy volt a csodálkozás a palotában, amikor a várt kiáltozás és fenyegetőzés helyett énekszót hallottak, és kivált amikor meglátták a tántorgó éneklőket - az éhség hasonlít a részegséghez -, amint verítéktől és esőtől csatakos, viaszfehér, beesett, rémisztő, arcukat odanyomják az aranyozott kapuhoz. Tétova kezek kapaszkodnak a rácsba, könyörgő szempárok lesnek be a kerítés vasrúdjai között.

Olykor panaszos üvöltés szakad fel a kísérteties sokaságból; fel-felszikrázik az indulat az eltompultnak látszó arcokon.

Olykor kezek nyúlnak a rács rúdjai közt a kastély felé.

Reszkető, nyitott, esdeklő kezek.

És ökölbe szorított, fenyegető kezek.

Komor látvány!

Fönt eső, lent sár.

Az ostromlók éhesek és fenyegetők.

Az ostromlottak szánalom és kétség közt hánykolódnak.

A király távollétében Mária Antónia lázasan és eltökélten szervezi a kastély védelmét. Először is maga köré gyűjti az udvaroncokat, a magas rangú tiszteket és hivatalnokokat.

Ott áll köztük Saint-Priest, Párizs minisztere.

- Menjen, uram, és tudja meg, mit akarnak azok az emberek - parancsolja a királyné.

Saint-Priest lemegy, átvág az udvaron, odamegy a kapuhoz.

- Mit akarnak? - kérdi a nőktől.

- Kenyeret! - zúgja tízezer hang.

- Kenyeret? - válaszolja ingerülten Saint-Priest. - Amíg csak egy gazdájuk volt, nem kellett éhezniük. Most aztán láthatják, mire mentek vele, hogy egy helyett ezerkétszáz gazdájuk van.

Saint-Priest megparancsolja, hogy tartsák zárva a kaput, és az éhezők kiáltozásától kísérve visszavonul a kastélyba.

De küldöttség lép elő a tömegből; előttük meg kell nyílnia a kapunak.

Maillard a nők nevében megjelent a nemzetgyűlés előtt, és elérte, hogy egy tizenkét tagú küldöttség - Mounier-val, a nemzetgyűlés elnökével az élen - a király elé járulhasson.

A király épp ekkor vágat be az egyik hátsó kapun a kastély parkjába.

Charnynak sikerült megtalálnia őt a meudoni erdőben.

- Ó! Maga az, Charny úr? - kérdezte a király. - Engem keres?

- Igen, felség.

- Mi történt? Látom, nagyon hajszolta a lovát.

- Tízezer párizsi nő vonul Versailles-ba, felség. Kenyeret követelnek.

A király vállat vont, de a mozdulata inkább szánalmat fejezett ki, mintsem megvetést.

- Ha volna kenyérem, nem várnám meg, hogy szegények Versailles-ba jöjjenek érte.

Mást nem is mondott, csak fájdalmas pillantást vetett távolodó vadásztársai után: sajnálta, hogy abba kellett hagynia kedvenc időtöltését.

A kastélyba érve nagy hangzavar csapott a fülébe a Díszter felől.

- Mi történik ott? - kérdi a király.

- Felség! - kiáltja a halottsápadtan belépő Gilbert. - A testőrsége Georges de Charnyval az élen megtámadta a nemzetgyűlés elnökét és a küldöttséget, amelyet Mounier úr felségedhez vezet.

- Az lehetetlen - kiált fel a király.

- Hallja, felség, ezt a jajveszékelést? Mindenki hanyatt-homlok menekül.

- Nyissák ki a kaput! - parancsolja a király. - Fogadom a küldöttséget.
- De felség... - próbál tiltakozni a királyné.
- Nyissák ki a kaput! - mondja XVI. Lajos. - A király otthonában senkinek se eshet bántódása.
- Legfeljebb magának a királynak - sóhajt fel Mária Antónia.

23
Október ötödike estéje

Charny és Gilbert lerohannak a lépcsőn.

- A király nevében! - kiáltja Gilbert.

- A királyné nevében! - kiáltja Charny.

- Nyissák ki a kaput! - kiáltják mindketten.

De mire a parancsot végrehajtják, a nemzetgyűlés elnökét már fellökték és megtaposták az udvarban.

A nők küldöttségének két tagja is megsebesült.

Charny és Gilbert a kapu felé futnak. Egyikük arisztokrata, másikuk a nép gyermeke, s lám, most szövetségesek.

Charny a királynét akarja megmenteni, mert szereti a királynét, Gilbert a királyt akarja megmenteni, mert szereti a királyságot.

Kitáruznak a kapuk, a nők beözönlenek az udvarba, a testőrök meg a flandriai ezred katonái közé vetik magukat; fenyegetőznek és könyörögnek. Hogyan is tudnának szembeszállni velük a férfiak, hiszen az anyjuk, nővérük nevében rimázkodnak?

- Utat, uraim! Utat a küldöttségnek! - kiált Gilbert.

És megnyílnak a sorok, a katonák utat adnak Mounier-nak és a szerencsétlen nőknek, akiket a nemzetgyűlés elnöke a király elé vezet.

A király - Charny tájékoztatta már a helyzetről - a kápolna melletti szobában várja a küldöttséget.

Mounier beszél majd a nemzetgyűlés nevében.

Madeleine Chambry beszél majd a nők nevében, az a virágáruslány, aki riadót dobolt.

Mounier csak néhány szót mond a királynak, és bemutatja a virágáruslányt.

A lány előrelép, szóra nyitja a száját, de csak ennyit tud mondani:

- Felség... kenyeret!

Elájul.

- Segítsenek! - kiáltja a király. - Gyorsan! Segítsenek!

Andrée máris odaadja a királynak az illatos üvegcséjét.

- Ej, asszonyom! - mondja Charny szemrehányóan a királynénak.

A királyné elsápad, és visszavonul a lakosztályába.

- Fogjanak be! - parancsolja. - A király és én Rambouillet-ba megyünk.

Időközben szegény lány magához tért, és látva, hogy a király hajol fölé, felsikoltott szegényében, és meg akarta csókolni a kezét.

De a király nem hagyta.

- Édes lányom! - mondta. - Hadd öleljem meg, igazán megérdemli!

- Ó, felség! Felséged olyan jóságos, adjon hát parancsot!

- Mire adjak parancsot? - kérdi a király.

- Arra, hogy hozzanak gabonát, hogy legyen vége az éhezésnek!

- Én szívesen aláírom a parancsot, amit kér, de félek, hogy nem sokra megy vele, gyermekem.

A király leült az asztalhoz, és írni kezdett, amikor odakint lövés dörrent, melyet meglehetősen heves lövöldözés követett.

- Jaj, Istenem! - kiáltott fel a király. - Mi történt már megint? Menjen, nézze, meg, Gilbert úr!

Az történt, hogy a nők egy másik csoportját is megtámadták, ezért dörrent az a lövés, amely aztán kiváltotta a lövöldözést.

A nép közül lőtt valaki, és eltörte Savonnières testőr főhadnagy karját, amikor a tiszt éppen emelte a kezét, hogy lesújtson egy közkatonára, aki egy mögötte térdeplő nőt védelmezett a pusztá kezével.

A testőrök öt-hat lövéssel válaszoltak a lövésre.

Két golyó talált: egy asszony meghalt.

Egy másik súlyosan megsebesült.

A nép visszavág, és két testőr lefordul a lováról.

Ugyanekkor kiáltások harsannak:

- Helyet! Helyet!

Megérkeztek a Saint-Antoine külvárosi férfiak; három ágyút vontatnak, felállítják őket a kapuval szemben.

Szerencsére zuhog az eső, hiába közelítik a kanócot a robbantólyukhoz, nem gyullad meg az átázott löpor.

Valaki Gilbert fülébe súgja:

- Jön La Fayette, már csak egy fél mérföldnyire van.

Gilbert megpenderül, de nem látja, ki adta a tanácsot. Mindegy: akárki adta is, jó tanács. Megpillant egy gazdátlan lovat, felpattan rá, és elvágtat Párizs felé.

A másik lelőtt testőr lova utánairamodik, de még az udvaron elkapják a zabláját. Gilbert azt hiszi, hogy kitalálták a szándékát, és üzőbe akarják venni. Hátrafordul a nyeregben.

Nem, nem akarják üldözni. Enni akarnak, mert éhesek. Leszúrnak a lovat, a ló elesik; egy pillanat alatt feldarabolják.

Ezenközben a királynak is jelentették már, hogy La Fayette közeleg.

A király alig egy perce írta alá az Emberi Jogok Nyilatkozatát.

És Madeleine Chambry kívánságának megfelelően aláírta a parancsot, hogy engedjék át a gabonaszállítmányokat.

Maillard, azt remélve, hogy a nyilatkozattal és a parancssal meg lehet nyugtatni a kedélyeket, mintegy ezer nő élén visszaindult Párizsba.

Versailles utolsó házainál találkoznak La Fayette-tel, aki Gilbert ösztökélésére nagy sietve vezeti a nemzetőrséget a kastély felé.

Maillard meglöbögatja a nyilatkozatot, és ezer nő kiáltja:

- Éljen a király!

- Miért mondta, hogy őfelsége veszélyben van? - fordul La Fayette csodálkozva Gilbert-hez.

- Jöjjön, tábornok! - sürgeti őt Gilbert. - Jöjjön! Majd mindjárt meglátja maga is.

La Fayette megsarkantyúzza a lovát.

A nemzetőrség nagy dobpergéssel vonul be Versailles-ba.

A dobpergés már behallatszik a kastélyba, amikor a király azt érzi, hogy valaki tiszteletteljesen megérinti a karját. Hátrafordul:

Andrée áll mögötte.

- Ó, maga az, grófné? - mondja a király. - Mit csinál a királyné?

- Felség! A királyné kéreti, hogy menjenek el, ne várják meg a párizsiakat. Bárhol átjuthatnak, ha felség a testőrség és a flandriai ezred élére áll.

- Magának is ez a véleménye, Charny úr? - kérdi a király.

- Igen, felség, ha egyúttal a határon is átmennek, mert különben...

- Különben?

- Különben jobb, ha marad.

A király megrázza a fejét.

Marad, de nem bátorságból, hanem mert nincs lelkiereje hozzá, hogy nekivágjon az útnak.

- Egy szökevény király... egy szökevény király! - suttogja. Aztán Andrée-hoz fordul, és fennhangon így szól: - Mondja meg a királynénak, hogy menjen egyedül!

Andrée máris viszi az üzenetet.

Öt perc múlva belép a királyné; odaáll XVI. Lajos mellé.

- Miért jött ide, asszonyom? - kérdezi a király.

- Mert együtt akarok meghalni magával, uram - feleli a királyné.

- Ó! Ilyenkor a legszebb - mormolja Charny.

A királyné megremeg: meghallotta a gróf szavait.

- Igen, azt hiszem, csakugyan jobb lenne, ha meghalnék - néz a férfitra.

Ekkor már a palota ablakai alatt peregtek a nemzetőrség dobjai.

Beviharzik Gilbert.

- Nincs mitől tartania felségednek - hajol meg a király előtt -, itt van La Fayette.

A király nem szerette La Fayette-et, de beérte annyival, hogy nem szereti.

A királyné viszont szívből gyűlölte, és nem is leplezte gyűlöletét.

Gilbert hiába gondolta hát, hogy örömhírt közöl, fagyos csend fogadta a bejelentést.

De Gilbert-t nem olyan fából faragták, hogy megfélemlítette volna a királyi hallgatás.

- Ismétlem, felség - mondta eltökélten -, itt van La Fayette, és felséged parancsaira vár.

A királyné továbbra is hallgatott.

A király erőt vett magán, és megszólalt:

- Adják át neki köszönetemet, és hívják ide a nevemben!

Egy tiszt meghajolt és kisietett.

A királyné három lépést hátrált.

De a király már-már uralkodói mozdulattal visszatartotta.

A jelenlévők két csoportra váltak.

Charny és Gilbert a király mellett maradt.

Az összes többiek ugyanúgy hátráltak, mint a királyné, és felsorakoztak mögötte.

Lépések közeledtek, és La Fayette megjelent az ajtó négyszögében.

A La Fayette láttára beálló csöndet egyetlen hang törte meg, az egyik udvaronc hangja:

- Íme, Cromwell.

La Fayette elmosolyodott.

- Cromwell nem egyedül ment I. Károlyhoz - mondta.

XVI. Lajos hátrafordult, és végighordozta a tekintetét szörnyű barátain, akik ellenségévé akarják tenni azt az embert, aki az ő védelmére vágtatott Versailles-ba.

- Maradok, gróf úr - mondta Charnynak. - Most, hogy La Fayette úr itt van, nincs mitől tartanom. Azt parancsolom, hogy a csapatok vonuljanak vissza Rambouillet felé. A nemzetőrség vegye át a külső őrhelyeket! A testőrsége marad a kastély védelme. - Aztán La Fayette-hez fordult: - Jöjjön, tábornok úr, beszélni akarok magával.

Gilbert elhúzódott a király mellől, de Lajos nem hagyta, hogy elmenjen.

- Jöjjön maga is, doktor - mondta -, maga nem zavar.

Azzal bevezette La Fayette-et és Gilbert-t egy dolgozószobába.

A királyné is utánuk ment, és amikor becsukódott az ajtó, így szólt:

- Ma kellett volna elmenekülni. Ma még lehetett volna. Holnap talán már késő lesz.

És válasza se várva visszavonult a lakosztályába.

Nagy vörös fények - akár egy tűzvész fényei - táncoltak a palota ablakain.

Hatalmas máglya égett; a leszúrt lovat sütötték rajta.

Az október ötödikéről hatodikára virradó éjszaka

Az éjszaka viszonylag nyugalmasan telt; a nemzetgyűlés hajnali háromig ülésezett.

Három órakor még kiküldtek két teremőrt, hogy nézzenek körül a kastély tájékán meg a parkban.

Minden csendes volt, vagy legalábbis csendesnek látszott.

A királyné éjféltájban ki akart menni a trianoni kapunál, de a nemzetőrség nem engedte át.

Megnyugtatták, hogy Versailles-ban nagyobb biztonságban van, mint bárhol másutt.

Mária Antónia akkor visszavonult a lakosztályába, és csakugyan megnyugodott, látva, hogy a leghűségesebb testőrei védelmezik.

Georges de Charny állt a lakosztály ajtajában. Egy olyan rövid puskára támaszkodott, amilyennel a dragonosok meg a testőrök voltak felfegyverezve. Ez szokatlan látvány volt, mivel a belső örök általában csak kardot viseltek.

- Ó! Maga az, báró úr? - szólította meg a királyné.

- Szolgálatára, asszonyom.

- Hűségesen örködik...

- Rendíthetetlenül.

- Ki állíttatta ide?

- A bátyám, asszonyom.

- És hol van a bátyja?

- A király mellett.

- Miért ott?

- Azért, asszonyom, mert mint mondta, ő a család feje, az ő joga hát, hogy életét adja a királyért, aki az állam feje.

- Hát igen - mondta némi keserűséggel a királyné -, magának viszont csak ahhoz van joga, hogy a királynéért áldozza életét.

- Nagy megtiszteltetés volna számomra - hajolt meg a fiatalember -, ha Isten abban a kegyben részesítene, hogy meghalhassak felségedért.

A királyné az ajtó felé lépett, de megtorpant, mert a szívébe mart a gyanú.

- És... és a grófné? - kérdezte fürkész oldalpillantást vetve Georges-ra. - Mi van a grófnéval?

- A grófné tíz perce tért vissza, asszonyom, és felséged előszobájában állíttatott ágyat magának.

A királyné az ajkába harapott.

Nem volt olyan tagja a Charny családnak, akit akár csak egyszer is kötelességmulasztáson lehetett volna érni.

- Köszönöm, uram - mondta a királyné kecsesen meghajolva -, köszönöm, hogy ilyen állhatatosan vigyáz a királynéra... - És adja át köszönetemet a bátyjának, hogy olyan állhatatosan vigyáz a királyra.

Azzal bement. Az előszobában ott találta Andrée-t: a grófné nem feküdt le, hanem tiszteletteljes tartásban várta úrnőjét.

Mária Antónia erőt vett magán, és feléje nyújtotta a kezét.

- Most mondtam köszönetet Georges de Charnynak, a sógorának - szólt -, meghagytam neki, hogy mondjon köszönetet a nevemben a férjének is, és most magának is köszönetet mondok, grófné.

Andrée bókkolt, és félreállt, hogy utat nyisson a királynénak, aki bement a hálósobájába.

A királyné nem kérte, hogy oda is kövesse; feszélyezte, hogy Andrée, noha már nem érez szeretetet iránta, életre szóló hűséggel szolgálja őt.

Nos, mint mondtuk, három órakor még nyugalom honolt Versailles-ban.

Gilbert La Fayette-tel együtt hagyta el a palotát (a tábornok tizenkét óra hosszat volt nyeregben, és majdnem eldőlt a fáradtságtól); a kapuban találkoztak Billot-val, aki arra gondolván, hogy Gilbert-nek szüksége lehet rá, a nemzetőrséghez csatlakozva utána jött Versailles-ba; úgy követte mindenhova a doktort, mint hűséges eb a gazdáját.

Három órakor minden csendes volt. A nemzetgyűlés tagjai meghallgatták a két teremőr jelentését, aztán megnyugodva visszavonultak.

Remélték, hogy senki sem fogja háborgatni a kastély nyugalmát.

Rosszul számítottak.

Forradalmas időkben, a nagy változások előtt általában van egy békés időszak, amikor az emberek azt hiszik, hogy vége a harcnak, most már nyugodtan alhatnak.

Tévedés.

Az élharcosok mögött ott várakoznak azok, akik csak azt lesik, hogy lezáruljon a harc első szakasza, és hogy megpihenjenek a küzdelemben elfáradt vagy a kiküzdött eredményekkel elégedett emberek.

Ekkor bukkannak elő a homályból e gonosz szenvedélyektől fűtött ismeretlenek, a mozgalom élére állnak, és féktelenségükkel iszonyattal töltik el a későn ébredő úttörőket, akik félútnál nyugovóra tértek, mert azt hitték, hogy már az út végére jutottak, elérték a célt.

Két nagyon különböző csapat jött Versailles-ba; az egyik este, a másik éjszaka.

Az egyiket éhség hajtotta, azért jött, hogy kenyeret kérjen.

A másikat gyűlölet hajtotta, azért jött, hogy bosszút álljon.

Tudjuk, ki vezette az első csapatot: Maillard és La Fayette.

De vajon ki vezette a másodikat? A történelem nem nevez meg senkit. A hagyomány viszont három embert is megnevez.

Az egyik Marat.

Ismerjük. Ott volt Mária Antónia menyegzőjén, vígan ropta a táncot a XV. Lajos téren. Aztán ott volt a városháza előtti téren, és a Bastille ostromára buzdította a tömeget.

És most ott oson a sötétben, mint a birkanyáj körül settenkedő farkas, mely arra vár, hogy a juhász elaludjon, és ő elkövethesse véres tettét.

A másik Verrière.

Őt most nevezzük meg először. Torz, púpos, visszataszító törpe volt; a lábszára aránytalanul hosszú. Valahányszor vihar kavarta fel a társadalmat, e véres rém a felszínre bukkant; a rettenetes időkben látták néhányszor, amint fekete lovon nyargalászik Párizsban, olyan volt, mint az Apokalipszis egyik alakja vagy a Szent Antalt megkísértő ördög, amilyennek Callot rajzolta.

Egyszer egy klubban felállt az asztalra, és megtámadta, megvádolta, megfenyegette Dantont. Ez már azokban az időkben történt, amikor megingott Danton népszerűsége. Úgy érezte, veszve van, veszve, mint az oroszán, mely kétujjnyira a szájától megpillantja a mérges kígyó iszonyatos fejét. Körbehordozta tekintetét, fegyvert vagy támaszt keresve. Megpillantott egy másik púpost. Megragadta a hóna alatt, és feltette az asztalra, szembe Verrière-rel.

- Válaszoljon az úrnak, barátom - mondta -, átadom magának a szót.

Kirobbant a hahota, és Danton megmenekült.

Legalábbis egy időre.

A hagyomány szerint tehát Marat volt az egyik, Verrière a másik, a harmadik pedig:

D'Aiguillon herceg.

D'Aiguillon herceg, a királyné esküdt ellensége.

D'Aiguillon herceg, nőnek öltözve.

Hogy ki állítja ezt? Mindenki.

Például Delille abbé és Maury abbé, akik oly kevéssé hasonlítanak egymásra.

Az előbbinek tulajdonítják ezt a híressé vált verssort:

Mint férfi gyáva, mint nő gyilkos fenevad.

Maury abbénak pedig a következő esete volt vele:

Két héttel azután, hogy a most taglalt események lejátézódtak, D'Aiguillon véletlenül találkozott az abbéval, és meg akarta szólítani.

- Hagyj békén, te szajha! - förmedt rá Maury, és faképnél hagyta.

Nos, állítólag ez a három ember vezette az említett második csapatot, mely olyanokból állt, akik nem harcolni akarnak, hanem csak leszüretelni a győzelem gyümölcseit.

Nem harcolni, hanem rabolni és gyilkolni.

Már a Bastille-nál is volt gyilkolás, de rablás nem volt.

Versailles-ban kárpótolhatták magukat.

Hajnali négykor értek Versailles-ba.

Fél hatkor puskalövésre riadt a kastély.

A márványudvarban dördült el a lövés.

Nem sokkal korábban öt-hatszáz ricsajozó, lökdösődő ember jelent meg a kapunál; sokan átmásztak a kerítésen, a többiek pedig közös erővel benyomták a kaput.

Ekkor sütötte el az őr a puskáját.

Egy ostromló holtan rogyott az udvar kövére.

A lövés után két csoportra oszlott a rablóbanda; az egyiknek a kincstárra fájt a foga, a másiknak - ki tudja? - tán a királyi koronára.

Az egyik csoport a királyné lakosztálya felé rohan, a másik a kápolna, vagyis a király lakosztálya felé.

Kövessük elébb azt a csapatot, amelyik a király lakosztálya felé rohan!

A király teljes őrsége egyetlen svájci ajtónálló, valamint egy tiszt, aki most kitepi az alabárdot a rémült svájci kezéből, és kiront az előszoba elé.

- Állj! Ki vagy? - kiáltja az őr. - Állj! Ki vagy?

De nem kap választ, és mivel az emberáradat egyre nyomul előre, harmadszor is így kiált:

- Állj! Ki vagy?

És vállához emeli a puskát.

A tiszt nem akarja, hogy lövöldözés legyen a király lakosztálya előtt, felüti hát a puska csövét, az ostromlók elé siet, és az alabárddal teljes szélességében elállja az utat.

- Uraim! Uraim! - kiáltja. - Mit akarnak?

- Ó, semmit, semmit - hangzik a csúfondáros válasz. - Engedjen át bennünket, őfelsége jó barátai vagyunk!

- Őfelsége jó barátai, és fegyverrel törnek be hozzá...

Most már csak vészjósló hahota a válasz.

Egy férfi megragadja az alabárd rúdját, de a tiszt nem engedi el fegyverét. A férfi erre beleharap a kezébe.

A tiszt kitepi ellenfele kezéből az alabárdot, keményen megragadja a tölgyfa markolatot, és lesújt: széthasítja a férfi koponyáját.

Olyan erővel csap le, hogy az alabárd rúdja kettétörik.

A tisztnek most már két fegyvere van: egy bot meg egy tör.

A botot suhogtatja, a törrel döf. Közben a svájci kinyitja az előszoba ajtaját, és segítségért kiált.

Öt-hat testőr fut elő.

- Gyorsan, uraim - mondja az őrszem -, segítsenek Charny úrnak!

A kardok előreppennek hüvelyükből, megcsillannak a lépcsőházi lámpás fényében, aztán Charny mindkét oldalán dühödten lecsapnak az ostromlókra.

Fájdalomkiáltások harsannak, vér fröccsen, emberek zuhannak, menekülnek lefelé; mögöttük vörös és csatakos a lépcső.

Harmadszor is nyílik az előszoba ajtaja.

- A király azt parancsolja, hogy menjenek be, uraim - kiáltja az ajtónálló.

A testőrök kihasználják a támadók soraiban keletkezett zűrzavart; visszarohannak az előszobába. Charny marad utolsónak. Becsukódik mögötte az ajtó, behúzzák a két nagy reteszt.

A támadók vadul dörömbölnek, de belülről székkal, asztallal, minden mozdíthatóval eltorlaszolják az ajtót. Tíz percig biztosan tartani fog.

Tíz percig... Azalatt csak jön erősítés!

És most lássuk, mi történt a királynénál!

A másik csoport az ő lakosztálya felé rohant, de ott szűk a lépcsőház, és csak két ember fér el egymás mellett.

Ott őrködik Georges de Charny.

Háromszor kiáltotta, hogy „Állj! Ki vagy?” Nem kapott választ; lőtt.

A dörrenésre kinyílt a királyné előszobájának ajtaja.

Andrée dugta ki rajta a fejét.

- Mi történik itt? - kérdezte sápadtan, de nyugodtan.

- Mentse meg öfelségét, asszonyom, az ő életére törnek! - kiált Georges. - Ezren jönnek, én meg egyedül vagyok... Nem számít, kitartok, amíg bírok... Siessenek! Siessenek! - És már ott is vannak a támadók. A férfi berántja az ajtót, de még azt kiáltja: - Húzza be a reteszt! Nem halok meg, amíg a királyné fel nem kel, és el nem menekül.

Megpördül, és szuronyt döf az első két támadóba.

A királyné mindent hallott, és amikor Andrée belép, ő már ott áll a szoba közepén.

Két komornája, Huguéné és Thibault-né nagy sietve öltöztetik.

Még csak félig van felöltözve, amikor a két asszony kinyitja előtte a királyi lakosztályhoz vezető rejtékfolyosó ajtaját. Andrée, mit sem törődve a veszéllyel, egyenként kulcsra zárja minden szoba ajtaját, amelyen Mária Antónia áthalad.

25 Reggel

Egy férfi várta a királynét a két lakosztály határán.

Az a férfi Charny volt; csepegett róla a vér.

- A király? - kiáltott Mária Antónia megpillantva a fiatalember vértől pirosuló ruháját. - A király? Maga azt ígérte, uram, hogy megvédi a királyt!

- A király biztonságban van, felséges asszonyom - felelte Charny.

Merően nézett az ajtók felé, amelyeket a királyné nyitva hagyott, amint lakosztályából a királyi hálószoba előszobájába sietett, az Ökörszem szalonba, ahol már ott volt a királyi pár leánya és fia néhány testőr kíséretében, s már-már megkérdezte, hogy hol van Andrée, de ekkor találkozott a tekintete a királyné tekintetével.

És az a tekintet a torkára forrasztotta a szót.

A királyné tekintete Charny szívébe hatolt.

Nem kellett szólnia, Mária Antónia kitalálta a gondolatát.

- Jön - mondta az asszony -, legyen nyugodt.

Odaszaladt a kis trónörököshöz, és a karjába kapta.

És Andrée már jött is, becsukta az utolsó ajtót, és belépett az Ökörszem szalonba.

Andrée és Charny egyetlen szót se váltott.

Egymásra mosolyogtak: és avval mindent elmondtak.

Milyen különös! A két szív, melyet oly sokáig egy egész világ választott el egymástól, egy ütemre dobbant.

Ezenközben a királyné körbepillantott, és mintha örömét lelné benne, hogy mulasztáson éri Charnyt, így kiáltott:

- A király? Hol a király?

- A király magát keresi, asszonyom - válaszolt nyugodtan Charny -, a lakosztályába sietett egy rejtékfolyosón, miközben felséged egy másikon idejött.

Hirtelen nagy kiáltozás hallatszott a szomszédos teremből.

A gyilkosok ordítottak.

- Le az osztrák nővel! Halál a Messalinára! Halál Vétó asszonyságra! Akasszuk fel, vágjuk el a torkát!

Két pisztolylövés csattan, és két golyó fúrja át az ajtót.

Az egyik lövedék alig néhány hüvelyknyivel a trónörökös feje mellett süvített el, és belefúródott a falba.

- Ó, Istenem! - hullt térdre a királyné. - Mind meghalunk.

Charny intésére az öt-hat testőr önnön testéből vont eleven falat a királyné és a két királyi gyermek köré.

Sápadtan, könnyes szemmel belépett a király: úgy szölongatta a királynét, ahogy a királyné szölongatta őt.

Aztán meglátta, és a karjaiba vetette magát.

- Él, hála az égnek!

- Hála neki, asszonyom - mutatott Charnyra a király.

- Az én életemet pedig az ő fivére mentette meg - mondta Mária Antónia.

- Uram! - fordult XVI. Lajos a grófhöz. - Olyan nagy hálával tartozunk a családjának, hogy azt sohasem lesz módunk leróni.

A királyné tekintete találkozott az Andrée-ével, és Mária Antónia pirulva elfordult.

Az ostromlók döngették az ajtót.

- Ki kell tartanunk, uraim, legalább egy óra hosszat - mondta Charny. - Heten vagyunk, ha minden erőnket megfeszítjük, beletelik egy órába, mire végezni tudnak velünk. Lehetetlen, hogy egy órán belül ne jöjjön segítség a felséges asszony és a felséges úr megmentésére.

Azzal Charny nekiveselkedett egy hatalmas szekrénynek, mely a királyi szalon sarkában terpeszkedett.

A többiek követték a gróf példáját, és máris bútortorlasz emelkedett az ajtó elé. A testőrök tüzelőállást foglaltak el.

A királyné ölébe vette két gyermekét, oltalmazón a fejük fölé tartotta a kezét, és imádkozott.

A gyermekek visszafojtották jajsavukat és könnyeiket.

A király bement a dolgozószobájába, hogy elégessen néhány fontos iratot: nem akarta, hogy az ostromlók kezébe kerüljenek.

Az ostromlók pedig ádázul döngték az ajtót. Hasadozott a fa a szekercék csapásai alatt, egyre nagyobb darabokat téptek ki belőle a feszítővasak.

A nyílásokon át vértől piros dárdahégyek meg szuronyok hatoltak a szalonba, mohón próbáltak életet kioltani.

Puskagolyók lyuggatták az ajtóablákat a barikád fölött, belefúródtak az aranyozott mennyezetbe.

Hirtelen lezuhant egy szék az ajtónak vetett szekrény tetejéről. A szekrény is megbillent, és mögötte tátongó nyílás támadt: egy egész ajtóábla beszakadt. A dárdák, szuronyok helyét véres kezek foglalták el, vadul tágították a rést.

A testőrök az utolsó golyóbisig tüzeltek, és nem is hatástalanul, mivel az egyre szélesebb nyíláson át látni lehetett, hogy halottak és sebesültek hevernek a folyosó padozatán.

A király, meghallván a halál közeledtét érző asszonyok jajongását, visszament a szalonba.

- Felség! - szólt Charny. - Zárkózzon be a királynéval a legtávolabbi szobába, torlaszoltasson el maga mögött minden ajtót, állíttasson két-két embert minden ajtóhoz. Arra kérem, engedje meg, hogy én őrizhessem az utolsót. Két óra hosszat biztosan tartani tudjuk magunkat, hiszen több mint negyven percbe telt, mire ezt az ajtót betörték.

A király tétovázott; megalázónak érezte, hogy szobáról szobára meneküljön, hogy visszavonuljon a zárt ajtók mögé.

Ha nem lett volna ott a királyné, egyetlen lépést se hátrált volna.

Ha a királynénak nem lettek volna ott a gyermekei, éppolyan eltökélten kitartott volna, mint a király.

De fájdalom, gyarló emberek vagyunk. Egyre megy, uralkodó vagy alattvaló: mindenkinek van egy rejtett rés a szívében, amelyen át kiszökik a merészség, és behatol a félelem.

A király már-már parancsot adott, hogy húzódjanak vissza a legtávolabbi szobába, de ekkor hirtelen eltűntek a karok, dárdák, szuronyok, elhallgatott a fenyegető ordítózás.

Pillanatnyi csend támadt, mindenki visszafojtott lélegzettel, ámulva figyelt.

Aztán hallani lehetett, hogy katonás léptekkel közeledik egy nagyobb alakulat.

- A nemzetőrség! - kiáltott Charny.

- Charny úr! Charny úr! - kiáltotta egy hang.

És Billot ábrázata tűnt fel az ajtón ütött nyílásban.

- Billot! - örvendezett a gróf. - Maga az, barátom?

- Én hát. Hol a király meg a királyné?

- Itt vannak.

- Épen és egészségesen?

- Épen és egészségesen.

- Hála Istennek! Gilbert úr! Erre, erre, Gilbert uram.

A Gilbert név hallatára két asszonynak is megremegett a szíve. A királynénak és Andrée-nak.

Charny ösztönösen megfordult, és látta, hogy Andrée is, a királyné is elsápad.

Megrázta a fejét és sóhajtott.

- Nyissák ki az ajtót, uraim! - mondta a király.

A testőrök sietve félreszórták az útból a barikád romjait.

Kint La Fayette hangja harsant.

- Párizsi nemzetőr uraim! Tegnap becsületszavamat adtam a királynak, hogy sem neki, sem a környezetének nem esik bántódása. Ha nem védik meg a testőröket, az egyet jelent azzal, hogy én megszegem adott szavamat, és méltatlanná válok rá, hogy a parancsnokuk legyek.

Végre nyílt az ajtó, és a küszöbön megjelent La Fayette és Gilbert; tőlük balra pedig Billot. A derék gazda majd' kibújt a bőréből örömében, hogy része lehetett a király kiszabadításában.

Ő, Billot riasztotta La Fayette-et.

La Fayette, Gilbert és Billot mögött ott állt Gondran kapitány, a saint-philippe-du-roule-i század parancsnoka.

Adélaïde hercegnő, a király nővére, mindenkit megelőzve La Fayette-hez sietett, és rettegés szülte hálától indítva a nyakába borult.

- Ó, uram! - kiáltott. - Megmentette az életünket.

La Fayette tiszteletteljesen előrelépett, de egy tiszt útját állta.

- Bocsásson meg, uram - mondta a tiszt -, de van engedélye rá, hogy beléphessen öfelsége hálósobájának előszobájába?

- Ha nincs, most megadom az engedélyt - mondta a király, és kezét nyújtott La Fayette-nek.

- Éljen a király! Éljen a királyné! - kiáltott Billot.

A király odafordult.

- Ezt a hangot már ismerem - mondta mosolyogva.

- Nagyon kedves magától, felség - válaszolt a gazda. - Hát igen, eleget hallhatta a hangomat, amikor Párizsba jött. Hej, bárcsak Párizsban maradt volna, és ne jött volna vissza ide!

A királyné összevonta a szemöldökét.

- No igen - mondta -, a párizsiak igazán rendkívül kedvesek hozzánk.

- Nos, uram? - fordult La Fayette-hez a király, és kérdése nyilvánvalóan azt jelentette: „Maga szerint mi a teendő?”

- Felség - felelt mély hódolattal La Fayette -, azt hiszem, üdvös lenne, ha felséged megjelenne az erkélyen.

A király kérdően Gilbert-re nézett. Aztán szilárd léptekkel az erkélyajtóhoz ment, habozás nélkül kinyitotta, és kilépett az erkélyre.

Ezer torokból harsant a lelkes kiáltás:

- Éljen a király!

És máris követte az újabb kiáltás:

- Jöjjön Párizsba a király!

A kiáltozásba egy-egy dörgő hang vegyült:

- Hol a királyné? Lássuk a királynét!

E hangok hallatára mindenki megremegett; elsápadt a király, elsápadt Charny, elsápadt maga Gilbert is.

A királyné felszegte a fejét.

Ajkát összeszorítva, homlokát ráncolva, sápadtan állt az erkélyajtó mellett. A lánya hozzásimult, előtte pedig ott állt a trónörökös. Mária Antónia ökölbe szorította a kezét, amellyel eddig a fiúcska szőke fejét simogatta.

- A királyné! Hol a királyné? - süvöltötték odakint a hangok.

- A nép látni óhajtja, felséges asszonyom - mondta La Fayette.

- Jaj, nehogy kimenjen, anyám! - csimpaszkodott kétségbeesve Mária Antónia nyakába a lánya.

A királyné La Fayette-re nézett.

- Nincs mitől tartania, asszonyom - mondta a férfi.

- No és egyedül menjek ki? - vetette oda a királyné.

La Fayette elmosolyodott, és a rá jellemző eleganciával, amit még öregségére is megőrzött, tisztelettel elválasztotta a két gyereket az anyjától, és szelíden kiterelte őket az erkélyre.

Aztán karját nyújtotta a királynénak, mondván:

- Bízva rám magát, felséged, mindenért felelek.

És kivezette a királynét az erkélyre.

Szörnyű látvány volt, valósággal szédítő, ahogy az emberáradat bömbölve hullámozott a márványudvaron.

A királyné láttára fülsiketítő kiáltás szakadt ki a tömegből; nem volt ember, aki a megmondhatója lett volna, hogy fenyegető vagy örömkialtás.

La Fayette kezét csókolt a királynénak, erre aztán eget verő üdvívalgás harsant.

Merthogy olyan nemes a mi nemzetünk, hogy még a legparlagibb francia vérében is benne van a lovagiasság.

A királyné fellélegzett.

- Milyen különös a nép! - mondta. Egész testén remegés futott végig. - És a testőreimért, uram... a testőreimért, akik megmentették az életemet... őértük semmit se tehet, uram?

- Hívja ide egyiküket, asszonyom! - mondta La Fayette.

- Charny úr! Charny úr! - szólította a grófot a királyné.

De Charny hátralépett: rögtön átlátta a helyzetet.

Nem akart nyilvánosan bocsánatot kérni azért, ami október elsejének éjszakáján történt.

Ő nem volt bűnös, hát nem kellett neki a bűnbocsánat.

Andrée ugyanúgy érzett, ahogy a férje; Charny felé nyújtotta a kezét, hogy visszatartsa.

A keze találkozott a gróf kezével, s a két kéz összefonódott.

A királyné, bár e percben igazán jócskán volt látnivalója, meglátta a mozdulatot.

A szeme lángot vetett, és ziháló kebelével, feldúltan odaszólt egy testőrnek:

- Jöjjön, uram, megparancsolom.

A testőr engedelmeskedett.

Különben neki nem is voltak olyan indokai a tétovázásra, mint Charnynak.

La Fayette magával vonta az erkélyre, megölelte, és kitűzte a saját nemzetiszínű forgóját a testőr kalapjára.

- Éljen La Fayette! Éljenek a testőrök! - zúgta az ötvenezres tömeg.

Néhányan megpróbáltak közbekiabálni, de hangjukat elnyomta az általános üdvívalgás.

- Nos, végre elvonult a vihar, újra kiderült az ég - mondta La Fayette, aztán, már bent, a szalonban így folytatta: - De még egy áldozatot kell hoznia, felség, nehogy újra beboruljon.

- Igen - mondta elgondolkozva a király -, el kell hagynom Versailles-t, igaz?

- Így van, felség, Párizsba kell mennie.

- Bejelentheti a népnek, uram, hogy a királyné, én meg a gyermekeink egy órákor útnak indulunk Párizsba. - A királynéhoz fordult: - Menjen a lakosztályába, asszonyom, és készüljön fel az útra!

Charnynak szemlátomást eszébe jutott valami a királyi parancsról, mégpedig valami fontos dolog, amiről megfeledkezett.

Mária Antóniát is megelőzve, sietve elindult a királyné lakosztálya felé.

- Hova megy, uram? - szólt rá haragosan a királyné. - Nincs szükség a jelenlétére.

- Nagyon remélem, hogy igaza van, asszonyom - válaszolta Charny -, és higgye el, hogyha csakugyan nincs rá szükség, jelenlétem igen rövid ideig fogja terhelni felségedet.

Mária Antóniával a nyomában továbbindult. A királyné észrevette, hogy vérnyomok éktelenkednek a parketten. Behunyta a szemét, és támaszt keresve Charnyba karolt. Néhány lépést vakon tett meg.

Hirtelen megérezte, hogy a gróf egész testében megremeg.

- Mi történt, uram? - kérdezte, és kinyitotta a szemét. - Jaj, Istenem - kiáltott fel -, egy holttest!

- Bocsásson meg, felség, hogy elengedem a karját! - mondta Charny. - Megtaláltam, amiért a lakosztályába jöttem: Georges fivérem holttestét.

Igen, az a holttest a boldogtalan fiatalember holtteste volt, Georges de Charnyé, akinek a bátyja megparancsolta, hogy élete árán is óvja meg a királynét.

Híven engedelmeskedett.

Georges de Charny halála

Az eseményeket, amelyeket fentebb elbeszéltünk, már százféleképpen elbeszélték, hiszen nem kétséges, hogy ez volt az egyik legérdekesebb részlete annak az 1789 és 1795 közt eltelt korszaknak, amelyet nagy francia forradalomnak neveznek.

Bizonyos, hogy további száz változat születik majd, de azt bizvást leszögezhetjük, hogy egyik se lesz olyan pártatlan, mint a miénk.

De születhetett, születhet akárhány leírás az eseményekről, a történet sosem lesz teljes. Ahány tanú, annyi változat, és minden kis részletnek megvan a jelentősége, a költészete, már csak azért is, mert különbözők.

De ugyan mit ér a sok beszámoló, ha mégoly valóságűek is? Volt-e valaha politikus, aki tanult volna a politikai leckéből?

Volt-e valaha hatása a könnyeknek, a tanúskodásnak vagy a királyok kiontott vérének, akár oly csekélyke is, mint a követ vájó vízceppnek?

Nem: hiába hullott a királynék könnye, hiába hullott a királyok vére, az utódaik sosem tanultak a végzet könyörtelen leckéjéből.

Az odaadó hívek csak fecsérelték odaadó hűségüket: áldozatukkal sosem tudták megakadályozni, hogy uraik balsorsa beteljesedjen.

Lám, a királyné majdhogynem belebotlott annak a férfinak a holttestébe, aki vérbe fagyott társaival együtt a végső bukás felé haladó király útját szegélyezte.

Néhány órával azután, hogy a királyné borzadva felsikoltott, s éppen amikor a királlyal és gyermekeivel elhagyta Versailles-t, ahová soha többé nem tért vissza, az alábbi jelenet játszódott egy eső áztatta kis belső udvaron, amelyet hiába próbált felszárítani a hideg őszi szél:

Egy fekete ruhás férfi hajolt egy holttest fölé.

Egy testőregyenruhás férfi térdepelt a holttest mellett.

Háromlépésnyire tőlük egy harmadik férfi állt, ökölbe szorult kézzel, merev tekintettel.

A halott huszonkét-huszonhárom éves fiatalember volt, nagy sebek tátongtak a fején és a mellkasán.

Viaszfehér melle mintha fel-felemelkedett volna; a szája félig nyitva volt; a feje hátranyaklott. Arcán fájdalom és düh tükröződött.

A fölé hajló férfi Gilbert volt.

A térdelő tiszt Charny gróf.

A harmadik férfi Billot.

A halott Georges de Charny báró. Gilbert olyan merően nézte a holttestet, mintha életre akarná kelteni.

- Meghalt - szólalt meg végül. - Nincs mit tenni.

Charny gróf rekedten felnyögött, és karjába szorítva az élettelen, érzéketlen testet, olyan szívbe markoló zokogásban tört ki, hogy az orvos megremegett, Billot pedig a kis udvar szögletébe menekült, és a falnak nyomta a homlokát.

A gróf felkapta a halottat, a fal tövébe ültette, majd lassan elhátrált tőle, de le nem vette a szemét róla, mintha azt várná, hogy meggyilkolt öccse életre keljen, és kövesse őt.

Gilbert mozdulatlan maradt, fél térdén állt, töprengve, borzadva két keze közé szorította a fejét.

Billot előjött a sötét zugból, és odament Gilbert-hez. Más nem hallotta a gróf szívtépő zokogását.

- Hát, igen, Gilbert úr - mondta -, ilyen a polgárháború. Sajnos, bekövetkezik, amit megjósolt, és még gyorsabban is, mint ahogy gondolta volna. Láttam, amint ezek a *gazemberek* meggyilkoltak tisztességtelen embereket. És most azt látom, hogy tisztességes embereket gyilkolnak meg. Láttam, amint lemészárolták Flesselles-t, Launayt, lemészárolták Foullont és Berthier-t. Reszketett az inam, és borzadtam a gáztettük miatt. Pedig hát igazából nyomorultakat gyilkoltak meg. Maga, Gilbert úr, akkor megmondta, hogy eljön a nap, amikor jóra való embereket fognak megölni. És most meggyilkolták Charny bárót. Már nem reszketek, hanem sírok; nem borzadok a mások tette miatt, hanem félek magamtól.

Gilbert mondani akart valamit, de Billot-ba nem lehetett belefojtani a szót.

- Meggyilkoltak egy ártatlan fiatalembert - folytatta -, katona volt, hát harcolt; ő nem gyilkolt, mégis meggyilkolták. - Keserveset sóhajtott. - Ó, Istenem! Emlékszem rá gyerekkorából, magam előtt látom, amint Boursonne-ból Villers-Cotterets-ba lovagol a kis fakó nyergében, az édesanyja küldte, hogy kenyeret vigyen a szegényeknek. Szép kisfiú volt, fehér és rózsás volt az arca, porcelánké a szeme, és mindig nevetett. Milyen furcsa! Amióta megláttam kiterítve, vérbe fagyva, mindig azt a mosolygós gyereket látom magam előtt, aki bal kezében kosarat, jobb kezében erszényt tart... Hej, Gilbert úr, az az igazság, hogy elegendem van az egészből, nem akarom magát is halva látni, mert akkor...

- Nyugalom, Billot - csóválta meg szelíden a fejét Gilbert doktor -, még nem ütött az utolsó óráim.

- Akkor is elegendem van, doktor úr. Odahaza elrohadt a gabona, parlagon a föld... és vár szeretett családom, amely még sokkal, de sokkal jobban hiányzik, amióta láttam ezt a szerencsétlen fiatalembert, akit gyászol a családja.

- Mit akar ezzel mondani, Billot uram? Csak nem azt akarja, hogy megessen magán a szívem?

- Ó, dehogy - válaszolta együgyű őszinteséggel Billot. - Csak szenvedek, hát panaszkodom, és minthogy a panaszkodás mit sem ér, szeretnék a magam módján segíteni magamon.

- Vagyis?

- Vagyis szeretnék hazamenni a tanyára, Gilbert úr.

- Már megint hazakívánczik, Billot?

- Tudja, Gilbert úr, egy hang hazaszólít...

- Vigyázzon, Billot, az a hang dezertálásra buzdítja.

- Én nem vagyok katona, nem dezertálhatok.

- Amit csinálni akar, az dezertálás, Billot, még ha nem katona is.

- Ezt nem értem, doktor úr.
 - Azért jött Párizsba, hogy leromboljon egy építményt, és most akar megfutni, amikor már recseg-ropog a ház?
 - Igen, mert nem szeretném, ha a barátaimra dőlne.
 - Vagy inkább attól fél, hogy magára dől.
 - Miért? Olyan nagy bűn az, ha az ember magára is gondol egy kicsit?
 - Eh, miféle okoskodás ez? A lezúduló kövek azokat is agyonnyomhatják, akik gyáván elszaladnak.
 - Tudhatja, Gilbert úr, hogy én nem vagyok gyáva.
 - Akkor maradjon, Billot, még szükségem van magára.
 - A családomnak is szüksége van rám odahaza.
 - Ejnye, Billot! Azt hittem, egy véleményen van velem: aki a hazáját szereti, annak nincsen családja.
 - Kíváncsi vagyok, hogy fenntartaná-e a véleményét, ha a maga fia, Sébastien volna ennek a fiatalembernek a helyében.
- És a halottra mutatott.
- Eljön a nap, amikor Sébastien fiam az én élettelen testem fölé hajol - válaszolta Gilbert rezzenetlenül.
 - Nem fog könnyet ejteni magáért, ha olyan hideg lesz a szíve, mint most magának.
 - Remélem, hogy kevésbé fog ellágyulni, mint én, és éppen azért, mert példát adok neki szilárdságból és lelkierejből.
 - Egyszerűen azt akarja, hogy a fia lássa, amint patakokban folyik a vér, hogy már ilyen fiatalon hozzászokjon a tűzvészek, akasztófák látványához, a lázongáshoz meg az éjszakai rajtaütésekhez, ahhoz, hogy gyalázzák a királynét, fenyegezzék a királyt? Gondolja, hogy ha már hideg és kemény lesz, mint a kardpenge, szeretni és tisztelni fogja magát?
 - Nem, Billot, nem akarom, hogy mindezt lássa, ezért is küldtem Villers-Cotterets-ba... habár kezdem bánni, hogy elküldtem.
 - Micsoda? Sajnálja, hogy elküldte?
 - Igen.
 - De miért?
 - Mert most a gyakorlatban is látta volna, milyen igaz az oroszlán meg a patkány axiómája, amely az ő számára csak egy állatmese.
 - Nem értem, mire gondol, Gilbert úr.
 - Arra gondolok, hogy most láthatná, amint egy írástudatlan, jóra való szegény gazda, akit a véletlen Párizsba vezényelt, és aki sohasem gondolta volna, hogy az életének bármilyen jó vagy rossz befolyása lehet azoknak a nagyságoknak a sorsára, akikre felnézni is alig mert... nos, arra gondolok, hogy Sébastien láthatná, amint ez az ember, aki már másodszor szeretne hátat fordítani Párizsnak, hathatósan hozzájárult a király, a királyné és a két királyi gyermek megmentéséhez.

Billot döbbsenten bámult a doktorra.

- Én, Gilbert úr? - kérdezte.

- Ki más, te együgyű? Hát nem te ébredtél fel az első gyanús hangokra, megsejtve, hogy pusztító vihar fenyegeti Versailles-t? Nem te ébresztetted fel La Fayette urat... merthogy La Fayette úr mélyen aludt.

- Hát persze hogy mélyen aludt, hiszen tizenkét órája nyeregben volt, és egy álló napja nem hunyta le a szemét.

- Te vezetted a palotába - folytatta Gilbert -, te ugrasztottad a gyilkosok falkájának középebe, te kiáltottad, hogy „vissza, nyomorultak, mert szétcsapok köztetek!”.

- Mi tagadás, ezt csakugyan én mondtam.

- Na, látod, Billot, kedves barátom! Igaz, hogy nem tudtad megakadályozni, hogy meggyilkolják ezt a fiatalembert, viszont alighanem neked köszönhető, hogy a királyt, a királynét és két gyermeküket nem gyilkolták meg. Hálátlan vagy, ha nem akarsz tovább szolgálni a hazát, épp amikor a haza ilyen jutalomban részesít.

- De hát ki fogja tudni, hogy mit cselekedtem, hiszen még jómagam se voltam tisztában vele.

- Te meg én, Billot. Nem elég ez neked?

Billot elgondolkozott, aztán odanyújtotta kérges kezét a doktornak.

- Igen, igaza van, Gilbert úr - mondta -, de tudja, az ember gyöngé teremtmény, önző és állhatatlan, egyedül magában van meg a kellő erő, önzetlenség és állhatatosság. Mi tette ilyenné?

- A balsors - válaszolta Gilbert mosolyogva, de mosolyában több szomorúság volt, mint egy jajkiáltásban.

- Hm, különös. Én azt hittem, hogy a boldogtalanság gonosszá teszi az embert.

- Csak a gyöngébbjét.

- És ha én boldogtalan leszek, én gonosszá válok?

- Lehet, hogy boldogtalan leszel, Billot, de gonosz, az soha.

- Biztos benne?

- Kezeskedem róla.

- Hát akkor... - sóhajtott Billot.

- Hát akkor? - visszhangozta Gilbert.

- Hát akkor maradok. De tudom, hogy nem most gyöngültem el utoljára.

- Én majd mindannyiszor erőt öntök beléd, jó Billot.

- Úgy legyen! - sóhajtott a gazda.

Aztán még egy utolsó pillantást vetve Charny báró holttestére, amelyet a szolgák éppen hordágyra tettek, azt mondta:

- Hanem azért nagyon szép fiúcska volt ám a kis Georges de Charny! Most is magam előtt látom, amint a kis fakó nyergében ül, bal kezében kosár, jobb kezében meg pénzes zacskó.

Hogyan indult el, utazott és érkezett meg Pitou és Sébastien Gilbert?

Felváztuk már, hogy - jóval az előző fejezetekben leírt események előtt - milyen körülmények közt határozott el Pitou és Sébastien Gilbert utazása.

Mint emlékeztetés, Gilbert doktor megbízta Pitout, hogy menjen el Sébastienért, e célból fiákerbe ültették, és egy óra múltán már ott is volt a két fiú a Saint-Honoré utcában bérelt lakásban.

A doktor megkérdezte a fiát, hogy örül-e, hogy viszontláthatja a szívének oly kedves erdőket, mire Sébastien így válaszolt:

- Igen, apám, de csak ha maga meglátogat engem Villers-Cotterets-ban, vagy ha én meglátogathatom magát Párizsban.

- Légy nyugodt, gyermekem - mondta Gilbert, és homlokon csókolta Sébastient. - Tudhatod, hogy most már nem tudok meglenni nélküled.

Pitou, nos, Pitou boldog volt, hogy még az este útnak indulhatnak.

Sápadt is, pirult is örömeiben, amikor Gilbert az egyik kezébe adta Sébastien kezét, a másik kezébe pedig vagy egy tucat negyvennyolc frankos Lajos-aranyat nyomott.

Az orvos még jó néhány tanáccsal - többségében egészségügyi természetű tanáccsal - látta el őket.

Sébastien szemét lesütve, áhítatos figyelemmel hallgatta apja szavait.

Pitou az aranyakat latolgatta, csörgette feneketlen zsebében.

Aztán Gilbert átadott egy levelet a nevelővé előléptetett Pitounak.

A levél címzettje Fortier abbé volt.

A doktor szónoklata után Billot vette át a szót:

- Gilbert úr rád bízta a fiát, vigyázz hát rá, mint a szemed fényére! Kemény az öklöd, sózz oda, ha szükség lenne rá, ha bárki bántani akarná!

- Meglesz - mondta Pitou -, meg aztán kardom is van.

- Na, na! Csak ne heveskedj! - intette Billot.

- Most már csak az van hátra, hogy megbeszéljük, hogyan fogtok utazni.

- Eh! Tizennyolc mérföld az egész út - kiáltott Pitou -, majd beszélgetünk közben.

Sébastien kérdően az apjára nézett, hogy vajon nem lesz-e igencsak terhes foglalatosság végigbeszélgetni egy tizennyolc mérföldes utat Pitouval.

Pitou észrevette a pillantását, és sietett megnyugtatni:

- Majd latinul beszélgetünk, hogy tudósnak nézzenek bennünket.

Latinul beszélgetni: ez volt az álma a jámbornak.

Sokan mások biztosan azt mondták volna a helyében:

- Majd veszünk mézeskalácsot.

Gilbert egy pillanatra elbizonytalanodott.

Pitoura nézett, majd Billot-ra.

- Értem - mondta a gazda. - Nem biztos benne, hogy Pitou jó útikalauz lesz-e, és hogy a gondjaira bízhatja-e a fiát.

- Ó - mondta Gilbert -, nem őrá bízom én a fiamat.

- Hát kire?

Gilbert némán fölfelé emelte a tekintetét; túlságosan voltairiánus volt hozzá, hogysem azt felelje: „Istenre.”

Végül is úgy döntöttek, hogy teljes bizalmat szavaznak Pitounak, aki megígérte, hogy nem nagyon fárasztó, viszont szórakoztató útja lesz az ifjú Gilbert-nek, és másnap reggelre tűzték ki az indulás időpontját.

Gilbert postakocsin is Villers-Cotterets-ba utaztathatta volna a fiát, vagy akár a saját hintáján is, de tudjuk, mennyire óvni akarta tőle Sébastient, hogy merengésbe merüljön, márpedig nincs jobb alkalom a magányos merengésre, mint ha a kocsikerekék monoton zörgését hallgatjuk.

Beérte hát annyival, hogy elvitte a két fiút le Bourget-ig, ott a fákkal szegélyezett, napsütötte útra mutatva széttárta a karját, s így szólt:

- Rajta! Induljatok!

Elindultak hát, de Sébastien vissza-visszanézett, integetett az apjának, aki összefont karral, mozdulatlanul állt azon a helyen, ahol elvált a fiától, és úgy követte a tekintetével, mintha álmot látna.

Pitou kevélyen kihúzta magát: igen büszke volt rá, hogy kitüntető bizalommal van iránta egy olyan kiváló és fontos személyiség, mint Gilbert doktor, a király orvosa.

Pitou eltökélte, hogy híven eleget tesz feladatának: Sébastien védelmezője és társalkodónője lesz egy személyben.

Különben telve volt önbizalommal, és a legnagyobb nyugalommal haladt át Sébastien kíséretében a párizsi forradalom hatására felbolydult falvakon (ne feledjük, hogy bár október ötödikéig-hatodikáig követték az eseményeket, Pitou és a Gilbert fiú még július végén, augusztus elején hagyta el a várost).

Pitou egyébként rendületlenül viselte harcban szerzett sisakját és hatalmas kardját. Ennyi volt az egész, amit a július 12-14-diki események során zsákmányolt, de e kettős trófea bőven kielégítette becsvágát, egyben marcona külsőt kölcsönzött neki, és biztonsággal töltötte el.

Nem mintha a hetyke sisak meg a dragonyoskard nélkül nem lett volna kellőképpen marcona a külleme. Aki egyszer ott volt a Bastille-nál, és részt vett az ostromban, az örök életére viselte a hősiesség jegyeit.

Pitou azonkívül ügyvédi erényekre is szert tett.

Elvégre végighallgatta a városháza előtti beszédeket, Bailly szónoklatait, La Fayette dörge-delmeit, korábban pedig tanulmányozta a latin auktorokat, akiknek a nyelvezete nagy hatással volt a tizennyolcadik század végi francia orátorokra, nem véletlen hát, hogy igencsak járatosnak érezhette magát a szónoklás tudományában.

Ha hozzávesszük, hogy Pitou azt is tudta, hogy kemény ökle, ritka kedves mosolya és bámulatos étvágya van, nincs mit csodálkoznunk rajta, hogy igen kellemesen telt az útja Villers-Cotterets felé.

A politika iránt érdeklődőknek hírekkel szolgálhatott, annál is könnyebben, mivel a hírek egy részét maga találta ki, követve ezzel a párizsiak példáját, akik ez idő tájt már nagyban gyártották a híreket.

Beszámolt róla, hogy Berthier kincseket ásott el valahol, és hogy a városháza emberei hamarosan meg fogják találni a hatalmas vagyont. Hogy a vidékiek szemében dicsfénnel övezett híres-neves La Fayette Párizsban bizony sokat veszített népszerűségéből, és a rímfaragók az ő fehér lován köszörülik a nyelvüket. Hogy Bailly, aki a családjával együtt La Fayette kitüntető barátságát élvezte, igazából arisztokrata, sőt a rossz nyelvek szerint még annál is rosszabb.

Pitou felkorbácsolta a hallgatóság indulatait, de - miként Neptunus a szeleket - le is tudta csendesíteni azokat: ismeretlen anekdotákat mesélt az osztrák nőről.

Kiapadhatatlan mesefolyamának köszönhetően végiglakmározta az utat Vauciennes-ig, amely már az utolsó falu Villers-Cotterets előtt.

Mivel Sébastien Pitouval ellentétben keveset evett vagy egyáltalán nem is evett, beszélni nem beszélt, és betegesen halovány arcú fiú volt, mindenki érdeklődött iránta, s az emberek csodálták, milyen óvó gondossággal, mennyi atyáskodó figyelemmel veszi őt körül Pitou: mindenben, mindenben pártfogoltja kedvét keresi, és mellesleg helyette is eszik.

Vauciennes-be érve Pitou szemlátomást töprengeni kezdett valamin; tanácstalanul Sébastienre nézett, Sébastien tanácstalanul Pitoura nézett.

Pitou megvakarta a fejét. Ez csallhatatlan jele volt, hogy zavarban van.

Sébastien ismerte már.

- Mi a baj, Pitou? - kérdezte.

- Baj, az nincs - válaszolta Pitou -, csak arra szeretnék kérni, hogy ha nem vagy nagyon fáradt, ne egyenesen menjünk Villers-Cotterets-ba, hanem kerüljünk Haramont felé.

És elpirult a jámbor, ahogy Catherine pirult volna el, ha valami kevésbé ártatlan kívánsággal áll elő.

- Ó, hát persze! - mondta megértően Sébastien Gilbert. - Ott halt meg szegény Pitou mama.

- Gyere, fivérem, induljunk!

Pitou olyan erősen magához ölelte Sébastient, hogy kis híján megfojtotta, aztán kézen fogta, és nekieredt árkon-bokron át a Wuala-völgy felé; de olyan iramban, hogy alig tettek meg száz lépést, szegény Sébastien lihegve megállt, és kénytelen volt azt mondani:

- Nem bírom, Pitou, menjünk lassabban!

Pitou csodálkozva nézett rá: nem ment ő gyorsabban, mint általában.

Látva a sápadt, kifulladt Sébastient, karjába kapta a fiút, mint Szent Kristóf Jézust, és úgy vitte tovább.

Ekként nem kellett lassítania a lépteit.

Sébastien pedig nem tiltakozott, hiszen annak idején gyakran vitte őt Pitou az ölében.

Hamarosan Largnyba értek. Sébastien, érezve, hogy Pitounak egyre jobban zihál a mellkasa, kijelentette, hogy már kipihente magát, és lépést tud tartani Pitouval, haladjon, amilyen gyorsan csak akar.

Pitou nagylelkűen visszafogta az iramot.

Fél óra múlva Haramont-ba, Pitou szülőfalujába értek. Megálltak és körülnéztek, hogy tájékozódjanak.

Az első, amin megakadt a tekintetük, a falu határában álló feszület volt.

Fájdalom, már Haramont-ban is érezte a hatását, hogy a párizsiak egyre jobban elfordultak a vallástól. A Krisztus jobb karját és a lábát tartó szögeket megette a rozsda, és nem volt, akinek az a kegyes gondolata támadt volna, hogy az immár egyetlen szögön fityegő Krisztust, a szabadság, egyenlőség, testvériség ősi szimbólumát visszaállítsa eredeti helyzetébe.

Pitou nem volt vallásos, de azért maradt benne valami a gyerekkori neveltetésből. Elfacsarodott a szíve az elfeledett Krisztus láttára. Kihúzott egy erős liánt egy közeli sövényből, letette a fübe a sisakját meg a kardját, felmászott a keresztre, odakötötte a keresztfára az istenvértanú jobb karját, aztán megcsókolta a lábát, és lemászott.

Sébastien eközben a feszület előtt térdepelve imádkozott. Hogy kiért imádkozott? Ki tudja...

Talán azért a gyerekkorában kísértő látomásért, akit úgy szeretett volna viszontlátni a nagy fák alatt, azért az ismeretlen anyáért, aki sosem egészen ismeretlen. Mert igaz, hogy nem táplálta a fiát kilenc hónapon át a tejével, de kilenc hónapon át táplálta a vérével.

Pitou, kegyes tettét megcselekedvén, újra a fejébe nyomta a sisakot, és felkötötte a kardot.

Sébastien befejezte az imádkozást, keresztet vetett, és újra megfogta Pitou kezét.

Bementek a faluba, egyenesen ahhoz a kunyhóhoz, ahol Pitou született, és ahol Sébastient dajkálták.

Pitou úgy ismerte Haramont-t, mint a tenyerét, mégsem lelte a kunyhót. Kénytelen volt megkérdezni; egy palatetős kis kőházat mutattak neki.

A házikót kőfal vette körül.

Angélique néni eladta volt a nővére házát, és az új tulajdonos - joga volt hozzá - lebontotta. Semmi se maradt a régi vályogfalakból, a régi ajtóból, amelybe lyuk volt vágva a macskának, a régi ablakokból, amelyeket többnyire papír borított üveg helyett (rajta a betűvetést tanuló Pitou ákombákomjai), a mohosodó zsúpfedélből, amelynek a gerincét minden nyáron felverte a gaz.

Az új tulajdonos mindent, de mindent megsemmisített.

Csukva volt a kapu, és a küszöbről nagy fekete kutya vicsorgott Pitoura.

- Gyere, Sébastien - mondta Pitou könnyes szemmel -, menjünk oda, ahol biztosan semmi se változott.

A temetőbe ment, ahol anyja nyugodott.

Igaza volt: a temetőben semmi sem változott, csak a fű nőtt meg, de az olyan magasra, hogy nem volt könnyű megtalálni a sírt.

Még szerencse, hogy három-négy év alatt fává cseperedett az annak idején letűzött szomorú-fűzág. Pitou egyenest a fűzfához sietett, és megcsókolta alatta a földet, éppolyan szívből jövő, ösztönös áhítattal, ahogy a Krisztus lábát csókolta meg.

Felállt; a szomorúfűz szélfújta ágai ott libegtek a feje körül.

Összefogta az ágakat, és a melléhez szorította őket.

Úgy érezte, mintha az édesanyja haját simogatná, még egyszer, utolszor.

A két gyermek sokáig időzött a temetőben; észre se vették az idő múlását.

Végre aztán búcsút vettek a sírtól, és Pitounak eszébe villant, hogy leszakítson egy fűzfá-ágacskát és a sisakja mellé tűzze, de a keze megállt a levegőben.

Hátha fájdalmat okoz szegény édesanyjának, ha letör egy ágat arról a fáról, amelynek a gyökerei körülfonják a hamvait rejtő, korhadt fenyőkoporsót.

Még egyszer megcsókolta a földet, aztán kézen fogta Sébastient, és elhagyták a temetőt.

Mindenki a mezőn vagy az erdőn dolgozott, kevesen látták hát Pitout, és azok sem ismerték meg sisakosan, kardosan.

Fájó gondolatokba merülve tette meg az erdőn keresztül Villers-Cotterets-ba vezető háromnegyed mérföldes szép utat; senki és semmi nem háborgatta.

Sébastien elmerengve, némán lépdelt a nyomában.

Délután öt óra felé értek Villers-Cotterets-ba.

**Hogy esett, hogy Angélique néni egy párolt kakas miatt
újra megátkozta és újra elkergette Pitout?**

Pitou a Fácánoskert felől közelítette meg Villers-Cotterets-t, átment a - hétköznapi lévén - néptelen táncúterén, ahová három hete Catherine-t kísérte.

Micsoda változások zajlottak le ez alatt a három hét alatt Franciaországban és Pitouban!

Aztán végigment a gesztenyefasoron, kiért a kastélytérre, és bekopogott Fortier abbé kollégiumának hátsó kapuján.

Pitou már három éve elhagyta Haramont-t, Villers-Cotterets-t viszont alig három hete hagyta el, érthető hát, hogy Haramont-ban nem ismerték meg, Villers-Cotterets-ban viszont megismerték.

Egy perc alatt híre futott a városban, hogy megjött Pitou és Sébastien Gilbert, hogy bementek Fortier abbé hátsó kapuján, hogy Sébastien nem sokat változott a távozása óta, Pitounak viszont kardja és sisakja van.

Ennek az lett a következménye, hogy kisebb tömeg gyűlt össze a nagy kapu előtt, hiszen joggal gondolták az emberek, hogy ha Pitou a kastély kis kapuján ment be Fortier abbéhoz, a Soissons utca felőli nagy kapun fog kijönni belőle.

A nagy kapu esett közelebb Angélique néni házához.

Úgy is lett: Pitou épp csak addig időzött Fortier abbénál, amíg át nem adta az abbé nővérének Gilbert doktor levelét és az öt dupla Lajos-aranyat Sébastien kosztjára, kvartélyára.

Fortier abbé nővére igen megijedt, amikor meglátta, hogy egy marcona katona kinyitja a kertkaput, de aztán megismerte Pitou békés és becsületes képét a dragonyossisak alatt, és ettől megnyugodott egy kicsit.

És végképp megnyugodott, amikor meglátta az öt dupla Lajos-aranyat.

A szegény vénkisasszony ijedsége különben annál is inkább érthető volt, mivel Fortier abbé sétálni volt a tanítványaival, és ő egyedül tartózkodott a házban.

Pitou, miután átadta a levelet és az öt dupla Lajos-aranyat, megölelte Sébastient, és sisakját katonásan a szemébe húzva távozott.

Sébastien könnyezett a búcsúzásnál. Bár nem kellett hosszú időre megválnia Pitoutól, és a fiú társasága nem is volt valami pihentető számára, elszomorodott, hogy ezután nélkülöznie kell jókedvét, jóságát, szolgálatkészségét. Pitou olyan volt, mint egy új-fundlandi: a derék kutya is sokszor terhére van az embernek, de olyan lefegyverző kedvességgel tudja megnyalni a gazdája kezét!

Sébastien csak az vigasztalta, hogy Pitou megígérte neki, hogy gyakran meglátogatja majd. Pitout, nos, őt az vigasztalta, hogy Sébastien köszönetet mondott érte.

Most pedig kövessük hősünket Fortier abbé házatól az Angélique néni házáig, amely, mint tudjuk, a Pleux negyed túlsó végén volt.

Vagy húszan várták a Fortier abbétól kilépő Pitout. A legtöbben már hallották, micsoda különös öltözékben pompázik. Tudván, hogy Párizsból jön, ahol harcok folynak, arra a következtetésre jutottak, hogy Pitou is harcolt, és azt akarták, hogy számoljon be az eseményekről.

Pitou, szokása szerint, méltóságteljesen elbeszélte élményeit: a Bastille bevételét, Billot, Maillard, Élie, Hulin hőstetteit, elmesélte, hogyan pottyant Billot az erőd vizesárkába, és hogyan húzta ki onnan ő, Pitou; hogyan szabadították ki Gilbert-t, aki már vagy nyolc-tíz napja a Bastille-ban raboskodott.

A hallgatóság majdnem mindenről értesülve volt, hiszen olvasták a korabeli hírlapokat, de hát bármilyen érdekesen ír is egy hírlapíró, nem ér fel a szemtanúval, aki előszóban mondja el a történeteket, akit kérdezgetni lehet, aki válaszol a kérdésekre.

És Pitou élvezettel mesélt, készségesen válaszolt minden kérdésre, szíves örömet ment bele a részletekbe.

Már vagy egy órája tartotta szóval az egész Soissons utcát ellepő sokaságot, amikor a hallgatóság egyik tagja észrevette, hogy Pitou arcán a nyugtalanság jelei mutatkoznak.

- Szegény Pitou már nagyon fáradt lehet - mondta -, és itt kell rostokolnia miattunk. Hagyjuk végre, hogy hazamenjen Angélique néniéhez. Hogy fog örülni az a jótét lélek, hogy viszontlátja az unokaöcsikéjét!

- Á, nem fáradt vagyok én, hanem éhes - mondta Pitou. - Én sose vagyok fáradt, viszont mindig éhes vagyok.

A sokaság - az együgyű vallomás hallatára és belátva, hogy a gyomor parancsának engedelmeskedni kell - tisztelettel utat nyitott Pitounak, és a legény, nyomában a legkíváncsibbakkal, elindult a Pleux negyed, pontosabban Angélique néni háza felé.

Angélique néni nem volt otthon, nyilván pletykálgodott valamelyik szomszédasszonynál. Az ajtaja zárva lévén, többen is felajánlották Pitounak, hogy csillapítsa náluk az éhségét, de Pitou kevélyen elhárította a meghívást.

- De hát láthatod, hogy zárva van a nagynénéd ajtaja - erősködtek egyesek.

- Egy nagynéni ajtaja sosincs zárva egy engedelmes és éhes unokaöcs előtt - jelentette ki Pitou.

És kivonta kardját, aminek láttára hátrahőköltek a nők és a gyerekek, bedugta a pengét a zár nyelve és a csappanó közé, és jól nekifeszülve kipattintotta az ajtót a jelenlevők nagy ámulatára, akik látva, hogy Pitou ilyen merészen kihívja maga ellen a vénlány haragját, már a legkevésbé sem kételkedtek benne, hogy Pitou csakugyan véghezvitte azokat a hőstetteket, amelyekről beszámolt.

A ház belseje pontosan olyan volt, mint Pitou idejében: középen ott trónolt a híres-nevezetes bőrfotel, körötte sánta székek, ócska zsámolyok; hátul a kenyeresláda, jobbra a pohárszék, balra a kandalló.

Pitou szelíden mosolyogva lépett be a házba, nem őrzött rossz emlékeket a hitvány bútorokról, sőt gyerekkori barátainak tekintette őket. Igaz, hogy majdnem olyan kemények voltak, mint Angélique néni, de ha kinyitotta őket az ember, csak-csak talált bennük valami jót; bezzeg Angélique néni belül még ridegebb és szárazabb volt, mint kívül.

Pitou tüstént bizonyította is a fentebb mondottakat az őt kísérő embereknek, akik kívülről lesték, mit művel Pitou, és roppant kíváncsiak voltak rá, hogy mi lesz, ha megjön Angélique néni.

Egyébként látni való volt, hogy a kíváncsiskodók nagy rokonszenvvel viseltettek Pitou iránt.

Említettük, hogy Pitou éhes volt, olyan éhes, hogy az arca is elváltozott.

Nem vesztegette hát az időt, egyenest a kenyeresládához és a pohárszékhez sietett.

Régen - azt írjuk, régen, holott alig három hét telt el Pitou távozása óta, de hát az a véleményünk, hogy az idő hosszúságát nem az órák, napok számával, hanem az események fontosságával kell mérni -, régen Pitou - hacsak nem a rossz szellem sarkallta volna vagy a leküzdhetetlen éhség, e két pokoli hatalom, mely oly közeli rokonságban van egymással -, nos, régen Pitou leült volna a küszöbre, engedelmesen megvárta volna, hogy hazaérjen Angélique néni, kedves mosollyal üdvözölte volna, előreengedte volna, illedelmesen mögötte lépett volna be a házba; aztán fogja a kenyeret meg a kést, odaviszi, megkapva a porcióját sóvárgó, párás és - legalábbis hite szerint - delejező szemmel néz a pohárszéken lévő sajtra vagy más ínycsalatra.

A delejezés, vagyis az ínycségek odavonzása vajmi ritkán járt eredménnyel, de azért volt rá eset, hogy eredménnyel járt.

Hanem a megemberesedett Pitou ma már egészen máshogy viselkedett: nyugodtan kinyitotta a kenyeresládát, elővette széles pengéjű zsebkését, fogta a kenyeret, és levágott belőle egy darabot, amely biztosan megvolt egy kilogramm - az új mértékek bevezetése óta használatos elegáns szóval élve.

Aztán fesztelenül visszatette a maradékot, és lecsukta a láda fedelét.

Minekutána rendíthetetlen nyugalommal kinyitotta a pohárszék ajtaját.

Egy röpké pillanatra úgy hallotta, mintha Angélique néni felhördülne a háta mögött, de a pohárszék ajtaja csikorogva fordult a pántokon, és ez a valóságos zaj elnyomta a másikat, a képzelet szülte hangot.

Amikor még Pitou is a ház lakója volt, a fősvény nagynéni nem bíbelődött a főzéssel, s legfeljebb egy-egy darab marolles-i sajtot vagy jókora káposztalevelekbe göngyölt szalonnaszalvétát tartott a pohárszékben, de amióta a mesebeli étvágyú fiú odébbállt, a vénlány - fukarsága ellenére - jobb ételeket is készített, akkora adagokat, hogy akár egy hétig is elélt rajtuk.

Csinált magának szalonnaszírban megforgatott, sárgarépával, hagymával párolt marhahúst, ürütökányt bőségesen körítve finom, puha főtt krumplival, borjúlábat ecetes gyöngyhagymával ízesítve, omlettet metélőhagymával, petrezselyemmel vagy néhány akkora szelet füstölt szalonnát, hogy alig értek bele a nagy serpenyőbe, és egy is elég lett volna, hogy a vénlány jóllakjon tőle, még ha nagyon megjön is az étvágya.

De Angélique néni módjával evett szakácsművészete termékeiből, mindig csak annyit csipegetett a finom falatokból, amennyi éppen jólesett neki.

Mindennap örvendezett, hogy egyedül élvezheti e pompás ízeket, és nem volt olyan napja a hétnek, hogy ne gondolt volna az unokaöccsére: valahányszor elővette az ételt, és szájához vitte a falatot, eszébe jutott Ange Pitou.

Pitounak szerencséje volt.

Pont egy olyan napon, egy hétfői napon toppant be, amikor Angélique néni rizses kakast főzött; az öreg baromfi olyan sokáig párolódott, hogy a húsa levált a csontról, és majdhogynem puha lett.

Étvágygerjesztő látvány: a hatalmas, mély tál kívülről fekete volt, de annál fényesebb és ígézőbb volt a belseje.

A vastag rizspárnán húsdarabok dombvonulata hullámzott, és kimagaslott közülük a piros kakastaréj.

De Pitout még egy elismerő fütttyentésre se ragadtatta a szeme elé táruoló csoda.

Úgy el volt kényeztetve az utóbbi hetekben, hogy elfelejtette - a háládatlan! -: soha efféle gyönyörűséget nem rejtett az Angélique néni pohárszekrénye.

Jobb kezében volt a kenyér. Bal hüvelykujját első ízig a jó szagú, vastag zsírba nyomva könnyűszerrel egyensúlyban tartotta a tálat.

E szent pillanatban egy árnyék jelent meg az ajtó négyszögében.

Pitou nyájasan mosolyogva odafordult; mosolyogva, mert jámbor lélek lévén mindig az arcára volt írva, hogy mi játszódik le a bensőjében.

Az az árnyék maga Angélique néni volt.

Angélique néni, fösvényebben és mordabban, mint valaha.

Régen - kénytelenek vagyunk megint csak ezzel a fordulattal élni, mert nincs szó, ami hívebben kifejezné a viszonylag rövid idő alatt eltelt nagy változásokat -, szóval régen Pitou bizonyára elejtette volna a tálat, ha meglátja a nagynénjét, és miközben Angélique néni kétségbeesetten lehajol, hogy mentse, ami még menthető a kakasból meg a rizsből, ő, Pitou átugrik a feje fölött, és hóna alatt a kenyérral elszalad.

De Pitou megváltozott: a korszak nagy filozófusaival való érintkezése jobban megváltoztatta a jellemét, mint a sisak és a kard a küllemét.

Nem szaladt hát el rémülten a nagynénje elől, hanem kedvesen mosolyogva odament hozzá, kitérte a karját, és bár a vénlány megpróbált kitérni előle, a kenyeret meg a pecsenyéstálat tartó csápjait összefonta a fösvény mögött, és úgy megszorította, hogy majdnem eltörte a bordáit.

A hite szerint kötelező rokoni szeretetet imígyen kifejezván, teleszívta levegővel a tüdejét, és így szólt:

- Én vagyok az, Angélique néném, megjöttem.

A vénlány úgy értelmezte a szeretetnyilvánításnak ezt a köztük eleddig példátlan formáját, hogy a rajtakapott Pitou ki akarja szorítani belőle a lelket, amiként hajdan Herkules tette Anteusszal.

Ő is nagyot lélegzett tehát, amikor végre kiszabadult a veszélyes ölelésből.

Hanem azt észrevette, hogy Pitou az ámulat semmi jelét nem mutatja a kakaspecsenye láttára.

Pitou hálátlan alak és faragatlan tuskó.

És Angélique néninek nemcsak a herkulesi öleléstől akadt el a lélegzete, hanem attól is, hogy az a Pitou, aki *régen* még az ócska székekre meg a sánta zsámolyokra se mert leülni, ha ő, Angélique néni ott trónolt a bőrfotelban, most kényelmesen a karosszékbe telepedett, és ölében a tállal falatozni kezdett.

Hatalmas jobbában viharsebesen forgatta a már említett bicskát, amelynek olyan széles volt a pengéje, hogy Polüphemosz, a küklpsz könnyűszerrel kikanalazhatta volna vele a levést.

A bal kezével tört egy-egy falat kenyeret, úgy háromujjnyi vastag, hat hüvelyk hosszú kis darabkát, arra rizst lapátolt, a tetejébe meg illő méretű húst vágott a bicsakkal.

Buzgó és módszeres munkálkodása eredményeképpen néhány perc múlva előtűnt a majolika-tál kék-fehér belseje, amiként apálykor láthatóvá válnak a móló kövei és nagy vaskarikái.

Nincs szó leírhatni, mennyire elszörnyedt és kétségbeesett a jó Angélique néni.

Sikításra tátotta a száját.

De egy árva hangocskát se tudott kipréselni magából.

Pitou olyan elbűvölően mosolygott, hogy Angélique néninek torkára forrt a sikoltás.

Akkor megpróbált ő is mosolyogni, hátha avval lecsillapíthatja az unokaöccse zsigereiben lakozó rémes fenevadat, az éhséget.

De az a rémes fenevad idomíthatatlannak bizonyult.

A néni nem bírta tovább mosollyal, és sírva fakadt.

A sírás feszélyezte egy kicsit Pitout, de egy csöppet sem zavarta az evésben.

- Ó, édes néném - szólt -, milyen kedves magától, hogy könnyezik örömében, amiért újra láthat! Köszönöm, édes néném, köszönöm.

És evett tovább.

Hát, igen: a nagy francia forradalom tökéletesen megváltoztatta ezt az embert.

Felfalta a kakas háromnegyedét, és csak egy kevés rizst hagyott a tál fenekén.

- Maga jobb szereti a rizst, igaz, drága néném? - mondta. - Az nem veszi annyira igénybe a fogát, úgyhogy meg is hagyom magának a rizst.

Angélique néni alkalmasint csúfolódásnak vette az unokaöccsi figyelmességet, mert kis híján megfulladt. Eltökélten odament az ifjú Pitouhoz, kiragadta kezéből a tálat, és olyan cifrát káromkodott, hogy az húsz év múlva dicsőségére vált volna a napóleoni régi gárda bármelyik sokat próbált őrmesterének is.

Pitou felsóhajtott.

- Hej, néném, sajnálja szegény kakast, ugye?

- Csirkefogó! - hörögte Angélique néni. - Van mersze gúnyolódni.

Pitou felállt.

- Nem volt szándékomban ingyen lakmározni - jelentette ki méltóságteljesen. - Van nekem pénzem. Felfogadom magát szakácsnőnek, ha óhajtja, de ragaszkodom hozzá, hogy én állíthassam össze az étlapot.

- Gazember! - sikoltott Angélique néni.

- Lássuk csak!... Legyen, mondjuk, húsz centime egy adag... akkor most tartozom magának húsz centime rizzsel és tíz centime ára kenyérrel. Az annyi mint harminc centime.

- Még hogy harminc centime! - kiáltott a nagynéni. - Harminc centime! De hiszen csak a rizs megvolt vagy negyven centime, a kenyér meg legkevesebb harminc! És a húst még nem is számoltam!

- A kakast nem is kell számolni, drága nénikém, mivelhogy az a maga baromfiudvarából való. Régi jó ismerősöm, rögtön megismertem a taréjáról.

- Annak is ára van azért.

- Kilencéves volt. Én loptam magának a kotlós szárnya alól. Akkorka volt, mint az öklöm, és emlékszem, hogy maga még meg is vert engem, mert nem hoztam magot, amivel etethette volna. Végül aztán magot is szereztem. Ez a kakas az én tulajdonom volt, a saját tulajdonomat ettem meg, jogom volt hozzá.

A néni dühtől mámorosan, villámló tekintettel nézett az elvetemült forradalmárra.

- Ki innen! - préselte ki nagy nehezen a torkán.

- Na, na, ne olyan hevesen! Evés után kell egy kis időt adni az emésztéshez, nem gondolja? Megfeleldeznek az illemlől, néném.

- Takarodj!

Pitou, aki közben visszaült a karosszékbe, most ismét felállt; kéjes örömmel tapasztalta, hogy egy szem rizs nem sok, annyi se férne a bendőjébe.

- Néném! - mondta fensőbbiségesen. - Maga rossz rokon. Most meg fogom mutatni magának, hogy éppolyan igazságtalan, szívtelen és fősvény hozzám, mint régen. Nem akarom, hogy telekürtölje a várost, hogy kieszem magát a vagyonából.

Peckesen megállt a küszöbön, és olyan sztentori hangon, hogy nemcsak az őt elkísérő és a fenti jelenetet végignéző, -hallgató emberek, hanem az ötszáz lépésnyire lévő közömbös járókelők is meghallhatták, a következő szónoklatot intézte a nagynénjéhez:

- Ezek a derék emberek a tanúim rá, hogy én, aki az elsők között foglaltam el a Bastille-t, most jöttem meg gyalogszerrel Párizsból, fáradtan, éhesen leültem, és ettem a rokonomnál, és hogy a rokonom annyira zokon vette, hogy nála csillapítottam éhemet, olyan könyörtelenül ajtót mutatott nekem, hogy nem tehetek mást, távoznom kell.

Pitou olyan patetikus hevülettel adta elő ezt az exordiumot, hogy a szomszédok összesúgtak:

- Hát, ez igazán nem járja...

- Távoznom kell - fűzte tovább a szót Pitou -, nekem aki, tizenkilenc mérföldet gyalogoltam, akit becsületes helytállása miatt bizalmával tüntetett ki Billot úr és Gilbert úr, aki Fortier abbéhoz vezette Sébastien Gilbert-t, nekem, a Bastille megostromlójának, Bailly úr és La Fayette tábornok barátjának. Tanúnak szólítom magukat, emberek, hogy engem innen elüldöznek.

- Gyalázat! - háborogtak a szomszédok.

- És mivel nem vagyok koldus - folytatta Pitou -, mivel megfizetem én a kenyeret, ha nem adják szívesen, tessék, itt hagyok egy ötfrankos ezüstöt a nénémnél evett étel fejében.

Azzal Pitou gögösen elővett egy ezüstöt a zsebéből, és az asztalra tette. A pénz mindenki szeme láttára felpattant az asztallapról, bele a tálba, a rizs közepébe.

Ez volt a kegyelemdöfés: olyan zúgás támadt, hogy a vénlány behúzta a nyakát ijedtében, Pitou pedig megtörölte a cipője talpát a küszöbön, és méltóságteljesen távozott. Húsz kar nyúlt feléje, húszan hívták, hogy egyen, aludjon szerény hajlékukban; mindenki azt remélte, hogy őt fogja megtisztelni a bastille-i győző, Bailly és La Fayette tábornok barátja.

A nagynéni kivette a rizsből az ötfrankost, amely oly különös módon került a birtokába, megtörölte, és odatette a fatálcába a többi ezüstpénz közé, várni a dupla aranypénzzé váló átváltozás boldog pillanatát.

Angélique néni nagyot sóhajtott, és arra gondolt, hogy egy szava se lehetett volna, ha Pitou az egész pecsenyét megesszi minden rizsessel, hiszen igazán gavallérosan fizetett.

Pitou mint forradalmár

Pitou, miután eleget tett a Gilbert doktortól kapott parancsnak, úgy gondolta, ideje, hogy engedelmeskedjen a szíve parancsának is.

Van-e jobb, mint engedelmeskedni, ha a kapott parancs pontosan megegyezik a szív legtitkosabb és leghőbb vágyaival?

Pitou nyaka közé kapta a lábát, és máris loholt a keskeny kis Lonnet utcán, hogy mielőbb a pisseleux-i majorba érjen.

De annyi emlék tolult az agyába, hogy hamarosan kénytelen volt lelassítani a lépteit.

Ha az ember megtér szülővárosába vagy falujába, színpompás szőnyegként terül a lába elé az ifjúsága, s minden megélt nap egy-egy szín, egy-egy minta azon a szőnyegen.

Minden lépésnél boldog órák, fájdalmas órák emlékéből dobban, sajdul a szív: emitt örömben sírtam, amott bánatomban.

Pitou nem volt lélekűbűv, de éppolyan ember volt, mint bárki más; a Pisseleux-be vezető út az emlékek útja volt neki, és sok-sok érzés kavargott a lelkében, mire Billot mama majorjába ért.

Amikor meglátta a tanyaépületek hosszan elnyúló gerincét, az évszázados szilfákat, amelyek mintha csak azért csavarodtak volna meg, hogy felülről nézhessék a füstöt eregető mohlepte kéményeket, amikor meghallotta az istállók népének távoli neszezését, a kutyák morgását, a szekérzörgést, megtorpant, megigazította a sisakot, a dragonyoskardot, igyekezett minél előnyösebb külsővel megjelenni, ahogy az már egy szerelmeshez és katonához illik.

Senki sem ismerte meg, ami azt bizonyítja, hogy igyekezete nem volt hiábavaló.

Egy béres a lovakat itatta a tókánál; zajt hallott, megfordult, és egy fűzfa borzas ágai közt megpillantotta Pitout, pontosabban a sisakját meg a kardját.

A béres megkövült a rémülettől.

Pitou elhaladtában odaszólt neki:

- Hé, Barnaut! Jó napot!

A béres úgy megdöbbent, hogy a sisakos-kardos férfi tudja a nevét, hogy lekapta a kalapját, és elengedte a lovak kötőfékét.

Pitou nyájasan rámosolygott.

De a bérest nem nyugtatta meg a nyájas mosoly, annál is kevésbé, mivel nem is látta a jókora sisak miatt.

Ebben a pillanatban Billot mama kinézett az ebédlő ablakán, és megpillantotta az idegent.

Felpattant.

Olyan idők jártak, hogy senki sem érezte biztonságban magát; rémhírek terjedtek, hogy például haramiák járnak a vidéket, és lekaszálják a még éretlen gabonát.

Miért jött ez a katona? Védelmező-e vagy támadó?

Billot mama jól szemügyre vette Pitout, de továbbra is kétségek közt hányódott: a lábbeli parasztra, a fényes sisak hadfira vallott.

De ha paraszt, ha katona volt a jövevény, egyenest belépett a konyhába.

Billot-né elébe sietett.

Pitou, nehogy modortalannak lássék, levette a sisakot.

- Ange Pitou! - kiáltotta Billot-né. - De hisz ez Ange!

- Jó napot, Billot mama - mondta válasz gyanánt Pitou.

- Ange! Uramisten! Ki gondolta volna? Hát felcsaptál katonának?

- Még hogy katonának! - Pitou fensőbbiségesen mosolygott. Aztán körülsandított, de nem látta, akit keresett. Billot-né figyelmét nem kerülte el Pitou vizsla tekintete.

- Catherine-t keresed, igaz? - kérdezte.

- Igen, Billot mama - válaszolta Pitou -, szeretném köszönteni.

- Odakint van a mosóházban, ruhát tereget. Ül le, Pitou, mesélj!

- Örömmel - mondta a legény. - Hát, megjöttem, itt vagyok. Örülök, hogy látom, Billot mama.

Pitou maga alá húzott egy széket.

Közben egyre többen lettek a konyhában: a béres szétvitte a hírt, és mezei munkások, szolgálólányok, mind összeszaladtak.

Valahányszor bejött valaki, suttogás támadt!

- Csak nem Pitou az?

- De bizony ő.

- Nahát!

Pitou körbehordozta tekintetét régi barátain. Legtöbbjük számára simogatás volt a jól ismert kedves mosoly.

- Egyenest Párizsból jössz? - kérdezte a ház asszonya.

- Egyenest onnét.

- Na és hogy van a gazda?

- Nagyon jól, Billot mama.

- Aztán hogy állnak a dolgok Párizsban?

- Nagyon rosszul.

- Rosszul?

A hallgatóság gyűrűje összébb szorult.

- A király? - kérdezte a gazdasszony.

Pitou ajkát biggyesztve fejezte ki megvetését a monarchia iránt, és csak annyit mondott:

- Hát, hát...

- A királyné?

Na, erre már Pitou semmit se mondott.

- Húha! - csóválta a fejét Billot mama.
- Húha! - visszhangozta a gyülekezet.
- Rajta, Pitou, mesélj! - mondta a gazdasszony.
- Ejnye, hát kérdezzen! - válaszolta Pitou.

Nem volt ínyére, hogy Catherine távollétében mondja el mindazt, amit érdekesnek gondolt.

- Miért viselsz sisakot? - kérdezte Billot-né.
- Trófea - mondta Pitou.
- Trófea? Az mit jelent?

- Ó, hát persze! Honnan is tudhatná, hogy mi az, hogy trófea - mosolygott elnézően Pitou. - A trófea hadizsákmány. Azt jelenti, hogy az ember legyőzött egy ellenséget.

- És te legyőztél egy ellenséget, fiam?

- Még hogy egyet? Hát nem tudja, hogy mi ketten foglaltuk el a Bastille-t, Billot gazda meg én?

A bűvös Bastille szó felvillanyozta a hallgatóságot. Pitou a bőrén érezte az emberek leheletét.

- Mesélj! Meséld el, mi mindent csinált az uram! - mondta büszkeségtől és aggodalomtól remegve Billot-né.

Pitou leste, hogy jön-e már Catherine, de Catherine nem jött.

Sértőnek érezte, hogy Catherine a mosott ruhával bíbelődik, amikor ő, a legfrissebb eseményekről is tájékozott Pitou, megérkezik Párizsból.

Bosszúsan csóválta a fejét.

- Nagy sora van annak - mondta kényszeredetten.
- És éhes vagy, igaz? - kérdezte Billot-né.
- Mi tagadás.
- És szomjas is.
- Egy kicsit.

Erre aztán olyan sürgés-forgás támadt, hogy Pitounak arra se volt ideje, hogy meggondolja, mit mondott, máris almabort, húst, kenyeret és mindenféle gyümölcsöket tettek eléje.

Pitou pokolbélű volt, ahogy vidéken mondani szokás, vagyis nagyétkű, de bármilyen gyors munkát végeztek is a gyomornedvei, még nem tudta megemészteni az Angélique néni kakaspecsenyéjét, amelynek alig fél órája nyelte le az utolsó falatját.

Ráadásul egykettőre feltálalták neki az ételt-italt, így aztán még időt se nagyon nyert vele, hogy elfogadta a szíves kínálást.

De hát most már mit tehetett szegény, nekifohászkodott az evésnek.

Hanem hiába volt az elszántság, hiányzott az étvágy.

- Valami baj van? - kérdezte Billot-né, látva, hogy Pitou nem boldogul a falattal.
- Nincs semmi baj, csak...
- Adjatok inni Pitounak!

- Még tele a poharam.

- De talán jólesne egy kis pálinka.

- Pálinka?

- Hátha rászoktál az ivásra Párizsban.

Azt hitte a jóasszony, hogy két hét elég volt hozzá, hogy a romlatlan Pitou kivetkőzzön magából.

Pitou sértett önérzettel utasította vissza a feltételezést.

- Pálinkát, azt én sosem iszom - mondta.

- Akkor mesélj!

- Jó, jó, de aztán kezdek előről az egészet Catherine kisasszony kedvéért - akadékoskodott Pitou.

Ketten vagy hárman máris szaladtak a mosóházba. A többiek is Catherine kisasszony keresésére indultak.

Pitou véletlenül az emeletre vezető lépcső felé tekintett, és egy nyitott ajtón át észrevette Catherine-t.

Catherine az ablakban ült, és az erdő felé nézett, vagyis Boursonne felé.

Úgy el volt merülve gondolataiba, hogy észre se vette a házbeli sürgés-forgást és a ház körüli jövést-menést.

„Ó! - gondolta szomorúan Ange Pitou -, az erdő felé néz, Boursonne felé, biztos, hogy Isidor de Charnyra gondol.”

És keserveset sóhajtott.

Közben visszajöttek a hírvivők a mosóházból és mindenhol, ahol csak keresték Catherine-t.

- Na? - kérdezte Billot-né.

- Nem tudjuk, hol van a kisasszony.

- Catherine! Catherine! - kiáltott Billot-né.

De a lány se látott, se hallott.

- Én tudom, hogy miért nem találták Catherine kisasszonyt a mosóházban - mondta Pitou Billot-nénak.

- Na, miért?

- Hát mert nincs ottan.

- Te talán tudod, hogy hol van?

- Igen.

- Na, hol?

- Odafönt.

És Pitou kézen fogta a gazdasszonyt, fölment vele néhány lépcsőfokot, és Catherine-ra mutatott, aki a hajnalkával és repkénnyel körbefuttatott ablak deszkáján üldögélt.

- Fésülködik - mondta az anya.

- Nem hinném - válaszolta búsan Pitou -, már szépen meg van fészülködve.

A gazdasszony nem vette észre a legény búbanatát.

- Catherine! Catherine! - kiáltotta teli torokból.

A lány összerezzen, mint akit rajtakaptak, gyorsan becsukta az ablakot, és azt kérdezte:

- Mi történt?

- Gyere már, Catherine! - mondta Billot mama. Nem is sejtette, hogy milyen hatással lesznek a szavai: - Ange megjött Párizsból.

Pitou szorongva várta, mit válaszol Catherine.

- Nocsak - mondta hűvösen Catherine.

Olyan hűvösen, hogy Pitou körül megfordult a világ.

Catherine olyan egykedvűen jött lefelé a lépcsőn, amilyenek Van Ostade vagy Brauwer képei mutatják a flamand nőket a 17. században.

- Hát megjött, Pitou úr? - mondta a földszintre érve.

Pitou pirulva és reszketve fejet hajtott.

- Sisakja van neki - súgta oda egy szolgálólány Billot kisasszonynak.

Pitou meghallotta, mit mondott, és Catherine arcát lesve várta a hatást.

Leste Catherine kicsit megsápadt, de hamvasságából mit sem vesztett bájos orcáját.

És Catherine arcán nem látszott, hogy illő ámulattal adózna Pitou sisakjának.

- Sisakja van? - mondta szórakozottan Catherine. - Na és minek?

Ez már a derék Pitounak is sok volt.

- Sisakom is van, meg kardom is - mondta sértett hiúsággal -, mégpedig azért, mert harcoltam, és megöltem egy csomó vértess meg svájci gárdistát, és ha nem hiszi, Catherine kisasszony, hát kérdezze majd meg az apjaurától!

Catherine olyan szórakozott volt, hogy csak a válasz utolsó része hatolt el a tudatáig.

- Hogy van az apám - kérdezte -, és miért nem jött haza magával? Talán rosszul mennek a dolgok Párizsban?

- Nagyon rosszul - mondta Pitou.

- Úgy hallottam, hogy minden elrendeződött - vetette ellen Catherine.

- Elrendeződött, de aztán újra összezavarodott - mondta Pitou.

- Hát nem azt követelte a nép, hogy a király hívja vissza Necker urat?

- Követelni követelte - válaszolta fölényes hangon Pitou.

- És a király eleget tett a követelésnek, a nép pedig megnyugodott, nem igaz?

- Olyannyira megnyugodott a nép, hogy maga akar igazságot tenni, és most éppen leöldösi az összes ellenségeit.

- Az összes ellenségeit! - kiáltotta, döbbsen Catherine. - És kik a nép ellenségei?

- Hát az arisztokraták - vetette oda Pitou.

Catherine elsápadt.

- Kik az arisztokraták? - kérdezte.

- Hogyhogy kik? Hát akiknek nagy földjeik vannak... meg szép kastélyaik... akik kiéheztetik a népet... akiknek mindenük megvan, miközben nekünk semmink sincs.

- Tovább! - sürgette Catherine.

- Azok, akiknek szép lovaik meg hintajuk van... mi bezzeg gyalog járunk.

- Jézus Mária! - kiáltotta halálra válva Catherine.

Pitou könyörtelenül folytatta:

- Magának is van olyan ismerőse, aki arisztokrata.

- Nekem?

- Nekünk? - kapta fel a fejét Billot-né.

- Ugyan kicsoda? - kérdezte Catherine.

- Például Berthier de Sauvigny.

- Berthier de Sauvigny?

- Akitől azt az arany fülbevalót kapta, amit akkor is viselt, amikor Isidor úrral táncolt.

- Na és?

- Na és én a tulajdon két szememmel láttam, amint az emberek megették annak a Berthier-nek a szívét.

A hallgatóság borzadva felhördült. Catherine kis híján lefordult a székről.

- És te láttad ezt! - kérdezte Billot mama minden ízében remegve.

- De még Billot úr is.

- Uramisten!

- Mostanra már, gondolom, minden párizsi és versailles-i arisztokratát megöltek vagy megégették.

- Rémes! - suttogta Catherine.

- Mért volna rémes? Maga például, Billot mama, nem arisztokrata.

- Az az érzésem, Pitou úr, hogy nem volt ilyen vérengző, mielőtt Párizsba ment volna - mondta komor határozottsággal Catherine.

- Én most se vagyok vérengző, Catherine kisasszony - mondta megzavarodva Pitou -, csak hát...

- Akkor ne büszkélkedjen azokkal a rémtettekkel, amelyeket a párizsiak követtek el, elvégre maga nem párizsi, és nem követte el azokat a rémtetteket.

- Olyannyira nem - kapott a szón Pitou -, hogy Billot úr meg én majdnem otthagytuk a fogunkat, amikor védelmünkbe vettük Berthier-t.

- Ó, az én drága jó apám! Ez rávall - kiáltotta rajongó szeretettel Catherine.

Billot-né szemét elfutotta a könny.

- Micsoda nagyszerű ember az én uram! - mondta. - És mit csinált?

Pitou elmesélte a Grève téri szörnyű jelenetet, hogy Billot mennyire nekikeseredett, és hogy haza akart jönni Villers-Cotterets-ba.

- Hát miért nem jött haza? - mondta olyan hangon Catherine, hogy Ange Pitounak megremegett a szíve, és baljós érzések kerítették hatalmukba.

Billot mama összekulcsolta a kezét.

- Gilbert úr ottmarasztalta - mondta Pitou.

- Azt akarja, hogy megöljék az uramat? - kérdezte Billot-né, és rázta a zokogás.

- Azt akarja, hogy gyászba boruljon apám háza népe? - tette hozzá Catherine őszinte fájdalommal.

- Dehogy, dehogy! - tiltakozott Pitou. - Gilbert doktor végül is meggyőzte Billot urat, hogy még egy ideig Párizsban kell maradnia, hogy sikerre vigyék a forradalmat.

- Ők ketten? - kérdezte Billot-né.

- Nem, velük van La Fayette és Bailly is.

- Ó, La Fayette és Bailly! - álmélkodott a gazdasszony. - Ha ők is velük vannak, az mindjárt más.

- És mikorra tervezi, hogy hazajön? - kérdezte Catherine.

- Hát azt már igazán nem tudom, kisasszony.

- És hogyan te hazajöttél?

- Én azt a feladatot kaptam, hogy kísérjem Fortier abbéhoz Sébastien Gilbert-t, aztán jöjjenek ide, és adjam át Billot úr utasításait.

Azzal Pitou felállt, diplomatához illő tapintattal jelezve, hogy bizalmas közlései vannak. Ha a béresek, szolgálok nem is, a ház úrnői tüstént megértették a célzást.

Billot mama felállt, és elbocsátotta a személyzetet.

Catherine ülve maradt, és Pitoura függesztette tekintetét.

„Vajon mi mondandója van?” - töprengett.

Billot-né lemond a lánya javára

A két nő feszült figyelemmel várta, hogy Pitou tolmácsolja a családfő kívánságait. A fiú tudta, hogy igen nehéz feladatnak kell eleget tennie, hiszen az anya megszokta, hogy Billot távollétében ő parancsoljon a háznál, Catherine pedig természeténél fogva minden béklyót nehezen tűrt. Kedves, szorgos, jólelkű lány volt ugyan, de képességei a többiek fölé emelték, és a majorban mindenki hallgatott a szavára, márpedig a független szellem és a tekintély az alapja, hogy valaki uralkodjon a környezetén.

Pitou tisztában volt vele, hogy küldetésének eleget téve örömet szerez majd Catherine-nak, és bánatot okoz az anyának. Egyébként, ő maga nehezen tudta elképzelni Billot mamát mint másodhegedűst. És persze nem örült neki, hogy a megváltozott körülmények közt tovább nő a távolság közte és Catherine közt.

De hát mit tehetett: hírnökként nem okoskodnia kellett, hanem pontosan átadnia az üzenetet. Mindenesetre nem rohant ajtóstul a házba:

- Billot mama - mondta -, a férjeura azt szeretné, ha magának a lehető legkevesebb vesződsége lenne.

- Ezt meg hogy értem? - lepődött meg az asszonyság.

- Ezt úgy kell érteni, hogy egy ekkora gazdaság igazgatása rengeteg gondnal és munkával jár, mert ugye piacozni kell...

- Hát aztán?

- Fizetni, napszámot osztani...

- Hát aztán?

- Ellenőrizni a mezei munkát...

- Hát aztán?

- A szántást, aratást...

- Hát persze! Mondta valaki, hogy nem kell?

- Dehogy, senki se mondta, de hát a piacozáshoz utazni kell.

- Van lovam.

- A fizetéseknel veszekedni.

- Van nyelvem.

- Folyton ellenőrizni a munkát.

- Nem szoktam elhanyagolni.

- Na és aztán az aratás! Az már nem csekélység: főzni a sok aratómunkásnak, segíteni a fuvarosoknak...

- Nem ijedek én meg a munkától, ha segíthetek vele a páromnak - jelentette ki a derék asszony.

- No jó, de...

- De?

- De hát túl sok ez... a maga korában...

- Hohó! - emelte fel az ujját Billot mama, és igencsak görbén nézett Pitoura.

- Segítsen már, Catherine kisasszony! - mondta szegény fiú érezve, hogy kezd kifogyni az érvekből, és egyre nehezebb a helyzet.

- Nem tudom miben segíthetnék - mondta Catherine.

- Hát jó! - durálta neki magát Pitou. - Billot gazda azt kívánja, hogy ne a feleségének kelljen mindezzel vesződnie.

- Hanem kinek? - csattant fel Billot-né.

- Olyasvalakinek, aki erősebb egyéniség, és aki egyesíti az ő és a maga erényeit: Catherine kisasszonynak.

- A lányom vezesse a házat? Nahát!

- Természetesen a maga irányításával, anyám - sietett kijelenteni Catherine.

- Nem, nem, szó sincs róla - erősködött Pitou. Most már nem akart tovább kertelni. - Azt az üzenetet kell átadnom, hogy Billot úr megbízza és meghatalmazza Catherine kisasszonyt, hogy amíg ő távol van, vezesse a házat és az összes munkálatokat.

E szavak, melyek nyilvánvalóan híven tolmácsolták a gazda akaratát, sértették ugyan Billot-nét, de ő olyan jó természettel volt megáldva, hogy se féltékenység, se harag nem támadt a szívében: férje csalthatatlanságának tudata rögtön megbékéltette a megváltozott helyzettel.

Az nem lehet, hogy Billot tévedjen. Az nem lehet, hogy az akarata ne teljesüljön.

E két érvet hozta fel maga ellen a derék asszony.

És nem voltak ellenérvei.

A lánya szemébe nézett, és nem látott mást, csak szerénységet, bizalmat, jóakaratot, gyöngédséget, tiszteletet.

Billot-né meg volt győzve.

- Az uramnak igaza van - szólt. - Catherine fiatal, jó eszű, állhatatos, sőt csökönyös.

- Ez már igaz! - bólogatott Pitou. Biztos volt benne, hogy közbeszólásával legyezgeti a lány hiúságát, de úgy, hogy az egy gúnyos megjegyzéssel is felér.

- Catherine-nak nem esik majd olyan nehezére az utazgatás - folytatta Billot-né -, és jobban ellenőrizni tudja a mezei munkákat. Ő majd olcsóbban vásárol, drágábban ad el. És lesz tekintélye a lánynak, engedelmeskedni fognak neki.

Catherine elmosolyodott.

- Hát igen! Az én kislányom mostantól ide-oda nyargal a földeken, vezeti a pénzügyeket, vásárokra jár... mostantól úgy kell viselkednie, mintha férfiember volna.

- Ne féltse Catherine kisasszonyt! - mondta Pitou fontoskodva. - Itt vagyok, mellette leszek, mindenhova elkísérem.

A kegyes ajánlat, amelytől Ange alkalmasint azt várta, hogy nagy hatással lesz Catherine-ra, egészen máshogy sült el, mint ahogy a fiú várta volna.

A leány elpirult, de nem az örömtől, hanem a haragtól, és mert kikíváncozott belőle valami csípős megjegyzés, de nagy nehezen visszafojtotta.

Pitou nem volt világfi, nem tudott különbséget tenni arcpír és arcpír között, de Catherine villámló tekintetéből azért rájött, hogy lovagi szolgálatát nem fogadják valami szívesen.

- Miért nem mond valamit, Catherine kisasszony? - A legkedvesebb mosolyát vetette a lányra: lapátfogai kivillantak vastag ajka mögül.

- Azért, mert ha nem vette volna észre, butaságot méltóztatott mondani, Pitou úr.

- Butaságot? De miért? - kiáltotta a szerelmes fiú.

- Eh! Még hogy az én Catherine lányomat egy testőr kísérgesse mindenhová! - csóválta a fejét Billot-né.

- De hát... az erdőkben... egyedül! - dadogta Pitou olyan naiv aggodalommal, hogy a két nőnek nem volt szíve nevetni rajta.

- Ez is szerepel az uram óhajai közt? - kérdezte Billot mama elárulva, hogy némi csúfondárosság nem idegen amúgy jámbor természetétől.

- Ó, dehogy! - kapott a szón Catherine. - Az lustáknak való mesterség lenne, és az én apám biztosan nem biztatta lustaságra Pitou urat, és ha netán mégis arra készítette volna, Pitou úr visszautasította volna ezt a szerepet.

Pitou elkerekedett szemmel bámult Catherine-ra és Billot mamára. Minden terve füstbe ment.

Catherine, csalhatatlan női ösztönnel, látta, milyen fájdalmas csalódás érte Pitout.

- Nyilván Párizsban látott olyan lányokat, Pitou úr - mondta -, akik nem bánták, ha oda a jó hírük, és kedvüket lelték benne, ha férfiak legyeskednek körülöttük.

- De hát maga nem egyszerű lány, hanem mától fogva a ház úrnője!

- Na jó, elég a fecsegésből - vágta el a vitát Billot-né -, a ház úrnőjének más dolga van. Gyere, Catherine, átadom neked a házat, ahogy apád parancsolta.

Ezután olyan jelenet játszódott le a döbbsen Pitou szeme láttára, amely egyszerűségében is meglehető és fenséges volt.

Billot-né átadta a kulcsokat Catherine-nak, és elszámolt neki minden ruhával, ágyneművel, minden palack borral, a bútorokkal és az élelmiszerrel. Odavezette a lányát az ötvenéves intarziás íróasztalhoz, amelynek a fiókjában tartotta Billot papa az iratokat meg a Lajos-aranyakat, a családi kincseket és feljegyzéseket.

Catherine ünnepélyesen vette át a teljhatalmat; okos kérdéseket tett fel az anyjának, minden válaszon elgondolkozott, és az új értesüléseket szemlátomást gondosan elraktározta az elméjében és az emlékezetében, hogy alkalomadtán a lehető legjobban tudja használni őket.

A tárgyak lajstromba vétele után a jószágszemle következett. Az egészséges és beteg birkák, bárányok, kecskék, tyúkok, galambok, lovak, ökrök és tehének számbavétele.

Ami különben pusztán formalitás volt.

A lány már régóta jószágigazgatónak számított.

Senki sem ismerte nála jobban a majorságot; a bárányok már egy hónapos korukban jó barátságban voltak vele, a galambok úgy szerették, hogy mihelyt megjelent a dúc környékén, körülrepedtek, a lába elé telepedtek, sőt a vállára szálltak.

A lovak nyerítve üdvözölték; egyedül Catherine tudta lecsitítani a legtüzesebbeket. Volt egy csödör, amely nem tűrte, hogy a közelébe menjenek, de tüstént megszélidült, ha meglátta Catherine-t, és a tenyeréből ette a száraz kenyeret.

Némely emberi lény igézni tud a tekintetével: úgy megbűvöli vagy megrettentí az állatot, hogy az meg se próbál szembeszállni vele.

Gyakran látni, hogy a vad bika percekig bánatosan, szelíden bámul az előtte álló mosolygó kisgyerekekre, aki nem is sejtí a veszélyt.

És gyakran látni, hogy a vad bika alattomosan és hökkenten néz farkasszemet az előtte álló tagbaszakadt paraszttal, aki némán, csak a tekintete erejével féken tudja tartani. A bika leszegi a fejét, láthatólag támadni készül, de a lába földbe gyökerezik, remeg, imbolyog: fél.

Catherine minden állatot megbűvölt. Olyan nyugodt és határozott volt, olyan szelíd, egyszersmind erős akaratú, s oly kevésbé kihívó vagy félős, hogy az előtte álló állatot meg se kísértette, hogy ellene forduljon.

Gondolható, hogy még bűvösebb hatással volt az emberekre. Nem volt olyan férfi, aki léhán beszélt volna róla; nem volt olyan legény, akinek hátsó gondolata lett volna vele kapcsolatban; akik szerelmesek voltak belé, azt kívánták, bárcsak a feleségük lenne, akik nem voltak szerelmesek belé, azt kívánták, bárcsak a nővérük volna.

Pitou lehajtott fejjel, csüngő karral, gépiesen lépdelt Catherine és az anyja nyomában, amíg csak a jószág- és határszemle tartott.

Nem szóltak hozzá. Néma, komor tanúja volt az eseményeknek. A szemleút után Billot-né összehívatta az embereket.

- Gyermekeim - szólt a félkörben álló béresekhez, szolgálókhoz. - A gazda még egy ideig Párizsban marad, és úgy döntött, hogy amíg távol van, Catherine vezesse a gazdaságot. Igaza van a gazdának. Én már öregszen, és nem tudok mindent fejben tartani.

Catherine fiatal és erős. Mostantól ő a gazdasszony. Ő kezeli a pénzt. Mindenki engedel-mességgel tartozik neki. Én leszek az első, aki örömmel teljesíti minden kívánságát.

Catherine nem tartott beszédet. Gyöngéden megcsókolta az anyját.

Az a csók nagyobb hatással volt az emberekre, mint bármilyen szónoklat. Billot mama sírva fakadt. Pitou meghatódott.

Az emberek megéljeneztek az új gazdát.

Catherine tüstént hivatalba lépett, és kiosztotta a feladatokat. Mindenki nagy buzgalommal látott munkához, ahogy az már lenni szokott, amikor új uralkodó lép a trónra.

Pitou kettesben maradt Catherine-nal.

- És velem mi lesz? - kérdezte.

- Magával? Nem is tudom... Nem tudom, milyen munkát adhatnék magának.

- De hát nem maradhatok tétlenül!

- Mit akar csinálni?

- Hát amit az előtt csináltam, hogy Párizsba mentem.

- Akkor az anyám fogadta be.

- Most maga a gazdasszony.

- Hiába, nem tudok munkát adni magának, Ange úr.

- Miért?

- Mert maga tudós ember, párizsi uraság, akihez nem illenek a paraszti munkák.

- Ugyan már! - tiltakozott Pitou.

Catherine széttárta a karját.

- Még hogy én tudós! - szerénykedett Pitou.

- Hát persze.

- Nézze meg, micsoda karom van, Catherine kisasszony!

- Az nem számít!

- Miért teszi ezt velem, Catherine kisasszony? - mondta Pitou nekikeseredve. - Azzal az ürüggyel, hogy tudós vagyok, éhhalálra akar ítélni. Hadd emlékeztessen, hogy Epiktétosz, a nagy filozófus rabszolgaként született Rómában, és Ezópusz, a meseíró is verejtékes munkával kereste meg a kenyerét. Pedig azok az urak igazán tudósabb emberek voltak énnálam.

- Sajnálom, nem tudok mit tenni.

- De hát Billot úr befogadott a házába, és most is ő küldött ide.

- Csakhogy az apám rákényszeríthette magát, hogy olyan munkát végezzen, amit én, a lánya nem követelhetek meg magától.

- Hát ne követelje meg, Catherine kisasszony!

- Igen, de akkor tétlenül lesz, és én ezt nem engedhetem meg. Amit az apám mint gazda megtehetett, azt én mint megbízott nem tehetem meg. Úgy kell sáfárkodnom a javaival, hogy jövedelmezzenek.

- De ha dolgozni fogok, hasznot is hajtok! Láthatja, Catherine kisasszony, hogy circulus vitiosusba került.

- Az meg micsoda?

- A hibás okoskodást nevezik circulus vitiosusnak, kisasszony. Kérem, engedje meg, hogy a tanyán maradjak, és bízza rám a legnehezebb munkákat! Akkor majd meglátja, hogy tudós és semmirekellő vagyok-e. Különbösen is valakinek a könyvelést is vezetnie kell, és az efféle számolásban én igazán otthon vagyok.

- Szerintem az igencsak kevéske elfoglaltság egy férfinak - mondta Catherine.

- Hát semmire se vagyok jó? - kiáltott Pitou.

- Egyelőre itt maradhat a tanyán - enyhült meg Catherine -, majd gondolkozom, és meglátom, mit tehetek az érdekében.

- Azt akarja eldönteni magában, hogy egyáltalán megtűrjön-e a tanyán. De hát mit vétettem én maga ellen, Catherine kisasszony? Ó, nagyon, de nagyon megváltozott.

Catherine alig észrevehetően megvonta a vállát.

Nem tudott érveket mondani Pitounak, de az nyilvánvaló volt, hogy terhére van a fiú erősködése.

Véget vetett hát a társalgásnak:

- Fejezzük be, Pitou úr, Ferté-Milonba kell mennem.
- Akkor szaladok, felnyergelem a lovát, Catherine kisasszony.
- Köszönöm, nem tartok rá igényt.
- Nem engedi, hogy elkísérjem?
- Nem. Maradjon itt! - parancsolta ellentmondást nem tűrve Catherine.

Pitounak földbe gyökerezett a lába, lehajtotta a fejét, és csak nehezen tudott visszatartani egy könnycseppet, amely úgy égette a szemét, mint a forró olaj.

Catherine faképnél hagyta Pitout, és egy lovászfíút utasított, hogy nyergelje fel a lovát.

- Ó - suttogta Pitou magára maradva. - Azt mondja, megváltoztam, de igazából maga változott meg, Catherine kisasszony, még hozzá gyökeresen.

**Mi bírja rá Pitout, hogy elhagyja a Billot-tanyát,
és visszamenjen Haramont-ba, az ő igazi otthonába?**

Billot-né zokszó és keserűség nélkül adta át az irányítói szerepet a lányának, s az emberek is újult erővel folytatták a rövid időre félbeszakadt munkát.

Catherine, a lova felnyergelésére várva, bement a házba, futó pillantást vetett Pitoura, aki még mindig ugyanazon a helyen állt, s csak a fejét forgatta a lány után, aztán eltűnt a szobájában.

„Vajon mit csinál Catherine a szobájában?” - tűnődött Pitou.

Szegény jámbor Pitou! Hogy mit csinált? Hát szépen megfésülködött, fehér főkötőt, finom harisnyát vett fel.

Aztán, amikor végzett a szépítkezéssel, és hallotta, hogy a felszerszámozott ló ott dobokol az eresz alatt, gyorsan elbúcsúzott az anyjától, és elment.

A tétlenségre kárhoztatott Pitout egy csöppet sem nyugtatta meg Catherine irgalmas-közömbös pillantása. Kétségek közt hányódott, és ez az állapot elviselhetetlen volt számára. Elviselhetetlen, mert amióta újra találkoztak, el se tudta képzelni az életét Catherine nélkül.

Meg aztán valami homályos gyanú is ott motoszkált a fejében.

Pitou, hallva a ló távolodó lépteit, az ajtóhoz szaladt. Catherine épp ráfordult arra a keskeny szekérútra, mely az erdős dombháton át a ferté-miloni országúthoz vezetett.

A fiú sajgó szívvel búcsút intett neki, bár tudta, hogy nem várhat választ Catherine-től. És akkor hirtelen eszébe jutott valami.

Catherine megtilthatta neki, hogy elkísérje, de azt nem akadályozhatja meg, hogy kövesse.

Mondhatta, hogy „nem akarom látni magát”, de azt nem mondhatja, hogy „megtiltom, hogy nézzon engem”.

Dolga nem lévén, mi akadályozhatja meg, hogy észrevétlenül kövesse Catherine-t, és az erdő rejtekéből messziről szemmel tartsa?

Másfél mérföld az út a tanyáról Ferté-Milonba. Másfél mérföld oda, másfél mérföld vissza: igazán semmiség Pitounak.

Meg aztán a szekérút nagy kanyarral szeli át az erdőt. Ha ő, Pitou toronyiránt megy, megtakaríthat negyed mérföldet. Összesen tehát két és fél mérföld az út oda-vissza.

És mi az, két és fél mérföld, egy olyan embernek, aki gyorsabban jár, mint Hüvelyk Matyi az óriástól elorzott hétmérföldes csizmában?

Pitou nem sokat teketóriázott; épp hogy megfogamzott benne a szándék, máris valóra váltotta.

Miközben Catherine az országút felé ügetett, ő bevetette magát a rozsba, és meggörnyedve az erdő felé futott.

Egykettőre az erdő széléhez ért, átugrott az árkon, s nekiiramodott a fák közt, kevésbé kecsesen, mint a megriasztott őz, de nem kevésbé sebesen.

Futott vagy fertályóra hosszat, és fertályóra múltán megpillantotta maga előtt az országút világos szalagját.

Megállt, és elrejtőzött egy hatalmas tölgyfa göcsörtös törzse mögé. Biztos volt benne, hogy megelőzte Catherine-t.

Várt tíz percet, várt negyedórát, de senki se jött.

Lehetséges volna, hogy Catherine ott felejtett valamit a tanyán, és visszafordult érte?

Pitou nagy óvatosan kilopakodott az erdőszélre, és egy vastag bükkfa mögül kidugta a fejét. Ellátott egészen a lapályig: senki nem járt az úton.

Igen, Catherine nyilván otthon felejtett valamit, és visszament.

Pitou újra futásnak eredt: látni akarta, amint Catherine kilovagol a tanyáról. De hirtelen megtorpant.

Meghallotta Catherine lovának lépteit.

Catherine tehát elhagyta a ferté-miloni országutat, és most azon az ösvényen poroszkál, amelynek a torkolatában ez olvasható egy kis táblán:

Boursonne felé

Pitou végigtekintett az ösvényen. Messze, nagyon messze, az erdő sötétzöld háttere előtt megpillantotta Catherine kese lovát és piros köpenyét.

Catherine, mint mondtuk, *messze* járt, de hát Pitou számára nem volt olyan messze a messze.

- Hohó! - kiáltotta, s újra futásnak eredt az erdőben. - Szóval nem Ferté-Milonba megy, hanem Boursonne-ba. Pedig azt mondta, hogy Ferté-Milonban van dolga, azt mondta, hogy Ferté-Milonba megy.

Pitou inaszakadtából rohant, rohant, mint aki eszét vesztette.

Meggörnyedve futott, sisakjával neki az ágaknak, átgázolva túskebokrokon, szükség esetén kardjával vágva utat magának.

Kétszer olyan gyorsan haladt gyalog a sűrűben, mint Catherine lóháton az úton.

Már nemcsak látni akarta Catherine-t. Hazugságon akarta kapni, hogy fölébe kerekedhessen.

Hamarosan egy vonalba került Catherine-nal, de mivel a lány már csak lépésben haladt, Pitounak meg kellett állnia, mert a lába alatt meg-megreccsentek a gallyak, és a Fickó hegyezni kezdte a fülét.

Pitou kifújta magát, ló és lovasa pedig megnyugodott.

Egyszer csak a Fickó felnyihogott, és egy másik ló válaszolt neki.

Catherine megpálcázta a keselyt, vágta ugratta.

Szemből egy szintén vágató lovas közeledett. Találkoztak, megálltak egymás mellett.

Pitout olyan váratlanul érte Catherine mozdulata, hogy ő maga mozdulni se bírt, csak a szemét meregette, hogy lásson valamit. Nem sokat látott, olyan nagy volt a távolság.

De ha látni nem is látta, érezte, mi játszódik le Catherine lelkében; érezte, hogy elpirul örömeiben, hogy boldogságtól hullámszik a keble, csillog a tekintete.

Nem látta a lovas arcvonásait, de rögtön tudta, ki az. Megismerte zöld bársony vadász-mentéjéről, paszományos kalapjáról, büszke tartásáról. Az az elegáns, jóképű fiatalember, aki Catherine-nal táncolt Villers-Cotterets-ban!

Isidor de Charny!

Csakugyan ő volt.

Pitou akkorát sóhajtott, hogy valósággal szélvihart támasztott, aztán nekieredt, hogy hallótávolságba kerüljön: Catherine és az ifjú Charny úgy el voltak foglalva egymással, hogy nem törődtek vele: négylábú vagy kétlábú lény csörtet-e a bozótban, alig húzlépésnyire tőlük.

Igaz, a fiatalember egy pillanatra felegyenesedett a nyeregben, és Pitou felé nézett. De nem látta, nem is láthatta meg a fiút, mert Pitou villámgyorsan hasra vetette magát. Hasra vetette magát, és mint a kígyó, odakúszott a közelükbe.

Hallgatózott.

- Jó napot, Isidor úr - mondta Catherine.

„Tudtam, hogy ő az” - suttogta magában Pitou. Elhagyta az ereje, úgy érezte, összeroppan a fáradság és a féltékenység súlya alatt.

A fiatalok elengedték a kantárszárat, és megfogták egymás kezét. Némán, mosolyogva, remegve néztek egymásra, a két ló pedig - nyilván két régi ismerős - vidáman bókolt, dörgölődött.

- Késve jött ma, Isidor úr - törte meg a csendet Catherine. „Ma! - gondolta Pitou. - Tehát máskor nem szokott elkésni.”

- Nem tehetek róla, Catherine kisasszony - mentegetőzött a fiatalember -, levelet kaptam a bátyámtól, és postafordultával válaszolnom kellett. Ne féljen, holnap újra pontos leszek.

Catherine mosolygott, és Isidor gyöngéden megszorította a kezében felejtett kezét.

Pitou szívét mintha éles kések hasogatták volna.

- Friss híreket kapott Párizsból, igaz? - kérdezte Catherine.

- Igen.

- Képzelm, én is! Hát nem különös? Épp a napokban mondta, hogy gyakran megesik, hogy ha két ember szereti egymást, ugyanaz történik velük.

- Bizony. Na és magának ki hozott híreket Párizsból, szép Catherine-om?

- Pitou.

- Pitou? Hát az miféle szerzet? - kérdezte a fiatal nemes könnyed derűvel.

E kérdéstől bíborszínűre vált Pitou amúgy is piros ábrázata.

- Hát nem emlékszik? Pitou az a szegény fiú, akit apám felkarolt, és aki a kísérom volt néhány hete a bálban.

- Ó, igen, igen! - mondta a nemesúr. - Akinek olyan pipaszárlába és bütykös térde van...

Catherine felkacagott. Pitou, porig alázva, a hátára fordult, végigtekintett pipaszárlában, bütykös térdén, aztán felült, de végül meggondolta magát, és sóhajtvá visszahanyatlott.

- Ejnye - évődött Catherine -, ne bántsa azt a szegény fiút! Tudja, mit ajánlott nekem fél órája?

- Nem én! De nagyon kíváncsi vagyok.

- Nos, el akart kísérni Ferté-Milonba.

- Pedig nem is oda ment.

- Nem hát, hiszen tudtam, hogy maga itt fog várni. Igaz, tévedtem, mert végül majdhogynem nekem kellett várnom magára.

- De kár, Catherine, hogy nem fogadta el a szép lovag ajánlkozását! Jól elszórakoztatott volna bennünket.

- Azt hittem, hogy jobban szeret kettesben lenni velem, Isidor úr - nevetett Catherine.

- Úgy is van, Catherine.

A fiatalembernek szerelemtől csillogott a szeme. És mellére vonta a szép leány piruló orcáját.

Pitou lehunyta a szemét, hogy ne lássa, ami ezután következik, de elfelejtette befogni a fülét, így aztán tisztán hallotta, hogy Isidor megcsókolja az ő Catherine-ját.

Pitou tépte a haját kétségbeesésében, mint az a pestises, akit Gros festett meg a *Napóleon meglátogatja a jaffa pestiskórházat* című híres vásznán.

Mire magához tért, a két szerelmes már továbbléptetett.

Ezek voltak az utolsó szavak, amelyeket Pitou hallott:

- Igaza van, Isidor úr... Sétáljunk egy órácskát! Majd a lovam gondoskodik róla, hogy gyorsan hazaérjek... És még árulkodni se fog a derék jószág.

A pár eltűnt Pitou szeme elől. Alkonyodott, és Pitou úgy érezte, hogy számára örökre bealkonyult. Végighemperedett az avarban, és átengedte magát a fájdalomnak.

A hűvös esti szellő térítette magához.

„Nem megyek vissza a tanyára - határozta el. - Ott csak gúnyban, megaláztatásban lenne részem, egy olyan nő kenyerén kéne élnem, aki más férfit szeret, egy olyan férfit, aki mi tagadás, szebb is, gazdagabb is, előkelőbb is, mint én. Nem, nem... semmi keresnivalóm Pisseleux-ben, Haramont az én hazám, ott a helyem, ott talán nem fognak csúfolni, amiért bütykös a térdem.”

Azzal Pitou megdörzsölte pipaszárlábát, amely már annyi szolgálatot tett neki, és elindult Haramont felé. Nem tudta, hogy híre, no meg a sisakja, kardja híre, már megelőzte őt, és hogy szülőfalujában, ha nem is a boldogság, de a dicső jövő várja.

Ami nem kevés, hiszen - mint tudjuk - embernek ritkán jut osztályrészül a tökéletes boldogság.

Pitou tíz óra tájt ért Villers-Cotterets-ba, ahonnan vagy hat órával korábban indult el a fentiekben leírt embert próbáló vándorútra, és bár nagyon szomorú volt, rájött, hogy okosabban teszi, ha a Dauphin fogadóban tölti az éjszakát, mintsem a szabad ég alatt egy tölgy- vagy bükkfa csekélyke oltalmában.

Eszébe se jutott, hogy egy haramont-i háznál kérjen éjszakai menedéket, hiszen legkorábban fél tizenegykor ért volna a faluba, és jól tudta, hogy olyankor már másfél órája minden ajtó zárva, minden lámpás eloltva.

Pitou tehát a Dauphinben szállt meg, és másfél frankért kiváló ágyat kapott, továbbá egy négyfontos kenyeret, nagy darab sajtot és egy kancsó almabort.

Pitou két érzés uralkodott el, az elcsigázottság érzése és a reménytelen szerelemé. A test és a lélek csatájában a lélek sokáig tartotta magát, de végül alulmaradt.

Másképpen szólva: tizenegy órától hajnali kettőig Pitou nyögött, sóhajtozott, álmatlanul forgolódott az ágyban, de hajnali kettőkor elaludt, és aztán csak hétkor nyitotta ki a szemét.

Amiként Haramont-ban este fél tizenegykor minden teremtet lélek mélyen alszik, Villers-Cotterets-ban reggel hétkor már mindenki talpon van.

Pitou ismét csak magára vonta a közfigyelmet a sisakjával meg a kardjával.

Alighogy kilépett a fogadó kapuján, csödület támadt körülötte.

Nem kétséges, népszerű emberré vált az egész vidéken.

Nem minden vándornak van ilyen szerencséje. Azt mondják, a nap mindenkire egyformán süt, de az is igaz, hogy a nap ritkán süt le az olyanokra, akik próféták akarnak lenni a saját hazájukban.

De kevés embernek van olyan házsártos és a kegyetlenségig fösvény nagynénje, amilyen Angélique néni volt; nem minden feneketlen bendőjűnek van olyan szerencséje, hogy öt frankot tudjon adni, ha kínálás nélkül bekebelez egy egész kakast.

És az esik meg a legritkábban a tékozló fiúkkal, hogy sisak csillog a fejükön, kard csörög az oldalukon, az öltözetük további része pedig mindennek mondható, csak katonásnak nem.

Merthogy őszintén szólva leginkább az a kard meg a sisak vonzotta Pitoura a honfitársai figyelmét.

Mint látjuk, volt, mi vigasztalja a szerelmi bánat sújtotta Pitout.

Néhány villers-cotterets-i lakos, aki előző nap Fortier abbé kapujától a Soissons utcába, Angélique néni kapujáig kísérték Pitout, most úgy döntött, hogy folytatják az ünneplést, és elkísérik a fiút Haramont-ba.

Amint határoztak, úgy is cselekedtek, Haramont népe pedig látva, hogy a villers-cotterets-iak milyen nagyba nézik Pitout, rögtön illő tisztelettel fogadták falujuk szülöttét.

Az is igaz, hogy a mag termékeny talajba hullott. Pitou előző napi átvonulása nagy hatással volt az haramont-iakra: a sisak meg a kard látványa belevésődött mindazok emlékezetébe, akik csak látták a fényes jelenést.

Következésképp a falubeliek - megtisztelve érezve magukat Pitou nem remélt visszatérése miatt - nagyrabecsülésük megannyi jelével halmozták el a fiút. Felkérték, hogy vesse le a harci díszét, és pihenjen meg a főtéren a négy hársfa árnyékában, amiként Mars hadistent pihenésre invitáltak Thesszáliában a nagy győzelmei évfordulóján.

Pitou örült a szíves fogadtatásnak, annál is inkább, mert úgy tervezte, hogy megtelepszik Haramont-ban. Tüstént ki is bérelt egy szobát teljes bútorzattal.

A bútorzat egy szalmazsákos ágyból, két székből, asztalból valamint egy korszóból állt.

A tulajdonos évi tíz frankot kért az egészért, vagyis két párolt kakas árát.

Megállapodván a bérleti díjban, Pitou elfoglalta lakhelyét, mindenkit meghívott egy pohár italra, aki csak elkísérte, és mivel a sok esemény, no meg az almabor alaposan a fejébe szállt, szónoklatot intézett híveihez a ház küszöbéről.

A szónoklat nagy esemény volt Haramont-ban, ezért aztán az egész falu felsorakozott a ház előtt.

Pitou deákos ember volt, végtére tanulta az ékesszólás művészetét, és főleg ismerte azt a nyolc kulcsszót, amellyel a kor néptribunjai mozgósítani tudták a nemzetet.

Pitou nem volt La Fayette, de hát Haramont se volt Párizs.

Az exordium még Fortier abbé kényes ízlését is kielégítette volna.

- Polgártársak, honfitársak! - dörögte. - Milyen jóleső érzés is kiejteni ezt a szót, amit már más franciáknak is mondtam, mivel minden francia testvér, de itt, azt hiszem, igazi testvéreimhez szólok, és haramont-i honfitársaim személyében igazi családra talállok.

Volt néhány nő a hallgatóságban, ők kevésbé lelkesedtek Pitouért - göcsörtös térde, pipaszárlába kiábrándító látvány volt a szemükben -, de a *család* szóról azonnal az jutott eszükbe, hogy Pitou korán árvaságra jutott, és hogy az anyja halála óta egyszer sem lakhatott jól szegény. Elég volt hát, hogy az árva Pitou kiejtse száján a család szót, és többük lelkében máris megpendült az a bizonyos érzékeny húr, amelynek pendülése óhatatlanul elindítja a könnyeket.

Pitou végzett az exordiummal, és rátért a narrációra, a szónoki beszéd második szakaszára.

Elbeszélte Párizsba való útját, a dragonyosokkal való összecsapását, a Bastille bevételét és a nép bosszúját; elsiklott fölötte, hogy ő maga milyen szerepet játszott a Palais-Royal környékén és a Saint-Antoine külvárosban vívott harcokban, de minél kevésbé dicsekedett a hőstetteivel, annál nagyobbat nőtt a honfitársai szemében, és az elbeszélő rész végére Pitou sisakját akkorának látták, mint az Invalidusok palotájának kupoláját, a kardját meg mint az haramont-i haranglábat.

Pitou végzett a narrációval, és rátért a konfirmációra, a szónoklat ama kényes részére, amelyről - Cicero szerint - megismerszik az igazi orátor.

Bebizonyította, hogy jogosan zúdult a népharag a harácsolókra. Említést tett a két Pittről, a nemesi és papi kiváltságokkal magyarázta, hogy kitört a forradalom, végül pedig felhívást intézett Haramont népéhez, hogy kövesse a nagy francia nép példáját, és keljen fel a közös ellenség ellen.

A konfirmáció után következett a befejező rész, a peroráció, amelynek Pitou olyan fenséges gesztussal adott nyomatékot, hogy az a legkiválóbb szónokok között jelölte ki a helyét.

Leejtette a kardját, és ahogy lehajolt érte, heves mozdulattal kirántotta a hüvelyből.

Egyetlen gyújtó hangú mondattal fegyverbe szólította az haramont-iakat, honfíúi kötelességüknek nevezte, hogy kiteljesítsék a párizsi forradalmat.

A feltüzelt haramont-iak üdvívalgásban törtek ki.

És kihirdették a forradalmat Haramont-ban.

Azok a villers-cotterets-iak, akik jelen voltak az eseményen, hazafias érzelmektől dagadó kebellet indultak vissza otthonukba, és olyan szilaj elszántsággal fűjték a dalt, hogy „*Éljen Henrik, hős királyunk!*”, hogy az semmi, de semmi jóval nem kecsegtette az arisztokratákat.

Rouget de l'Isle még nem komponálta meg a *Marseillaise*-t, és az önkéntesek, akik 1790-ben annyi dicsőséget szereztek, azok se elevenítették még fel a *Ça ira* kezdetű régi népdalt, lévén, hogy még csak az Úr 1789. esztendejében jártak.

Pitou azt hitte, hogy csak egy jól sikerült szónoklatot tartott, de valójában forradalmat csinált.

Bement a házba, elfogyasztotta a Dauphin fogadóban vásárolt kenyér és sajt maradékát, aztán elment rézdrótot vásárolni, a drótból hurkokat készített, és amint besötétedett, kifeszítette őket az erdőben.

Éjszaka egy óra tájban már haza is tért az első zsákmánnyal, két nyúllal.

Lefeküdt, és bár még mindig sajgott a szíve, s ráadásul az ágy kemény volt és göröngyös, azonnal mély álomba merült.

Reggel hétkor arra ébredt, hogy a nap bekukucskál az ablakon.

De nemcsak a nap kukucskált be az ablakon, hanem vagy három tucat haramont-i is.

Pitou felült, megdörgölte a szemét, honfítársaira mosolygott, és szívélyesen megkérdezte tőlük, minek köszönheti, hogy ily korai órán ily nagy számban megtisztelik a látogatásukkal.

Egy Claude Tellier nevű favágó vállalta a szószóló szerepét.

- Ange Pitou! - mondta. - Egész éjjel gondolkoztunk. Arra jutottunk, hogy minden igaz honfinak fel kell fegyverkeznie a szabadságért, ahogy te mondtad tegnap.

- Úgy van - mondta Pitou olyan határozottan, hogy mindenki láthatta: ő vállalja szavai következményeit.

- Csakhogy hiányzik valami, ami nélkül nem tudunk felfegyverkezni.

- Micsoda?

- A fegyver.

- Hát, anélkül pedig nem megy.

- De mi arra jutottunk a sok gondolkozással, hogy mi mindenáron felfegyverkezünk.

- Amikor elmentem, öt puska volt Haramont-ban - mondta Pitou -, három elöltöltő puska és egy egylövetű meg egy kétlövetű vadászpuska.

- Most már csak négy van - válaszolt Claude Tellier -, az egyik vadászpuska egy hónapja végleg bement az unalmast.

- A Désiré Maniquet puskája, igaz? - kérdezte Pitou.

- Igen, és nemcsak hogy bement az unalmast, hanem még két ujjamat is elvitte - mondta Désiré Maniquet, és felmutatta megcsontított kezét. - És mivel annak a Longpré nevezetű arisztokratának a vadaskertjében történt a baleset, az arisztokraták meg fognak fizetni érte.

Pitou bólintott, jelezve, hogy szerinte is jogos a bosszú.

- Egy szó, mint száz, csak négy puskánk van - vette vissza a szót Claude Tellier.

- Nohát négy puskával már öt embert fel tudtok fegyverezni - mondta Pitou.

- Hogyhogy?

- Úgy, hogy az ötödiknek lándzsája lesz. Párizsban is így van: négy puskás, egy lándzsás. Jó, ha van lándzsa, mert föl lehet rá tűzni a levágott fejeket.

- Hohó! - mondta egy öblös, vidám hang. - Remélem, mi nem fogunk fejeket vagdosni.

- Talán nem - mondta Pitou ünnepélyesen. - Feltéve, hogy sikerül ellenállnunk idősebb és ifjabb Pitt pénzének. De egyelőre a puskáknál tartottunk, és ahogy Bailly úr szokta mondani: ne térjünk el a tárgytól. Hány fegyverfogható ember van Haramont-ban? Összeszámoltátok?

- Igen.

- Na, és hány?

- Harminckettő.

- Tehát huszonnyolc puska hiányzik.

- Sose lesz annyi puskánk - legyintett az öblös hang jól megtermett gazdája.

- Majd meglátjuk, Boniface.

- Mondom, hogy nem lesz.

- Én meg azt mondom, hogy lesz, és azt is tudom, hogy hogyan.

- Na, hogyan?

- Úgy, hogy szerezni fogunk.

- Szerezni?

- Szerezni hát. A párizsi népnek se volt fegyvere. S akkor Marat, egy nagy tudású, de nagyon csúf orvos, megmondta a párizsi népnek, hogy hol talál fegyvert, a párizsi nép elment arra a helyre, amit Marat mondott, és talált is fegyvert.

- És mit mondott Marat a párizsiaknak, hová menjenek fegyverért? - kérdezte Désiré Maniquet.

- Azt mondta nekik, hogy menjenek az invalidusok palotájához.

- Igen ám, de itt, Haramont-ban nincs invalidusok palotája.

- De én tudok egy helyet, ahol több mint száz puska van - mondta Pitou.

- Hol?

- Fortier abbé kollégiumának egyik termében.

- Fortier abbénak száz puskája van? Csak nem a ministránsait akarja fölfegyverezni az a pizsok csuhás?

Pitou nem nagyon szerette Fortier abbét, mégis rosszületett neki a régi tanára elleni heves kirohanás.

- Nana, Claude - mondta -, nana! Én egy szóval se mondtam, hogy azok a puskák Fortier abbé puskái.

- De ha egyszer nála vannak!

- Hamis az okoskodásod, Claude. Én itt vagyok Bastien Godinet házában, de Bastien Godinet háza mégsem az enyém.

- Ez már igaz - erősítette meg kéretlenül Pitou állítását Bastien Godinet.

- Azok a puskák nem Fortier abbé puskái - mondta Pitou.

- Hát akkor kié az a sok puska?

- A városé.

- De ha a városé, akkor miért van Fortier abbénál?

- Azért, mert Fortier abbé háza is a városé, Fortier abbé csak azért lakhat ott, mert ingyen misézik, és tanítja a szegény polgárok gyerekeit. Márpedig mivel Fortier abbé háza igazából a város tulajdona, a város teljes joggal tárolja a tulajdonában levő ház egyik szobájában a puskáit. Világos?

- Világos - válaszolta kórusban a hallgatóság.

- Jó, de most arra felélj, hogy hogy tudjuk megszerezni azokat a puskákat, he?

A kérdés váratlanul érte Pitout. Megvakarta a füle tövét.

- Felelj, de gyorsan ám - mondta egy másik hang -, mert mennünk kell dolgozni.

Pitou fellélegzett: ez utóbbi közbeszólás kibúvót adott neki.

- Dolgozni? - kiáltott. - A munkán jár az eszetek, amikor arról van szó, hogy fegyverre keltek a haza védelmére?

És Pitou olyan gunyoros és megvető kacajjal adott nyomatékot szavainak, hogy az haramont-
iak porig alázva néztek össze.

- Ha muszáj, fölláldozunk mi néhány napot, hogy szabadok legyünk - mondta valaki.

- A szabadságért nem egy-két napot kell fölláldozni - mondta Pitou -, hanem minden napot.

- Ezek szerint ha az ember a szabadságért munkálkodik, akkor pihen - mondta Boniface.

- Ejnye, Boniface! - vágott vissza Pitou, és olyan arcot vágott, mint a haragvó La Fayette -, sosem lesz szabad, aki nem képes lábbal tiporni az előítéleteket.

- Jól van, én egy csöppet se bánom, ha nem kell dolgoznom - mondta Boniface. - Csakhogy akkor nem lesz mit ennünk.

- Miért, most, van mit enni?

- Haramont-ban még van. Párizsban talán nincs.

- Majd akkor eszünk, ha legyőzzük a zsarnokokat. Azt hiszed, mi ettünk július 14-én? Vedd tudomásul, hogy még csak eszünkbe se jutott, hogy együnk. Különben nem is volt időnk rá.

- Húha! - mondták a leglelkesebbek. - Nem lehetett tréfadolog a Bastille bevétele.

- Enni! - folytatta megvetően Pitou. - Nem mondom, inni ittunk. Szörnyű hőség volt, és az ember torkát csípte az ágyúfüst.

- És mit ittatok?

- Hogy mit ittunk? Vízet, bort, pálinkát. A nők gondoskodtak az innivalóról.

- A nők?

- A nők bizony! Csodálatosak voltak a nők... zászlót csináltak a ruhájuk elejéből.

- Nahát! - ámuldozott a hallgatóság.

- Jó, jó, de azért másnap csak ettetek valamit - kötötte az ebet a karóhoz egy kételkedő kedvű haramont-i.

- Másnap igen - bólintott Pitou.

- Aha! - diadalmaskodott Boniface. - De ha ettetek, akkor dolgoznotok is kellett.

- Idehallgasson, Boniface úr! Maga olyasmiről beszél, amiről fogalma sincs. Párizs nem egy kis porfészek. Ott nem afféle nemtelen falusiak laknak, akik csak a hasukra hallgatnak. Ezt a magamfajta deákos ember úgy mondja latinul, hogy *oboedientia ventri*.²⁷ Na, nem! Párizs, ahogy Mirabeau mondja, a nemzetek feje, Párizs az agy, amely az egész világ sorsán gondolkodik. Márpedig az agy, az sose eszik... érti már uraságod?

„Van benne valami” - gondolta a hallgatóság.

- Az agy sose eszik, mégis táplálkozik - folytatta Pitou.

- Hogyan tud táplálkozni, ha nem eszik? - tamáskodott Boniface.

- Hát láthatatlanul, a test táplálékával.

Na, ezt már nem értették az haramont-iak.

- Magyarázd meg, Pitou! - kérte Boniface.

- Mi sem egyszerűbb. Mint mondtam, Párizs az agy. A vidék pedig a többi testrész, a vidék majd dolgozik, eszik, iszik, és Párizs gondolkodik.

- Na, akkor én itt hagyom a falut, és Párizsba megyek - mondta kötekedve Boniface. - Velem jöttek, emberek?

A hallgatóság egy része hahotában tört ki; szemlátomást Boniface-szal értettek egyet.

Pitou látta, hogy a Boniface gúnyolódása fenyegeti a tekintélyét.

- Hát, rajta! Menjetek csak Párizsba! - mennydörögte. - Ha egyetlen olyan bamba pofát találtok, amilyen a tiétek, ígérem, hogy egy egész aranyat adok nektek minden ilyen fiányúlért.

Azzal Pitou bal kézzel felmutatta éjszakai zsákmányát, a jobb markában pedig megcsörgette azt a néhány Lajos-aranyat, ami még megmaradt a Gilbert doktor bőkezű adományából.

Pitou is megnevettette a hallgatóságot.

Boniface viszont vérig sértődött.

- Hé, hé, Pitou nagyságos úr! Azt mondtad ránk, hogy bamba a pofánk.

- *Neked* igenis bamba a pofád - jelentette ki Pitou.

- Nézz a tükörbe, te! - acsarkodott Boniface.

- Nézhetném magam én napestig - vágott vissza Pitou -, de minek? Lehet, hogy ugyanolyan csúf a képem, mint a tied, de az biztos, hogy nem olyan ostoba.

Erre már nem volt szava Boniface-nak, ökölcsapással felelt hát, amelyet Pitou ügyesen a szemével fogott fel, s amire rúgással válaszolt, amúgy párizsi módra.

²⁷ A hasa az istene.

Az első rúgást követte a második, amitől úgy elterült az okvetetlenkedő Boniface, mint a gyalogbéka.

Pitou lehajolt legyőzött ellenfeléhez, mintha végezni akarna vele, s az emberek már éppen Boniface segítségére akartak sietni, amikor Pitou felegyenesedett, s ekként szólott.

- Tanuld meg, hogy a bastille-i győzők nem verekednek pusztá ökölrel. Keríts egy kardot, és mérjük össze erőnket!

Azzal Pitou kivonta kardját, megfélemezve róla (vagy tán nem féledkezve meg róla?), hogy Haramont-ban egyetlen kard van az övéen kívül, a mezőőré, de az meg vagy egy fél rőffel rövidebb, mint a dragonyoskard.

Pitou mindenesetre felvette a sisakot.

Olyan lelki nagyságról tett tanúbizonyságot, hogy az haramont-iaknak leesett az álla. Most már mindenki egyetértett, hogy Boniface tökfő, faragatlan tuskó, nincs joga belebeszélni a közügyekbe.

Következésképp kiutasították a népgyűlésből.

- Hát ilyen a párizsi forradalom - szónokolt Pitou. - Ahogy Prudhomme mondta... vagy inkább Loustalot... igen, igen, az érdemdús Loustalot, hát persze hogy ő: „Csak azért látjuk nagynak a nagy embereket, mert térden állunk. Talpra, franciák!”

A bölcs mondás a legkevésbé sem illett a helyzethez. De talán éppen ezért volt olyan rendkívüli hatással.

Az okvetetlenkedő Boniface, aki már vagy húszlépésnyire volt a háztól, úgy megdöbbsent, hogy visszakullogott, és meghunyászkodva azt mondta Pitounak:

- Ne haragudj ránk! Mi nem ismerjük olyan jól a szabadságot, mint te.

- Nem a szabadságról van szó, hanem az emberi jogokról - mondta Pitou.

Ettől az újabb pörölycsapástól a hallgatóság végképp Pitou lába elé omolt.

- Minden tiszteletünk a tiéd - mondta Boniface -, te igazán tudós ember vagy.

Pitou meghajolt.

- Hát igen - mondta -, neveltetésem és a tapasztalat fölém emelt, és ha az imént egy kicsit keményen beszéltem veletek, az is csak azért volt, mert baráti érzéseket táplálok irántatok.

Üdvivalgás harsant. Pitou látta, hogy eljött az ő ideje.

- A munkáról beszéltek - mondta -, de vajon tudjátok-e egyáltalán, hogy mi a munka? Nektek munka a fahasogatás, a vetés, aratás, bikkmakkgyűjtés, a falrakás. Ti ezt nevezitek munkának. A ti szemetekben az nem munka, amit én csinálok. Nohát nagyon tévedtek: én egymagamban nagyobb munkát végzek, mint ti együttvéve, mert én a ti felemelésteken gondolkodom, a ti szabadságokról, egyenlőségekről álmodom. Egyetlen percem annyit ér, mint nektek száz napotok. Az ekét húzó ökrök mind ugyanazt csinálják, de a gondolkozó ember fölülmúlja az anyag erejét. Én egyedül érek annyit, mint ti mindannyian... Tessék, ott van La Fayette: szőke, sovány kis ember, alig magasabb, mint Claude Tellier. Hegyes orra van, vékonyka karja, lába, a keze meg olyan kicsi, hogy nem is érdemes beszélni róla. Nahát! Az az ember két világ terhét viselte a vállán, eggyel több világot, mint Atlasz, a pici keze meg leverte a bilincset Amerika és Franciaország kezéről. És ha az ő kis keze erre volt képes, ítéljétek meg magatok, hogy mire képes az én lapátenyerem!

És Pitou meglengette öklét, mely akkora volt, mint egy pöröly.

Ezzel a hasonlattal, aztán be is rekesztette a szónoklatát. Biztos volt benne, hogy sikerült meggyőznie a hallgatóságot.

Csakugyan sikerült.

Pitou mint összeesküvő

A meggyőzött tömeg szétszéledt, Pitou pedig, akit e pillanatban az éhség jobban marcangolt, mint a szerelmi bánat, gyorsan főzéshez látott, majd bekebelezte a nyulat, váltig mondogatva magában: de kár, hogy csak üregi nyulat sikerült fognia, és nem mezeit.

Akkor nem ette volna meg, hanem eladja.

Szépen kereshetett volna vele. Egy mezeinyúlért a méretétől függően hetvenkét-kilencvenhat centime-ot lehetett kapni, s Pitou - bár még maradt néhány Lajos-aranya, és bár nem volt fukar, mint Angélique néni - jó adag takarékoságot örökölt az anyjától, így hát inkább gyarapította volna a vagyonkáját, mintsem hogy költsön belőle.

Jól belegondolva a dologba, pazarlásnak tartotta, hogy egyik nap három frankot ad ki az ételért, másik nap meg hetven-nyolcvan centime-ot. Végére nem Lucullus ő, és ha mezei-nyulat fogott volna, egy egész hétig elélt volna az árából.

Továbbá: feltételezve, hogy nemcsak az első nap, pontosabban az első éjjel, sikerül mezei-nyulat fognia, hanem, mondjuk, még hármat zsákmányol a hét folyamán, abból egy hónapra való étkezését megoldhatta volna.

Folytatva a számolgatást: negyvennyolc frankból egy évig élél, a többi pedig tiszta nyereség lett volna.

Pitou, miközben elvégezte e bonyolult számítást, végzett az üregi nyúlal, amely nemhogy hetven-nyolcvan centime-ot hozott a konyhájára, hanem elvitt ötöt vajra, ötöt meg szalonnára. A hagyma viszont nem került pénzébe, azt úgy szedte a községi földeken.

„Munka után édes a pihenés” - tartja a közmondás. Nos, Pitou úgy gondolta, hogy evés után is édes a pihenés, mert kiballagott az erdőbe, keresett egy kies zugot, és leheveredett, hogy szundítson egyet.

Mondani se kell, hogy mihelyt magára maradt a boldogtalan, és nem kellett gyújtó hangú szózatokon törnie a fejét, a gondolatai visszatértek Catherine-hoz és Isidor úrfihoz; egyre csak az ő enyelgésük lebegett a szeme előtt.

Sóhajtozásától meghajoltak a tölgyek és a bükkfák; a természet, mely mosolyogni szokott a jóllakott emberekre, kivételt tett Pitouval, és szegény fiú most sötét pusztaságnak látta a nyulaktól, őzeaktól hemzsegő, szívének oly kedves erdőt.

Hanem azért menedéket találva a százados fák enyhet adó árnyékában, Pitou megerősítette magát hősies elhatározásában, hogy eltűnik Catherine szeme elől, nem erőlteti rá nyilvánvalóan terhes társaságát, és nem teszi ki magát újabb megaláztatásoknak.

Kínzó fájdalommal töltötte el, hogy nem láthatja Catherine kisasszonyt, de ha férfi vagy, légy férfi!

Különben is nem egészen így vetődött fel a kérdés. Ő, Pitou láthatja Catherine-t, csak Catherine ne lássa őt!

Mi akadályozhatja meg, hogy gondosan elrejtőzve meg-meglesse a szép hűtelent? Semmi.

Mekkora a távolság Haramont és Pisseleux között? Alig másfél mérföld, igazán semmiség.

Nemtelen tolakodás lenne, ha a történetek után megpróbálná Catherine társaságát keresni, de nincs benne semmi kivetnivaló, ha továbbra is figyelemmel kíséri, mit csinál, merre jár Catherine; különben is egy kis testmozgás jót tesz az egészségnek.

Meg aztán a Pisseleux-től Boursonne-ig húzódó erdőben rengeteg a nyúl. Éjszaka kifeszíti a hurkokat, reggel pedig valamelyik domb tetejéről szétnéz a lapályon, és megfigyeli, mikor hova megy Catherine. Joga van hozzá, sőt bizonyos mértékig a kötelessége is, hiszen Billot gazda a lelkére kötötte, hogy vigyázzon a lányára.

Imigyen felbuztatván magát, Pitou végre abbahagyta a sóhajtozást. Megette vacsorára a magával vitt jókora darab kenyeret, aztán sötétedéssel kifeszített egy tucat hurkot, és lefeküdt a nap melegétől még langyos mohára.

Rögtön elaludt, és aludt, mint akit fejbe vertek, míg föl nem ébredt az éjszaka hűvösétől.

Megnézte a hurkokat, üresek voltak. Nem keseredett el, mert eleve inkább a hajnali fogásban bízott. De mivel egy kicsit nehéznek érezte a fejét, úgy határozott, hogy hazamegy, és majd reggel újra kijön megnézni, van-e zsákmány.

A délután, mint láttuk, eseménytelenül telt el Pitounak, a falucska azonban annál jobban felbolydult.

Mindenki gondolkozott, töprengett, oly igen erősen, hogy a favágók kezében megállt a fejsze, a cséplőkében a cséphadaró, az asztalosokéban a gyalu.

Pitou - az erdőben merengő Pitou - tehetett róla, hogy aznap Haramont-ban nem úgy haladt a munka, mint máskor, s ő tehetett arról is, hogy az emberek bizony összerúgták a patkót.

És ő, aki elhintette a viszály magvát, már nem is emlékezett rá, hogy mit csinált délelőtt.

Este tíz után aztán, ahogy hazafelé tartott, különös csoportosulást vett észre a faluban. Bár ilyen késői órán már minden haramont-i aludni szokott, most ott álldigáltak, üldögéltek, járkáltak a ház előtt, ahol ő, Pitou lakott.

Pitou - nem tudta volna megmondani, hogy miért - rögtön arra gondolt, hogy a furcsán viselkedő emberek róla beszélnek.

Ahogy elment mellettük, az emberek felvillanyozódva összenéztek, és ujjal mutogattak Pitoura.

„Hát ezeket meg mi lelte? - töprengett Pitou. - Pedig nincs is rajtam a sisak.”

És ide-oda köszöngetve szerényen bement a házba.

Alig húzta be maga mögött a megvetemedett ajtót, kopogtatást hallott.

Pitou nem gyújtott gyertyát lefekvés előtt; pazarlás lett volna egy olyan embernek, aki nem téveszthette el az ágát, mivel csak egy ágy volt a szobában, és olvasni se olvashatott, mivel nem volt könyve.

Hanem az biztos, hogy kopogtattak az ajtón.

Pitou elhúzta a reteszt.

Két haramont-i fiatalember lépett fesztelenül a szobába.

- Mi van, Pitou, nincs gyertyád? - szólt az egyik.

- Nincs - válaszolta Pitou. - Minek volna?

- Hát hogy lássál.

- Én sötétben is látok. - És bizonyíték gyanánt hozzátette: - Jó estét, Claude, jó estét, Désiré.
- Mi volnánk azok - mondták amazok.
- Minek köszönhetem a látogatástokat, barátaim?
- Gyere ki a fényre - mondta Claude.
- Fényre? Nincs is holdfény.
- Akkor is világosabb van odakint.
- Mondani akarsz valamit?
- Igen, Ange, beszédünk van veled - mondta Claude minden szót megnyomva.
- Gyerünk!

És mindhárman kimentek.

Szótlanul gyalogoltak, míg egy erdei tisztásra nem értek. Pitou még mindig nem tudta, hogy mit akarnak tőle.

- Na? - kérdezte, látva, hogy két társa megáll.
- Az a helyzet, Ange - mondta Claude -, hogy én meg Désiré Maniquet, mi ketten állunk a falu élén... csatlakozol-e hozzánk?
- Minek?
- Hogy minek?
- Igen - mondta Pitou -, ez a kérdés. Mit terveztek?
- Összeesküvést - súgta Pitou fülébe Claude Tellier.
- Mint Párizsban, mi? - kuncogott Pitou. - Fejtsd ki egy kicsit bővebben!
- Arról van szó, hogy... - elhallgatott, és közelebb intette magához Désirét. - Menj, nézz körül, nem követett-e bennünket valaki!

Désiré bólintott, és nesztelen vadorzóléptekkel eltűnt a sötétben. Egy perc múlva megjelent - éppolyan nesztelenül, ahogy eltűnt.

- Senki sincs a közelben - mondta. - Nyugodtan beszélhetsz.
- Azt mondtad, Pitou - vágott bele Claude -, hogy minden francia falu fel akar fegyverkezni, és ki akarja állítani a maga nemzetőrségét.
- Úgy van - mondta Pitou.
- Nahát. Haramont mért maradna le a többi falu mögött?
- Csakhogy te magad mondtad, Claude, amikor fegyverbe szólítottalak benneteket, hogy Haramont nem tud felfegyverkezni, mert Haramont-ban nincs elég puska.
- Eh, most már nem fáj a fejünk amiatt, hiszen te tudod, hogy hol van puska.
- Tudni éppen tudom - mondta Pitou. Tudta, hogy hova akar Claude kilyukadni, és egy csöppet se volt ínyére a dolog.
- Mi, a falu ifjú hazafiai tanácskozást tartottunk ma délután - folytatta Claude.
- Remek.
- És harminchárman vagyunk.

- Az száznak az egyharmada mínusz egy - fitogtatta számtantudását Pitou.
 - Te tudod, hogy kell használni a fegyvert? - kérdezte Claude.
 - Még jó! - horkantott Pitou.
 - És a menetgyakorlattal hogy állsz?
 - Vagy egy tucatszor láttam, hogy mozgat negyvenezer embert La Fayette tábornok - válaszolta fölényesen Pitou.
 - Akkor jó - szólt közbe Désiré, csak hogy ő is mondjon valamit.
 - Akarsz-e hát a parancsnokunk lenni? - kérdezte Claude.
 - Én? - Pitou ugrott egyet meglepetésében.
 - Te hát.
- A két összeesküvő merően nézett Pitoura.
- Csak nem tévovázol? - kérdezte Claude.
 - De hát...
 - Szóval mégsem vagy jó hazafi? - vetette oda Désiré.
 - Micsoda?
 - Félsz valamitől?
 - Én? Aki hadiérmet érdemelt ki a Bastille ostrománál?
 - Kitüntetést is kaptál?
 - Majd akkor fogom megkapni, ha meglesznek az érmek. Billot úr megígérte, hogy az enyémet is átveszi a nevemben.
 - Kitüntetést fog kapni. Egy hadiérmes lesz a vezérünk - tört ki a lelkesedés Claude-ból.
 - Na, vállalod? - kérdezte Désiré.
 - Vállalod? - kérdezte Claude.
 - Hát jó, vállalom - felelte Pitou, akit szintén magával ragadott a lelkesedés, meg talán az az ébredező érzés is, amit úgy neveznek: büszkeség.
 - Akkor megegyeztünk - kiáltott Claude -, holnaptól fogva te vagy a parancsnok, te irányítod.
 - Mit irányítok én?
 - Hát a lögyakorlatot.
 - Puska nélkül?
 - De hiszen te tudod, hogy hol a sok puska.
 - Igen, Fortier abbénál.
 - Ott, ott.
 - Csakhogy Fortier abbé nyilván nem adja oda őket.
 - Nem számít, majd elveszed, mint a párizsi honfiak az Invalidusok palotájánál.
 - Én egyedül?

- Mindannyian aláírjuk a kérvényt, és ha kell, segítünk is, sőt egész Villers-Cotterets-t fellázítjuk.

Pitou rázta a fejét.

- Fortier abbé nagyon csökönyös - mondta.

- Ugyan már! A kedvenc tanítványa voltál, neked nem tud nemet mondani.

- Látszik, hogy nem ismeritek - sóhajtott Pitou.

- Micsoda? Szerinted ellen fog állni az öreg?

- Még egy német svadronnak is ellenállna. Nagyon megátalkodott egy ember, *injustum et tenacem*...²⁸ Ó, persze, ti nem tudtok latinul.

De a két haramont-it nem kápráztatta el se az idézet, se a megjegyzés.

- Szép kis parancsnokot választottunk magunknak, Claude - mondta éppen Désiré -, a saját árnyékától is fél.

Claude értetlenül csóválta a fejét.

Pitou látta, hogy húzódozásával kockáztatja a felajánlott magas rangot. Eszébe jutott, hogy bátraké a szerencse, ahogy Vergilius mondja: *Audentes fortuna juvat*.²⁹

- Hát jó, nem bánom.

- Szóval vállalod, hogy megszerzed a puskákat.

- Vállalom... hogy megpróbálom megszerezni őket.

- Megpróbálod, megpróbálod - morgott Claude. - Az kevés.

- Ha kevés, hát rajta, szerezd meg te a puskákat! - mondta Pitou. - Máris átadom neked a parancsnokságot. Kíváncsi vagyok, mire jutsz Fortier abbéval... meg a korbácsával.

- Na, tessék! - mondta megvetően Maniquet. - Hazajön Párizsból karddal, sisakban, és még egy vacak korbáctól is megijed.

- A kard meg a sisak még nem vért, és ha vért volna is, Fortier abbé egyszerre megtalálná a gyenge pontját, és jól odacsördítene a korbácsával.

Claude és Désiré most mintha megértette volna Pitou tartózkodását.

- Csak bátran, Pitou fiam! - buzdította Claude.

(A „fiam” nem lekezelő, hanem igen baráti megszólítás a vidéken.)

- Hát jó, rendben van - mondta Pitou -, de akkor engedelmeskedjete, a hétszázát!

- Majd meglátod, milyen engedelmes katonáid leszünk - mondta Claude, és Désirére kacsintott.

- Csak szerezd meg a puskákat! - tette hozzá Désiré.

- Meglesz - mondta nagy hangon Pitou, bár legbelül erős kétségek gyötörték.

²⁸ Hazug s kitartó... (Játék egy közismert Horatius-verskezdettel: *Iustum et tenacem* = igaz s kitartó.)

²⁹ Bátraké a szerencse.

- Megígéred?

- Esküszöm.

Pitou kinyújtotta a kezét, és két társa követte a példáját. Így történt, hogy egy tisztáson, a csillagok világánál három haramont-i legény - Tell Vilmos méltó követője - kihirdette a forradalmat.

Pitou szeme előtt már az lebegett, hogy nemzetőrparancsnoki jelvényekkel ékesen parádézik a csapata élén, és hogy azok a dicső jelvények ha lel kifurdalásra nem készítetik is Catherine kisasszonyt, de legalább gondolkozóba ejtik.

Pitou, választói akaratából magas polcra emeltetvén, azon tűnődött hazafelé menet, hogy miként fog fegyvert szerezni a parancsnoksága alatt álló harminchárom nemzetőrnek.

**Amelyben összezsap a Fortier abbé képviselte monarchikus szellem
és a Pitou képviselte forradalmiság**

Azon az éjszakán Pitou lelkét úgy lekötötte a nagy tisztesség, melyben részeltetett, hogy megfeledezett a hurkokról.

Másnap reggel sisakot, kardot öltött, és elindult Villers-Cotterets-ba.

Hat órát ütött a templom toronyórája, amikor Pitou halkan megkocogtatta a Fortier abbé kis kertkapuját.

A kopogtatás elég hangos volt hozzá, hogy megnyugtassa Pitou lelkiismeretét, és elég halk, hogy senki se hallhassa meg a házban.

Pitou azt remélte, hogy így kap fertályórányi haladékot, s lesz alkalma néhány szóvirággal kicirkalmazni a Fortier abbéhoz intézendő szónoklatát.

Nagy volt a csodálkozása, hogy bármily halkan kopogtatott is, tüstént kinyílt a kertajtó, de egyszerre el is illant a csodálkozása, amikor látta, hogy Sébastien Gilbert áll a kapuban.

A fiú a kis kertben sétálgatott, a leckéjét tanulta a nap első sugarainál, illetve csak mímelte, hogy tanul; szórakozottan lóbálta a nyitott könyvet, és szeszélyes gondolatokba merült e szépséges világ dolgairól.

Pitou láttára felkiáltott örömeiben.

Megcsókolták egymást, aztán Sébastiennek ez volt az első szava:

- Van híred Párizsból?
- Nincs. És neked? - kérdezte Pitou.
- Nekem van, apám küldött egy nagyon kedves levelet.
- Aha - mondta Pitou.
- Neked is van benne üzenet - folytatta Sébastien.

Elővette a levelet a zsebéből, és megmutatta Pitounak.

„Ui: Billot üzeni Pitounak, hogy ne nagyon untassa vagy szórakoztassa a tanyasiakat.”

- Na, ezt igazán kár volt üzennie - sóhajtott. - Nincs, kit untassak vagy szórakoztassak a tanyán. - Még nagyobbát sóhajtott, és magában hozzátette: „Ezt Isidor úrnak kellett volna írnia.” Erőt vett magán, és visszaadta a levelet Sébastiennek. - Hol az abbé? - kérdezte.

A fiú fülelt egy kis ideig, és bár az egész udvar és a kert egy része elválasztotta a lépcsőtől, meghallotta, hogy megreccsennek a grádicsok a tiszteletre méltó abbé léptei alatt.

- Most jön lefelé - mondta.

Pitou átment az udvarba, és csak akkor hallotta meg a nehézkes lépteiket.

A tiszteletre méltó tanár újságot olvasva jött lefelé.

Az oldalán ott függött hűséges korbácsa, akár egy kapitányi kard.

Fortier abbé úgy ismerte a házat, mint a tenyerét, azt is pontosan tudta, hogy hány lépcsőfok van, ezért aztán fel se emelte a fejét az újságból, és a lépcső aljában majdnem nekiütközött Ange Pitounak, aki mellét kidüllesztve, a lehető legméltóságteljesebb tartásban várta politikai ellenfelét.

És most kénytelenek vagyunk rövid kitérőt tenni, hogy megmagyarázzuk, hogy került Fortier abbéhoz az a harminc-negyven puska, amelyre oly igen fájt Pitounak és két cinkosának, Claude-nak és Désirének a foga.

Amint azt már korábban mondtuk, Fortier abbé a kastély alamizsnása volt, s idővel ő lett a korlátlan hatalmú intendánsa mindazon tárgyaknak, amelyeket színházi nyelven kelléknek neveznek.

Ő volt a letéteményese nemcsak a szent kelyheknek, a könyvtárnak, a bútoroknak, hanem az orléans-i herceg (Lajos Fülöp-ről van szó, Égalité Fülöp apjáról) régi vadászfelszerelésének is. A felszerelés némely darabja még XIII. Lajosé és III. Henriké volt. Mindezeket a tárgyakat Fortier abbé művészien elrendezte a kastély e célra rendelkezésére bocsátott termében, s a festői hatás kedvéért pajzsokkal, kopjákkal, késekkel, törökkel és a Katolikus Liga idejéből való intarziás muskétákkal egészítette ki őket.

A terem ajtaját két ezüsttel befuttatott kis bronzágyú védte: XIV. Lajos ajándékozta őket a nagybátyjának.

Ezen kívül vagy félszáz kanócos puska is volt a kollégium épületében. Az ouessant-i csatában zsákmányolt fegyvereket az Orléans-i ház egyik sarja ajándékozta a városnak, a város pedig, amely - mint mondtuk - ingyen bocsátotta Fortier abbé rendelkezésére a házat, nem tudván mit kezdeni a muskétákkal, ott helyezte el őket az egyik szobában.

Nos, ezt a kincset őrizte a Fortier nevű sárkány, és ezt a kincset veszélyeztette az Ange Pitou nevű argonauta.

A kastélybeli arzenálról természetesen mindenki tudott a környéken, és sokan szerették volna megszerezni.

De hát az abbé éppolyan éberén őrizte e kincseket, mint a Heszperiszek az aranyalmát termő fát.

És most kanyarodjunk vissza Pitouhoz!

Halkan köhécselt, hogy magára vonja Fortier abbé figyelmét, és igen kecsesen meghajolt.

Az abbé fölnézett az újságból.

- Nicsak! Pitou - mondta.

- Szolgálatára, abbé úr - hajolt meg újra Pitou.

Az abbé összehajtogatta az újságot, pontosabban becsukta, mint egy levéltárcát, mivel abban a boldog korban az újságok még csak akkorák voltak, mint egy kisebbfajta könyv.

Aztán az övébe dugta az újságot, az ellenkező oldalra, mint ahol a korbácsot tartotta.

- A szolgálatomra? - kérdezte csúfondárosan. - Ugyan miben lehetnél te a szolgálatomra.

- De abbé úr...

- Hallottad, mit kérdeztem, hipokrita úr?

- De abbé úr...

- Hallotta, forradalmár úr?

- Na, tessék! Még egy szót se szóltam, és maga máris dühösködik. Szép kis fogadtatás, nem mondom.

Sébastien, aki két napja tanúja volt, hogy Fortier abbé mindenkinek szidja Pitout, mint a bokrot, jónak látta, ha nélküle robban ki a perpatvar a barátja és a tanítója közt - mert hogy kirobban, afelől biztos volt -, és szép csöndben elsomfordált.

Pitou szomorúan nézett utána. Ha nem is tekinthette erélyes harcostársának, mégiscsak szellemi szövetségese volt.

Nagyot sóhajtott, amikor Sébastien eltűnt az ajtó mögött, aztán ismét az abbéhoz fordult:

- Mondja, abbé úr! Miért nevez maga engem forradalmárnak. Talán én tehetek róla, hogy kitört a forradalom?

- Azért nevezlek forradalmárnak, mert a forradalmárok mellett állsz.

- Na de, abbé úr! - mondta önérzetesen Pitou. - Hát a szabadgondolkozással mi lesz?

- Micsoda?

- *Est penes hominem arbitrium et ratio.*³⁰

- Mi a szósz? Hát latinul is tudsz, fajankó?

- Csak annyit, amennyit magától tanultam - szerénykedett Pitou.

- Ismerem a latintudásodat. Nem tudsz helyesen leírni vagy mondani egy mondatot, a barbarizmusban viszont élen jársz.

- Ej, barbarizmus, barbarizmus! Édes Istenem! Ugyan ki beszél hibátlan latinsággal?

- Te gazember! - Az abbét szemlátomást sértette Pitou általánosítása. - Szerinted én nem beszélek hibátlanul latinul?

- Annak bizonyára nem, aki jobb latinos, mint maga.

- Nézze meg az ember! - sápadt el a dühtől Fortier abbé. Szíven ütötte, hogy Pitou okoskodása nincs minden logika híján. - Most példát adtál rá, hogyan gondolkoznak a magadfajta gonosztevők: mindent lerombolnak, lealjasítanak. Hogy kinek a hasznára? Azt maguk se tudják. Rajta, te ostoba! Mondd meg, hogy ismersz-e jobb latinost, mint én!

- Nem, de attól még lehet, hogy van... Nem ismerhetem mindegyiket!

- Azt elhiszem, a hétszázát!

Pitou keresztet vetett.

- Mit művelsz, te istentelen? - förmedt rá az abbé.

- Keresztet vetek, mert káromkodott, abbé úr.

- Na, ebből elég, te csirkefogó! Azért jöttél, hogy vegzáljál?

- Hogy vegzáljam? - ismételte Pitou.

- No lám! Már ezt se érted.

³⁰ Az embernek megadatott a gondolkodás képessége és az értelem.

- Már hogyan érteném, abbé úr? Hiszen magától tanultam: *vexare* latin ige, azt jelenti, hogy háborgat, bosszant, zaklat, gyötör.

Az abbénak tátva maradt a szája.

- Ugyanebből a többől képzett főnév: *vexatio*, vagyis megrázkódtatás, kínlódás, gyötrődés, fáradság, például *vexatio corporis*, melléknév: *vexator*, vagyis kízó, sanyargató, gyötrő.

- Még ilyen! - mondta az abbé elképedve. - Többet tud a csibész, mint amennyit régen tudott.

- Áh, semmiség - mondta álszerűen Pitou.

- Hogy van az, hogy amikor a tanítványom voltál, egyszer se tudtam ilyen kerek feleletet kicsikarni belőled?

- Ennek az a magyarázata, abbé úr, hogy amikor a tanítványa voltam, maga elbutított engem, a despotizmusával eltompította az agyamat. A szabadság most felszabadította az elmémet és a szellememet. Érti, abbé úr? A szabadság. - Pitou megkocogtatta a homlokát. - Úgy bizony, a szabadság.

- Te... te gazember!

- Nono, abbé úr! - emelte fel az ujját figyelmeztetően, sőt fenyegetően Pitou. - Ne szidalmazzon! *Contumelia non argumentum*, a szidalom nem érv.

- Azt hiszed, csirkefogó, hogy le kell fordítanod nekem a latin idézeteidet? - kiáltotta dühösen Fortier abbé.

- Ez nem az én idézetem, abbé úr, ezt Cicero mondta, vagyis egy olyan ember, akihez képest maga legalább annyi barbarizmussal beszélne latinul, mint én magához képest.

- Csak nem gondolod - mondta Fortier abbé lelke fenekéig megrendítve -, csak nem gondolod, hogy hajlandó vagyok vitatkozni veled?

- Miért? A vita megvilágosít, nem?

- Nahát! - kiáltott Fortier abbé. - Nahát! A forradalmárok iskolájába járt a gazember.

- Már hogy jártam volna? Különb is, maga szerint a forradalmárok tudatlan fajankók.

- Azok hát.

- No, akkor hamisan okoskodik, abbé úr, rossz a szillogizmus.

- Én hamisan okoskodom? Nekem rossz a szillogizmusom?

- De még mennyire, abbé úr. A premissák: Pitou jól érvel, Pitou a forradalmárok iskolájába járt. Konklúzió: a forradalmárok jól érvelnek. Ez a hibátlan szillogizmus.

- Ostoba! Szamár! Ökör!

- Fölösleges becsmérelnie, abbé úr. *Objurgatio imbellem animum arguit*, a düh a gyengeség jele.

Az abbé vállat vont.

- Nem tud mit válaszolni, igaz? - mondta Pitou.

- Azt állítod, hogy a forradalmárok jól érvelnek. De mondj nekem egyetlenegy forradalmárt, egyetlenegyét, aki írni, olvasni tud.

- Itt vagyok mindjárt én - mondta Pitou magabiztosan.

- Olvasni még csak-csak tudsz, az igaz. De írni!
- Írni is tudok.
- Hiba nélkül, mi?
- Igenis tudok írni.
- Fogadjunk, hogy ha diktálok neked, legalább négy hibát csinálsz egy oldalon!
- Fogadjunk, hogy ha én diktálnék magának, legalább két hibát csinálna egy fél oldalon.
- Hallatlan pimaszság!
- Na, fogadjunk! Keresek én magának olyan rendhagyó igéket meg kacifántos szavakat, hogy biztos megnyerném a fogadást.
- Nincs nekem ilyesmire időm - mondta az abbé.
- Mert veszítene.
- Pitou, Pitou! Emlékezz a mondásra: *Pitoueus Angelus asinus est.*³¹
- Eh, ilyen mondást bárkire ki lehet találni. Tudja például, mit susogott a fülembe a wualai nádas?
- Nem, de igen kíváncsi vagyok rá, számárfüles Midas uraság.
- Azt, hogy *Fortier forte fortis.*³² Fortier nem mindig vagy nem mindenben erős.
- Vádolni könnyű, bizonyítani nehéz.
- Csakhogy ezt nagyon könnyű bizonyítani, abbé uram... Lássuk csak! Mit tanít a diákjainak?
- De...
- Kövesse az okfejtésemet! Nos, mit tanít nekik?
- Amit tudok.
- Remek! Ne felejtse el, hogy mit válaszolt: „Amit tudok.”
- Igenis, ezt válaszoltam - mondta az abbé elbizonytalanodva, mert érezte, hogy amióta Pitou elszakadt tőle, igencsak kinyílt a csipája. - Azt tanítok, amit tudok. Na és?
- Nahát akkor lássuk, hogy mit tud, mit tanít!
- Franciát, latint, görögöt, történelmet, földrajzot, matematikát, asztronómiát, botanikát, numizmatikát.
- És még? - kérdezte Pitou.
- De hát...
- Ennyi az egész?
- Rajzot.
- Tovább!
- Építészetet.

³¹ Ange Pitou számár.

³² Fortier csak véletlenül erős.

- Tovább!
 - Algebrát.
 - Az a matematika egyik ága ugyan, de nem baj. Tovább!
 - Hova akarsz kilyukadni?
 - Nagyon egyszerű: felsorolt mindent, amit tud, vagy amihez konyít, most sorolja fel, amit nem tud!
- Az abbé összerázkódott.
- Ó, ó! Látom, hogy ehhez már segítenem kell - mondta Pitou. - Nem tud németül, héberül, arabul, szanszkritul, pedig azok alapnyelvek. A rengeteg származéknyelvről most nem is beszélek. De nem ismeri a természettudományokat, a kémiát, a fizikát...
 - Pitou úr!
 - Ne szakítson félbe! Tehát nem ismeri a fizikát, a síkháromszögtant, az orvostudományt, az akusztikát, a hajózástant, fogalma sincs a gimnasztikáról.
 - Tessék?
 - Azt mondtam, gimnasztika, vagyis a testedzés tudománya. A szó a görög *gümnosz*-ból származik, ami azt jelenti, hogy meztelen, mivel az atléták meztelenül edzették a testüket.
 - Ezt éntőlem tanultad - kiáltotta az abbé némi vigaszt találva benne, hogy a saját tanítványa kerekedik fölébe.
 - Igen, magától.
 - Örülök, hogy beismered.
 - Mégpedig hálásan, abbé úr... Nos, ott tartottunk, hogy nem ismeri a...
 - Elég! Nyilvánvaló, hogy több dolgot nem tudok, mint amennyit tudok.
 - Tehát elismeri, hogy vannak, akik többet tudnak, mint maga.
 - Lehetséges.
 - Biztos. És minél többet tud az ember, annál világosabban látja, hogy milyen keveset tud.
 - Halljam a konklúziót!
 - Máris az következik.
 - Hát következzen, de azonnal!
 - Nos, az a konklúzióm, hogy tekintve viszonylagos tudatlanságát, enyhébben kellene megítélnie a mások viszonylagos tudását. Ezzel kettős erényről, vagyis *virtus duplex*-ről tenne tanúbizonyságot, amit állítólag Fénelon... márpedig ő volt olyan nagy tudású, mint maga... Fénelon mindenek fölé helyezett. E kettős erény a keresztényi könyörületesség és az alázat.
- Az abbé elbődült haragjában:
- Kígyó! Te kígyó!
 - Szidalmazol, de nem válaszolsz - ezt egy görög bölcs mondta. Görögül is idézhetném éppen, de hát már mondtam valami hasonlót latinul.
 - Lám, ez is a forradalmi eszmék hatása - mondta az abbé.
 - Micsoda?

- Az, hogy abba a hitbe ringattak, hogy egyenlőnek tekintsd magad velem.
 - Ha ebbe a hitbe ringattak volna is, az még nem jogosítaná fel tanár uramat, hogy nyelvi hibára ragadtassa magát.
 - Tessék?
 - Csak azt mondom, hogy csúnya hiba volt az előző mondatában.
 - Na, ne mondd! És mi volna az a hiba?
 - Azt mondta: „Abba a hitbe ringattak, hogy egyenlőnek tekintsd magad velem.”
 - Na és?
 - Na és a „tekintsd”, az felszólító mód.
 - Az.
 - Márpedig itt a kijelentő módot kellett volna használnia a cselekvés képességének vagy lehetőségének kifejezésére szolgáló igeképzős formájában. Vagyis azt kellett volna mondania: „tekintheted”.
 - Ó! - nyögte az abbé, és minden vére az arcába tolult.
 - Az efféle mondattani hibát nevezik szolecizmusnak, nemdebár...
 - Pitou, Pitou! - kiáltott Fortier abbé, aki már-már földöntúli erők mesterkedését látta benne, hogy volt tanítványa ilyen mérhetetlenül megokosodott. - Miféle démon hajt, hogy nem szünsz támadni egy öregembert és az egyházat?
- Olyan őszinte kétségbeesés remegett e szavakban, hogy Pitou egy kicsit elérzékenyült.
- Nem démon hajt engem, abbé úr - mondta -, és dehogyis támadom én magát. Csak hát maga mindig olyan lekezelően beszél és viselkedik velem, és elfelejti, hogy minden ember egyenlő.
- Az abbé újra dühbe gurult.
- Nem tűröm ezt az istenkáromlást. Még hogy te egyenlő volnál egy olyan emberrel, akit hatvan éven át formált Isten és a tapasztalat? Nem, nem és nem!
 - Kérdezze csak meg La Fayette-et, ő hirdette ki az emberi jogokat!
 - Ez az! Egy hitszegő alattvalóra hivatkozol, egy árulóra, aki elhintette a viszály magvait a franciák között.
 - Micsoda? - képedt el Pitou. - Még hogy La Fayette hitszegő alattvaló? Még hogy La Fayette kelt viszályt? La Fayette áruló? De hisz maga az istenkáromló, abbé úr. Hát hol él maga? Nem tudja, hogy akit maga hitszegőnek nevez, az egyetlen, aki szívvel-lélekkel szolgálja a királyt? Hogy aki maga szerint viszályt kelt, a nemzeti megbékélés legfőbb záloga? Hogy ez az áruló a legjobb francia?
 - Sohasem hittem volna, hogy a királyi tekintély olyan mélyre zuhan, hogy egy ilyen semmirekellő - vádlóan Pitoura mutatott - úgy hivatkozik La Fayette-re, ahogy annak idején Ariszteidészre vagy Phókionra hivatkoztak.
 - Örülhet, abbé úr, hogy a nép nem hallja, hogy miket beszél - mondta óvatlanul Pitou.
 - Ó! Végre lehullt az álarc! - diadalmaskodott az abbé. - Fenyegetőzől, mi? A nép, mely gyáván lemészárolta a király tisztjeit, a nép, mely kitepte az áldozatai szívét. Igen, igen, a nép, La Fayette úr, Bailly úr, Pitou úr népe. Rajta! Fuss! Szaladj! Árulj be Villers-Cotterets forradalmárainak! Vonszolja végig a város utcáin! Tűzd fel az ingujjad, és akassz fel a lámpa-

vasra! Mire vársz, Pitou? *Macte animo*, Pitou! *Sursum! sursum, Pitou!*³³ Hol az a kötél? Hol a lámpavas? Ímhol a hóhér: *Macte animo*, generose Pitoue!

- *Sic itur ad astra*³⁴ - vetette oda Pitou, csak hogy ő is mondjon valamit latinul, és nem vette észre, hogy az idézetnek e helyütt igencsak baljós értelme van.

Annál inkább észrevette a végsőkig elkeseredett abbé.

- Á! Á! - süvöltötte. - Szóval így állunk! Á! Szóval így megyek én a csillagokig! Á! szóval azt akarod, hogy lámpavasra kerüljek!

- Én ezt egy szóval se mondtam - tiltakozott Pitou. Elrémült a vita e váratlan fordulatától.

- Á, szóval a szerencsétlen Foullon meg a boldogtalan Berthier sorsát szánod nekem.

- Dehogysis, abbé úr!

- Á! már ott a kezében a kötél, vérszomjas vadállat, te másztál fel a lámpára a városháza előtt, a te rémséges pókkarjaid vonszolták fel az áldozatokat.

Pitou dühösen méltatlankodni próbált, de Fortier abbé belefojtotta a szót.

- Te voltál az, megismerlek - folytatta Joadhoz méltó eksztázisban. Megismerlek. Te Catilina, te!

- Most már elég! - kiáltott Pitou. - Tisztában van vele, hogy gyaláz engem, abbé úr? Tisztában van vele, hogy aljas rágalmakat szór a fejemre?

- Én csak neveden nevezlek.

- Vegye tudomásul, hogy ha folytatja, panaszt emelek maga ellen a nemzetgyűlés előtt! Mit képzelsz?

Az abbé felkacagott.

- Rajta, jelentsen fel! - mondta keserű gúnnyal.

- És a rossz honpolgárok elnyerik méltó büntetésüket, ha gyalázzák a jó honpolgárokat.

- A lámpavas!

- Maga rossz honpolgár.

- Aki kötelet érdemel, mi? Kötelet! - Az abbénak hirtelen tágra meredt a szeme. - Ó, a sisak! Ó a sisakos ember.

- Miféle sisakos ember?

- A sisakos ember, aki kitépte Berthier gőzölgő szívét, a kannibál, aki odavitte Berthier szívét az elektorok asztalához. Te vagy az a sisakos ember, Pitou, te vagy az az emberi szörnyeteg... Takarodj! Takarodj! Takarodj!

És minden „takarodj!”-ra egy-egy lépést tett Pitou felé, Pitou pedig döbbsen hátrált előre.

A szörnyű vád hallatára - melyről az olvasó tudja, hogy ugyan igaztalanul érte Pitout - szegény fiú messzire hajította a sisakot, melyre pedig oly nagyon büszke volt. A sisak csörömpölve gurult az udvar kövezetén.

³³ Szedd össze magad... Fel! fel.

³⁴ Így emelkedünk a csillagok felé.

- Ez felért egy vallomással, bűnös lélek, bevallottad gonosztettedet - dörögte Fortier abbé.
 - Hé, hé! - tiltakozott magánkívül az ártatlanul megvádolt Pitou. - Ne túlozzon, abbé úr!
 - Á, szóval túlzok? Szóval csak egy kicsikét akasztottál, épp csak egy csöppet gyilkolástál, báránykám?
 - Nagyon jól tudja, abbé úr, hogy az nem én voltam, hanem Pitt.
 - Miféle Pitt?
 - Hát az ifjabbik Pitt, idősebb Pittnek, Chatham lordnak a fia, aki pénzt osztogatott, mondván: „Költsétek el, nem kell róla számot adnotok.” Ha tudna angolul, angolul idézném, de hát nem tud.
 - Talán te tudsz angolul?
 - Gilbert úr megtanított.
 - Három hét alatt? Te hazug, te csaló!
- Pitou látta, hogy veszélyes terepre tévedt.
- Idehallgasson, abbé úr! - mondta. - Nem vitatom, hogy joga van úgy gondolkozni, ahogy akar.
 - Nocsak!
 - Ez így van.
 - Tehát Pitou úr megengedi, hogy a saját fejemmel gondolkozzam. Köszönöm, Pitou úr.
 - Na, tessék! Ezen is megsértődik... Ha ez így megy tovább, nem fogom tudni megmondani, hogy mi célból jöttem magához.
 - Á! Szóval valami céllal jöttél ide! Csak nem küldöttségben?
- És az abbé gúnykacajt hallatott.
- Abbé úr! - mondta Pitou örvendve, hogy az abbé jóvoltából végre jövedele tárgyára térhet. - Tudhatja, abbé úr, hogy mindig nagy tisztelettel voltam a jelleme iránt.
 - Ó, micsoda meglepetés!
 - És mindig csodálattal adóztam a nagy tudásának.
 - Kígyó!
 - Én, kígyó?
 - Halljam, mit akarsz kérni tőlem! Vegyelek vissza a kollégiumba? Hogyisne! Hogy megrontsd a tanítványaimat? Na, nem! Halálos mérgeiddel megfertőznéd zsenge palántáimat: *Infecit pabula tabo*.
 - De abbé úr...
 - Nem, ezt hiába is kérnéd. Gondolom, enni szeretnél, merthogy, ugye, a hitvány párizsi hóhérok éppúgy esznek, mint a tisztességes emberek. Ismerem az étvágyadat... Nos, ha azt akarod, hogy vessek neked egy-egy darab véres húst, megkapod. De a küszöbön, kis kosárban, azaz sportalában, ahogy a római patrónusok adták a klienseiknek.
 - Én nem enni kérek magától, abbé úr - húzta ki magát Pitou. - Van mit ennem, hála Istennek, és senkinek se akarok a terhére lenni.

- Ejha! - mondta meglepetten az abbé.

- Én nem vagyok koldus, úgy élek, mint minden magabíró ember, dolgozom. Sőt nemhogy nem szorulok mások könyöradományára, de olyan tekintélyre tettem szert, hogy többen vezérükké választottak.

- Miii? - mondta az abbé olyan döbbenettel vegyes borzadállyal, mintha áspiskígyóra lépett volna.

- Igen, igen, vezérükké választottak - ismételte önelégülten Pitou.

- Minek a vezérévé?

- Egy szabad emberekből álló csapat vezérévé.

- Uramisten! Megőrült szegény.

- Az haramont-i nemzetőrcsapat parancsnoka vagyok - mondta tettetett szerénységgel Pitou.

Az abbé közel hajolt Pitouhoz, hogy leolvassa a vonásairól, nem hazudik-e.

- Haramont-ban van nemzetőrcsapat? - kiáltotta.

- Igen, abbé úr.

- És te vagy a parancsnoka?

- Igen, abbé úr.

- Te?

- Én.

Az abbé égnek emelte karját.

- Ó, borzalom! Vége a világnak - suttopta.

- Nyilván tudja, abbé úr - mondta Pitou nyájasan -, hogy a nemzetőrség intézményét azért hozták létre, hogy védelmezze a honpolgárok életét, szabadságát és javait.

Az öregember úgy le volt sújtva, hogy csak annyit tudott kinyögni: - Ó!

- És hogy kíváncsi lenne minél jobban megerősíteni ezt az intézményt - folytatta Pitou -, kivált vidéken, a bandák miatt.

- Ezt te mondd, te bandavezér? Te, te, haramiák, gyűjtogatók, gyilkosok vezére!

- Tévedésben van, kedves abbé úr. Remélem, hamarosan találkozok az embereimmel, és majd meglátja, hogy milyen becsületes honpolgárok.

- Hallgass! Hallgass!

- Az a legfőbb célunk, hogy védelmezzük magukat, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy egyenesen magához jöttem.

- Mi végett? - kérdezte Fortier abbé.

- Hát ez az - mondta Pitou megvakarva a füle tövét. Nézte, hogy hová gurult a sisakja; nem kell-e túlságosan eltávolodnia a visszavonulás vonalától, ha fel akarja venni a földről katonás öltözkéneket ezt a nélkülözhetetlen kellékét.

A sisak ott hevert alig néhány lépésnyire a Soissons utcára nyíló nagy kaputól.

- Azt kérdeztem, mi végett - ismételte az abbé.

- Nos, küldetésem célja a következő - mondta Pitou, és két lépést tett a sisak felé. - Engedje meg, abbé úr, hogy bölcsességében bízva feltárjam maga előtt jövetelem indítékát.

- Ez volt az exordium - dörmögte az abbé.

Pitou tovább oldalazott a sisakja felé.

De nem kis nyugtalanságára nem nőtt a távolság közte és az abbé közt, mivel ahányat lépett ő, Pitou a sisak felé, ugyanannyit lépett Fortier abbé feléje.

- Nos - mondta Pitou felbátorodva tőle, hogy végre védelmi fegyvere közelébe ért -, nos, a katonának puska kell, nekünk pedig nincsen puskánk.

- Á! Szóval nincs puskátok! - kiáltotta az abbé örömtől repesve. - Szép kis katona, akinek nincs puskája! Szép kis katonák vagytok.

- De tudja, abbé úr - mondta Pitou két lépéssel megint közelebb kerülve a sisakhoz -, ha az embernek nincs puskája, hát keres magának.

- És ti kerestek magatoknak, mi?

Pitou a lábával odapiszkálta magához a sisakot, és úgy el volt foglalva ezzel a művelettel, hogy nem tudott válaszolni.

- Szóval kerestek magatoknak - ismételte az abbé.

Pitou felvette a földről a sisakot.

- Igen, abbé úr.

- Na és hol?

- Hát magánál - mondta Pitou fejébe nyomva a sisakot.

- Puskát nálam?

- Igen, igen. Van itt bőven puska, nem igaz?

- Ó! A múzeumom! - kiáltott az abbé. - Azért jöttél, hogy kifoszd a múzeumomat. Vitéz őseink vértjében akartok parádézni, gazemberek. Az imént már megmondtam magának, Pitou úr, és most újra mondom: megőrült. Pitou úrnak és bandájának az almanzai spanyolok meg a marignani svájciak kardjaira, lándzsáira fáj a foga. Hahaha!

Az abbé olyan fenyegető megvetéssel hahotázott, hogy a hideg futkározott Pitou hátán.

- Nem, abbé úr, a marignani és az almanzai ütközetben forgatott fegyverek nem kellenek nekünk. Nem is tudnánk mit kezdeni velük.

- Örülök, hogy belátod.

- Azokra a fegyverekre nincs szükségünk.

- Hát akkor melyik fegyvereket szeretnétek megkaparintani?

- Azokat a tengerészpuskákat, abbé úr, amelyeket olyan gyakran kellett büntetésből tisztogatnom, amikor volt szerencsém az abbé úr alázatos tanítványának lenni - hajolt meg mosolyogva Pitou.

- Igazán? - Az abbénak a néhány maradék haja szála is égnek állt Pitou nyájas mosolyától. - Igazán? Csak a tengerészpuskáimat akarod?

- Mivel azoknak nincs történelmi értékük, viszont alighanem jól lehet használni őket.

- Á! - kiáltott az abbé, és megragadta a korbács markolatát. - Á! végre felfedi magát az áruló.

Pitou könyörgőre fogta a dolgot:

- Kérem, abbé úr, adjon át nekünk harminchárom tengerészpuskát.

- Távozz, sátán!

Fortier abbé lépett egyet előre, Pitou pedig hátra.

- És magáé lesz a dicsőség - folytatta Pitou -, a dicsőség, hogy hozzájárult az elnyomók elleni felszabadító küzdelem sikeréhez.

- Én adjak fegyvert nektek, amit ellenem meg az enyéim ellen fordíthattok? Én adjak puskát nektek, amivel rám lőhettek? - Az abbé kihúzta a korbácsot az övéből. - Soha! Soha!

És megsuhogtatta a korbácsot a feje fölött.

- Pedig akkor benne lenne a neve a Prudhomme újságjában.

- Az én becsületes nevem a Prudhomme újságjában? - kiáltott az abbé.

- Mint aki fényesen eleget tett honfői kötelességének.

- Inkább állítsanak pellengérré, ítéljenek kényszermunkára!

- Nem utasíthatja vissza a kérésünket - tiltakozott Pitou, de vajmi kevésbé erélyesen.

- De visszautasítom, téged pedig elkergetlek.

Az abbé ajtót mutatott Pitounak.

- Ebből még nagy baj lesz - mondta Pitou -, hűtlenséggel és az állampolgári kötelességek elmulasztásával fogják megvádolni. Könyörgök, abbé úr, ne tegye ki magát ennek a veszélynek!

- Csinálj csak mártírt belőlem, te Néró! - kiáltotta lángoló tekintettel az abbé. Sokkal jobban hasonlított hóhérra, mint áldozatra.

Pitou is így gondolhatta, mert megkezdte a visszavonulást.

- Abbé úr! - mondta hátralépve. - Én békekövet vagyok, azért jöttem, hogy...

- Azért jöttél, hogy elrabold a fegyvereimet, amiként a cinkosaid kirabolták az Invalidusok palotáját.

- Amiért ők ott dicséretet kaptak.

- És amiért te itt olyan ütlegel kapsz, hogy megemlegeted.

- Na, na, abbé úr! - mondta Pitou tapasztalatból tudván, hogy régi tanára nem a levegőbe beszél. - Csak nem fogja lábbal tiporni az emberi jogokat?

- Nem-e?

- Abbé úr, abbé úr! Én követi minőségben jöttem.

- Igen? Na, várj csak!

- Jaj, abbé úr, ne hamarkodja el a dolgot!

Pitou az utcára nyíló kapuhoz ért, és szembefordult ellenfelével. Két választása volt: vagy felveszi a harcot, vagy elmenekül.

De hogy elmeneküljön, ki kellett nyitnia az ajtót, és hogy kinyissa az ajtót, hátat kellett fordítania.

Márpedig ha hátat fordít, épp a legvédtelenebb testrészét kínálja oda az abbé ütlegeinek.

- Á, szóval a puskáimat akarod? - mondta az abbé. - Azért jöttél, hogy elvedd a puskáimat. Azt akarod mondani: „Puskát vagy életet!”

- Abbé úr, én semmi ilyesmit nem akartam mondani.

- Nos hát, tudod, hol vannak a puskák. Őlj meg, hogy megkaparintsd őket... Csak a testemen keresztül!

- Ugyan, abbé úr...

És Pitou, kezét a kilincsen, szemét az abbé felemelt karján tartva, már nem azt számolgatta, hogy hány puská van az abbé fegyvertárában, hanem hogy hány fenyegető suhintás a korbács szíjaiban.

- Egy szó, mint száz, nem akarja átadni nekem a puskákat, abbé úr.

- Nem.

- Először kérdem: adja őket?

- Nem.

- Másodszor...

- Nem.

- Harmadszor...

- Nem, nem és nem.

- Hát akkor tartsa meg!

Pitou megpenderült, és felrántotta az ajtót.

De bármily gyors volt is a mozdulat, nem volt elég gyors: a korbács füttyülve lesújtott, és véresre sebezte Pitou alfelét. A Bastille hős ostromlója nagyot kiáltott fájdalmában.

A kiáltásra kiszaladtak a szomszédok az utcára, és nagy volt a csodálkozásuk, amikor azt látták, hogy Pitou - kardostul, sisakostul - inaszakadtából menekül, Fortier abbé pedig ott áll a háza küszöbén, és úgy rázza a korbácsát, mint az öldöklő angyal a lángpalló.

Láttuk, miként mentek füstbe Pitou tervei.

Mélyre, nagyon mélyre zuhant reményei ormáról; a mennyekből letaszított Sátán se zuhant ekkorát. És a Sátán a nagy zuhanás után a pokol fejedelme lett, Pitou viszont, akit nem villám sújtott, hanem csak Fortier abbé korbácsa, egyszerűen visszavedlett Pitouvá.

Most aztán hogyan jelenjen meg a meghatalmazói előtt? Hogyan mondja meg nekik, hogy önbizalomtól duzzadó vezérük hetvenkedő szájhős, aki sisakkal a fején, karddal az oldalán eltúrta, hogy egy öreg abbé a fenekére verjen?

Hencegni, hogy majd ő megmutatja Fortier abbénak, és aztán kudarcot vallani! Nagy hiba.

Pitou, kiérve a városból, leült az árokpartra, két keze közé fogta a fejét, és töprengett.

Azt remélte, hogy sikerül meglágyítania Fortier abbé szívét, ha latinul meg görögül beszél vele. Együgyűségében abba a hitbe ringatta magát, hogy szóvirágokkal megvesztegetheti Cerberust, de lám, a virágok fonnyadtnak találtattak, és Cerberus beleharapott a kézbe, mely az áldozati ajándékot odanyújtotta neki. És most oda minden reménye.

Fortier abbé mérhetetlenül hiú ember, és ő, Pitou nem számolt a hiúságával. Mert hát nem is annyira az dühítette fel Fortier abbét, hogy meg akart szerezni tőle harminc puskát, hanem hogy nyelvtani hibát talált az egyik mondatában.

Fortier abbé tehát veszett royalista és főként gögös filológus.

Pitou keserű szemrehányást tett magának, amiért XVI. Lajosra és a „tekint” ige helytelen használatára tett megjegyzéseivel felbőszítette az abbét. Tudta, hogy milyen; meg kellett volna kímélnie a megjegyzésétől.

Most már látta, hogy mi volt a hiba, de csak utólag, mint általában. Kérdés maradt viszont, hogy mit kellett volna csinálnia.

Ékesszólását latba vetve el kellett volna hitetnie Fortier abbéval, hogy ő is királpárti, és főleg szemet kellett volna hunynia az abbé nyelvtani hibája fölött.

Meg kellett volna győznie, hogy az haramont-i nemzetőrség a forradalom ellen van.

Meg kellett volna ígérnie, hogy csapata a király védelmére fog hadba szállni.

És főleg: egy árva szót se kellett volna szólnia arról a szerencsétlen „tekint” ígéről.

Akkor, semmi kétség, az abbé megnyitotta volna kincseskamráját és fegyvertárát, hogy a bátor haramont-i csapat és hős vezére megsegélhesse a monarchiát.

Az efféle álnokságot nevezik diplomáciának. Pitou, idáig jutva gondolataiban, felidézte a réges-régi históriákat.

Macedóniai Fülöp sok-sok hamis esküt tett, és mégis nagy embernek tartják.

Brutus erőszakot téve magán úgy viselkedett, mintha durva, kíméletlen ember volna, és nagy embernek tartják.

Themisztoklész folyton becsapta a honfitársait, hogy szolgálja őket, és nagy embernek tartják.

Igaz, ott van Arisztidész, aki sose volt hajlandó letérni az egyenes útról, és őt is nagy embernek nevezik.

Ez utóbbi érv gondolkodóba ejtette.

Arra jutott, hogy Arisztidésznek szerencséje volt, mert olyan korban élt, mikor a hit ereje is elég volt hozzá, hogy legyőzze a perzsákat.

Aztán még tovább gondolkodva arra jutott, hogy Arisztidészt végül is száműzték, és ez az igazságtalan száműzetés mégiscsak Macedóniai Fülöp, Brutus meg Themisztoklész felé billenti a mérleg nyelvét.

Pitou most a kortárs példaképeket vette sorra, és elgondolkozott, hogy vajon Gilbert vagy Bailly vagy Lameth vagy Barnave vagy Mirabeau hogy viselkedett volna hasonló helyzetben: hogyan érték volna el, hogy a király felfegyverezzen háromszázezer-ötszázezer nemzetőrt?

Pont az ellenkezőjét csinálták volna, mint amit ő, Pitou csinált.

Meggyőzték volna XVI. Lajost, hogy a franciáknak nincs hőbb vágyuk; mint hogy óvják, védelmezzék minden franciák atyját, és ahhoz, hogy megóvhassák, okvetlenül szükségük van háromszázezer-ötszázezer puskára.

És Mirabeau-nak bizonyára sikerült volna meggyőznie.

Pitounak eszébe jutott a közmondás is, hogy „Szólítsd illendően a sátánt, ha már hozzá fohászkodol”.

Mindezek alapján azt a következtetést vont le, hogy ő, Ange Pitou, hatőkör, és akkor térhetett volna vissza dicsőséggel övezve a választóihoz, ha pont az ellenkezőjét csinálja, mint amit csinált.

Márpedig ha ez így van, ravaszsággal vagy erővel kell megszereznie a fegyvereket, amelyeket meggyőzéssel nem sikerült megszereznie.

Hogyan szerezhetné meg őket fondorlatos úton?

Például úgy, ha behatol az abbé múzeumába, és ellopja a puskákat a fegyvertárból.

Ő maga hajtaná végre a lopást, de mivel egyedül nem bírja el a sok puskát, a társai vinnék el a lopott holmit.

Csak hogy a „lopás” szó nagyon bántotta a becsületes Pitou fülét. Meg aztán nemcsak a becsülete forgott kockán: ahhoz, hogy megőrizze a tekintélyét az haramont-iak előtt, egyedül kell boldogulnia.

E kettős megfontolás alapján Pitou elhessegette a lopás gondolatát.

Töprengett tovább, mitévő legyen.

Végül felkiáltott, mint Arkhimédész: „*Heuréka!*”, ami egyszerűen azt jelenti: „Megvan”.

A következő volt Pitou gondolatmenete:

La Fayette a Francia Nemzetőrség főparancsnoka.

Haramont Franciaországban van.

Haramont-nak nemzétőr csapata van.

Következésképp La Fayette az haramont-i nemzetőrség főparancsnoka.

La Fayette nem tűrheti, hogy az haramont-i nemzetőrök fegyvertelenül maradjanak, hiszen a többi alakulatok már vagy fel vannak fegyverezve, vagy hamarosan felfegyverkeznek.

La Fayette-hez Gilbert-en keresztül juthat el, Gilbert-hez pedig Billot-n keresztül.

Levelet írt tehát Billot-nak.

Mínthogy Billot nem tud olvasni, Gilbert doktor felolvassa majd neki a levelet, és természetesen intézkedni fog.

„Hát, idáig eljutottunk volna” - gondolta Pitou. Megvárta, míg besötétedik, hazalopózott Haramont-ba, és tüstént tollat ragadott.

De hiába próbált észrevétlen maradni, Claude Tellier és Désiré Maniquet meglátta.

Utánaosontak a házba, és pissenés nélkül, áhítattal nézték, amint Pitou levelet ír.

Íme, a levél:

„Igen tisztelt kedves Billot úr!

Jól halad mifelénk a forradalom ügye: az arisztokraták teret veszítenek, a hazafiak teret nyernek.

Haramont község úgy határozott, hogy a nemzetőrség kötelékébe lép.

De nincs neki fegyvere.

Van egy lehetőség rá, hogy szerezzen. Egyesek birtokában nagy mennyiségű hadifegyver van, és ha e fegyverek a nemzet szolgálatába jutnának, az nagy költségektől kímélné meg a közkincstárat.

La Fayette tábornok úr méltóztasson elrendelni, hogy a törvénytelen fegyvertárak a községek rendelkezésére bocsáttassanak a felfegyverezendő emberek számával arányosan, és ez esetben én vállalom, hogy harminc puskával gyarapítom Haramont fegyverállományát.

Ez az egyetlen lehetőség, hogy gátat vessünk az arisztokraták és a nemzet ellenségei üzelmeinek.

Alázatos szolgálja és honfitársa,
ANGE PITOU”

Pitou már alákanyarította a nevét, amikor rájött, hogy egy sort se írt a gazdának a tanyáról és a családjáról.

Nem könnyű feladat: Catherine-ról írván hazudnia kellett volna, vagy fájdtani az apai szívet, arról nem is beszélve, hogy az emlék felszakította volna Pitou lelkében a még friss sebet.

Pitou némán sóhajtott, és azt írta utóiratként:

„Billot-né asszony, Catherine kisasszony és a ház népe jól van, tiszteltetik Billot uramat.”

Ily módon se nem hazudott, se nem árulkodott.

Az haramont-i fegyveres erők parancsnoka megmutatta a fehér borítékot két bennfentes cimborájának, aztán postára adta a levelet.

A válasz nem sokáig váratott magára.

Harmadnap lovas futár érkezett Haramont-ba, és Ange Pitout kereste.

Az egész falu összefutott, a nemzetőrök izgatottan lesték, mi a hír.

A futár a párizsi nemzetőrség vezérkarának egyenruháját viselte.

Kese lova csupa tajték.

Pitounak hevesen dobogott a szíve. Sápadtan, remegve ment oda a tiszthez, az pedig mosolyogva átadta neki a küldeményt.

A küldeményt, Billot - Gilbert keze által írt - válaszát.

Billot a lelkére kötötte Pitounak, hogy ne vigye túlzásba a honfiúi buzgalmat.

És elküldte La Fayette tábornoknak a hadügyminiszter ellenjegyezte parancsát, melyben elrendeli az haramont-i nemzetőrség felfegyverzését.

La Fayette egyben intézkedett Soissons és Laon nemzetőrségének felfegyverzéséről is.

Íme a parancs:

„Felszólítatnak mindazok, akiknek egy puskánál és egy kardnál több fegyver van a birtokukban, hogy fennmaradó fegyvereiket bocsássák az illető közigazgatási terület nemzetőrparancsnoka rendelkezésére.

E rendelet hatályos a megye egész területére.”

Pitou köszönetet mondott a futárnak. Boldoggá tette, hogy La Fayette közvetlenül őneki üzen.

A tisztt ismét rámosolygott Pitoura, aztán elporzott.

Pitou megdicsőülve állt: La Fayette tábornok közvetlenül őneki üzent.

És az üzenet nagyszerűen szolgálta terveit és becsvágyát.

Bajos volna lefesteni, hogy milyen hatással volt a tisztt látogatása Pitou választóira. Elégedjünk meg annyival, hogy az ámuló arcok, a csillogó szemek, a lakosság Ange Pitou iránt való mélységes tisztelete a leghitetlenkedőbb szemlélőt is meggyőzte volna, hogy hősünkre fényes jövő vár.

A polgárok egymás után Pitouhoz járultak, és megkérték, hogy hadd nézzék és érintsék meg a miniszteri pecsétetes levelet. Pitou kegyesen eleget tett kérésüknek.

Amikor már csak az érintettek szűkebb köre maradt a helyszínen, Pitou így szólt hozzájuk:

- Polgártársak! Minden úgy történt, ahogy elterveztem. Megírtam La Fayette tábornoknak, hogy nemzetőrséget akartok kiállítani, és hogy engem választottatok parancsnokul. Most kaptam meg a választ a minisztériumból, nézzétek meg, mi van ráírva.

És megmutatta a sürgönyt:

Ange Pitou úrnak,
az haramont-i nemzetőrség parancsnokának

- Mint látjátok - folytatta Pitou -, La Fayette tábornok elismer nemzetőrparancsnoknak, egyben meg is erősít tisztségemben. Benneteket pedig La Fayette tábornok és a hadügyminiszter elfogad és kinevez nemzetőrnek.

A felharsanó ujjongástól megremegtek a falai annak a rozoga viskónak, amelyben Pitou lakott.

- Azt is tudom, hogy miként szerezhethetjük meg a szükséges fegyvereket - folytatta emberünk. - Azonnal válasszatok magatok közül parancsnokhelyettest és strázsamestert! Az ő közreműködésükkel fogom megtenni a szükséges lépéseket.

A résztvevők elbizonytalanodva néztek össze.

- Neked mi a véleményed? - kérdezte Maniquet.

- Én ebbe nem szólok bele - jelentette ki Pitou méltóságteljesen. - A választásnak külső befolyás nélkül kell lezajlania; én nem is leszek jelen. Nevezzétek ki sürgősen a helyettesemet meg a strázsamestert, de aztán vigyázzatok, hogy beleváló embereket válasszatok! Nincs más mondanivalóm. Menjetek!

Azzal Pitou elbocsátotta katonáit, s önnön nagyságától megittasulva királyi pózban várta, hogy dűlőre jussanak.

A választás egy álló óra hosszát tartott. Végül Désiré Maniquet lett az alvezér és Claude Tellier az őrmester. A választás meglévén, a társaság visszament Pitouhoz, és ő megerősítette tisztségében a két cimborát.

- Most pedig, uraim, munkára fel! - mondta erélyesen. - Nincs vesztegetni való időnk.

- Úgy van, úgy van, tanuljuk meg, hogy kell a puskával bánni! - kiáltott az egyik lelkes nemzetőr.

- Ne olyan hevesen! - csitította Pitou. - Előbb szerezzük meg a puskákat!

- Igaza van - mondta Désiré Maniquet és Claude Tellier.

- Amíg nincs puskánk, botokkal is gyakorlatozhatnánk, nem?

- Csináljuk katonásan a dolgokat! - válaszolt Pitou, aki látva az általános lelkesedést, nem érzett magában elég erőt, hogy leckéket adjon egy olyan tudományból, amelyhez nem is konyított. - Nevetséges látvány, ha katonák bottal tartanak lögyakorlatot. Ne nevetessük ki magunkat!

- Igaza van. Előbb legyen meg a puska!

- Parancsnokhelyettes, strázsamester, ti gyertek velem! - rendelkezett Pitou. - A többiek várják meg, míg visszaérünk.

A csapat tisztelettel tudomásul vette a parancsot.

- Még hat óra hosszát világos lesz. Ennyi idő bőven elég, hogy megjárjuk Villers-Cotterets-t, és elintézzük, amit el kell intéznünk... - Lépés, indulj! - kiáltotta Pitou.

Az haramont-i hadsereg vezérkara elmasírozott.

Pitou még egyszer elolvasta Billot levelét, hogy megbizonyosodjon róla: nem álmodja ezt a sok jót, ami történt vele, és csak most vette észre Gilbert egyik mondatát:

„Miért nem ír Pitou Gilbert doktornak Sébastienről?

Miért nem ír Sébastien az apjának?”

36
Pitou győz

A derék Fortier abbé nem is gyanította, micsoda vihar készülődik Ange Pitou mesteri diplomáciája és kormánykörökben élvezett hitele miatt.

Buzgón magyarázta Sébastiennek, hogy jaj annak, aki rossz társaságba keveredik, mert oda az ártatlansága minden erényestül, hogy Párizs maga a fertő, ott még az angyalok is elzülленének - mint azok, akik a gomorrai útra tévedtek volt -, ha nem röpdülнének gyorsan vissza a mennybe, és mivel igencsak megviselte Pitounak, ama bukott angyalnak a látogatása, minden ékesszólását latba vetve arra biztatta Sébastient, hogy maradjon meg hű és igaz királpártinak.

Sietünk megjegyezni, hogy „hű és igaz királpárti”-n Fortier abbé egészen mást értett, mint Gilbert doktor.

Elfelejtette a jó abbé, hogy mivel mást-mást értenek ugyanazokon a szavakon, buzgó térítése rossz cselekedet, mivel - ha akaratlanul is - az apa szelleme ellen igyekszik felvértezni a fiú szellemét.

Tegyük hozzá, hogy igyekezete vajmi csekély sikerrel kecsegtetett.

Bármily különös: noha Sébastien abban a korban volt, amikor a gyerekek lelkének s szellemének viaszán maradandó nyomot hagy minden külső hatás, öneki olyan szilárd, megingathatatlan eszméi voltak, akár egy meglett férfinak.

Egyszer csak megverték a Soissons utcai kaput, és emberek tódultak be az udvarra. A villers-cotterets-i polgármester, a helyettese és a titkára, a nyomukban két csendőr s mögöttük még öt-hat férfi.

Az abbé nyugtalanul odament a polgármesterhez.

- Mi történt, Longpré úr? - kérdezte.

- Ismeri a hadügyminiszter új rendeletét, abbé úr? - kérdezte komoran a polgármester.

- Nem, uram.

- Ez esetben, kérem, olvassa el!

Odaadta a sürgönyt Fortier abbénak.

Az abbé elolvasta és elsápadt.

- Na és? - kérdezte nehezen leplezett aggodalommal.

- Nos, abbé úr, a társaságomban levő haramont-i nemzetőr urak fegyverért jöttek magához.

Az abbé ökölbe szorított kézzel, fenyegetően előrelépett.

Pitou most nem ijedt meg tőle: nyomában helyettesével és őrmesterével megállt az abbé előtt.

- Íme, a nemzetőr urak - mondta a polgármester.

Az abbé arca viaszfehérből pipacspirosra váltott.

- Ezek a semmirekellő gazemberek? - kiáltott.

A polgármester kedélyes ember volt, és még nem döntött, hogy melyik politikai irányvonal mellé álljon. Azt akarta, hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon; nem óhajtott tengelyt akasztani se Istennel, se a nemzetőrséggel.

Fortier abbé szitkainak hallatán hahotára fakadt: így próbálta elejét venni, hogy elmergesedjen a helyzet.

- Mit szólnak hozzá, miket mond az abbé úr az haramont-i nemzetőrségre? - fordult Pitouhoz és két társához.

- Azért bánik így velünk, mert gyerekként ismert bennünket, és azt hiszi, hogy még mindig gyerekek vagyunk - mondta Pitou szomorkásan.

- Csakhogy felnőttek a gyerekek, férfiak lettek - mondta tompán Maniquet, csonka kezét vádlóan az abbé felé nyújtva.

- Férfiak? Kígyók! - kiáltotta az abbé.

- Vigyázzon, mert csípni is tud ám a kígyó, ha felingerlik - vágott vissza Claude strázsamester.

A polgármestert megcsapta a forradalom előszele.

Az abbé jónak látta, ha a mártír pózában tetszeleg.

- Mit akarnak tőlem? - kérdezte.

- Az itt lévő fegyverek egy részét - mondta békítően a polgármester.

- Nem az én tulajdonomban vannak - válaszolta az abbé.

- Hát akkor kié a fegyver?

- Az orléans-i herceg öfenségéé.

- Ez igaz, abbé úr, de nem számít - szólt közbe Pitou.

- Hogyhogya nem számít?

- Úgy, hogy mégis magától kell elkérnünk.

- Majd levelet írok öfenségének - mondta méltóságteljesen az abbé.

- Fölösleges időpocsékolás - mondta félhangon a polgármester. - A fenséges úr azt fogja válaszolni, hogy adják a fegyvereket a honfiaknak, és nemcsak az angoloktól zsákmányolt puskákat, hanem még ősenek, XIV. Lajosnak az ágyúit is.

Az abbét szíven ütötte a felismerés, hogy a polgármesternek igaza van.

- *Circumdedisti me hostibus meis.*³⁵

- Úgy van, abbé úr - mondta Pitou -, csak nem az ellenségei veszik körül, hanem a politikai ellenfelei, mivel mi csak a rossz hazafit gyűlöljük magában.

- Te félkegyelmű - támadt rá Fortier abbé. - Te tudatlan, közveszélyes félkegyelmű! Melyikünk a jó hazafi? Én, aki itt akarom tartani a fegyvereket a haza békéje végett, vagy te, aki azért akarod őket, hogy viszályt kelts, és szítsad a polgárháborút? Melyikünk a jó hazafi? Én, aki olajfaágot tartok a kezemben, s dicsőítem közös szülőanyánkat, vagy te, aki fegyverrel dúlnád kebelét?

A polgármester elfordult, hogy elrejtse, milyen nagy hatással volt rá a kisded szónoklat, s ahogy elfordult, alattomban biccentett az abbénak, ami azt jelentette: „Ez már igen!”

A polgármester-helyettes akkorát suhintott a sétatálcájával, hogy lekaszált egypár virágot.

³⁵ Körülvettek engem az én ellenségeim.

Ange Pitou zavartan hallgatott.

Két beosztottja - hiába várván tőle a méltó választ - összevonta a szemöldökét.

Csak a spártai jellemű Sébastien maradt érzéketlen.

Odalépett Pitouhoz, és megkérdezte:

- Miről van szó, Pitou?

Pitou néhány szóval vázolta a helyzetet.

- Alá van írva a parancs? - kérdezte a fiú.

- Igen. A miniszter és La Fayette tábornok kézjegye hitelesíti a rendeletet, s apád írta saját kezűleg.

- Akkor mi jögon tagadják meg, hogy teljesítsék a parancsot?

Sébastien tágra nyílt szeme, remegő orrcimpája, szigorú homloka elárulta a hajthatatlan, uralkodó természetet.

Az abbé megtörten fejet hajtott.

- Ellenségeim három nemzedéke vesz körül - suttogta.

- Nos, abbé úr, nem tagadhatja meg a parancsot - mondta a polgármester.

Fortier abbé megcsörgette a kulcsait, amelyeket - mint egykori szerzetes - mindig az övére fűzve tartott.

- Nem és nem! - kiáltotta. - Nem az enyém, és megvárom a tulajdonos parancsát.

- Ejnye, abbé úr! - csóválta a fejét a polgármester.

- Ez ellenszegülés - mondta Sébastien a papnak. - Vigyázzon, mit csinál, kedves uram!

- *Tu quoque!*³⁶ - suttogta Fortier abbé, és cézári mozdulattal eltakarta arcát a reverendájával.

- Ne aggódjon, abbé úr - mondta Pitou -, azok a fegyverek a haza üdvét fogják szolgálni.

- Hallgass, Júdás! - dörrent rá az abbé. - Elárultad öreg tanárodat, miért ne árulnád el a hazádat is?

Pitou lesunyta a fejét.

Furdalta a lélek, mert amit tett, ügyes manőver volt ugyan, de nem vallott nemes lélekre.

Ahogy meggörnyedt, látta, hogy beosztottjai bosszankodnak, amiért ilyen gyöngé ember a vezérük.

Pitou rádöbbent, hogy csinálnia kell valamit, mert különben oda a tekintélye.

A nagy francia forradalom bajnoka dacosan fölvetette hát a fejét, és így szólt:

- Abbé úr! Nagy tisztelettel hajlok meg régi tanárom előtt, de nem hagyhatom felelet nélkül becsületsértő kijelentéseit.

- Ó, ó! Mostanában már felelni is tudsz? - csúfolódott az abbé, hogy zavarba hozza Pitout.

³⁶ Te is.

- Igen, abbé úr, sőt meg fogja látni, hogy jól megfelelek. Maga nem adta oda a fegyvereket, amikor olajfaággal a kezemben jöttem kérni, és most árulónak nevez, mert nem átalom miniszteri parancsra hivatkozva kiragadni őket a kezéből. Nos, abbé úr, inkább vállalnám a kötelességmulasztás látszatát, mintsem hogy segédkezet nyújtsak magának az ellenforradalom védelméhez. Éljen a haza! Fegyverbe! Fegyverbe!

A polgármester éppolyan elismerően biccentett Pitounak, mint az imént Fortier abbénak.

A válaszcsonoklat úgy érte az abbét, mint a villámcsapás, és a többi jelenlévőre is nagy hatással volt.

A polgármester intett a helyettesének, hogy maradjon, aztán szép csöndesen eltávozott.

A helyettes is örömet eloldalgott volna, de félt, hogy az emberek szóvá teszik, ha a városháza két fő méltósága a távollétével tüntet.

Az egész társaság a múzeumba vonult: a három nemzetőr, a csendőrök, a polgármester-helyettes meg az írónok.

Az abbé kinyitotta az ajtót, és dühtől meg szégyentől fuldokolva az első útjába eső székre rogyott.

Pitou fegyvertársai szívük szerint mindent magukkal vittek volna, de az haramont-i nemzetőr-parancsnok szigorúan ragaszkodott a törvényességhez.

Megparancsolta, hogy csak annyi puskát vegyenek el, ahány nemzetőr van, tehát harminchármat, magának pedig kiválasztott egy valódi tiszti puskát, amely rövidebb és könnyebb volt, de éppolyan jól lehetett vele mind nyúlra, mind álhazafira vagy igazi poroszra lőni.

Ezenkívül az övébe tűzött egy olyan egyenes pengéjű kardot, amelyet La Fayette-nél látott; alkalmasint Fontenoy vagy Philippsburg valamelyik hősének a kardját.

A társai egy-egy tucat puskát vettek a vállukra, és nem rogyant meg a térdük a roppant súly alatt, mert a boldogság megkétszerezte az erejüket.

Pitou vitte a maradékot.

A parkon keresztül mentek, és nem a városon keresztül, hogy elkerüljék a botrányt.

Különben is ez volt a rövidebbik út.

A rövidebbik útnak megvolt az az előnye is, hogy az haramont-i vezérkarnak itt nemigen kellett tartania tőle, hogy az ő eszméikkel ellentétes eszmék híveivel találkozik. Nem mintha Pitou félt volna a harctól; lám, parancsnok létére puskát is választott magának, és szükség esetén használta volna is. De Pitou gondolkozó emberré vált, és gondolkozóként úgy gondolta, hogy egy puska igen célszerű védelmi eszköz egy embernek, sok puska viszont annál kevésbé.

Egy szó, mint száz, három hősünk futólépésben haladt át a parkon a zsákmányolt fegyverekkel megrakodva. Verítékben úszva, kimerülten, de diadalittasan értek Haramont-ba, és elvitték Pitouhoz az értékes hadi felszerelést, amelyet a haza bízott rájuk, talán egy kicsit vakon is.

Még az este összehívták a nemzetőrséget, és Pitou parancsnok átadott egy-egy puskát a katonáinak, ugyanazt mondva, amit a spártai anyák a fiuknak a pajzzsal kapcsolatosan:

- Ezzel vagy ezen!

Megbolydult a falu, akár a hangyaboly, ha reng a föld.

Az haramont-iak emberemlékezet óta vadorzók voltak, és minél erősebb volt az ellenőrzés és a megtorlás, annál erősebben tombolt bennük a vadászszenvedély, érthető hát, hogy úgy néztek Pitoura, mint egy istenre, hiszen puskát adott a kezükbe.

Nem nézték, hogy idomtalanul hosszú keze, lába van, göcsörtös térde, cipőfeje, elfelejtették, hogy mennyit nevettek rajta, az ő szemükben Pitou maga volt Apolló.

Másnap reggeltől estig tisztogatták, fényesítették, próbálgatták a puskájukat, s közben Pitou a szobájába visszavonulva tépelődött, mint a dicső Agamemnón vezéri sátrában.

Hogy min gondolkodott? Azon, hogy milyen hívságos is a világi dicsőség.

Közeleg a perc, amidőn a nagy fáradtsággal emelt építmény összeomlik.

Tegnap óta megvannak a puskák. A mai nap a fegyverek javításával, tisztogatásával telt. Holnap fegyvergyakorlatot kell tartania a katonáinak, márpedig ő, Pitou, nem tudja, hogyan kell szabályszerűen megtölteni a puskát.

Sosem számolgatta, hogy megvan-e a tizenkét ütem; nem porosz módra töltötte meg a puskáját, hanem ahogy tudta.

Az alaki gyakorlattal még rosszabb a helyzet.

És miféle nemzetőrparancsnok az olyan, aki nem tudja tizenkét ütemre megtölteni a puskát, és nem tud alaki gyakorlatot tartani?

Hát ezért töprengett kiguvadt szemmel, kezébe temetve az arcát, mozdulatlanul.

Nem töprengett ilyen ünnepélyesen és komoran Július Caesar Gallia vad tájain, Hannibál az Alpok jeges hágóin, Kolumbusz az ismeretlen óceánon.

„Jaj nekem! - gondolta Pitou. - Megy az idő, mindjárt holnap lesz, és holnap kiderül, hogy én egy senki vagyok.

Holnap a Bastille-t elfoglaló nagy hadvezért minden haramont-i gyalázní, ócsárolni fogja, amiként a görögök gyalázták és ócsárolták... kit is? Elfelejtettem a nevét...

Ma dicsőítenek, holnap lehurrognak.

Nem, az nem lehet. Catherine is megtudná, és elveszíteném a becsületem.

Mi segíthet ki a bajból? A merészség?

Nem, nem, a vakmerőség egyetlen pillanat, a puskatöltés porosz módra pedig tizenkét ütem.

Micsoda ostobaság porosz módra tanítani a franciákat!

Mi lenne, ha azt mondanám, hogy jó hazafiként nem akarom a porosz módszert megtanítani, és kitalálnék valami nemzetibb fegyvergyakorlatot?

Á! belezavarodnék.

Most jut eszembe: egyszer láttam egy majmot a villers-cotterets-i vásáron, amely megcsinálta a gyakorlatokat... de biztosan majom módra, nem a helyes sorrendben.

Hohó! Támadt egy ötletem.”

Felpattant, és máris indult, de hirtelen eszébe jutott valami:

„Az emberek nem értenék, hogy miért tűntem el. Szólnom kell nekik, hogy elmegyek.”

Kinyitotta az ajtót, magához kérette Claude-ot és Désirét, s így szólt hozzájuk:

- Hirdessétek ki, hogy holnapután lesz az első fegyvergyakorlat.

- Mért nem holnap? - kérdezték az alvezérek.

- Mert mindketten fáradtak vagytok, és mielőtt a katonák kiképzéséhez látnék, benneteket akarlak kiképezni. És különben is szokjatok hozzá, legyetek szívesek, hogy mostantól megjegyzés nélkül engedelmeskedjete a parancsnak!

Azok ketten meghajoltak a parancsnok akarata előtt.

- Jól van - enyhült meg Pitou -, tehát hirdessétek ki, hogy holnapután reggel négykor fegyvergyakorlat.

Désiré és Claude nem tett ellenvetést, távoztak, és mivel már kilenc órára járt, lefeküdtek aludni.

Pitou megvárta, míg befordulnak a sarkon, aztán futni kezdett az ellenkező irányba, és öt perc múlva bent járt az erdő sűrűjében.

Lássuk, mit főzött ki magában Pitou!

Clouis apó és a Clouis-szikla, avagy hogyan lett Pitou a harcászat mestere

Pitou vagy fél óra hosszat futott a rengetegben.

Az erdő mélyén, évszázados fák és sűrű túskebokrok közt, egy hatalmas kőszálnak támaszkodva állt egy harmincöt-negyven évvel korábban épült kunyhó, melynek lakója - jól felfogott érdekében - titokzatosságra burkolózva élt.

A kunyhó, félig a földbe vájva, rönkökből, gallyakból volt összeróva, fényt és levegőt csak a tetőn lévő rézsútos nyíláson kapott.

Olykor-olykor kékes füst szállt fel belőle: avatatlan szem legfeljebb ebből vehette észre a kunyhót, mert különben csak az erdőőrök, a vadászok, az orvvadászok és a környékbeli parasztok tudták, hogy lakik ott valaki.

Egy öreg obsitos gárdista élt ott immár negyven éve, akinek Lajos Fülöp orléans-i herceg engedélyezte, hogy az erdőben lakjon, egyenruhát viseljen, és mindennap egyszer rálőjön egy mezei- vagy üreginyúlra.

Nagyvadra és szárnyasra nem volt szabad vadásznia.

Történetünk idején a magányos férfi hatvankilenc éves volt. Régebben egyszerűen Clouis-nak nevezték, aztán idő jártával Clouis apóvá öregedett.

Az ő nevéől kapta a nevét a kunyhó mögött magasodó kőszál: a Clouis-szikla.

Clouis apó megsebesült a fontenoyi csatában, és amputálni kellett a fél lábát. Ezért kapta meg fiatalon az obsitot, és ezért kapta az orléans-i hercegtől ama kiváltságokat, amelyeket fentebb említettünk.

Clouis apó évente egyszer ment be Villers-Cotterets-ba: 365 puskalövéshez való sörétet és löportöltetet vásárolt, szökőévekben 366-ot.

Ugyanaznap 365, szökőévekben 366 nyúlgereszt - felerészben üreginyúlét, felerészben mezeinyúlét - vitt Cornu kalaposmesternek a Soissons utcába, és 75 frankot vágott zsebre érte.

Amikor azt mondjuk, hogy 365 gerezna a rendes években és 366 a szökőévekben, egyetlen-eggyel se mondunk többet vagy kevesebbet, mivel Clouis apó, mindennap egy-egy lövéshez lévén joga, mindennap egy-egy mezei- vagy üreginyulat puffantott le.

És mivel Clouis apó minden évben annyi lövést adott le, ahányhoz joga volt, vagyis 365-öt, illetve a szökőévekben 366-ot, se többet, se kevesebbet, pontosan 183 mezei- és 182 üreginyulat lőtt le, illetve a szökőévekben 183 mezei- és 183 üreginyulat.

Az állatok húsán és húsából élt, azaz a hús egy részét megette, más részét eladta.

A gerezna árából, mint mondtuk, löport és sörétet vásárolt, a maradékot meg félretette.

Évente egyszer pedig más módon tett szert némi pénzre.

A Clouis-sziclának volt egy mintegy tizennyolc láb hosszú része, amelynek olyan volt a dőlése, mint egy háztetőnek.

Ha az ember egy lapos tárgyat helyezett a kőlap felső pontjára, a tárgy szép lassan lecsúszott rajta.

Clouis apó a nála vásárló asszonyok közvetítésével elterjesztette a környező falvakban, hogy amelyik eladósorban lévő leány Szent Lajos napján háromszor leszánkázik a kövön, még az évben férjhez megy.

Az első évben sok lány elment, de egy se mert lecsúszni.

A második évben hárman nekidurálták magukat, ketten férjhez is mentek még abban az évben, a harmadik pártában maradt, de arról Clouis apó nagy merészen kijelentette, hogy azért nem járt sikerrel, mert hiányzott belőle a hit.

A következő években mind ott tolongtak Clouis apónál a környék eladó lányai, és mind leszánkáztak.

Clouis apó közhírré tette, hogy ilyen sok lánynak nem terem elég legény, de a leszánkázók egyharmada azért talál férjet magának, azok, akikben a legerősebb a hit.

És csakugyan sokan férjhez mentek. Attól fogva - a Clouis-szikla házassítóereje bebizonyosodván - Szent Lajos napja kettős ünnep volt: ünnep a városban és ünnep az erdőn.

Akkor Clouis apó újabb kiváltságért folyamodott. Mivel nem lehetett naphosszat étlen-szomjan csúszkálni, engedélyt kért, hogy minden augusztus 25-én ételt, italt árusíthasson a lányoknak meg a legényeknek - a fiatalembereknek ugyanis sikerült meggyőzniük a lányokat, hogy ahhoz, hogy a szikla hírneve csorbítatlan maradjon, együtt kell lecsusszanniuk.

Clouis apó így élt harmincöt év óta. A környékbeliak szemében olyan volt, mint a mohamedánok szemében a marabutok. Bevonult a legendáriumba.

A vadászok meg az erdőőrök elsárgultak az irigységtől, mert kétségtelen bizonyóságot szereztek felőle, hogy Clouis apó csakugyan 365 puskalövést ad le évente, és 365 lövéssel elejt 183 mezeinyulat és 182 üreginyulat.

Párizsi uraságok, akiket az orléans-i herceg néhány napra meghívott a kastélyába, és akik hallották hírét Clouis apó tudományának, el-elmentek a remetéhez, és bőkezűségük szerint egy-egy Lajos-aranyat vagy ezüst ötfrankost nyomva a markába, megpróbálták megfejteni a titkot: hogyan van az, hogy valaki 365 lövésből 365-ször talál.

De Clouis apó csak egy nagyon egyszerű magyarázattal tudott szolgálni nekik, azzal nevezetesen, hogy a hadseregben megszokta, hogy ugyanavval a fegyverrel, csak épp golyóra töltve, minden lövéssel megöljön egy embert. Márpedig ha golyóval eltalálta az embert, hogyne találná el söréttel a nyulat!

Azoktól pedig, akik megmosolyogták ezt a magyarázatot, Clouis apó megkérdezte:

- Minek lő az olyan, aki nem biztos benne, hogy talál?

Ha meg azt kérdezték tőle, hogy az orléans-i herceg, aki pedig igazán nem szűkmarkú úr, miért csak napi egy lövést engedélyezett neki, velősen így válaszolt:

- Azért, mert a herceg úr jól ismer engem, és több lövés már sok volna.

A hírnév, a látvány és a magyarázat minden áldott évben vagy tíz Lajos-arannyal gyarapította a vén remete vagyonkáját.

És mivel legalább annyit keresett a vadászattal és a maga bevezette ünneppel, és mivel csak egy pár, helyesebben egy fél pár lábszárvédőt vett magának minden öt évben, valamint egy öltözet ruhát minden tíz évben, igazán nem mondható, hogy Clouis apó szegény ember lett volna.

Ellenkezőleg: az a hír járta, hogy igencsak jól fog járni, aki örököl utána.

Nos, Clouis apótól remélte Pitou, hogy kimenti szorult helyzetéből; őhöz futott éjnek évadján árkon-bokron át.

Clouis apót nem volt könnyű becserkészni: messziről megismerte, hogy haszontalan alkalmatlankodó vagy pénzes kíváncsiskodó közeledik-e hajlékához, és mivel már ez utóbbit is némi megvetéssel kezelte, képzelhető, milyen vad utálattal kergette el a kellemetlenkedők előbbi fajtáját.

Clouis lefeküdt már avarból vetett ágyára: csodálatos és illatos ágy ám az, az erdő ajándéka, amelyet csak évente egyszer kell felújítani, szeptemberben.

Tizenegy óra felé járt, tiszta volt az ég, friss a levegő.

A kunyhót olyan sűrű galagonya- és csipkebokrok vették körül, hogy Clouis apó már jó előre értesült róla, ha látogatója érkezett: meg-megreccsentek a gallyak, reccsenve szakadt a ruha.

Pitou sokkal nagyobb zajt csapott, mint egy átlagember. Clouis apó felült, és meresztette a szemét. Még nem aludt.

Még nem aludt, és ádáz kedvében volt. Legnyájasabb honfitársa se tudta volna jókedvre deríteni, merthogy szörnyű baleset érte. A puskája, amely öt évig szolgálta golyóval, harmincöt évig söréttel, csütörtököt mondott, amint rálőtt egy üregi nyúlra.

Harmincöt év alatt ez volt az egyetlen nyúl, amelyet elhibázott.

És még ha az lett volna a legnagyobb baj, hogy a nyúl ép bőrrel megúsza! De nem: a puska nemcsak hogy felmondta a szolgálatot, hanem fel is robbant, és Clouis apó bal kezének két ujjá csúnyán megsebesült. Clouis megcsócsált füvet meg leveleket tett a sebre, de a puskájára keresztet vethetett.

Hogy új puskára tegyen szert, a dugacspénzéhez kell nyúlnia, és még ha meghozza is a hatalmas áldozatot, és két Lajos-aranyat elvesz a vagyonából, mi a biztosíték rá, hogy az új puskával éppolyan halálbiztosan célba talál, mint a régivel?

Mint látni való, Pitou igen rosszkor érkezett.

Ahogy Pitou a kilincsre tette a kezét, Clouis apó akkorát horkantott, hogy az haramont-i nemzetőrség parancsnoka hátrahőkölt.

Csak nem farkas vagy fiadzó vademse fekszik Clouis apó helyén?

Pitounak eszébe jutott Piroska és a farkas, és nem mert benyitni:

- Hé! Clouis apó! - kiáltott.

- Mi van? - mordult az embergyűlölő.

Pitou megnyugodott: megismerte a derék remete hangját.

- Jól van, mégiscsak maga az - mondta. Aztán belépett a viskóba, és illendően köszöntötte a gazdát: - Jó estét kívánok, Clouis apó.

- Ki az? - kérdezte a sebesült.

- Hát én.

- Ki az az én?

- Én, Pitou.

- Ki az a Pitou?

- Hát Ange Pitou Haramont-ból! Ismer, nem?
- Ange Pitou Haramont-ból! Na és?
- Aj, haj! Nincs valami jókedvében, Clouis apó. Nem kellett volna felébresztenem, igaz? - kérdezte mézesmázosan Pitou.
- Igaz.
- De hát most már mit csináljak?
- Az lenne a legjobb, ha elmenne.
- Nem beszélgethetnénk egy kicsikét?
- Ugyan miről?
- Szívességet kérnék magától, Clouis apó.
- Én senkinek sem szoktam szívességet tenni.
- De én meghálálnám a szívességét.
- Akkor is hiába jött.
- Hogyhogy?
- Nem nyulászom többé.
- Az lehetetlen, Clouis apó.
- Hagyjon békét!
- Kedves Clouis apó...
- Nem látja, hogy terhemre van?
- Hallgasson meg, nem fogja megbánni.
- Na, mit akar?... De röviden!
- Maga kiszolgált katona, igaz?
- Hát aztán!
- Nahát, Clouis apó, azt szeretném, ha...
- Bökd már ki, te csirkefogó!
- Azt szeretném, ha megtanítana a szabályszerű fegyvergyakorlatra.
- Magának elment az esze!
- Dehogy, dehogy, nagyon is észnél vagyok. Tanítson meg rá, hogy hogy kell katonásan bánni a puskával, megadom az árát!
- Hát ez a fickó tényleg megbolondult - mondta gorombán a vén obsitos.
- Clouis apó! Tanítson meg a porosz módra, ahogy a katonaságnál csinálják, és azt kérhet tőlem, amit akar.
- Az öreg feltérdelt az avarágyon, és sárgás szemét Pitoura meresztette.
- Azt kérhetek, amit akarok?
- Igen.

- Nahát, ha bármit kérhetek, akkor egy puskát kérek.
- A legjobbkor - mondta Pitou -, van harmincnégy puskám.
- Harmincnégy puskád van? Neked?
- És a harmincnegyedik, amit magamnak tettem félre, az nagyon fog tetszeni magának. Szép őrmesteri puska, arany királyi címer van a závarzatán.
- Hogyan szerezted azt a puskát? Csak nem loptad?

Pitou őszintén, tárgyilagosan, élénken elmesélte a történetet.

- Aha - mondta az egykori gárdista -, most már világos. Szívesen megtanítanálak a katonás puskahasználat fortélyaira, de fáj az ujjam.

És elmondta Pitounak, hogy milyen baleset érte.

- A puska miatt ne bánkódjon - mondta Pitou -, lesz helyette másik. De sajnós az ujjával más a helyzet: nincs harmincnégy ujjam, csak tíz, és azokat nem tudom nélkülözni.
- Eh, semmiség, az ujjam majd meggyógyul - mondta Clouis apó, és feltápáskodott. - Na, gyere!... De aztán holnap itt legyen ám a puska!

Pitou és Clouis apó kimentek a ház elé, a holdfényben fürdő kis tisztásra.

Ha valaki meglátta volna a szürke égbolton kirajzolódó hadonászó árnyakat, bizonyára rémület szorította volna össze a szívét.

Clouis apó sóhajtvá megmutatta Pitounak a ronccsá vált puskát. Aztán megmutatta, hogy milyen az igazi katonás tartás és vigyázzállás.

Pitou különös átváltozás tanúja lehetett. Az öregember, aki a bozótban való mindennapos cserkészés miatt évtizedek óta görnyedten járt, most megrázta galambösz üstökét, kihúzta széles vállát: visszavedlett az egykori szálfatermetű gárdistává.

- Nézd meg, Pitou - mondta -, nézd meg jó alaposan, úgy tanulja meg az ember. Aztán, ha jól megnézted, hogy csinálom, próbáld utánam csinálni!

Pitou megpróbálta.

- Összébb a térdet, hátrább a vállat, ne húzd be a fejed! Vesd meg szilárdan a lábad! Elég nagy lábad van hozzá, a hétszázát!

Pitou megtett minden tőle telhetőt.

- Jól van - mondta az öreg -, most már méltóságteljes a tartásod.

Pitounak igen jólesett hallania, hogy méltóságteljes a tartása. Ez legvérmesebb reményét is fölülmulta.

Alig egyórás gyakorlatozás után máris méltóságteljes a tartása! Milyen lesz akkor egy hónap múlva? Legalábbis fenséges.

Folytatni akarta hát a gyakorlatozást.

De egy leckére ennyi is bőven elég volt.

Különben is Clouis apó nem akart túlságosan előrehaladni, amíg meg nem kapja a puskát.

- Mára elég lesz - jelentette ki. - Négy napba telik, mire a katonáid ezt megtanulják, és közben te kétszer eljöhetsz hozzám leckét venni.

- Négyszer! - kiáltotta Pitou.

- Látom, van benned lelkesedés is, meg szufla is - mondta hűvösen Clouis apó. - Hát nem bánom, jöhetsz négyszer is. De figyelmeztetek, hogy fogyó hold lesz, holnap már nem lesz ilyen világos.

- Akkor gyakorlatozzunk a barlangban! - javasolta Pitou.

- Hozol gyertyát?

- Egy font gyertyát hozok, ha kell... Sőt kettőt.

- Jó. És a puskát is elhozod?

- Holnap megkapja.

- Számítok rá. És most lássuk, megjegyezted-e, amire tanítottalak!

Pitou bemutatta a tanult fortélyokat. A mester megdicsérte. Pitouval madarat lehetett volna fogatni; akár egy ágyút is ígért volna Clouis apónak örömeiben.

Egy óra felé járt, amikor búcsút vett oktatójától, és lassabban ugyan, mint odafelé, de azért jól kilépve visszatért Haramont-ba, ahol a falu népe - nemzetőr és egyszerű pásztor egyaránt - az igazak álmát aludta.

Pitou azt álmodta, hogy sokmilliós hadsereg fővezére, sőt az egész emberiséget felsorakoztatja, s elkiáltja magát, de úgy, hogy a világ végéig elhallatszik:

- Vigyázz! Tisztelegj!

Másnap olyan szemtelen magabiztossággal, olyan méltóságteljes nyugalommal tartott bemutatót frissen szerzett tudományából, hogy a katonái, akik eddig is felnéztek rá, valósággal bálványozni kezdték.

Ó, népszerűség, bűvös népszerűség!

Pitou népszerű lett: csodálták a férfiak, a gyerekek, az aggastyánok.

Mi több: a nők is áhítattal néztek reá, amikor sztentori hangon rárivallt egysoros vonalban felsorakozott harminc katonájára:

- Álljatok méltóságteljes tartásban, a hétszázát! Nézzetek ide!

És csakugyan méltóságteljes volt a tartása.

Amelyben Catherine megmutatja, hogy ő is tudja, mi a diplomácia

Clouis apó megkapta a puskát. Pitou becsületes fiú volt, tartotta magát hozzá, hogy az ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó.

Összesen tíz leckét vett Clouis apótól, és tökéletes gránátos lett belőle.

Sajnos, az egykori gránátos nem volt olyan otthonos az alaki gyakorlatokban, mint a fegyvergyakorlatokban: megmutatta, hogy van a jobbra át!, balra át!, hátra arc!, s azzal ki is merült a tudománya.

Pitou akkor a frissen megjelent *Gyakorlati hadművészet*-hez és *A nemzetőr kézikönyvé*-hez folyamodott. Nem kevesebb, mint öt frankot adott értük.

Hála a parancsnok bőkezű áldozatának, az haramont-i nemzetőrszakasz egész ügyesen elsajátította a terepen való gyakorlatokat.

Pitou érezte, hogy a bonyolultabb hadmozdulatok irányításához kevés a tudása, ezért Soissons-ba utazott, a legközelebbi városba, ahol helyőrség volt; ott aztán látta, hogy hogy gyakorlatoznak az igazi tisztek irányította igazi katonák, s egy nap alatt többet tanult, mint ha két hónapig tanulmányozta volna az elméletet.

Két hónap telt el így, fáradtságos, lázas munkával.

Pitou, a dicsőség övezte Pitou oly buzgón serénykedett, annyit talpalt, lótot-futott, s olyan sokat és erősen gondolkozott, hogy azt hihetne az ember: bokros teendői miatt megfeledkezett boldogtalan, viszonzatlan szerelméről.

Nem feledkezett meg róla.

Átvirrasztott éjszakák, kimerítő menetgyakorlatok után Pitou nyaka közé kapta a lábát, és szaladt mezőn, réten, sűrű erdőn át Boursonne felé, hogy meglesse a légyottra igyekvő Catherine-t.

A lány mindennap elszökött egy-két órára otthonról, s a boursonne-i kastélyhoz tartozó vadaskertben, egy erdei lakban találkozott szerelmesével, Isidorral, a szerencse fiával, minden halandók legboldogabbikával.

Vele, Ange Pitouval örömet mentek volna légyottra az erdőbe az haramont-i meg a taille-fontaine-i meg a vivières-i lányok, de ő nem tetszelgett a hódító férfi szerepében, hanem titkon odajárt a kis erdei lakhoz, s mint megvert kisfiú, sírdogált a csukott ajtó előtt.

Mert Pitou szerette, szenvedélyesen szerette Catherine-t; szerette és felsőbbrendűnek tartotta.

Már nem is gondolt rá, hogy Catherine más férfit szeret; már nem volt féltékeny Isidorra. Isidor előkelő, jóképű, Isidor méltó rá, hogy szeressék... igaz, Catherine a nép gyermeke, s talán nem lett volna szabad feltételeznie a családjá becsületén, vagy legalábbis nem lett volna szabad kétségbeesésbe kergetnie Pitout.

Nos, igen, ha Pitou eltöprengett a törtéteken, bizony szívébe nyilallt a fájdalom.

„Hiába, na - gondolta Pitou -, szívtelenül hagyta, hogy elmenjek, és azóta annyi fáradságot se vett, hogy megérdeklődjék, élek-e. Mit szólna Billot gazda, ha megtudná, hogy a lánya így cserbenhagyja a barátait, s elhanyagolja az ügyeket? Mit szólna, ha megtudná, hogy Catherine

a béresek ellenőrzése helyett azzal tölti az időt, hogy szerelmeskedik Charny úrral, egy arisztokratával?”

Pitounak megfordult a fejében, hogy e titok birtokában igen könnyen bosszút állhatna Catherine-on.

Nemes gondolkozásra vall, hogy mégse próbál bosszút állni rajta.

Habár - amint azt keserűen kellett tapasztalnia - a jó cselekedetek nem mindig nyerik el méltó jutalmukat.

Nem hozhatná-e valahogy Catherine tudomására, hogy ő, Pitou ilyen nemesen gondolkodik?

Mi sem lenne könnyebb. Vasárnap a bálban a lány közelébe férkőzik, és - mintegy véletlenül - elejt egy szót, egy rettenetes szót, melyből kiderül, hogy ismeri kettejük titkát.

Meg kellene tennie, már csak azért is, hogy szenvedni lássa a kevély Catherine-t.

Csakhogy a bálban ott lenne Isidor úrfi is, és Pitoura, a vetélytársra nézve nem lenne valami előnyös, ha összemérné magát egy ilyen jó megjelenésű férfival.

Pitout találékonnyá tette a szívbéli bánat, és végül is jobb megoldást talált.

Az erdei lakot, ahol Catherine és Charny vikomt találkozott, a villers-cotterets-i erdővel szomszédos sűrű sarjerdő vette körül.

Egyszerű árok jelezte a határt a grófi és a községi birtok között.

Catherine-nak gyakran volt elintéznivalója a környékbeli falvakban, és az útja általában az erdőn keresztül vezetett, így aztán csak az árkon kellett átugratnia, és máris ott volt a kedvese erdejében.

A találkák színhelyéül szolgáló lak kiemelkedett a sarjerdőből; a színes üvegű ablakokon át pompásan lehetett látni, mi történik, történik-e valami odakint, az ajtót viszont úgy elrejtette a bozót, hogy egy lovas három ugrással az erdőbe - vagyis semleges terepre - ért.

Pitou azonban olyan gyakran jött ide nappal is, éjjel is, úgy kitanulmányozta a terepet, hogy éppolyan pontosan tudta, hol bukkan ki Catherine az erdőből, mint az orvvadász azt, hogy hol fog kiváltani az őz, amelyet el akar ejteni.

Isidor sohasem kísérté vissza Catherine-t az erdőbe. Néhány percig még a házban maradt, s figyelt, hogy a lány segítségére rohanjon, ha kell, aztán elment az ellenkező irányba.

Pitou olyan helyet választott ki magának, ahol Catherine el szokott haladni.

Felmászott egy háromszáz éves hatalmas bükkfára, s onnan jó kilátása nyílt a házra meg a pagonyra.

Egy óra se telt el, jött Catherine. Kipányvázta a lovát az erdőszéli horhosban, egyetlen szökkenéssel, mint egy megriasztott őz, átugrott az árkon, és a sarjerdőn át a házhoz futott.

Ott haladt el a bükkfa alatt.

Pitou szépen lemászott, s leült a fa tövébe. A törzsnek vetve hátát elővette a zsebéből *A nemzetőr kézikönyvé*-t, és úgy csinált, mintha olvasna.

Egy óra múltán hallotta, hogy nyílik, csukódik az ajtó, és suhog Catherine ruhája a cserjék között. Megjelent Catherine: ijedten tekingetett jobbra-balra, hogy nem látta-e meg valaki.

Tízlépésnyire volt Pitoutól.

Pitou moccanatlanul ült ölében a könyvvel.

Csak épp nem mímelte már, hogy olvas, hanem mereven nézett Catherine-ra; hadd lássa a lány, hogy meglátta őt.

Catherine fojtott kiáltást hallatott, megismerte Pitout, és elsápadt, mintha a halál kaszája suhintott volna el a közelében, remegve megtorpant, aztán kétségbeesett iramodással az erdőben termett, nyeregbe pattant, és elmenekült.

Catherine beleesett a törbe, amelyet Pitou vetett neki.

Pitou visszament Haramont-ba. Örült, hogy sikerült a terve, de meg is volt rémülve. Meg volt rémülve, mert rádöbbsent, hogy nem is olyan ártatlan ez az ő kis bosszúja; csak most mérte fel, hogy valójában mit cselekedett.

A következő vasárnapra katonai parádé volt kitűzve Haramontban.

A falu nemzetőrsége - kellőképpen kiképzettnek nyilvánítva magát - megkérte Pitou parancsnokot, hogy rendezzen nyilvános gyakorlatot.

Néhány környékbeli falut magával ragadott a versengés szelleme, és mivel náluk is megkezdődött egy ideje a nemzetőrkiképzés, felajánlották, hogy elmennek Haramont-ba, és összemérik tudásukat a katonai mesterségben valamicskével jártasabb testvéreikkel.

A rivális falvak küldöttséget menesztettek Pitou vezérkarához (egy hajdan őrmesterként szolgált földműves volt a parancsnok), és annak rendje és módja szerint megegyeztek a feltételekben.

A szépségesnek ígérkező látvány már kora reggel az haramont-i Mars-mezőre vonzott egy egész seregre való szépen kiöltözött menyecskét és gyerkőcöt, és később, de nem kevésbé kíváncsian csatlakoztak hozzájuk a bajnokok szülei is.

A nézősereg mindenekelőtt jól belakomázott: gyümölcsöt, süteményt ettek, és forrásvizet ittak hozzá.

Kisvártatva dobszó harsant a négy égtáj felől, jöttek a largnyak, a veziek, a taillefontaine-iek meg a vivières-iek.

A harminchárom haramont-i dalia is kimasírozott a falu határába.

A nézők közt megjelent a villers-cotterets-i nemesség és polgárság egy része; ők azért jöttek, hogy nevéssenek a parádén.

A környékbeli gazdák is szép számban képviseltették magukat; ők azért jöttek, hogy lássák a parádét.

Az utolsók közt jött Catherine meg az anyja, lóháton.

Ekkor ért ki a faluból nagy dobpergés közepette az haramont-i nemzetőrcsapat, élén Pitou parancsnokkal. Pitou egy nagy kese lovon léptetett; helyettesétől, Maniquet-től kapta kölcsön erre az alkalomra a paripát, hogy az ünnepély minél jobban hasonlítson a párizsi szemlékhez, és hogy La Fayette márk *ad vivum* képviselve legyen Haramont-ban.

Pitou karddal a kezében feszített az aranyos sörényű, széles tomporú ló nyergében, és bár vajmi kevésbé volt elegáns, arisztokratikus jelenség, sugárzott belőle a büszkeség és a magabiztosság, öröm volt ránézni, mert maga volt a megtestesült őserő.

A közönség megéljenezte a diadalmasan bevonuló Pitout és embereit.

Az haramont-i nemzetőröknek nemzetiszín forgós egyforma kalapjuk volt, a puskájuk csillogott-villogott, és olyan szépen masíroztak, hogy alig értek a gyakorlótérre, máris meghódították a nézősereg nagy részének a szívét.

Pitou a szeme sarkából meglátta Catherine-t.

Ő elpirult, a lány elsápadt.

Pitounak e perctől fogva fontosabb volt a szemle, mint bárki másnak.

Kezdetnek egyszerű fegyvergyakorlatot végeztetett az embereivel, és az haramont-iak olyan pontosan hajtották végre a parancsait, hogy csak úgy zengett a „bravó! bravó!”

Nem volt sikere viszont a többi falu küldötteinek; ők bágyadtan és fegyelmezetlenül mozogtak. Egyesek - hiányos fegyverzetük és képzettségük miatt - összemérve magukat az haramont-iakkal, egyszeriben elvesztették a tartásukat, mások nevetségesen peckesen csinálták, amit pedig előző nap még kiválóan tudtak.

Egy szó, mint száz, gyengén szerepeltek.

De máris következett a hadgyakorlat. Az őrmester biztos volt benne, hogy ezen a téren lepipálja Pitout.

Katonai múltjára való tekintettel ő kapta meg a fővezérséget. E méltóság gyakorlása abban merült ki, hogy menetgyakorlatokat végeztetett a százhetven fős teljes sereggel.

De sehogy se boldogult.

Pitou - hűséges sisakjával a fején, kardjával a hóna alatt - felsőbbbséges mosollyal nézte ténykedését.

Az őrmester, látva, hogy felbomlik a rend, a menetoszlopok eleje már az erdőben bóklászik, a vége meg nagyban menetel Haramont felé, látva, hogy a szakaszok összekeverednek, az éltisztesek összevissza forgolódnak, mindezt látva, elvesztette a fejét, ordibálni kezdett, mire még a húsz saját katonája is lehurrogta.

És kiáltás harsant az haramont-iak felől:

- Pitou! Pitou! Jöjjön Pitou!

- Igen! Úgy van! Jöjjön Pitou! - kiáltozott dühösen a többi falu népe is, kiképzőiket okolva lemaradásukért.

Pitou a fakó nyergébe pattant, a sereg élére vezényelte az haramont-i szakaszt, aztán akkora eréllyel és hangerővel osztotta ki a parancsokat, hogy még a tölgyek is hajladoztak tőle. Mintegy varázsütésre helyreállt a felbomlott rend, mindenki lelkesen és nem kevésbé fegyelmezetten hajtotta végre a gyakorlatokat, és Pitou olyan remekül hasznosította Clouis apó leckéit és *A nemzetőr kézikönyve* elméletét, hogy mindent elsöprő sikert aratott.

Az egyesült seregek egy emberként *imperator*-rá nevezték ki a csatatéren.

Pitou verítékben és dicsőségben fürödve szállt le a lóról, és fogadta a nép gratulációját és szerencsekívánatait.

De ő mindenekelőtt Catherine tekintetét kereste.

Nem kellett messzire néznie: a lány ott állt mellette.

Igen, ez már igazi diadal volt.

- Ejnye, ejnye! - mondta mosolyogva, de viaszfehéren Catherine. - Hát már észre se vesz bennünket, Ange úr? Nem ereszkedik le hozzánk a tábornok úr?

- Jaj, hogy mondhat ilyet? - kiáltott Pitou. - Jó napot, kisasszony! - Billot-néhoz fordult: - Tisztelettel üdvözlöm, kedves asszonyom. - Újra Catherine-hoz intézte szavait: - Téved, kisasszony, én nem vagyok tábornok, én csak egy egyszerű ember vagyok, akit hevít a vágy, hogy szolgálhassa a hazáját.

Pitou válasza szájról szájra járt; csudálatos mondásnak találták, megéljeneztek.

- Ange - súgta oda Catherine -, beszélnem kell magával.

„Aha! - gondolta Pitou. - Most majd kibújik a szög a zsákból.”

Fennhangon pedig azt mondta:

- Kívánságára, Catherine kisasszony.

- Jöjjön majd velünk a tanyára!

- Rendben van, kisasszony.

39
Méz és öröm

Catherine úgy intézte, hogy kettesben maradjon Pitouval.

A jó Billot-né lassan poroszkálva kellemes társalgásba merült néhány gyalogszerrel haladó asszonysággal, Catherine pedig az egyikükre bízta a hátsólovát, és Pitouval sétált hazafelé az erdei ösvényen.

Senki nem talált kivétlnivalót benne, hogy Pitou szót akar váltani Billot-néval és lányával; különben is, alig egypáran vették észre, hogy a nap hőse elmenekül az ünneplés elől.

- Hát itt volnék, Catherine kisasszony - mondta Pitou, amikor magukra maradtak.

- Miért tűnt el olyan hosszú időre a tanyáról? - kérdezte Catherine. - Ez nem szép magától, Pitou úr.

- No de, kisasszony - csodálkozott el a fiú -, nagyon jól tudja, hogy...

- Semmit se tudok... Csak azt, hogy nem volt szép magától.

Pitou összeszorította az ajkát. Catherine helyett is szégyellte magát a hazugság miatt.

A lány észrevette, hogy Pitou, aki mindig egyenesen a szemébe szokott nézni, most zavartan kerüli a tekintetét.

- Hanem, Pitou úr, én másról is szeretnék beszélni magával - mondta.

- Miről?

- A múltkor meglátott az erdőben...

- Az erdőben?

- Tudja, ott az erdei laknál.

- Igen, tudom.

A lány elpirult.

- Mit csinált maga ott?

- Szóval mégiscsak megismert! - mondta szelíd és szomorú szemrehányással Pitou.

- Az első pillanatban nem, de aztán igen.

- Hogyhogy?

- Van úgy, hogy szórakozott az ember, néz, de nem lát... aztán pedig rájön, hogy kivel is találkozott.

- Hát igen.

Hallgattak egy darabig. Annyi minden kavargott a fejükben, hogy nem merték nyíltan kimondani, amit gondolnak.

- Szóval maga volt az, igaz? - szólalt meg újra Catherine.

- Igen, kisasszony.

- Mit csinált ott? Elrejtőzött?

- Én? Már mért rejtőztem volna el?

- Ó, a kíváncsiság...

- Én nem vagyok kíváncsi természet, kisasszony.

Catherine türelmetlenül toppantott.

- Akárhogy is, ott volt, és máskor nem szokott arra járni.

- Láthatta kisasszony, hogy olvastam.

- Nem láttam, hogy olvasott.

- Pedig ha egyszer látott, azt is látnia kellett, hogy olvasok.

- Igaz, hogy láttam, de csak futólag. És... és mit olvasott?

- *A nemzetőr kézikönyvé-t.*

- Az meg miféle könyv?

- Abból tanulom a harcászatot, amit aztán továbbadok az embereimnek. És maga is tudja, kisasszony, hogy a tanuláshoz nyugalom kell, jobb, ha félrevonul az ember.

- Igaza van. Ott, az erdőszélen aztán senki és semmi nem zavarja.

- Senki és semmi.

Újra elhallgattak. Billot-né élénken társalgott a többi asszonysággal.

Catherine törte meg a csendet:

- Sokáig szokott tanulni?

- Van, hogy napokig, kisasszony.

- És aznap régóta tanult? - faggatózott Catherine.

- Nagyon régóta.

- Furcsa, hogy odamenet nem láttam magát.

Pitou kísértést érzett, hogy kimondja az igazságot, megszégyenítendő Catherine-t az alakoskodásáért, de végül is ellenállt a kísértésnek, részint mert szerette a lányt, részint pedig mert nem akarta felfedni a kártyáit.

- Talán elaludtam - mondta -, előfordul, ha az ember sokat erőlteti az agyát.

- Igen, igen, biztos aludt, és én nem vettem észre magát, amikor... amikor odamentem a házhoz.

- A házhoz? Milyen házhoz? - kérdezte Pitou.

Catherine újra elpirult. Pitou szavai olyan hamisan csengtek, hogy tudta: a fiú csak tetteti a tudatlant.

- Hát az erdei lakhoz, a Charny-birtokon - mondta nyugalmat erőltetve magára. - Ott, a fal tövében terem a legdúsabban a varjúháj.

- Ühüm.

- Megégettem magam a mosogatásnál, és elszaladtam, hogy varjúháját tegyek rá.

Ange - talán mert hinni akart Catherine-nak a boldogtalan! - Catherine kezére pillantott.

- Nem a kezemet égettem meg, hanem a lábamat - mondta gyorsan a lány.

- Na és talált varjúháját?

- Hát persze! Nézzen ide: már nem is sántítok.

„És még kevésbé sántítottál, amikor ott futottál el előttem, olyan gyorsan, mint a nyúl” - gondolta Pitou.

Catherine azt hitte, hogy sikerült félrevezetnie Pitout; azt hitte, hogy Pitou semmit se látott, semmit se tud.

Úgy felvidult, hogy hozzá méltatlan álsággal azt mondta:

- Nos hát, Pitou úr, került a társaságunkat, Pitou úr gögös lett, amióta tisztté emelkedett, Pitou úr lenézi a magunkfajta szegény parasztot.

Pitout szíven ütötte a vád. Ő áldozatot hozott Catherine-ért, még ha nem kérkedett is vele, az efféle áldozat jutalmat érdemelne, és lám, Catherine nemhogy hálás volna, hanem bolonddá akarja tenni, sőt - nyilván, mert összehasonlítja magában Isidor de Charnyval - csúfolódik vele. Pitou jóindulata egyszeriben elpárolgott; hiába, a hiúság alvó vipera, amelyre nem ajánlatos rálépni - hacsak el nem tiporja az ember.

- Én azt hiszem, kisasszony, hogy maga szakította meg velem a kapcsolatot - vágott vissza.

- Még hogy én?

- Maga bizony. Először is nem adott munkát nekem, és ezzel elüldözött a majorból... Ne féljen, nem szóltam róla az apjaurának. Nem félek a munkától, hál' istennek megélek én a magam lábán.

- Higgye el, Pitou úr...

- Kár a szóért, kisasszony. Maga a gazda, maga az úr a háznál... Nos, mint mondtam, elkergetett, aztán pedig, amikor a Charny-lak közelében meglátott engem, magának kellett volna megszólítania, de ehelyett elfutott, mint egy almatolvaj.

A vipera belemart Catherine-ba.

- Még hogy én elszaladtam? - zökkent ki nyugalmából a lány. - Én?

- Úgy szaladt, mint akinek a háza ég. Arra se volt időm, hogy becsukjam a könyvet, maga, kisasszony, máris a Fickó nyergében termett. Ott rejtette el a sűrűben, és szegény ló köröskörül lerágta egy kőrisfa kérgét. Annak már vége...

- Minek van vége, Pitou úr? Miről beszél egyáltalán? - hebegett-habogott Catherine.

- Hogy minek van vége? Hát a kőrisfának! Arról beszélek, kisasszony, hogy miközben maga varjúháját szedett, a Fickó legelészett, ette, amit elért, márpedig egy ló jó sokat eszik egy óra alatt.

- Dehogyan volt az egy óra! - kiáltott rémulten Catherine.

- Márpedig az a vastag fatörzs olyan alaposan le volt kérgezve, hogy ahhoz legalább egy órára volt szüksége a Fickónak. Ez idő alatt pedig maga annyi varjúháját szedhetett, kisasszony, amennyivel a Bastille ostromának minden sebesültjét meg lehetett volna gyógyítani.

Catherine sápadtan és zavartan hallgatott.

Pitou se szólt; úgy érezte, eleget mondott.

Billot mama éppen búcsúzkodott az asszonyoktól.

Pitou egyik lábáról a másikra állt: a seb, amit Catherine lelkén ütött, neki is fájt.

- Hát semmit se mond nekem, tiszt úr? - kiáltott oda tréfásan Billot-né.

- Búcsúszom, asszonyom, jó éjszakát! - felelt Pitou.

- Maradjon még! - kérte riadtan Catherine.

- Jó éjszakát! - köszönt vissza Billot-né. - Jössz, Catherine?

- Mondja meg az igazat! - súszt Catherine a fiúnak.

- Mit mondjak, kisasszony?

- Már nem a barátom?

- Catherine! Catherine! - jajdult fel Pitou. Szegénynek még nem volt tapasztalata a szerelemben, és máris a bizalmas nehéz szerepe jutott osztályrészéül, olyan szerep, amelyből csak a legleleményesebbek tudnak hasznot húzni, és ők is csak az önbecsülésük rovására.

Érezte, hogy ha Catherine még egy szót szól, ő nem tudja magába fojtani titkát, és kényre-kegyre kiszolgáltatja magát a lánynak.

De azt is érezte, hogy ha beszél, vége van: belehal a fájdalomba, ha Catherine nyíltan kimondja, amit ő csak gyanít.

Hallgatott hát, mint aki megkukult.

Tisztelettel meghajolt a bénultan álló Catherine előtt, szeretettel rámosolygott Billot-néra, és eltűnt az erdőben.

Catherine önkéntelenül lépett egyet utána.

- Derék fiú ez - mondta Billot-né a lányának. - Helyén van a szíve meg az esze.

„Hát ez volna a szerelem? - gondolta Pitou. - Az egyik pillanatban édes érzés, a másikon meg nagyon is keserű.”

Olyan együgyű és jólelkű volt a boldogtalan, hogy nem gondolt rá; van, akinek a méz jut a szerelemből, van, akinek az öröm, és Isidor úrfinak jutott a méz, őneki, Pitounak pedig az öröm.

Catherine e kínos perctől fogva tisztelettel vegyes félelemmel gondolt Pitoura; néhány napja bezzeg még elképzelni se tudta volna, hogy efféle érzéseket táplálhat emez ártalmatlan és mulatságos figura iránt.

Ha az ember nem tud szerelmet ébreszteni, nem is olyan rossz, ha legalább egy kis félelmet kelt maga iránt, és Pitounak, aki szomjúhozott rá, hogy tiszteljék, igencsak legyezgette volna a hiúságát, ha tudja, miként érez iránta Catherine.

De hát nem volt olyan jó lélekű, hogy másfél mérföldnyi távolságból megérezze egy nő gondolatait és érzéseit, ezért aztán nem volt mivel vigasztalódnia: sokáig sírdogált, és szomorú dalokat énekelt magában.

Hű, micsoda csalódás lett volna a katonáinak, ha látják, amint tábornokhoz méltatlanul siránkozik!

Amikor végre kisírta, kiénekelte magát, és kellőképp elfáradt a nagy járkálásban, szépen hazaballagott.

Tapasztalhatta, hogy az haramont-iak úgy tisztelik, sőt bálványozzák őt, hogy fegyveres őrszemet állítottak az ajtaja elé. Pontosabban mégse tapasztalhatta, mivel az őrszem nem állt fegyverrel a kezében a ház előtt, hanem puskáját átölelve holtrészen aludt a köpadon.

Pitou felrázta az embert.

Megtudta tőle, hogy csapata díszlakomát rendelt Tellier apónál, a helység szakácművésznél, hogy egy válogatott hölgykoszorú babérral ékesítette fel a győztesek homlokát, és hogy az asztalfőt neki, Pitounak tartották fenn, aki hadvezérként a rivális falvak vezére fölébe kerekedett, miként Turenne marsall a Nagy Condé fölébe.

A szívbéli bánatot a gyomor is megsínyli. Ahogy Chateaubriand mondja: „Elcsodálkozunk, hogy mennyi könnyet tud ontani egy király, de soha senki nem mérte fel, hogy a kiontott könnyek mekkora úrt támasztanak egy felnőtten ember gyomrában.”

Pitou - a strázsa nógatására - elment a díszlakoma színhelyére. Eget verő üdvívalgás fogadta.

Némán biccentett, leült, és komótosan nekilátott a borjúsültnek meg a salátának.

Váratlan végkifejlet

Az evés vagy fokozza vagy csillapítja a szív fájdalmát.

Pitou két óra múltán azt állapította meg, hogy az ő szívének nem ártott az evés.

Amikor a társai már mozdulni se tudtak, ő felállt, és kihúzta magát.

Szónoklatot tartott a spártai erényekről, jelesül a mértékletességről és a józanságról, amikor a többiek holtrészegek voltak.

És őneki sétálni szottyant kedve, amikor a többiek az asztal alatt hortyogtak.

Az haramont-i lányok becsületére legyen mondva, hogy még a lakoma vége előtt csendben hazamentek, és se kacér pillantással, se derekuk, faruk ringatásával nem igyekeztek magukra vonni a bajnokok érdeklődését.

Pitou, a bajnokok bajnoka, elmélkedésbe merült. Eltűnt körülötte a világ: Catherine utolsó szavai csengtek a fülében, Catherine riadt arcocskája lebegett a szeme előtt.

Az agyát borító sűrű köd ellenére eszébe jutott, hogy Catherine keze többször is meghitten hozzáért az ő kezéhez, a válla a vállához; úgy találta, hogy még akkor is kiderült a lány természetlől való kedvessége, jósága, amikor a legbarátságatlanabbul bánt vele, Pitouval.

„Miért is vesztettem el a hidegvéremet?” - jajdult fel magában a fiú, és úgy nézett körbe, mintha mély álomból ébredt volna.

Faggatta az árnyakat, hogy lehetett ő olyan kíméletlenül szigorú egy szerelmes, szelíd, édes teremtés iránt; mi jogon kárhoztat egy nőt, amiért ábrándot kerget élete hajnalán. Hiszen mindenkinek megvan a maga ábrándja!

Ugyan miért szeretett volna bele a környék legszebb lánya egy csúnya, nincstelen, nyakigláb fiúba, amikor egy deli szép uraság ostromolja?

Pitou azzal vigasztalta magát, hogy neki is vannak azért jó tulajdonságai, csak hát olyan ő, mint az ibolya, melynek nem hivalkodó a szépsége, s csak közel hajolva érezni kellemes illatát.

„Én és az illatos ibolya! - gondolta aztán. - Nem túlzás ez egy kicsit?... Eh, mindegy, borban az igazság, ezt senki se tagadhatja.”

Ilyenformán bölcselkedett Pitou, és végül bevallotta magának, hogy igen helytelenül - ha nem elítélendően - viselkedett Catherine-nal. Úgy viselkedett, mintha szántszándékkal meg akarta volna gyűlöltetni magát; rosszul, nagyon rosszul számított, hiszen ha nehéz természetűnek mutatkozik Catherine előtt, a Charny úrfitól elkápráztatott lány nem veszi észre, hogy valójában milyen kiváló jellem is ő, Pitou.

Következésképpen bizonytságot kell tennie a jó természetéről Catherine előtt.

De hogyan?

Egy léha szoknyapecér azt mondta volna a helyében: „Megcsal, és bolonddá tesz engem ez a lány, hát én is bolonddá teszem, és gúnyt űzök belőle.”

Egy léha szoknyapecér így gondolkozott volna: „Megvetem és megszégyenítem a csalfasága miatt. Ráijesztek, rossz hírért keltem, megkeserítem a légyottjait.”

A jótét lélek Pitou - bortól és szerelemtől felizzva - arra vágyott, hogy Catherine elszégyellje magát, amiért nem méltányolta az ő erényeit, és nem lobbant szerelemre iránta.

Tegyük hozzá: Pitou el sem tudta képzelni, hogy a szépséges, büszke, szűzies Catherine más is lehet Isidor úr szemében, mint egy csinos kacér lány, akit elkábít a csipkés mellfodor, a velúrnadrág meg a sarkantyús csizma.

És a részeg Pitou most azt se igen bánta, hogy Catherine szerelmes a mellfodorba meg a sarkantyúba.

Egy szép nap Isidor úr bemegy majd a városba, feleségül vesz egy grófnőt, rá se néz többé Catherine-ra, azzal vége a románcnak.

Azt mondják, a bor megifjítja a véneket, de lám, ilyen aggastyánhoz méltó gondolatokra indította az haramont-i nemzetőrcsapat ifjú parancsnokát.

És Pitou - hogy bebizonyítsa, milyen jó természettel áldotta meg a sors - elhatározta, hogy minden szavát visszaszívja.

Evégből mindenekelőtt találkoznia kellett Catherine-nal.

A részeg ember nem nézi, hány óra van, kivált, ha nincs is órája.

Pitounak nem volt órája, és alig ment tíz lépést a szabad levegőn, olyan részeg lett, mint maga Bacchus, minden korhelyek istene.

Meg sem fordult a fejében, hogy már több mint három órája elvált Catherine-tól, és hogy Catherine azóta már réges-rég hazaérkezett Pisseleux-be.

Nekilódult, futott toronyiránt, úttalan utakon, nem vesztegette az időt rá, hogy kövesse az erdőn át vezető ösvény kanyarulatait.

Hagyjuk őt magára, amint árkon-bokron át szalad, s lábával, botjával rongálja az orléans-i herceg erdejét (az erdő úgyis kamatostul visszaadta neki a kölcsönt)!

Térjünk vissza Catherine-hoz, aki merengve és elszomorodva poroszkált az anyja mögött.

Nem messze a tanyától egy zombékos réten vezet át az út, és úgy elkeskenyedek, hogy két lovas nem fér el egymás mellett.

Billot-né ment elől.

Catherine épp el akart indulni a nyomában, amikor halk füttyentést hallott a háta mögött.

Megfordult: Isidor de Charny inasa állt a bokrok közé húzódva.

Catherine megvárta, míg az anyja eltávolodik. Tudta, hogy az anyja nem fog aggódni, ha észreveszi, hogy nem követi, hiszen alig százlépésnyire voltak a tanyától.

- Kisasszony - ment oda hozzá az inas -, Isidor úr még ma este beszélni szeretne magával. Kéri, hogy jelöljön meg egy helyet, ahol tizenegy órakor találkozhatnak.

- Szűzanyám! Csak nem érte baj Isidor urat? - kiáltott Catherine.

- Azt én nem tudom, kisasszony. Csak azt tudom, hogy levelet kapott Párizsból gyászkeretes borítékban... már egy órája várom itt magát.

Tízet ütött a villers-cotterets-i templom órája.

Catherine körbepillantott.

- Nos, ez a hely itt elég sötét és csöndes, itt fogom várni a gazdáját.

Az inas nyeregbe pattant és elvágtatott.

Catherine remegve hazaléptetett.

Milyen közlendője lehet Isidornak ilyen késői órán? Nyilván valami szerencsétlenség történt.

Vidám szerelmi találkának nem lenne megfelelő hely az erdőszél. De hát Isidor nem szerelmi találkát kért tőle: bárhol és bármikor, mindenáron beszélni akart vele, akár a villers-cotterets-i temetőben is, éjfélkor.

Catherine nem is akart töprengeni rajta, hogy vajon mi történhetett; megcsókolta az anyját, és visszavonult a szobájába, mintha lefekvéshez készülődne.

Billot-né gyanútlanul levetkőzött és lefeküdt.

Na és ha gyanút fogott volna is szegény asszony: a férje parancsára Catherine volt a gazda a háznál.

Catherine bement a szobájába, de ő nem vetkőzött le és nem feküdt le.

Várt.

Az óra elütötte a fél tizenegyet, aztán a háromnegyed tizenegyet.

Háromnegyed tizenegykor Catherine elfújta a lámpát, és lement az ebédlőbe.

Az ebédlő ablakai az útra nyíltak; Catherine kinyitotta az egyik ablakot, és fűgén kiugrott.

Nem csukta be az ablakot, hogy majd vissza tudjon menni a házba, csak a zsalukat támasztotta be.

Aztán a megbeszélthelyre rohant a sötétben, és hevesen dobogó szívvel, remegő térddel egyik kezét forró homlokára, a másikat ziháló keblére szorítva várta, hogy jöjjön Isidor.

Nem kellett sokáig várnia, lódobogást hallott.

Előrelépett.

Isidor ott volt mellette.

Az inas hátramaradt.

Isidor ki se szállva a nyeregből odanyújtotta a kezét, felemelte magához Catherine-t, és azt mondta:

- Tegnap Versailles-ban megölték Georges fivéremet. Olivier hívat. Mennem kell.

Catherine felsikoltott, és szorosan magához ölelte Charnyt.

- Megölték a fivérét - mondta elfúló hangon -, magát is megölik.

- Tudja, hogy szeretem, Catherine, de vár a bátyám, mennem kell.

- Ó! Maradjon, maradjon! - kiáltotta Catherine. Csak annyit értett meg Isidor szavaiból, hogy elmegy.

- Szólít a kötelesség, Catherine. Meg kell bosszulnom Georges fivérem halálát.

- Ó, én boldogtalan! - Catherine a férfi karjaiba hanyatlott.

Könnycsepp gördült ki Isidor szeméből, ráhullott a leány nyakára.

- Sír - suttofta Catherine. - Köszönöm... Hát mégis szeret.

- Szeretem, Catherine, igen, szeretem. De hív a bátyám, engedelmeskednem kell Olivier-nak.

- Menjen! Nem tartóztatom.

- Egy utolsó csókot, Catherine!

- Isten vele!

Catherine érezte, tudta, hogy nincs az a földi hatalom, mely visszatárhathná Isidort, beletörődött hát sorsába, elengedte szerelmesét, és a földre csúszott.

Isidor elfordult, sóhajtott, tétovázott egy pillanatig, aztán bátyja hívó szavának engedelmességgel megsarkantyúzta lovát.

Az inas elvágtatott a nyomában.

Catherine ott maradt a földön mozdulatlanul.

Kisvártatva egy férfi tűnt fel a dombháton; öles léptekkel közeledett Villers-Cotterets felől. A sötétben nem vette észre az úton keresztben fekvő élettelen testet, megbotlott benne, elesett. Tapogatózva fél térdre állt...

- Catherine! - kiáltott fel hirtelen. - Meghalt Catherine!

Velőtrázó kiáltására a kutyák vonítása válaszolt.

Halottsápadtan, jéggé dermedve ült a földön, s ringatta Catherine élettelen testét.

VÉGE